ISSN 1817-3772

ЕКОНОМІЧНИЙ ВІСНИК ДОНБАСУ

науковий журнал

2019 № 2(56)

Київ – Старобільськ

Економічний вісник Донбасу
Экономический вестник Донбасса
Economic Herald of the Donbas

Науковий журнал **№ 2 (56) 2019**

Заснований у 2004 році

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 14442-3413 ПР видано Міністерством юстиції України 14.08.2008 року

Журнал внесений до переліку наукових фахових видань України (економічні науки).

Постанова Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 1-05/4

Рекомендований до друку рішеннями Вчених рад

Інституту економіки промисловості НАН України (протокол № 8 від 19.06.2019 р.)

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 12 від 21.06.2019 р.)

Журнал індексується українською загальнодержавною реферативною базою даних "Україніка наукова"

(угода про інформаційну співпрацю №30-05 від 30.03.2005 р. Видання включено до міжнародної наукометричної бази "Наукова електронна бібліотека E-Library.Ru (Російського індексу наукового цитування – РІНЦ)" –

договір №571-09/2013 від 16.09.2013 р. Видання індексується вільно доступною системою GoogleScholar.

У 2016 році журнал включено до наукометричної бази Research Bible (Токіо, Японія).

Статті видання індексуються в наукометричній базі IndexCopernicus (Польща) з 2015 р.

Засновники:

Державний заклад "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка",

Інститут економіки промисловості Національної академії наук України

Міжнародна наукова рада

Голова Ради – Амоша О. І., академік НАН України, доктор економічних наук, професор, директор Інституту економіки промисловості НАН України (Україна);

Савченко С. В., доктор педагогічних наук, професор, ректор Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна);

Пономаренко В. С., доктор економічних наук, професор, ректор Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (Україна);

Иван Марчевски, PhD (Economics), доцент, ректор Господарської академії ім. Д. А. Ценова (Болгарія);

Шимов В. М., доктор економічних наук, професор, ректор Білоруського державного економічного університету (Білорусь);

Вольчик В. В., доктор економічних наук, професор Південного Федерального університету (Росія);

Павлов К. В., доктор економічних наук, професор Іжевського державного університету (Росія);

Фатєєв В. С., доктор економічних наук, професор Гродненського державного університету (Білорусь);

Краузе Г., DrHab (Technique), президент Міжнародного центру науки і техніки (Німеччина);

Хагеманн Н., PhD (Economics), Центр дослідження навколишнього середовища ім. Гельмгольця (Німеччина);

Данило Лучес, PhD (Sociology), професор, Західний Університет Тимішоари (Румунія);

Богдан Надолу, PhD (Sociology), професор, Західний Університет Тимішоари (Румунія);

Кушнірович Н. О., PhD (Economics), доцент, Академічний центр Руппін (Ізраїль);

Столяров В. Ф., доктор економічних наук, професор, ректор Буковинського університету (Україна);

Пайонк К., DrHab (Economics), професор, Інститут розвитку міжнародної співпраці (Республіка Польща);

Джвігол Х., DrHab (Economics), професор Сілезької політехніки в Глівіцах (Республіка Польща);

Глінківська Б., PhD (Economics), Лодзький університет (Республіка Польща);

Квілінскі А., PhD (Economics), Лондонська академія науки і бізнесу (Лондон, Англія)

Редакційна колегія:

Головний редактор

Ляшенко В. І., доктор економічних наук, професор

Заступник головного редактора

Матросова Л. М., доктор економічних наук, професор

Відповідальний секретар

Чеботарьова Н. М., кандидат економічних наук, доцент

Члени колегії:

Александров І. О., доктор економічних наук, професор

Амоша О. І., академік НАН України, доктор економічних наук, професор

Булєєв І. П., доктор економічних наук, професор

Дементьєв В. В., доктор економічних наук, професор

Драчук Ю. З., доктор економічних наук, професор

Дубницький В. І., доктор економічних наук, професор

Кабанов А. І., доктор економічних наук, старший науковий співробітник

Колосов А. М., доктор економічних наук, професор

Макогон Ю. В., доктор економічних наук, професор

Махортов Ю. О., доктор економічних наук, професор

Осадча Н. В., доктор економічних наук, доцент

Пушак Я. Я., доктор економічних наук, професор

Чеботарьов В. А., доктор економічних наук, доцент

Шевцова Г. З., доктор економічних наук, доцент

E-mail: slaval.aenu@gmail.com

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evd/index.html

http://alma-mater.luguniv.edu.ua/electronversions.htm

© Інститут економіки промисловості Національної академії наук України, 2019

© ДЗ "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка", 2019

© Акіндєєв Д. В., Ляшенко В. І., дизайн обкладинки, 2019

ЗМІСТ

НАУКОВІ СТАТТІ

Соціально-економічні проблеми Донбасу

1. **Чеботарьов В. А., Колосов А. М., Суворов М. В.** Актуалізація формування кластеру відновлювальної енергетики в умовах зміни тарифних трендів 4

Економічна теорія та історія

2. **Микитенко В. В.** Механізм інституціоналізації публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком України 10
3. **Перебийніс В. І., Перебийніс Ю. В.** Економічна стійкість та конкурентоспроможність агропродовольчого комплексу як фактори економічної безпеки 22

Міжнародна та регіональна економіка

4. **Двигун А. О., Чумакова І. Ю.** Підвищення ефективності управління комунальним господарством об'єднаних територіальних громад у контексті нових регуляторних вимог 30
5. **Дейч М. Є.** Децентралізація: соціальна відповідальність громадян як чинник сталого розвитку територій 38
6. **Мусаева Н. Р., Мусаева С. Р.** Социально-экономическое развитие предпринимательства ненефтяного сектора экономики в Азербайджанской Республике 46
7. **Рзаев В. Р.** Материально-техническое обеспечение как важный фактор повышения конкурентоспособности сельского хозяйства 52
8. **Мішура В. Б., Буйлова К. О., Запрудська О. Ю.** Франчайзинг як особлива форма організації бізнесу в Україні 60
9. **Латишева О. В., Сайко А. Д.** Будівельна галузь України: сучасний стан та її роль у забезпеченні сталого розвитку національної економіки 66
10. **Лемішко О. О.** Іпотечні механізми відтворення капіталу в аграрному секторі економіки: світовий досвід та Україна 74
11. **Хандій О. О.** Інституційне забезпечення розвитку соціального та трудового потенціалів територіальних громад 79
12. **Гулузаде С. Б.** Влияние девальвации национальной валюты на перерабатывающую промышленность Азербайджана 91
13. **Гаджибеклинская А. К.** Роль экономической информации в социально-экономическом развитии Азербайджана 98
14. **Баширова С. А.** Интенсификация сельскохозяйственного производства как важнейшее условие научно-технического прогресса 103
15. **Шабалина Л. В., Мухина А. А.** Современные аспекты инновационного развития Китая 108

Фінанси

16. **Брюховецька Н. Ю., Булєєв І. П.** Напрями забезпечення інвестиційної активності в Україні 114

Маркетинг

17. **Топалова І. А.** Теоретичні основи формування логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків 126
18. **Саінчук А. О.** Аналіз ринку аутсорсингових підприємств в Україні 135
19. **Ровенська В. В., Буркацький Ю. Ю.** Аналіз сучасного стану розвитку торгівельної галузі України 145

Менеджмент

20. **Трушкіна Н. В.** Трансформація транспортно-логістичної системи в Україні на засадах зеленої логістики 151
21. **Колесников С. О.** Особливості оптимізації бізнес-процесів на підприємствах України 162

Менеджмент інновацій

22. **Сєріков А. В., Коваль І. М.** Місце сучасного репертуарного театру в креативних індустріях 170
23. **Самодурова Д. А.** Інтелектуальні Агенти та Мультиагентні системи у виробництві 179

Менеджмент персоналу

24. **Телишевська Л. І., Успаленко В. І.** Тенденції розвитку системи управління персоналом на підприємстві 187
25. **Смирнова І. І.** Цільові орієнтири сталого розвитку людського капіталу в умовах побудови інноваційної економіки 198
26. **Зайцев В. С.** Сталий розвиток персоналу промислових підприємств: проблеми та рішення 206
27. **Підгора Є. О., Приймакова Ю. А., Мельничук С. Д.** Обґрунтування кількісного складу співробітників служби підтримки кадрової безпеки великого промислового підприємства 215

НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

28. **Асадуллина Н. Р.** Развитие профессиональных компетенций работника в условиях инновационной экономики 224

ДИСКУСІЙНИЙ КЛУБ

29. **Столяров В. Ф., Шинкарюк О. В.** Соціально адекватний менеджмент регіонального людського розвитку в українському Донбасі та на Поділлі (виклики, наміри та реалії виміру: 2003–2013; 2017–2027) 229
30. **Ляшенко В. І., Осадча Н. В.** Деякі роздуми та пропозиції до аналітичного документу «SPACE VISION FOR UKRAINE 2020-2029» 257

НАУКОВІ СТАТТІ

Соціально-економічні проблеми Донбасу

УДК 330.5:338.3:620.9 doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-4-9

В. А. Чеботарьов,
доктор економічних наук,
ORCID 0000-0003-1131-9116,

А. М. Колосов,
доктор економічних наук,
ORCID 0000-0002-2839-8773,

М. В. Суворов,
аспірант,
ORCID 0000-0002-5364-8121,
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Старобільськ

АКТУАЛІЗАЦІЯ ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРУ ВІДНОВЛЮВАЛЬНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УМОВАХ ЗМІНИ ТАРИФНИХ ТРЕНДІВ

Постановка проблеми. На тлі усвідомлення неминучості поступового зростання вартості електроенергії в Україні об'єктивно настав момент переосмислення цінових орієнтирів у електроенергетиці у зв'язку із введенням в дію з 1 січня 2019 року Закону України «Про ринок електроенергії». Серед передбачених даним Законом змін до парадигми існування енергоринку країни найбільшу увагу переважної більшості фахівців і науковців поки що привернули новації щодо запровадження з 1 травня 2019 року окремої сплати послуг з розподілу електроенергії і безпосередньо постачальнику електроенергії, що надходить в оселі мешканців.

Через це, попри запевнення законодавців, тарифи на постачання електроенергії неминуче зростуть. Наприклад, для мешканців Києва, де постачання здійснює ТОВ «Київські електричні послуги», на 32% (хоча це зростання буде здійснюватися поступово). Вже діючий тариф для теплової генерації зріс до максимального рівня у 2 грн 17 коп., тоді як, наприклад, одна кіловат-година (кВт·год) такої самої теплової електроенергії на Угорській енергетичній біржі коштувала лише 1 грн 50 коп. [1]. Але найбільш стрімкі зміни очікуються у зв'язку з переходом згідно із новим Законом до «вільного» ціноутворення тарифів, коли нинішнє державне регулювання буде частково покладено на енергобіржі. Внаслідок такої реформації все одне слід очікувати подовження тренду на зростання тарифів на електроенергію до майже 3 грн за 1 кВт·год, оскільки пропонується зрівняти тарифи для потреб населення і промислових споживачів.

Отже, продовження тренду зростання тарифів на електроенергію залишається дороговказом і для розвитку відновлювальної енергетики (ВДЕ), яка базується на використанні відновлюваних енергетичних ресурсів, і частка якої в загальному обсязі пропозиції електроенергії в Україні залишається на найменшому рівні відносно інших країн – трохи більше 1%. Подальший розвиток так званої «зеленої» енергетики певною мірою стимулюється наявним поки що «зеленим тарифом», який в Україні є найвищий в Європі – на рівні 18 євроцентів за 1 кВт·год (у середньому в європейських країнах він дорівнює лише 8,6 євроцентів). Завдяки високим тарифам в Україні продовжується сприятливий інвестиційний клімат для розвитку ВДЕ, завдяки чому тільки в останні два роки кількість виданих технічних умов і підписаних договорів на приєднання об'єктів «зеленої» енергетики до об'єднаної енергетичної системи України зросла майже в 30 разів.

У той же час, протягом останнього часу в світі йде зворотний процес, а саме – зменшення тарифів на електроенергію. Приєднання до такого процесу України слід вважати неминучим. Першими свідками цього є вже прийняті рішення із зниження «зеленого тарифу», обмеження будівництва сонячних електростанцій на землі, від'єднання виробників відновлювальної енергії від збуту продукції через ДП «Енергоринок» із подальшим запровадженням аукціонів з продажу-купівлі електроенергії.

У зв'язку з цим є необхідним вже зараз, на етапі впровадженні проектів альтернативної енергетики, враховувати очікувані тренди. Це дасть можливість адекватно оцінювати економічну ефективність даних проектів, оскільки створення відповідних об'єктів є довготривалим процесом. Оскільки допустити провал програми відновлювальної енергетики через її економічну неефективність, закладену ще на стадії техніко-економічного обґрунтування проектів, неприпустимо, необхідно вже зараз визначити складові формування кластеру економічно обґрунтова-

них умов розвитку ВДЕ. Це є проблемою спеціальних техніко-технологічних досліджень, без яких неможливо вирішити всі виникаючі питання.

Саме визначенню складових формування економічно ефективного кластеру розвитку ВДЕ і присвячена дана стаття.

Аналіз публікацій за визначеною темою. Необхідність розвитку ВДЕ як стратегічного напрямку вирішення задач енергетичного забезпечення всіх складових життєдіяльності країни є результатом досліджень, висновки яких ілюструють перші відповідні праці вітчизняних фахівців і науковців [2-4]. Інноваційну роль відновлюваної енергетики щодо розвитку житлово-комунального господарства висвітлено в роботі [5]; пріоритетні напрями розвитку інноваційної складової в електроенергетиці розглянуто в статті [6]. Відмічається, що саме відновлювальна енергетика здатна знизити залежність України від зовнішніх постачань енергоносіїв, негативний антропогенний вплив на природне довкілля, підвищити зайнятість населення, стимулюючи ділову активність у країні на основі гарантування надійного енергопостачання у відповідності із сучасними соціально-економічними потребами.

Питання економічної доцільності використання відновленої енергетики з урахуванням специфіки створення відповідних енергетичних об'єктів в Україні вже вивчаються фахівцями, що підтверджують праці [6; 7]. Основні положення щодо економічно обґрунтованого розвитку електроенергетики України відображають положення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року [8].

У цілому, аналіз нормативно-правових актів і праць науковців за означеною тематикою свідчить про фрагментарність уявлення непередбачуваних поки що системних змін стосовно світових трендів зменшення вартості електроенергії. Необхідність удосконалення існуючого погляду на економічні чинники переформатування структури української енергетики за рахунок прискорення розвитку відновлювальної енергетики потребує інтенсифікації досліджень чинників, що впливають на формування економічно ефективного кластеру ВДЕ в очікуванні зміни в Україні трендів ціноутворення тарифів відповідно до світових трендів у даній галузі.

Отже, **метою статті** є постановка проблеми та спроба авторів визначити головні складові підходу щодо заснування та функціонування економічно обґрунтованого кластеру об'єктів відновлювальної енергетики в Україні.

Виклад основного матеріалу статті. Останніми роками, згідно із світовим трендом, в Україні почала розвиватися відновлювальна енергетика. Це сталося, перш за все, завдяки адміністративно встановленим високим «зеленим тарифам», відповідно до яких держава сплачує за 1 кВт·год сонячної електроенергії 12-14 євроцентів, вітряної – у межах 4,5-10 євроцентів. У той же час тариф на електроенергію українських атомних електростанцій складає близько 1,7 євроцента, а теплових електростанцій – близько 5,5 євроцентів.

Усі генеруючі компанії зараз входять до діючого державного підприємства «Енергоринок», утвореного державою в особі Кабінету Міністрів України, яке є стороною Договору між членами Оптового ринку електричної енергії України (ОРЕ) і виконує низку функцій. Визначальними з них є функції оптового постачальника електричної енергії, розпорядника системи розрахунків та розпорядника коштів ОРЕ.

Отже, ДП «Енергоринок» є оптовим покупцем усієї виробленої в Україні електроенергії та її продавцем через Державне підприємство «Укрінтеренерго» енергопостачальним компаніям за середньою ціною, що відображено на рис. 1.

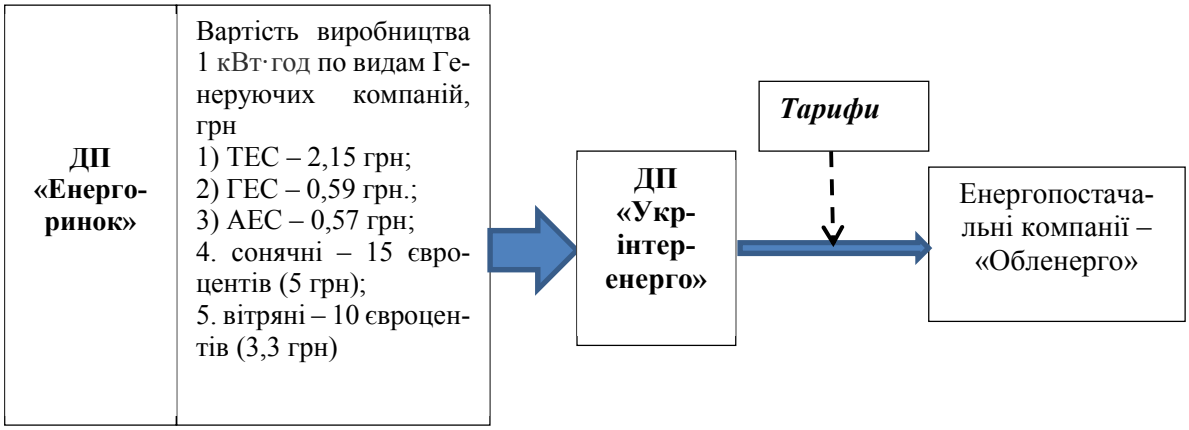

Рис. 1. Схема формування тарифів на оптовому ринку України

Але, протягом останнього часу серед фахівців з електроенергетики з'являється розуміння незворотності майбутніх суттєвих перемін стосовно саме перспектив відновлювальної електроенергетики. Адже зростання частки відновлювальної електроенергетики призводить до збільшення тарифів для

кінцевих споживачів. Вже зараз, коли частка вітряної і сонячної енергетики складає лише 1% у загальному обсязі її вироблення, такі електростанції отримають біля 7% від усього обсягу виручки від її продажу [9]. Отже, ця тенденція, безумовно, повинна мати певне оформлення, як це й відбувається в світовій енергетиці: «зелені тарифи» вже тривалий час зменшуються.

Так, в Австралії останніми роками сонячна енергія подешевшала більш ніж вдвічі внаслідок того, що уряд країни виділив 110 млн австралійських доларів для надання пільгових кредитів під будівництво та введення в експлуатацію об'єктів ВДЕ для малих приватних господарств. Завдяки цьому сьогодні в Австралії середня оптова ціна на сонячну енергію складає приблизно 1,26 грн за 1 кВт·год, а вітрова – 1 грн за 1 кВт·год [1]. Вартість електроенергії у більшості розвинених країн взагалі знижується, що інколи призводить навіть до певної кризової ситуації в електроенергетиці в цілому (і, зокрема, у відновлювальній енергетиці). Як казус сприймається факт щодо зниження ціни на електроенергію в Чилі, яка протягом 113 днів поспіль у цьому році падала до нуля через величезну кількість потужних сонячних електростанцій, котрі постачають енергію з надлишком в країні з величезним числом сонячних днів, коли виробники змушені віддавати споживачам електроенергію на безоплатній основі [11].

Отже, усвідомлення неминучих змін створює невизначеність у форматі майбутнього ціноутворення в сфері тарифів на електричну енергію, зокрема, відновлювальну. Це залежить від швидкості приєднання України до світових трендів зменшення вартості тарифів на споживання електроенергії та здешевлення вироблення 1 кВт·год відновлювальної електроенергетики. Аналізуючи останні рішення та заявлені наміри влади, можна констатувати, що процес приєднання до світової практики може прискоритися завдяки просуванню в Україні формату розподіленого ринку електроенергетики. Відповідно до нього поряд з державним Енергоринком почнуть діяти аукціони на купівлю електроенергії від виробників на основі відновлювальних джерел.

Слід ураховувати, що рух у бік збільшення тарифів у перспективі впирається в обмежені можливості бюджету щодо обсягу коштів на покриття частки витрат населення на оплату житлово-комунальних послуг у якості субсидій. Отже, питання формування економічних меж кластеру відновлювальної енергетики виходять за межі власно оптового ринку електроенергетики та вирішуються в більш розширеній моделі бюджетного процесу. Це схематично відображено на рис. 2.

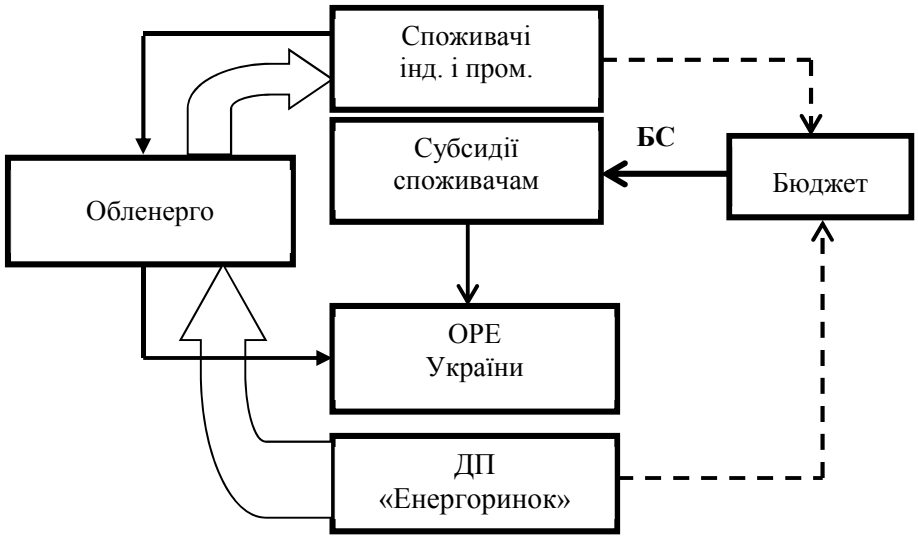

Рис. 2. Система розрахунків на оптовому ринку електроенергетики України:
фігурні стрілки – напрями енергопостачання; *прямі стрілки* – грошові потоки; *штрихові стрілки* – відрахування до бюджету в порядку діючої системи оподаткування генеруючих компаній і споживачів електроенергії; БС – бюджетні субсидії індивідуальним споживачам житлово-комунальних послуг.

Отже, розвиток відновлювальної енергетики в Україні неминуче рано чи пізно зіткнеться із проблемою уповільнення зростання тарифів, що встановлюються на ОРЕ. Згодом – із проблемою їхнього зменшення.

Поки ще неможливо з точністю передбачити часові рамки цього процесу, але обґрунтовано можна вважати, що його тривалість приблизно буде відповідати терміну повернення капітальних вкладень у створення об'єктів відновлювальної електроенергетики. Зазвичай, розвиток відновлювальної енергетики приваблює значні інвестиційні кошти завдяки високому «зеленому тарифу» та відносній дешевизні її вироблення. Завдяки цьому панує уявлення нормального строку повернення капітальних витрат біля 7 років, що приблизно відповідає при-

бутковості розміщення депозитів у банках України (однак при цьому маємо враховувати, що найбільш ефективні енергетичні об'єкти такого типу окупаються протягом 4-5 років).

Тому, прогнозоване зменшення тарифів на купівлю електроенергії таких електростанцій, особливо, поза межами оптового ринку електроенергетики із застосуванням аукціонного її продажу, може значно вплинути на показники економічної ефективності проектів відновлювальної електроенергетики, що потрібно враховувати вже зараз. У якості прикладу приведемо в таблиці розрахунки показників економічної ефективності конкретного проекту залежно від зміни тарифу на купівлю електроенергії.

Таблиця

Розрахунки показників економічної ефективності проекту станції відновлювальної енергетики

Показник	Значення					
1. Капітальні вкладення, млн €	2,50					
2. Поточні витрати: на річний обсяг в 8,76 млн кВт·год на 1 кВт·год, грн	0,19 млн € = 5,7 млн грн ***0,65*** грн					
2,а. Приведені витрати при нормативі 0,14, на річний обсяг продукції на 1 кВт·год, грн	0,19 + 0,14 * 2,5 = 0,35 млн. € = 10,5 млн. грн. ***1,2*** грн					
3. Річний обсяг електроенергії, кВт·год	8760000					
4. Тариф, за 1 кВт·год, у € у грн	0,124 ***3,72***	0,082 ***2,46***	0,062 ***1,86***	0,041 ***1,23***	0,036 ***1,08***	0,031 ***0,93***
5. Річний дохід, млн €, (р.3 х р.4)	1,086	0,718	0,543	0,36	0,315	0,271
6. Річний прибуток, млн €, (р.5 – р.2)	0,896	0,528	0,353	0,17	0,125	0,081
7. Строк окупності капітальних вкладень, років, (р.1 / р.6)	2,8	4,7	7,1	14,7	20,0	30,8
8. Прибуток по приведених витратах у млн €, (р.5 – р.2,а)	0,736	0,368	0,193	0,01	–	–
9. Збиток по приведених витратах, млн €, (р.5 – р.2,а)	–	–	–	–	–0,035	–0,08

Представлені в таблиці дані стосуються електростанцій на твердих побутових відходах та біомасі на основі піролізного реактору потужністю 1 МВт·год вартістю порядку 2,5 млн євро. Розрахунки показують, що прибутковість поточної діяльності електростанції залишається позитивною при будь-яких, навіть дуже зменшених, тарифах, як це показано в рядку 6. Але, у разі значного зниження рівня тарифів різко зростає тривалість періоду повернення капітальних витрат на створення енергетичного об'єкта аж до 14-30 років, що демонструють дані рядка 7. Оскільки період повернення капітальних витрат у сфері відновлювальної енергетики більше 7 років не сприймається інвесторами, то слід у якості показника прибутковості проекту застосувати показник приведених витрат, що є сумою поточних витрат і частки капітальних витрат, приведених до 7-річного терміну їхнього повернення шляхом застосування нормативу 1/7 = 0,14. Для порівняння поточні та приведені витрати вироблення 1 кВт·год електроенергії приведено в рядках 2 і 2,а. Відповідно, дані по прибутках і збитках, пораховано на основі показника приведених витрат показані у рядках 8 і 9.

Представимо можливі формати тарифних коливань у визначеному тренді у вигляді кривих *a*, *b* і *c* на рис. 3.

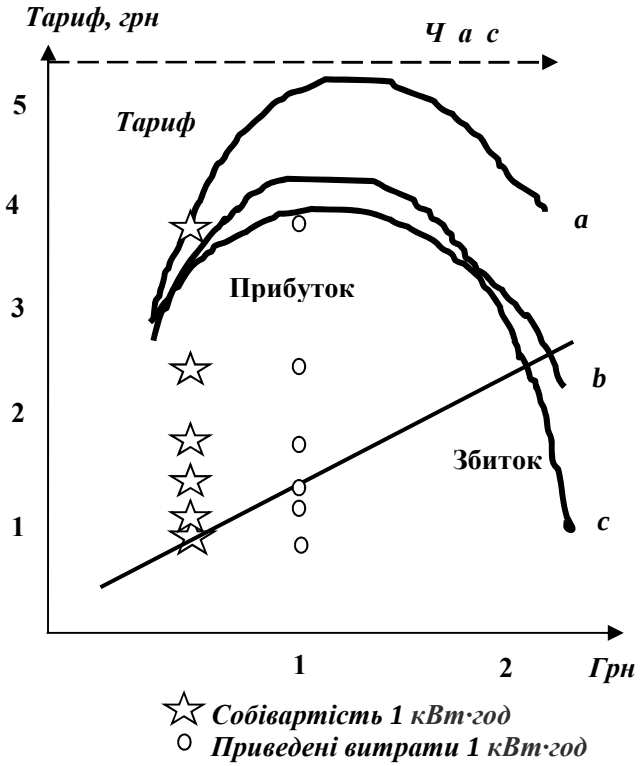

Рис. 3. Варіанти можливих трендів змінюваності тарифів на оптовому ринку (*a*, *b*, *c*) і показники прибутковості або збитковості проекту по показниках поточних і приведених витрат на вироблення 1 кВт·год електроенергії

Показники ефективності, що розташовані вище січної лінії, відповідають умові прибутковості проекту, а показники, розташовані нижче лінії, свідчать про його збитковість. При зниженні вартості тарифу до 1 грн навіть показники проекту, приведені в таблиці, стають збитковими за показником приведених витрат, а будь-яке відхилення практичних умов роботи станції у бік погіршення результатів буде переводити показники ефективності ще далі праворуч – до «теренів» економічних збитків.

Отже, у залежності від тренду змінюваності тарифів площа квадранту вище січної лінії та нижче трендової лінії змінюваності тарифів *a*, *b* і *c* обумовлює межі економічно обґрунтованого кластеру створення об'єктів відновлювальної енергетики, формування якого потребує відповідного прогнозу вже сьогодні, коли започатковуються проекти на період наступних 7-10 років.

Висновки. Приєднання з часом України до світових цінових трендів в електроенергетиці, а також створення в подальшому розподіленого ринку постачальників і споживачів електроенергії потребує вже зараз формувати уявлення щодо економічно обґрунтованого кластеру розвитку відновлювальної електроенергетики з урахуванням неминучого зниження тарифів та інших економічних чинників, що потребують подальшого дослідження.

Література

1. **Машек И.** Тарифи на електрику вирушають у «вільне плавання» / *LB.UA. Экономика*. 2019. 19 марта. URL: https://lb.ua/economics/2019/03/19/422360_tarifi _ elektriku_virushayut.html. 2. **Кудря С. О., Рєзцов В. Ф., Суржик Т. В. та ін.** Атлас енергетичного потенціалу відновлюваних джерел енергії України. Київ: Інститут відновлюваної енергетики НАН України, 2008. 55 с. 3. **Герасимчук В. Г., Романюк О. В.** Тенденції розвитку відновлюваної енергетики у світі і в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. Вип. 1. С. 4-8. 4. **Прокіп А.В., Дудюк В.С., Колісник Р.Б.** Організаційні та еколого-економічні засади використання відновлюваних енергоресурсів / [За заг. ред. А.В. Прокіпа]. Львів: ЗУКЦ, 2015. 337 с. 5. **Костецький В. В.** Перспективи інвестиційно-інноваційного розвитку житлово-комунального господарства України. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2014. Вип. 2 (53). С. 82-91. 6. **Рязанова Н.О.** Пріоритетні напрямки розвитку інноваційної складової в енергетиці. *Theoretical and Practical Aspects of Economics and Intellectual Property*. 2017. Issue 16. С. 226-234. URL: http://journals.uran.ua/index.php/2225-6407/article/view/ 136504/133531. 7. **Матвійчук Л.Ю., Герасимчук Б.П.** Економічна доцільність використання альтернативних джерел енергії. URL: irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ecfor_2013_4_5.pdf. 8. **Енергетична** стратегія України на період до 2030 року. URL: http://www.energo.uz.ua/. 9. **Колчаковский Н.** Зелено-угольный парадокс. Почему «чистая» энергетика в Украине уперлась в потолок. *Деловая столица*. 2018. 27 Марта. URL: http://www.dsnews.ua /economics/na-poroge-peremen-pochemu-zelenaya-energetika-v-ukraine-26032018220000. 10. **Цена** на электроэнергию в Чили упала до нуля, и вот уже 113 дней подряд держится на этом уровне / *Пикабу*. 2019. 12 апреля. URL: https://pikabu.ru/story/tsena_na_yelektroyenergiyu_v_chili_upala_ do nulya_i_vot_uzhe_113_dney_podryad_ derzhitsya _na_yetom_urovne_4850015. 11. **Колосов А.М., Кучеренко С.К.** Логістичні парадигми теплоспоживання: наступний крок – подальша індивідуалізація споживачів. *Маркетингові комунікації та логістика у сфері технологій енергозбереження в Україні і світі*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. Дніпро: Вид-во: ТОВ «Акцент ПП», 2016. Т. 1. С. 100-104.

References

1. Mashek I. (2019). Taryfy na elektryku vyrushajut u «vilne plavannia» [Electricity tariffs go for "free swimming"]. *LB.UA. Ekonomika – LB.UA. Economy*, 19.03, 15:45. Retrieved from https://lb.ua/economics/2019/03/19/422360_ tarifi_elektriku_virushayut.html [in Ukrainian].

2. Kudria S., Rezcov V., Surjyk T. (2008). Atlas energetychnogo potencialu vidnovliuvanyh dgerel energii Ukrainy [Atlas of the energy potential of renewable energy sources in Ukraine]. *Kyiv. Instytut vidnovliuvalnoji energetyky NAN Ukrainy – Kyiv. Renewable Energy Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine,* 55 p. [in Ukrainian].

3. Gerasymchuk V., Romaniuk O. (2014). Tendencii rozvytku vidnovliuvanoji energetyky u sviti i v Ukraini [Trends in the development of renewable energy in the world and in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mighnarodnogo gumanitarnogo universytetu – Scientific Herald of the International Humanitarian University,* Issue 1, pp. 4-8 [in Ukrainian].

4. Prokip A., Dudiuk V., Kolisnyk R. (2015). Organizacijni ta ekologo-economichni zasady vykorostannia vidnovliuvanyh energoresursiv [Organizational and ecological and economic bases of the use of renewable energy resources]. *Lviv: Zahidno-Ukrainskyj Konsaltyng Centr – Lviv: Western Ukrainian Consulting Center*, 337 p. [in Ukrainian].

5. Kosteckyj V. (2014). Perspektyvy investycijno-innovacijnogo rozvytku zhytlovo-komunalnogo gospodarstva Ukrainy [Prospects of investment and innovation development of housing and communal services of Ukraine]. *Visnyk socialno-ekonomichnyh doslidgen – Bulletin of socio-economic research*, Issue 2 (53), pp. 82-91. [in Ukrainian].

6. Riazanova N. (2017). Priorytetni napriamky rozvytku innovacijnoi skladovoi v energetyci [Priority directions of the development of the innovation component in the energy sector]. Theoretical and Practical Aspects of Economics and Intellectual Property; Issue 16, p. 226-234. Retrieved from http://journals.uran.ua/index.php/2225-6407/article/view/136504/133531. [in Ukrainian].

7. Matvijchuk L., Gerasymchuk B. (2013). Ekonomichna docilnist vykorystannia alternatyvnyh dgerel energii [Economic feasibility of using alternative energy sources]. Retrieved from: irbis-nbuv.gov.ua. /cgibin/ irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN & P21DBN=UJRN&IMAGE_ FILE _ DOWNLOAD =1&Image_file_name=PDF/ecfor_2013_4_5.pdf. [in Ukrainian].

8. Energetychna strategija Ukrainy na period do 2030 roku [Energy strategy of Ukraine for the period up to 2030]. Retrieved from http://www.energo.uz.ua/. [in Ukrainian].

9. Kolchakovskij N. (2018). Zeleno-ugolnyj paradox. Pochemu «chistaja» energetika v Ukraine uperlas v potolok [Green coal paradox. Why is "clean" energy in Ukraine rested on the ceiling]. *Delovaja stolica – Business capital*, 27.03.2018, 12:00. Retrieved from http://www.dsnews.ua /economics/na-poroge-peremen-pochemu-zelenaya-energetika-v-ukraine-26032018220000. [in Ukrainian].

10. Cena na elektroenergiju v Chili upala do nulia, i vot uzhe 113 dney podriad derzhitsia na etom urovne [The price of electricity in Chile has fallen to zero, and already 113 days in a row is kept at this level]. *Picabu,* friday, April 12, 2019. Retrieved from https://pikabu.ru/story/tsena _na_yelektroyenergiyu_v_chili_upala_do nulya_i_vot_ uzhe_113_dney_podryad_derzhitsya_na_yetom_ urovne_ 4850015. [in Ukrainian].

11. Kolosov A., Kucherenko S. (2016). Logistychni paradygmy teplospozhyvannia: nastupnyj krok – podalsha indyvidualizacyja spozhyvachiv [Logistic paradigms of heat consumption: the next step is the further individualization of consumers]. *Marketyngovi komunikaciji ta logistyka u sferi tehnologij energozberezhennia v Ukraini i sviti. Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoji naukovo-praktychnoji konferenciji – Marketing communications and logistics in the field of energy saving technologies in Ukraine and in the world. Collection of materials of the International scientific and practical conference*, Vol. 1, Dnipro: «Accent PP», pp. 100-104. [in Ukrainian].

Чеботарьов В. А., Колосов А. М., Суворов М. В. Актуалізація формування кластеру відновлювальної енергетики в умовах зміни тарифних трендів

Енергоринок України функціонує поки що в парадигмі поступового підвищення тарифів, що залишається дороговказом і для розвитку відновлювальної енергетики, яка орієнтується на найбільш високі в Європі «зелені тарифи». Законом України «Про ринок електроенергії», що вступив у дію, передбачаються заходи наближення умов енергоринку в Україні до світових. Розглянуто проблему розвитку відновлювальної енергетики згідно зі світовими трендами зменшення вартості тарифів та створення розподіленого оптового ринку електроенергетики. Показано, що вже зараз необхідно формувати уявлення щодо економічно обґрунтованого кластеру створення об'єктів відновлювальної електроенергетики з урахуванням динаміки тарифів та інших економічних чинників.

Ключові слова: ринок електроенергії, відновлювальна енергетика, тариф, кластер, показники економічної ефективності.

Чеботарев В. А., Колосов А. Н., Суворов М. В. Актуализация формирования кластера возобновляемой энергетики в условиях изменения тарифных трендов

Энергорынок Украины функционирует пока в парадигме постепенного повышения тарифов, что остается ориентиром и для развития возобновляемой энергетики, которая ориентируется на наиболее высокие в Европе «зеленые тарифы». Вступившим в действие Законом Украины «О рынке электроэнергии» предусматриваются меры приближения условий энергорынка в Украине к мировым. Рассмотрена проблема развития возобновляемой энергетики в соответствии с мировыми трендами снижения стоимости тарифов и создания распределенного оптового рынка электроэнергетики. Показано, что уже сейчас необходимо формировать представление об экономически обоснованном кластере создания объектов возобновляемой электроэнергетики с учетом динамики тарифов и других экономических факторов.

Ключевые слова: рынок электроэнергии, возобновляемая энергетика, тариф, кластер, показатели экономической эффективности.

Chebotarov V., Kolosov A., Suvorov M. Actualization of the formation of a cluster of renewable energy in the face of changing tariff trends

The energy market of Ukraine is still functioning in the paradigm of gradual increase of tariffs, which remain a guideline for the development of renewable energy, which focuses on the highest in Europe "green tariffs". Entered into force the Law of Ukraine "On the Electricity Market", are provided the measures to approximate the conditions of the energy market in Ukraine to the world ones. The problem of the development of renewable energy in accordance with the world trends of reducing the cost of tariffs and creating a distributed wholesale market for electric power industry is considered. It is shown that it is already necessary to form an idea of an economically viable cluster of creation of renewable power generation facilities, taking into account the dynamics of tariffs and other economic factors.

Keywords: electricity market, renewable energy, tariff, cluster, economic efficiency indicators.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

Економічна теорія та історія

УДК 338.27:005[327.2:351.88](477) doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-10-21

В. В. Микитенко,
доктор економічних наук,
ORCID 0000-0002-8212-9777,
Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України, м. Київ

МЕХАНІЗМ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНИХ ФОРМ УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ ПРОСТОРОВИМ РОЗВИТКОМ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. У новітній економіці XXI століття, фактично, економіці сталого господарювання, природні ресурси виступають не лише як елемент товарного виробництва, але й як складова розвитку будь-якого суспільно-економічного утворення, що вимагає відповідної інституціоналізації природно-ресурсних відносин. На цьому й наголошено, зокрема у матеріалах історичного саміту «Ріо+20». Це важливий міжнародний документ, який наголошує на тому, що інституціоналізація господарського процесу в частині природно-ресурсних відносин є невід'ємною частиною такої інноваційної економіки та однією з головних передумов подальшої розбудови суспільства сталого розвитку – стійкого екологізованого виробництва, збалансованого споживання та справедливого розподілу. Перспективна господарська система, стрижнем якої виступає така інноваційна економіка, є перш за все інституціональною. Постнекласичний підхід до оцінки економічних явищ надає інституціональному аспекту особливого значення, визначаючи його як елемент, що обумовлює високоефективні системні зв'язки, а також забезпечує саморозвиток, самоорганізацію та фактично – автономне забезпечення сталості господарського через відповідно інституціоналізовану систему природно-господарських відносин. У цій відповідності необхідно зазначити, що інституціональний аспект охоплює широке коло складних наукових питань – корпоратизації природно-ресурсних відносин, оцінки та капіталізації ресурсів, управління природокористуванням в умовах децентралізації, створення сучасних інститутів високоефективного господарювання в природно-ресурсній сфері, обґрунтування і впровадження відповідних економічних, адміністративних фінансових та організаційних механізмів використання й охорони природних ресурсів із залученням інструментів із *публічно-приватного партнерства* (ППП).

При цьому, насамперед: а) в якості першого генерального напряму інституціональних перетворень, необхідно зосередитися на формуванні механізму інституціоналізації публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком України (напрям пов'язано із виконанням цілої низки взаємопов'язаних завдань, першим з яких є наукове обґрунтування господарських режимів сталого використання природних ресурсів згідно до ідентифікованих стратегічних домінант територіального розвитку); б) другим завданням є розробка організаційно-правових, економічних, інноваційних технологічних, технічних, та інших рішень, що забезпечують раціональне природокористування на основі обробки відповідних масивів інформаційних даних; в) третє завдання у площині інституціоналізації – полягає у науковому забезпеченні діяльності органів державного управління, насамперед стосовно вдосконалення існуючих та розробки новітніх механізмів регулювання природокористування і розвитку правової бази відносин влади і бізнесу, застосовуваних як інструментарій забезпечення сталого просторого розвитку; г) четвертим завданням є моніторинг процесів просторового розвитку, стану публічно-приватних взаємодій, характеристик природно-ресурсного потенціалу, вивчення природи ризиків, що виникають, розробка високоефективних механізмів, методів і засобів забезпечення безпеки сталості розвитку просторових утворень із урахуванням інтересів усіх зацікавлених сторін, особливо у провадженні квазі-приватизаційних процесів. Проте, усі ці завдання можуть бути реалізовані лише за умов їх включення у процеси реальної економіки, в якій нині панують «капітальні» відносини через активізацію співпраці влади, бізнесу і населення як єдиної системи в межах виконання п'ятого завдання – тобто, створення високоефективної платформи взаємодії усіх економічних агентів, що приймають участь у процесі природокористування в самому широкому розумінні, включаючи насамперед сферу публічного управління використанням і охороною природних ресурсів, взаємодію органів влади і бізнесу, фінансову діяльність у цій сфері, систему екологічного моніторингу, взаємодію з населенням як кінцевим споживачем продуктів і послуг тощо.

Аналіз публікацій за визначеною темою. Теоретичним, методологічним та концептуальним проблемам формування механізму інституціоналізації публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком присвячено низку наукових праць, зокрема, В. Балашова, І. Бистрякова, В. Голяна, О. Іващенко, Д. Клинового, І. Лицура, Н. Новікова, М. Хвесика та інших [1; 2]. Визначення напрямів формування і запровадження публічно-приват-

них форм регулювання техногенно-екологічної безпеки розкрито у роботах Б. Винницького, Б. Онищука, С. Підгаєця, П. Сегварі, О. Шумської [3 – 5]. Однак задля системності розв'язання досліджуваних проблеми та активізації процесів з управління просторовим розвитком нагальним для України є опрацювання методологічних основ формування саме механізму інституціоналізації публічно-приватних форм.

Метою статті є розроблення, у відповідності до завдань, передбачених Програмою «Підтримка розвитку пріоритетних напрямів досліджень» та робочим планом науково-дослідної теми «Публічно-приватні форми забезпечення сталого просторового розвитку України», методологічних засад формування механізму інституціоналізації публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком України та побудова концептуально-аналітичної моделі реалізації його дії в ресурсних обмеженнях.

Виклад основного матеріалу статті. Розроблені й обґрунтовані базові засади реалізації відповідних структурних перетворень, чітка визначеність структури євроінтегративних бізнес-екосистемних механізмів управління сталим просторовим розвитком, розкриті положення дорожньої карти імплементації інноваційних форм публічно-приватного партнерства у систему управління сталим просторовим розвитком держави, дозволяють: а) підготувати відповідний постадійний алгоритм забезпечення сталого просторового розвитку у разі ущільнення взаємозв'язку та взаємодії публічного сектору і влади з метою вирішення нагальних питань у цій площині; б) запропонувати інституціональну основу (формати, форми, правила, інститути) сучасних публічно-приватних форм забезпечення сталого просторового розвитку; в) сформувати архітектуру інституціонального забезпечення публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком із визначенням цільових функцій реалізації дії за базовими його підсистемами і, надалі, розробити єдину систему державного моніторингу результативності управління з обчисленням витрат на її запровадження у практику господарювання та функціонування.

Зазначене стає можливим лише у разі комплексного використання положень проективного підходу, інституціоналізації природно-ресурсних відносин, капіталізації природних ресурсів, сек'юритизації природних активів, платформних взаємодій влади і бізнесу та бізнес-екосистемного підходу при опрацюванні організаційно-економічних та кваліметричних процедур і алгоритмів. Щодо розбудови адекватної реальним процесам системи інституціонального забезпечення публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком, то у цій розробці слід передбачити, за кожним із трьох етапів введення і переформатування змістовності ППП (деконцентрації, деволюції, дівестиції), розробку відповідного типу підмеханізмів та важелів і регуляторів інституціонального забезпечення ППП. При цьому, відповідно, для побудови загального *механізму інституціонального забезпечення публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком* ($МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$) слід визначити відповідального виконавця (суб'єкта) за різними рівнями управління *партнерськими відносинами і взаємодією* (ПВВ). У цьому зв'язку, на особливу увагу заслуговують методи і процедури, за використання яких стає можливим вирішення науково-прикладної проблеми з оцінювання-прогнозування результативності реалізації дії самого $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$ і, відповідно, проведення системного аналізу й дослідження діяльності у зазначеній сфері, загалом.

Так, обґрунтовуючи показники результативності $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$, попередньо дослідниками [6 – 8] було встановлено перелік потенційно-факторних детермінант – тобто, враховано найвагоміші фактори, які впливають на результативність реалізації діяльності у сфері публічно-приватного партнерства та управління партнерськими відносинами і взаємодією. А результативність реалізації дії (міру досягнення цілі) самого новоствореного $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$, на авторське переконання, слід розглядати з таких двох позицій (див. таблицю): а) *які етапи і, у їхній відповідності, стадії в їхніх межах, які убезпечать розбудову та реалізацію дії новоствореного* $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$; б) *які заходи, способи та регулятори формування і удосконалення* $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$ *слід використовувати за кожним із трьох етапів інституціонального забезпечення публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком України*.

Поряд із цим, слід признати, що контролюванню та моніторингу підлягають і такі аспекти, як: 1) ефективність підтримки необхідних показників функціонування публічно-приватних форм окремих партнерських структур в системі просторового управління (ефективність поточна) репрезентована як у розріз окремих партнерів, так і новоствореної багаторівневої партнерської мережі в цілому; 2) ефективність зростання/ розвитку, підтримання високого рівня результативності та конкурентоспроможності (ефективність перспективна) може змінюватися, якщо виявляються і використовуються для економіко-статистичного та організаційного аналізу фактори, які впливають на: а) результативність реалізації певного типу стратегії управління партнерськими відносинами і взаємодією; б) здатність до стійкості функціонування структур різного рівня до оновлення – у розріз окремих партнерів та партнерської мережі загалом.

У відповідності до вказаного, надзвичайно важливим при забезпеченні результативності реалізації дії механізму інституціонального забезпечення публічно-приватних форм управління сталим про-

Таблиця

Реалізація дії механізму інституціонального забезпечення публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком України і способи його удосконалення*

Стадії розбудови та реалізації дії	Заходи, способи та регулятори формування і удосконалення $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$ за кожним із трьох етапів інституціонального забезпечення публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком	
1	2	
1. Етап деконцентрації		
1. Стадія концептуального та інформаційно-методичного забезпечення	1.1	Формування робочої групи, яка буде опікуватися проблемами: реорганізації (удосконалення) сучасної системи управління ППП; визначення вимог і обґрунтування критеріїв щодо результативності управління партнерськими відносинами і взаємодією в системі просторового управління природно-ресурсними активами
	1.2	Визначення домінант сучасної стратегії розвитку національних, регіональних, місцевих і корпоративних структур, уточнення змістовності політики у площині забезпечення їх конкурентоспроможності за наслідками ущільнення партнерських відносин і взаємодії в системі управління сталим просторовим розвитком
	1.3	Збір та обробка інформації про: фінансовий стан усіх структур, інкорпорованих до сучасної системи управління сталим просторовим розвитком; систему просторового управління України; ринкове положення усіх елементів і підсистем природокористування; інноваційний потенціал як національних, так корпоративних партнерів і органів місцевої влади; існуючу систему партнерських відносин між суб'єктами управління сталим просторовим розвитком
	1.4.	Формування системи відносних показників задля системного й поглибленого аналізу на основі удосконаленої багаторівневої системи оцінювання-прогнозування вимірів стійкості та надійності ППП, а також результативності управління ним за урахування масштабів потенціалу сталого розвитку, загалом, і природно-ресурсних активів кожної місцевості, зокрема
	1.5.	Розроблення, удосконалення та уточнення методичних підходів задля оцінювання-прогнозування результативності управління публічно-приватними формами в системі просторового розвитку держави
2. Стадія – діагностики, адаптації публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком до вимог та інтересів усіх учасників ППП	2.1	Аналіз існуючих систем управління: просторовим розвитком і ППП; структурно-функціональними зв'язками між учасниками партнерських відносин, їх фінансові показники; ринковою ситуацією у сфері використання й освоєння природно-ресурсних активів
	2.2	Прийняття рішення про реорганізацію системи управління корпоративних структур із урахуванням партнерських відносин та підвищення рівня задоволення інтересів учасників корпоративних відносин
	2.3	Розробка плану проведення робіт та складання кошторису
	2.4	Адаптація системи партнерсько-корпоративних відносин із цілями партнерів та споживачів
	2.5.	Удосконалення комплексу заходів, способів і важелів впливу на рівень результативності управління публічно-приватним партнерством
2. Етап деволюції		
3. Розробка і добір системи засобів, способів та інструментарію, орієнтованих на підвищення результативності управління сталим просторовим розвитком і рівня задоволення партнерів (за ущільненням відносин і взаємодії)	3.1	Підготовка, розроблення і затвердження стандартів системи якості у сфері управління публічно-приватним партнерством
	3.2	Підготовка, розробка і затвердження посадових інструкцій співробітників, зайнятих у забезпеченні публічно-приватного партнерства та які опікуються проблемами ущільнення взаємовідносин у цій сфері
	3.3	Апробація і адаптація елементів (процедур і регуляторів) управління публічно-приватним партнерством у взаємодії з системою управління партнерів (різного рівня), які опікуються питаннями управління сталим просторовим розвитком, орієнтованих на підвищення результативності та підтримку рівня задоволення усіх учасників партнерських відносин у сфері управління сталим просторовим розвитком
	3.4	Внесення змін і уточнення змістовності угод про публічно-приватне партнерство та інших документів
	3.5	Підготовка та затвердження наказів, нормативів та розпоряджень про порядок функціонування системи управління ППП задля цілеспрямування діяльності щодо підвищення результативності управління сталим просторовим розвитком держави та її регіонів

Закінчення таблиці

1	2	
3. Етап дівестиційний		
4. Активізація партнерських відносин і взаємодії за рахунок введення у практику трьохрівневої структури $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$ з використанням авторського стратегічного інструментарію	4.1	Перманентна фінансова, організаційно-технічна, методична підготовка до впровадження й удосконалення нових форм і механізмів управління ППП за наслідками ущільнення партнерських відносин і взаємодії
	4.2	Реалізація дії механізму інституціонального забезпечення публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком України та способів і удосконалених процедур із ущільнення партнерських відносин і взаємодії
	4.3	Моніторинг результативності функціонування механізму інституціонального забезпечення публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком України
	4.4	Проведення поточних робіт та усунення невідповідностей вимогам функціонування механізму інституціонального забезпечення публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком України
	4.5.	Обґрунтування / уточнення вимог до результативності функціонування механізму інституціонального забезпечення публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком України та розроблення стратегічного набору платформної стратегії управління

* Тут і надалі. Розроблено, розкрито та систематизовано автором.

сторовим розвитком є обґрунтування та делегування (за його детермінантами) відповідальності за виконання кожного з трьох етапів його розбудови і запровадження у практику (з постановкою завдань для конкретних виконавців та алгоритмами щодо їх реалізації). Саме, обґрунтування платформних підходів до управління сталим просторовим розвитком держави та її регіонів, а також щодо формування відповідного типу механізму й убезпечує отримання поставлених результатів. Адже, за їхнього використання можна уникнути дублювання функцій та обґрунтовувати якісні управлінські рішення щодо формування відповідного типу стратегії управління для раціоналізації освоєння і використання природно-ресурсного активу, підвищення конкурентоспроможності національної економіки в ресурсних обмеженнях за рахунок зростання ефективності функціонування партнерських мереж. Тож, розглядаючи механізм інституціонального забезпечення публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком України як складову забезпечення дієвості загальної системи управління національним господарством та враховуючи стадії його розроблення і запровадження за кожним із трьох етапів впровадження *публічно-приватного партнерства* (ППП) (див. таблицю), пропонуємо узагальнений формат $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$ і надалі формалізувати концептуально-аналітичну його модель.

Враховуючи, що те, що основними видами підмеханізмів у межах новоствореного механізму інституціонального забезпечення публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком можуть виступати системоутворюючі важелі та регулятори різної природи, то пропонуємо до їхнього складу залучити: організаційні, фінансово-економічні, структурні, організації управління, технічні, адміністративні та інформаційні. Оскільки, принципи формування та реалізації дії ППП у системі управління сталим просторовим розвитком детально розкриті та обґрунтовані у роботах [9; 10], то з метою розроблення концептуально-аналітичної моделі механізму інституціонального забезпечення публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком (як вимагається положеннями платформного підходу до формалізації), зосередимо увагу на визначенні завдань управління, методів, форм та інструментів, рівнях інституціонального забезпечення та необхідних ресурсах.

Відтак, $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$ сприймається автором як сукупність організаційних, фінансових, економічних та техніко-технологічних важелів і регуляторів, які здійснюють вплив і убезпечують коригування публічно-приватного партнерства в системі сталого просторового розвитку, що сприятиме раціоналізації освоєння природно-ресурсного активу та посиленню конкурентних переваг партнерської мережі. Поряд із цим, функціонування $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$ має і повинен мати декілька площин реалізації дії. А, саме: а) стратегічну, спрямовану на передбачення змін зовнішнього і внутрішнього середовища як господарювання партнерської мережі, так і потенціалу сталого розвитку, загалом, і системи управління сталим просторовим розвитком, зокрема (вказане полягає у здатності завчасного виявлення загроз зовнішнього середовища та ризиків у внутрішньому, і адаптації до них при перманентному уточненні функцій та структури $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$ на стратегічний період); б) оперативну: забезпечує підтримання оптимальних параметрів функціонування $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$ та гнучке реагування на відхилення, а також і достатність рівня конкурентоспроможності партнерської мережі (обумовлене імовірною трансформацією останньої). Звертаючи увагу на особливості реалізації дії механізму інституціонального забезпечення публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком, доцільно сформувати рівні $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$ за складністю у відповідності до етапів впровадження ППП. Звідси, можна і формалізувати

його концептуально-аналітичну просторову схему. Механізм інституціонального забезпечення публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком є комплексною системою, що складається із підсистем забезпечення, функціональної та цільової, які містять певну сукупність організаційних, техніко-технологічних, фінансових та економічних важелів, які впливають на управління сталим просторовим розвитком держави та її регіонів задля: підвищення результативності й ефективності управління сталим просторовим розвитком; раціоналізації освоєння природно-ресурсного активу; отримання конкурентних переваг партнерської мережі у ресурсних обмеженнях.

Зважаючи на те, що економічні закони та принципи управління реалізуються через розроблення й удосконалення організаційних структур, то реалізація дії новоствореного механізму інституціонального забезпечення публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком забезпечить їх свідоме і комплексне використання. То у структурі $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$ автором виділено три підсистеми (цільову, функціональну та забезпечення), функціонування яких повинно бути убезпечено за чотирма стадіями реалізації організаційно-економічних процедур в межах визначених автором трьох етапів впровадження ППП (рис. 1). Однак слід вказати і на те, що елементи кожної з трьох підсистем є взаємопов'язаними і взаємозалежними у замкненому циклі реалізації ключових завдань, що й убезпечить перманентне удосконалення їхньої змістовності та цільових функціоналів кожної з підсистем, що відповідає вимогам платформної інтерпретації ППП. Схематично процеси реалізації дії $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$, а надалі й генерування процесів трансформації певного підмеханізму (підсистеми) за трьома етапами впровадження в Україні удосконаленого формату ППП, можна репрезентувати у вигляді замкненої схеми взаємозалежності та взаємозв'язку між стадіями розбудови та реалізації дії $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$.

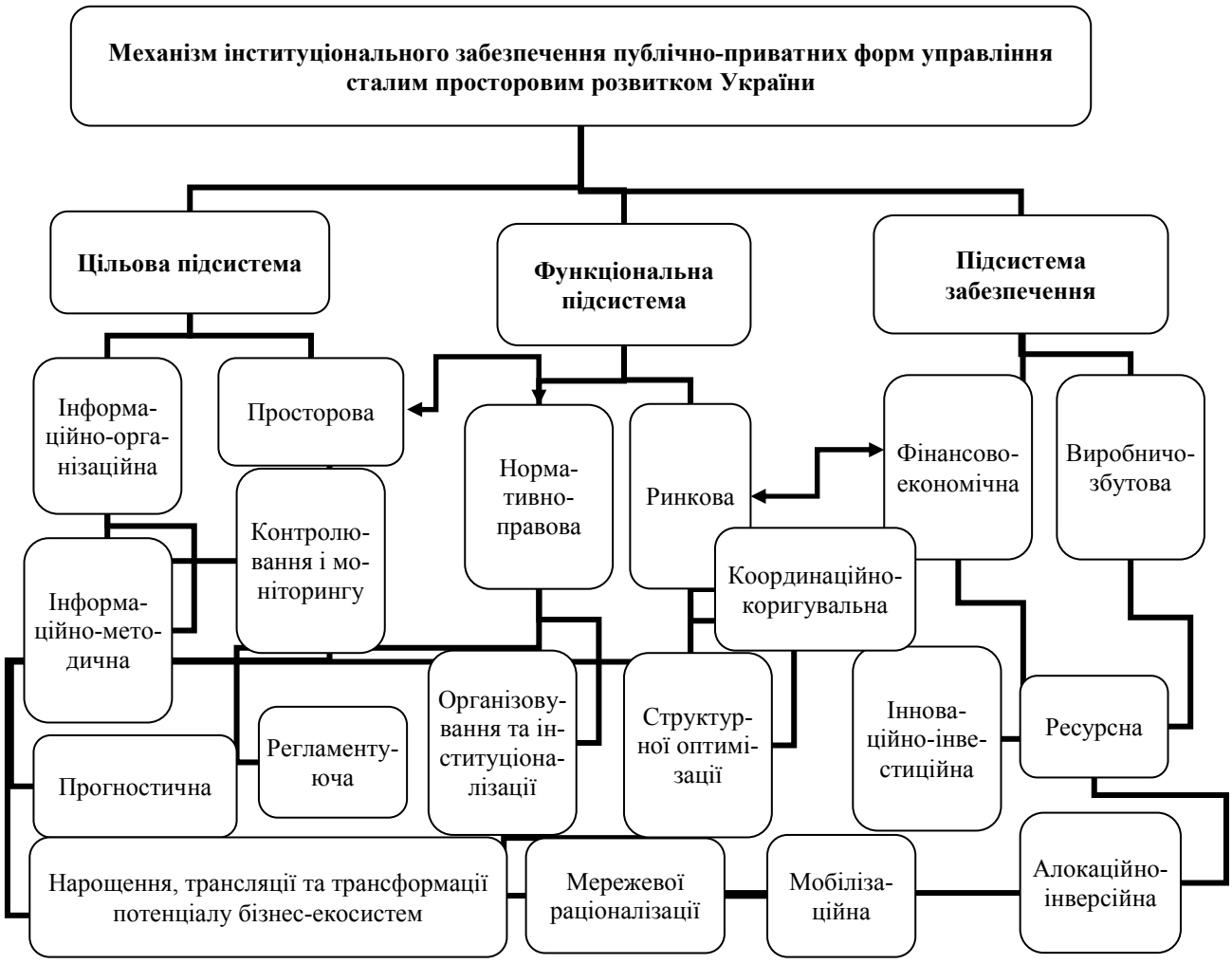

Рис. 1. Загальна система реалізації дії механізму інституціонального забезпечення публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком у складі з трьох ключових його підсистем

Слід вказати, що цільова підсистема, функціонали якої передбачають інформаційно-організаційну діяльність (див. рис. 1) має забезпечувати взаємну узгодженість усіх ланок $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$, у тому числі, і з визначення функцій, завдань, цілей тощо для функціональної підсистеми та підсистеми забезпечення, що, за результатами їх дії, дозволяє узгодити національні, регіональні, колективні та індивідуальні інтереси усіх учасників партнерських мереж. У цій площині, на особливу увагу заслуговує дослідження фінансово-економічних, виробничо-збутових і моніторингових засад функціонування підсистеми забезпечення. Так, аналіз складових фінансово-економічної підсистеми (див. рис. 1) означеного механізму дає змогу виділити певну сукупність елементів цільового управління *публічно-приватними партнерськими відносинами* (ПППВ), які і убезпечуватимуть реалізацію дії $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$ повною мірою. З цього, варто вказати і на можливість формування дієвих вертикальних і горизонтальних зв'язків між учасниками ПППВ, елементами організаційної структури $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$ із виробничо-збутовими та фінансово-економічними елементами підсистеми забезпечення і, надалі, з функціональними департаментами певної партнерської мережі та підрозділами окремих партнерів. До цього, імовірним є встановлення та забезпечення результативності функціонування ПППВ у сфері природокористування між партнерами різних форм власності й елементами їхньої галузевої, організаційної та комунікаційної структур управління. І, як наслідок, можливим стає розв'язання двох надзвичайно важливих завдань. А саме: а) формування об'єктивних мотиваційних важелів та регуляторів задля узгодження усіх елементів загального $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$; б) організаційно-адміністративне та інформаційно-методичне забезпечення реалізації дії усіх системоутворюючих важелів і регуляторів у взаємозв'язку і взаємодії між елементами $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$ із метою генерування системних ознак та нарощення рівня синергетичного ефекту внаслідок централізації управління. Поряд із цим, визнаємо:

оскільки, структурні елементи (підсистеми) $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$ не є відокремленими одиницями, то між ними (див. рис. 1) та логічно-послідовним процесом управління природно-ресурсними активами в системі сталого розвитку і, відповідно, процесами впровадження та реалізації ПППВ у цій площині, необхідно: а) встановлювати та підтримувати постійний алармовий зв'язок як інформаційний, так і комунікативний; б) усувати інверсійні порушення; в) уточнювати цільові функції усіх трьох підмеханізмів. Звідси, цілеспрямоване та погоджене функціонування усіх трьох підсистем $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$ потребує введення у практику управління сталим просторовим розвитком і специфічного підмеханізму (підсистеми) ПППВ. За цими результатами вбачаємо за доцільне запропонувати наступні принципи побудови та функціонування підсистем $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$ як частини процесу управління просторовим розвитком (рис. 2).

Відтак, як автором визнано вище, функціонування $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$ піддається впливу сукупності факторів у межах системи управління сталим просторовим розвитком (як внутрішнього, так і зовнішнього середовища). З огляду на вказане, усі три (відповідно, і залучена до вказаних процесів специфічна – тобто, додаткова четверта підсистема – публічно-приватних партнерських відносин) підмеханізми $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$ (див. рис. 1), виходячи з своїх цільових / основних завдань функціонування щодо розвитку публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком держави, вимагають аналітичних рішень, за якими буде виявлено (здійснено добір) найкращих (найбільш стійких і надійних) форм реалізації ПППВ саме у цій сфері (управління сталим просторовим розвитком) у ресурсних обмеженнях. Тож, вказане потребуватиме: систематизації чинників, які впливають на ефективність і результативність реалізації дії $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$; забезпечення об'єктивності оцінок для побудови прогнозу базових показників-індикаторів, що характеризують ефективність ПППВ; перевірки на адекватність реальним процесам створених партнерських мереж і їхніх конкурентних переваг. Тому, на першому етапі формування пропонованого $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$ слід формалізувати процеси реалізації дії цього системоутворюючого регулятора, що у цілому має інформаційно-методичну спрямованість, і встановити регламент для його функціонування із чітким визначенням завдань (стандартизація діяльності) для суб'єктів, які опікуватимуться питаннями управління сталим просторовим розвитком. Останні ж, відповідно до поставлених задач у сфері освоєння природно-ресурсного активу регіону чи держави (рис. 3), мають контролювати не лише діяльність свого партнера за проектом, а й певної партнерської мережі (ПМ) загалом. Звідси, запропонований $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$ і визначатиме стратегічність діяльності певної організованих партнерських мереж, сформованих з метою розвитку публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком України, ініціюючи вказане за результатами запровадження у практику відповідного типу платформної стратегії.

При цьому, організаційно-управлінський, техніко-технологічний, фінансовий, економічний, соціальний, екологічний, ресурсний, іміджевий, маркетинговий та інші види ефектів (тобто, генерування синергетичного за результатами їх освоєння) має бути скоординовано. З цього, вважаємо, що можна здійснити формалізацію концептуально-аналітичної моделі реалізації дії $МІЗ_{ППФ}^{УСПР}$ у вигляді формули (1), яку побудовано за використання, приведеної на рис. 1 і 2, його структури, репрезентованої з урахуванням взаємозв'язків і взаємозалежностей, приведених вище.

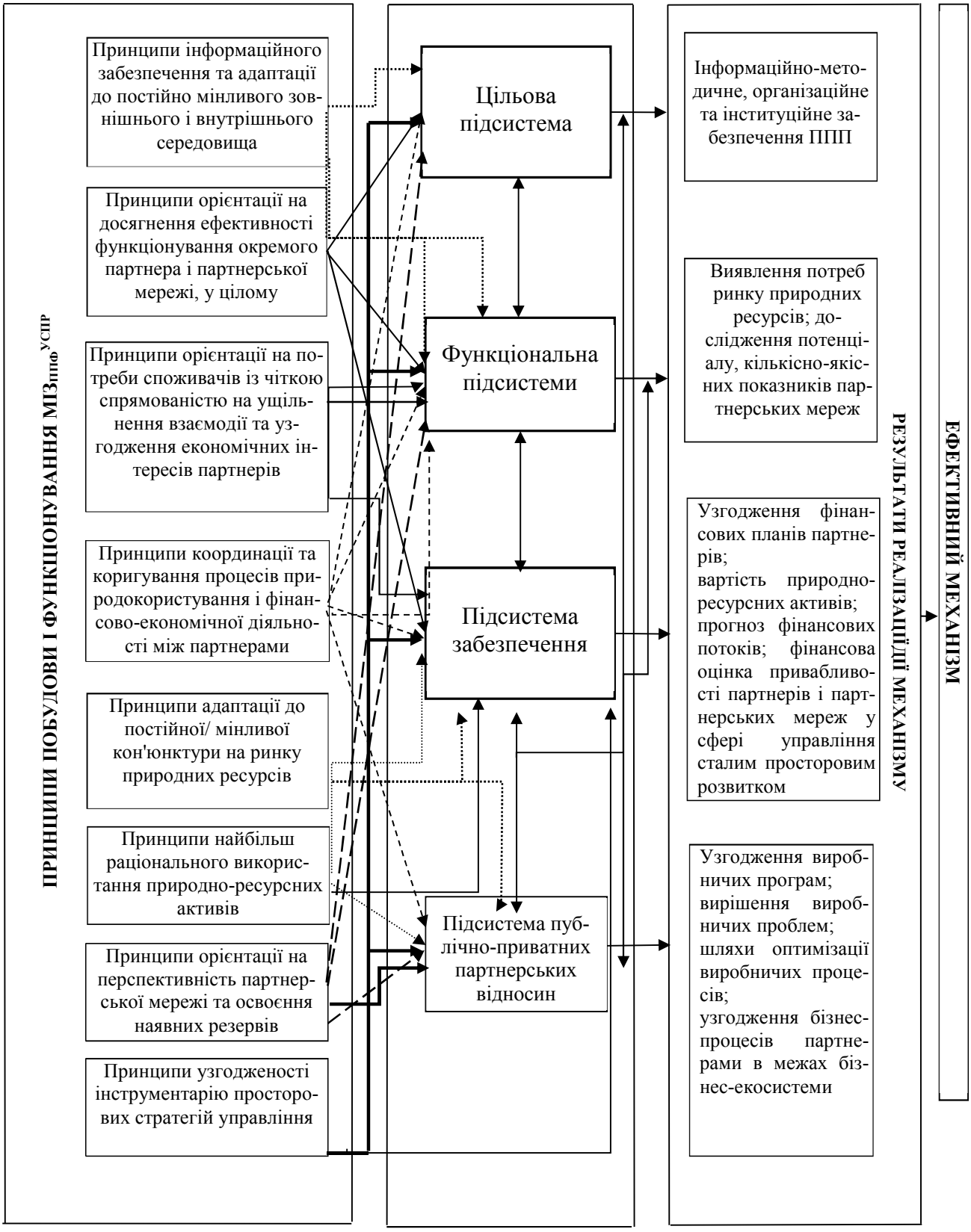

Рис. 2. Принципи побудови та реалізації дії механізму інституціонального забезпечення публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком

Рис. 3. Схема закріплення відповідальності суб'єктів у відповідності до цільових функціоналів механізму інституціонального забезпечення публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком

$$\text{МІЗ}_{\text{ППФ}}{}^{\text{УСПР}} = \text{МІЗ}_{\text{ППФ}}{}^{\text{УСПР}} \in \text{С}_{\text{УСПР}} = \text{МІЗ}_{\text{ППФ}}^{\textbf{4 підс}} \cap \text{С}_{\text{УСПР}} =$$
$$= \text{СФК}_{\text{В}/\text{Р}}^{4} \subseteq \text{В}_{\text{ППП}}\ \forall n \in \text{Е}_{\text{З}} \cup \left\{R_{\text{аларм}} \cup \left\{\text{З}\middle|\text{Р}(\text{З}_{\text{ППП}}^{\text{УСПР}})\middle|\right\}\right\} \cap \text{СІ}_{\text{С}-\text{О}}^{\text{ПТ}} \to F_4\text{^}$$
$$\left|\ \text{ПСР} \subseteq \text{ПСР}_{\text{рес}} \cup \text{ПСР}_{\text{рез}} \cup \text{М}_{\text{ПСР}}\ \right| \quad (1)$$

Де змістовність формалізації концептуально-аналітичної моделі:

$\text{МІЗ}_{\text{ППФ}}{}^{\text{УСПР}}$ – механізм інституціонального забезпечення публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком, який належить ($\in$) $\text{С}_{\text{УСПР}}$ – загальній системі управління сталим просторовим розвитком. При цьому, $\text{МІЗ}_{\text{ППФ}}{}^{\text{УСПР}}$ – є елементом ($\cap$) множини в межах загальної системи управління ($\text{С}_{\text{УСПР}}$). До складу механізму включено чотири базові підсистеми: цільова, функціональна, забезпечення та специфічна підсистема – публічно-приватних партнерських відносин. Крім цього, одночасно, кожна з чотирьох підсистем $\text{МІЗ}_{\text{ППФ}}{}^{\text{УСПР}}$ (тобто, $\text{МІЗ}_{\text{ППФ}}^{\textbf{4 підс}}$) є також елементом $\text{С}_{\text{УСПР}}$, що і убезпечує, у замкненому циклі виконання ними власних специфічних завдань, результативність реалізації дії $\text{МІЗ}_{\text{ППФ}}{}^{\text{УСПР}}$ та функціонування загальної системи управління сталим просторовим розвитком і, відповідно, досягнення визначених цілей у сфері раціоналізації освоєння природно-ресурсного активу;

$\text{СФК}_{\text{В}/\text{Р}}^{4}$ – мережева структурно-функціональна конструкція авторського $\text{МІЗ}_{\text{ППФ}}{}^{\text{УСПР}}$, що складається з певної сукупності різної природи системоутворюючих важелів і регуляторів, інкорпорованих до чотирьох його підсистем (цільової, функціональної, забезпечення, публічно-приватних партнерських відносин). При цьому, кожна із визначених та ідентифікованих в межах $\text{МІЗ}_{\text{ППФ}}{}^{\text{УСПР}}$ підсистем – є власною підмножиною, що включає обмежену кількість важелів цілеорієнтованого впливу на ППП ($\text{В}_{\text{ППП}}$), що реалізуються в межах трьох етапів ($\forall n \in \text{Е}_{\text{З}}$) впровадження публічно-приватного партнерства (деконцентрації, деволюції, дівестиції). Засвідчимо й наступне: поєднання вказаних важелів та їхній замкнений зворотній зв'язок ($\{R_{\text{аларм}}\}$), що відновлюється за наслідками обґрунтування й прийняття управлінських (стратегічних і оперативних) рішень щодо визначених корелянтами об'єктів докладання зусиль із впровадження публічно-приватного партнерства ($\left\{\text{З}\middle|\text{Р}(\text{З}_{\text{ППП}}^{\text{УСПР}})\middle|\right\}$) у сфері управління сталим просторовим розвитком, убезпечується реалізацією на практиці специфічного (стратегічного й оперативного) інструментарію платформного типу ($\text{СІ}_{\text{С}-\text{О}}^{\text{ПТ}}$). А останній визначено та розмежовано автором статті (для убезпечення результатів за кожним напрямом використання природно-ресурсного активу) за інкорпорованими до платформної стратегії чотирма видами стратегії управління (тобто об'єктним, програмним, цільовим, системним). Признаємо, що комбінація останніх щодо освоєння, трансляції, трансформації та використання як певних видів природно-ресурсного активу, так і потенціалу сталого розвитку (ПСР)[1], загалом, шляхом поглиблення розвитку публічно-приватного партнерства дозволить учасникам партнерських відносин забезпечити ефективність при раціоналізації використання природно-ресурсного капіталу держави та її регіонів.

Відтак, у формулі (1) формалізовано концептуально-аналітичну модель реалізації дії механізму інституціонального забезпечення публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком, яка відтворює функції усіх елементів, компонент та цільових функціоналів $\text{МІЗ}_{\text{ППФ}}{}^{\text{УСПР}}$ підчас забезпечення синхронного перебігу інституціональних, організаційних, фінансово-економічних, виробничо-господарських, техніко-технологічних, екологічних, системно-універсальних і бізнес процесів у межах загальної мережевої партнерської конструкції із інтенсифікації та раціоналізації обміну-перерозподілу різних за природних ресурсів, резервів і можливостей з метою досягнення результативності управління сталим просторовим розвитком України та її регіонів.

Висновки. У статті методологічно узагальнено та запропоновано нове вирішення важливої науково-прикладної та національно-господарської проблеми щодо інституціонального забезпечення публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком України, розкритих на базі сучасної парадигми пізнання характеру, динаміки багатокомпонентних систем із доведенням до практичної реалізації платформної стратегії управління сталим просторовим розвитком на основі економіко-платформного концепту його забезпечення. При цьому: подані нові науково обґрунтовані розробки щодо вирішення проблем інституціоналізації публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком; розкриті методичні та прикладні аспекти підвищення результативності управління у цій сфері з використанням механізму інституціоналізації публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком, організаційно-економічного та моніторингового інструментарію, які визначені відповідно до розробленої автором концептуально-аналітичної моделі механізму.

Загалом, розроблено та обґрунтовано структуру, зміст, а також визначено функції й етапи формування сучасного механізму інституціонального

[1] $\text{ПСР}_{\text{рес}} \cup \text{ПСР}_{\text{рез}} \cup \text{М}_{\text{ПСР}}$ – потенціал сталого розвитку у складі – ресурсів, резервів і можливостей.

забезпечення публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком. До складу останнього включено чотири ключові підсистеми (цільова, функціональна, забезпечення та публічно-приватних партнерських відносин), функціонали яких забезпечують синхронний перебіг параболічних подій із інтенсифікації процесів освоєння, обміну-перерозподілу, трансформації та трансляції природно-ресурсних активів України та її регіонів із метою досягнення бажаного рівня результативності управління у визначеній сфері діяльності. Досягнення поставлених завдань убезпечено шляхом: а) конституювання складноорганізованої інституціональної системи управління сталим просторовим розвитком держави та її регіонів; б) імплементації концепту економіко-платформного підходу до забезпечення сталого просторового розвитку; в) становлення просторової стратегії (платформного типу) еволюції мета простору сучасної України; г) убезпечення замкненості циклів і режимів провадження публічно-приватних партнерських відносин у межах ланцюга; д) експрес-регулювання, алармового реагування, об'єктно-цільового узгодження характеру і динаміки бізнес-процесів між партнерами в межах певної бізнес-екосистеми; ж) безперервності процесів організовування, діагностики та моніторингу результатів реалізації публічно-приватних партнерських відносин в межах певної території.

При цьому, побудовано концептуально-аналітичну модель новоствореного механізму інституціонального забезпечення публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком. За її форматом передбачено перманентне удосконалення структури механізму та його змістовності, уточнення функцій кожної з чотирьох підсистем впродовж реалізації трьох етапів впровадження публічно-приватного партнерства в Україні. Зазначене дозволило виокремити і сформувати базові системоутворюючі регулятори, які мають бути зосередженими в його чотирьох підсистемах (цільовій, функціональній, забезпечення та публічно-приватних партнерських відносин) та забезпечувати в мережевій структурно-функціональній конструкції: а) замкнений зворотній зв'язок між стратегічними і оперативними управлінськими рішеннями щодо об'єктів докладання зусиль у сфері публічно-приватного партнерства та результатами управління сталим просторовим розвитком; б) раціоналізацію освоєння природно-ресурсного активу шляхом поглиблення розвитку публічно-приватних форм організації взаємодії; в) результативність управління природно-ресурсним потенціалом в регіонах, досягнену за наслідками реалізації платформної стратегії управління, до якої інкорпоровано чотири види підстратегій, розроблених за використання об'єктного, цільового, програмного та системного підходів.

Література

1. **Хвесик М. А., Голян В. А., Іртищева І. О., Левковська Л. В. та ін.** Основні тенденції використання природно-ресурсного потенціалу в національному господарстві та оцінка джерел фінансового забезпечення його відтворення: монографія / Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». Київ: ДУ ІЕПСР НАН України, 2016. 124 с. 2. **Алимов О. М., Амоша О. І., Лібанова Е. М., Хвесик М. А. та ін.** Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: вектори реального поступ: нац. доп. / Державна установа «Інститут економіки природо-користування та сталого розвитку Національної академії наук України». Київ: ДУ ІЕПСР НАН України, 2017. 865 с. 3. **Винницький Б., Лендьел М., Онищук Б., Сегварі П.** Досвід та перспективи впровадження державно-приватних партнерств в Україні та за кордоном. Київ: «К.І.С.», 2008. 146 с. URL: http: //regionet. org.ua/files/PPP_Report_CIDA_2008_ua.pdf. 4. **Підгаєць С.** Європейський досвід застосування моделей державно-приватного партнерства. *Журнал європейської економіки*. Вересень 2011. Том 10 (№3). С. 291–305. URL: http://jeej.tneu.edu.ua/index.php/ ukjee/article/view File/ 480/458. 5. **Шумська О.** Досвід розвитку публічно-приватного партнерства у провідних країнах світу. URL: https://www.google.com/ url?sa=t&rct=j&q= &esrc =s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwjag_y-yKPdAhV HWSwKHYlMDKkQFjAAegQIAxAC&url= http%3A% 2F%2Firbis-nbuv.gov.ua%2Fcgi-bin%2Firbis_nbuv%2Fc giirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJR N%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNL OAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2Fapdyo_20 14_2_38.pdf&usg=AOvVaw0U_NiQxXvtFwJrzgT0DdsT 6. **Микитенко В. В.** Форми та засоби організації просторового управління природно-ресурсними активами в Україні. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2018. № 3-4 (22 – 23). С. 87 – 95. 7. **Потенціал** сталого розвитку України на шляху реалізації інтеграційного вибору держави: Монографія / О. М. Алимов, І. М. Лицур, І. В. Драган та ін. Київ: ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», 2014. 520 с. 8. **Микитенко В. В.**, **Микитенко Д. О.** Формування територіальних природногосподарських округів та переформатування соціально-економічного простору України. *Економічний Вісник Донбасу*. 2018. № 1 (51). С. 31 – 39. 9. **Незалежна** Україна в координатах сталого розвитку: монографія/ [І. М. Крейдич, Д. О. Микитенко, Ю. Б. Порохнявий, С. М. Шкарлет, В. Ю. Худолей та ін.]. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Чернігів: ЧНТУ, 2019. 770 с. 10. **Микитенко В. В., Лицур І. М.** Прогнозні можливості формування просторової системи управління природно-ресурсними активами. *Історія народного господарства та економічної думки України:* всеукраїнський історико-економічний збірник наукових праць / ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». 2018. № 51; Київ: ДУ «ІЕП НАН України», 2018. С. 252 -274.

References

1. Khvesyk M. A., Holian V. A., Irtyscheva I. O., Levkovs'ka L. V. ta in. (2016) Osnovni tendentsii vykorystannia pryrodno-resursnoho potentsi-alu v natsional'nomu hospodarstvi ta otsinka dzherel finansovoho zabezpechennia joho vidtvorennia [The main tendencies of use of natural resource potential in the national economy and estimation of sources of financial provision of its reproduction]. Kyiv, DU IEPSR NAN Ukrainy [in Ukrainian].

2. Alymov, O. M., Amosha, O. I., Libanova, E. M., Khvesyk, M. A. ta in. (2017) Sotsial'no-ekonomichnyj potentsial staloho rozvytku Ukrainy ta ii rehioniv: vektory real'noho postup: natsional'na dopovid' [Socio-Economic Potential of Sustainable Development of Ukraine and its Regions: the Real-Time Facts: National Report]. Kyiv, DU IEPSR NAN Ukrainy [in Ukrainian].

3. Vynnyts'kyj B., Lend'el M., Onyschuk B., Sehvari P. (2008) Dosvid ta perspektyvy vprovadzhennia derzhavno-pryvatnykh partnerstv v Ukraini ta za kordonom [Experience and prospects of implementation of public-private partnerships in Ukraine and abroad] (n.d.). *regionet.org.ua*. Retrieved from http: //jeej.tneu. edu.ua/ index.php/ukjee/article/viewFile/480/458 [in Ukrainian].

4. Pidhaiets' S. (2011) Yevropejs'kyj dosvid zastosuvannia modelej derzhavno-pryvatnoho partnerstva [European experience in applying public-private partnership models] (n.d.). *jeej.tneu.edu.ua*. Retrieved from http: ///jeej.tneu.edu.ua/index.php/ukjee/article/viewFile/480/ 458 [in Ukrainian].

5. Shums'ka O. Dosvid rozvytku publichno-pryvatnoho partnerstva u providnykh krainakh svitu [Experience of development of public-private partnership in the leading countries of the worl] (n.d.). *www.google.com*. Retrieved from http:// www.google.com/url?sa= t&rct= j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwjag_y -yKPdAhVHWSwKHYlMDKkQFjAAegQIAxAC&url= http%3A%2F%2Firbis-nbuv.gov.ua%2Fcgi-bin%2 Firbis _nbuv%2Fcgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21D BN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FIL E_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF% 2Fapdyo_2014_2_38.pdf&usg=AOvVaw0U_NiQxXvtFw JrzgT0DdsT [in Ukrainian].

6. Mykytenko V. V. (2018) Formy ta zasoby orhanizatsii prostorovoho upravlinnia pryrodno-resursnymy aktyvamy v Ukraini [Forms and means of spatial management of natural resource assets in Ukraine] *Ekonomika pryrodokorystuvannia i stalyj rozvytok: naukovyj zhurnal*, 3-4 (22–23), pp. 87 – 95 [in Ukrainian].

7. Alymov, O. M., Lytsur I. M., Drahan, I. V. ta in. (2014). Potentsial staloho rozvytku Ukrainy na shliakhu realizatsii intehratsijnoho vyboru derzhavy [Potential of steady development of Ukraine is on the way of realization of integration choice of the state]. Kyiv, DU IEPSR NAN Ukrainy [in Ukrainian].

8. Mykytenko V. V., Mykytenko D. O. (2018) Formuvannia terytorial'nykh pryrodno-hospodars'kykh okruhiv ta pereformatuvannia sotsial'no-ekonomichnoho prostoru Ukrainy [Formation of territorial natural and economic districts and reformatting of the socio-economic space of Ukraine] *Ekonomichnyj Visnyk Donbasu*, 1 (51), pp. 31 – 39 [in Ukrainian].

9. Krejdych I. M., Mykytenko D. O., Shkarlet S. M., Khudolej V. Yu. ta in. (2019) Nezalezhna Ukraina v koordynatakh staloho rozvytku [Independent Ukraine in the coordinates of sustainable development]. Chernihiv, ChNTU [in Ukrainian].

10. Lytsur I. M. Mykytenko V. V. (2018) Prohnozni mozhlyvosti formuvannia prostorovoi systemy upravlinnia pryrodno-resursnymy aktyvamy [Predictable opportunities for forming a spatial management system for natural resource assets]. *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy*: vseukrains'kyj istoryko-ekonomichnyj zbirnyk naukovykh prats', 51, pp. 252 – 274 [in Ukrainian].

Микитенко В. В. Механізм інституціоналізації публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком України

У статті розроблено та обґрунтовано структуру, зміст, а також визначено функції й етапи формування механізму інституціонального забезпечення публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком. До його складу включено чотири підсистеми (цільова, функціональна, забезпечення та публічно-приватних партнерських відносин), функціонали яких забезпечують синхронний перебіг параболічних подій із інтенсифікації процесів освоєння, обміну-перерозподілу, трансформації та трансляції природно-ресурсних активів.

Побудовано концептуально-аналітичну модель реалізації дії механізму інституціонального забезпечення публічно-приватних форм управління сталим просторовим розвитком, за якою передбачено: перманентне удосконалення його структури, змісту і функцій за трьома етапами впровадження публічно-приватного партнерства; добір та функціонали базових регуляторів, які забезпечують у межах мережевої структурно-функціональної конструкції публічно-приватних партнерських відносин.

Ключові слова: публічно-приватні форми, управління сталим просторовим розвитком, механізм інституціонального забезпечення.

Микитенко В. В. Механизм институционализации публично-частных форм управления устойчивым пространственным развитием Украины

В статье разработаны и раскрыты структура, содержание, а также определены функции и этапы формирования механизма институционального обеспечения публично-частных форм управления устойчивым пространственным развитием. В его состав включены четыре подсистемы (целевая, функциональная, обеспечения и публично-частных партнерских отношений), функционалы которых обеспечивают синхронный ход параболических событий из интенсификации процессов освоения, обмена-перераспределения, трансформации и трансляции природно-ресурсных активов. Разработана концептуально-аналитическая модель реализации механизма институционального обеспечения

публично-частных форм управления устойчивым пространственным развитием, которой предусмотрено: перманентное совершенствование его структуры, содержания и функций за тремя этапами внедрения государственно-частного партнерства; отбор и развитие целевых функционалов базовых регуляторов, обеспечивающих результативность сетевой структурно-функциональной конструкции публично-частных партнерских отношений.

Ключевые слова: публично-частные формы, управление устойчивым пространственным развитием, механизм институционального обеспечения.

Mykytenko V. The mechanism of institutionalization of public-private forms of management is a constant spatial development of Ukraine

The article has developed and substantiated the structure, content, as well as defined the functions and stages of the formation of the mechanism of institutional provision of public-private forms of management of sustainable spatial development. It consists of four subsystems (target, functional, provision, and public-private partnerships), whose functions are provided by synchronous flow of parabolic events from the intensification of the processes of development, exchange, redistribution, transformation and translation of natural resource assets.

The conceptual and analytical model of implementation of the mechanism of institutional provision of public-private forms of management for sustainable spatial development has been constructed, which provides for: permanent improvement of its structure, content and functions in the three stages of the implementation of public-private partnership; selection and function of the basic regulators, which provide within the framework of the network structural and functional design of public-private partnerships.

Keywords: public-private forms, management of sustainable spatial development, mechanism of institutional support.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

УДК 338.436:339.137.2 doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-22-29

В. І. Перебийніс,
доктор економічних наук,
ORCID 0000-0002-4779-515X,
e-mail: perebyynis@gmail.com,
Полтавський університет економіки і торгівлі, м. Полтава,

Ю. В. Перебийніс,
ORCID 0000-0002-9431-3555,
e-mail: julia.v.pere@gmail.com,
Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Полтава

ЕКОНОМІЧНА СТІЙКІСТЬ ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ ЯК ФАКТОРИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Постановка проблеми. Агропродовольчий комплекс має чотири функціональні взаємопов'язані блоки: ресурсне забезпечення та технологічне обслуговування, сільськогосподарське виробництво, зберігання та переробка сільськогосподарської продукції, торгівля продовольством. Рівень функціонування зазначеного комплексу характеризується, зокрема, такими результуючими параметрами, як економічна стійкість, конкурентоспроможність, економічна безпека, що певним чином взаємопов'язані.

Утім, залишається недостатньо вивченим характер зв'язків у підсистемі «економічна стійкість – конкурентоспроможність – економічна безпека» як структурної складової соціально-економічної системи, якою є агропродовольчий комплекс.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні питання розвитку агропродовольчого комплексу та забезпечення його стійкого функціонування, конкурентоспроможності агропродовольчої продукції та економічної безпеки аграрної сфери аналізуються у працях В. Г. Андрійчука [2], В. І. Гавриша [17; 28-30], С. В. Іванова, М. Є. Рогози, К. Ю. Вергал, Л. В. Олексенко, А. В. Світличної [8; 27; 30], А. В. Калініченко [28; 29], М. Н. Малиша, Н. Ю. Донец [19], В. С. Ніценка, О. В. Захарченка, М. А. Зайця, О. М. Яценка [10], О. М. Помаза [16; 18], О. В. Федірця [15; 17] та ін.

Проблеми стійкого розвитку та економічної безпеки розглядаються, зокрема у статтях Л. Брауна [25], В. І. Ляшенка та Ю. М. Харазішвілі [23]. Питанням конкуренції та конкурентоспроможності присвячені праці в останній час таких дослідників, як Л. І. Ковчуга [9], А. Ю. Ляшенко [11], Н. В. Швець та Г. З Шевцова [24] й ін.

У наукових колах дискусійними залишаються питання взаємозалежності економічної стійкості, конкурентоспроможності та економічної безпеки. Зокрема, як зазначають В. І. Ткачук, О. А. Прокопчук та М. І. Яремова [22, с. 3], економічна стійкість та безпека підприємств є взаємопов'язаними та взаємообумовлюючими характеристиками їх діяльності. Взаємоз'язок конкурентоспроможності та економічної безпеки розглядається у монографії за редакцією О. С. Власюка [3, с. 141-154].

На переконання В. Г. Маргасової [13, с. 3], держава, розуміючи необхідність вирішення проблем економічної безпеки, здійснює вплив, спрямований на зміцнення стійкості національної економіки. Науковець вважає, що стійкість національної економіки є основним завданням макроекономічної політики держави та важливою умовою забезпечення економічної безпеки. Схожої позиції дотримується й В. І. Мунтіян [14], який розглядає конкурентоспроможність національної економіки як головний критерій економічної безпеки.

Метою даного дослідження є вивчення економічної стійкості та конкурентоспроможності як чинників економічної безпеки агропродовольчого комплексу.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням одержаних результатів. Використовуючи структурно-логічний підхід, авторами статті запропоновано модель підсистеми «економічна стійкість – конкурентоспроможність – економічна безпека» (рис. 1).

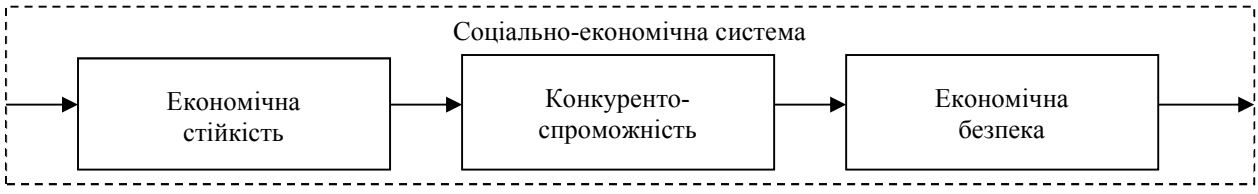

Рис. 1. Модель підсистеми «економічна стійкість – конкурентоспроможність – економічна безпека» як структурної складової соціально-економічної системи

Джерело: власна розробка.

З огляду на теорію систем варто зазначити, що на блок «економічна стійкість» справляє вплив зовнішнє і внутрішнє середовище соціально-економічної системи. Зокрема, агропродовольчий комплекс як система зазнає біфуркаційного впливу погодно-кліматичних умов, динамічного впливу ресурсних факторів, ринкового середовища та ін. На виході з блоку «економічна безпека» маємо певний рівень економічної безпеки соціально-економічної системи (як наслідок взаємодії елементів підсистеми «економічна стійкість – конкурентоспроможність – економічна безпека»).

Оскільки підсистема «економічна стійкість – конкурентоспроможність – економічна безпека» має за підґрунтя зовнішнє і внутрішнє середовище соціально-економічної системи, то цю ієрархічну залежність можна зобразити графічно у вигляді піраміди (рис. 2).

Рис. 2. Ієрархія формування зв'язків у підсистемі «економічна стійкість – конкурентоспроможність – економічна безпека»

Джерело: власна розробка.

Зазначена ієрархія (рис. 2), на наш погляд, може бути подана у вигляді символьної моделі, що характеризує залежність економічної безпеки (як результуючої величини) від низки факторів:

$$ЕБсес = f\ (ЕСсес, Ксес, ЗСсес, ВСсес),$$

де ЕБсес – рівень економічної безпеки соціально-економічної системи;

ЕСсес – рівень економічної стійкості соціально-економічної системи;

Ксес – рівень конкурентоспроможності соціально-економічної системи;

ЗСсес – вплив зовнішнього середовища соціально-економічної системи;

ВСсес – вплив внутрішнього середовища соціально-економічної системи.

Варто зазначити, що головними параметрами зовнішнього середовища (згідно з [4, с. 208]) є: складність, що характеризується кількістю змінних середовища та їх взаємозв'язком; невизначеність як різниця між кількістю інформації, необхідної для виконання завдання, та кількістю інформації, що є на даний час; неоднозначність, що характеризується значенням основних змінних середовища та оцінкою їх важливості; рухомість як швидкість, із якою відбуваються зміни; взаємозалежність факторів середовища.

Виходячи з багаторівневості агропродовольчого комплексу нами розроблено матрицю рівнів економічної стійкості, конкурентоспроможності та економічної безпеки (табл. 1).

Категорія «стійкість» є передумовою сталості розвитку систем. Економічна стійкість, на наш погляд, характеризує стабільність економічної діяльності соціально-економічних систем, зокрема, господарюючих суб'єктів, можливість забезпечити стабільне (постійне) та успішне їх функціонування за умови динамічної зміни параметрів як зовнішнього, так і внутрішнього середовища.

Агропродовольчий комплекс за своєю природою належить до динамічних систем, де доволі складно забезпечувати економічну стійкість. Доцільно виокремити системно-синергетичний та функціонально-логістичний підходи до забезпечення економічної стійкості агропродовольчого комплексу як соціально-економічної системи.

Системно-синергетичний підхід до формування економічної стійкості зазначеного комплексу, на наше переконання, забезпечується через оптимальне поєднання його складових: ресурсного забезпе-

чення та технологічного обслуговування; сільськогосподарського виробництва; зберігання та переробки сільськогосподарської продукції; торгівлі продовольством. Тобто має забезпечуватися збалансованість економічних зв'язків між окремими структурними складовими агропродовольчого комплексу, чим досягається синергетичний ефект у межах усього зазначеного комплексу.

Таблиця 1

Матриця рівнів економічної стійкості, конкурентоспроможності та економічної безпеки агропродовольчого комплексу (АПрК*)

Рівень АПрК	Рівень економічної стійкості	Рівень конкуренто-спроможності	Рівень економічної безпеки
Глобальний АПрК як складова світової економіки	Економічна стійкістьглобального АПрК	Конкурентоспромож-ність глобального АПрК	Економічна безпека глобального АПрК
АПрК країни (галузевий рівень) як складова національної економіки	Економічна стійкість АПрК країни	Конкуренто-спроможність АПрК країни	Економічна безпека АПрК країни
АПрК області (регіональний рівень)	Економічна стійкість АПрК області	Конкуренто-спроможність АПрК області	Економічна безпека АПрК області
АПрК адміністративного (сільського) району (регіональний рівень)	Економічна стійкість АПрК району	Конкуренто-спроможність АПрК району	Економічна безпека АПрК району
АПрК територіальної громади чи об'єднання громад (ОТГ)	Економічна стійкість АПрК територіальної громади (ОТГ)	Конкурентоспромож-ність АПрК територіальної громади (ОТГ)	Економічна безпека АПрК територіальної громади (ОТГ)
АПрК первинного рівня (агропромислове підприємство)	Економічна стійкість агропромислового підприємства	Конкуренто-спроможність агропро-мислового підприємства	Економічна безпека агропромисло-вого підприємства

* Для позначення терміну «агропродовольчий комплекс» абревіатуру «АпрК» вперше запропоновано вживати В. Г. Андрійчуком [2, с. 38].

Джерело: власна розробка.

Функціонально-логістичний підхід до забезпечення економічної стійкості агропродовольчого комплексу, на наш погляд, забезпечується неперервністю матеріалопотоку, що пронизує агропромислове виробництво як логістичну систему. Важливо зазначити, що ступінь надійності складових агропродовольчого логістичного ланцюга обумовлює відповідний рівень економічної стійкості.

При дослідженні соціально-економічних систем важливою є оцінка досягнутого рівня їх конкурентоспроможності. У процесі дослідження уточнено підходи до оцінювання конкурентоспроможності: 1) оцінка конкурентоспроможності на основі визначення оцінки конкурентного потенціалу; 2) оцінка конкурентоспроможності на основі теорії ефективної конкуренції; 3) оцінка конкурентоспроможності на основі теорії конкурентної переваги; 4) оцінка конкурентоспроможності підприємства на основі визначення рівня конкурентоспроможності продукції; 5) оцінка конкурентоспроможності за допомогою комплексних методів (табл. 2).

Дослідження проблеми забезпечення економічної безпеки агропродовольчого комплексу економіки країни, очевидно, має передбачати два аспекти: по-перше, зовнішній – оцінка внеску комплексу у забезпечення економічної безпеки країни; по-друге, внутрішній – забезпечення економічної безпеки функціонування власне агропродовольчого комплексу.

Встановлено, що за умови нестабільності світових ринків енергоресурсів, невизначеності та існуючих ризиків енергозабезпечення агропродовольчого комплексу його енергетична безпека (як складова економічної безпеки) може бути забезпечена двома шляхами:

1) шляхом реалізації стратегії енергозаощадження, зокрема економії покупних енергоресурсів (природного газу, нафтопродуктів, вугілля та ін.);

2) за рахунок стратегії енергонезалежності шляхом збільшення видобутку енергоресурсів у країні, розвитку виробництва альтернативних видів палива, зокрема біопалива.

Наші дослідження свідчать, що гіпотетично (не враховуючи інші види безпеки – соціальну, екологічну тощо) в агропродовольчому комплексі є три основні варіанти поєднання імперативів забезпечення економічної, продовольчої та енергетичної безпеки. Варто зазначити, що ці варіанти обираються відповідно до певних стратегій економічної, продовольчої та енергетичної безпеки залежно від

завдань, які постають перед державою у сфері національної безпеки. Для агропродовольчого комплексу України на сьогодні, очевидно, актуальним є варіант, що передбачає імператив економічної та продовольчої безпеки.

Таблиця 2

Класифікація підходів до оцінки конкурентоспроможності

Підходи до оцінки конкурентоспроможності	Методи оцінки конкурентоспроможності
1. Оцінка конкурентоспроможності на основі визначення оцінки конкурентного потенціалу	- Методи факторного аналізу (метод аналізу ієрархій, факторний аналіз); - методи, що характеризують відносини підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища (метод «ланцюжків цінності»; стратегічний аналіз постачальників; метод визначення профілю середовища); - методи, що характеризують фінансовий потенціал підприємства (фінансово-економічний метод, метод маржинального аналізу); - методи бенчмаркінгового аналізу (стратегічний аналіз «5А», метод еталону, метод рангів, метод бенчмаркінгу)
2. Оцінка конкурентоспроможності на основі теорії ефективної конкуренції	- Метод, в основі якого знаходиться оцінка чотирьох групових показників або критеріїв конкурентоспроможності; - метод фірми «Дан енд Брендстріт», що включає три групи показників
3. Оцінка конкурентоспроможності на основі теорії конкурентної переваги	- Методи, що характеризують ринкові позиції підприємства (модель БКГ, матриця «привабливість галузі/позиція в конкуренції» General Electric, модель М. Портера, метод «Мак-Кінзі», модель Shell/DPM, метод PIMS, модель Хофера/Шенделя); - методи, що характеризують рівень менеджменту підприємства (метод LOTS, SWOT-аналіз, метод експертного оцінювання, метод картування стратегічних груп); - методи, що характеризують фінансово-економічну діяльність підприємства (фінансово-економічний метод, метод маржинального аналізу); - методи, що базуються на порівнянні (диференціальний метод, комплексний метод)
4. Оцінка конкурентоспроможності підприємства на основі визначення рівня конкурентоспроможності продукції	- Метод опитування; - метод фокусних груп; - метод порівняння; - якісний метод; - метод оцінки конкурентоспроможності на основі обсягів продажу; - метод коефіцієнта функціональної множини; - індексний метод; - бальний метод
5. Оцінка конкурентоспроможності за допомогою комплексних методів	- Методи оцінки конкурентоспроможності на конкретному ринку на основі детального вивчення виробничих, збутових, фінансових можливостей підприємства, управління, а також привабливості продукції для споживача; - методи, що передбачають розробку інтегрального показника конкурентоспроможності (метод багатокутника конкурентоспроможності, метод контрольних аркушів у формі систематизованих таблиць, індикативний метод)

Джерело: розроблено з урахуванням авторських праць [16; 18, с. 18-23].

Безпосереднім результатом дії підсистеми «економічна стійкість – конкурентоспроможність – економічна безпека» (як структурної складової агропродовольчого комплексу) є його внесок у забезпечення перш за все продовольчої безпеки країни та національної безпеки в цілому.

Про виключно важливу роль вітчизняного агропродовольчого комплексу у продовольчому забезпеченні населення свідчать дані про рівень самозабезпеченості основними видами продовольства (виробництво до внутрішнього використання на території держави), який у 2017 р. склав [21, с. 219]: зерно – 292,9%, яйця – 119,8, молоко та молочні продукти – 107,7, м'ясо та м'ясні продукти – 105,1, овочі та продовольчі баштанні – 102,9, картопля – 101,7, плоди, ягоди та виноград – 84,6%.

Згідно з даними [1, с. 4], у 2017 р. виробництво та переробка сільськогосподарської продукції становили 17,0% ВВП країни, експорт агропродовольчої продукції склав 34,0% від загального експорту, податкові надходження від цієї галузі економіки склали 43,5 млрд грн. У 2017-2018 маркетинговому році (МР) Україна займала у світі: перше місце з виробництва насіння соняшника, виробництва та експорту соняшникової олії, третє місце – з експорту ріпаку та меду, четверте місце – з виробництва зерна ячменю, експорту зерна кукурудзи і ячменю, п'яте місце – з експорту зерна пшениці та виробництва меду, сьоме місце – з виробництва ріпаку та експорту сої.

Непересічна роль у цих досягненнях агропродовольчого комплексу належить великому агробізнесу. Згідно з даними [7, с. 14], у 2011-2016 рр. інтегровані суб'єкти господарювання (так звані агрохолдинги) порівняно з іншими сільськогосподарськими підприємствами України у середньому зби-

рали з 1 га на 25-30% більше пшениці, на 30-40% – зерна кукурудзи, на 15-20 % – насіння соняшника, на 10-15% – бобів сої. Показники продуктивності тварин і птиці, конверсії корму також вищі. Рівень оплати праці в агрохолдингах удвічі вищий порівняно з іншими аграрними підприємствами.

Для інтегрованих компаній бурякоцукрового підкомплексу, що є провідними виробниками цукру, характерна тенденція концентрації цукровиробництва. Так, при скороченні в Україні кількості діючих цукрових заводів майже втричі за останні півтора десятка років виробництво цукру з розрахунку на один діючий цукровий завод зросло у 2,3 раза. При цьому частка діючих цукрових заводів, що належать інтегрованим компаніям, у загальній кількості діючих цукрових заводів збільшилася на 25,6 відсоткових пункти (в.п.), а частка зазначених компаній у загальному виробництві цукру – на 32,7 в.п. (табл. 3).

Таблиця 3

Місце інтегрованих суб'єктів господарювання в системі бурякоцукрового підкомплексу

	У середньому за 2003-2007 рр.	У середньому за 2008-2012 рр.	У середньому за 2013-2017 рр.	У середньому за 2013-2017 рр. у % до 2003-2007 рр.
Кількість діючих цукрових заводів	115	68	42	36,5
Вироблено цукру з розрахунку на 1 діючий цукровий завод, тис. т	16,7	22,9	37,9	227,0
Частка діючих цукрових заводів інтегрованих компаній у загальній кількості діючих цукрових заводів, %	33,9	30,8	59,5	+ 25,6 в. п.
Частка компаній у загальному виробництві цукру, %	47,2	66,5	79,9	+ 32,7 в. п.

Джерело: розраховано за даними Національної асоціації цукровиків України [20].

Оскільки агропродовольчий комплекс у першу чергу зорієнтований на вітчизняного споживача, великий вплив на забезпечення економічної стійкості та економічної безпеки має стан внутрішнього ринку продовольства, що, зокрема, залежить від платоспроможного попиту населення. З іншого боку, для економічної стійкості експортоорієнтованого агропродовольчого комплексу та, відповідно, його економічної безпеки, велику загрозу становлять біфуркації на світових ринках сільськогосподарської сировини та продовольства.

Утім, як зазначають фахівці [6], для окремих вітчизняних публікацій і досі характерна ностальгія за минулим цукрової галузі, коли в Україні працювало 192 цукрових заводи, що виробляли щорічно 5 млн т цукру. Однак сьогодні сучасне вітчизняне цукровиробництво знаходиться під значним впливом нестабільного світового ринку. Зокрема, за даними [6; 20], якщо у 2012/13 МР, 2013/14 МР та 2014/15 МР для світового ринку був характерний профіцит виробництва цукру (2,2 - 8,0 млн т), а для 2015/16 МР – дефіцит (3,5 млн т), то в 2017/2018 МР та в 2018/2019 МР знову профіцит – відповідно 11,5 і 11,8 млн т.

Нестабільність світового ринку цукру характеризується відповідно ціновою нестабільністю. Аналіз індексу цін FAO на цукор за 2000-2017 рр. [26] дозволяє виділити такі цінові періоди: 2000-2004 рр. – період стабільно низьких цін, 2005-2011 рр. – період суттєвого зростання цін (із певними коливаннями), 2012-2017 рр. – період чергового падіння цін (із певними коливаннями).

Як вважають аналітики ринку [5; 20], світові ціни на цукор останнім часом продовжують знижуватись через такі причини: структурний надлишок у низці країн-цукровиробників, збільшення експорту цукру на ринку ЄС, де з 2017 р. реформується ринок цукру, сповільнення споживання окремими країнами-імпортерами цукру, відносна стабільність долара та макроекономічного середовища у світі. На ціну цукру впливають також такі чинники: ціна на нафту, яка останнім часом зростає, що сприяє нарощуванню виробництва біоетанолу з цукрової тростини; підвищення процентної ставки ФРС США, що призводить до виходу великих фондів з ринку цукру; маркетингових факторів, у тому числі спекуляцій на ринку.

Зазначаючи високі результати агропродовольчих компаній, варто звернути увагу на недосконалість податкового і аграрного правового регулювання в Україні, що зменшує рівень економічної стійкості дрібних і середніх товаровиробників. Так, згідно з даними [7, с. 15], у 2011-2015 рр. сім інтегрованих суб'єктів господарювання через інститут рентоорієнотованої поведінки привласнювали 49,0-71,2% коштів державної підтримки, спрямованої на розвиток сільського господарства, зокрема, 49,7-85,3% – за рахунок механізму повернення ПДВ. До речі, домінування в Україні вертикально інтегрованих холдингів, як зазначають В. І. Ляшенко та О. С. Вишневський [12, с. 168], стримує й інформаційну модернізацію національної економіки.

Саме тому для формування економічної стійкості та конкурентоспроможності дрібних і середніх аграрних товаровиробників необхідне удоскона-

лення інституційного забезпечення їх функціонування (зокрема, чинного законодавства), що є важливою передумовою економічної безпеки агропродовольчого комплексу України.

Висновки. Рівень функціонування агропродовольчого комплексу характеризується, зокрема, такими результуючими параметрами, як економічна стійкість, конкурентоспроможність, економічна безпека, що певним чином взаємопов'язані. Використовуючи структурно-логічний підхід, запропоновано модель підсистеми «економічна стійкість – конкурентоспроможність – економічна безпека» та формалізована залежність економічної безпеки (як результуючої величини) від низки факторів. Подано матрицю рівнів економічної стійкості, конкурентоспроможності та економічної безпеки агропродовольчого комплексу. Уточнено класифікацію підходів до оцінювання конкурентоспроможності.

Визначено, що для економічної стійкості експортоорієнтованого агропродовольчого комплексу та відповідно його економічної безпеки, загрозу становлять біфуркації на світових ринках сільськогосподарської сировини та продовольства. Для формування економічної стійкості та конкурентоспроможності дрібних і середніх аграрних товаровиробників (які конкурують на ринках з інтегрованими суб'єктами господарювання) запропоновано удосконалювати інституційне забезпечення (зокрема, чинне законодавство), що є важливим для економічної безпеки агропродовольчого комплексу України в цілому.

Література

1. **Агробізнес** України у 2017/2018 МР: Інфографічний довідник. URL: agribusinessinukraine.com. 2. **Андрійчук В. Г.** Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку: монографія. Ніжин: ТОВ «Вид–во «Аспект–Поліграф», 2007. 216 с. 3. **Безпека** та конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації : монографія [О. С. Власюк, А. І. Мокій, О. І. Ілляш, В. І. Волошин, М. І. Флейчук, Т. О. Власик та ін.] / за заг. ред. О. С. Власюка. Київ: НІСД, 2017. 384 с. 4. **Болдирєва Л. М.** Розвиток агропродовольчого сектора економіки України : теорія, методологія, практика : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 416 с. 5. **Бондар В. С.** Лібералізація ринку цукру в країнах ЄС – як виклик цукровиробникам України. *Цукрові буряки*. 2018. №1. С. 8-10. 6. **Бондар В. С., Фурса А. В.** Стратегічні напрями високоефективного функціонування цукробурякового підкомплексу АПК. *Економіка АПК*. 2016. №10. С. 30-40. 7. **Гуторов А.О.** Розвиток інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки: теорія, методологія, практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.03 "Економіка та управління національним господарством". Київ, 2017. 37 с. 8. **Іванов С. В., Рогоза М. Є., Перебийніс В. І., Вергал К. Ю., Олексенко Л. В., Перебийніс Ю. В.** Інтеграційні зв'язки в системі агропродовольчого комплексу національної економіки. *Вісник економічної науки України*. 2018. №1. С. 42-52. 9. **Ковчуга Л. І.** Про взаємообумовленість конкуренції, інновацій та конкурентоспроможності підприємств. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 2 (52). С. 124-133. 10. **Конкурентоспроможність** підприємств в умовах ринкової економіки: у 3-х томах: Том 2: Теоретико-методологічні основи конкурентоспроможності: монографія / за заг. ред. В. С. Ніценка, О. В. Захарченка, М. А. Зайця // В. І. Гавриш, В. І. Перебийніс, О. М. Яценко та ін. Одеса: ВМВ, 2015. 174 с. 11. **Ляшенко А. Ю.** Упрощение процедур международной торговли как инструмент повышения конкурентоспособности отечественной продукции в условиях глобализации. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1 (51). С. 66-73. 12. **Ляшенко В. І., Вишневський О. С.** Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку : монографія / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 252 с. 13. **Маргасова В. Г.** Система забезпечення стійкості національної економіки та її безпеки: теорія, методологія, практика управління : монографія. Чернігів: Десна Поліграф, 2014. 416 с. 14. **Мунтіян В. І.** Конкурентоспроможність національної економіки, як головний критерій економічної безпеки. *Механізм регулювання економіки*. 2009. № 2. С. 158-174. 15. **Перебийніс В. І., Федірець О. В.** Енергетичний фактор забезпечення конкурентоспроможності продукції : монографія. Полтава: ПУЕТ, 2011. 190 с. 16. **Перебийніс В.І., Помаз О.М., Перебийніс О.В.** Стратегічне управління конкурентоспроможністю підприємств. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі: Серія «Економічні науки»*. 2012. №1. С. 23-28. 17. **Перебийніс В. І., Федірець О. В., Гавриш В. І.** Техніко-технологічне забезпечення конкурентоспроможності на засадах енергетичного менеджменту. *Вісник економічної науки України*. 2016. №1 (30). С. 110-114. 18. **Перебийніс В. І., Помаз О. М.** Транспортний фактор забезпечення конкурентоспроможності продукції : монографія. Полтава: РВВ ПУЕТ, 2011. 187 с. 19. **Перебийнос В. И., Малыш М. Н., Донец Н. Ю.** Качество продукции как основа конкурентоспособности предприятия. *Известия Международной академии аграрного образования*. 2016. Вып. № 26. С. 91-93. 20. **Сайт** Національної асоціації цукровиків України. URL: http://www. ukrsugar.com. 21. **Сільське** господарство України за 2017 рік: стат. збірник / Державна служба статистики України; відповід. за вип. О. М. Прокопенко. Київ, 2018. 246 с. 22. **Ткачук В. І., Прокопчук О. А., Яремова М. І.** Економічна безпека та стійкість сільськогосподарських підприємств : монографія. Житомир: Волинь, 2013. 276 с. 23. **Харізішвілі Ю. М., Ляшенко В. І.** Проблеми оцінки та інтегральні індекси стійкого розвитку промисловості України з позицій економічної безпеки. *Економіка України*. 2017. №2. С. 3-24. 24. **Швець Н. В., Шевцова Г. З.** Удосконалення методичних підходів до оцінювання конкурентоспроможності галузі. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 2 (52). С. 114-123. 25. **Brown, Lester R.** Building a Sustainable Society: A Worldwatch Institute Book, W.W. Norton, New York, 1981, 433 p. 26. **FAO** Food Price Index. URL: http://www.fao.org/worldfood situation/foodpricesindex/en/. 27. **Organizational** development of agro-industrial complex on basis of

cooperation and intergration / S. V. Ivanov, V. I. Perebyynis, L. V. Oleksenko, A. V. Svitlychna. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. N4 (46). С.41-46. 28. **Kalinichenko A., Havrish V., Perebyynis V.** Evaluation of biogas production and usage potential. *Ecological Chemistry and Engineering S*. 2016. Vol. 23. Is. 3. P. 383 - 400. 29. **Kalinichenko A., Havrish V., Perebyynis V.** Sensitiviti analisis of investment project of biogas plant. *Applied ecology and environmental research*. 2017. Vol. 15 (4). P. 969 - 985. 30. **Rogoza M., Perebyynis V., Havrysh V., Verhal K., Perebyynis Y.** Development of agro-food complex on basis of economic integration. *Research Papers in Economics and Finance*, 2018, №3(1), p. 37-45.

References

1. *Ahrobiznes Ukrainy u 2017/2018 MR*: Infohrafichnyi dovidnyk [*Agribusiness of Ukraine in 2017/2018 MR*: Infographic Directory]. Retrieved from // agribusinessinukraine.com [in Ukrainian].

2. Andriichuk V. H. (2007). *Kapitalizatsiia silskoho hospodarstva: stan ta ekonomichne rehuliuvannia rozvytku* [*Capitalization of agriculture: state and economic regulation of development*]. Nizhyn, Aspect-Polygraph LLC [in Ukrainian].

3. Vlasiuk O. S., Mokii A. I., Illiash O. I., Voloshyn V. I., Fleichuk M. I., Vlasyk T. O. et al. (2017)/ Bezpeka ta konkurentospromozhnist ekonomiky Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [Safety and competitiveness of Ukraine's economy in the conditions of globalization]. Kyiv, NISS [in Ukrainian].

4. Boldyrieva L. M. (2017). Rozvytok ahroprodovolchoho sektora ekonomiky Ukrainy : teoriia, metodolohiia, praktyka [Development of the agro-food sector of Ukraine's economy: theory, methodology, practice]. Kyiv, NSC "IAE" [in Ukrainian].

5. Bondar V. S. (2018). Liberalizatsiia rynku tsukru v krainakh YeS – yak vyklyk tsukrovyrobnykam Ukrainy [The liberalization of the sugar market in the EU countries - as a challenge to sugar producers in Ukraine]. *Tsukrovi buriaky – Sugar beets*, №1, pp. 8-10 [in Ukrainian].

6. Bondar V. S., Fursa A. V. (2016). Stratehichni napriamy vysokoefektyvnoho funktsionuvannia tsukroburiakovoho pidkompleksu APK [Strategic directions of highly effective functioning of Sugar-bucket subcomplex of AIC]. *Ekonomika APK – Economy of agroindustrial complex*, №10, pp. 30-40 [in Ukrainian].

7. Hutorov A.O. (2017). Rozvytok intehratsiinykh vidnosyn v ahrarnomu sektori ekonomiky: teoriia, metodolohiia, praktyka [Development of integration relations in the agrarian sector of the economy: theory, methodology, practice]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

8. Ivanov S. V., Rohoza M. Ye., Perebyinis V. I., Verhal K. Yu., Oleksenko L. V., Perebyinis Yu. V. (2018). Intehratsiini zviazky v systemi ahroprodovolchoho kompleksu natsionalnoi ekonomiky [Integration Relations in System of Agro-Food Complex of National Economy]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine,* 1, pp. 42-52 [in Ukrainian].

9. Kovchuha L. I. (2018). Pro vzaiemoobumovlenist konkurentsii, innovatsii ta konkurentospromozhnosti pidpryiemstv [On the interdependence of competition, innovation, and competitiveness of enterprises]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas,* 2 (52), pp. 124-133 [in Ukrainian].

10. Havrysh V. I., Perebyinis V. I., Yatsenko O. M. et al. (2015). Konkurentospromozhnist pidpryiemstv v umovakh rynkovoi ekonomiky: u 3-kh tomakh: Tom 2: Teoretyko-metodolohichni osnovy konkurentospromozhnosti [Competitiveness of enterprises in a market economy: in 3 volumes: Volume 2: Theoretical and methodological foundations of competitiveness]. Odessa, IWS [in Ukrainian].

11. Lyashenko A. YU. (2018). Uproshcheniye protsedur mezhdunarodnoy torgovli kak instrument povysheniya konkurentosposobnosti otechestvennoy produktsii v usloviyakh globalizatsii [Trade facilitation as a tool to increase the competitiveness of domestic products in the context of globalization]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas,* 1 (51), pp. 66-73 [in Russian].

12. Liashenko V. I., Vyshnevskyi O. S. (2018). Tsyfrova modernizatsiia ekonomiky Ukrainy yak mozhlyvist proryvnoho rozvytku [Digital modernization of the economy of Ukraine as a possibility of breakthrough development]. / NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine [in Ukrainian].

13. Marhasova V. H. (2014). Systema zabezpechennia stiikosti natsionalnoi ekonomiky ta yii bezpeky: teoriia, metodolohiia, praktyka upravlinnia [The system of ensuring the stability of the national economy and its security: theory, methodology, management practice]. Chernihiv, Desna Polygraph [in Ukrainian].

14. Muntiian V. I. (2009). Konkurentospromozhnist natsionalnoi ekonomiky, yak holovnyi kryterii ekonomichnoi bezpeky [Competitiveness of the national economy as the main criterion for economic security]. *Mekhanizm rehuliuvannia ekonomiky – The mechanism of regulation of the economy*, 2, pp. 158-174 [in Ukrainian].

15. Perebyinis V.I., Fedirets O.V. (2011). *Enerhetychnyi faktor zabezpechennia konkurentospromozhnosti produktsii* [*Energy factor for the competitiveness of products*]. Poltava, PUET [in Ukrainian].

16. Perebyinis V.I., Pomaz O.M., Perebyinis O.V. (2012). Stratehichne upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpryiemstv [Strategic management of the competitiveness of enterprises]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli: Seriia «Ekonomichni nauky» – Scientific herald of Poltava University of Economics and Trade: Series "Economic Sciences"*, 1, pp. 23-28 [in Ukrainian].

17. Perebyinis V.I., Fedirets O.V., Havrysh V.I. (2016). Tekhniko-tekhnolohichne zabezpechennia konkurentospromozhnosti na zasadakh enerhetychnoho menedzhmentu [Technical and technological support based on the competitiveness of energy management]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine,* 1 (30), pp. 110-114 [in Ukrainian].

18. Perebyinis V.I., Pomaz O.M. (2011). *Transportnyi faktor zabezpechennia konkurentospromozhnosti produktsii* [*Transport factor for the competitiveness of products*]. Poltava, PUET [in Ukrainian].

19. Perebiynos V. I., Malysh M. N., Donets N. YU. (2016). Kachestvo produktsii kak osnova konkurentosposobnosti predpriyatiya [Product quality as the basis for enterprise competitiveness]. *Izvestiya Mezhdunarodnoy*

akademii agrarnogo obrazovaniya – News of the International Academy of Agrarian Education, Vol. 26, pp. 91-93 [in Russian].

20. Sait Natsionalnoi asotsiatsii tsukrovykiv Ukrainy [Site of the National Sugar Association of Ukraine]. (n.d.). *ukrsugar.com*. Retrieved from http://www. ukrsugar.com [in Ukrainian].

21. *Silske hospodarstvo Ukrainy za 2017 rik* [*Agriculture of Ukraine for 2017*]. (2018). Kyiv, Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].

22. Tkachuk V. I., Prokopchuk O. A., Yaremova M. I. (2013). *Ekonomichna bezpeka ta stiikist silskohospodarskykh pidpryiemstv* [*Economic security and stability of agricultural enterprises*]. Zhytomyr, Volyn [in Ukrainian].

23. Kharizishvili Yu. M., Liashenko V. I. (2017). Problemy otsinky ta intehralni indeksy stiikoho rozvytku promyslovosti Ukrainy z pozytsii ekonomichnoi bezpeky [Problems of estimation and integral indices of sustainable development of Ukraine's industry from the standpoint of economic security]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2, pp. 3-24 [in Ukrainian].

24. Shvets N. V., Shevtsova H. Z. (2018). Udoskonalennia metodychnykh pidkhodiv do otsiniuvannia konkurentospromozhnosti haluzi [Improving methodical approaches to assessing the industry's competitiveness]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas,* 2 (52), pp. 114-123 [in Ukrainian].

25. Brown, Lester R. (1981). Building a Sustainable Society: A Worldwatch Institute Book, W.W. Norton, New York, 433 p.

26. FAO Food Price Index. (n.d.). *fao.org*. Retrieved from http://www.fao.org/worldfood situation/foodprice sindex/en/.

27. Ivanov S. V., Perebyynis V. I., Oleksenko L. V., Svitlychna A. V. (2016). Organizational development of agro-industrial complex on basis of cooperation and intergration. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas,* 4 (46), pp. 41-46.

28. Kalinichenko A., Havrish V., Perebyynis V. (2016). Evaluation of biogas production and usage potential. *Ecological Chemistry and Engineering S*, Vol. 23, Is. 3, pp. 383 - 400.

29. Kalinichenko A., Havrish V., Perebyynis V. (2017). Sensitiviti analisis of investment project of biogas plant. *Applied ecology and environmental research,* Vol. 15 (4), pp. 969 - 985.

30. Rogoza M., Perebyynis V., Havrysh V., Verhal K., Perebyynis Y. (2018). Development of agro-food complex on basis of economic integration. *Research Papers in Economics and Finance*, №3(1), pp. 37-45.

Перебийніс В. І., Перебийніс Ю. В. Економічна стійкість та конкурентоспроможність агропродовольчого комплексу як фактори економічної безпеки

Запропоновано модель підсистеми «економічна стійкість – конкурентоспроможність – економічна безпека» як структурної складової соціально-економічної системи. Розроблено матрицю рівнів економічної стійкості, конкурентоспроможності та економічної безпеки агропродовольчого комплексу. Підтверджено залежність економічної стійкості експортоорієнтованого агропродовольчого комплексу від біфуркацій на світових ринках сільськогосподарської сировини та продовольства. Обґрунтовано доцільність забезпечення рівних конкурентних умов для дрібних, середніх та великих товаровиробників агропродовольчого комплексу України шляхом удосконалення інституційного забезпечення.

Ключові слова: економічна стійкість, конкурентоспроможність, економічна безпека, агропродовольчий комплекс, бурякоцукровий підкомплекс.

Перебийнос В. И., Перебийнос Ю. В. Экономическая устойчивость и конкурентоспособность агропродовольственного комплекса как факторы экономической безопасности

Предложена модель подсистемы «экономическая устойчивость – конкурентоспособность – экономическая безопасность» как структурной составляющей социально-экономической системы. Разработана матрица уровней экономической устойчивости, конкурентоспособности и экономической безопасности агропродовольственного комплекса. Подтверждена зависимость экономической устойчивости экспортноориентированного агропродовольственного комплекса от бифуркаций на мировых рынках сельскохозяйственного сырья и продовольствия. Обоснована целесообразность обеспечения равных конкурентных условий для мелких, средних и крупных товаропроизводителей агропродовольственного комплекса Украины путем усовершенствования институционного обеспечения.

Ключевые слова: экономическая устойчивость, конкурентоспособность, экономическая безопасность, агропродовольственный комплекс, свеклосахарный подкомплекс.

Perebyynis V., Perebyynis Y. Economic sustainability and competitiveness of agri-food complex as factors of economic security

A model of the subsystem "economic sustainability – competitiveness – economic security" is proposed as a structural component of the socio-economic system. A matrix of economic sustainability levels, competitiveness and economic security of the agri-food complex has been developed. The dependence of the economic sustainability of the export-oriented agro-food complex on bifurcations in the world markets of agricultural raw materials and food is confirmed. The expediency of ensuring equal competitive conditions for small, medium and large producers of the agri-food complex of Ukraine through the improvement of institutional support is substantiated.

Keywords: economic sustainability, competitiveness, economic security, agri-food complex, sugar beet subcomplex.

Стаття надійшла до редакції 16.05.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

Міжнародна та регіональна економіка

УДК 332.8:351+64 doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-30-37

А. О. Двигун,
доктор економічних наук,
ORCID 0000-0002-0168-8682,
Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України, м. Київ,

І. Ю. Чумакова,
кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0003-3432-3177,
Науково-дослідний фінансовий інститут ДННУ «Академія фінансового управління», м. Київ

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ КОМУНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У КОНТЕКСТІ НОВИХ РЕГУЛЯТОРНИХ ВИМОГ

Постановка проблеми. Основу процесів децентралізації, які наразі активно реалізуються в Україні, становить створення дієвого і спроможного інституту місцевого самоврядування на базовому рівні – об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ). Відповідно до положень Європейської хартії місцевого самоврядування, у рамках впровадження національної реформи з децентралізації передбачено, зокрема, добровільне об'єднання та укрупнення територіальних громад, фінансова децентралізація та отримання ОТГ нових повноважень та можливостей.

Одним із найважливіших викликів сьогодення є формування спроможних громад на основі покращення ефективності управління майном і коштами громади та забезпечення прозорого і відповідального фінансового, у тому числі бюджетного, управління на рівні муніципальних утворень, яке має відповідати високим світовим стандартам прозорості і підзвітності управління комунальним господарством. Найефективнішими механізмами такого управління у світі визнані аудит і внутрішній контроль, регуляторні вимоги до яких, у контексті виконання Україною завдань з імплементації Угоди про асоціацію з Європейським Союзом [1] (далі – Угода), змінилися і тому потребують детального аналізу.

Застосування високих світових і європейських стандартів та принципів управління великими корпораціями[1] для комунальних підприємств (далі – КП) міст України передбачає утворення наглядових рад як інструмента внутрішнього контролю, ефективність функціонування якого у КП, як і системи внутрішнього контролю (далі – СВК) загалом, дозволить підвищити ефективність управління підприємствами. Цей факт дасть змогу, у свою чергу, зробити ці підприємства конкурентоспроможними у порівнянні з приватними фірмами і компаніями та зменшити їх збитковість.

Утворення наглядових рад при КП – це застосування високих світових і європейських стандартів та принципів управління великими корпораціями[2] для КП міст України. Завдяки КП, що функціонують

[1] Принципи корпоративного управління Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) (англ. OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development). Це міжнародна організація, яка об'єднує 34 країни світу, більшість з яких є країнами з високим доходом громадян та високим Індексом розвитку людського потенціалу. ОЕСР створена на підставі договору, який був підписаний 14 грудня 1960 р. у Парижі, але вступив у дію 30 вересня 1961 р. з метою координації економічної політики країн-членів ОЕСР і погодженням програми допомоги країнам, що розвиваються. ОЕСР – це товариство «багатих» країн, які поділяють спільні ідеї. Наразі організація об'єднує 34 найбільш економічно розвинених країн світу, які виробляють 2/3 світових матеріальних цінностей та послуг. Його членами є більшість держав Європейського Союзу, США, Австралія, Швейцарія, Норвегія, Південна Корея, Японія та інші. Головною вимогою до членства є дотримання принципів ринкової економіки та демократичного плюралізму. Україна не є членом цієї організації, але активно співпрацює з ОЕСР у рамках міжнародних заходів, спеціалізованих програм, угод.

[2] Принципи корпоративного управління Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) (англ. OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development). Це міжнародна організація, яка об'єднує 34 країни світу, більшість з яких є країнами з високим доходом громадян та високим Індексом розвитку людського потенціалу. ОЕСР створена на підставі договору, який був підписаний 14 грудня 1960 р. у Парижі, але вступив у дію 30 вересня 1961 з метою координації економічної політики країн-членів ОЕСР і погодженням програми допомоги країнам, що розвиваються. ОЕСР – це товариство «багатих» країн, які поділяють спільні ідеї. Наразі організація об'єднує 34 найбільш економічно розвинених країн світу, які виробляють 2/3 світових матеріальних цінностей та послуг. Його членами є більшість держав Європейського Союзу, США, Австралія, Швейцарія, Норвегія, Південна Корея, Японія та інші. Головною вимогою до членства є дотримання принципів ринкової економіки та демократичного плюралізму. Україна не є членом цієї організації, але активно співпрацює з ОЕСР у рамках міжнародних заходів, спеціалізованих програм, угод.

на сьогодні в Україні у великій кількості[1], держава реалізує свої соціальні, регуляторні та контрольні функції, які не можуть бути виконані приватними підприємствами.

Водночас КП у порівнянні з цими підприємствами демонструють меншу прибутковість та неефективність внутрішньо корпоративного управління. Так, за даними дослідження Центру економічної стратегії, КП, за інших рівних умов, отримують прибутків на 1,8% менше, ніж приватні підприємства. У 2016 році середні збитки на одне КП склали понад 1 млн грн, а сукупні збитки – понад 6 млрд грн [3].

Актуальність створення наглядових рад для КП, що стають об'єктами власності новоутворених ОТГ, пояснюється ще й тим, що наразі інформація про діяльність цих підприємств є здебільшого закритою для доступу громади. Керівники КП не усвідомлюють власної відповідальності за розкриття суспільно значимої інформації і результатів фінансово-господарської діяльності та вірогідність цієї інформації, а з боку місцевих рад спостерігається неналежний контроль за їх діяльністю.

Нагляд за такими підприємствами є слабким і фрагментарним, що викликає труднощі в отриманні даних і нагляді за їх діяльністю. Поліпшень прозорості та підзвітностіможна досягти у разі обов'язковості оприлюднення операційних цілей, у тому числі некомерційних цін, незалежного річного аудиту та аналізу структури оцінювання результатів діяльності, яка має включати стандартні показники і методики оцінювання діяльності державних і комунальних підприємств [4, с. 74-75].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, які вивчали концептуальні та прикладні аспекти діяльності органів місцевого самоврядування щодо управління комунальним господарством, проблеми підвищення ефективності діяльності КП, можна виділити: П. Ворону [5], Т. Кобзєву [6], В. Куйбіду [7], А. Лелеченко [8], О. Ліву [9], Н. Фоміцьку [10] та ін.

Теоретичні аспекти і проблеми організації контролю й аудиту в контексті децентралізації та аргументи на користь доцільності впровадження децентралізованої моделі управління публічними фінансами досліджували у наукових працях такі вітчизняні вчені, як: В. Базилевич [11], С. Бардаш [12], Н. Виговська [13], Л. Дікань [14], І. Дрозд [15], Т. Єфименко [16], І. Іванова [17] та ін.

Із тим, потребують додаткового обґрунтування можливості використання функції нагляду задля вирішення проблем результативності управління комунальним господарством. Наразі ці проблеми дуже мало розглядаються в сучасній економіці. Особливої уваги потребує дослідження шляхів розв'язання цих проблем на тлі змін законодавства з бухгалтерського обліку й аудиту фінансової звітності та внеску цих змін у забезпечення дієвості функції нагляду та прозорості і підзвітності управління КП з боку ОТГ. Оновлення законодавства України у контексті виконання євроінтеграційних завдань передбачає створення умов для доступу до інформації про фінансово-економічні показники діяльності КП і запровадження нових міжнародно визнаних принципів управління ними на рівні органів місцевого самоврядування. Після набуття 1 вересня 2017 року Угодою чинності у повному обсязі щорічному моніторингу з боку ЄС підлягатиме прогрес у виконанні і впровадженні всіх заходів, які охоплюються Угодою, зокрема тих із них, що передбачають посилення адміністративних спроможностей на центральному та місцевому рівнях, нарощування потенціалу розвитку регіонів і реалізації регіональної політики щодо багаторівневого управління і партнерства з особливим наголосом на комплексному застосуванні міжнародних стандартів та поступового наближення до права ЄС (Ст. 387, 475 Угоди [1]).

Мета статті. Задля підвищення результативності діяльності ОТГ сформулювати пропозицій стосовно створення наглядових рад у КП, відбору незалежних аудиторів, проведення обов'язкового аудиту в контексті нових регуляторних вимог до бухгалтерського обліку і аудиту фінансової звітності.

Викладення основного матеріалу. Виконання євроінтеграційних завдань для України передбачає використання нових стандартів прозорості і підзвітності комунальних підприємств через створення умов для доступу до інформації про фінансово-економічні показники їх діяльності. Нововведення законодавства України торкнулися, зокрема, започаткування практики обов'язкових аудитів річної фінансової звітності для підприємств, що становлять суспільний інтерес, та обов'язків щодо оприлюднення різними категоріями підприємств перевіреної аудитором фінансової звітності. Змінилися також вимоги до інформації, яка має бути подана підприємствами у фінансовій звітності, формат якої також змінився. Нові регуляторні вимоги щодо обов'язкового аудиту фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес, стосуються не лише аудиторів і суб'єктів аудиторської діяльності, які надаватимуть послуги, а й самих цих підприємств, які мають організувати адекватну систему внутрішнього контролю та управління ризиками.

Інновації законодавства регламентують питання оприлюднення інформації про діяльність комунальних унітарних підприємств і, тим самим, формують законодавчі передумови для прозорості такої інформації та підзвітності цих підприємств перед населенням територіальних громад, а також надають корисну базу для обґрунтування переліку критеріїв віднесення комунальних підприємств до тих категорій і груп, де мають бути обов'язково створені наглядові органи і забезпечено умови для проведення прозорого конкурсу з відбору незалежного аудитора.

Водночас, необхідно звернути увагу на те, що, незважаючи на значну кількість інформації, яка є

[1] За даними Державної служби статистики України на 1 червня 2019 року кількість зареєстрованих комунальних підприємств склала 13377 юридичних осіб [2].

суспільно необхідною та розпорядником якої можуть бути КП, і створені умови для забезпечення прозорості інформації про фінансові і економічні показники діяльності цих підприємств, проконтролювати їх досить складно.

В умовах провадження реформи децентралізації влади і збільшення кількості ОТГ, які утворюються завдяки цим процесам, організація належного контролю за їх діяльністю є надзвичайно актуальним питанням.

Із збільшенням кількості ОТГ кількість майна у розпорядженні підприємств комунальної сфери зростає значними темпами, які випереджають темпи зростання державних підприємств.

За повідомленням Віце-прем'єр-міністра – Міністра регіонального розвитку, будівництва та ЖКГ України Геннадія Зубка, «за 11 місяців 2018 року доходи місцевих бюджетів зросли на 22,5%, або на 39 млрд грн у порівнянні з аналогічним періодом минулого року та склали 212,5 млрд грн – більше, ніж за весь минулий рік…» [18].

Із розрахунку на одного мешканця власні доходи ОТГ зросли на 62,6%, у порівнянні з аналогічним періодом 2017 року, та склали 3354,4 грн. Враховуючи, що 299 ОТГ, у яких перші місцеві вибори були проведені у 2017 році, тільки у 2018 році отримали 60% надходжень від податку на доходи фізичних осіб, їх власні ресурси, у порівнянні з аналогічним періодом минулого року, зросли у 2,7 раза, або на 5,5 млрд грн, і склали 8,8 млрд грн. Отже, як бачимо, за значного приросту активів у власності ОТГ (на кінець 2017 року – на 64,1 млн грн або на 23,2%) зростання доходів за цей період є більш уповільненим (лише на 3362 млн грн (або 0,4%) у порівнянні з 2016 роком [19].

КП утворюються органами місцевого самоврядування на базі відокремленої частини майна територіальної громади. Вони на 100% повинні працювати максимально прозоро та бути під контролем міської громади і депутатського корпусу. КП – це та основа, на базі якої створюються послуги (тепло- і водопостачання, вивезення сміття, громадський транспорт), що надзвичайно потрібні мешканцям. Механізм участі населення в управлінні громадою передбачає, що ці підприємства та їхнє майно належать кожному члену громади і КП мають бути підзвітними їй.

Важливою є обізнаність громадськості щодо діяльності КП, зокрема щодо того, чи досягають ці підприємства мети, задля досягнення якої вони створені – задоволення певних потреб територіальної громади. Доступ до такої інформації надає можливість громадськості контролювати законність та обґрунтованість рішень органів місцевого самоврядування щодо створення і діяльності КП, необхідності їх фінансування, належного виконання такими підприємствами визначених для них завдань, дотримання ними законодавства України, цільового і не надмірного, у визначених законодавством України межах, використання грошових коштів, майна, яке є комунальною власністю.

Частиною восьмою ст. 78 Господарського кодексу України (далі – ГКУ) [20] визначено перелік інформації про діяльність комунального унітарного підприємства, яка має в обов'язковому порядку оприлюднюватись. КП повинно оприлюднювати інформацію про свою діяльність, крім випадків, установлених законом, шляхом розміщення її на власній веб-сторінці (веб-сайті) або на офіційному веб-сайті суб'єкта управління об'єктами комунальної власності, що здійснює функції з управління підприємством, у строки та в порядку, визначені рішенням відповідної місцевої ради. Доступ до таких веб-сторінок та веб-сайтів має бути цілодобовим і безоплатним. Інформацію про діяльність КП на законодавчому рівні визнано ***суспільно необхідною*** та ***відкритою***. Оскільки така інформація ***становить суспільний інтерес***, вона є публічною відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» (далі – Закон № 2939-VI) [21] та має надаватись у відповідь на запити на інформацію.

Очевидно, що відсутність громадського контролю та підзвітності КП перед громадою призводить до неефективного витрачання ресурсів та зловживань.

Два роки тому Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо управління об'єктами державної та комунальної власності» від 02.06.2016 року № 1405-VIII [22] (далі – Закон України № 1405-VIII) Верховна Рада України надала можливість місцевій владі суттєво підвищити підзвітність, ефективність роботи та реально запобігати корупції у КП громад. Міські ради отримали право утворювати колегіальні органи управління КП – наглядові ради.

Однак на даний час можемо стверджувати, що не усі міські ради скористалися таким правом, а серед тих, що скористалися, спостерігається формальний підхід до створення цих органів. Як результат – КП залишаються переважно неефективними, збитковими і тому постійно підживлюються дотаціями з міських бюджетів. За відсутності ефективних наглядових рад при КП, ці підприємства наразі залишаються в Україні структурами безконтрольними, джерелом ризиків політичної корупції і зловживання владою.

Так, за даними контрольних заходів, проведених Державною аудиторською службою України (далі – Держаудитслужба) протягом січня – серпня 2018 року, виявлено незаконних та не за цільовим призначенням проведених витрат і недостач комунальних ресурсів на загальну суму понад 239,4 млн грн, що становить 22% від загальної суми ресурсів держави, використаних з порушенням нормативно-правових актів. Крім того, установлено втрати належних доходів місцевими бюджетами, комунальними підприємствами, установами і організаціями на загальну суму понад 140,5 млн грн, з яких майже 102,6 млн грн – кошти місцевих бюджетів. Суттєві порушення при використанні комунальних ресурсів допущено на підприємствах, в установах і організаціях м. Києва та Київської області, Львівської, Дніпропетровської, Черкаської, Харківської, Оде-

ської, Хмельницької та Миколаївської областей, де суми встановлених втрат коштів місцевих бюджетів та комунального майна протягом січня – серпня 2018 року становили відповідно майже 29,1 млн грн, 25,0 млн грн., понад 23,9 млн грн, майже 17,1 млн грн, 12,9 млн грн, майже 12,3 млн грн, понад 12,1 млн грн та 11,9 млн грн [23].

Зробити комунальне підприємство потенційно більш рентабельним, конкурентним, а головне – відкритим для громадськості здатна лише зміна підходів до управління діяльністю КП, підняття управління цими підприємствами на більш високий професійний рівень шляхом створення наглядових рад.

Із набуттям чинності з 01.10.2018 року новим Законом України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» [24] (далі – Закон № 2258-VIII), яким приведено у відповідність із законодавством Євросоюзу (Директиви 2006/43/ЄС та Регламенту ЄС 537/2014) норми національного законодавства України у сфері аудиторської діяльності, до повноважень наглядових рад було додано нові функцій. Крім того, з'явилася вимога щодо обов'язковості створення наглядових органів для підприємств, що становлять суспільний інтерес.

Так, згідно ст. 34 Закону № 2258-VIII, великі підприємства зобов'язані створити аудиторський комітет або покласти відповідні функції на ревізійну комісію або наглядову раду, що створюється відповідно до законодавства. Інші підприємства, які належать до підприємств, що становлять суспільний інтерес, можуть покласти функції аудиторського комітету[1] на окремий підрозділ органу управління або на наглядовий орган.

Зазначені повноваження накладають певні вимоги на органи місцевого самоврядування, прерогативою яких є реалізація вимог положень чинного законодавства, що стосуються організації та проведення зовнішнього аудиту і внутрішнього контролю в КП. Разом з тим, фактична ситуація, що склалася у ряді областей, свідчить про проблеми у вирішенні цього питання, серед яких окремо слід підкреслити нерозуміння депутатами місцевих рад і їх керівниками ролі наглядових рад, формальний підхід до їх утворення на рівні органів місцевого самоврядування, і як наслідок – проведення формального або непроведення аудиту фінансової звітності взагалі.

Держава не може стояти осторонь цих проблем і, як інститут, залишається для органів місцевого самоврядування регулятором у цих питаннях, однак всі рішення ці органи щодо використання майна громади, його обліку, контролю й аудиту приймають самостійно, виходячи з принципів автономії.

Наразі Урядом України прийнято Порядок оприлюднення інформації про діяльність державних унітарних підприємств та господарських товариств [25]. На часі розроблення та затвердження критеріїв віднесення державних і комунальних унітарних підприємств до таких, фінансова звітність яких підлягає обов'язковій аудиторській перевірці.

На нашу думку, зважаючи на необхідність внесення коригувань до показників (характеристик) категорій підприємств, критеріями обрання незалежних аудиторів (аудиторських фірм) для проведення обов'язкового аудиту річної фінансової звітності КП, для органів місцевого самоврядування повинні бути такі:

1) ***балансова вартість активів КП*:**

– за категоріями підприємств, наведеними у Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [26] (далі – Закон № 996-XIV), обов'язковому аудиту підлягає фінансова звітність КП, балансова вартість активів яких є понад 20 млн євро (великі) і до 20 млн євро (середні);

2) ***структура власності КП*:**

– обов'язковому аудиту підлягає фінансова звітність КП, у статутному капіталі якого частка територіальної громади становить 100 відсотків, та які згідно з п. 5 част. 3 ст. 90 ГКУ [20] зобов'язані оприлюднювати інформацію про свою діяльність, у тому числі аудиторські висновки щодо річної фінансової звітності (у тому числі консолідованої) за останні три роки, якщо аудит проводився відповідно до вимоги закону, крім випадків, установлених законом, шляхом розміщення її на власній веб-сторінці (вебсайті) або на офіційному веб-сайті суб'єкта управління, який здійснює функції з його управління;

3) ***наявність видатків на виконання некомерційних цілей державної політики та джерел їх фінансування*** у КП, у тому числі наявність джерел фінансування з державного та/або місцевих бюджетів;

4) ***наявність інформації про операції та зобов'язання КП з державним та/або місцевим бюджетом, державними та/або місцевими установами, підприємствами та організаціями***, включаючи договірні зобов'язання (фінансові та не фінансові), що виникли у підприємства, господарського товариства під час виконання контрактів державно-приватного партнерства [25].

Однак, незважаючи на створені законодавчі умови для забезпечення доступу до фінансових і економічних показників діяльності та підвищення ефективності управління комунальним господарством органів місцевого самоврядування, існує

[1] **Довідково:** Аудиторський комітет підприємства, що становить суспільний інтерес, або орган (підрозділ), на який покладено наглядові функції, має забезпечити:

1) інформування загальних зборів акціонерів (учасників) або іншого вищого органу управління відповідно до законодавства, органу управління або наглядового органу підприємства про результати обов'язкового аудиту фінансової звітності;

2) моніторинг процесу складання фінансової звітності та надання рекомендацій і пропозицій щодо забезпечення достовірності інформації;

3) оцінку ефективності систем внутрішнього контролю (внутрішнього аудиту відповідно до міжнародних стандартів професійної практики внутрішнього аудиту) та управління ризиками підприємства;

4) моніторинг виконання завдань з обов'язкового аудиту фінансової звітності;

5) оцінку незалежності суб'єктів аудиторської діяльності, які надають послуги з обов'язкового аудиту;

6) проведення прозорого конкурсу з відбору суб'єктів аудиторської діяльності та обґрунтування рекомендацій за його результатами.

низка проблемних питань, які потребують вирішення.

1. На загальнодержавному ринку потребується забезпечення додаткових умов до підвищення прозорості й ефективності управління комунальними ресурсами, підзвітності і підконтрольності перед населенням територіальних громад.

2. Низька прибутковість або збитковість комунальних підприємств, неналежний контроль діяльності КП з боку місцевих рад негативно впливає не лише на спроможність цих підприємств бути суспільно корисними, а й на забезпечення реалізації державою її соціальних, регуляторних і контрольних функцій.

3. Відсутня імплементація міжнародно визнаних стандартів і європейських принципів управління великими корпораціями на КП міст України.

4. Законодавством не закріплені норма щодо обов'язковості створення наглядових рад для КП і визначення відповідних повноважень щодо цього з боку районних і обласних рад. Наразі така має носити рекомендаційний характер і тільки для КП, які створюються рішенням сесій сільських, селищних та міських рад.

5. Відсутні критерії віднесення державних і комунальних унітарних підприємств до таких, фінансова звітність яких підлягає обов'язковій аудиторській перевірці. Функції наглядових рад не відповідають тим, що визначені у законодавстві про бухгалтерський облік і аудиторську діяльність.

Це не сприяє здійсненню системного контролю за виконанням бюджетів в регіонах та ефективним управлінням комунальним майном та проведенню щорічного обов'язкового аудиту фінансової звітності за єдиними підходами...

6. Не визначені норми фінансових планів комунальних підприємств щодо витрат на оплату консалтингових (аудиторських) послуг, у тому числі у зв'язку з можливими обмеженнями фінансування таких витрат. Підприємства наразі під час формування і затвердження фінансових планів та планування витрат на оплату консалтингових (аудиторських) послуг змушені враховувати обмеження, встановлені Урядом [27] ще у 2006 році. За відсутності сучасних норм щодо визначення обсягу витрат на проведення незалежного аудиту річної фінансової звітності КП не можуть запланувати суму, більшу, ніж як 1,5 відсотка обсягу чистого прибутку.

7. Законодавством не визначені повноваження та компетенції районних та обласних рад щодо КП, створених рішенням сесії такої ради.

8. Відсутня відповідна законодавча база щодо розширення прав муніципального управління до меж європейських стандартів і повноцінного використання чинних правових норм щодо управління місцевими фінансами в умовах обмеження бюджетного фінансування та розмежування фінансового забезпечення власних і делегованих повноважень новоутворених ОТГ.

Висновки. Отже, суттєве зростання комунального майна засвідчує певне покращення результатів діяльності ОТГ. І, оскільки ці підприємства створюються для задоволення певних потреб територіальної громади, ефективність та прибутковість їхньої діяльності мають велике значення. Досягнення цілей підвищення ефективності управління комунальними підприємствами має забезпечити наглядова рада, ефективна робота якої дозволить зробити діяльність підприємства більш прозорою та ефективною для територіальної громади міста. Також КП є розпорядниками суспільно необхідної інформації, яка становить суспільний інтерес і підлягає опублікуванню. Доступ до такої публічної інформації і детальний її перелік регламентовано законодавством.

Однак, незважаючи на кількість публічної інформації, яка є відкритою, а також створені законодавчі умови для забезпечення доступу до фінансових і економічних показників діяльності КП, ці підприємства як суб'єкти природних монополій на загальнодержавному ринку потребують забезпечення додаткових умов до підвищення прозорості і ефективності управління комунальними ресурсами, підзвітності і підконтрольності перед населенням територіальних громад.

Зважаючи на те, що внаслідок провадження реформи з децентралізації влади кількість ОТГ і кількість комунального майна збільшуються, надзвичайно актуальним питанням є проведення реформ внутрішньо корпоративного управління у КП. Низька прибутковість та недостатня мотивація до розкриття цими підприємствами суспільно значущої інформації і результатів фінансово-господарської діяльності, адміністративна корупція та неусвідомлення керівниками КП власної відповідальності за достовірність фінансової звітності, неналежний контроль діяльності КП з боку місцевих рад, негативно впливають на спроможність цих підприємств бути суспільно корисними. Задля того, щоб зробити КП конкурентоспроможними у порівнянні з приватними потрібно впровадити міжнародно визнані стандарти і європейські принципи та кращу практику управління великими корпораціями на КП українських міст. Створення наглядових рад при КП може вважатися першим кроком на даному шляху. У подальшому мають бути сформульовані і розроблені на урядовому рівні єдині підходи щодо економічної доцільності створення наглядових рад та затверджені єдині критерії віднесення комунальних унітарних підприємств до таких, фінансова звітність яких підлягає обов'язковій аудиторській перевірці.

Література

1. **Угода** про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: http: //www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_(body).pdf. 2. **Кількість** юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання (на 1 січня 2019 року) / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/edrpoy/ukr/ EDRPU_ 20 19/ks_ opfg/ks_opfg_0119.htm. 3. **Яблоновський Д.** Що робити державі з комунальними підприємствами? / Центр економічної стратегії. URL: https:

//ces.org.ua/ wp-content/uploads/ 2018/10/%D0%A9% D0% BE-%D1 %80%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1% 82%D0%B8-% D0%B7-%D0%BA% D0%BE%D0%BC-%D0%BF%D1 %96%D0%B4%D0% BF% D1%80 % D 0%B8%D1%94 %D0 %BC%D1%81% D1%82%D0 %B 2% D0%B0%D0% BC%D0%B8_%D0 % AF%D0 %B1 %D0%BB%D0 %BE %D0%BD%D0%BE%D0%B2% D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9.pdf.

4. **Звіт** з ефективності управління державними фінансами в Україні за 2015 рік / Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Світовий банк. 2016, 100 с. URL: https://pefa.org/sites/ default/ files/UA-May16-PFM PR-Public-UA.pdf. 5. **Ворона П. В.** Місцеве самоврядування України в контексті розвитку представницької влади : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2012. URL: https://www.google.com/url?sa= t&rct=j&q=& esrc = s&source=web&cd=16&cad=rja&uact=8&ved= 2ahUK Ewjl-r-E0MDiAhUEt4sKHdbTAGY4Ch AWMAV6BA gDEAI&url=http%3A%2F%2Fwww.lvivacademy.com% 2Fdownload_2019%2FTematyka_magisterskykh_robit_2 020.doc&usg=AOvVaw3u-5VbBh5TqBL hs M 6q6utj. 6. **Кобзєва Т.А.** Адміністративно-правовий статус місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в системі суб'єктів управління фінансовою системою України. *Право і безпека*. 2015. № 4 (59). URL: old.pb.univd.edu.ua/?controller=service &ac tion = download&download=23555. 7. **Куйбіда В.С.** Принципи і методи діяльності органів місцевого самоврядування: монографія. Київ: МАУП, 2004. 432 с. 8. **Місцеве** самоврядування в умовах децентралізації повноважень: навч. посіб. / [А.П. Лелеченко, О.І. Васильєва, В.С. Куйбіда, А.Ф. Ткачук]. Київ, 2017. 110 с. 9. **Ліва О.М.** Теоретико-прикладні аспекти діяльності комунальних підприємств. *Стратегія економічного розвитку України*, 2013. № 33, С. 133-138. URL: www.sedu. com.ua/wp-content/uploads/2015/07/22_liva_ 33_2013. pdf. 10. **Фоміцька Н.В.** Інституційні основи розвитку місцевого самоврядування в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2011. Вип. 2 (33). URL: http: //www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2011-2/doc/ 3/ 04.pdf. 11. **Базилевич В. Д., Баластрик Л. О.** Державні фінанси: навч. посібник / за заг. ред. В. Д. Базилевича. Київ: Атіка. 2004. 368 с. 12. **Бардаш С. В.** Про доцільність централізації державного контролю в Україні // Національна бібліотека України ім. Вернадського. URL: http: //www. nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/ Menedzhment/ 2009_12/ Bardach.htm. 13. **Виговська Н. Г.** Господарський контроль у соціально орієнтованій економіці: проблеми теорії і методології: монографія. Житомир: ЖДТУ, 2006. 288 с. 14. **Дікань Л. В., Голуб Ю. О., Синюгіна Н. В.** Державний аудит : навч. посіб. Київ : Знання, 2011. 503 с. 15. **Дрозд І.** Шляхи удосконалення муніципального фінансового контролю. *Економіст*. 2005. № 10 (жовтень). С. 42-46. 16. **Державний** фінансовий контроль виконання бюджетних програм / Т. І. Єфименко, І. Б. Стефанюк, Н. І. Рубан та ін. Київ: НДФІ, 2004. 320 с. 17. **Іванова І.М.** Стан та перспективи розвитку муніципального фінансового контролю. *Фінанси України*. 2005. № 11. С. 140-147. 18. **Доходи** місцевих бюджетів за 11 місяців перевищили доходи, отримані за весь 2017 рік, – Геннадій Зубко / *Урядовий портал*. URL: https: //www. kmu.gov.ua/ ua/ news/ dohodi-miscevih-byudzhetiv-za-11-misyaciv-perevish chi li-dohodi-otrimani-za-ves-2017-rik-gennadij-zubko.

19. **Оцінка** фінансової спроможності 366 об'єднаних територіальних громад за 2017 р. / Асоціація ОТГ. URL: https://hromady. org/wp-content/uploads/2018/03/ %D0%9E%D1%86%D 1 %96% D0%BD%D0%BA %D0 % B0 -%D1%84%D1% 96% D0% BD%D0% B0%D 0% BD%D1%81%D0%BE %D0%B2% D0%BE%D1% 96% CC%88-%D1%81% D0 % BF%D1%8 0%D0%BE %D0 %BC%D0%BE%D0%B 6%D0%BD%D 0%BE% D1% 81%D1%82%D1%96-%D 0 %9E%D0%A2 %D0%93-%D0%B7%D0%B0-2017-%D1 %80%D1%96 %D0%B A.pdf. 20. **Господарський** кодекс України від 16.01. 2003 р. № 436-IV (із змінами). URL: http: // zakon. rada.gov.ua/laws/show/436-15. 21. **Про доступ** до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI (із змінами). URL: http://zakon.rada. gov.ua/laws/show/2939-17. 22. **Про внесення** змін до деяких законодавчих актів України щодо управління об'єктами державної та комунальної власності: Закон України від 02.06.2016 р. № 1405-VIII. URL: https: // zakon. rada.gov.ua/laws/show/1405-19. 23. **Аналітично-статистичний** збірник за результатами діяльності Державної аудиторської служби України, її міжрегіональних територіальних органів та управлінь в областях. Січень – вересень 2018 року. URL: dkrs.kmu. gov.ua/ kru/ doccatalog/document?id=143678. 24. **Про аудит** фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21.12.2017 р. № 2258-VIII. URL: http: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19. 25. **Порядок** оприлюднення інформації про діяльність державних унітарних підприємств та господарських товариств, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі, а також господарських товариств, 50 і більше відсотків акцій (часток) яких належать господарським товариствам, частка держави в яких становить 100 відсотків: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.11.2016 р. № 1067. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1067-2016-%D0%B F. 26. **Про бухгалтерський** облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV (із змінами). URL: http://zakon.rada.gov.ua/ laws/ show/996-14. 27. **Про стан** фінансово-бюджетної дисципліни, заходи щодо посилення боротьби з корупцією та контролю за використанням державного майна і фінансових ресурсів: постанова Кабінету Міністрів України від 29.11.2006 р. № 1673 (із змінами). URL: http: //zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1673-2006-%D0%BF.

References

1. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym Spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand]. *kmu.gov.ua*. Retrieved from http: //www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_ Association_Agre ement_(body).pdf [in Ukrainian].

2. Kilkist yurydychnykh osib za orhanizatsiino-pravovymy formamy hospodariuvannia (na 1 sichnia 2019 roku) [Number of legal entities for organizational and legal forms of management (as of January 1, 2019)]. Kyiv, Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/edrpoy/ukr/EDRPU_ 2019/ ks_ opfg/ks_opfg_0119.htm [in Ukrainian].

3. Yablonovskyi D. Shcho robyty derzhavi z komunalnymy pidpryiemstvamy? [What to do with the state with communal enterprises?]. (n.d.). *ces.org.ua*. Retrieved from https: //ces.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/%D0% A9

%D0%BE-%D1% 80%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0%B8-%D0%B7-%D0%BA%D0%BE%D0%BC-%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%94%D0 %BC%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0%D0%BC%D0%B8_%D0%AF%D0%B1%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9.pdf [in Ukrainian].

4. Zvit z efektyvnosti upravlinnia derzhavnymy finansamy v Ukraini za 2015 rik [Report on the Effectiveness of Public Finances Management in Ukraine for 2015]. (2016). / Mizhnarodnyi bank rekonstruktsii ta rozvytku, Svitovyi bank. (2016). International Bank for Reconstruction and Development, World Bank. *pefa.org*. Retrieved from https://pefa.org/sites/default/files/UA-May16-PFMPR-Public-UA.pdf [in Ukrainian].

5. Vorona P. V. (2012). Mistseve samovriaduvannia Ukrainy v konteksti rozvytku predstavnytskoi vlady [Local self-government of Ukraine in the context of development of representative power]. Poltava, PUET. Retrieved from https://www.google.com/url?sa= t&rct=j&q=& esrc = s&source=web&cd=16&cad=rja&uact=8&ved= 2ahUK Ewjl-r-E0MDiAhUEt4sKHdbTAGY4Ch AWMAV6BA gDEAI&url=http%3A%2F%2Fwww.lvivacademy.com%2Fdownload_2019%2FTematyka_magisterskykh_robit_2020.doc&usg=AOvVaw3u-5VbBh5TqBL hs M 6q6utj [in Ukrainian].

6. Kobzieva T.A. (2015). Administratyvno-pravovyi status mistsevykh orhaniv vykonavchoi vlady ta orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v systemi subiektiv upravlinnia finansovoiu systemoiu Ukrainy [Administrative and legal status of local executive authorities and local self-government bodies in the system of subjects of management of the financial system of Ukraine]. *Pravo i bezpeka – Law and Safety*, 4 (59). Retrieved from old. pb.univd. edu.ua/?controller=service&action = down load&down load=23555 [in Ukrainian].

7. Kuibida V.S. (2004). Pryntsypy i metody diialnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia [Principles and methods of local government activity]. Kyiv, MAUP [in Ukrainian].

8. Lelechenko A.P., Vasylieva O.I., Kuibida V.S., Tkachuk A.F. (2017). Mistseve samovriaduvannia v umovakh detsentralizatsii povnovazhen [Local self-government in the conditions of decentralization of authority]. Kyiv [in Ukrainian].

9. Liva O.M. (2013). Teoretyko-prykladni aspekty diialnosti komunalnykh pidpryiemstv [Theoretical and Applied Aspects of the Activities of Utility Enterprises]. *Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy – Strategy of economic development of Ukraine*, 33, pp. 133-138. Retrieved from www.sedu.com.ua/wp-content/uploads/ 2015/07/22_liva_33_2013. pdf [in Ukrainian].

10. Fomitska N.V. (2011). Instytutsiini osnovy rozvytku mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini [Institutional Framework for Local Self-Government Development in Ukraine]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia – Theory and practice of public administration*, Issue 2 (33). Retrieved from http: //www.kbuapa. kharkov. ua/e-book/tpdu/2011-2/doc/ 3/ 04.pdf [in Ukrainian].

11. Bazylevych V. D., Balastryk L. O. (2004). *Derzhavni finansy* [*Public finances*]. Kyiv, Atika [in Ukrainian].

12. Bardash S. V. Pro dotsilnist tsentralizatsii derzhavnoho kontroliu v Ukraini [Bardash SV On the advisability of centralization of state control in Ukraine]. *National Library of Ukraine Vernadsky*. Retrieved from http: //www. nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/ Menedzhment/ 2009_12/ Bardach.htm [in Ukrainian].

13. Vyhovska N. H. (2006). Hospodarskyi kontrol u sotsialno oriientovanii ekonomitsi: problemy teorii i metodolohii [Economic control in a socially oriented economy: problems of theory and methodology]. Zhytomyr, ZhSTU [in Ukrainian].

14. Dikan L. V., Holub Yu. O., Syniuhina N. V. (2011). Derzhavnyi audyt [State Audit]. Kyiv, Znannia [in Ukrainian].

15. Drozd I. (2005). Shliakhy udoskonalennia munitsypalnoho finansovoho kontroliu [Ways to improve municipal financial control]. *Ekonomist* – Economist, No. 10 (October), pp. 42-46 [in Ukrainian].

16. Yefymenko T. I., Stefaniuk I. B., Ruban N. I. et al. (2004). Derzhavnyi finansovyi kontrol vykonannia biudzhetnykh prohram [State financial control of budget programs implementation]. Kyiv, NDFI [in Ukrainian].

17. Ivanova I.M. (2005). Stan ta perspektyvy rozvytku munitsypalnoho finansovoho kontroliu [State and prospects of development of municipal financial control]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 11, pp. 140-147 [in Ukrainian].

18. Zubko H. Dokhody mistsevykh biudzhetiv za 11 misiatsiv perevyshchyly dokhody, otrymani za ves 2017 rik [Revenues of local budgets for 11 months exceeded revenues received for the whole 2017]. *Uriadovyi portal – Government portal*. Retrieved from https: //www.kmu.gov.ua/ua/news/dohodi-miscevih-byudzhetiv-za-11-misyaciv-perevish chili-dohodi-otrimani-za-ves-2017-rik-gennadij-zubko [in Ukrainian].

19. Otsinka finansovoi spromozhnosti 366 obiednanykh terytorialnykh hromad za 2017 r. [Estimation of the financial capacity of 366 united territorial communities for 2017]. Association of OTG. *hromady.org*. Retrieved from https://hromady.org/wp-content/uploads/ 2018/03/%D0%9E% D1%86%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0 -%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%96%CC%88-%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0 %BC%D 0%BE%D0%B6%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96-%D0%9E%D0%A2%D0%93-%D0%B7%D0%B0-2017-%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf [in Ukrainian].

20. Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 # 436-IV (iz zminamy) [Commercial Code of Ukraine of 16.01.2003 No. 436-IV (as amended)]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15 [in Ukrainian].

21. Pro dostup do publichnoi informatsii: Zakon Ukrainy vid 13.01.2011 № 2939-VI (iz zminamy) [On Access to Public Information: Law of Ukraine of January 13, 2011 No. 2939-VI (as amended)]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17 [in Ukrainian].

22. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo upravlinnia obiektamy derzhavnoi ta komunalnoi vlasnosti: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. № 1405-VIII [On Amending Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Management of State and Municipal Property: The Law of Ukraine dated 02.06.2016 No. 1405-VIII]. *zakon.rada. gov.ua*. Retrieved from https: //zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1405-19 [in Ukrainian].

23. Analitychno-statystychnyi zbirnyk za rezultatamy diialnosti Derzhavnoi audytorskoi sluzhby Ukrainy, yii mizhrehionalnykh terytorialnykh orhaniv ta upravlin v

oblastiakh. Sichen – veresen 2018 roku [Analytical-statistical collection on the results of the activity of the State Audit Office of Ukraine, its interregional territorial bodies and departments in the oblasts. January - September 2018]. *dkrs.kmu.gov.ua*. Retrieved from dkrs.kmu.gov.ua/kru/doccatalog/document?id=143678 [in Ukrainian].

24. Pro audyt finansovoi zvitnosti ta audytorsku diialnist: Zakon Ukrainy vid 21.12.2017 r. № 2258-VIII [On the Audit of Financial Statements and Audit Activities: Law of Ukraine dated December 21, 2017 No. 2258-VIII]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2258-19 [in Ukrainian].

25. Poriadok opryliudnennia informatsii pro diialnist derzhavnykh unitarnykh pidpryiemstv ta hospodarskykh tovarystv, u statutnomu kapitali yakykh bilshe 50 vidsotkiv aktsii (chastok) nalezhat derzhavi, a takozh hospodarskykh tovarystv, 50 i bilshe vidsotkiv aktsii (chastok) yakykh nalezhat hospodarskym tovarystvam, chastka derzhavy v yakykh stanovyt 100 vidsotkiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 09.11.2016 r. № 1067 [The procedure for the publication of information on the activities of state unitary enterprises and economic partnerships in which the authorized capital of more than 50 percent of the shares (shares) belongs to the state, as well as economic partnerships, 50 and more percent of shares (shares) belonging to economic partnerships, the share of the state in which is 100 Percentage: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 09.11.2016 № 1067]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1067-2016-%D0%BF [in Ukrainian].

26. Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 r. № 996-XIV (iz zminamy) [On Accounting and Financial Reporting in Ukraine: Law of Ukraine of 16.07.1999 No. 996-XIV (as amended)]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/996-14 [in Ukrainian].

27. Pro stan finansovo-biudzhetnoi dystsypliny, zakhody shchodo posylennia borotby z koruptsiieiu ta kontroliu za vykorystanniam derzhavnoho maina i finansovykh resursiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.11.2006 r. # 1673 (iz zminamy) [On the state of fiscal discipline, measures to strengthen the fight against corruption and control over the use of state property and financial resources: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 29, 2006, No. 1673 (as amended)]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http: //zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1673-2006-%D0%BF [in Ukrainian].

Двигун А. О., Чумакова І. Ю. Підвищення ефективності управління комунальним господарством об'єднаних територіальних громад у контексті нових регуляторних вимог

У статті розглянуто механізми забезпечення підвищення ефективності управління комунальним господарством громади на підставі запровадження нових стандартів прозорості і підзвітності. Сформульовані пропозиції щодо створення колегіальних органів управління комунальними підприємствами – наглядових рад та забезпечення умов доступу до інформації про фінансові та економічні показники діяльності цих підприємств і проведення обов'язкового аудиту їх річної фінансової звітності.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, комунальні підприємства, наглядова рада, внутрішній контроль, аудит.

Двигун А. А., Чумакова И. Ю. Повышение эффективности управления коммунальным хозяйством объединенных территориальных общин в контексте новых нормативных требований

В статье рассмотрены механизмы обеспечения повышения эффективности управления коммунальным хозяйством общины на основе внедрения новых стандартов прозрачности и подотчетности. Сформулированы предложения по созданию коллегиальных органов управления коммунальными предприятиями – наблюдательных советов и обеспечения условий доступа к информации о финансовых и экономических показателях деятельности этих предприятий и проведения обязательного аудита их годовой финансовой отчетности.

Ключевые слова: органы местного самоуправления, коммунальные предприятия, наблюдательный совет, внутренний контроль, аудит.

Dvigun A., Chumakova I. Improving the efficiency of municipal management of the united territorial communities in the context of new regulatory requirements

The article deals with the mechanisms to ensure the improvement of utilities management efficiency within the municipality through the introduction of new standards of transparency and accountability. As a result of the study the author has formulated the proposals for the creation of the collective management bodies of public utilities – supervisory boards as well as for the ensuring the conditions for the access to information on the financial and economic performance of these enterprises and for conducting a mandatory audit of their annual financial statements.

Keywords: the local authorities, utilities sector, supervisory board, internal control, audit.

Стаття надійшла до редакції 12.06.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

УДК 35.072.1+334.012.74+316.4 doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-38-45

М. Є. Дейч,
доктор економічних наук,
ORCID - 0000-0001-7348-178X,
e-mail: manide7@gmail.com,
Вінницький кооперативний інститут

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ: СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ГРОМАДЯН ЯК ЧИННИК СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

Постановка проблеми. Реформування українського суспільства з метою розвитку демократичних інститутів, сталий розвиток держави, досягнення високого рівня якості життя населення, задоволення інтересів людини, потреб громад, різних рівнів публічної влади є ключовими орієнтирами для розвитку нашої держави.

Все це є неможливим без децентралізації владних повноважень, підвищення ролі місцевого самоврядування, перерозподілу владних повноважень між центром та регіонами.

Децентралізація, яка наразі відбувається в Україні, надає можливості для реалізації потенціалу окремих регіонів, їх сталого розвитку на засадах єдності та цілісності державної території. Тому чітке розуміння того, як відбувається децентралізації має прикладне значення, адже дозволить визначити напрями та перспективи розвитку цього процесу в умовах української дійсності та є надзвичайно актуальним і своєчасним.

Вивченість проблеми. Питанням децентралізації влади, її стану та перспектив як основного напряму досягнення сталого розвитку територій та засобу підвищення демократії в Україні, соціальній відповідальності громад, проблемам відновлення Донбасу, модернізації промисловості, мобілізації соціальних ресурсів в процесі децентралізації було присвячено роботи таких вчених, як: Т. Барановська [1], Т. Гладка [2], І. Гнидюк [3], Ю. Гороховська [3], М. Кравченко [4], В. Ляшенко [5, 6], Л. Маршук [7], О. Новікова [8, 9, 10], І. Смирнова [11], В. Ровенська [11] та багатьох інших.

Але аналіз реальної децентралізації, її особливостей, проблем, можливих напрямів їх вирішення має велике значення для розвитку регіонів, територіальної організації влади тощо.

Метою даного дослідження є аналіз децентралізації, яка відбувається в країні, виявлення існуючих проблем та напрямів її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. 1 квітня 2014 року Уряд, ухваливши Концепцію реформування місцевого самоврядування і територіальну організацію влади в Україні, дав старт для реалізації національного проекту «Децентралізація». Й цей старт буд доволі успішним. Так, за словами директора з науки та розвитку Інституту громадянського суспільства А. Ткачука, «... за три місяці в Україні сім відсотків громад об'єдналися. Це рекорд всіх часів і народів – жодна країна Європи так швидко це не робила. У них добровільний етап закінчувався за десять років чотирма-п'ятьма відсотками» [12]. Були сподівання на швидке завершення децентралізації. Але цього не сталося. Навпаки є побоювання щодо її завершення у запланованому 2020 році.

Впровадження реформи децентралізації почалося на базі «Стратегії-2020», «Концепції реформи місцевого самоврядування» та законодавчого пакета, напрацьованого Урядом та Верховною Радою.

Першим вагомим інструментом втілення реформи став ухвалений у лютому 2015 року закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад». У перспективних планах, затверджених Урядом, 9100 територіальних громад повинні об'єднатися у 1311 об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Це об'єднає 29,5 млн осіб, або 75,4% від загальної чисельності населення України на 471475 км^2, або 81,9% від загальної площі України. Станом на 10 травня 2019 року за даними моніторингу процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування за період 2015-2019 років 4185 територіальних громад об'єдналися або приєдналися до інших. Це становить всього 38,2% від загальної кількості рад базового рівня станом на 01.01.2015 року[1]. На жаль, темпи цього процесу погіршуються. Якщо, наприклад, за 2016 рік було об'єднано 1396 громад, то в 2018 році – всього 447 громад. П'ятірка регіонів-лідерів у реалізації завдань децентралізації залишається незмінною. Житомирська, Чернігівська, Запорізька, Дніпропетровська, Хмельницька області продовжують очолювати рейтинг областей щодо формування спроможних громад (рис. 1).

Принцип фінансової самостійності є ключовим при формуванні місцевого самоврядування. Тільки тоді громада була здатною забезпечити виконання своїх завдань. Динаміку результатів фінансової децентралізації наведено на рис. 2.

Також зростають доходи загального фонду місцевих бюджетів на одного мешканця (рис. 3).

[1] Без урахування тимчасово окупованої території.

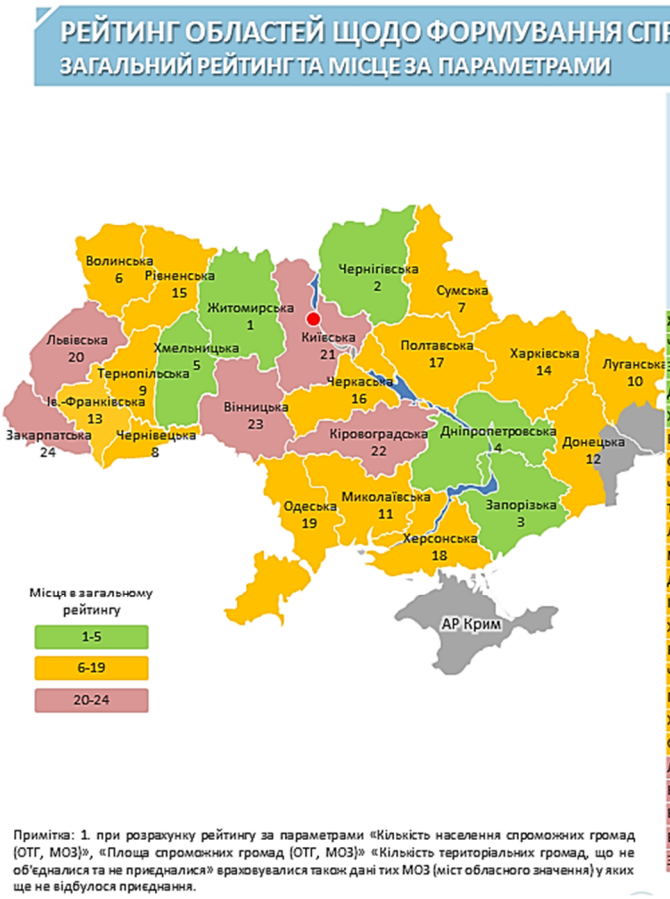

ОБЛАСТЬ	Загальний рейтинг	РЕЙТИНГ ОБЛАСТЕЙ ЩОДО ФОРМУВАННЯ СПРОМОЖНИХ ГРОМАД						
		1	2	3	4	5	6	7
		Кількість населення ОТГ, МОЗ (тис. осіб)	Площа ОТГ, МОЗ	К-сть територіальних громад, що не об'єдналися	Районів, не охоплених об'єднанням, приєднанням	К-сть ОТГ, з чисельністю менше 5 тис. осіб	Міст обласного значення, у яких відбулось приєднання	Покриття перспективними планами
ЖИТОМИРСЬКА	1	5	1	1	1	11	2	4
ЧЕРНІГІВСЬКА	2	4	5	3	1	13	1	6
ЗАПОРІЗЬКА	3	3	2	2	1	20	6	1
ДНІПРОПЕТРОВСЬКА	4	2	3	5	2	15	8	1
ХМЕЛЬНИЦЬКА	5	9	4	4	8	7	7	1
ВОЛИНСЬКА	6	10	6	6	1	10	10	1
СУМСЬКА	7	8	10	11	3	12	4	2
ЧЕРНІВЕЦЬКА	8	15	8	9	7	6	1	9
ТЕРНОПІЛЬСЬКА	9	16	9	10	4	16	1	5
ЛУГАНСЬКА	10	6	11	7	6	23	10	1
МИКОЛАЇВСЬКА	11	7	7	8	10	17	6	10
ДОНЕЦЬКА	12	1	13	12	18	4	10	13
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА	13	20	16	18	5	2	7	7
ХАРКІВСЬКА	14	11	20	20	20	1	9	1
РІВНЕНСЬКА	15	23	18	16	12	9	5	1
ЧЕРКАСЬКА	16	13	12	13	9	22	7	12
ПОЛТАВСЬКА	17	12	15	15	11	19	3	15
ХЕРСОНСЬКА	18	17	14	14	15	21	5	8
ОДЕСЬКА	19	14	17	17	17	3	10	17
ЛЬВІВСЬКА	20	19	19	19	13	8	10	11
КИЇВСЬКА	21	21	22	21	16	5	5	14
КІРОВОГРАДСЬКА	22	18	21	23	19	18	10	3
ВІННИЦЬКА	23	22	23	22	14	14	3	16
ЗАКАРПАТСЬКА	24	24	24	24	21	1	10	18

Примітка: 1. при розрахунку рейтингу за параметрами «Кількість населення спроможних громад (ОТГ, МОЗ)», «Площа спроможних громад (ОТГ, МОЗ)» «Кількість територіальних громад, що не об'єдналися та не приєдналися» враховувалися також дані тих МОЗ (міст обласного значення) у яких ще не відбулося приєднання.

Рис. 1. Рейтинг областей щодо формування спроможних громад [13]

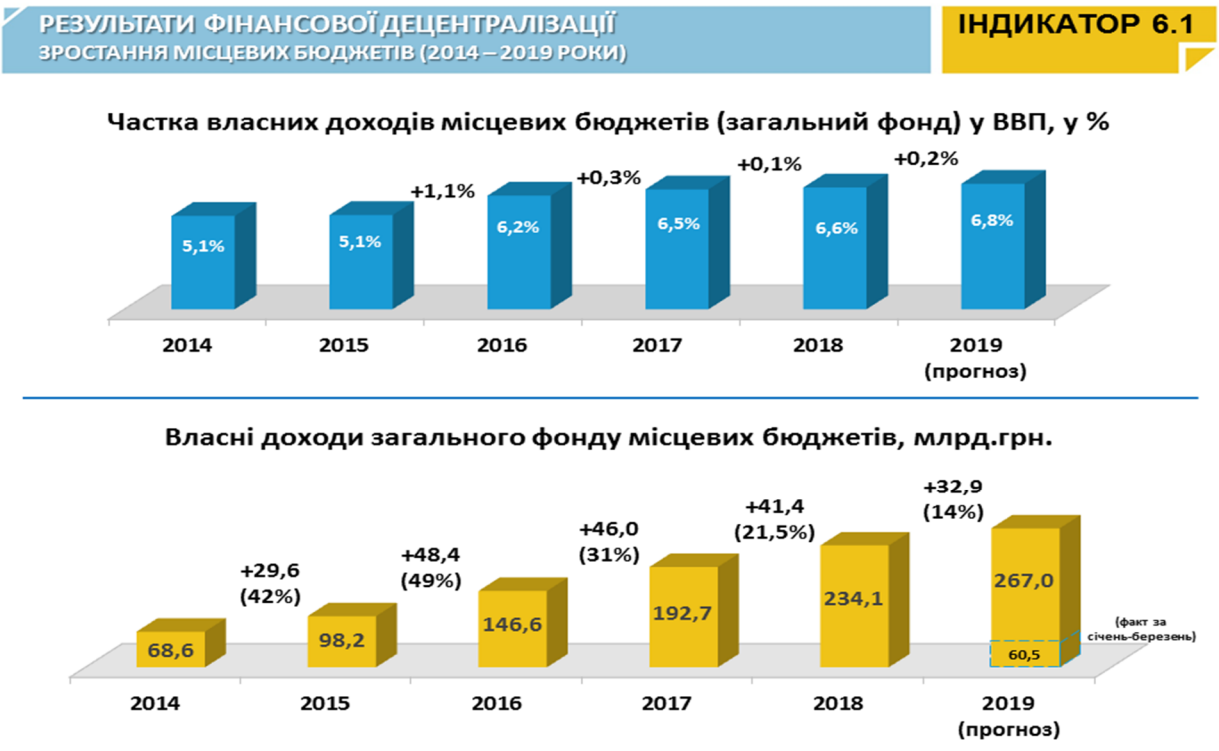

Рис. 2. Динаміка результатів фінансової децентралізації [13]

Рис. 3. Динаміка доходів загального фонду місцевих бюджетів на одного мешканця [13]

Сучасні дослідження свідчать, що у країнах з високим рівнем доходів на душу населення середній рівень децентралізації стимулює вищі темпи довгострокового економічного зростання, ніж низький та високий рівні. Показником високого рівня децентралізації є частка місцевих видатків на рівні більш як 45% загальних урядових видатків, середнього рівня – 30-45%, а низького рівня – менш як 30%. В Україні частка місцевих бюджетів (без міжбюджетних трансфертів) у зведеному бюджеті станом на 31.03.2019 року становила лише 20,8% (розраховано за даними [14]).

Є певні результати щодо децентралізації у сфері соціальної політики (рис. 4).

Область	К-сть ОТГ	Здійснення в ОТГ прийому документів для призначення усіх видів соціальної підтримки		Створення віддалених робочих місць Пенсійним фондом для послуг у сфері пенсійного забезпечення (кількість ОТГ)*	Розвиток соціальних послуг				Виконання повноважень з контролю за додержанням законодавства про працю та зайнятість населення**		Захист прав дітей у виконавчих органах міських, сільських, селищних рад ОТГ	
		К-ть осіб, які виконують функції	К-ть старост, які виконують функції		К-ть спеціалістів у штатному розписі виконкомів ОТГ, до повноважень яких належить здійснення соціальної роботи, надання соціальних послуг	К-ть фахівців із соціальної роботи у штаті комунальних закладів, що надають соціальні послуги	К-ть комунальних установ, що надають соціальні послуги, засновниками яких є ОТГ	К-ть ОТГ, в яких соціальні послуги надають інші комунальні установи (районні/міські), за укладеними угодами	К-ть ОТГ, що прийняли рішення про створення посади інспектора праці чи покладення повноважень на іншу посаду	К-ть інспекторів праці ОТГ	створено службу у справах дітей	К-ть посадових осіб, на яких покладено відповідні повноваження (у разі не створення Служб)
Вінницька	37	0	37	26	28	46	11	34	23	19	5	16
Волинська	50	100	70	30	55	215	12	36	28	28	2	22
Дніпропетровська	62	298	66	49	100	109	8	89	28	26	19	44
Донецька	10	48	33	7	35	46	6	11	9	12	7	2
Житомирська	53	225	215	44	172	198	37	13	16	14	14	52
Закарпатська	6	7	9	3	0	0	0	4	5	5	1	5
Запорізька	44	114	50	26	61	94	22	32	25	24	7	33
Івано-Франківська	30	49	25	19	36	6	13	15	13	8	3	27
Київська	16	40	33	8	33	27	3	10	12	12	1	14
Кіровоградська	20	29	22	10	12	29	9	16	4	4	9	11
Луганська	9	35	33	8	5	199	5	6	7	6	4	3
Львівська	40	49	58	36	23	23	12	22	38	43	4	20
Миколаївська	29	103	13	24	69	104	5	36	7	5	2	10
Одеська	28	46	76	16	34	16	3	29	11	12	5	30
Полтавська	45	93	89	24	13	45	11	49	22	14	1	13
Рівненська	32	93	51	18	39	32	9	21	9	11	2	13
Сумська	30	116	60	30	48	32	15	21	19	20	13	14
Тернопільська	49	139	189	28	47	113	10	61	5	5	1	23
Харківська	17	56	61	10	106	236	7	13	5	5	11	4
Херсонська	28	68	57	24	12	125	15	19	9	8	5	26
Хмельницька	45	71	179	35	34	42	14	28	25	28	0	3
Черкаська	54	51	143	21	49	20	8	28	15	7	7	12
Чернівецька	33	103	64	26	73	33	8	26	23	3	3	16
Чернігівська	39	30	16	19	27	106	24	25	27	9	20	14
Всього	806	1963	1649	541	1110	1895	267	644	385	328	146	427
* - за даними ПФУ												
** - за даними Держпраці												

* У порівнянні з минулим місяцем.

Рис. 4. Децентралізація у сфері соціальної політики [13]

Для того щоб змінити ситуацію потрібні законодавчі зміни, бо чинним законам, які регулюють діяльність районних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, це не під силу. Є сподівання, що Верховна Рада таки прийме ключовий закон № 8051 «Про засади адміністративно-територіального устрою України», який законодавчо ліквідовує дублювання повноважень районної ради і районної державної адміністрації із органами місцевого самоврядування ОТГ, підвищить якість надання послуг за рахунок збільшення фінансування бюджетів органів місцевого самоврядування в частині створення госпітальних округів, нового освітнього простору тощо.

В Україні створюються всі необхідні умови для подальшої успішної децентралізації. Ратифікована Україною Європейська хартія місцевого самоврядування досі чекає імплементації у вітчизняне законодавство. Адже відповідно до Закону «Про міжнародні договори України», положення Хартії мають пріоритет щодо положень національного законодавства. Тобто, щоб реформа стала дійсно безповоротною та успішною, потрібно остаточно закріпити відповідні зміни у розділі XI Конституції щодо децентралізації.

Так, держава фінансово підтримує децентралізацію (рис. 5), але треба враховувати, що окрім правового, фінансового забезпечення децентралізації, недопущення дублювання повноважень органів влади, передачі функцій від центральних та місцевих органів влади органам місцевого самоврядування, соціальної відповідальності органів управління велику увагу треба приділяти максимальному залученню жителів громад до прийняття управлінських рішень, розробці механізмів контролю за якістю надання населенню законодавчо визначених послуг.

Рис. 5. Динаміка державної фінансової підтримки [13]

Закон «Про громадські об'єднання» значно спростив процедуру реєстрації відповідних установ, розширив їх права у відповідності до європейських стандартів, дав новий імпульс для розвитку інститутів громадянського суспільства, що дуже важливо для розбудови регіональної демократії й реалізації місцевих ініціатив. Треба зазначити, що цього недостатньо, бо більша частина населення ще не усвідомила свою роль щодо соціальної відповідальності за можливість досягнення сталого розвитку свого регіону, підвищення якості не тільки свого життя, а й усіх жителів громади.

Ефективність вирішення місцевих проблем значно підвищиться, якщо в їх вирішенні будуть брати добровільну участь і мешканці громади. Зарубіжний і вітчизняний досвід підтверджують, що без громадської участі регіональна політика перетворюється в байдуже «управління територіями».

Питанням соціальної відповідальності на всіх рівнях управління присвячено роботу [9]. Але ще існує таке визначення: громадська участь – це безперервний двоспрямований процес взаємодії між громадянами та органом влади (установою, відомством), що відповідають за прийняття рішення, і містить заходи, що сприяють повному розумінню громадськістю процесів і механізмів підготовки та прийняття рішень відповідальним відомством; повне інформування громадськості про статус та просування розроблення та впровадження проектів, планів, програм, про вироблення пріоритетів політики або проведення оцінки; активний збір думок усіх зацікавлених громадян, відомостей про сприйняття ними цілей і завдань, а також про їхні уподобання щодо використання ресурсів та альтернативних стратегій розвитку або управління будь-якої іншої інформації, що стосується прийнятого рішення [15].

Рівні участі у спільній справі можуть бути різними: пасивна участь; участь у наданні інформації; участь шляхом консультування; участь за матеріальні стимули; функціональна участь (для вирішення заздалегідь передбачених завдань проекту розвитку громади ініціатори або фасилітатори створюють певні групи. Діяльність цих груп вносить безпосередні зміни в життя громади, хоча самі члени групи залежать від ініціаторів); участь шляхом взаємодії (інтерактивна участь); самомобілізація (члени громади висувають власні ініціативи щодо зміни існуючої системи та укладають угоди із зовнішніми інституціями задля отримання необхідних ресурсів та технічної допомоги й зберігають контроль над їх використанням) [16].

Таким чином, розвиток територіальної громади багато в чому визначається рівнем участі громадян у вирішенні різноманітних проектів розвитку території, на якій вони мешкають. Це можуть бути проекти щодо впровадження енергоефективних заходів, модернізації інфраструктури, забезпечення громадян комунальними послугами та реформування житлової політики; встановлення тарифів на послуги з рециклінгу побутових та промислових відходів тощо. У будь-якому разі громада сама визначає свої пріоритети та напрями розвитку. Але можливості, які відкриваються перед ОТГ, є значно ширшими і привабливішими, ніж ті, які були до реформи. При виборі пріоритетів, напрямів розвитку, певних соціально-економічних проектів слід визначитися з проблемами стратегічного планування такого розвитку [17], реальним станом соціально-економічного становища території [18].

Для вирішення пріоритетних проблем громади певним та ще недостатньо використаним ресурсом на цей час є мобілізація соціальних ресурсів, а саме активне залучення внутрішньо переміщених осіб, ресурсний потенціал яких характеризується високим рівнем трудового, освітнього потенціалу [10].

На рівні регіонів необхідна детальна розробка концепцій соціального партнерства громади й регіональної влади, яка б урахувала специфіку соціально-економічного розвитку кожного окремого регіону, наявність необхідних матеріальних і людських ресурсів, фахівців із питань соціальної відповідальності. У концепції має бути поставлене завдання підвищення ролі та відповідальності громади за соціально-економічну безпеку та сталий розвиток регіону.

Для ефективного функціонування механізму контролю за децентралізацією, впровадженням проектів соціально-економічного розвитку регіону у громадах потрібно визначитись з рівнем та якістю інформування населення.

Для населення головним джерелом інформації про децентралізацію є «традиційні» засоби масової інформації. Зокрема через газети, телебачення, радіо дізнаються про децентралізаційну реформу більше 77% опитаних мешканців міст та близько 83% – ОТГ. Також важливим джерелом є Інтернет-ресурси, з яких черпає інформацію близько половини жителів [19].

Й ось тут виникає проблема якості цього інформування, бо наразі інформація все більше стає товаром, а журналіст не завжди залишається абсолютно вільним і незалежним у своїх судженнях. Людина за своєю суттю не завжди має можливість або бажання розумно розпоряджатися необмеженою свободою. Як наслідок, виникає право на свободу слова одних, але й право інших на свободу захисту від сторонньої свободи. На цій підставі створюються етичні кодекси. В Україні в 2013 році було прийнято Кодекс етики українського журналіста, який містить 19 статей. Вони написані на основі прав і свобод людини, викладених у Загальній декларації прав людини, Всесвітній Хартії свободи преси ООН, Декларації принципів поведінки журналіста Міжнародної Федерації журналістів, Конституції України та чинного законодавства.

Свідоме порушення норм журналістської етики може піддатися громадському осуду, бути підставою для позбавлення прес-карти чи членства в професійних спілках та Національній спілці журналістів України. Розгляд конфліктних ситуацій етичного та професійного характеру здійснює Комісія з журналістської етики. На жаль, практично немає прикладів застосування таких заходів до журналістів, які порушують цей Кодекс.

Й саме тому громадяни повинні більш активно залучатися до вирішення проблеми якості інформації, яку вони отримують.

Підсумовуючи вищенаведене слід визнати, що децентралізація, соціальна відповідальність мешканців громад є одними з ключових чинників досягнення сталого розвитку територій, мешканці яких об’єдналися в територіальні громади.

Висновки. Станом на 10 травня 2019 року за даними моніторингу процесу децентралізації влади

та реформування місцевого самоврядування за період 2015-2019 років 4185 територіальних громад об'єдналися або приєдналися до інших. Це становить всього 38,2% від загальної кількості рад базового рівня станом на 01.01.2015 року. В останні два роки темпи цього процесу мають негативну динаміку у порівнянні з попередніми роками.

Ефективність вирішення місцевих проблем значно підвищиться, якщо в їх вирішенні будуть брати добровільну участь і мешканці громади. Зарубіжний і вітчизняний досвід підтверджують, що без громадської участі регіональна політика перетворюється в байдуже «управління територіями».

На рівні регіонів необхідна детальна розробка концепцій соціального партнерства громади й регіональної влади, яка б урахувала специфіку соціально-економічного розвитку кожного окремого регіону, наявність необхідних матеріальних і людських ресурсів, фахівців із питань соціальної відповідальності. У концепції має бути поставлене завдання підвищення ролі та відповідальності громади за соціально-економічну безпеку та сталий розвиток регіону. Для ефективного функціонування механізму контролю за децентралізацією, впровадженням проектів соціально-економічного розвитку регіону у громадах потрібно визначитись з рівнем та якістю інформування населення.

Література

1. **Барановська Т.М.** Децентралізація влади як основний напрям вдосконалення державної політики розвитку територіальної громади. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2015-2/doc/3/09.pdf. 2. **Гладка Т.І.** Децентралізація влади в Україні як засіб посилення демократії та підвищення її стабільності. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2015/10.pdf. 3. **Гнидюк І.В., Гороховська Ю.І.** Децентралізація в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Молодий вчений*. 2015. № 5(20). Частина 1. С. 108–111. 4. **Кравченко М.** Механізм децентралізації соціальних послуг в Україні. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk14/fail/kravchenko.pdf. 5. **Ляшенко В.І., Солдак М.О.** Модернізації промисловості регіонів в контексті територіальної та функціональної децентралізації. *Вісник економічної науки України*. 2018. № 2. С. 120–129. 6. **Іванов С.В., Ляшенко В.І., Іваннікова М.М.** Децентралізація сільських громад: європейський досвід та перспективи для України. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 2 (44). С. 51–55. 7. **Маршук Л.М.** Перспективи децентралізації влади в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. *Серія: Економічні науки*. 2015. Випуск 11. Частина 3. С. 95–98. 8. **Новікова О.Ф., Логачова Л.М.** Особливості фінансування соціальної інфраструктури в процесі бюджетної децентралізації. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 1 (47). С. 4–12. 9. **Новікова Ольга.** Соціальна відповідальність в контексті якості державного та регіонального управління. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2010-34/ doc/1/11.pdf. 10. **Новікова О.Ф., Шамілева Л.Л.** Мобілізації соціальних ресурсів внутрішньо переміщених осіб із промислових регіонів України на забезпечення розвитку територіальних громад. *Економіка промисловості*. 2016. № 4 (76). С. 70–79. 11. **Смирнова І.І., Ровенська В.В.** Проблеми відновлення економіки Донбасу в контексті реформи децентралізації. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 2 (52). С. 29–34. 12. **Ткачук А.** За три місяці в Україні сім відсотків громад об'єдналися. Це рекорд всіх часів і народів. URL: https://www.prostir.ua/?focus=a-tkachuk-za-try-misyatsi-v-ukrajini-sim-vidsotkiv-hromad-objednalysya-tse-rekord-vsih-chasiv-i-narodiv. 13. **Моніторинг** процесу децентралізації влади та реформування мсцевого самоврядування станом на 10 травня 2019 року. URL: https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/402/10.05.2019.pdf. 14. **Ціна** держави. Бюджет. URL: http://cost.ua/budget/revenue/. 15. **Сунгуров А.** Общественное участие как условие формирования гражданского общества. URL: http://www.prof.msu.ru/publ/conf/conf05.htm. 16. **Бооп Д., Березовецький Т., Пчеліна С.** Практичний посібник для тренерів з розвитку громади. Київ: Ай-бі. 2002. 360 с. 17. **Беззубко Л.В., Беззубко Б.І.** Проблеми сучасного етапу стратегічного планування розвитку територіальних громад у Донецькій області. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 2(52). С. 17–20. 18. **Кочешкова І.М.** Індикативна діагностика сталого розвитку регіонів. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 3(53). С. 71–76. 19. **Лиска О., Осланд О.** Децентралізація в Україні: порівняльний аналіз оцінок населення і депутатів місцевих рад у містах і об'єднаних територіальних громадах. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2018. № 33. С. 80–90.

References

1. Baranovska T.M. Detsentralizatsiia vlady yak osnovnyi napriam vdoskonalennia derzhavnoi polityky rozvytku terytorialnoi hromady [Decentralization of power as the main direction of improvement of the state policy of development of the territorial community]. (n.d.). *kbuapa.kharkov.ua*. Retrieved from http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2015-2/doc/3/09.pdf [in Ukrainian].

2. Hladka T.I. Detsentralizatsiia vlady v Ukraini yak zasib posylennia demokratii ta pidvyshchennia yii stabilnosti [Decentralization of power in Ukraine as a means of strengthening democracy and increasing its stability]. (n.d.). *dy.nayka.com.ua*. Retrieved from http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2015/10.pdf [in Ukrainian].

3. Hnydiuk I.V., Horokhovska Yu.I. (2015). Detsentralizatsiia v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Decentralization in Ukraine: Current Situation and Development Prospects]. *Molodyi vchenyi – Young scientist,* 5 (20), Part 1, pp. 108-111 [in Ukrainian].

4. Kravchenko M. Mekhanizm detsentralizatsii sotsialnykh posluh v Ukraini [The mechanism of decentralization of social services in Ukraine]. (n.d.). *lvivacademy.com*. Retrieved from http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk14/fail/kravchenko.pdf [in Ukrainian].

5. Lyashenko V.I., Soldak M.O. (2018). Modernizatsii promyslovosti rehioniv v konteksti terytorialnoi ta funktsionalnoi detsentralizatsii [Regional industry modernization in the context of territorial and functional decentralization]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine,* 2, pp. 120–129 [in Ukrainian].

6. Ivanov S.V., Liashenko V.I., Ivannikova M.M. (2016). Detsentralizatsiia silskykh hromad: yevropeiskyi dosvid ta perspektyvy dlia Ukrainy [Decentralization of rural communities: European experience and perspectives for Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas,* 2 (44), pp. 51–55 [in Ukrainian].

7. Marshuk L.M. (2015). Perspektyvy detsentralizatsii vlady v Ukraini [Prospects for decentralization of power in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky – Scientific Herald of Kherson State University. Series: Economic Sciences,* Issue 11, Part 3, pp. 95-98 [in Ukrainian].

8. Novikova O.F., Lohachova L.M. (2017). Osoblyvosti finansuvannia sotsialnoi infrastruktury v protsesi biudzhetnoi detsentralizatsii [Features finance social infrastructure in the process of fiscal decentralization]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas,* 1 (47), pp. 4–12 [in Ukrainian].

9. Novikova Olha. Sotsialna vidpovidalnist v konteksti yakosti derzhavnoho ta rehionalnoho upravlinnia [Social responsibility in the context of the quality of state and regional governance]. Retrieved from http: //www. kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2010-34/doc/1/ 11.pdf [in Ukrainian].

10. Novikova O.F., Shamileva L.L. (2017). Mobilizatsii sotsialnykh resursiv vnutrishno peremishchenykh osib iz promyslovykh rehioniv Ukrainy na zabezpechennia rozvytku terytorialnykh hromad [Mobilization of social resources of internally displaced persons from industrial regions of Ukraine to ensure the development of territorial communities]. *Ekonomika promyslovosti – Economy of industry*, 4 (76), pp. 70–79 [in Ukrainian].

11. Smyrnova I.I., Rovenska V.V. (2018). Problemy vidnovlennia ekonomiky Donbasu v konteksti reformy detsentralizatsii [Problems of the restoration of the economy of Donbas in the context of the decentralization reform]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas,* 2 (52), pp. 29–34 [in Ukrainian].

12. Tkachuk A. Za try misiatsi v Ukraini sim vidsotkiv hromad obiednalysia. Tse rekord vsikh chasiv i narodiv [In three months in Ukraine, seven percent of the communities united. This is a record of all time and peoples]. (n.d.). *prostir.ua*. Retrieved from https: // www.prostir.ua/?focus=a-tkachuk-za-try-misyatsi-v-ukrajini-sim-vidsotkiv-hromad-objednalysya-tse-rekord-vsih-chasiv-i-narodiv [in Ukrainian].

13. Monitorynh protsesu detsentralizatsii vlady ta reformuvannia mstsevoho samovriaduvannia stanom na 10 travnia 2019 roku [Monitoring of the process of decentralization of power and reformation of local self-government as of May 10, 2019]. *storage.decentralization.gov.ua*. Retrieved from https://storage.decentralization. gov.ua/ uploads/library/file/402/10.05.2019.pdf [in Ukrainian].

14. Tsina derzhavy. Biudzhet [Price of the state. Budget]. *cost.ua*. Retrieved from_http://cost.ua/budget/ revenue/ [in Ukrainian].

15. Sungurov A. Obshchestvennoye uchastiye kak usloviye formirovaniya grazhdanskogo obshchestva [Public participation as a condition for the formation of a civil society]. (n.d.). *prof.msu.ru*. Retrieved from http://www. prof. msu.ru/publ/conf/conf05.htm [in Russian].

16. Boop D., Berezovetskyi T., Pchelina S. (2002). Praktychnyi posibnyk dlia treneriv z rozvytku hromady [A Practical Guide to Community Development Trainers]. Kyiv, Ai-bi [in Ukrainian].

17. Bezzubko L.V., Bezzubko B.I. (2018). Problemy suchasnoho etapu stratehichnoho planuvannia rozvytku terytorialnykh hromad u Donetskii oblasti [Problems of the modern stage of strategic planning of the development of territorial communities in the Donetsk region]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas,* 2(52), pp. 17–20 [in Ukrainian].

18. Kocheshkova I.M. (2018). Indykatyvna diahnostyka staloho rozvytku rehioniv [Indicative diagnostics of sustainable development of regions]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas,* 3(53), pp. 71–76 [in Ukrainian].

19. Lyska O., Osland O. (2018). Detsentralizatsiia v Ukraini: porivnialnyi analiz otsinok naselennia i deputativ mistsevykh rad u mistakh i obiednanykh terytorialnykh hromadakh [Decentralization in Ukraine: comparative analysis of population and municipal council assessments in cities and united territorial communities]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia «Pytannia politolohii» – Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin. Series "Questions of Political Science",* 33, pp. 80–90 [in Ukrainian].

Дейч М. Є. Децентралізація: соціальна відповідальність громадян як чинник сталого розвитку територій

Децентралізація, яка наразі відбувається в Україні, надає можливості для реалізації потенціалу окремих регіонів, їх сталого розвитку. В статті проаналізовано динаміку процесу децентралізації в Україні. Залишається незмінною п’ятірка регіонів-лідерів у реалізації завдань децентралізації, а саме: Житомирська, Чернігівська, Запорізька, Дніпропетровська, Хмельницька області. Показником високого рівня децентралізації є частка місцевих видатків на рівні більш як 45% загальних урядових видатків, середнього рівня – 30-45%, а низького рівня – менш як 30%. В Україні частка місцевих бюджетів (без міжбюджетних трансфертів) у зведеному бюджеті станом на 31.03.2019 р. становила лише 20,8%.

Ефективність вирішення місцевих проблем, впровадження різноманітних проектів розвитку території значно підвищиться, якщо в їх вирішенні будуть брати добровільну участь і мешканці громади. Проектами розвитку території можуть бути проекти щодо впровадження енергоефективних заходів, модернізації інфраструктури, забезпечення громадян якісними комуналь-

ними послугами; рециклінгу побутових та промислових відходів тощо. В будь-якому разі громада сама визначає свої пріоритети та напрями розвитку.

У статті обґрунтовано доцільність розробки концепції соціального партнерства громади й регіональної влади, яка б урахувала специфіку соціально-економічного розвитку кожного окремого регіону, наявність необхідних матеріальних і людських ресурсів, фахівців із питань соціальної відповідальності.

Для ефективного функціонування механізму контролю за децентралізацією, впровадженням проектів соціально-економічного розвитку регіону у громадах потрібно визначитись з рівнем та якістю інформування населення.

Децентралізація, соціальна відповідальність мешканців громад є одними з ключових чинників досягнення сталого розвитку територій, мешканці яких об'єдналися в територіальні громади.

Ключові слова: децентралізація, соціальна відповідальність, об'єднані територіальні громади, сталий розвиток, соціальне партнерство громади й регіональної влади.

Дейч М. Е. Децентрализация: социальная ответственность граждан как фактор устойчивого развития территорий

Децентрализация, которая сейчас происходит в Украине, дает возможность для реализации потенциала отдельных регионов, их устойчивого развития. В статье проведен анализ динамики процесса децентрализации в Украине. Остается неизменной пятерка регионов-лидеров в реализации задач децентрализации, а именно: Житомирская, Черниговская, Запорожская, Днепропетровская, Хмельницкая области. Показателем высокого уровня децентрализации является часть местных расходов на уровне больше, чем 45% общих правительственных расходов, среднего уровня – 30-45%, а низкого уровня – меньше, чем 30%. В Украине часть местных бюджетов (без межбюджетных трансфертов) в сведенном бюджете состоянием на 31.03.2019 г. составляла лишь 20,8%.

Эффективность решения местных проблем, внедрение разнообразных проектов развития территории существенно повысится, если в их решении будут принимать добровольное участие и жители общины (громады). Проектами развития территории могут быть проекты, касающиеся внедрения энергоэффективных мероприятий, модернизации инфраструктуры, обеспечения граждан качественными коммунальными услугами; рециклинга бытовых и промышленных отходов. В любом случае община (громада) сама определяет свои приоритеты и направления развития.

В статье обоснована целесообразность разработки концепции социального партнерства общества и региональной власти, которая бы учитывала специфику социально-экономического развития каждого отдельного региона, наличие необходимых материальных и человеческих ресурсов, специалистов по вопросам социальной ответственности.

Для эффективного функционирования механизма контроля над децентрализацией, внедрением проектов социально-экономического развития региона в общинах (громадах) необходимо определиться с уровнем и качеством информирования населения.

Децентрализация, социальная ответственность жителей общин (громад) является одним из ключевых показателей достижения устойчивого развития территорий, жители которых объединились в территориальные общины (громады).

Ключевые слова: децентрализация, социальная ответственность, объединенные территориальные общины (громады), устойчивое развитие, социальное партнерство общины (громады) и региональной власти.

Deich M. Decentralization: social responsibility of citizens as a factor of sustainable development of territories

Decentralization, which is now happening in Ukraine, affords an opportunity to realize the potential of individual regions, their sustainable growth. The article analyzes the dynamics of the decentralization process in Ukraine. Remains unaffected the five leading regions which are realizing the tasks of decentralization: Zhytomyrska, Chernihivska, Zaporizhska, and Khmelnitska areas. An indicator of a high level of decentralization is a part of local cost at a level bigger than 45% of the general government expenditure, an average level is 30-45%, and a low level is less than 30%. The part of local budgets in Ukraine (without inter-budgetary transfer) at integrated budget on the 31st of March 2019 is only 20,8%.

The effectiveness of solving local problems, the inoculation of various territorial development projects scales up massively if the community's residents also take participation in their solution. The projects which can develop the area can be projects as for energy efficiency actions, modernization of infrastructure, implementation of high quality communal utility services; recycling of domestic and industrial waste. In any case the community by itself indicates their priorities on the way of the developing.

The Article explains practicability the developing of the concept of social partnership of community and regional authorities, which should pay in attention the specific of social-economic, develop of every single region, availability of required material and human resources, specialists in sphere of social responsibility.

For the effective operation of mechanism for controlling of decentralization, implementation of social-economic projects at communities is needed to know the level and quality of the public informed.

Decentralization, social responsibility of communities' citizens is one of the main factors for achievement of the region's develop, citizens of which are lumped into territorial communities.

Keywords: decentralization, social responsibility, united territorial communities, sustainable development, social partnership of the community and regional authorities.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

УДК 316.42+334(479.24) doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-46-51

Н. Р. Мусаева,
кандидат экономических наук,
ORCID 0000-0001-8760-1500,
e-mail: naila_musayeva@mail.ru,

С. Р. Мусаева,
e-mail: sabinamusayeva@list.ru,
Азербайджанский университет туризма и менеджмента,
г. Баку, Азербайджанская Республика

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА НЕНЕФТЯНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Постановка проблемы. После приобретения независимости Азербайджанская Республика выбрала путь рыночной экономики и юридически признала частную собственность, что способствовало, прежде всего, формированию и развитию в стране предпринимательства.

Анализ исследований. Экономические реформы в Азербайджане в сфере предпринимательской деятельности позволили достигнуть ощутимых результатов, что еще раз подчеркивает предпринимательскую деятельность как ведущий фактор в формировании приоритетного развития экономики страны. Приобретенный опыт в течение короткого времени в Азербайджане еще раз доказал, что, обладающее различными формами, предпринимательство является главным условием экономического и социального прогресса (табл. 1).

Таблица 1

Распределение по формам собственности малых предприятий за 2016 год

	Итого	В том числе:	
		государственная собственность	негосударственная собственность
По всем отраслям экономики – всего	18 164	1 792	16 372
В том числе:			
Сельское хозяйство	1 915	261	1 654
Промышленность	1 241	136	1 105
Строительство	1 282	37	1 245
Транспортное и складское хозяйство	447	92	355
Информация	538	62	476
Недвижимость	505	35	470
Образование	398	82	316

Из табл. 1 видно, что количество предприятий негосударственной собственности больше государственной собственности в 9,1 раза, соответственно по промышленности – в 8,2 раза, по сельскому хозяйству – в 6,3 раза, по строительству – в 33,6 раза и т.д. [1].

Предпринимательская деятельность наряду с увеличением выпуска товаров в стране способствует также формированию внутреннего потребительского рынка, здоровой, свободной конкуренции, а также решению проблем занятости трудоспособного населения [2]. При этом она играет особую роль в формировании государственного бюджета. Так, стабилизация социально-экономической обстановки поспособствовала развитию предпринимательских структур в Азербайджане. Поэтому приватизация государственной собственности, а также формирование юридических и экономических условий для развития предпринимательской деятельности позволили дать толчок в производстве продовольственных товаров и услуг (табл. 2).

Как показывают данные табл. 2, в течение 2015-2016 годов количество действующих в Азербайджане малых, иностранных и совместных предприятий на примере объема произведенной ими продукции, выполняемых услуг и работ, за исключением нескольких лет, в основном увеличивалось. Но все же, производство продукции (работ, услуг) на иностранных и совместных предприятиях больше, чем на малых предприятиях, что свидетельствует о превалировании частного сектора в экономике страны [1]. Так, если в 2015-2016 годах численность малых предприятий ежегодно имело тенденцию к росту, то это означает положительный аспект развития предпринимательской деятельности (табл. 3).

Таблица 2

Деятельность структур рыночной экономики

Показатели	2015	2016
Количество действующих предприятий, ед.		
Малые предприятия	17847	16835
Иностранные и совместные предприятия	1235	1277
Численность работающих на малых предприятиях, чел.	87626	100957
Численность работающих на иностранных и совместных предприятиях, чел.	93002	89357
Среднемесячная заработная плата на малых предприятиях, манат	302,1	322,2
Среднемесячная заработная плата на иностранных и совместных предприятиях, манат	1569,3	2030,1
Производство продукции (работ, услуг) на малых предприятиях, млн манат	645,0	403,4
Производство продукции (работ, услуг) на иностранных и совместных предприятиях, млн манат	23423,1	31676,6

Источник: Государственный Комитет по статистике. 2017. С. 126.

Таблица 3

Количество субъектов малого предпринимательства

Показатели	2015	2016
Количество субъектов малого предпринимательства, единиц	183271	187598

Источник: Государственный Комитет по статистике. 2017. С. 127.

В 2010 году численность малых предприятий была на 21,3% больше по сравнению с 2005 годом, а в 2014 году – на 0,9% меньше по сравнению с 2010 годом. В 2005-2009 годах количество работников на малых предприятиях ежегодно увеличивалась, в 2010 и 2011 годах данный показатель имел тенденцию к уменьшению, а начиная с 2012 года – к увеличению. Так, если в 2005 году численность работников на малых предприятиях составляла 73447 чел., в 2009 году – 100073, то в 2010 году их численность уменьшилась до 93205 чел., а в 2011 году – до 90182 чел. В последующие годы численность работников на малых предприятиях ежегодно увеличивалась и в 2014 году составила 115035 чел. В 2005-2008 годах объем производства продукции, выполненных работ и услуг на малых предприятиях имел тенденцию к увеличению. Если в 2005 году на действующих 11982 малых предприятиях объем производства продукции (выполненных работ и услуг) составил 657,5 млн манат, в 2006 году на 12232 малых предприятиях – 719,9 млн манат, в 2007 году на 13577 малых предприятиях – 1108,8 млн манат, то в 2008 году на 13678 малых предприятиях – 1364,6 млн манат. А если рассматривать 2015 – 2016 годы, то видим увеличение количества субъектов малого предпринимательства на 4 327 единиц, что является положительной тенденцией для развития предпринимательства в нашей стране [1].

Несмотря на то, что в 2016 году численность малых предприятий по сравнению с 2015 годом уменьшилось на 5,7%, объем производства продукции (выполненных работ и услуг) тоже уменьшился на 37,5%. С 2016 года объем производства продукции (выполненных работ и услуг) на иностранных и совместных предприятиях стал увеличиваться, этот процесс продолжается.

В данной статье проанализировано современное состояние предпринимательской деятельности в Азербайджане, приведены тенденции его изменения и соответствующие выводы, а также рекомендации, направленные на реализацию имеющегося в республике потенциала с целью приоритетного развития предпринимательства.

Следует отметить, что машиностроительный комплекс Азербайджана состоит из таких взаимосвязанных отраслей, как энергетика, электротехника, радиоэлектроника, приборостроение, станкостроение, производство сельскохозяйственных машин и др.

Среди отраслей обработки и переработки промышленной продукции по объему произведенной продукции отрасль машиностроения занимает первое место (табл. 4).

Таблица 4

Работа малых предприятий в предпринимательской деятельности за 2016 год

Отрасли	Количество действующих предприятий, ед.	Численность работающих, чел.	Среднемесячная заработная плата, манат	Производство продукции (работ, услуг), тыс. манат
Итого:	16835	100957	322,2	403351,7
Промышленность	1352	7429	422,9	44390,6
Строительство	1487	5019	275,5	47639,3
Сельское хозяйство	1872	4615	191,9	27603,0
Торговля	4421	48796	201,9	108689,3
Транспорт	454	2763	231,0	14586,7

Источник: Государственный Комитет по статистике. 2017. С. 129.

Как видно из табл. 4, существенное развитие предпринимательской работы наблюдается в сфере торговли, где соответственно и численность занятых больше, что также благоприятно влияет на уровень занятости в стране [1].

В Азербайджане в отраслях производства электрической энергии, производства, распределения и обеспечения газом в валовом выпуске произведенной продукции преобладает доля государственного сектора.

В 2015 году 89,3% выпущенной продукции, выполняемых работ и услуг в этих отраслях приходилось на долю указанного сектора, а 10,7% – на долю предпринимательских структур. В 2010 году эти показатели составили 96,6 и 3,6% соответственно, в 2011 году – 99,1 и 0,9%, в 2012 году – 98,9 и 1,1%, в 2014 и 2015 годах – 99,8% и 0,2%. В Азербайджане водоснабжением, очисткой и переработкой выбросов наряду с предприятиями государственного сектора занимаются и предпринимательские структуры. В этих отраслях ведущую роль играют предприятия государственного сектора. Вместе с тем в последние годы наблюдается рост доли предпринимательских структур в валовом объеме производства продукции, выполняемых работ и услуг. Так, если в 2005 году 87,7% производства продукции, выполняемых работ и услуг в этих отраслях приходилось на долю государственного сектора, а 12,3% – на долю негосударственного сектора, то в 2010 году эти показатели составили 76,7 и 23,3%, в 2011 году – 76,3 и 23,7%, в 2012 году – 71,4 и 23,7%, в 2014 году – 68,8 и 31,2%, в 2015 году – 70,5 и 29,5% [1].

Таким образом, анализ показывает, что проведенные реформы в Азербайджане позволили достигнуть ощутимых результатов в сфере предпринимательства, создали необходимые условия для объединения усилии государства с предпринимательскими структурами для приоритетного развития экономики нашей страны. Но к тому же надо отметить, что потенциал в этих областях используется эффективно, в частности: продолжается государственная финансовая помощь в предпринимательскую деятельность, на основе определенных структур. Современное состояние формирования предпринимательства в большинстве отраслях промышленности, а также в регионах республики будет лучше в последующем, так как должно уделяться должное внимание в разработке и осуществлении совместных программ для объединения усилий государства и предпринимательских структур с целью обеспечения ускоренного развития экономики республики (табл. 5).

Таблица 5

Инвестиции в основной капитала со стороны субъектов малого предпринимательства (по видам экономической деятельности, тысяч манат)

	2014		2015	
	Итого	По итогам, %	Итого	По итогам, %
По всем отраслям экономики – итого	746 451,6	100,0	807 169,3	100,0
В том числе:				
Сельское хозяйство	86 898,4	11,6	74 422,4	9,2
Промышленность	248 400,0	33,3	261 958,6	32,5
Строительство	147 540,0	19,8	117 849,3	14,6
Транспорт	21 847,7	2,9	24 564,1	3,0

Из табл. 5 видно, что наибольшее количество инвестиционных вложений наблюдается в промышленность, строительство, сельское хозяйство и транспорт.

Охвативший большинство стран мира экономический кризис затронул и экономику Азербайджана, что, в свою очередь, создает определенные проблемы в формировании и осуществлении предпринимательской деятельности; в результате девальвации национальной валюты и по другим причинам банковский сектор республики переживает глубокий кризис, что привело к резкому ухудшению финансового обеспечения предпринимательских структур и т.д.

Вместе с тем, в Азербайджане имеется достаточный потенциал для ускоренного курса развитости предпринимательства. По нашему мнению, осуществление указанных выше мероприятий способствовало бы лучшей реализации этого потенциала. Определение приоритетности, которая направлена на развитие отраслей экономики республики, в том числе приоритетных направлений промышленности и стимулирующих мероприятий (снижение налогов, долгосрочное кредитование по низким ставкам и т.п.) для привлечения предпринимателей к этим отраслям; совершенствование финансово-кредитной политики государства, в том числе снижение банковских кредитных ставок до оптимального уровня; осуществление эффективной протекционистской политики с целью защиты национальных предпринимательских структур от зарубежных конкурентов; принятие реальных мер для устранения незаконных вмешательств со стороны государственных органов в деятельность предпринимательства [4].

В последние годы важнейшими факторами, повлиявшими на улучшение условий ведения бизнеса, стали сокращение числа налогов и в значительной степени уменьшение социально-страховых взносов. Начиная с 1998 года правительство приступило к последовательному снижению налоговых ставок. Переход предприятий и организаций с прогрессивной системы налога на пропорциональную и уменьшение налоговой ставки в этом виде налогов с 35 до 22%, сокращение НДС до 18%, ликвидация ряда видов налогов, уменьшение максимальных ставок налогов с доходов физических лиц с 55 до 35%, сокращение социально-страховых взносов с 40 до 22%, сокращение общего числа налогов с 15 до 9, освобождение предпринимателей, занимающихся производством сельскохозяйственной продукции, от всех налогов, кроме налога на землю, и целый ряд соответствующих мероприятий в этом направлении обусловили создание благоприятной среды для ведения бизнеса.

Выводы и предложения. В стане осуществляется проведение фундаментальных реформ, направленных на развитие предпринимательства, создание благоприятной среды для ведения бизнеса в рамках экономической стратегии, определенной общенациональным лидером азербайджанского народа Гейдаром Алиевым, которой с успехом следует Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев. Приоритетной задачей настоящего этапа социально-экономического развития страны является обеспечение продолжительного и сбалансированного экономического развития страны, которое успешно осуществляется согласно принятым государственным программам. Частный сектор продолжает играть важную роль в достижении успехов, что является следствием создания благоприятной среды для ведения бизнеса в результате проводимой целенаправленной политики.

Литература

1. **Госкомстат** Азербайджанской Республики. 2017. 814 с. 2. **Вечканов Г. С.** Экономическая безопасность: учебник. СПб.: Питер, 2010. 384 с. 3. **Буров В.Ю.** Основы предпринимательства: учебное пособие. Чита, 2011. 441 с. 4. **Круглова Н. Ю.** Основы бизнеса (предпринимательства): учебник. Москва: КНОРУС, 2010. 544 с. 5. **Набатников В.М.** Организация предпринимательской деятельности: учеб. пособие. Ростов-на-Дону: Феникс, 2011. 256 с. 6. П**редпринимательство**: учеб. / под редакцией В.Я. Горфинкеля, Г.Б. Поляка, В.А. Швандара. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. 581 с. 7. **Предпринимательство**: учеб. / под редакцией М.Г. Лапусты. Москва: ИНФРА-М, 2009. 667 с. 8. **Самарина В.П.** Основы предпринимательства: учеб. пособие. Москва: КНОРУС, 2009. 224 с. 9. **Чепуренко А.Ю.** Малый бизнес в рыночной среде. Москва: Издательский дом Международного университета в Москве, 2009. 324 с. 10. **Гусев В.В., Рябова Н.В.** Возможные сценарии развития продовольственной проблемы в России. *Экономика сельскохозяйственных и перераб. предприятий*. 2009. №2. С. 28-29. 11. **Долгушин Н.** Развитие сельского хозяйства России на современном этапе. *Международный сельскохозяйственный журнал*. 2008. №5. С. 3-6. 12. **Дурнев Г.И.** При выборе технологий учитывайте конкретные условия хозяйствования. *Картофель и овощи*. 2007. №2. С. 78. 13. **Завгороднева О.В.** Экономический механизм управления размещением отраслей сельского хозяйства. *Экономика с.-х. и перераб. предприятий*. 2009. №4. С. 55-59. 14. **Иванова М.** Влияние технической оснащенности на эффективность сельскохозяйственного производства. *Экономист*. 2009. №1. С. 86-91. 15. **Козина А.М.** Интеграция в сельскохозяйственном производстве – путь к успеху. *Экономика сельскохозяйственных и перераб. предприятий*. 2008. №5. С. 59-60. 16. **Козлов В.В.** Инновационное развитие сельского хозяйства: Проблемы и решения. *Экономика сельскохозяйственных и перераб. предприятий*. 2007. №7. С. 17-19. 17. **Кормаков Л.Ф.** Техническая оснащенность аграрного производства: тенденции и перспективы. *Экономика сельскохозяйственных и перераб. предприятий*. 2008. №4. С. 25-28. 18. **Коробейников М.** Состояние и стратегия развития АПК России. *Международный сельскохозяйственный журнал*.

2009. №2. С. 8-11. 19. **Котлер Ф.** Маркетинг менеджмент. 11-е изд. СПб.: Питер, 2005. 800 с. 20. **Красношеков Н., Михалев А., Ежевский А.** Концепция технологической модернизации сельскохозяйственного производства. *АПК: экономика, управление*. 2005. №4. С. 3-14. 21. **Кривокора Ю.Н.** Интеграция промышленных производств и сельскохозяйственных организаций: методология и практика. *Экономика сельскохозяйственных и перераб. предприятий*. 2008. №8. С. 49-52. 22. **Ксенофонтов М.Ю.** Возможные сценарии развития АПК России. *Экономика сельскохозяйственных и перераб. предприятий*. 2005. №5. С. 13-17. 23. **Крячков И.** О концентрации сельскохозяйственного производства. *Экономист*. 2006. №3. С. 86-89. 24. **Кудрявцева Ю.Ф.** Сельскохозяйственные производственные кооперативы: состояние, направления развития. *Экономика сельскохозяйственных и перераб. предприятий*. 2008. №4. С. 57-60. 25. **Энштейн Д., Хокман Г.** Ресурсный потенциал и эффективность сельхозпредприятий. *АПК*. 2008. №1. С. 57-61. 26. **Энштейн Д., Хокман Г.** Ресурсный потенциал и эффективность сельскохозяйственных предприятий. *АПК: экономика, управление*. 2008. №1. С. 57-61. 27. **Энштейн Д.Б.** Управление крупными сельскохозяйственными предприятиями и их эффективность. *Экономика сельскохозяйственных и перераб. предприятий*. 2005. №3. С. 17-21.

References

1. Goskomstat of the Republic of Azerbaijan. (2017). 814 p.

2. Vechkanov G. (2010). Economic Security: Textbook. SPb.: Peter. 384 p. [in Russian].

3. Burov V.Yu. (2011). Basics of entrepreneurship: a tutorial. Chita. 441 p. [in Russian].

4. Kruglova N. Yu. (2010). Basics of business (entrepreneurship): textbook. Moscow, KNORUS. 544 p. [in Russian].

5. Nabatnikov V.M. (2011). Business organization. Textbook. Rostov-on-D., Phoenix. 256 p. [in Russian].

6. Gorfinkel V.Ya., Pole G.B., Shwandar V.A. (Eds.). (2011). Entrepreneurship. Moscow, UNITY-DANA. 581 p. [in Russian].

7. Lapusta M.G. (Ed.). (2009). Entrepreneurship. Moscow, INFRA-M. 667 p. [in Russian].

8. Samarina V.P. (2009). Basics of Entrepreneurship: study guide. Moscow, KNORUS. 224 p. [in Russian].

9. Chepurenko A.Yu. (2009). Small business in a market environment. Moscow, Publishing House of the International University in Moscow. 324 p. [in Russian].

10. Gusev V.V., Ryabov N.V. (2009). Possible scenarios for the development of the food problem in Russia. *Agricultural Economics and processing enterprises,* №2, pp. 28-29 [in Russian].

11. Dolgushin N. (2008). Development of agriculture in Russia at the present stage. *International Agricultural Journal,* №5, pp. 3-6 [in Russian].

12. Durnev G.I. (2007). When choosing technologies, consider specific business conditions. *Potatoes and vegetables*, №2, pp. 78 [in Russian].

13. Zavgorodneva O.V. (2009). Economic mechanism for managing the placement of agricultural sectors. *Agricultural economics and processing enterprises*, №4, pp. 55-59 [in Russian].

14. Ivanova M. (2009). The impact of technical equipment on the efficiency of agricultural production. *Economist,* №1, pp. 86-91 [in Russian].

15. Kozina A.M. Integration in agricultural production - the path to success. *Agricultural economics and processing enterprises*, №5, pp. 59-60 [in Russian].

16. Kozlov V.V. (2007). Innovative development of agriculture: Problems and solutions. *Agricultural economics and processing enterprises*, №7, pp. 17-19 [in Russian].

17. Kormakov L.F. (2008). Technical equipment of agricultural production: trends and prospects. *Agricultural economics and processing enterprises,* №4, pp. 25-28 [in Russian].

18. Korobeynikov M. (2009). Status and development strategy of the agro-industrial complex of Russia. *International Agricultural Journal,* №2, pp. 8-11 [in Russian].

19. Kotler F. (2005). Marketing Management. 11th ed. SPb., Peter. 800 p. [in Russian].

20. Krasnoshchekov N., Mikhalev A., Ezhevsky A. (2005). The concept of technological modernization of agricultural production. *AIC: economics, management,* №4, pp. 3-14 [in Russian].

21. Krivokora Yu.N. (2008). Integration of industrial production and agricultural organizations: methodology and practice. *Agricultural economics and processing enterprises.* №8, pp. 49-52 [in Russian].

22. Ksenofontov M.Yu. (2005). Possible scenarios for the development of the agricultural sector of Russia. *Agricultural economics and processing enterprises,* №5, pp. 13-17 [in Russian].

23. Kryachkov I. (2006). On the concentration of agricultural production. *Economist*. №3, pp. 86-89 [in Russian].

24. Kudryavtseva Yu.F. (2008). Agricultural production cooperatives: state, development directions. *Agricultural economics and processing enterprises*, №4, pp. 57-60 [in Russian].

25. Einstein D., Hockman G. (2008). Resource potential and efficiency of agricultural enterprises. *APK*, №1, pp. 57-61 [in Russian].

26. Einstein D., Hockman G. (2008). Resource potential and efficiency of agricultural enterprises. *AIC: economics, management,* No. 1, pp. 57-61 [in Russian].

27. Einstein D.B. (2005). Management of large agricultural enterprises and their efficiency. *Agricultural economics and processing enterprises*, №3, pp. 17-21 [in Russian].

Мусаєва Н. Р., Мусаєва С. Р. Соціально-економічний розвиток підприємництва ненафтового сектору економіки в Азербайджанській Республіці

У статті авторами розглянуто економічні реформи в Азербайджані у сфері підприємницької діяльності, дозволили досягти відчутних результатів, що ще раз підкреслює підприємницьку діяльність як провідний чинник у формуванні пріоритетного розвитку економіки країни.

Таким чином, аналіз показує, що проведені реформи в Азербайджані дозволили досягти відчутних результатів у сфері підприємництва, створили необхідні умови для об'єднання зусиль держави з підприємницькими структурами для пріоритетного розвитку економіки нашої країни.

Ключові слова: підприємницька діяльність, державна і недержавна власність, економічні реформи, пріоритетний розвиток, виробництво.

Мусаева Н. Р., Мусаева С. Р. Социально-экономическое развитие предпринимательства ненефтяного сектора экономики в Азербайджанской Республике

В статье авторами рассмотрены экономические реформы в Азербайджане в сфере предпринимательской деятельности, которые позволили получить ощутимые результаты, что еще раз подчеркивает предпринимательскую деятельность как ведущий фактор в формировании приоритетного развития экономики страны.

Таким образом, анализ показывает, что проведенные реформы в Азербайджане позволили достигнуть ощутимых результатов в сфере предпринимательства, создали необходимые условия для объединения усилий государства с предпринимательскими структурами для приоритетного развития экономики нашей страны.

Ключевые слова: предпринимательская деятельность, государственная и негосударственная собственность, экономические реформы, приоритетное развитие, производство.

Musaeva N., Musaeva S. Social-economic development of the entrepreneurship of the non-oil sector of the economy in the Azerbaijan Republic

In the article, the authors point out economic reforms in Azerbaijan in the sphere of entrepreneurial activity, allowed to achieve tangible results, which once again emphasizes entrepreneurial activity as a leading factor in shaping the priority development of the country's economy.

Thus, the analysis shows that the reforms carried out in Azerbaijan have achieved tangible results in the field of entrepreneurship, created the necessary conditions for combining the efforts of the state with business structures for the priority development of our country's economy.

Keywords: entrepreneurial activity, state and non-state property, economic reforms, priority development, production.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

УДК 351.863:338.43 doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-52-59

В. Р. Рзаев,
кандидат экономических наук,
ORCID 0000-0001-5190-1210,
e-mail: turkesh_58@inbox.ru,
Центр Аграрных Исследований,
г. Баку, Азербайджанская Республика

МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Постановка проблемы. Одной из наиболее острых проблем, концентрирующих на себе внимание экономистов-аграрников, является проблема повышения конкурентоспособности сельскохозяйственного производства, особенно в связи с возможным вступлением Азербайджана в ВТО.

Интерес к конкурентным отношениям представителей различных наук, от естественных до гуманитарных, вполне объясним. Конкуренция пронизывает всю живую природу, включая человеческое общество, экономику, политику, являясь при этом движущей силой естественного отбора наиболее жизнеспособных, но не всегда самых эффективных форм [1].

Заметим, что часто нарушение только одного условия устойчивости воспроизводства вызывает лавинообразное нарастание проблем в агросфере, и в частности в сельхозпроизводстве. Например, важным фактором повышения конкурентоспособности сельского хозяйства является его интеграция с переработкой, то есть материально-техническое обеспечение. Однако в начале 90-х годов в качестве главного аспекта рыночной экономики – свобода предпринимательству, что, в свою очередь, предусматривал повсеместный отказ от использования механизмов планирования в надежде на то, что «невидимая рука» рынка приведет к становлению эффективного агропродовольственного рынка в стране [2].

Еще один пример снижающей конкурентоспособность разрушительной диспропорциональности – в обеспечении аграрного производства минеральными удобрениями. Так улучшение ресурсообеспеченности сельхозпроизводства, повышающее устойчивость воспроизводства, одновременно позволяет рассчитывать на повышение его конкурентоспособности [3].

Анализ исследования. Столь же остро стоит проблема обеспечения сельских тружеников горюче-смазочными материалами, техникой, другими факторами производства, вследствие чего производительность труда на селе практически не сможет достичь желаемого эффекта на основе экономических показателях (табл. 1).

Таблица 1

Основные экономические показатели сельскохозяйственных предприятий

Наименование показателей	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1	2	3	4	5	6	7	8
Количество предприятий, ед.	1917	1774	1669	1701	1659	1592	1608
В том числе:							
Прибыльно работающих	1761	1665	1590	1577	1530	1488	1512
Убыточно работающих	156	109	79	124	129	104	96
Сумма прибыли, тыс. манат	41912	52250	56340	67331	53275	92289,2	83721
Сумма убытка, тыс. манат	4992	4050	4057	3367	13512	17042,8	20906
Чистая прибыль, тыс. манат	36920	48200	52283	59028	39763	75246	62815
Доход от продажи, тыс. манат	207904	294726	333604	402402	391801	441506	504032
Прибыль и убыток от продажи, тыс. манат	34209	44252	47259	55381	39840	71711	57661
Из них:							
Растениеводстве	8980	14609	17534	16234	20241	40268	32235
Животноводстве	25041	29036	27533	25842	19993	31329,5	24356
Общая прибыль (фактические цены), тыс. манат	71623	86045	91903	102723	84990	119130	115025
Среднесписочная численность работающих в хозяйстве, тыс. чел.	16,2	16,1	14,6	14,7	15,3	15	17
Фонд заработной платы работающих, тыс. манат	28445	30769	31129	35816	37071	35970	42795
Общая продукция сельского хозяйства (по фактическим ценам), тыс. манат	198806	263180	304766	359315	374320	408711	383158

Окончание табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8
Производительность труда – выработка продукции на 1 работающего, манат	12283	16393	20862	24457	24477	27919	22491
Современное состояние основных фондов, тыс. манат	439374	456605	427900	457969	489161	658097	812140
Общая площадь земли, га	218760	224472	227078	226512	237773	231786	195200
Из них пригодные под сельхозугодья	183904	189885	195635	195535	208415	215524	177503
В том числе используемые земли га	89830	95007	95485	100316	102594	101651	99061
В среднем, рассчитанные пригодные земли в га на 1 сельхозпредприятие	95,8	107,1	117,2	115,0	125,6	135,4	110,4

Как показывают данные табл. 1, количество сельхозпредприятий в 2017 году по сравнению с 2011 годом имеет тенденцию к снижению на 309 единиц, соответственно прибыльно работающих было снижено на 249 единиц. Но несмотря на это, сумма прибыли была увеличена соответственно на 41809,0 тыс. манат. Благоприятна ситуация и в растениеводстве, так как имеется тенденция увеличения прибыли в 2017 году по сравнению с 2011 годом на 23255,0 тыс. манат, а в животноводстве произошло снижение на 685,0 тыс. манат, производительность труда на одного работающего была увеличена в 1,8 раза. Изменилось положительно и современное состояние основных производственных фондов соответственно увеличено в 1,8 раза.

Необходимо отметить, что парадокс заключается в том, что падение фондо- и материалообеспеченности сельскохозяйственного производства тракторами и зерноуборочными комбайнами происходит на фоне роста инвестиций в основной капитал АПК [4]. Поэтому, частично существующие проблемы могли бы быть решены за счет концентрации и рациональной специализации хозяйств с учетом местных условий производства (рис. 1).

Рис. 1. Тракторы и зерноуборочные комбайны, количество на конец года, тыс. шт.

Из рис. 1 видно, что имеется тенденция увеличения производственной мощности (на 151,0 тыс. лошадиных сил), обеспеченности тракторами в 2017 году по сравнению 2012 годом на 714 единиц.

Приведенные факты убедительно доказывают, что конкурентоспособность отечественного производства во многом обусловлена тем, что меры, предпринимаемые для преодоления кризиса производственной и социальной сфер села, должны быть направлены на достижение устойчивого развития агросферы в целом, а также на проводимые преобразования. Такая политика, помогая преодолевать проблемы, улучшает приоритетное развитие в аграрном секторе. Поэтому важно учитывать тот факт, что главным условием повышения конкурентоспособности сельского хозяйства – центрального звена АПК является динамичное и эффективное развитие всех сфер агропромышленного комплекса, сопровождающееся обеспечением пропорциональности и сбалансированности всех составляющих и укреплением связей между ними.

Рассмотрим данное положение на следующем примере. Снижение уровня доходов населения и связанные с этим изменения в структуре потребительского спроса могут привести к сокращению поголовья скота и резкому сокращению спроса на зерно со стороны отраслей животноводства. Поэтому даже при относительно невысоких сборах зерна на внутреннем рынке создается его избыток, отрицательным образом влияющий на конкурентоспособность отечественных производителей через систему цен.

Само собой разумеется, что отмеченные проблемы повышения устойчивости и конкурентоспособности производства требуют принятия решений на государственном уровне. В масштабах же отдельного предприятия повышение уровня устойчивости и конкурентоспособности возможно, например, за счет применения энерго- и ресурсосберегающих технологий.

Так, выявление текущих конкурентных преимуществ в производстве различных продуктов

Азербайджанской Республике позволит оптимизировать на перспективу бюджетную поддержку АПК для сокращения неэффективных бюджетных затрат на импорт продовольствия и производства продукции на экспорт.

Приведенный пример показывает, что существующая пока возможность для Азербайджанской Республики обеспечивать продовольственную безопасность страны при посредственных технологиях, предоставленных путем лизинга, является одной из важных задач аграрной политики руководства страны. В конечном счете сложившаяся ситуация примет положительную форму, начиная с того момента времени, когда данные технологий будут уже в состоянии обеспечивать требуемую отдачу с гектара при росте затрат на сырьевые ресурсы (табл. 2).

Таблица 2

Предоставленные путем лизинга сельскохозяйственная техника и оборудование со стороны ОАО «Агролизинг» на конец года, шт.

Наименование	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Тракторы	674	765	1191	1061	1204	1645
Косилки	651	604	950	759	670	838
Культиваторы	9	3	16	41	140	751
Орошаемые агрегаты	154	239	307	439	565	961
Сенокосилки	121	41	61	162	8	95
Прессование сена	7	-	7	73	24	34
Сеялка удобрений	29	40	39	111	187	92
Проданные и предоставленные машины по первоначальной стоимости, млн. манат	28,4	37,9	95,1	59,2	138,7	269,4

Как показывают данные табл. 2, финансовая помощь со стороны государства для развития аграрного сектора, как приоритетной отрасли экономики, значительная, а именно увеличение снабжения тракторами наблюдается за 6 лет в 2,4 раза, сеялок удобрений соответственно в 3,2 раза и т.д.

Сельскохозяйственные товаропроизводители данный аспект рассматривают как основной метод для использования сельскохозяйственного потенциала, который сможет ликвидировать за счет сокращения диспаритета цен на сельскохозяйственную продукцию и на ресурсы, потребляемые в сельском хозяйстве, вследствие которого консервируются устаревшие технологии и низкая обеспеченность современной техникой [6].

Высокотехнологичный уровень производства должен соответствовать функционирующим мощностям сферы переработки зерновых и масличных. Так, например:

– строительство биотопливной промышленности, обеспечивающее достижение нужного уровня спроса на внутреннем рынке, что создаст предпосылки интенсивного развития аграрного производства, сохранение и развитие инфраструктуры сельских территорий;

– скорейшее развитие экспортной инфраструктуры (портов, танкеров, сухогрузов, трубопроводов).

– расширение экспортной стратегии в перспективе будет расти в силу как демографических факторов, так и социальных (рост ВВП на душу населения, а также ВВП по отраслям экономики и урбанизация). Так, например, по сельскому хозяйству наблюдается увеличение на 0,5% (рис. 2);

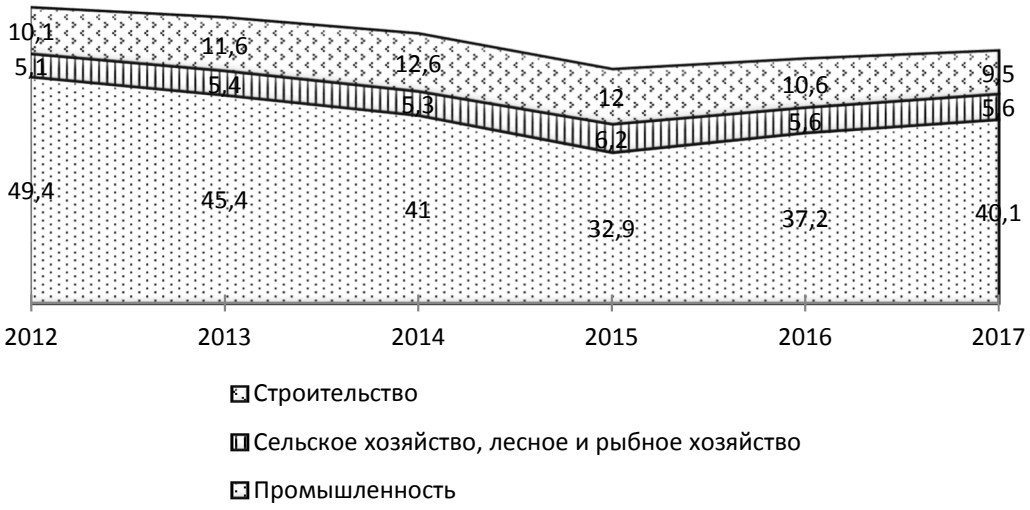

Рис. 2. ВВП по отраслям экономики, в процентах

– позиционирование на рынках экологически чистых продуктов и биотоплива, спрос на которые со стороны развитых и развивающихся стран будет расширяться;

– развитие инфраструктуры, обеспечивающей торговлю сельскохозяйственными продуктами, что, по крайней мере, снизит избыточную торгово-посредническую наценку в конечной цене их реализации. Особенно остро сказывается недостаток торговой инфраструктуры в животноводстве и овощеводстве, где значительная часть продуктов производится в мелкотоварных хозяйствах населения;

– использование аграрного потенциала (пахотные земли) для масштабного привлечения инвестиций, направленных по отраслям экономики (рис. 3).

Из рис. 3 видно, что инвестиции в большом количестве направлены на промышленную отрасль, (в 2017 году по сравнению с 2012 годом произошло увеличение на 17,4%), тогда как в сельском хозяйстве наблюдается уменьшение соответственно на 9,5%, а в строительстве – увеличение в 5,5%.

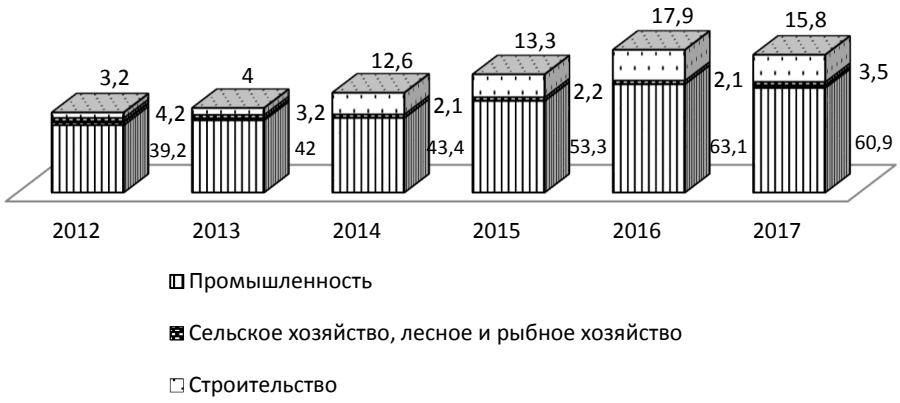

Рис. 3. Инвестиции, направленные по отраслям экономики, (в фактических ценах, млн манат)

Определив степень обеспеченности всеми основными видами ресурсов, ранжируя эффективность различных мероприятий для конкретного региона или предприятия, можно определить последовательность внедрения мероприятий, обеспечивающих снижение затратности производства и, тем самым, повышение конкурентоспособности [7].

В течение многих десятилетий в сельском хозяйстве господствовала практика достижения экономических показателей (результатов) в ущерб долгосрочному рациональному использованию природной среды и особенно земельных ресурсов, их почвенному плодородию и орошению (рис. 4).

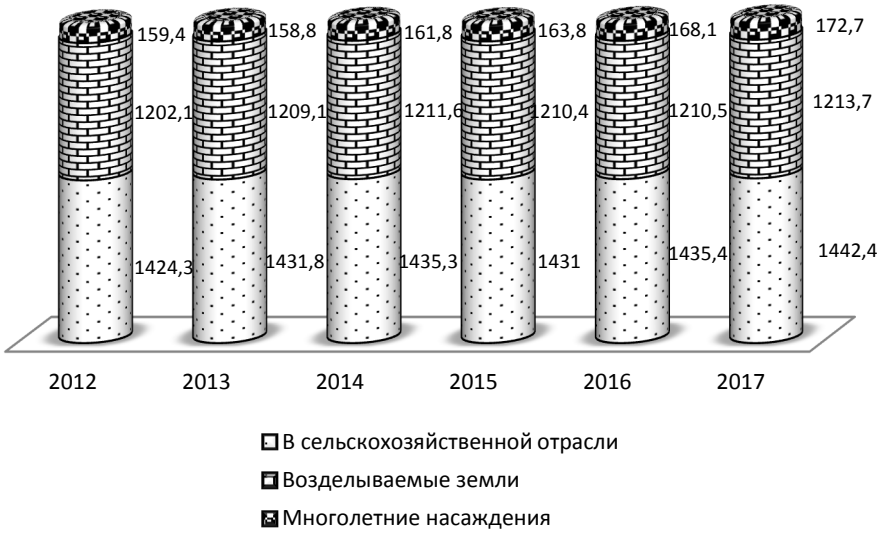

Рис. 4. Орошаемые земли на конец года, 1000 га

Как видно из рис. 4, что орошаемых земель увеличено в итоге на 11,1 тыс. га, что является положительной тенденцией с учетом увеличения сельскохозяйственной площади.

Таким образом, резкое обострение экологической ситуации, прежде всего в сельском хозяйстве, использовании его основного средства производ-

ства – земли произошло в условиях рыночных отношений, формирования многоукладной экономики. Масштабы эксплуатации земельного фонда Азербайджанской Республики привели к повышению производства продукции земледелия. Эта тенденция стала развиваться в 1995 году, в период проведения земельной реформы.

Государственное управление экономическими отношениями занимает если не основное, то ведущее место среди всех элементов государственного вмешательства. Управление имеет двойственную основу. С одной стороны, это необходимая функция общественного производства, а с другой – право собственника средств производства. Исходя из этого вытекает организационно-техническая и социально-экономическая функция управления.

Исходя из вышеизложенного, техника и технология непосредственно определяет количество и качество трудовых операций, их последовательность, согласованность, количество и подготовленность людей, их взаимодействие, расстановку, внутрипроизводственные отношения, внешние связи предприятий друг с другом.

Вторая сторона управления характеризует на какой экономической основе, на базе какой собственности осуществляется управление и какими методами. Следует отметить, что управление предприятиями в решающей степени зависит от формы собственности, размеров производства и его отраслевой структуры.

Чем шире проникают рыночные отношения в экономику, тем больше рынок земли должен находиться под эффективным контролем государства. Для этого необходима четкая организационная структура всей системы землепользования. При этом право ответственности, владения, пользования или аренды устанавливается исключительно на основе данных государственного земельного кадастра. Все сделки, связанные с изменением прав на землю, признаются действительными только после их регистрации.

Материально-техническая база, бесспорно, играет положительную роль в развитии сельского хозяйства, но при этом оказывает отрицательное воздействие на окружающую среду в следующих направлениях:

– сброс вредных органических и химических веществ;

– выброс пыли и газов, которые создают токсические соединения тяжелых металлов;

– использование опасных технологий, влияющих на здоровье человека.

Следовательно, материально-техническое обеспечение основывается на результатах научно-технического прогресса и считается непременным условием индустриализации сельского хозяйства. Процесс индустриализации имеет цель создания материально-технической базы аграрного сектора, которая немыслима без вовлечения машиностроения и химической промышленности.

Организация перерабатывающих отраслей должна быть непосредственно в местах производства скоропортящейся продукции и сосредоточения достаточного запаса энергетических ресурсов. В странах с высоким уровнем технологического оборудования и квалифицированных кадров, размещение перерабатывающих отраслей осуществляется в непосредственной близости к рынку. Хотя, производство, ориентированное на экспорт, обычно имеет перерабатывающие предприятия в стране-импортере. Необходимость такого подхода объясняется все усиливающимся поиском эффективного вложения капитала в развивающихся странах. Однако в отдельных странах третьего мира наличие улучшенной инфраструктуры и квалифицированных кадров, растущих рынков способствуют развитию собственной перерабатывающей отрасли.

Важно отметить, что зависимость сельского хозяйства от сезонности и возможных потерь урожая отрицательно сказывается на переработке. Для обеспечения равномерного производства продукции и ее переработки в течение года товаропроизводители применяют высокоурожайные сорта и гибриды с неодинаковыми сроками созревания. Такие же приемы применяются и в животноводстве. Продукцию содержат в охлажденном и замороженном виде, что позволяет осуществлять ее равномерную переработку и реализацию. Зачастую перерабатывающие предприятия предъявляют определенные требования к сырьевым материалам на качество, соответствующее ГОСТу.

С ростом производства сельскохозяйственной продукции все более острой становится проблема ее реализации. Система государственных и региональных заготовок, рыночные структуры, должны обеспечить хозяйствам своевременную реализацию произведенной ими продукции по договорам с государственными и кооперативными заготовителями и торгующими организациями с учетом структуры основных производственных фондов (рис. 5).

Как показывает рис. 5, наиболее высока тенденция снабжения зданиями, сооружениями и передаточными устройствами, машинами и оборудованием. Сравнивая 2016 год с 2012 годом видно, что здания, сооружения были увеличены на 0,5%, машины и оборудование – соответственно на 0,5%.

Сельскохозяйственное машиностроение в развитых странах занимает видное место среди других аналогичных отраслей, ежегодно выпуская разнообразные машины сотен новых марок, приспособленных для конкретных условий хозяйствования. Однако специфика ведения хозяйства (влияние почв, рельефа, погоды и т.д.) часто осложняет проблему создания комплекса машин.

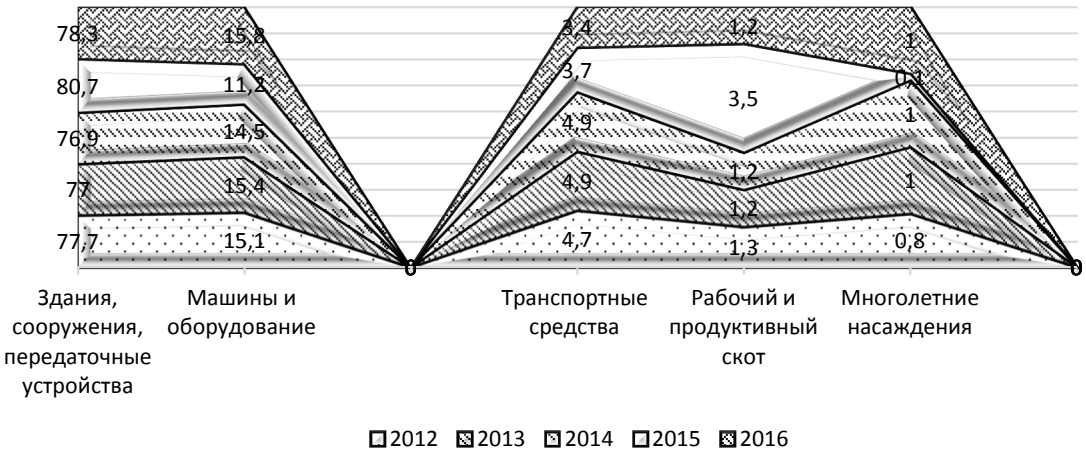

Рис. 5. Структура основных производственных фондов в сельскохозяйственных предприятиях, в процентах

Объясняется это тем, что сельское хозяйство технически обеспечено и поставки техники главным образом предназначены для обновления машинотракторного парка (табл. 3).

Из табл. 3 видно, что сельскохозяйственная техника на конец 2017 года имела тенденцию к увеличению, сравнивая 2017 год с 2012 годом по тракторам – на 714 единиц, по сенокосилкам произошло уменьшение 1654 единицы, по культиваторам – на 701 единицу и т.д.

В широком смысле слова АПК объединяет сельское хозяйство, машиностроительный комплекс, пищевую и частично легкую промышленность, также другие отрасли, поставляющие средства производства и создающие материально-техническую базу. К важным звеньям агропромышленного производства относят рынок сельскохозяйственной продукции и материально-технических ресурсов, финансово-кредитную и налоговую системы, а также внешние экономические отношения, техническое обслуживание и транспортное обеспечение.

Таблица 3

Основные виды парка сельскохозяйственной техники, на конец года, ед.

Годы	Тракторы	Сенокосилки	Культиваторы	Комбайны				Машины			
				зерноуборочные	кукурузоуборочные	силосоуборочные	хлопкоуборочные	картофелеуборочные	свеклоуборочные	распылители удобрений	оросители
2012	21073	3278	893	1724	3	654	41	18	9	114	622
2013	23469	5289	732	2143	7	640	52	36	10	254	871
2014	23090	5507	711	2218	7	616	86	39	9	245	848
2015	12262	570	49	658	2	317	86	4	6	19	82
2016	17043	1002	79	1285	2	441	89	5	1	54	130
2017	21787	1624	192	1621	2	70	311	12	8	82	194

Выводы и предложения. Таким образом, сельское хозяйство и перерабатывающая промышленность по содержанию и роли традиционно рассматриваются как два раздельных и взаимосвязанных сектора экономики. Сельское хозяйство является базой, в то время как перерабатывающая промышленность принимается в качестве прогрессивного фактора экономики. Приведенные составляющие носят название агроиндустрии или агропромышленного производства. Чаще всего агропромышленное производство представляется в виде системы. С этой точки зрения под агроиндустрией следует понимать совокупность экономических, организационных, социальных, технических, технологических, природоохранных компонентов, составляющих отрасли, которые направлены в целом на повышение эффективности производства.

Литература

1. **Бородин К.Г.** Конкурентоспособность российского рынка экологически чистой продукции: возможности и препятствия. *Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий*. 2008. №7. С. 83-88. 2. **Борхунов Н., Кошолкина Л., Родионова О.** Методология определения паритетных отношений в агропромышленном комплексе. *АПК: экономика, управление*. 2009. №1. С. 43-49. 3. **Государственное** регулирование рыночной экономики. Москва: Издательский дом «Путь России»; ЗАО «Издательский

дом «Экономическая литература», 2002. 590 с. 4. **Зарук Н.Ф.** Экономические проблемы инвестиций в АПК. Москва: ВНИИЭСХ, 2004. 5. **Зельднер А.** Приоритеты, институты и механизмы выхода аграрной сферы из кризиса в XXI веке. Москва: Институт экономики РАН, 2000. 208 с. 6. **Инновационная** деятельность в аграрном секторе экономики России / под ред. Ушачева И.Г., Трибулина И.Т., Оглоблина Е.С., Санлу И.С. Москва: КолосС, 2007. 636 с. 7. **Петриков А.** Сельскохозяйственной кооперации государственную поддержку. *АПК: экономика, управление*. 2005. №1. С. 26-32. 8. **Печеневский В.** Перспективы развития сельского хозяйства Центрально-Черноземного региона. *АПК: экономика, управление*. 2008. №2. С. 26-29. 9. Повышение эффективности производства зерна на основе научно-технического прогресса / Алтухов А. И. и др.; под ред. Алтухова А. И. Москва: АгриПресс, 2005. 205 с. 10. Попов Н.А. Организация сельскохозяйственного производства: учебник. Москва: Финансы и статистика, 2000. 320 с. 11. Пошкус Б. Экономика российского АПК под влиянием аграрных реформ. *АПК: экономика, управление*. 2009. №7. С. 3-8. 12. **Проектирование** оптимальной отраслевой структуры производства в сельскохозяйственных предприятий / Н.Н. Петренко, Т.Н. Соловьева, А.П. Волобуев, Л.Ф. Масловская; под ред. Н.Н. Петренко. Курск: Изд-во КГСХА, 2003. 110 с. 13. **Производственные** типы сельскохозяйственных предприятий / под ред. М.Л. Бродской. Москва: Колос, 1968. 456 с. 14. **Пушкин В.** Влияние масштаба сельскохозяйственного производства на уровень его развития. *АПК*. 2004. №5. С. 40. 15. **Радионова О., Леонова Е.** Институциональные особенности и эффективность кооперативной формы хозяйствования. *АПК: экономика, управление*. 2009. №7. С. 22-30. 16. **Рузиев А.** Специализация и научно-технический прогресс в сельском хозяйстве. Ташкент: Узбекистан, 1981. 163 с. 17. **Райзберг Б.А.** Курс экономики: учеб. – 4-е изд. перераб. и доп. Москва: ИНФРА, 2004. 672 с. 18. **Рассказов А.**, **Ткач А.** Развивать кооперацию в России. *Экономика сельского хозяйства России*. 2009. №2. С. 26-34. 19. **Скрынник Е.** Продовольственная безопасность важнейшая составляющая система национальной безопасности России. *АПК: экономика, управление*. 2010. №1. С. 3-14. 20. **Скрынник Е.** Технико-технологическая модернизация сельского хозяйства важнейшая задача государственной агропромышленной политики. *Экономика сельского хозяйства России*. 2010. №1. С. 18-39. 21. **Слепнев А.** Развитие сельского хозяйства на ближайшую перспективу. *АПК: экономика, управление*. 2008. №6. С. 2-8. 22. **Смит А.** Исследование о природе и причинах богатства народов: перевод с английского. Москва: ЭКСМО, 2009. 956 с. 23. **Сорокин И.Т.** Перспективы технической и технологической модернизации в агропромышленном комплексе. *Земледелие*. 2008. №3. С. 3-5.

References

1. Borodin K.G. (2008). Competitiveness of the Russian market for environmentally friendly products: opportunities and obstacles. *Economics of agricultural and processing enterprises,* №7, pp. 83-88 [in Russian].

2. Borkhunov N., Kosholkina L., Rodionova O. (2009). Methodology for determining parity relations in the agro-industrial complex. *AIC: economics, management*, 1, pp. 43-49 [in Russian].

3. State regulation of a market economy. (2002). Moscow, Publishing House "Path of Russia"; CJSC "Publishing House" Economic Literature ". 590 p. [in Russian].

4. Zaruk N.F. (2004). Economic problems of investment in agriculture. Moscow, VNIIESH [in Russian].

5. Zeldner A. (2002). Priorities, institutions and mechanisms for the exit of the agrarian sector from the crisis in the 21st century. Moscow, Institute of Economics, RAS. 2000. 208 p. [in Russian].

6. Innovation activity in the agrarian sector of the Russian economy / Ed. Ushacheva I.G., Tribulina I.T., Ogloblina E.S., Sanlu S. Moscow, Koloss. 2007. 636 p. [in Russian].

7. Petrikov A. (2005). Agricultural cooperation state support. *AIC: economics, management,* 1, pp. 26-32 [in Russian].

8. Pechenevsky V. (2008). Prospects for the development of agriculture in the Central Black Soil Region. *AIC: Economics, Management,* 2, pp. 26-29 [in Russian].

9. Altukhov A.I. et al. (2005). Improving the efficiency of grain production on the basis of scientific and technological progress / by ed. Altukhov A.I. Moscow, AgriPress. 205 p. [in Russian].

10. Popov H.A. (2000). Organization of agricultural production. Moscow, Finance and Statistics. 320 p. [in Russian].

11. Poshkus B. (2009). Economics of the Russian AIC under the influence of agrarian reforms. *AIC: Economics, Management,* 7, pp. 3-8 [in Russian].

12. Petrenko H.H., Solovyov T.N., Volobuev A.P., Maslovskaya L.F. (2003). Designing the optimal sectoral structure of production in agricultural enterprises / by ed. H.H. Petrenko. Kursk, Publishing house KGSHA. 110 p. [in Russian].

13. Production types of agricultural enterprises / ed. M.L. Brodsky. Moscow, Kolos, 1968. 456 p. [in Russian].

14. Pushkin V. (2004). Influence of the scale of agricultural production on the level of its development. *APK,* 5, pp. 40 [in Russian].

15. Radionova O., Leonova E. (2009). Institutional features and the effectiveness of the cooperative form of management. *AIC: Economics, Management,* 7, pp. 22-30 [in Russian].

16. Ruziev A. (1981). Specialization and scientific and technical progress in agriculture. Tashkent, Uzbekistan. 163 p.

17. Raizberg B.A. (2004). Economics course. 4th ed. reclaiming and add. Moscow, INFRA. 672 p. [in Russian].

18. Rasskazov A., Tkach A. (2009). To develop cooperation in Russia. *Economics of Agriculture of Russia,* 2, pp. 26-34 [in Russian].

19. Skrynnik E. (2010). Food security is the most important component of the system of national security of Russia. *AIC: economics, management,* 1, pp. 3-14 [in Russian].

20. Skrynnik E. (2010). Technical and technological modernization of agriculture the most important task of the state agro-industrial policy. *Economy of Agriculture of Russia,* 1, pp. 18-39 [in Russian].

21. Slepnev A. (2008). Development of agriculture in the near future. *AIC: economics, management*, 6, pp. 2-8 [in Russian].

22. Smith A. (2009). Study on the nature and causes of the wealth of nations: translation from English. Moscow, EKSMO. 956 p. [in Russian].

23. Sorokin I.T. (2008). Prospects for technical and technological modernization in the agro-industrial complex. *Agriculture*, 3, pp. 3-5 [in Russian].

Рзаєв В. Р. Матеріально-технічне забезпечення як важливий фактор підвищення конкурентоспроможності сільського господарства

У статті автором вказується, що однією з найбільш гострих проблем, які концентрують на собі увагу економістів-аграрників, є проблема підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва. Основними з них є: спеціалізація і концентрація виробництва, широка хімізація, розвиток меліорації, впровадження комплексної механізації, застосування досягнень науки і передового досвіду.

Таким чином, матеріально-технічна база, безперечно, відіграє позитивну роль у розвитку сільського господарства, оскільки ґрунтується на результатах науково-технічного прогресу і вважається неодмінною умовою індустріалізації сільського господарства. Процес індустріалізації має на меті створення матеріально-технічної бази аграрного сектору, яка неможлива без залучення машинобудування і хімічної промисловості.

Ключові слова: інтенсифікація, матеріально-технічне забезпечення, сільське господарство, конкурентоспроможність, сільськогосподарські землі.

Рзаев В. Р. Материально-техническое обеспечение как важный фактор повышения конкурентоспособности сельского хозяйства

В статье автором указывается, что одной из наиболее острых проблем, концентрирующих на себе внимание экономистов-аграрников, является проблема повышения конкурентоспособности сельскохозяйственного производства. Основными из них являются: специализация и концентрация производства, широкая химизация, развитие мелиорации, внедрение комплексной механизации, применение достижений науки и передового опыта.

Таким образом, материально-техническая база, бесспорно, играет положительную роль в развитии сельского хозяйства, так как основывается на результатах научно-технического прогресса и считается непременным условием индустриализации сельского хозяйства. Процесс индустриализации имеет цель создания материально-технической базы аграрного сектора, которая немыслима без вовлечения машиностроения и химической промышленности.

Ключевые слова: интенсификация, материально-техническое обеспечение, сельское хозяйство, конкурентоспособность, сельскохозяйственные земли.

Rzayev V. Logistics as an important factor in improving the competitiveness of agriculture

In the article, the author points out that one of the most acute problems focusing on the attention of agricultural economists is the problem of increasing the competitiveness of agricultural production. The main ones are: specialization and concentration of production, extensive chemicalization, the development of land reclamation, the introduction of integrated mechanization, the application of the achievements of science and best practices.

Thus, the material and technical base undoubtedly plays a positive role in the development of agriculture, since it is based on the results of scientific and technological progress and is considered an indispensable condition for the industrialization of agriculture. The process of industrialization has the goal of creating the material and technical base of the agricultural sector, which is unthinkable without the involvement of mechanical engineering and the chemical industry.

Keywords: intensification, material and technical support, agriculture, competitiveness, agricultural land.

Стаття надійшла до редакції 28.05.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

УДК 005.591(477) doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-60-65

В. Б. Мішура,
кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0003-3164-5613,

К. О. Буйлова,

О. Ю. Запрудська,
Донбаська державна машинобудівна академія, м. Краматорськ

ФРАНЧАЙЗИНГ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Економічна нестабільність в Україні стала рушієм пошуку нових інноваційних форм ведення бізнесу для підприємницького сектору та фінансово-кредитних установ. Зокрема, в національній економіці досить активно розвивається франчайзинг, як один із найбільш перспективних видів бізнесу. Інтерес до франчайзингу як ефективної моделі розвитку малого бізнесу в останні роки істотно зріс. Ефективність цієї форми ведення бізнесу полягає у тому, що франчайзинг – надійний спосіб зменшення операційних ризиків, а також збільшення тривалості життєвого циклу компанії. Франчайзинг (franchising, пільгове підприємництво, комерційна концесія) – форма тривалого ділового співробітництва, в процесі якого велика компанія – франчайзер (правовласник) надає маловідомій компанії – франчайзі (користувачеві) ліцензію (франшизу) на виробництво продукції, торгівлю товарами або надання послуг під торгівельною маркою правовласника на обмеженій території на термін і умовах, визначених франчайзинговим договором. Для того щоб отримати зазначені права, франчайзі робить первісний внесок франчайзеру, а потім виплачує щомісячні внески. Франчайзі, який не має досвіду в даній сфері, все одно може вести бізнес вдало за допомогою франчайзингового пакету. International Franchise Association (IFA) виділяє 70 галузей економіки, в яких можна використовувати методи франчайзингу. Франчайзингові взаємовідносини вигідні як для франчайзі, який зацікавлений у максимальних обсягах продажу при мінімальних витратах, так і для франчайзера, який зосереджений на конкурентній боротьбі.

Аналіз останніх досліджень. За останнє десятиліття франчайзинг став предметом багатьох досліджень та публікацій. Економічні аспекти наукового забезпечення франчайзингу відображено у роботах В. Ляшенка [1], О. Суковатого [2], О. Корольчука [3], С. Махнуши [4] та інших. В них розкрито суть франчайзингу як прогресивної форми ведення бізнесу, його основні різновиди, структуру, можливі ризики застосування тощо.

Метою статті є визначення ключових проблем регулювання франчайзингових відносин в Україні в сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. В основі поширення популярності франчайзингу є такі чинники: 1) купуючи бізнес, франчайзі отримує майже абсолютну підтримку з боку франчайзера – напрацьовані технології, рекламу, бренд і низку послуг, які надаються відповідно до умов певної франшизи. Франчайзі отримує інформацію, що допомагає знайти місце розташування підприємства, сформувати його стиль і забезпечити та проконтролювати функціонування. Завдяки отриманим уже основам, що здобув франчайзер, покупець знижує ризик провалу на початковій стадії свого проекту; 2) франчайзеру така угода дає інвестиції, необхідні для розвитку, регіони для роботи через поширення бренду, а також створює стійкий ринок із певними складностями для конкурентів [5]. Нині франчайзинг зарекомендував себе як один із найоптимальніших способів ведення підприємницької діяльності. Ефективність цієї форми ведення бізнесу полягає у тому, що франчайзинг – надійний спосіб зменшення операційних ризиків, а також збільшення тривалості життєвого циклу компанії. Згідно зі статистичними даними Міжнародної асоціації франчайзингу, середня рентабельність інвестицій за перші 10 років роботи для звичайних незалежних підприємств становить близько 300%. Для компаній, які працюють у межах франшизи, – 600%. Із усіх створюваних у світі незалежних компаній на протязі трьох років у середньому близько 90% закінчують своє існування, тоді як для франчайзингових компаній частка банкрутів у перші три роки становить менше 10% [5]. За даними вітчизняної статистики, 77% усіх підприємств в Україні припиняють свою діяльність після семи років роботи на ринку, після 10 років тільки 18% продовжують працювати, тоді як тільки 8% підприємств, які працюють за договором франчайзингу, залишають ринок через п’ять років роботи і 90% утримують свої позиції після 10 років існування на ринку [6]. Найбільше франчайзингові відносини розвинені у США і застосовуються як мінімум у 65 сферах: готельному та туристичному бізнесі, громадському харчуванні, автосервісі та оренди машин, постачанні в різних галузях (служба логістичних послуг), будівництві, мережі хімчисток, салонах краси, продажу товарів по каталогах, медичних, страхових, бухгалтерських (аудиторських), фінансових послугах, фармацевтиці, оптиці, торгівлі тощо. У Великобританії на основі франшизи працюють у 46 сферах бізнесу, з яких виділяють 38 до-

даткових секторів [5]. В Україні лідерами у сфері франчайзингового бізнесу є підприємства роздрібної торгівлі товарами і послугами, ресторани швидкого харчування і бізнес-послуги. У 2016 р. сфера роздрібної торгівлі товарами і послугами, що розвивається за франчайзингом, становить 34% від загальної кількості франчайзингових підприємств [7].

Аналізуючи досвід країн з високорозвиненою економікою, можна стверджувати, що франчайзинг є дієвим інструментом, що забезпечує розвиток малого і середнього бізнесу, а це, в свою чергу, позитивно впливає на розвиток економіки країни загалом. Серед європейських країн лідируючі позиції завдяки розповсюдженню франчайзингу займає Франція (45% всього європейського франчайзингового ринку) – понад 1900 франчайзерів і 71508 франчайзі, річний оборот становить 55,1 млрд євро [8]. Особливістю французького франчайзингового ринку є те, що він не є привабливим для виходу на нього іноземних франчайзингових систем, оскільки у Франції встановлюють трудомісткий порядок оформлення франшиз. Ситуація на ринку Німеччини сприяє розвитку іноземних франшиз, де в 2016 р. налічується 1300 франчайзингових мереж і 118000 франчайзі, річний оборот 92 млрд євро і більше ніж 686000 зайнятих фахівців. Такі французькі бренди як Yves Rocher, Kookai, Promod, Pimkie вже довгий час розвиваються на німецькому ринку. У відсотковому співвідношенні 50% всього ринку франчайзингу Німеччини займають послуги, 21% – ресторани і готелі, 29% займає торгівля. Великобританія займає в Європі 3 місце за кількістю франчайзингових мереж. Там налічується приблизно 1089 франчайзерів і 44200 франчайзі з річним обсягом продажів в 17,2 млрд євро, і більш 621000 зайнятих фахівців [9]. Перші підприємства на умовах франчайзингу в Україні почали працювати в 1993 р. у рамках міжнародної інформаційної системи «Компас» (Нідерланди). Як результат у 1999 р. у Києві було відкрито перше вітчизняне франчайзингове підприємство ресторанного господарства – піцерію Pizza Celentano [10].

Відтак для малих підприємств франчайзинг надає в розпорядження стабільний дохідний бізнес, для відомих фірм і компаній – можливість розширити та закріпити свої позиції на ринку. В Україні лідерами у сфері франчайзингового бізнесу є підприємства роздрібної торгівлі товарами і послугами, ресторани швидкого харчування і бізнес-послуги. У 2016 р. сфера роздрібної торгівлі товарами і послугами, що розвивається за франчайзингом, становить 34% від загальної кількості франчайзингових підприємств [10]. Франчайзинговий ринок надає великі переваги для економіки України. Він може стати початком для розвитку дрібних і спільних підприємств, які займатимуться інноваційною діяльністю. Крім того, доцільним є розвиток франчайзингу у сфері послуг, пов'язаних з обстеженням технологічного обладнання на виробництві, вибором найбільш раціонального методу його заміни, особливо модернізації; суспільно необхідна галузь охорони здоров'я, передусім надання допомоги у зонах екологічних катастроф та при роботі у екстремальних і шкідливих умовах. Тому так важливо зосередитися на прискоренні розвитку франчайзингу.

На сьогодні в Україні побудова франчайзингової системи є вигідною як для франчайзера, так і для франчайзі. Вітчизняним підприємствам франчайзинг вигідний насамперед, як можливість уникнути необхідності створення власних збутових мереж. Вигода для франчайзі – можливість для підприємців-початківців розвивати конкурентоспроможний бізнес із використанням вже відомої торгової марки. Окрім того, франчайзинг охоплює доволі обмежене коло галузей промисловості, що дає можливість франчайзі освоювати нові сфери діяльності і, таким чином, розширювати межі поширення франчайзингових систем у вітчизняній економіці [1]. Важливо відзначити, що однією з особливостей українського ринку франчайзингу є те, що на ньому переважають мережі вітчизняного походження. Насамперед, це пов’язано з тим, що від вітчизняних підприємств вимагається мінімальна адаптація до умов ринку, що значно спрощує вихід на нього. Ще однією особливістю вітчизняного ринку франчайзингу є те, що на відміну від країн Європи, в Україні франчайзинг значного поширення набув у сфері торгівлі.

За результатами дослідження, варто відзначити, що франчайзинг здобув найбільшу популярність та розповсюдження в США. У США – 80% працює за франчайзингових умов, в Європі – 67%, в Україні – 23% працює за франчайзингових умов (рис. 1) [11].

Серед всіх франшиз, представлених на українському ринку, близько 40% припадає на пропозиції в ресторанному бізнесі. Інтерес до розвитку бізнесу по франшизі зростає: в 2015 р. близько 30% ресторанів в Україні представляли собою власні точки, тоді як у 2016 р. цей показник знизився до 17%. У 2016 р. на ринку України було близько 60 пропозицій франшиз в сфері громадського харчування, а у 2017 р. за дослідженнями Poster, на ринку налічується вже близько 80 пропозицій при цьому обороти цього ринку становлять 52 млрд грн на рік [12]. На рис. 2 і 3 представлено динаміку кількості франчайзерів в Україні протягом 2001-2016 рр. та відсоток фірм, що працюють по франчайзингу у світі у різних сферах за 2017 р.

Оборот вітчизняного ринку громадського харчування в 2016 р. склав 2,5 млрд. дол. США, в 2015 р. – 2,3 млрд. дол. Зросла загальна кількість франшиз в Україні: в 2016 р., за даними Franshise Group, з’явилася вже 461 франшиза, зараз, як повідомляє Poster, показник виріс до 550, з яких активно працюють лише 20% [6]. У 2017 р. кількість запитів на покупку франшизи зросла вдвічі, українці готові вкладати в бізнес до 50000 дол. [13].

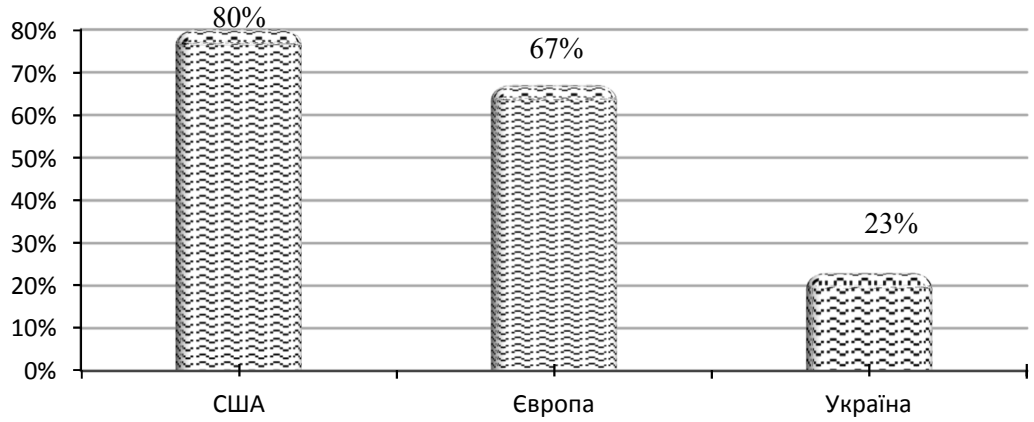

Рис. 1. Підприємства які працюють за франчайзингових умов у різних регіонах у 2017 р.

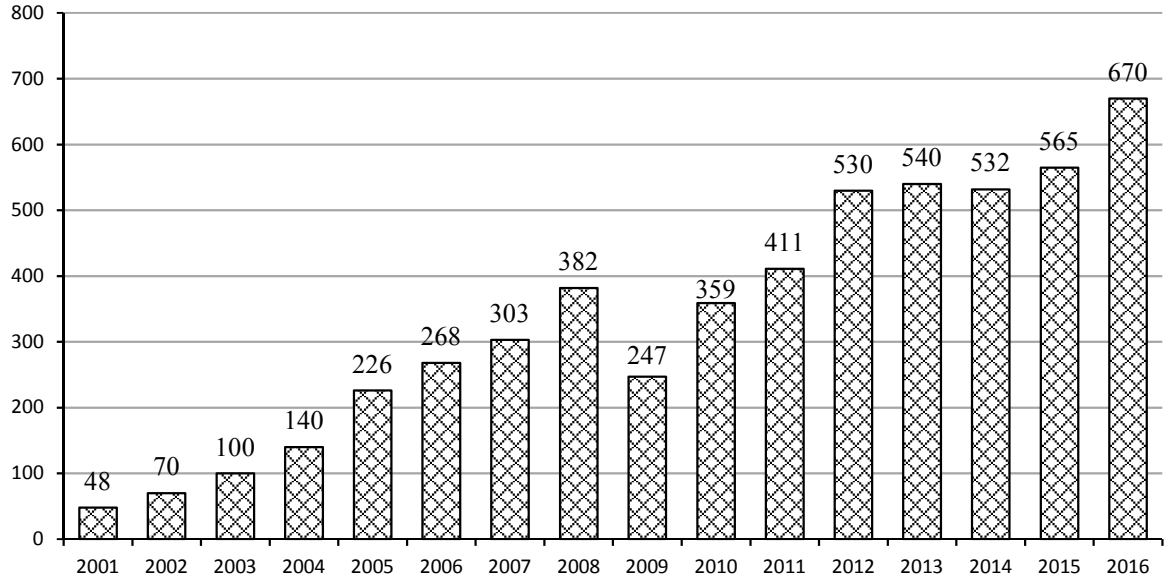

Рис. 2. Динаміка кількості франчайзерів в Україні протягом 2001-2016 рр.
[сформовано автором на основі джерела 13]

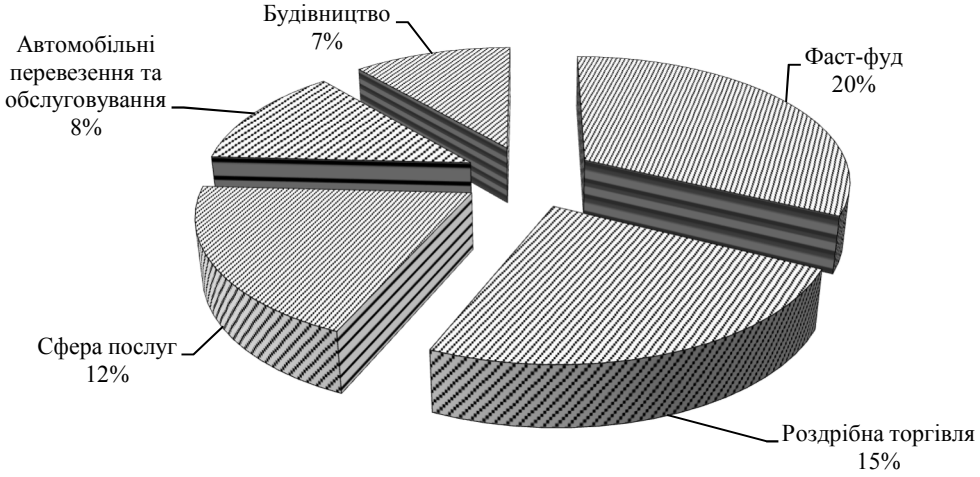

Рис. 3. Відсоток фірм, що працюють по франчайзингу у світі, у різних сферах за 2017 р.
[сформовано автором на основі джерела 13]

Франчайзинговий ринок надає великі переваги для економіки України. Він може стати початком для розвитку дрібних і спільних підприємств, які займатимуться інноваційною діяльністю. Крім того, доцільним є розвиток франчайзингу у сфері послуг, пов'язаних з обстеженням технологічного обладнання на виробництві, вибором найбільш раціонального методу його заміни, особливо модернізації; суспільно необхідна галузь охорони здоров'я, передусім надання допомоги у зонах екологічних катастроф та при роботі у екстремальних і шкідливих умовах. Тому так важливо зосередитися на прискоренні розвитку франчайзингу. В таблиці проілюстровано основні переваги і недоліки франчайзингу в Україні.

Таблиця

Основні переваги і недоліки франчайзингу в Україні

[сформовано автором на основі джерела 16]

Переваги франчайзингу	Недоліки франчайзингу
Швидкий та економний розвиток своєї мережі	Складність процедури кредитування малих підприємств
Спрощення управлінської процедури	Незахищеність українських франчайзі у франчайзинговій співпраці з іноземними представниками
Спрощений процес виходу на нові ринки	Брак знань у підприємців щодо можливостей такого способу ведення бізнесу
Впізнаваність товарного знаку	Значне обмеження розвитку малого бізнесу податковими нормами
Додатковий дохід	Недосконалість нормативно-законодавчої бази, стосовно франчайзингових відносин

Розвиток франчайзингу в Україні значно гальмується такими проблемами:

1. Фінансово-кредитного характеру (складність процедури кредитування малих підприємств).

2. Незахищеність українських франчайзі у франчайзинговій співпраці з іноземними представниками.

3. Брак знань у підприємців щодо можливостей такого способу ведення бізнесу, як франчайзинг.

4. Значне обмеження розвитку малого бізнесу податковими нормами, внаслідок чого підприємці змушені шукати "обхідні шляхи" у здійсненні паушального платежу та роялті.

5. Недосконалість нормативно-законодавчої бази, стосовно франчайзингових відносин.

Таким чином, на даний момент в Україні відсутнє спеціальне законодавство, що регулює функціонування франчайзингової моделі бізнесу, проте франчайзингові відносини набувають все більшої популярності та охоплюють такі сфери бізнесу, як громадське харчування, послуги, будівництво, роздрібна торгівля тощо. Для розв'язання цих проблем слід вжити ряд заходів:

– зміцнити законодавчу базу шляхом прийняття Закону України, в якому передбачити всі юридичні аспекти відносин сторін і розвитку українського франчайзингу, які відповідали б міжнародним вимогам;

– надати доступне кредитування для тих, хто бажає розвивати власну франчайзингову мережу;

– розробити програми підготовки спеціалістів для здійснення бізнесу у формі франчайзингу шляхом створення навчально-консультаційних центрів з франчайзингу;

– створити спеціальний орган моніторингу розвитку франчайзингу в Україні для упорядкування правової бази франчайзингових відносин;

– створити на державному рівні систему податкових пільг для франчайзі переважно на початковому етапі розвитку франчайзингової діяльності.

Висновки. Отже, для успішного розвитку системи франчайзингу в Україні існують об'єктивні передумови. У сфері українського бізнесу чимало компаній функціонує на підставі франшизи, з'являються різноманітні ідеї та проекти, які можуть бути реалізовані за допомогою даного способу ведення бізнесу. Стимулювання франчайзингу з боку держави дасть змогу створювати нові робочі місця, сприятиме розробці нових ідей, технологій та методів ведення малого бізнесу, ефективному державному впливу на розвиток різних видів діяльності в цілому, а також допоможе залучити значні іноземні та внутрішні інвестиції у розвиток національної економіки. Але для того, щоб прогнози здійснилися, потрібно забезпечити певні умови, а саме: здійснення державної фінансово-кредитної допомоги, утворення системи податкових пільг для франчайзі, мережі навчально-консультаційних структур для допомоги кращого освоєння цього виду бізнесу, надання можливості застосування франчайзі спрощеного бухгалтерського обліку.

Література

1. **Ляшенко В.И., Толмачова А.Ф.** Франчайзинг – инструмент предотвращения банкротства малых предприятий. *Проблемы формирования антикризисной политики и механизма банкротства предприятий*: сб. науч. тр. Донецк: ИЭП НАН Украины, 1998.

С. 293-296. 2. **Суковатий О.Э.** Франчайзинг як інноваційна модель розвитку бізнесу. *Проблеми науки*. 2007. № 3. С. 18-23. 3. **Корольчук О. П.** Франчайзинг як спосіб активізації інтеграції вітчизняного бізнесу у глобальні виробничі та збутові мережі. *Економіка і фінанси підприємств*. 2011. № 5. С. 176-185. 4. **Махнуша С. М.** Франчайзинг як елемент стратегії закріплення бренду підприємства. *Механізм регулювання економіки*. 2004. № 1. С. 105-110. 5. **Франшиза** в туризмі. URL: http://www.business-investor.info/journal/article-67.htm. 6. **Свида І.В.** Франчайзинг як форма організації бізнесу. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»*. 2009. Вип. 24(1). С. 191–195. URL: http://nbuv.gov.ua. 7. **Звіт** «Франшизи в Україні стійкі до кризи». 2014. URL: http://franchisegroup.com.ua. 8. **Les** chiffres–clés en France. *French Franchise Federation*. 2016. URL: http://www.franchise–fff.com/franchise/les–chiffres–cles. 9. **Franchise** Industry Research. *British Franchise Association*. 2016. URL: http: //www.thebfa.org/about–franchising/franchising–industry –research. 10. **Дончак Л.Г., Гайдей М.** Проблеми та перспективи розвитку франчайзингу в Україні. *Економічні науки*. 2014. URL: http:// nauka.Kushnir.mk.ua. 11. **ТОП-10** компаній, які розвиваються по франшизі. 2016. URL: http:// delo.ua / business /. 12. **Ринок** ресторанних франшиз в Україні досяг 52 млрд гривень. 2017. URL: http:// delo.ua/business/. 13. **Чужа** марка: в Україні зростає попит на франчайзинг. 2017. URL: http:// rau.ua / ekonomika /. 14. **Franchise** Business Economic Outlook. *Electronic publication of the international network of companies Pricewaterhousecoopers*. [January 2016]. URL: http://emarket.franchise.org/ FranchiseOutlookJan2016.pdf. – Title screen. 15. **Цират А. В., Кривонос Е. А.** Франчайзинг от А до Я: Терминологический словарь. *Ассоциация франчайзинга*. 2008. С. 257. 16. **Асоціація** франчайзингу України. URL: http:// www.franchising.org.ua. 17. **Бутенко А.І., Уманець Т.В., Гриневич Л.В.** Методологічні основи дослідження інноваційного потенціалу технологічного підприємництва в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 2 (48). С. 177-186. 18. **Ляшенко В., Хахулин В., Боярчук П.** Про необхідність створення правової бази розвитку франчайзингу в Україні. *Підприємництво, господарство, право*. 2000. № 10. С. 22-26. 19. **Ляшенко В.И.** Франчайзинговый режим формирования региональной сети элементов инновационной предпринимательской инфраструктуры. *Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая*. –-2005. Вып. 97. С. 31 – 42. 20. **Ляшенко В.И.** Перспективы использования франчайзингового режима формирования региональной сети элементов инновационной предпринимательской инфраструктуры. *Економічний вісник Донбасу*. 2006. № 4. С. 77 – 100. 21. **Ляшенко В.І., Бережний В.В., Глазунова О.С.** Проект Закону України "Про франчайзинг". *Схід*. 2000. № 2. С. 20-24.

References

1. Lyashenko V.I., Tolmachova A.F. (1998). Franchayzing – instrument predotvrashcheniya bankrotstva malykh predpriyatiy [Franchising is a tool to prevent the bankruptcy of small businesses.]. *Problemy formirovaniya antikrizisnoy politiki i mekhanizma bankrotstva predpriyatiy – Problems of formation of anti-crisis policy and the mechanism of bankruptcy of enterprises, pp. 293-296*. Donetsk: IIE of NAS of Ukraine [in Russian].

2. Sukovatyi O. E. (2007). Franchaizynh yak innovatsiina model rozvytku biznesu [Franchising as an Innovative Business Development Model]. *Problemy nauky – Problems of science*, 3, pp. 18-23 [in Ukrainian].

3. Korolchuk O. P. (2011). Franchaizynh yak sposib aktyvizatsii intehratsii vitchyznianoho biznesu u hlobalni vyrobnychi ta zbutovi merezhi [Franchising as a way to intensify the integration of domestic business into global production and distribution networks]. *Ekonomika i finansy pidpryiemstv – Economics and finance of enterprises*, 5, pp. 176-185 [in Ukrainian].

4. Makhnusha S. M. (2004). Franchaizynh yak element stratehii zakriplennia brendu pidpryiemstva [Franchising as an element of the strategy of consolidating the brand of the enterprise.]. *Mekhanizm rehuliuvannia ekonomiky – Mechanism of regulation of the economy*, 1, pp. 105-110 [in Ukrainian].

5. Franshyza v turyzmi [Franchise in tourism]. (n.d.). Retrieved from *business-investor.info*. http://www.business -investor.info/journal/article-67.htm [in Ukrainian].

6. Svyda I.V. (2009). Franchaizynh yak forma orhanizatsii biznesu [Franchising as a form of business organization]. *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriia «Ekonomichni nauky» – Collection of scientific works of Cherkasy State Technological University. Series "Economic Sciences"*, Issue 24(1), pp. 191–195. Retrieved from http://nbuv.gov.ua [in Ukrainian].

7. Zvit «Franshyzy v Ukraini stiiki do kryzy» [Report "Franchises in Ukraine Resistant to the Crisis"]. (2014). Retrieved from http://franchisegroup.com.ua [in Ukrainian].

8. Les chiffresclés en France. (2016). *French Franchise Federation*. Retrieved from http://www.franchise–fff.com/franchise/les–chiffres–cles.

9. Franchise Industry Research. *British Franchise Association*. (2016). Retrieved from http://www.thebfa.org/about–franchising/franchising–industry–research.

10. Donchak L.H., Haidei M. (2014). Problemy ta perspektyvy rozvytku franchaizynhu v Ukraini [Problems and prospects of franchising development in Ukraine]. *Ekonomichni nauky – Economic Sciences*. Retrieved from http:// nauka.Kushnir.mk.ua [in Ukrainian].

11. TOP-10 kompanii, yaki rozvyvaiutsia po franshyzi [Top 10 franchise companies]. (2016). Retrieved from http:// delo.ua / business / [in Ukrainian].

12. Rynok restorannykh franshyz v Ukraini dosiah 52 mlrd hryven [The restaurant franchise market in Ukraine reached 52 billion hryvnia]. (2017). Retrieved from http:// delo.ua/business/ [in Ukrainian].

13. Chuzha marka: v Ukraini zrostaie popyt na franchaizynh [Alien brand: Ukraine's growing demand for franchising]. (2017). Retrieved from http:// rau.ua / ekonomika / [in Ukrainian].

14. Franchise Business Economic Outlook. *Electronic publication of the international network of companies Pricewaterhousecoopers*. [January 2016]. Retrieved

from http://emarket.franchise.org/ FranchiseOutlook-Jan2016.pdf.

15. Tsirat A. V., Krivonos Ye. A. (2008). Franchayzing ot A do YA: Terminologicheskiy slovar' [Franchising from A to Z: Terminology Dictionary]. *Assotsiatsiya franchayzinga – Franchise association*, pp. 257 [in Russian].

16. Asotsiatsiia franchaizynhu Ukrainy [Association of franchising of Ukraine]. (n.d.). Retrieved from http://www.franchising.org.ua [in Ukrainian].

17. Butenko A.I., Umanets T.V., Hrynevych L.V. (2017). Metodolohichni osnovy doslidzhennia innovatsiinoho potentsialu tekhnolohichnoho pidpryiemnytstva v Ukraini [Methodological bases of research of innovative potential of technological entrepreneurship in Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas,* 2 (48), pp. 177-186 [in Ukrainian].

18. Liashenko V., Khakhulyn V., Boiarchuk P. (2000). Pro neobkhidnist stvorennia pravovoi bazy rozvytku franchaizynhu v Ukraini [On the need to create a legal framework for the development of franchising in Ukraine]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo, pravo – Entrepreneurship, economy, law,* 10, pp. 22-26 [in Ukrainian].

19. Lyashenko V.I. (2005). Franchayzingovyy rezhim formirovaniya regional'noy seti elementov innovatsionnoy predprinimatel'skoy infrastruktury [Franchising mode of formation of a regional network of elements of an innovative business infrastructure]. *Nauchnyye trudy DonNTU. Seriya: ekonomicheskaya – Scientific works of DonNTU. Series: Economic*, Issue 97, pp. 31 – 42 [in Russian].

20. Lyashenko V.I. (2006). Perspektivy ispol'zovaniya franchayzingovogo rezhima formirovaniya regional'noy seti elementov innovatsionnoy predprinimatel'skoy infrastruktury [Prospects for the use of the franchise regime for the formation of a regional network of elements of the innovative business infrastructure]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas,* 4, pp. 77 – 100 [in Russian].

21. Liashenko V.I., Berezhnyi V.V., Hlazunova O.S. (2000). Proekt Zakonu Ukrainy "Pro franchaizynh" [Draft Law of Ukraine "On Franchising"]. *Skhid – East*, 2, pp. 20-24 [in Ukrainian].

Мішура В. Б., Буйлова К. О., Запрудська О. Ю. Франчайзинг як особлива форма організації бізнесу в Україні

У статті здійснено аналіз франчайзингового ринку України в сучасних умовах господарювання. Визначено перспективи розвитку та запропоновано шляхи підвищення ефективності франчайзингових відносин в Україні. Виділено основні проблеми функціонування франчайзингових відносин у контексті сучасного розвитку вітчизняної економіки та запропоновано низку заходів щодо їх розв'язання. Доведено, що стимулювання франчайзингу з боку держави дасть змогу створювати нові робочі місця, сприятиме розробці нових ідей, технологій та методів ведення малого бізнесу, ефективному державному впливу на розвиток різних видів діяльності в цілому, а також допоможе залучити значні іноземні та внутрішні інвестиції у розвиток національної економіки.

Ключові слова: франчайзинг, франшиза, франчайзер, франчайзі, франчайзинговий ринок, франчайзингові відносини, торгова марка.

Мишура В. Б., Буйлова Е. А., Запрудская Е. Ю. Франчайзинг как особая форма организации бизнеса в Украине

В статье осуществлен анализ франчайзингового рынка Украины в современных условиях хозяйствования. Определены перспективы развития и предложены пути повышения эффективности франчайзинговых отношений в Украине. Выделены основные проблемы функционирования франчайзинговых отношений в контексте современного развития отечественной экономики и предложен ряд мероприятий по их решению. Доказано, что стимулирование франчайзинга со стороны государства даст возможность создавать новые рабочие места, будет оказывать содействие разработке новых идей, технологий и методов ведения малого бизнеса, эффективному государственному влиянию на развитие различных видов деятельности в целом, а также поможет привлечь значительные иностранные и внутренние инвестиции в развитие национальной экономики.

Ключевые слова: франчайзинг, франшиза, франчайзер, франчайзи, франчайзинговый рынок, франчайзинговые отношения, торговая марка.

Mishura V., Buylova E., Zaprudskaya E. Franchising as a special form of business organization in Ukraine

The article analyzes the franchise market of Ukraine in the current economic conditions. The development prospects are determined and the ways of increasing the efficiency of franchising relations in Ukraine are proposed. The main problems of the functioning of franchising relations in the context of the modern development of the domestic economy are highlighted and a number of measures to solve them are proposed. It has been proven that stimulating franchising by the state will provide an opportunity to create new jobs, assist in the development of new ideas, technologies and methods for running small businesses, effective government influence on the development of various types of activities in general, as well as help attract significant foreign and domestic investment in development of the national economy.

Keywords: franchise, franchise, franchiser, franchisee, franchise market, franchise relations, brand.

Стаття надійшла до редакції 06.05.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

УДК 330.5:69(477) doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-66-73

О. В. Латишева,
кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0001-6626-1420,

А. Д. Сайко,
Донбаська державна машинобудівна академія, м. Краматорськ

БУДІВЕЛЬНА ГАЛУЗЬ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ЇЇ РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. Будівництво – головна ланка будівельного комплексу країни, який складається з таких основних блоків: виробництво будівельних матеріалів, власне будівництво, будівельне машинобудування, проектно-конструкторські та дослідні роботи в галузі [1, с. 40].

Від інших галузей будівництво відрізняється своєю продукцією (будівлі, споруди), яка є нерухомою, великогабаритною, тобто створюється більшість основних виробничих і невиробничих фондів. Галузь будівництво тісно пов'язана з усіма галузями господарства і є споживачем їх продукції, а саме – у будівництві використовується 10% продукції машинобудування, 20% прокату чорного металу, 40% лісоматеріалів та 5% виробів хімічної промисловості (фарби, лаки, пластмаси). Будівельні матеріали, конструкції, без яких не можливе будівництво, є важливою складовою вантажообігу транспорту, де транспортні витрати в собівартості будівництва становлять біля 25% [2, с. 25-29].

Метою дослідження є визначення умов функціонування будівельної галузі, за якими можна зробити висновки щодо її стану та перспектив розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом увагу економістів все більше привертає до себе тема забезпечення сталого розвитку будівельних підприємств та ефективного функціонування в цілому будівельної галузі. Дану тему досліджували Н.С. Бушуєва [5], В.Ф. Гамалій [2], А.Ф. Гойко [11], С.А. Романчук [2], О.В. Ткачук [2], К.А. Мамонов [3], О.І. Угоднікова [3; 4], Т.Є. Іваницька [1], Ж.Л. Крисько [6], Б. Г. Сенів [7], М. С. Татар [8], Л.Г. Ліпич [9], І.В. Чорнуха [9], В.Г. Федоренко, Н.О. Фісуненко [1], І.О. Цимбалюк [9] та ін. [13-17]. У зазначених роботах приділяється багато уваги пошуку можливостей та резервів для ефективного управління діяльністю будівельних підприємств, але дана тема потребує глибшого вивчення у зв'язку із обраною країною Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020». Проведене дослідження фахової літератури [1-9] дозволяє нам погодитися з думкою Н.О. Фісуненко [1], що насамперед «дослідження галузі "будівництво" повинно складатися з структурних блоків, завдяки яким можливо простежити не лише за діяльністю підприємств, але і проаналізувати її стан взагалі.., а саме:

– макроекономічний стан галузі;

– фінансовий стан;

– результати виробничої діяльності;

– кадрові аспекти;

– результати інвестиційної діяльності» [1, с. 43].

Проведений за таким алгоритмом аналіз потребує значної статистичної бази та аналітичної роботи, в обмежених обсягах нашого дослідження зупинимось лише стисло на окремих базових елементах стану галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українські науковці К.А. Мамонов [3] та О.І. Угоднікова [4] справедливо відмічають, що дослідження галузі неможливе без аналізу показників діяльності будівельних підприємств, які розглядаються як «сукупність економічних, інвестиційних та інтелектуальних потенціалів підприємства, формування й використання яких забезпечується на основі інвестування в основний, оборотний та людський капітал для отримання економічного ефекту та досягнення їх стратегічних цілей» [1, с. 40-42; 3, с. 311-316; 4, с. 5-6].

На думку науковців Н.С. Бушуєвої [5, с. 6-8], Ж.Л. Крисько [6, с.203–206] та Б.Г. Сеніва [7, с. 19-24] неодмінним елементом аналізу стану галузі «будівництво» є дослідження процесів інвестування в основний капітал. Це, на їх думку, пов'язано насамперед з тим фактом, що «економічна суть функціонування будівельної галузі полягає у формуванні і відтворенні основного капіталу», і якщо «об'єкти і суб'єкти галузі будівництво присутні як інфраструктурні елементи майже у всіх галузях національної економіки», то і «стійке функціонування будь-якої з них передбачає масштабне виконання необхідних відтворювальних заходів (усі види ремонтів, модернізація, реконструкція)».

В цьому ж контексті інший вітчизняний фахівець цієї галузі М.С. Татар [8, с. 83-84] зазначає, що «дослідження галузі повинно враховувати такі компоненти, як виробничі, фінансові, інвестиційні і трудові ресурси та фактори впливу зовнішнього та внутрішнього середовища, де:

1) фактори зовнішнього середовища, які складаються з факторів непрямої дії (політико-правові, макроекономічні, інноваційні, соціально-економічні, демографічні, екологічні, психологічні та культурологічні) та факторів прямої дії (ринково-галузеві, соціологічні, психологічні і культурологічні);

2) фактори внутрішнього середовища (структурно-організаційні, ресурсні, техніко-технологічні, управлінські, фінансово-економічні, соціологічні, психологічні і культурологічні)».

Проведене нами дослідження динаміки виторгу від виконаних будівельних робіт за видами будівельної продукції з 2010 до 2018 р. (рис. 1 і 2) дозволяє констатувати, що у цей період спостерігалося постійне зростання обсягу виконаних будівельних робіт в Україні, яке хоч й було перервано у кризовому 2014 р., але вже з наступного року й до теперішнього часу було відновлено, що свідчить про певний існуючий потенціал сталого функціонування та розвитку цієї галузі.

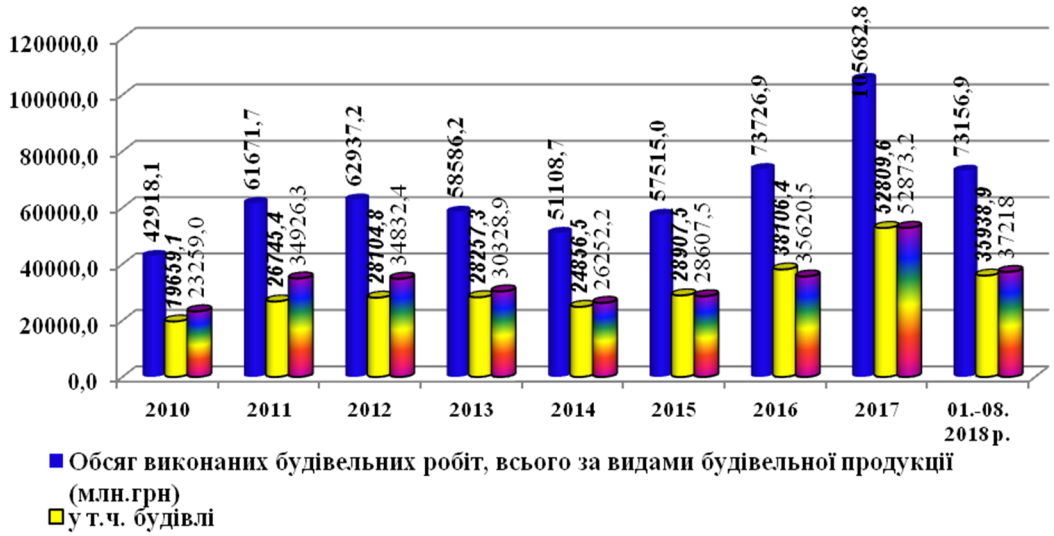

Рис. 1. Динаміка обсягу виконаних будівельних робіт за видами будівельної продукції

Джерело: побудовано на підставі останніх офіційних статистичних даних Державної служби статистики України [10] (дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях).

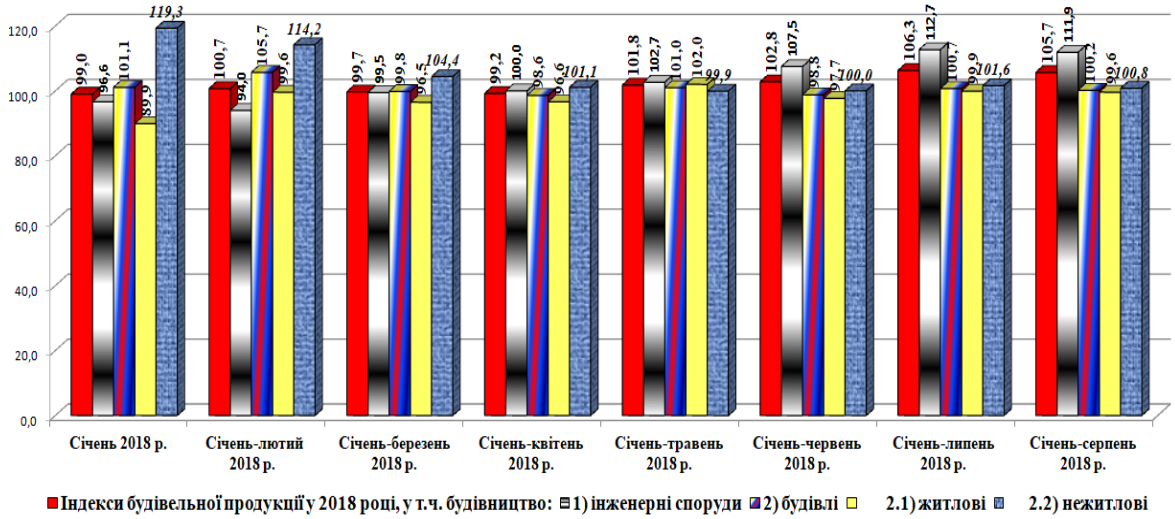

Рис. 2. Індекс обсягу виконаних будівельних робіт за видами будівельної продукції

Джерело: побудовано на підставі останніх офіційних статистичних даних Державної служби статистики України [9]:

1) дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях;

2) обсяг виконаних будівельних робіт – це вартість будівельних, монтажних та інших робіт, що виконуються під час нового будівництва, реконструкції, реставрації, капітального та поточного ремонту будівель, споруд, технічного переоснащення підприємств;

3) індекс будівельної продукції відображає зміну обсягів виконаних будівельних робіт за періоди, що обрані для порівняння, продефльованих на відповідні індекси цін на будівельно-монтажні роботи. Індекс будівельної продукції розраховується як середньозважена індексів будівництва будівель та інженерних споруд. За вагу обрано питому вагу складових будівельної продукції по кожному її виду в загальному обсязі в базисному році (2010 = 100%). Індекс будівельної продукції за звітний період розраховується з урахуванням уточнених даних за попередній період.

Так, у 2017 р. будівельна галузь була на підйомі (рис. 1 і 2), маючи стабільно гарні показники протягом всього року. За підсумками 2017 р. підприємства виконали будівельні роботи більш ніж на 101,1 млрд грн. Об'єми будівництва зросли на 21% порівняно з 2016 р. У 2017 р. була прийнята низка важливих законодавчих змін у рамках дерегуляції будівництва, що також суттєво вплинуло на розвиток галузі, хоч важливо й контролювати якість самого будівництва. Нове будівництво, реконструкція та технічне переоснащення становили 73,2% від загального обсягу виконаних будівельних робіт, капітальний і поточний ремонти – 17,1 та 9,7% відповідно. За підсумками року будівництво інженерних споруд зросло на 26,3%, будівель – на 16,1% [12; 13]. Також 2017 р. став рекордним роком не тільки будівництва багатоповерхівок, але й соціальної інфраструктури (рис. 4), впроваджено багато соціальних програм Уряду, які дозволили збудувати та реконструювати величезну кількість об'єктів інфраструктури. Так, у 2017 р. Кабміном було виділено 220 млн грн на будівництво футбольних полів різного розміру, побудовано 200 гуртожитків для контрактників Збройних сил України. Одним із серйозних досягнень 2017 р. стало введення в експлуатацію «захисного контуру» комплексу захисних споруд на Чорнобильській АЕС, будівництво тривало 7 років (з 2010 р.) і в 2017 р. вийшло на вирішальний етап [14].

За підсумками I кварталу 2018 р. у містах України введено в експлуатацію близько 1218 тис. м^2 житла (65,7%). У свою чергу, у сільській місцевості прийнято в експлуатацію понад 636 тис. м^2 житла (34,3%). З них, обсяг введеного в експлуатацію житла в багатоквартирних будинках становить 52,6%, а в одноквартирних – 47,4% [9; 15].

За інформацією у регіонах лідери за обсягами виконаних будівельних робіт: Харківська область – 2,1 млрд грн, Дніпропетровська – 2, Одеська – 1,6, місто Київ – 4,8 млрд грн. Найкращі показники росту в цьому плані показали Вінницька (155,6%) та Чернівецька (143,5%) області. У розрізі областей, лідери за обсягами прийнятого в експлуатацію житла наступні: Київська область – 290,6 тис. м^2, Львівська – 211,7, місто Київ – 262,8 тис. м^2. Лідерство за темпами у цьому напрямку здобули Харківський (359,7%) та Кіровоградський (203,2 %) регіони [9; 15].

Однак варто відмітити, що фахівці [1; 2; 8; 11] вважають, що «на сучасному етапі досить складно говорити про конкурентоспроможність цієї галузі і ... на глобальному рівні галузь будівництво України значно відстає через брак необхідних фінансових та організаційних перетворень [1, с. 40-42]. Так, й інші дослідники-науковці В.Ф. Гамалій, С.А. Романчук, О.В. Ткачук [2] відзначають, що «в Україні сформувалися серйозні перешкоди для вільної конкуренції в будівельній галузі. Висока концентрація і вертикальна інтеграція будівельного сектору, близькість деяких гравців ринку до влади, непрозорий процес виділення земельних ділянок паралізують вільну конкуренцію у будівельному бізнесі» [2, с. 27]. Варто констатувати, що розвиток будівельної галузі неминуче викликає економічне зростання у країні та розв'язання багатьох соціальних проблем. Це пов'язано з тим, що будівельна галузь в Україні створює велику кількість робочих місць і використовує продукцію всіх галузей національного господарства [1, с. 40]. Отже, будівництво й залишається провідною сферою економічної діяльності за обсягами освоєння капітальних інвестицій (рис. 3), оскільки у 2017 р. їх частка була 12,3% (для порівняння: промисловість – 33,1%, сільське, лісове та рибне господарство – 14,0, інформація та телекомунікації – 4,1%, оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 7,0%, транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність – 8,7%, державне управління й оборона; обов`язкове соціальне страхування – 7,4% [10]), але зараз в Україні у будівництві як й у будь-якої галузі національної економіки є суттєві проблеми здійснення інвестиційної діяльності [9, с. 84], насамперед, це стосується інвестицій в основний капітал (рис. 4), до яких включається вкладання інвестицій і в капітальне будівництво, реконструкцію та розширення як житлового, так і виробничого фонду країни.

Будівельний ринок України має тенденцію до поступового збільшення реалізації будівельної продукції з 2014 р., але в недостатній кількості, щоб збільшити відсоткове значення в структурі ВВП України та збільшення його розмірів. Загалом в Україні частка будівельної галузі в структурі ВВП становить всього 2%, одною з причин цього є зменшення капітальних інвестицій в будівництво на 16,6% у 2014 р., 16,3% у 2015 р. та 12,6% у 2016 р. [10; 16]. Станом на 24.10.2018 р. за видами будівельної продукції найбільший обсяг будівельних робіт виконано з будівництва будівель – 14255,2 млн грн або 72,8% від загального обсягу, з них, з будівництва житлових будівель виконано робіт на суму 9015,8 млн грн або 46,0%, нежитлових – 5239,4 млн грн. або 26,8% [10; 16].

У вересні 2018 р. порівняно із серпнем 2018 р. сезонно скоригований індекс будівельної продукції становив 96,3%, а проти вересня 2017 р. індекс будівельної продукції, скоригований на ефект календарних днів, становив 99,8%. У січні–вересні 2018 р. порівняно із січнем–вереснем 2017 р. індекс будівельної продукції (рис. 6) склав 105,4%, за цей період підприємства України виконали будівельні роботи на суму 86,5 млрд грн [18].

Як відмічають Л.Л. Калініченко, Ю.Р. Сидорова [16], «процес будівництва характеризується високим рівнем матеріаломісткості, що, відповідно, на провідне місце виводить галузь будівельних матеріалів, як ту, яка здійснює постачання необхідних матеріалів для створення будівельної продукції». Це пов'язано з тим, на їх погляд, що «промисловість будівельних матеріалів є багатодиверсифікованою сферою, що включає в себе понад двадцять галузей, які формують свій, специфічний ринок будівельних

матеріалів [16]. Слід погодитися з цими фахівцями, коли вони стверджують, що «на сучасному етапі досить складно говорити про будь-яку конкурентоспроможність будівельної галузі. Якщо на регіональному рівні чітко прослідкується тенденція верховенства будівельних організацій центральних районів та великих міст-мільйонерів у зв'язку з їх значними потужностями й інвестиційною привабливістю, то на глобальному рівні будівельна галузь України значно відстає через відсутність необхідних фінансових та організаційних перетворень» [16].

Висновки. У межах нашого дослідження було проаналізовано зміни за останній час обсягу виконаних будівельних робіт за видами будівельної продукції та динаміку обсягу капітальні інвестиції в будівництво Україні і структуру освоєних інвестицій в будівництві, що надалі може бути використано для моделі прогнозу стану будівничої галузі та її показників на майбутні періоди. Так, досліджуючи далі за допомогою статистичних даних [10] інформацію щодо макроекономічних показників розвитку будівельних підприємств, виявлено, що ступінь зносу основних засобів збільшується, обсяги введення нових основних засобів зменшуються, рентабельність операційної діяльності підрядних підприємств по-

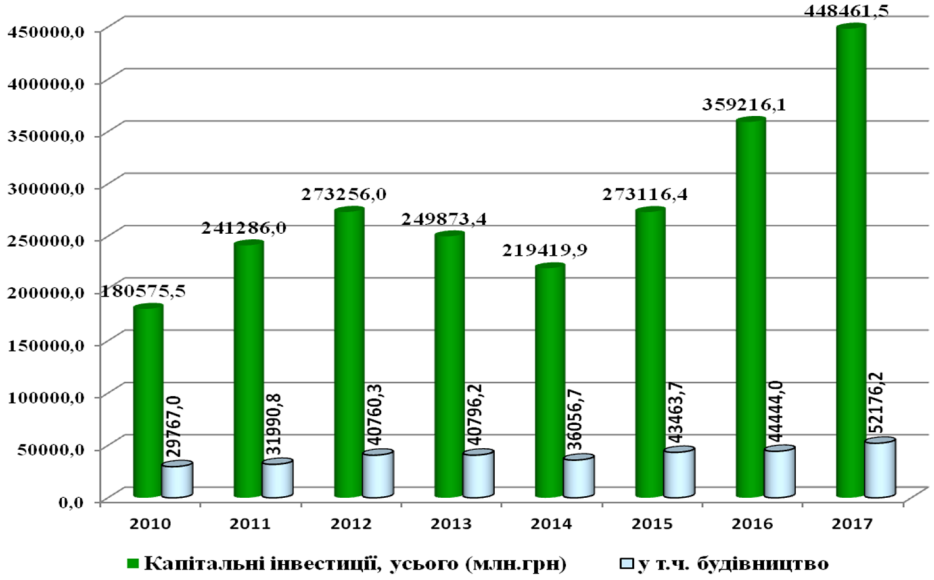

Рис. 3. Капітальні інвестиції в Україні за 2010-2017 рр.

Джерело: побудовано на підставі останніх опублікованих статистичних даних Державної служби статистики України [10] (дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях).

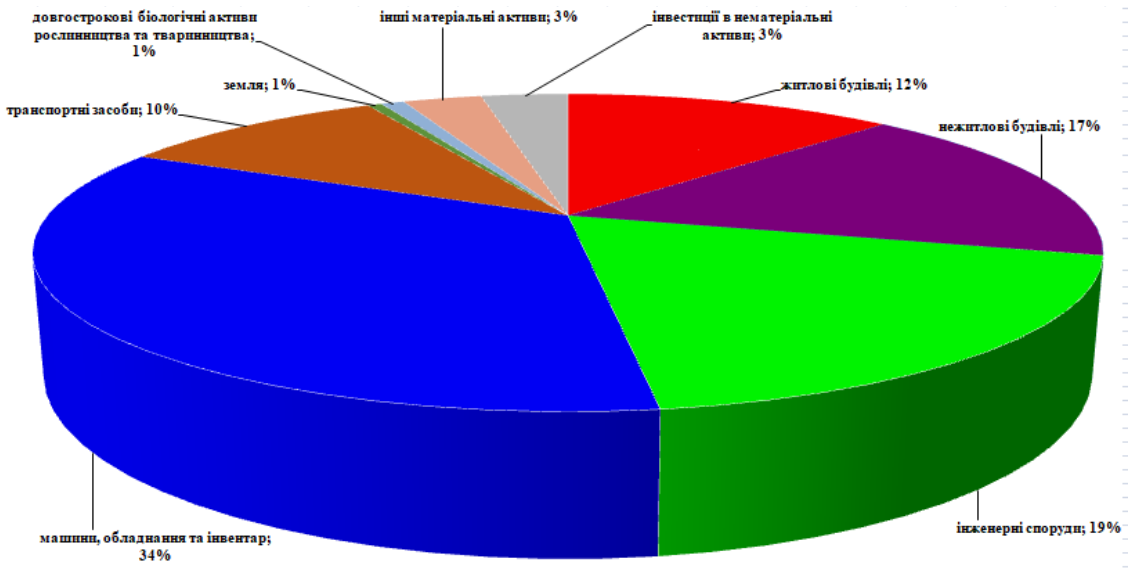

Рис. 4. Капітальні інвестиції за видами активів за окремими напрямками за 2016 р.

Джерело: побудовано на підставі останніх опублікованих (на 24.10.2018 р.) офіційних статистичних даних Державної служби статистики України [10] (дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях).

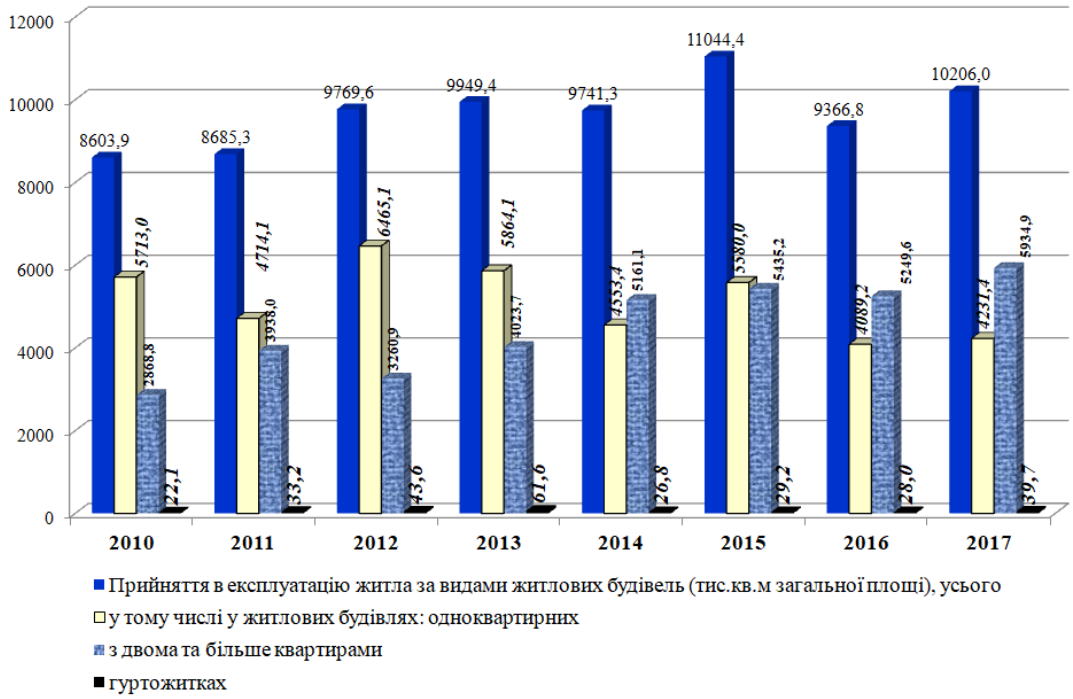

Рис. 5. Прийняття в експлуатацію житла за видами житлових будівель

Джерело: побудовано на підставі останніх опублікованих статистичних даних Державної служби статистики України [10] (дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях).

Рис. 6. Індекси будівельної продукції (у % до відповідного періоду попереднього року, наростаючим підсумком)

Джерело: побудовано на підставі останніх опублікованих статистичних даних Державної служби статистики України [18] (дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях).

стійно знижується, при зростанні вимог до якості будівельних робіт і надзвичайно швидких темпів науково-технічного прогресу в цій галузі. Крім того, варто констатувати, що «важлива роль, яка відведена будівництву, вимагає ретельного його забезпечення всіма необхідними ресурсами: людськими, матеріальними, енергетичними, інформаційними.

Таким чином, «з розвитком будівельної галузі розвиваються: виробництво будівельних матеріалів і відповідного обладнання, машинобудівна галузь, металургія і металообробка, нафтохімія, виробництво скла, деревообробна і фарфоро-фаянсова промисловість, транспорт, енергетика тощо. Також будівництво, як ніяка інша галузь економіки, сприяє розвитку підприємств малого і середнього бізнесу. Розвиток будівельної галузі неминуче викликає економічне зростання у країні та вирішення багатьох соціальних проблем» [16]. Однак варто погодитись з вітчизняним економістом А.В. Гуцало, який у власному дослідженні [11, с. 63-64] звертає увагу на

існуючі проблеми недосконалої організації будівництва багатьох підрядних підприємств, яка, на його думку, «набагато відстає від європейських компаній, що у разі лібералізації українського будівельного ринку, входження на нього великих європейських компаній, загрожує українським підприємствам. втратою конкурентних позицій, внаслідок чого більшість підрядних підприємств можуть зіткнуться зі значними труднощами в майбутньому». Саме на дослідження можливих шляхів вирішення цих питань варто спрямувати зусилля наукових фахівців та практиків. У подальших дослідженням варто розробити теоретико-методичні засади моделювання сценаріїв розвитку будівельних підприємств з урахуванням галузевої специфіки забезпечення її ресурсами: людськими, матеріальними, енергетичними, інформаційними.

Література

1. **Фісуненко** Н.О. Підходи до дослідження стану будівельної галузі. *Забезпечення сталого розвитку економіки: проблеми, можливості, перспективи*: матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м.Ужгород, 16-17 лютого 2018 року) / за заг. ред.: М. М. Палінчак, В.П. Приходько, A.Krynski. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С.40-43. 2. **Гамалій В.Ф., Романчук С.А., Ткачук О.В.** Прогнозування розвитку національного будівельного ринку в умовах економічної кризи *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2013. № 4(24). С. 25-29. URL: http://old.bumib.edu.ua/sites/default/files/visnyk/6_1.pdf (назва з екрану, дата звернення - 5.10.2018 р.). 3. **Мамонов К.А., Угоднікова О. І.** Планування потенціалу розвитку будівельного підприємства. *Економічний аналіз: зб. наук. праць*. 2013. С. 311-316. 4. **Угоднікова О.І.** Інформаційно-аналітичне забезпечення оцінки потенціалу розвитку підприємств будівельної галузі: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Харків: Хар-кий нац. ун-т міського господарства ім. О. М. Бекетова. 2016. 22 с. 5. **Бушуєва Н. С.** *Управління розвитком підприємств будівельної галузі шляхом формування їх стратегічного потенціалу*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук: спец. 05.13.22 –управління проектами та розвиток виробництва; Київський національний університет будівництва і архітектури. Київ, 2010. 20 с. 6. **Крисько Ж.** Аналіз середовища реструктуризації підприємств будівельної галузі. *Економічний аналіз*. 2012. № 10(4). С. 203-206. 7. **Сенів Б. Г.** Сучасний стан та перспективи розвитку будівельної галузі України. *Інноваційна економіка*. 2010. № 3. С. 19-24. 8. **Татар М. С.** Дослідження проблем розвитку ресурсного потенціалу будівельних підприємств України в умовах активізації факторів зовнішнього середовища. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 6, Ч. 3. С. 81-86. 9. **Ліпич Л.Г., Чорнуха І. В., Цимбалюк І. О.** *Формування стратегії розвитку будівельного підприємства в умовах інвестиційної конкуренції*: монографія. Луцьк: Вежа - Друк, 2015. 212 с. 10. **Економічна** статистика: економічна діяльність – «Будівництво». Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/bud.htm (назва з екрану, дата звернення - 5.10.2018 р.). 11. **Гуцало** А.В. *Економіко-управлінський реінжиніринг бізнес-процесів підрядного підприємства*: дисертація на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук за спец.: 08.00.04. Київ: Київський національний університет будівництва і архітектури. 2017. 222 с. 12. **Будівельна** галузь України за рік зросла на 21%. Сайт "Главком": аналітичні матеріали. URL: https://glavcom.ua/economics/finances/budivelna-galuz-ukrajini-za-rik-zrosla-na-21-468242.html (назва з екрану, дата розміщення - 24.01.2018 р.). 13. **Лев Парцхаладзе.** З початку 2018 року українська будівельна галузь залишається стабільною. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/news/z-pochatku-2018-roku-ukrayinska-budivelna-galuz-zalishayetsya-stabilnoyu-lev-parchaladze (назва з екрану, дата розміщення - 26.03.2018 р.). 14. **Владислав Христофоров**. Річний звіт: Будівельна галузь в Україні у 2017 році. Портал «Uprom.Info»: аналітичні матеріали. URL: http: // uprom.info/news/other/buduvannya/richniy-zvit-budivnitstvo-v-ukrayini (дата розміщення - 03.12 2017 року). 15. **Будівельна** галузь України: Аналітичні дані сайту Запорізького Регіонального Управління Державного фонду сприяння молодіжному житловому будівництву»: аналітичні матеріали. URL: https://zp.molodkredit.gov.ua/novyny/budivelna-haluz-ukrainy-rezultaty-i-kvartalu-2018-roku (назва з екрану, дата розміщення - 3.05 2018 року). 16. **Калініченко Л.Л., Сидорова Ю.Р.** Аналіз тенденцій розвитку будівельної галузі та будівельної продукції України. *Молодий вчений*. 2017. Вип. №4.4 (44.4). С.64-69 URL: http://molodyvcheny.in.ua/ files/journal/2017/4.4/15.pdf. (назва з екрану, дата звернення -12.03.2019) 17. **Биба В.В., Гаташ В.В.** Стан та перспективи розвитку будівельної галузі України. *Збірник наукових праць (галузеве машинобудування, будівництво)* ПолтНТУ. 2013. Вип.4(39). Т. 2. С. 3–9. 18. **Виконання** будівельних робіт у січні–вересні 2018 року. Експрес-випуск Державної служби статистики України від 23.10.2018. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/ (назва з екрану, дата звернення -12.03.2019).

References

1. Fisunenko N.O. (2018). Pidkhody do doslidzhennia stanu budivelnoi haluzi [Approaches to the study of the state of the construction industry.]. *Zabezpechennia staloho rozvytku ekonomiky: problemy, mozhlyvosti, perspektyvy – Ensuring Sustainable Development of the Economy: Problems, Opportunities, Perspectives*: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, (pp. 40-43). Uzhhorod, Helvetia Publishing House [in Ukrainian].

2. Hamalii V.F., Romanchuk S.A., Tkachuk O.V. (2013). Prohnozuvannia rozvytku natsionalnoho budivelnoho rynku v umovakh ekonomichnoi kryzy [Forecasting development of the national construction market in the conditions of the economic crisis]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu – Herald of the Berdyansk University of Management and Business*, 4(24), pp.

25-29. Retrieved from http: //old.bumib.edu.ua/sites/default/files/visnyk/6_1.pdf [in Ukrainian].

3. Mamonov K.A., Uhodnikova O. I. (2013). Planuvannia potentsialu rozvytku budivelnoho pidpryiemstva [Planning of the potential of development of a construction enterprise]. *Ekonomichnyi analiz – Economic analysis*, pp. 311-316 [in Ukrainian].

4. Uhodnikova O.I. (2016). Informatsiino-analitychne zabezpechennia otsinky potentsialu rozvytku pidpryiemstv budivelnoi haluzi [Information-analytical support for estimating the potential of development of construction industry enterprises]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv, Kharkiv National Unity of the city economy to them. O. M. Beketov [in Ukrainian].

5. Bushuieva N. S. (2010). Upravlinnia rozvytkom pidpryiemstv budivelnoi haluzi shliakhom formuvannia yikh stratehichnoho potentsialu [Management of the development of construction industry enterprises by forming their strategic potential]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv, Kiev National University of Construction and Architecture [in Ukrainian].

6. Krysko Zh. (2012). Analiz seredovyshcha restrukturyzatsii pidpryiemstv budivelnoi haluzi [An analysis of the restructuring environment of construction industry enterprises]. *Ekonomichnyi analiz – Economic analysis*, 10(4), pp. 203-206 [in Ukrainian].

7. Seniv B. H. (2010). Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku budivelnoi haluzi Ukrainy [Current situation and prospects of the construction industry in Ukraine]. Innovatsiina ekonomika – Innovative economy, 3, pp. 19-24 [in Ukrainian].

8. Tatar M. S. (2016). Doslidzhennia problem rozvytku resursnoho potentsialu budivelnykh pidpryiemstv Ukrainy v umovakh aktyvizatsii faktoriv zovnishnoho seredovyshcha [Research of problems of development of resource potential of construction enterprises of Ukraine in conditions of activation of environmental factors.]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific herald of Uzhgorod National University. Series: International Economic Relations and World Economy*, Issue 6, part 3, pp. 81-86 [in Ukrainian].

9. Lipych L.H., Chornukha I. V., Tsymbaliuk I. O. (2015). Formuvannia stratehii rozvytku budivelnoho pidpryiemstva v umovakh investytsiinoi konkurentsii [Formation of the strategy of development of a construction enterprise in the conditions of investment competition]. Lutsk, Vezha Druk [in Ukrainian].

10. Ekonomichna statystyka: ekonomichna diialnist – «Budivnytstvo» [Economic statistics: economic activity - "Construction"]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/bud.htm [in Ukrainian].

11. Hutsalo A.V. (2017). Ekonomiko-upravlinskyi reinzhynirynh biznes-protsesiv pidriadnoho pidpryiemstva [Economic and managerial reengineering of business processes of a subcontracting enterprise]. *Candidate's thesis.* Kyiv, Kiev National University of Construction and Architecture [in Ukrainian].

12. Budivelna haluz Ukrainy za rik zrosla na 21% [The construction industry of Ukraine for the year increased by 21%.]. The site "Glavkom": analytical materials. (n.d.). *glavcom.ua*. Retrieved from https://glavcom.ua/economics/finances/budivelna-galuz-ukrajini-za-rik-zrosla-na-21-468242.html [in Ukrainian].

13. Partskhaladze Lev. Z pochatku 2018 roku ukrainska budivelna haluz zalyshaietsia stabilnoiu. Ministerstvo rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy [Since the beginning of 2018, the Ukrainian construction industry has remained stable. Ministry of Regional Development, Construction and Housing and Communal Services of Ukraine]. *Uriadovyi portal – Government portal. kmu.gov.ua*. Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/ua/news/ z-pochatku-2018-roku-ukrayinska-budivelna-galuz-zalishayetsya-stabilnoyu-lev-parchaladze [in Ukrainian].

14. Vladyslav Khrystoforov. Richnyi zvit: Budivelna haluz v Ukraini u 2017 rotsi [Annual report: Construction industry in Ukraine in 2017.]. Portal "*Uprom.Info*": analytical materials. Retrieved from http: // uprom.info/news/other/buduvannya/richniy-zvit-budivnit stvo-v-ukrayini [in Ukrainian].

15. Budivelna haluz Ukrainy: Analitychni dani saitu Zaporizkoho Rehionalnoho Upravlinnia Derzhavnoho fondu spryiannia molodizhnomu zhytlovomu budivnytstvu» [Construction industry of Ukraine: Analytical data of Zaporizhzhya Regional Office of the State Fund for Youth Housing Assistance»]. *zp.molod-kredit.gov.ua*. Retrieved from https://zp.molod-kredit.gov.ua/novyny/budivelna-haluz-ukrainy-rezultaty-i-kvartalu-2018-roku [in Ukrainian].

16. Kalinichenko L.L., Sydorova Yu.R. (2017). Analiz tendentsii rozvytku budivelnoi haluzi ta budivelnoi produktsii Ukrainy [Analysis of trends in the construction industry and construction products in Ukraine]. Molodyi vchenyi – Young scientist, Issue 4.4 (44.4), pp. 64-69. Retrieved from http://molodyvcheny. in.ua/files/journal/2017/4.4/15.pdf [in Ukrainian].

17. Byba V.V., Hatash V.V. (2013). Stan ta perspektyvy rozvytku budivelnoi haluzi Ukrainy [Status and prospects of the construction industry in Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats (haluzeve mashynobuduvannia, budivnytstvo) PoltNTU – Collection of scientific works (branch engineering, construction) PoltNTU*, Issue 4(39), Vol. 2, pp. 3–9 [in Ukrainian].

18. ykonannia budivelnykh robit u sichni–veresni 2018 roku [Implementation of construction works in January-September 2018]. Express-release of the State Statistics Service of Ukraine dated 23.10.2018. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/ [in Ukrainian].

Латишева О. В., Сайко А. Д. Будівельна галузь України: сучасний стан та її роль у забезпеченні сталого розвитку національної економіки

У статті визначено роль будівельної галузі в забезпеченні сталого розвитку національної економіки країни, розглянуто сучасний стан підприємств будівельної галузі, висвітлено фактори впливу зовнішнього та внутрішнього середовища, що впливають на галузеві особливості будівельних підприємств; визначено та детально охарактеризовано комплекс загроз, що включає в себе кожен з наведених факторів. Окреслена специфіка будівельної галузі при зростанні вимог до якості будівельних робіт і надзвичайно швидких темпів науково-технічного прогресу в цієї галузі. Проаналізовано, які регіони є лідерами за обсягами виконаних будівельних робіт. Визначено, що від інших галузей

будівництво відрізняється своєю продукцією (будівлі, споруди), яка є нерухомою, великогабаритною, тобто створюється більшість основних виробничих і невиробничих фондів. У статті було проаналізовано зміни за останній час обсягу виконаних будівельних робіт за видами будівельної продукції та представлено динаміку обсягу капітальні інвестиції в будівництво України і структуру освоєних інвестицій в будівництві. Запропоновано надалі використати ці дані для моделі прогнозу стану будівничої галузі та її показників на майбутні періоди. Представлено інформацію щодо макроекономічних показників розвитку будівельних підприємств, систематизовано та виявлено, що ступінь зносу основних засобів збільшується, обсяги введення нових основних засобів зменшуються, рентабельність операційної діяльності підрядних підприємств постійно знижується. Запропоновано у подальших дослідженнях розробити теоретико-методичні засади моделювання сценаріїв розвитку будівельних підприємств з урахуванням галузевої специфіки забезпечення її всіма необхідними ресурсами: людськими, матеріальними, енергетичними, інформаційними.

Ключові слова: сталий розвиток, будівельна галузь, будівельні підприємства, тенденції розвитку будівельної галузі, фактори, що впливають на сталість будівельних підприємств.

Латышева А. В., Сайко А. Д. Строительная отрасль Украины: современное состояние и ее роль в обеспечении устойчивого развития национальной экономики

В статье определена роль строительной отрасли в обеспечении устойчивого развития национальной экономики страны, рассмотрено современное состояние предприятий строительной отрасли, освещены факторы влияния внешней и внутренней среды, влияющие на отраслевые особенности строительных предприятий; определен и подробно охарактеризован комплекс угроз, включающий в себя каждый из приведенных факторов. Обозначена специфика строительной отрасли при росте требований к качеству строительных работ и чрезвычайно быстрых темпов научно-технического прогресса в этой области. В статье проанализированы регионы, являющиеся лидерами по объемам выполненных строительных работ. Определено, что от других отраслей строительство отличается своей продукцией (здания, сооружения), которая является неподвижной, крупногабаритной, то есть создается большинство основных производственных и непроизводственных фондов. В статье были проанализированы изменения за последнее время объема выполненных строительных работ по видам строительной продукции и представлена динамика объема капитальные инвестиции в строительство Украины и структуру освоенных инвестиций в строительстве. Предложено в дальнейшем использовать эти данные для модели прогноза состояния строительной отрасли и ее показателей на будущие периоды. Представлена информация по макроэкономическим показателям развития строительных предприятий, систематизировано и выявлено, что степень износа основных средств увеличивается, объемы ввода новых основных средств уменьшаются, рентабельность операционной деятельности подрядных предприятий постоянно снижается. Предложено в дальнейших исследованиях разработать теоретико-методические основы моделирования сценариев развития строительных предприятий с учетом отраслевой специфики обеспечения ее всеми необходимыми ресурсами: людскими, материальными, энергетическими, информационными.

Ключевые слова: устойчивое развитие, строительная отрасль, строительные предприятия, тенденции развития строительной отрасли, факторы, влияющие на устойчивость строительных предприятий.

Latysheva O., Saiko A. Construction industry of Ukraine: the current state and its role in ensuring the sustainable development of the national economy

The article defines the role of the construction industry in ensuring sustainable development of the national economy of the country, considers the current state of the enterprises of the construction industry, the factors of influence of the external and internal environment, which influence the branch features of construction enterprises are highlighted; A complex of threats has been defined and described in detail, including each of the following factors. The specifics of the construction industry are highlighted with the increasing requirements for the quality of construction works and the extremely rapid pace of scientific and technological progress in this field.

The article analyzes which regions are leaders in the volume of completed construction work. It is determined that from other industries construction is distinguished by its products (buildings, constructions), which is immovable, large, that is, the majority of the main production and non-productive assets are created. The article analyzes the recent changes in the volume of construction works performed by types of construction products and presents the dynamics of capital investment in construction in Ukraine and the structure of investments in construction. It is proposed to further use this data for the model of the forecast of the state of the construction industry and its indicators for future periods. The information on macroeconomic indicators of development of construction enterprises is presented, it is systematized and found that the degree of depreciation of fixed assets increases, volumes of introduction of new fixed assets are reduced, the profitability of operational activity of subcontractors is constantly decreasing. It is suggested in further research to develop theoretical and methodical principles of modeling scenarios for the development of construction enterprises, taking into account the specifics of the sector, providing it with all the necessary resources: human, material, energy, information.

Keywords: sustainable development, construction industry, construction enterprises, trends of the construction industry, factors influencing the constancy of construction enterprises.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

УДК 336.763.34+338.43(477) doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-74-78

О. О. Лемішко,
кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0002-6216-652X,
e-mail: elena.lemishko@gmail.com,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

ІПОТЕЧНІ МЕХАНІЗМИ ВІДТВОРЕННЯ КАПІТАЛУ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНА

Вступ. Важливим джерелом відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств є інвестиційно-іпотечне кредитування, поширене в більшості розвинених країн. Його інструменти мають значні перспективи розвитку в Україні з огляду на велику площу сільськогосподарських угідь. У сільському господарстві, зокрема в рослинництві, земля є основним фактором виробництва, проте у нашій країні вона не визначається капіталом, її вартість не відображається у складі основного капіталу в балансі, а прибуток на землю не нараховується. Залучення фінансових ресурсів в аграрну сферу шляхом надання кредитних позик під заставу земель сільськогосподарського призначення на даний час ускладнений через мораторій на їх відчуження.

У зазначених умовах своєчасною є увага таких учених, як Т. Гринчук, Л. Сатир, до іпотечних механізмів, що надають потужні можливості для розвитку аграрного сектора економіки України: забезпечення доступу сільськогосподарських підприємств до дешевих і довгострокових кредитів для фінансування відтворення спожитих засобів виробництва на розширеній основі; зміцнення виробничих потужностей сільськогосподарських виробників; підвищення ефективності використання їх природно-ресурсного потенціалу [1; 2]. Визначенню концептуальних засад земельно-іпотечного кредитування в аграрному секторі економіки присвячено дослідження Ю. Груздєва [3], А. Третяка, В. Другак, А. Вольської [8], Р. Ступень, О. Ступень [9]. Зарубіжний досвід використання іпотечних інструментів на ринку нерухомості, організації інфраструктури земельної іпотеки висвітлено у працях С. Онишко, В. Прокопенко [4], В. Поліщук [5]. Н. Левченко [6], І. Юрченко [7]. Високо оцінюючи науковий доробок зазначених авторів, слід наголосити на потребі подальшої адаптації існуючих механізмів розвитку іпотечного ринку сільськогосподарських земель до вітчизняної практики.

Мета роботи полягає в ідентифікації основних характеристик іпотечних механізмів відтворення капіталу в аграрному секторі економіки за європейським і американським типом та розробка на цій основі рекомендацій для України.

Методи дослідження. Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці вчених із питань розвитку іпотечних ринків країн світу, матеріали періодичних видань, ресурси Internet, офіційні дані Національного банку України. При проведенні дослідження використано методи теоретичного узагальнення, аналізу і синтезу, табличного відображення даних.

Результати. Земельна іпотека дає змогу сільськогосподарським виробникам розвинених країн, з одного боку, розширювати сільськогосподарське виробництво шляхом використання основних засобів, придбаних за рахунок іпотечних кредитів, а з іншого – прискорювати оборот капіталу й отримувати додатковий прибуток [3, с. 256].

В умовах євроінтеграції доцільно дослідити перспективи входження України на іпотечні ринки країн Єврозони. Її модель важко описати через суттєві розбіжності, що притаманні національним іпотечним ринкам і проявляються на рівні інституційної інфраструктури, джерел фінансування/рефінансування, процентних ставок за іпотечними кредитами тощо [4, с. 161]. У США та країнах ЄС склалися дві основні моделі рефінансування іпотечних кредитів – однорівнева та дворівнева (див. таблицю).

Однорівнева модель рефінансування іпотечних кредитів передбачає емісію іпотечних цінних паперів самим іпотечним кредитором, дворівнева – передбачає кредитування установою другого рівня установ першого рівня під іпотечні активи, що виконують роль забезпечення.

Однорівнева модель земельно-іпотечного кредитування історично склалася в європейських країнах (Німеччина, Австрія, Нідерланди, Великобританія, Фінляндія, Данія, Швеція, Канада, Франція та Іспанія). У рамках однорівневої моделі земельно-іпотечного кредитування доцільно розглянути досвід функціонування будівельно-ощадних кас (нім. *bausparkasse*) у Німеччині з огляду на привабливість умов надання іпотечних позик [5, с. 18]. Їх вкладниками і позичальниками є одні й ті самі люди – члени каси, які мають право одержати іпотечний кредит за низькою ставкою, оскільки також погоджуються на розміщення депозиту за ставками, нижчими за ринкові. Іпотечну систему Німеччини, яка діє за принципом каси взаємодопомоги, називають ще збалансовано-автономною [6, с. 283], оскільки вона є незалежною від коливань на фінансовому ринку і цін позичкових коштів.

Таблиця

Порівняльна оцінка моделей земельно-іпотечного кредитування

Ознака	Однорівнева модель	Дворівнева модель
Відкритість	Замкнута у рамках земельно-іпотечного фінансового ринку	Відкрита у рамках фінансового ринку загалом
Поширення	Європа	США
Суб'єкти	Спеціалізовані кредитні організації (земельно-іпотечні банки), ощадно-позичкові асоціації, кооперативи взаємного кредитування	На першому рівні – будь-які банки, на другому – земельно-іпотечне агентство, яке акумулює земельні застави для рефінансування кредиторів
Активні іпотечні операції	Кредитування, випуск земельних іпотечних цінних паперів, їх розміщення на фінансових ринках, рефінансування нових кредитів	Рефінансування первинних кредиторів (комерційних банків, ощадно-позичкових асоціацій або кредитних спілок)
Операції з формування ресурсів	Власні накопичення кредитних установ; реалізація іпотечних облігацій під забезпечення нерухомістю	Проведення сек'юритизації активів, випуск емісійних іпотечних цінних паперів та їх реалізація на фінансових ринках
Переваги	Відносна простота організації і захищеність від впливу коливань ринку капіталів	Відносна стабільність, зниження ризиків і стандартизація позик
Недоліки	Більш складний доступ до рефінансування первинних іпотечних кредиторів	Складність організації, відчутність до коливань ринку капіталів, потреба у попередньому оголошенні прибутковості і терміну погашення цінних паперів
Передумови функціонування	Пруденційне регулювання кредитно-фінансової діяльності спеціалізованих земельно-іпотечних банків, жорсткі вимоги до іпотечного пулу, залучення коштів за допомогою іпотечних облігацій	Розвинений ринок капіталу, зокрема вторинний ринок цінних паперів; державні гарантії інвестиційних вкладень в іпотечні облігації

Джерело: *узагальнено автором за даними* [4-7].

Дворівнева американська модель земельно-іпотечного кредитування є найбільш складною за організаційною побудовою і за розмаїттям іпотечних інструментів. Порівняно з однорівневою вона має складнішу побудову, більшу кількість учасників і капіталізацію. Фактичними утримувачами переважної частини позик у рамках дворівневої іпотечної системи є земельно-іпотечні агентства, які реалізують їх інвесторам у вигляді цінних паперів, забезпечених іпотекою земельних ділянок.

Відповідно до світової практики до іпотечного кредитування висувають такі вимоги: розмір кредиту не має перевищувати 70% від ринкової вартості земельної ділянки, що виступає предметом іпотеки; обґрунтоване визначення заставної вартості об'єкта кредитування; страхування земельної ділянки від сільськогосподарських ризиків; можливість заміни земельної ділянки у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання, дострокового виконання заставодавцем грошового зобов'язання, псування предмета іпотеки, набуття сили рішення суду про визнання договору недійсним або рішення суду про його розірвання.

Незважаючи на деякі відмінності в організації спеціалізованих кредитних організацій, загальними ознаками іпотечних систем країн ЄС є: довгостроковий термін надання позики під заставу земель сільськогосподарського призначення; боніфікація відсотка (від пізньолат. *bonifico* – поліпшую) – часткова компенсація відсоткової ставки по кредиту за рахунок бюджетних коштів [7, с. 58]; чітке відокремлення внутрішнього банківського обліку активів, пасивів та операцій, пов'язаних із іпотекою, від інших видів їхньої діяльності, з метою ефективного управління ними [8, с. 33].

У рамках однорівневої іпотечної системи Державний іпотечний земельний банк має бути регулятором земельно-іпотечних відносин в сільському господарстві, через який здійснюється надання пільгових кредитів сільськогосподарським товаровиробникам під заставу земель сільськогосподарського призначення. На думку Р. Ступень і О. Ступень [9, с. 124] земельно-іпотечне агентство, як інститут земельного ринку, має обслуговувати повний цикл обороту земельних активів – від передачі предмета застави у кредитні установи до зворотного

викупу цінних паперів і, як результат, сприяти загальному підвищенню інвестиційної активності в сільському господарстві.

У 2012 році Кабінетом Міністрів України було прийнято рішення про створення публічного акціонерного товариства «Державний земельний банк» із статутним капіталом 120 млн грн, сто відсотків якого належить державі. Метою діяльності зазначалося створення сприятливих умов для розвитку сільського господарства, функціонування ринку земель, підтримки вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника, переважно малого та середнього фермерського господарства, зміцнення та реалізація виробничого і торгового потенціалу сільського господарства, розвиток сільськогосподарського виробництва. ПАТ «Державний земельний банк» (МФО 380968, Код ЄДРПОУ 38591533, адреса 03115, м. Київ, вул. Генерала Вітрука, 12) отримав банківську ліцензію 272 від 06.09.2013 року, яку було відкликано 27.09.2016 року [10]. Основною причиною невдалого експерименту, на нашу думку, є неможливість ефективного управління землями державного значення, зокрема процедурами приватизації, купівлі-продажу, обміну і надання їх в оренду в умовах мораторію на ринкові угоди з земельною власністю.

Розвиток земельної іпотеки стримує також ряд чинників, які мають відношення до кредиторів – банківських установ: відсутність у більшості з них досвіду довгострокового кредитування; брак довгострокових кредитних ресурсів, який у разі видачі іпотечних кредитів може призвести до браку перспективної ліквідності і порушення обов'язкових економічних нормативів; складність і невизначеність методичних підходів до визначення заставної вартості землі. Стимулами для активізації банківського іпотечного кредитування є: надання пільг в оподаткуванні прибутку банківських установ, отриманого за рахунок кредитування під заставу земельних ділянок; встановлення спеціальних банківських нормативів ліквідності і кредитних ризиків; субсидування з боку держави частини трансакційних витрат.

Розбудова іпотечної системи в українських умовах має носити ітеративний процес. На першому етапі доцільно створити спеціалізовану іпотечну банківську установу – земельний банк, який матиме право видавати іпотечні кредити і здійснювати емісію іпотечних цінних паперів, а також отримувати державні гарантії за іпотечним покриттям. На другому етапі – дозволити виконання зазначених операцій універсальним банківським установам, діяльність яких відповідатиме ліцензійним умовам. На третьому етапі – перетворення спеціалізованої земельної банківської установи на центральний банк однорівневої іпотечної системи з наданням йому функцій пруденційного нагляду за операціями універсальних банківських та їх рефінансування. Розвиток системи іпотечного кредитування, окрім економічних, матиме значні соціальні ефекти, серед яких – стабілізація зайнятості, підвищення реальних доходів сільського населення тощо.

Висновки. Основний науковий результат статті полягає в узагальненні характеристик однорівневої (європейської) і дворівневої (американської) моделей земельно-іпотечного кредитування за такими ознаками: відкритість, поширення, суб'єкти, активні іпотечні операції, операції з формування ресурсів, переваги, недоліки, передумови функціонування. Враховуючи банківсько-орієнтований характер фінансової системи і шлях на євроінтеграцію, в аграрному секторі економіки України доцільно впроваджувати однорівневу іпотечну систему, базисом якої є спеціалізований державний земельний банк, а основні іпотечні механізми представлені банківським кредитуванням під заставу землі сільськогосподарського призначення і емісією іпотечних цінних паперів. Обов'язковими умовами ефективного функціонування іпотечних механізмів відтворення капіталу в аграрному секторі економіки є: повноцінний земельний ринок, на якому без обмежень реалізуються усі функції власності – володіння, користування, розпорядження; надання податкових пільг банківським установам, що здійснюють іпотечне кредитування, а також державних гарантій за іпотечним покриттям.

Метою подальших досліджень є розробка біржових механізмів відтворення капіталу в аграрному секторі економіки на товарному і фінансовому ринках.

Література

1. **Гринчук Т. П.** Земельно-іпотечне кредитування в сільському господарстві: проблеми і перспективи розвитку. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 3. С. 116-124. 2. **Сатир Л. М.** Земельно-іпотечне кредитування як джерело фінансових ресурсів сільськогосподарських товаровиробників. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 4. С. 36-38. 3. **Груздєв Ю. В.** Проблеми розвитку земельно-іпотечного кредитування сільського господарства України. *Сталий розвиток економіки*. 2014. № 3. С. 253-258. 4. **Онишко С. В., Прокопенко В. Ю.** Іпотечні інструменти на ринку нерухомості: світовий досвід та висновки для України. *Економіка і регіон*. 2012. № 2. С. 156-163. 5. **Поліщук В.** Зарубіжний досвід організації інфраструктури земельної іпотеки для розвитку сільськогосподарського землекористування. *Землевпорядний вісник*. 2014. № 2. С. 16-19. 6. **Левченко Н. М.** Світова практика державного регулювання іпотеки земель сільськогосподарського призначення. *Теорія та практика державного управління*. 2010. Вип. 3. С. 275-284. 7. **Юрченко І. В.** Земельно-іпотечне кредитування в сільському господарстві зарубіжних країн. *Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки*. 2015. № 4. С. 50-60. 8. **Третяк А., Другак В., Вольська А.** Концептуальні засади іпотечного кредитування під заставу земель сільськогосподарського

призначення та їх землеустрою. *Економіст*. 2013. № 8. С. 31-33. 9. **Ступень Р., Ступень О.** Еколого-економічні особливості розвитку земельної іпотеки в кредитуванні сільського господарства. *Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія : Економіка АПК*. 2016. № 23(2). С. 120-127. 10. **Публічне** акціонерне товариство «Державний земельний банк». 2016. Київ: Національний банк України. URL: https: //bank.gov.ua/files/Licences_bank/380968.pdf.

References

1. Grynchuk T. P. (2017). Land Mortgage Credit in Agriculture: Problems and Prospects for Development. *Economy. Finances. Management: topical issues of science and practice*, No. 3, pp. 116-124 [in Ukrainian].

2. Satyr L. M. (2013). Land-mortgage credit as a source of financial resources of agricultural producers. *Investments: practice and experience*, No. 4, pp. 36-38 [in Ukrainian].

3. Gruzdjev Ju. V. (2014). Problems of development of land-mortgage credit to agriculture of Ukraine. *Sustainable development of the economy*, No. 3, pp. 253-258 [in Ukrainian].

4. Onyshko S. V., Prokopenko V. Ju. (2012). Mortgage instruments in the real estate market: world experience and conclusions for Ukraine. *Economy and region*, No. 2. pp. 156-163 [in Ukrainian].

5. Polishhuk V. (2014). Foreign experience in organizing land mortgage infrastructure for the development of agricultural land use. *Land Bulletin*, No. 2, pp. 16-19 [in Ukrainian].

6. Levchenko N. M. (2010). World practice of state regulation of mortgages of agricultural lands. *Theory and practice of public administration*, No. 3, pp. 275-284 [in Ukrainian].

7. Jurchenko I. V. (2015). Land-mortgage credit in agriculture of foreign countries. Visnyk KhNAU. Series: Economic Sciences, No. 4, pp. 50-60 [in Ukrainian]

8. Tretjak A., Drugak V., Vol's'ka A. (2013). Conceptual foundations of mortgage credit under the bail of agricultural land and their land management. *Economist*, No. 8, pp. 31-33 [in Ukrainian].

9. Ecological-economic features of land mortgage development in agricultural credit. (2016). *Visnyk of Lviv National Agrarian University. Series: Economy of agroindustrial complex*, No. 23 (2), pp. 120-127 [in Ukrainian].

10. Public Joint Stock Company "State Land Bank". (2016). Kyiv, National Bank of Ukraine. *bank.gov.ua*. Retrieved from https://bank.gov.ua/files/Licences_bank/ 380968.pdf.

Лемішко О. О. Іпотечні механізми відтворення капіталу в аграрному секторі економіки: світовий досвід та Україна

Вступ – актуальність статті визначається тим, що залучення фінансових ресурсів в аграрну сферу шляхом надання кредитних позик під заставу земель сільськогосподарського призначення на даний час ускладнений через мораторій на їх відчуження. У сільському господарстві земля є основним фактором виробництва, проте у нашій країні вона не визначається капіталом, її вартість не відображається у складі основного капіталу в балансі, а прибуток на землю не нараховується. Мета – визначення основних характеристик іпотечних механізмів відтворення капіталу в аграрному секторі економіки європейського та американського типу, а також розробка рекомендацій на цій основі для України. Результати – узагальнено характеристики одноріневої та дворівневої моделей земельно-іпотечного кредиту за такими особливостями: відкритість, розподіл, суб'єкти, активні іпотечні операції, операції з формування ресурсів, переваги, недоліки, передумови функціонування. Визначено фактори ринку землі та банківської діяльності, які перешкоджають розвитку іпотеки на землю. Надано критичну оцінку спроби створення спеціалізованого земельного банку в Україні. Висновок – пропонується ітеративний підхід до запровадження іпотечних механізмів відтворення капіталу в аграрному секторі економіки, представлений банківським кредитом під заставу сільськогосподарських земель і видачею іпотечних цінних паперів. Визначено обов'язкові умови ефективного функціонування іпотечних механізмів відтворення капіталу в аграрному секторі економіки: повноцінний земельний ринок, на якому всі функції власності здійснюються без обмежень; надання податкових пільг банківським установам, які надають іпотечний кредит, а також державні гарантії покриття іпотеки.

Ключові слова: іпотечні механізми, відтворення, капітал, аграрний сектор економіки, земля сільськогосподарського призначення, кредит, цінні папери.

Лемишко Е. А. Ипотечные механизмы воспроизводства капитала в аграрном секторе экономики: мировой опыт и Украина

Введение – актуальность статьи определяется тем, что привлечение финансовых ресурсов в аграрную сферу путем предоставления кредитных займов под залог земель сельскохозяйственного назначения в настоящее время затруднено из-за моратория на их отчуждение. В сельском хозяйстве земля является основным фактором производства, но в нашей стране она не определяется капиталом, ее стоимость не отражается в составе основного капитала в балансе, а прибыль на землю не начисляется. Цель – выявление основных характеристик ипотечных механизмов воспроизводства капитала в аграрном секторе экономики по европейскому и американскому типу и разработка рекомендаций на этой основе для Украины. Результаты – обобщены характеристики одноуровневой и двухуровневой моделей ипотечного кредитования по следующим признакам: открытость, распределение, субъекты, активные ипотечные операции, операции по формированию ресурсов, преимущества, недостатки, предпосылки функционирования. Определены факторы земельного рынка и банковской деятельности, которые препятствуют развитию ипотеки. Дана критическая оценка попытки создания специализированного земельного банка в Украине. Вывод – предложен итеративный подход к внедрению ипотечных механизмов воспроизводства капитала в аграрном секторе экономики, представленный банковским кредитом под залог сельскохозяйственных земель и выпуском ипотечных ценных бумаг. Обязательными условиями эффектив-

ного функционирования ипотечных механизмов воспроизводства капитала в аграрном секторе экономики определены: целостный земельный рынок, на котором все функции собственности реализуются без ограничений; предоставление налоговых льгот банковским учреждениям, предоставляющим ипотечные кредиты, а также государственные гарантии ипотечного покрытия.

Ключевые слова: ипотечные механизмы, воспроизводство, капитал, аграрный сектор, земля сельскохозяйственного назначения, кредит, ценные бумаги.

Lemishko O. Mortgage mechanisms of reproduction of capital in the agrarian sector of the economy: world experience and Ukraine

Introduction – the relevance of the article is determined by the limited involvement of financial resources in the agrarian sector of the economy by providing loans secured by land for agricultural purposes through a moratorium on their alienation. In agriculture, land is a major factor in production, but in our country it is not defined by capital, its value is not reflected in the share capital in the balance sheet, and land income is not charged. Purpose – identification of the main characteristics of the mortgage mechanisms of reproduction of capital in the agrarian sector of the economy by the European and American type, and developing recommendations on this basis for Ukraine. Results – the characteristics of one-level and two-level models of land-mortgage credit are generalized on the following features: openness, distribution, subjects, active mortgage operations, operations on resource formation, advantages, disadvantages, preconditions of functioning. The factors of the land market and banking activity, which hinder the development of land mortgages, are determined. Critical assessment of the attempt to create a specialized land bank in Ukraine is given. Conclusion – an iterative approach to the introduction of mortgage mechanisms of reproduction of capital in the agricultural sector of the economy is proposed, represented by bank credit under the bail of agricultural land and issuance of mortgage securities. The obligatory conditions for effective functioning of mortgage mechanisms of reproduction of capital in the agrarian sector of the economy are determined: a complete land market, on which all functions of ownership are implemented without restrictions; providing tax incentives to banking institutions that provide mortgage credit, as well as state guarantees for mortgage coverage.

Keywords: mortgage mechanisms, reproduction, capital, agrarian sector of the economy, agricultural land, credit, securities.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

УДК 330.837:316.4:352.07 doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-79-90

О. О. Хандій,
кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0002-7926-9007,
Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ТА ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Постановка проблеми. Орієнтація на ефективне використання соціальних ресурсів, активізацію соціального та трудового потенціалів та їх розвиток в системі управління територіальними громадами пов'язана з досягненням основних завдань реформи децентралізації – створенням спроможних об'єднаних територіальних громад, підвищенням якості життя громадян та якісного рівня публічних послуг. Розвиток соціального та трудового потенціалів територіальних громад залежить від сформованості та дієвості інституційних механізмів державного управління соціальним розвитком регіонів та інституційних механізмів самоврядування і саморозвитку територіальних громад. У сукупності зазначені механізми являють собою інституційне забезпечення розвитку соціальних ресурсів певної території. Недооцінка ролі соціального та трудового потенціалів в системі соціально-економічного розвитку територіальних громад, несформованість та недосконаліть правового й організаційно-економічного забезпечення участі населення в управлінні громадою знижують ефективність реформи децентралізації та не сприяють зростанню соціального капіталу і якості життя в громаді.

Аналіз публікацій за визначеною темою. Проблеми та можливості розвитку соціального та трудового потенціалу в умовах децентралізації влади є предметом вивчення науковців та фахівців з реформування місцевого самоврядування, державного управління та людського потенціалу. Автори робіт [1-2], досліджуючи вплив реформи місцевого самоврядування в Україні на формування та розвиток трудового потенціалу і місце й роль трудового і соціального потенціалу в розвитку територіальних громад, акцентують увагу на взаємозалежності та взаємообумовленості цих процесів. Питання формування системи інституційного забезпечення реалізації державної політики розвитку і використання трудового потенціалу, глобальні впливи, тенденції, проблеми використання соціальних ресурсів досліджуються в багатьох наукових працях [3-5 та ін.] переважно на національному та регіональному рівнях. Інституційне забезпечення розвитку соціального та трудового потенціалів територіальних громад має свої відмінності та особливості й залишається недостатньо розкритим напрямом дослідження.

Метою статті є дослідження інституційного забезпечення розвитку соціального та трудового потенціалів територіальних громад, визначення форм та засобів їх активізації.

Виклад основного матеріалу статті. Інституційне забезпечення – це динамічний процес формування інституцій (правила, сформовані формальними та неформальними утвореннями суспільно-економічних формацій, які впливають на поведінку учасників ринку) й інститутів (організаційно оформлена система правил і норм), які консолідовано у формі організації (підприємства, інфраструктура, державні органи), закону (нормативно-правові акти) та функції-правила (ринок, ціноутворення, конкуренція, праця, власність, підприємництво) у процесі еволюції ринкового механізму [6]. Інституційне забезпечення будь-якої діяльності – це сукупність державних і недержавних інституцій та інститутів, які створюють правові та організаційно-економічні умови для запровадження і розвитку відповідної діяльності.

Правову основу інституційного забезпечення розвитку соціального та трудового потенціалів територіальних громад в Україні становлять:

– Основний Закон України – Конституція України та положення Європейської хартії місцевого самоврядування, ратифікованої Україною в 1997 році та світові стандарти суспільних відносин;

– концептуальні загальнодержавні документи та Плани заходів (дій): Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади від 1 квітня 2014 року № 333-р, План заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади від 22 вересня 2016 року № 688-р;

– закони України, які впроваджують реформу децентралізації: Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», закони про внесення змін до Бюджетного та Податкового кодексів України, Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», Закон України «Про співробітництво територіальних громад», Закон України «Про засади державної регіональної політики», Пакет законів щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг та ін.;

– закони України, які регулюють відносини в соціально-трудовій сфері: Кодекс законів про працю України, Закон України «Про державну службу», Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування», Закон України «Про зайнятість на-

селення», Закон України «Про охорону праці», Закон України «Про оплату праці», Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», Закон України «Про пенсійне забезпечення» та ін.;

– нормативно-правове забезпечення, яке регулює розвиток громадянського суспільства: Закон України «Про органи самоорганізації населення», Закон України «Про професійні спілки та гарантії їх діяльності», Закон України «Про громадські об'єднання», Закон України «Про благодійну діяльність і благодійні організації», Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», Закон України «Про доступ до публічної інформації», Закон України «Про звернення громадян», Указ Президента України «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні», яким затверджено Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки, Розпорядження КМУ «Про затвердження плану заходів на 2018 рік щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки»;

– нормативно-правові акти, видані міністерствами, комітетами, відомчими організаціями, які регулюють відносини в соціально-трудовій сфері, взаємодію інститутів громадянського суспільства з органами влади, зміни відносин в результаті реформи децентралізації;

– стратегічні та програмні загальнодержавні документи економічного і соціального розвитку: Стратегія сталого розвитку «Україна - 2020», Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року, План роботи з виконання завдань Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2019 рік», загальнодержавні програми економічного, соціального розвитку;

– стратегічні та програмні документи економічного і соціального розвитку територіальних громад: Стратегії розвитку об'єднаних територіальних громад, плани (програми) соціально-економічного розвитку об'єднаних територіальних громад, місцеві програми розвитку;

– нормативно-правові акти, які видані органами місцевого самоврядування, керівниками підприємств і організацій об'єднаних територіальних громад.

Нормативно-правові документи систематизовані за сферами та рівнями регулювання відносин: за сферами соціально-трудових відносин, розвитку громадянського суспільства, реалізації реформи децентралізації на загальнодержавному та місцевому рівнях. Зазначені нормативно-правові акти та стратегічні, концептуальні і програмні документи регулюють суспільні відносини щодо забезпечення розвитку соціального та трудового потенціалів територіальних громад, визначають формальні правила та норми взаємодії людей, юридично закріплені традиції та норми соціально-економічної поведінки.

Суттєвої шкоди процесам децентралізації наносить неприйняття значної кількості правових документів, які сприяють її становленню та розвитку. Серед визначеного правового поля відсутні закони України, які необхідні для розвитку соціального та трудового потенціалів територіальних громад та прискорення реформи децентралізації. Вони залишаються законопроектами, а саме:

– Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади),

– Проект Закону про засади адміністративно-територіального устрою України;

– Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування«;

– Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації та наближення до громадян адміністративних послуг у сфері державної реєстрації актів цивільного стану;

– Проект Закону про гарантії свободи мирних зібрань;

– Проект Закону про загальні збори (конференції) членів територіальної громади за місцем проживання.

На сьогодні також відсутнє законодавче забезпечення проведення референдумів як всеукраїнських, так і місцевих, які визначають права, відкривають можливості та закріплюють нову відповідальність безпосередньої участі громадян в управлінні державними та місцевими справами в Україні шляхом проведення референдуму в нових умовах децентралізації влади.

Законодавча неврегульованість нагальних питань, пов'язаних з реформою децентралізації, визначених у вищезазначених законопроектах, частково враховується іншими нормативно-правовими актами та окремими Положеннями чи статутами територіальних громад або інших суб'єктів, які беруть участь в процесі децентралізації, що впливає на виникнення відмінностей в процедурах, правах, можливостях та відповідальності членів громади в процесі її управління та розвитку.

Відповідно до статті 132 Конституції України до основних засад територіального устрою України належить єдність та цілісність державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованість і соціально-економічний розвиток регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій. Поєднання централізації і децентралізації для забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів відбувається відповідно до положень Конституції України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Концепції реформу-

вання місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні й інших нормативно-правових актів з питань місцевого самоврядування та регіонального розвитку.

Організаційні умови соціально-економічного розвитку територій в умовах децентралізації влади, забезпечення використання та розвитку соціальних ресурсів територіальної громади, в тому числі соціальної відповідальності бізнесу для реалізації конкретних завдань та проектів, визначаються системою повноважень сільських, селищних, міських рад та їх виконавчих органів Конституцією України, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» і статутами територіальних громад, делегуванням повноважень районних і обласних рад відповідним місцевим державним адміністраціям.

Пропозиції з поєднання зусиль державних і недержавних інститутів та їх основні форми активізації соціального і трудового потенціалів громади відповідно до повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, визначених ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», подано в табл. 1.

Таблиця 1

Модернізація форм активізації соціального і трудового потенціалів громади відповідно до повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад

Статті Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»	Зміст окремих положень статей	Пропозиції щодо форм активізації соціального і трудового потенціалів громади
1	2	3
Ст. 27. Повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у сфері соціально-економічного і культурного розвитку, планування та обліку	1) Підготовка програм соціально-економічного та культурного розвитку сіл, селищ, міст, цільових програм з інших питань самоврядування; 5) Попередній розгляд планів використання природних ресурсів місцевого значення на відповідній території, пропозицій щодо розміщення, спеціалізації та розвитку підприємств і організацій незалежно від форм власності, внесення у разі потреби до відповідних органів виконавчої влади пропозицій з цих питань	– Обговорення основних ризиків реалізації програм соціально-економічного та культурного розвитку територій з представниками громадських організацій в засобах масової інформації; - систематизація зауважень та пропозицій за окремими напрямками програм; - громадські ініціативи щодо важливості включення пропозицій в програми та плани
Ст. 30. Повноваження в галузі житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, громадського харчування, транспорту і зв'язку	а) 2) … розподіл та надання відповідно до законодавства житла, що належить до комунальної власності; … вирішення питань щодо використання нежилих приміщень, будинків і споруд, що належать до комунальної власності; 3) … надання допомоги власникам будинків (квартир) в їх обслуговуванні та ремонті; сприяння створенню об'єднань співвласників багатоквартирних будинків; 4) прийняття рішень про організацію громадських вбиралень, стоянок та майданчиків, здійснення контролю за їх діяльністю; 6) вирішення питань збирання, транспортування, утилізації та знешкодження побутових відходів, знешкодження та захоронення трупів тварин; 7) організація благоустрою, населених пунктів, залучення на договірних засадах з цією метою коштів, трудових і матеріально-технічних ресурсів підприємств, установ та органів;	– Контроль за виконанням законодавчих норм розподілу житла, що належить до комунальної власності; – систематизація пропозицій щодо використання нежилих приміщень громади на підґрунті пріоритетності в забезпеченні покращення життєдіяльності громади; – контроль за використанням нежилих приміщень; – створення ОСББ, будинкових комітетів; – включення громадськості для обговорення планів та заходів щодо організації громадських вбиралень, виділення міст для стоянок та майданчиків для автомобільного транспорту та ін.; – забезпечення відкритості та інформаційної доступності для контролю за прийнятими рішеннями та їх втіленням; – організація заходів для благоустрою населених пунктів; – здійснення контролю за станом благоустрою населених пунктів; – залучення підприємств незалежно від форм власності для організації заходів з благоустрою населених пунктів;

Продовження табл. 1

1	2	3
	9) встановлення зручного для населення режиму роботи підприємств комунального господарства, торгівлі та громадського харчування;	– систематизація пропозицій громади, обговорення їх урахування при встановленні режиму роботи підприємств комунального господарства, торгівлі та громадського харчування; – контроль за належною експлуатацією та організацією обслуговування населення підприємствами житлово-комунального господарства, торгівлі та громадського харчування, побутового обслуговування транспорту та зв'язку;
	11), 12) забезпечення утримання в належному стані кладовищ, інших міст поховання та їх охорони залучення на договірних засадах підприємств, установ та організацій, що не належать до комунальної власності відповідних територіальних громад, до участі в обслуговуванні населення засобами транспорту та зв'язку; 17) видача дозволу на порушення об'єктів благоустрою;	– громадські обговорення питань, пов'язаних з можливостями санітарного очищення населених пунктів та впровадження систем роздільного збирання побутових відходів; – залучення бізнес-спільноти до забезпечення впровадження систем роздільного збирання побутових відходів
	б) 6) надання відповідно до Закону громадянам, які потребують соціального захисту, безоплатного житла або за доступну для них плату	– сумісні консультації та обговорення з представниками громадськості, уточнення списку громадян, які потребують соціального захисту, безоплатного житла
Ст. 32. Повноваження у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту	а) Власні повноваження 2) … створення необхідних умов для виховання дітей, молоді, їх здібностей, трудового навчання, професійної орієнтації, сприяння діяльності дошкільних та позашкільних навчально-виховних закладів, дитячих, молодіжних та науково-просвітницьких організацій; 4) забезпечення пільгового проїзду учнів, вихованців, студентів та педагогічних працівників до місць навчання та додому;	– Залучення представників громади до організації гуртків для дітей, молоді, в тому числі таких, які пов'язані з розвитком художніх промислів, ремесел, відродження національних культурних традицій; – створення Internet-сайтів для залучення членів громади до визначення соціального потенціалу громади для залучення до організації таких гуртків;
	5) … надання професійним творчим працівникам на пільгових умовах у користування приміщень під майстерні, студії та лабораторії; 6) організація медичного обслуговування у закладах освіти, культури, фізкультури і спорту; 7) створення умов для розвитку культури, сприяння відродженню осередків народної творчості, національно-культурних традицій населення, художніх промислів та ремесел; 8) сприяння роботі творчих спілок, національно-культурних товариств, асоціацій, інших громадських та неприбуткових організацій, які діють у сфері охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, роботи з молоддю;	– обговорення з представниками громадськості можливості та визначення потреби у приміщеннях під майстерні, студії та лабораторії професійним творчим працівникам; – формування переліку приміщень та адресності їх надання; – залучення представників бізнес спільноти підприємств, які розташовані в територіальних межах громади до організації медичного обслуговування у закладах освіти, культури і фізкультури

Продовження табл. 1

1	2	3
	9) створення умов для занять фізичною культурою і спортом за місцем проживання населення та в місцях масового відпочинку	
Ст. 33. Повноваження у сфері регулювання земельних відносин та охорони навколишнього середовища	1) Підготовка і внесення на розгляд ради пропозицій … на вилучення, а також надання під забудову та для інших потреб земель, що перебувають у власності територіальних громад; 2) підготовка і подання на затвердження Ради проектів місцевих програм охорони довкілля	– Громадські слухання; – участь громадськості у підготовці проектів місцевих програм щодо використання землі, охорони довкілля, їх обговоренні
Ст. 34. Повноваження у сфері соціального захисту населення	1. а) Власні (самоврядні) повноваження: 1) встановлення за рахунок власних коштів і благодійних надходжень додаткових до встановлених законодавством гарантій щодо соціального захисту населення; б) делеговані повноваження: 1) підготовка і подання на затвердження ради цільових місцевих програм поліпшення стану безпеки і умов праці та виробничого середовища, територіальних програм зайнятості та заходів щодо соціальної захищеності різних груп населення від безробіття, організація їх виконання; участь у розробленні цільових регіональних програм поліпшення стану безпеки і умов праці та виробничого середовища, зайнятості населення, що затверджуються відповідно районними, обласними радами; 7) організація проведення громадських та тимчасових робіт для осіб, зареєстрованих як безробітні, а також учнівської та студентської молоді у вільний від занять час на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до комунальної власності, а також за договорами – на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до інших форм власності; 8) здійснення контролю за охороною праці, забезпеченням соціального захисту працівників підприємств, установ та організацій усіх форм власності, у тому числі зайнятих на роботах із шкідливими та небезпечними умовами праці, за якістю проведення атестації робочих місць щодо їх відповідності нормативно-правовим актам про охорону праці, за наданням працівникам відповідно до законодавства пільг та компенсацій за роботу в шкідливих умовах; 9) участь у соціальному діалозі, веденні колективних переговорів, укладенні територіальних угод, здійсненні контролю за їх виконанням, вирішенні колективних трудових спорів (конфліктів) щодо	– Ініціювання можливості створення чи розвитку благодійності (залучення як членів громади, так і бізнес-спільноти) для розширення обсягів допомоги соціально незахищеним особам додатково до встановлених законодавством гарантій, зокрема допомоги інвалідам, ветеранам війн та праці, сім'ям загиблих військовослужбовцям, багатодітним сім'ям, – залучення додаткових коштів підприємств, які знаходяться на території територіальної громади на умовах, що не забезпечені діючим законодавством; – обговорення з представниками громадськості або жителями громади можливості відведення для визначених категорій земельних ділянок та ін.; – сумісно з громадськістю уточнення списку осіб, які потребують додаткового соціального захисту та визначення пріоритетності; – допомога у створенні умов для проведення громадських та тимчасових робіт для осіб, зареєстрованих як безробітні, а також для учнівської і студентської молоді; – за участю громадськості та підприємств громади проведення ярмарок вакансій; – створення спеціальних спільних органів, робочих груп з розробки заходів з підвищення соціальної безпеки на рівні громади; – формування, обговорення цільових місцевих програм, пов'язаних з забезпеченням безпечних умов праці, зниження професійних ризиків, створення додаткових робочих місць; – обговорення змісту територіальних угод, визначення спірних питань, узгодження в процесі колективних переговорів;

Закінчення табл. 1

1	2	3
	підприємств, установ та організацій, розташованих на відповідній території; повідомна реєстрація в установленому порядку колективних договорів і територіальних угод відповідного рівня; 12) прийняття рішень про створення на підприємствах, в установах та організаціях спеціальних робочих місць для осіб з обмеженою працездатністю, організація їх професійної підготовки, а також погодження ліквідації таких робочих місць	– контроль зі сторони громадськості, представників трудового колективу за виконанням колективних договорів, результатами вирішення трудових спорів та конфліктів; – формування на кожному підприємстві програми визначення можливостей для створення спеціальних робочих місць для осіб з обмеженою працездатністю; – організація професійної підготовки осіб з обмеженою працездатністю
Стаття 37. Повноваження щодо вирішення питань адміністративно-територіального устрою	1) Підготовка і внесення на розгляд ради питань щодо найменування (перейменування) вулиць, провулків, проспектів, площ, парків, скверів, мостів та інших споруд, розташованих на території відповідного населеного пункту	– Опитування громадської думки, – сумісні консультації та обговорення з представниками громадськості альтернативних варіантів найменувань (перейменувань) вулиць, провулків, проспектів, площ, парків, скверів, мостів та інших споруд, розташованих на території відповідного населеного пункту; – проведення громадських слухань з зазначених питань чи у порядку місцевої ініціативи ініціювати розгляд цих питань

Пропозиції щодо форм активізації соціального і трудового потенціалів громади відповідно до повноважень сільських, селищних, міських рад, визначених Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», подано в табл. 2.

В статті 44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначені повноваження, які районні, обласні ради делегують відповідним місцевим державним адміністраціям за напрямами розвитку соціальних ресурсів громади в пунктах 1-3, 6, 13-14. Для реалізації повноважень, які районні, обласні ради делегують відповідним місцевим державним адміністраціям, форми активізації соціального і трудового потенціалів громади повністю відповідають тим, які наведено в табл. 1-2, але вже поширюються на відповідні території району чи області.

Таблиця 2

Модернізація форм активізації соціального і трудового потенціалів громади відповідно до повноважень сільських, селищних, міських рад

Статті Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»	Зміст окремих положень статей	Пропозиції щодо форм активізації соціального і трудового потенціалів громади
1	2	3
Ст. 43 Питання, які вирішуються районними і обласними радами виключно на їх пленарних засіданнях	18) Прийняття рішення про проведення місцевого референдуму; 19) прийняття відповідно до законодавства рішень щодо організації проведення референдумів та виборів органів державної влади, місцевого самоврядування та сільського, селищного, міського голови; 20) прийняття рішень про наділення органів самоорганізації населення окремими власними повноваженнями органів місцевого самоврядування, а також про передачу коштів, матеріально-технічних та інших ресурсів, необхідних для їх здійснення;	– Контроль представниками громадськості організації та проведення референдумів та виборів органів державної влади, місцевого самоврядування та сільського, селищного, міського голови і підрахунку результатів голосування; – участь громадськості у підготовці рішень про наділення органів самоорганізації населення окремими власними повноваженнями органів місцевого самоврядування, а також про передачу коштів, матеріально-технічних ресурсів, необхідних для їх здійснення

Закінчення табл. 2

1	2	3
	21) прийняття рішень про об'єднання в асоціації або вступ до асоціацій, інших форм добровільних об'єднань органів місцевого самоврядування та про вихід з них; 21^{-1}) схвалення угод про об'єднання єврорегіонального співробітництва, прийняття рішень про утворення об'єднання єврорегіонального співробітництва, про приєднання до такого об'єднання або про вихід з нього, затвердження статуту об'єднання єврорегіонального співробітництва та внесення до нього змін; 22) затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць, цільових програм з інших питань місцевого самоврядування; 23) розгляд прогнозу місцевого бюджету, затвердження місцевого бюджету, внесення змін до нього; затвердження звіту про виконання відповідного бюджету; 37) прийняття рішень про організацію територій і об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, що підлягають особливій охороні; внесення пропозицій до відповідних державних органів щодо оголошення природних та інших об'єктів, що мають екологічну, історичну, культурну або наукову цінність, пам'ятками природи, історії або культури, які охороняються законом; 38) надання відповідно до законодавства згоди на розміщення на території села, селища, міста нових об'єктів, у тому числі місць чи об'єктів для розміщення відходів, сфера екологічного впливу діяльності яких згідно з діючими нормативами включає відповідну територію; 44) встановлення відповідно до законодавства правил з питань благоустрою території населеного пункту, забезпечення в ньому чистоти і порядку, торгівлі на ринках, додержання тиші в громадських місцях, за порушення яких передбачено адміністративну відповідальність.	– Громадське обговорення у формі конференцій, форумів, круглих столів, вивчення громадської думки щодо об'єднання в асоціації або вступ до асоціацій, інших форм добровільних об'єднань органів місцевого самоврядування та про вихід з них; – розробка та подання зауважень і пропозицій за окремими напрямками програм соціально-економічного розвитку; – громадські ініціативи щодо важливості включення пропозицій в програми та плани; – громадські слухання з питань прогнозу та виконання бюджету; – участь громадськості у підготовці проектів місцевих програм щодо використання землі, охорони довкілля, їх обговоренні; – ініціювання оголошення та громадські обговорення пропозицій до відповідних державних органів щодо оголошення природних та інших об'єктів, що мають екологічну, історичну, культурну або наукову цінність, пам'ятками природи, історії або культури, які охороняються законом; – опитування громадської думки та громадські слухання з питань розміщення на території села, селища, міста нових об'єктів, у тому числі місць чи об'єктів для розміщення відходів; – участь представників громадськості в розробці правил з питань благоустрою території населеного пункту, забезпечення в ньому чистоти і порядку, торгівлі на ринках, додержання тиші в громадських місцях, за порушення яких передбачено адміністративну відповідальність; – звернення до депутатів, електронні петиції щодо внесення змін до правил з питань благоустрою території населеного пункту, забезпечення в ньому чистоти і порядку, торгівлі на ринках, додержання тиші в громадських місцях

Висока відповідальність за розвиток громади та її соціального і трудового потенціалів лежить на мешканцях громади, інститутах громадянського суспільства та їх спроможності сприяти саморозвитку громади і впливати на процеси державного управління соціальними ресурсами громади. Включеність членів громади в усі місцеві процеси від планування інфраструктурних об'єктів та контролю за їх якістю, організації спільних з владою культурних, соціальних, патріотично-виховальних заходів до участі в економічному розвитку територіальної громади через спільну розробку стратегії розвитку, програм со-

ціально-економічного розвитку та соціальне підприємництво залежить від громадянської активності та соціальної згуртованості.

Активізація громади являє собою процес залучення членів громади до спільних дій для вирішення проблем громади, залучення до участі в управлінні та розвитку громади. Активізація громади позитивно впливає на зростання соціальної згуртованості громади; відповідальності за рівень життя та безпеки, ефективність змін в громаді; ефективність співпраці інститутів громадянського суспільства та органів державної влади і органів місцевого самоврядування; зростання демократичності управління в громаді та контролю над використанням коштів місцевих бюджетів.

Механізми саморозвитку громад та активізації соціального і трудового потенціалів потребують зміцнення інститутів громадянського суспільства, їх сталого організаційного розвитку, волонтерської підтримки та медіа підтримки заходів і подій в громадській сфері з подальшим формуванням інформаційного забезпечення та розвитку співпраці громадських організацій. Важливим напрямом активізації соціального потенціалу є сприяння створенню ініціативних груп, робочих, експертних груп на різних рівнях прийняття рішень та вирішення проблем громади. Для переростання ініціативних груп в нові громадські організації потрібна консультативна підтримка правового, економічного та організаційного характеру, яку можуть надавати інші громадські організації, департаменти (відділи) обласних (міських) державних адміністрацій в межах програм, спрямованих на реалізацію Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки.

Активне консультування у формі опитування громадської думки, громадських слухань, громадського обговорення та інформування у формі створення громадських колегій чи громадських рад при наявності зворотного зв'язку і можливості переговорів є першими реальними кроками на шляху участі членів громади в процесі управління громадою. Залучення представників громадськості у спільні робочі групи, переговори з громадськістю з найважливіших питань в громаді, делегування повноважень державних органів чи органів місцевого самоврядування громадським організаціям при наявності необхідної кваліфікації та ресурсів у представників громадських організацій являють собою найвищий рівень участі громадськості в управлінні громадою.

Відповідно до Керівних принципів щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень, прийнятих Комітетом міністрів 27 вересня 2017 року на 1295 засіданні заступників міністрів [7] громадська участь у процесі прийняття рішень може мати різні форми, зокрема це надання інформації, консультування, діалог і активна участь:

– надання інформації: уся відповідна інформація має подаватися чіткими та зрозумілими формулюваннями, а також у належному й доступному форматі, без недоречних адміністративних перешкод і, в принципі, безкоштовно, відповідно до принципів відкритості даних;

– консультування: дозволяє органам публічної влади збирати погляди громадян, НУО та громадянського суспільства в цілому щодо конкретної політики чи теми як складову частину офіційної процедури. Консультації можуть проводитися за допомогою різних методів та інструментів, як-от зустрічей, громадських слухань, фокус-груп, вивчення громадської думки, опитувальників та цифрових інструментів;

– діалог – це структурований, тривалий і орієнтований на результати процес, який має в основі взаємні інтереси в обміні поглядами між органами публічної влади, громадянами, НУО та громадянським суспільством у цілому у вигляді різних платформ, які … можуть охоплювати регулярні громадські слухання, громадські форуми, консультативні ради чи аналогічні структури;

– активне залучення: стосується можливостей для громадської участі у процесі прийняття рішень, які пропонуються органами публічної влади громадянам, НУО та громадянському суспільству в цілому, що виходять за рамки забезпечення інформацією, консультаціями та діалогом. Сюди можуть належати робочі групи чи комітети для спільної розробки документів, а також політик і законів, для яких у кінцевому результаті вимагається рішення відповідного органу публічної влади [7].

В табл. 3 наведені пропозиції щодо форм активізації соціального і трудового потенціалів відповідно до окремих статей Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Формами безпосередньої участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення та розвитку соціального потенціалу є:

1) місцеві вибори;

2) місцевий референдум;

3) загальні збори громадян за місцем проживання;

4) місцеві ініціативи;

5) громадські слухання;

6) звернення громадян до органів і посадових осіб місцевого самоврядування, у тому числі у форматі електронної петиції;

7) консультації з громадськістю;

8) участь у консультативно-дорадчих органах, утворених при органах місцевого самоврядування;

9) участь у роботі контрольно-наглядових органів юридичних осіб публічного права, утворених за рішенням Ради;

10) участь у розподілі коштів місцевого бюджету через створення проектів для покращення розвитку територіальної громади та/або голосування за них (громадський бюджет, бюджет місцевих проектів);

11) участь у створенні та діяльності органів самоорганізації населення;

Таблиця 3

Модернізація форм активізації соціального та трудового потенціалів відповідно до окремих статей Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»

Статті Закону	Зміст окремих положень статей	Пропозиції щодо форм та засобів активізації соціального та трудового потенціалів громади
1	2	3
Стаття 7. Місцевий референдум	1. Місцевий референдум є формою вирішення територіальною громадою питань місцевого значення шляхом прямого волевиявлення	– Участь в голосуванні, контроль організації та проведення референдуму і підрахунку результатів голосування
Стаття 8. Загальні збори громадян	1. Загальні збори громадян за місцем проживання є формою їх безпосередньої участі у вирішенні питань місцевого значення. 2. Рішення загальних зборів громадян враховуються органами місцевого самоврядування в їх діяльності	– Обговорення проектів рішень сільських, селищних, міських рад та їх органів з важливих питань місцевого життя; – внесення пропозицій з важливих питань місцевого життя до порядку денного сесій сільських, селищних, міських рад; – контроль врахування рішень Загальних зборів при прийнятті рішень сільськими, селищними, міськими радами
Стаття 9. Місцеві ініціативи	1. Члени територіальної громади мають право ініціювати розгляд у раді (в порядку місцевої ініціативи) будь-якого питання, віднесеного до відання місцевого самоврядування	– Подання рішень до Ради про виділення земельної ділянки під парк, про ремонт шкіл, дитячих садочків, доріг, відкриття комунальних дитячих творчих закладів тощо
Стаття 13. Громадські слухання	1. Територіальна громада має право проводити громадські слухання – зустрічатися з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування, під час яких члени територіальної громади можуть заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення, що належать до відання місцевого самоврядування. 3. Пропозиції, які вносяться за результатами громадських слухань, підлягають обов'язковому розгляду органами місцевого самоврядування	– Громадські слухання щодо обґрунтованості встановлених тарифів на житлово-комунальні послуги, тарифів на послуги міського транспорту, – заслуховування інформацій голів Рад, керівників їх виконавчих органів, звітів керівників підприємств, установ і організацій, що належать до комунальної власності громади; – громадські слухання щодо встановлення Радами місцевих податків і зборів, оголошення місцевих добровільних позик; – розгляд питань про найменування, перейменування населених пунктів, вулиць, сіл, селищ тощо; – контроль розгляду органами місцевого самоврядування рішень громадських слухань
Стаття 14. Органи самоорганізації населення	1. Сільські, селищні, міські, районні в місті (у разі їх створення) ради можуть дозволяти за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення і наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна	– Звернення з ініціативою до Ради громадян про створення будинкових, вуличних, квартальних та інших органів самоорганізації населення і наділення їх частиною власної компетенції, фінансів, майна

Закінчення табл. 3

1	2	3
Стаття 16. Організаційно-правова, матеріальна і фінансова основи місцевого самоврядування	4. Рішення про наділення міських рад правами щодо управління майном і фінансовими ресурсами, які є у власності територіальних громад районів у містах, приймається на місцевих референдумах відповідних районних у містах громад. 8. Сільська, селищна, міська, районна в місті (у разі її створення) рада може наділяти частиною своїх повноважень органи самоорганізації населення, передавати їм відповідні кошти, а також матеріально-технічні та інші ресурси, необхідні для здійснення цих повноважень, здійснює контроль за їх виконанням	– Громадська експертиза оцінки діяльності Ради, оцінки ефективності виконання рішень виконавчими органами Ради; – участь у роботі контрольно-наглядових органів юридичних осіб публічного права, утворених за рішенням Ради; – участь у роботі наглядової ради комунальних унітарних підприємствах та у господарських товариствах, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать територіальній громаді; – участь у розподілі коштів місцевого бюджету через створення проектів для покращення розвитку територіальної громади та/або голосування за них

12) інші форми участі, передбачені законодавством [8].

Дослідження проведені Інститутом «Республіка» свідчать, що тільки від 3 до 8% українців використовують інструменти впливу на владу, серед яких збори громадян, звернення до депутата, громадські слухання, колективне звернення, місцеву ініціативу та електронні петиції [9].

Результати дослідження Алана Фаулера з Міжнародного тренувального та дослідницького центру НУО, присвяченого проблемам розвитку неурядових неприбуткових організацій в усьому світі, свідчать, що не більше 15–20% НУО контролюють дії влади та захищають суспільні інтереси, а решта 80–85% організацій створюються як «кишенькова», «комерційна», «провладна», «мафіозна», «моя власна», «партійна» організація, «квазі-НУО» (для імітації опозиційної діяльності)[10]. Наведені висновки дослідження характерні і для українських організацій.

Механізми громадського контролю, які отримали підтримку в Україні та застосовуються в більшості громадах є регламентованими і мають форму формальних обговорень. Громадські ради залишаються в більшості регіонах формальними консультативно-дорадчими органами, які не впливають взагалі на прийняття будь-яких рішень органами влади, лідери громадських організацій є пасивними, організації – незгуртованими, переслідуючими власні інтереси. Опитування громадської думки здійснюється переважно онлайн, що дозволяє порушувати принципи прозорості та відкритості, рівноправної участі усіх груп, зокрема тих, що мають особливі інтереси та потреби, як-от людей похилого віку, які не можуть скористатись можливістю онлайн опитування.

Основною перешкодою на шляху рівноправної взаємодії між громадськістю та органами державної влади і органами самоврядування є відсутній механізм обов'язкового урахування рішень громадських рад, загальних зборів, громадських слухань при ухваленні рішень органами влади. Недостатній рівень повноважень громадськості для реального впливу на прийняття рішень, важливих для життя громади, низька ресурсна забезпеченість та неспроможність НУО до ефективного громадського контролю, відсутність сталої співпраці між ними на постійній основі і переважно ситуативне партнерство стримують процеси розвитку соціального потенціалу громад. Активізація залучення громадськості до процесу децентралізації управління має відбуватись на принципах прозорості, підзвітності, відкритості, відповідальності.

Висновки. Недосконаліть інституційного забезпечення соціального та трудового потенціалів громади створює наявність відмінностей та виникнення обмежень прав і можливостей в окремих регіонах та громадах щодо участі інститутів громадянського суспільства та членів громади в її політичному, соціально-економічному, культурному житті, формуванні положень та участі в розробці й прийнятті нормативних, стратегічних, програмних документів громади. Неврегульованість на законодавчому рівні питань, пов'язаних з децентралізацією влади, стримує процес реформи та можливості розвитку громад.

Пасивність, формальність участі інститутів громадянського суспільства в процесах децентралізації та розвитку громади є перешкодою на шляху реалізації її соціального і трудового потенціалів.

Нормативно-правове забезпечення розвитку громадянського суспільства потребує удоскона-

лення за напрямами: визначення порядку проведення громадських слухань у відповідному нормативному акті, надання реальної, а не формальної сили впливу громадським радам, зміни рекомендаційного характеру Порядку проведення громадської експертизи та Порядку проведення консультацій для органів місцевого самоврядування, визначені Постановами КМУ № 976 та № 996 відповідно, на обов'язковий.

Література

1. **Харук К.Б.** Вплив реформи місцевого самоврядування в Україні на формування та розвиток трудового потенціалу. *Бізнес Інформ.* 2015. № 9. С. 73-78. 2. **Пітюлич М.М., Машіко К.С., Кудак К.М.** Потенціал територіальної громади: особливості формування і розвитку. «*Молодий вчений*». 2016. № 4 (31). С. 155-160. 3. **Гринкевич С.С., Лупак Р.Л., Васильків Ю.В.** Формування системи та структурування інституційного забезпечення реалізації державної політики розвитку і використання трудового потенціалу України. *Бізнес Інформ.* 2015. № 7. С. 67-72. 4. **Смирнова І. І., Сімаков К. І.** Розвиток людського капіталу в Україні: глобальні впливи та тенденції. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 4(54). С. 51-56. 5. **Драчук Ю. З., Трушкіна Н. В.** Інтелектуальний потенціал в Україні: проблеми та напрями розвитку. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 3(45). С. 207-212. 6. **Колєснікова Г.В.** Інституційне забезпечення розвитку фінансово-інвестиційної інфраструктури промислового регіону. *Управління економікою: теорія та практика: Зб. наук. пр*. Донецьк: ІЕП НАНУ, 2013. С. 149-170. 7. **Керівні** принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень. Рада Європи СМ (2017) від 27.09.2017. URL: https://rm.coe.int/native/ 16807667b6 (дата звернення: 14.05.2019). 8. **Методичні** рекомендації щодо розроблення Статуту територіальної громади. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Київ, 2019. 9. **Громадяни** не застосовують інструменти впливу на владу: результати дослідження. *Громадський простір*. URL: https://www.prostir.ua/?focus= hromadyany-ne-zastosovuyut-instrumenty-vplyvu-na-vladu-rezul taty-doslidzhennya (дата звернення: 04.05.2019). 10. **Захаров Є.** Громадський контроль і права людини. *Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи*. URL: http://khpg.org/index.php?id=1261552395 (дата звернення: 04.05.2019).

References

1. Kharuk, K.B. (2015). Influence of the Reform of Local Self-Government in Ukraine on the Formation and Development of Labor Potential. *Business Inform*, 9, pp. 73-78 [in Ukrainian].

2. Pitjulich, M.M., Mashiko, K.S., & Kudak K.M. (2016). Potential of local community: formation and development features. «*Young Scientist*», 4 (31), pp. 155-160 [in Ukrainian].

3. Hrynkevych, S.S., Lupak, R.L., & Vasulkiv, Yu.V. (2015). System Formation and the Related Structuring of Institutional Securing of Implementation of the State Policy for Development and Usage of Labor Potential of Ukraine. *Business Inform*, 7, pp. 67-72 [in Ukrainian].

4. Smirnov, I.I., & Simakov, K.I. (2018). Development of human capital in Ukraine: global influences and trends. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, 4 (54), pp. 51-56 [in Ukrainian].

5. Drachuk, Yu.Z., & Trushkina, N.V. (2016). Intellectual Potential in Ukraine: Problems and Directions of Development. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, 3 (45), pp. 207-212 [in Ukrainian].

6. Kolesnikova, G.V. (2013) Institutional support for the development of the financial and investment infrastructure of the industrial region. *Upravlinnia ekonomikoiu: teoriia ta praktyka: Zb. nauk. pr.* Donetsk: Institute of Industrial Economics, National Academy of Sciences of Ukraine, pp. 149-170. [in Ukrainian].

7. Council of Europe CM (2017). *Guidelines on Civic Participation in the Process of Making Political Decisions.* of 27.09.2017. Retrieved from: https://rm.coe.int/native/16807667b6 [in Ukrainian].

8. Ministry of Regional Development, Building and Housing and Communal Services of Ukraine (2019). *Methodical recommendations for the elaboration of the Charter of the territorial community.* Kyiv [in Ukrainian].

9. Citizens do not apply tools of influence on power: research results. (n.d.) Retrieved from: https: //www.prostir. ua/ ?focus=hromadyany-ne-zastosovuyut-instrumenty-vplyvu-na-vladu-rezultaty-doslidzhennya [in Ukrainian].

10. Zakharov, Y. (n.d.) Public control and human rights. Retrieved from: http://khpg.org/index.php?id=1261552395 [in Ukrainian].

Хандій О. О. Інституційне забезпечення розвитку соціального та трудового потенціалів територіальних громад

Реформа децентралізації влади в Україні спрямована на підвищення ефективності місцевого самоврядування, якості життя населення та доступності публічних послуг. Досягнення основних завдань реформи в повному обсязі та в намічені терміни залежить від рівня активізації соціального та трудового потенціалів територіальних громад. Повна реалізація можливостей соціальних ресурсів, перетворення соціального та трудового потенціалів на ресурс розвитку території потребує відповідного інституційного забезпечення. Недосконале правове поле та організаційно-економічні умови використання соціального ресурсу територіальних громад стримують процеси децентралізації та знижують можливості економічного зростання країни. Метою статті є дослідження інституційного забезпечення розвитку соціального та трудового потенціалів територіальних громад та розробка пропозицій щодо його удосконалення. Під інституційним забезпеченням в роботі розуміється сукупність державних і недержавних інституцій та інститутів, які створюють правові та організаційно-економічні умови для запровадження і розвитку відповідної діяльності. Дослідження правової основи інституційного забезпечення розвитку соціального та трудового потенціалів територіальних громад в Україні дозволило систематизувати нормативно-правові документи за сферами та рівнями регулювання відносин. Зроблено висновок, що суттєвої шкоди процесам децентралізації наносить неприйняття значної кількості правових документів, які сприяють її становленню та розвитку, і довгі роки залишаються законо-

проектами. Дослідження організаційних умов соціально-економічного розвитку територій в умовах децентралізації влади, забезпечення використання та розвитку соціальних ресурсів територіальної громади дозволило запропонувати форми активізації соціального та трудового потенціалів громади відповідно до повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад та повноважень сільських, селищних, міських, обласних рад. В роботі визначено форми та засоби активізації соціального та трудового потенціалів громади відповідно до окремих статей Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Ключові слова: інституційне забезпечення, соціальний потенціал, трудовий потенціал, територіальні громади, форми активізації.

Хандий Е. А. Институциональное обеспечение развития социального и трудового потенциалов территориальных громад

Реформа децентрализации власти в Украине направлена на повышение эффективности местного самоуправления, качества жизни населения и доступности публичных услуг. Достижение основных задач реформы в полном объеме и в намеченные сроки зависит во многом от уровня активизации социального и трудового потенциалов территориальных громад. Реализация возможностей социальных ресурсов в полном объёме, преобразование социального и трудового потенциалов в ресурс развития территории требует соответствующего институционального обеспечения. Несовершенное правовое поле и организационно-экономические условия использования социального ресурса территориальных громад сдерживают процессы децентрализации и снижают возможности экономического роста страны. Целью статьи является исследование институционального обеспечения развития социального и трудового потенциалов территориальных громад и разработка предложений по его совершенствованию. Под институциональным обеспечением в работе понимается совокупность государственных и негосударственных институций и институтов, создающих правовые и организационно-экономические условия для осуществления и развития соответствующей деятельности. Исследование правовой основы институционального обеспечения развития социального и трудового потенциалов территориальных громад в Украине позволило систематизировать нормативно-правовые документы по сферам и уровням регулирования отношений. Сделан вывод, что непринятие значительного количества правовых документов, которые способствуют становлению и развитию децентрализации, и долгие годы остаются законопроектами, препятствуют реализации реформы. Исследование организационных условий социально-экономического развития территорий в условиях децентрализации власти, обеспечения использования и развития социальных ресурсов территориальной громады позволило предложить формы активизации социального и трудового потенциалов громады в соответствии с полномочиями исполнительных органов сельских, поселковых, городских советов и полномочий сельских, поселковых, городских, областных советов. В работе определены формы и средства активизации социального и трудового потенциалов громады в соответствии с отдельными статьями Закона Украины «О местном самоуправлении в Украине».

Ключевые слова: институциональное обеспечение, социальный потенциал, трудовой потенциал, территориальные громады, формы активизации.

Khandii O. Institutional support for the development of social and labor potential of territorial communities

The reform of the decentralization of power in Ukraine is aimed at improving the efficiency of local self-government, the quality of life of the population and the availability of public services. The achievement of the main objectives of the reform in full and on schedule depends largely on the level of activation of social and labor potentials of the territorial communities. The realization of the potential of social resources in full, the transformation of social and labor potentials into a resource for the development of a territory requires appropriate institutional support. The imperfect legal field and the organizational and economic conditions for the use of the social resource of the territorial communities restrain the processes of decentralization and reduce the possibilities for the economic growth of the country. The purpose of the article is to study the institutional support of the development of social and labor potentials of territorial communities and the development of proposals for its improvement. Institutional provision in work is understood as a combination of state and non-state institutions and institutions that create legal and organizational-economic conditions for the implementation and development of relevant activities. The study of the legal basis of the institutional support of the development of social and labor potentials of territorial communities in Ukraine allowed to systematize the regulatory documents on the areas and levels of regulation of relations. It was concluded that the failure to adopt a significant number of legal documents that contribute to the establishment and development of decentralization, and for many years remain bills, impede the implementation of the reform. The study of the organizational conditions for the socio-economic development of territories under conditions of decentralization of power, ensuring the use and development of social resources of the territorial community allowed us to propose forms of enhancing the social and labor potential of the community in accordance with the powers of the executive bodies of village, town, city councils and powers of village, town, city, regional councils. The forms and means of activating the social and labor potential of the community were identified in the article in accordance with certain points of the Law of Ukraine “On Local Self-Government in Ukraine”.

Keywords: institutional support, social potential, labor potential, territorial communities, forms of activation.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

УДК 336.748.2:338.45(479.24) doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-91-97

С. Б. Гулузаде,
ORCID 0000-0002-3827-9081,
e-mail: sa.quluzade066@gmail.com,
Азербайджанский Университет Туризма и Менеджмента,
г. Баку, Азербайджанская Республика

ВЛИЯНИЕ ДЕВАЛЬВАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ВАЛЮТЫ НА ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩУЮ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ АЗЕРБАЙДЖАНА

Постановка проблемы. Девальвация национальной валюты, произошедшей в Азербайджане в 2015 году наглядно доказала зависимость страны от углеводородных ресурсов и резко актуализировала вопрос развития ненефтяного сектора. Поэтому оценка влияния девальвации на перерабатывающую промышленность, безусловно, создает особый интерес. Долгие годы реализация в Азербайджане признаков, принадлежащих голландскому синдрому, в том числе отрицательное влияние на перерабатывающую промышленность, повышает актуальность исследования.

Проблемой для национальной перерабатывающей промышленности стал резкий скачок валютного курса.

Дело в том, что по известному теоретическому факту девальвация маната должна была способствовать росту экспорта и снижению импорта. Но данное ожидание не оправдало себя. А самое важное – в экспорте продукции перерабатывающей промышленности произошли снижения [1].

Анализ исследования. После повышения на 34,6% курса доллара 21 февраля 2015 года, в перерабатывающей промышленности темп роста производства в январе-июне месяцах по сравнению с 4% в январе-марте увеличился в 4,5 раза и составил 18-19% (рис. 1).

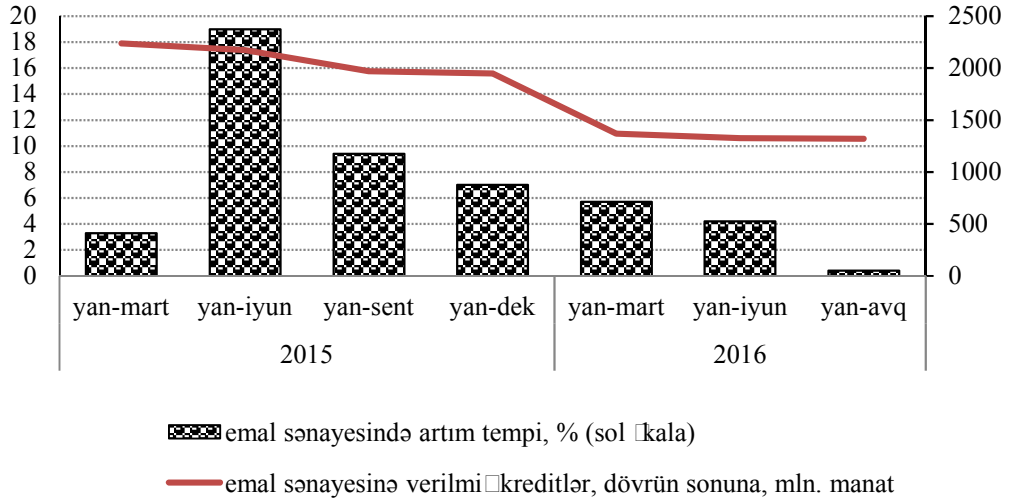

Рис. 1. Темп годового роста в перерабатывающей промышленности и кредиты, предоставленные перерабатывающей промышленности

Составлено автором на основании источников [1; 2].

Исходя из вышеизложенного, необходимо осознать данный феномен.

Во-первых, необходимо отметить, что не производство упало до нуля, а темп роста производства и это, на самом деле может быть естественным – данный случай в экономической теории известен как закон убывающей отдачи. Это можно назвать насыщенной отдачей, сущность которой состоит в том, что отдача каждой дополнительно вложенной инвестиции со временем убывает [2]. Само проявление данного закона на макроуровне, в странах, имеющих различные уровни развития, различаются темпами роста ВВП. Действительно в странах, достигших высокого уровня ВВП. на каждого человека (на душу населения) темп роста ВВП находится на уровне 2-4%. В Китае, Индии, Турции, Бразилии и других странах с быстрым экономическим ростом данный показатель в некоторых случаях достигает двузначного числа [3]. Таким образом, вышеуказанное убывание темпа производства в перерабатыва-

ющей промышленности Азербайджана, на первый взгляд можно оценить как естественное положение.

Во-вторых, одним из важных факторов, действующих на уменьшение темпа роста производства, безусловно, является высокий объем кредитов, взятых в зарубежных валютах. Действительно, за долгие годы повышение мировых цен на нефть и продолжительное увеличение производства нефти в Азербайджане способствовало уменьшению курса доллара. Это создало мнение приемлемости кредитов в долларах, и резкая девальвация привела к шоковому состоянию заемщиков. В результате после девальвации, несмотря на снижение процентной ставки по кредитам, выданные фирмам денежные суммы вместо возрастания, уменьшились (рис. 2). Дело в том, что тут разговор идет не о темпе возрастания кредитов, а именно об их объемах, уменьшение которых может быть оценено на уменьшение бизнес активности, то есть как элемент экономического кризиса.

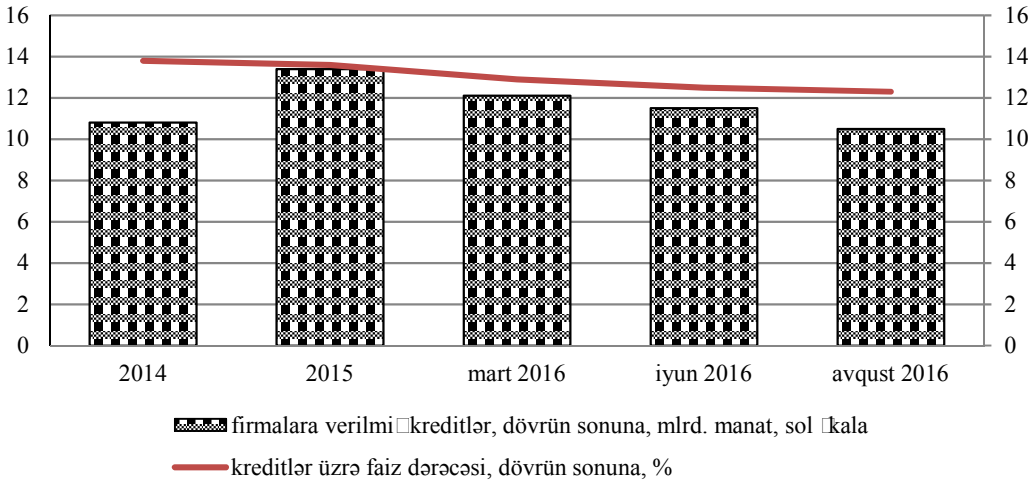

Рис. 2. Кредиты, выданные фирмам и степень процентов по кредитам, манат

Составлено автором на основании источника [1].

Для содержательного обоснования полученных результатов рассмотрим экспорт в данном периоде. Как видно их рис. 3, после первой девальвации в феврале 2015 года темп прироста экспорта ненефтяного сектора быстро снизился, по сравнению января 2016 года с январем 2015 года, соответственно уменьшилось на 50%. А это значит, что объем экспорта ненефтяных продукций в один год уменьшился в 2 раза. Даже на протяжении всего 2016 года по сравнению с предыдущими периодами имелась тенденция к уменьшению. Такое резкое снижение экспорта вместо повышения на фоне девальвации национальной валюты больше двух раз и повышения производства в ненефтяном секторе требует особого разъяснения.

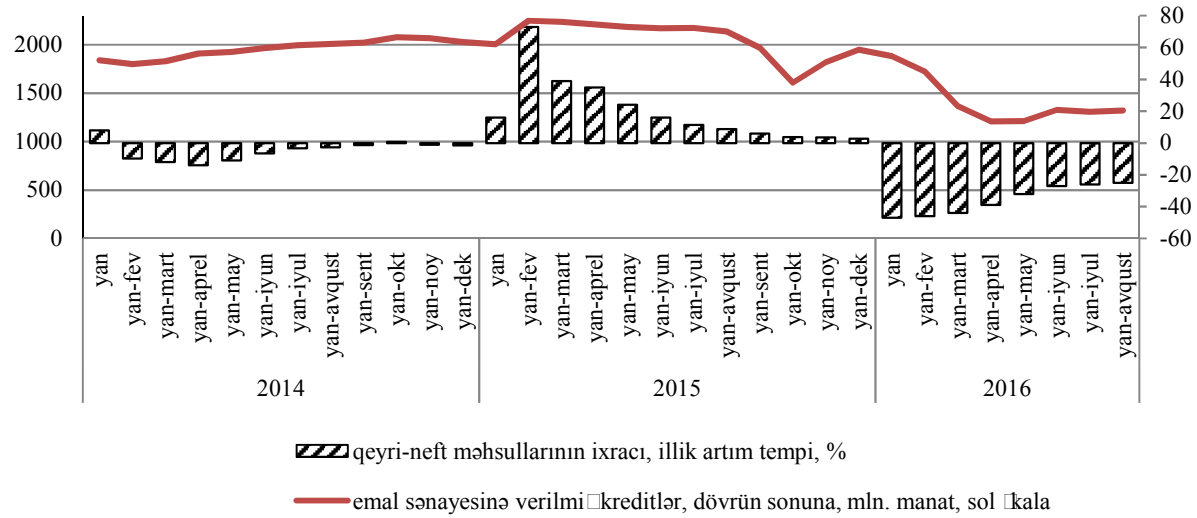

Рис. 3. Экспорт ненефтяной продукции и кредиты, выданные перерабатывающей промышленности, к концу периода

Составлено автором на основании источника [2].

С целью разъяснения данных процессов мы предлагаем две нижеследующие гипотезы.

Гипотеза 1. Увеличение производства в некоторых перерабатывающих отраслях в результате девальвации национальной валюты происходит за счет снижения импорта. С первого взгляда данный факт наглядно находит свое подтверждение в результате нижеследующего анализа.

Гипотеза 2. Несмотря на то, что девальвация национальной валюты стимулирует экспорт, снижение экспорта перерабатывающей промышленности может разъясниться нижеследующими тремя причинами.

1. Импортозависимость основного сырья перерабатывающей промышленности. Это естественная гипотеза: при импортировании основного сырья производимой продукции в результате девальвации цена в манатах в два раза возрастает.

2. Низкая производительная сила. Отсутствие свободной производительной силы даже при благоприятных условиях не позволяет росту производства. В Азербайджане по всей вероятности данный фактор тоже сыграл роль. Так как, в результате девальвации национальной валюты, естественно, снижение импорта способствовало появлению пустоты на внутреннем рынке, не только возрастающее производство [4].

3. Слабость (отсутствие) экспорта перерабатывающей промышленности. А именно влияние коллапса национальной валюты на молокоперерабатывающие предприятия. Производство молочных продуктов является одним из динамично развивающихся отраслей перерабатывающей промышленности. По исследованиям Азербайджан в данной области имеет конкурентное превосходство [4, 5, 6]. Как видно из табл. 1, производство молока и молочных продуктов в физическом выражении непрерывно возрастает. Хотя в 2013 году наблюдалось сильное снижение в импорте, то до кризиса в 2014 году импорт вновь возрастал.

Таблица 1

Запасы (резервы) и использования молока и молочных продукций, тонны

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ЗАПАСЫ (РЕЗЕРВЫ)							
Остаток на начало года	172641	171588	119739	152313	158195	164815	22115
Производство	1535753	1597452	1695588	1796706	1855838	1924542	2009913
Импорт	647229	654608	642255	573587	581753	366035	288488
Итого запасов	2355623	2423648	2457582	2522606	2595786	2455392	2320516
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ							
Для корма скота и птиц	47112	45609	46248	47471	48848	46 206	23 668
Использованы как продовольственные продукты	2099713	2230548	2206834	2257347	2321031	2345715	2276948
Для изготовления продовольственных продуктов	1359223	1323663	1872898	1871194	1936413	1951596	2017446
Для изготовления сыра	356 948	364805	388200	391259	396463	399396	407142
Для изготовления молока и сливок	410845	359031	853304	859807	869044	888371	913379
Для изготовления сливочного масла	458133	461877	478868	478949	517883	524009	560551
Для изготовления кефира	130147	130932	129513	129551	130920	125812	123973
Для изготовления других продукций	3151	7020	23013	11629	22103	14008	12401
Экспорт	-	27	47	6072	6019	6262	5753
Потери	37210	27725	52140	53521	55073	35094	9233
Остаток на конец года	171588	119739	152313	158195	164815	22115	4914
Итого использования	2355623	2423648	2457582	2522606	2595786	2455392	2320516

Составлена на основании источника [2].

Как показывают данные табл. 1, в 2015 году импортирование данных продукций уменьшилось на 37,1%, а в 2016 году еще на 21%, то есть в общей сложности уменьшилось примерно на 66%. Но интересно то, что и в 2015 году, и в 2016 году внутреннее потребление незначительно возросло (соответ-

ственно 0,8 и 0,6%). А это подтверждает нашу гипотезу, что хотя одна часть пустоты внутреннего потребления, появившегося в результате снижения импорта, обеспечивается за счет возрастающего производства, появляется необходимость использования определенной части экспорта (табл. 1).

Состояние молока с жирностью 1-6 процентов и сливок похожее. В 2014-2016 годах импортирование снизилось на 47,3%, а производство увеличилось на 5%. Внутреннее потребление увеличилось примерно так же, как и производство (4.4%). Поэтому импорт уменьшился на 47%, экспорт – на 21% (табл. 2).

Таблица 2

Запасы (резервы) и использование молока с жирностью 1-6% и сливок, тонны

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016:2014
ЗАПАСЫ (РЕЗЕРВЫ)							
Остаток на начало года	8596	8915	9025	9108	9184	9366	
Производство	709634	823470	830205	839301	857952	880963	1,05
Импорт	16694	10980	11878	9783	8668	5152	0,53
Итого запасов	734924	843365	851108	858192	875804	895481	
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ							
Использованы как продовольственные продукты	718268	825429	832281	839296	857087	875856	1,044
Экспорт	-	13	740	657	116	517	0,79
Потери	7741	8898	8979	9055	9235	9443	
Остаток на конец года	8915	9025	9108	9184	9366	9665	
Итого использований	734924	843365	851108	858192	875804	895481	

Составлена на основании источника [2].

Как показывают данные табл. 2, импортирование в страну сыра в рассматриваемый период значительно уменьшилось (47%), наряду с этим внутреннее потребление увеличилось на 5%, хотя производство увеличилось всего на 3%. Из табл. 3 видно, что определенная часть внутреннего потребления, увеличенного на фоне уменьшения импортирования, обеспечено за счет остатка на конец предыдущего года, и это способствовало непрерывному уменьшению этих остатков.

Таблица 3

Запасы (резервы) и использование сыров всех видов

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016:2014
ЗАПАСЫ (РЕЗЕРВЫ)								
Остаток на начало года	17524	15903	13817	14191	15776	16369	10982	
Производство	43340	44293	47134	47506	48138	48495	49434	1,03
Импорт	7 204	6890	6037	11465	11717	9102	6540	0,56
Итого запасов	68068	67086	66988	73162	75631	73966	66956	
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ								
Использованы как продовольственные продукты	51527	52557	52220	56755	58571	62342	61190	1,05
Экспорт	-	-	-	1	-	6	15	
Потери	638	712	577	630	651	636	576	
Остаток на конец года	15903	13817	14191	15776	16409	10982	5175	
Итого использования	68068	67086	66988	73162	75631	73966	66956	

Составлена на основании источника [2].

Положение с кефиром, сливками, йогуртом и другими продуктами несколько иное – в этом сегменте экспортирование увеличилось; производство, импортирование и потребление уменьшилось (табл. 4). Данное положение разъясняется тем, что во-первых, Азербайджан, можно сказать, полно-

стью обеспечивает упомянутыми продуктами, а роль импортирования незначительное. Во-вторых, в предыдущих годах объем экспортирования по сравнению с импортированием увеличился в 20-25 раз. И наконец, нужно учесть то, что снижение потребления на 4% и снижение на 3% производства, находящегося в высоком объеме, создало условие для направления одной части производства на экспортирование, так как если снижение в потреблении 5,7 млн тонны и в производстве 4.1 млн тонны направлены на компенсацию импортирования, часть которого уменьшилась, остальная часть 36 (528-492) тонны направлены на незначительное увеличение экспортирования (табл. 4).

Таблица 4

Запасы (резервы) и использование кефира, сливок, йогуртов и других продуктов

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016:2014
ЗАПАСЫ (РЕЗЕРВЫ)								
Остаток на начало года	7217	6947	7429	6839	6096	6174	5047	
производство	133313	136199	147973	139999	142335	133322	136376	0,97
Импортирование	9242	16003	12533	9463	9543	8778	7436	0,78
Итого запасов	149772	159149	167935	156301	157974	148274	148859	
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ								
Использованы как продовольственные продукты	139136	147561	157714	147308	148385	140179	140783	0,96
экспортирование	-	6	-	18	492	387	528	1,07
Потери	3689	4153	3382	2879	2923	2661	2448	
Остаток на конец года	6947	7429	6839	6096	6174	5047	5100	
Итого использование	149772	159149	167935	156301	157974	148274	148859	

Составлена на основании источника [2].

Среди молочных продуктов сливочное масло в Азербайджане занимает особое место. Во-первых, по историческим традициям данный продукт широко используется в приготовлении блюд. Во-вторых, в отличии от других молочных продуктов, значительная часть до девальвации обеспечения данным продуктом, важным для нашей страны (в 2014 году, можно сказать, что половина) осуществлялось за счет импортирования (табл. 5).

Таблица 5

Запасы (резервы) и использование сливочного масла, тонн

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016:2014
ЗАПАСЫ (РЕЗЕРВЫ)							
Остаток на начало года	9 449	8 615	8 694	8 462	8 904	1 840	0,22
Производство	21 093	21 821	21 877	23 445	23 935	25 604	1,09
Импортирование	20 923	21 469	21 644	21 776	10 906	8 357	0,38
Итого запасов	51 465	51 905	52 215	53 683	43 745	35 801	
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ							
Использованы как продовольственные продукты	42 678	42 971	43 354	44 472	41 454	32 532	0,73
Переработаны	-	-	-	-	-	1 511	
экспортирование	-	-	158	59	249	107	1,81
Потери	172	240	241	248	202	166	0,67
Остаток на конец года	8 615	8 694	8 462	8 904	1 840	1 485	0,17
Итого использование	51 465	51 905	52 215	53 683	43 745	35 801	

Составлена на основании источника [2].

В 2016 году экспортирование снизилось примерно на 50%, производство увеличилось всего на 9%. А это является явным примером подтверждения выдвинутых нами обоих гипотез [7]. Так как, с одной стороны, это разъясняется слабостью резервов производственных сил. Но основная причина в том, что сливочное масло в Азербайджане производится в основном из импортированного сырья, и резкое увеличение стоимости данного сырья в манатах способствует значительному увеличению его стоимости (в течении двух лет после девальвации, стоимость сливочного масла возросла в два раза), а это обусловливает снижение потребления на 27%. Кроме того, в обеспечении внутренней потребности резкое уменьшение остатков 2014 года (78%) сыграло большую роль [9].

Хотя растительные масла непосредственно не относятся к молокоперерабатывающей промышленности, как заменитель важного продукта сливочного масла, и как представитель перерабатывающей промышленности зарождает интерес исследования влияния девальвации на данный сегмент [8].

Выводы и предложения. Таким образом, анализ производства, потребления, экспортирования и импортирования ряда переработанных продуктов в период непосредственно после резкой девальвации национальной валюты в Азербайджане проявляет нижеследующие аспекты:

- Уменьшение в значительной степени импортирования большинства продуктов перерабатывающей промышленности.
- Увеличение внутреннего производства продуктов.
- Слабость производительных сил и обеспечения внутренним сырьем в некоторых случаях национального производства полностью не компенсирует импортирование.
- Многие сегменты перерабатывающей промышленности основного сырья зависят от импортирования, то наблюдается значительное повышение в манатах производственных цен на внутреннюю продукцию.

Литература

1. **Керимова Х.** Индекс инфляции. *Центральный банк и экономика*. 2013. №1. С. 119-132. 2. **Гасымов А., Керимов Х.** Влияние обменного курса на реальный сектор. *Центральный банк и экономика*. 2013. №1. С. 133-143. 3. **Алирзаева Т.** Курс валют в Азербайджане и опыт Азербайджана. *Центральный банк и экономика*. 2013. №2. С. 45-61. 4. **Алескеров А., Алирзаева Т.** Цены и их критерии отбора. *Экономика и аудит*. 2007. № 11 (65). 5. **Гасанов Т.** Расчет риска обменного курса: подход к риску. Центральный банк и экономика. 2013. №2. С. 114-129. 6. **Зульфугаров А., Юсифзаде И., Мамедова А.** Окончивание на основе экспозиции. Центральный банк и экономика. 2014. № 1. 7. **Алиев Н., Гасымов А., Адигезалов Ш.** Импорт и экспорт спроса и гибкость обменного курса. Центральный банк и экономика. 2014. №2. 8. **Александр С.** Управление финансовыми рисками и анализ. *Wiley*. 1996. 186 с. 9. **URL:** www.stat.gov.az. 10. **Тевдой-Бурмули А.И.** Европейская интеграция. Москва: Деловая литература, 2011. 720 с. 11. **URL:** http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cmsUpload/78367.pdf (29.04.2016) Европейский Союз. Внешняя политика и политика безопасности; http://europa.eu/pol/cfsp/index_en.htm (29.04.2016) 12. **Безопасность** и защита: политика ЕС. Минск: Издательский дом "Беларуская думка". Вып. № 1. С. 114-118. 13/ Красненкова И. (2015) История отношений Великобритании и ЕС. Досье. **URL:** http://tass.ru/info/2027244 (8 ноября 2015 г.). 14. **Бедерек, Д.** Экономическая глобализация и проблемы национальной и международной безопасности. *Проблемы современной экономики.* 2013. № 4 (48). Pp. 28-32. 15. **Лукашенко Е.А.** Перспективы развития экономики ЕС. [**URL:** http://www.riss.ru/analitika/2314-о- перспектива-развитие-экономика-европейского-союза. 16. **Крупнейший** европейский рост. Интернет портал FXTEAM.RU. **URL:** http://www.fxteam.ru/about/. 17. **Основные** макроэкономические показатели стран мира. URL: http://www.ereport.ru/. 18. **Шахрай С.М.** Интеграция в современном мире: политико-правовой аспект. СПб.: «Университет», 2006. 150 с. 19. **Европейская** комиссия. Европейский экономический прогноз. Зима 2014 года. URL: http://ec.europa.eu/econo- my_finance / eu / forecast / 2014_winter_forecast_en.htm. 20. **Семак Е.А.** Международная экономическая интеграция. Руководство. Минск: БГУ, 2012.

References

1. The inflation index. Karimov Kh. (2013). *Journal "Central Bank and Economics"*, 1, pp. 119-132.

2. Gasimov A., Karimov X. (2013). The impact of the exchange rate on the real sector. *Central Bank and Economics*, 1, pp. 133-143.

3. Alirzaeva T. (2013). Exchange rates in Azerbaijan and the experience of Azerbaijan. *Central Bank and Economics*, 2, pp. 45-61.

4. Aleskerov A., Alirzaeva T. (2007). Prices and their selection criteria. *Economy and Audit*, 11 (65).

5. Hasanov T. (2013). Calculation of exchange rate risk: an approach to risk. *Central Bank and Economics*, 2, pp. 114-129.

6. Zulfugarov A., Yusifzade I., Mamedova A. (2014). Ending on the basis of exposure. *Central Bank and the Economy*, 1.

7. Aliev N., Gasimov A., Adigezalov Sh. (2014). Import and export demand and exchange rate flexibility. *Central Bank and Economics*, No.2.

8. Alexander S. (1996). Financial risk management and analysis. *Wiley*. 186 p.

9. Retrieved from www.stat.gov.az.

10. Tevda-Burmuli A.I. (2011). European integration. Moscow, Business literature. 720 sp.

11. Retrieved from http://www.consilium.europa.eu/ue Docs/cmsUpload/78367.pdf (04/29/2016) European Union. Foreign and Security Policy http://europa.eu/pol/cfsp/index_en.htm (04/29/2016) Grevy G. European Security and Defense Policy.

12. Security and protection: EU policy. Minsk, The Belaruskaya Dumka Publishing House. Issue 1. P. 114-118.

13. Krasnenkova I. (2015) The history of relations between the UK and the EU. Retrieved from http://tass.ru/info/2027244.

14. Bederek D. (2013). Economic globalization and problems of national and international security. *Problems of the modern economy*, № 4 (48), pp. 28-32.

15. Lukashenko E.A. Prospects for the development of the EU economy. Retrieved from http://www.riss.ru/ analitika/ 2314-o- perspective-development-economy-European-union.

16 The largest European growth. Internet portal FXTEAM.RU. Retrieved from http://www.fxteam.ru/ about/.

17. The main macroeconomic indicators of the countries of the world. Retrieved from http://www.ereport.ru/.

18. Shahray S.M. (2006). Integration in the modern world: political and legal aspect. SPb., "University". 150 p.

19. European Commission. European economic outlook. Winter 2014. Retrieved from http://ec.europa.eu/ econo- my_finance / eu / forecast / 2014_winter_ forecast_en.htm.

20. Semak E.A. (2012). International Economic Integration. Guide. Minsk, BSU.

Гулузаде С. Б. Вплив девальвації національної валюти на переробну промисловість Азербайджану

У статті вказується, що після двократної різкої девальвації в 2015 році азербайджанського маната в країні з'явилися ознаки економічної кризи, в деяких сегментах замість виробничого і експортного зростання відбувся спад. Це посприяло появі проблем у сфері управління валютними ризиками на виробничих підприємствах країни.

У статті на прикладі молокопереробної промисловості досліджено причини неадекватної реакції переробної промисловості на девальвацію національної валюти.

Ключові слова: валютний ризик, валютний курс, імпортозалежність, виробничі сили, національна валюта.

Гулузаде С. Б. Влияние девальвации национальной валюты на перерабатывающую промышленность Азербайджана

В статье указывается, что после двукратной резкой девальвации в 2015 году азербайджанского маната, в стране появились признаки экономического кризиса, в некоторых сегментах вместо производственного и экспортного роста произошел спад. Это поспособствовало появлению проблем в области управления валютными рисками на производственных предприятиях страны.

В статье на примере молокоперерабатывающей промышленности исследованы причины неадекватной реакции перерабатывающей промышленности на девальвацию национальной валюты.

Ключевые слова: валютный риск, валютный курс, импортозависимость, производственные силы, национальная валюта.

Guluzade S. Impact of the national currency devaluation on the processing industry of Azerbaijan

In the article states that after the double sharp devaluation in 2015 of the Azerbaijani manat, signs of the economic crisis appeared in the country, in some segments instead of production and export growth there were decreases. This contributed to the emergence of problems in the field of currency risk management in industrial enterprises of the country.

In the article, the reasons for the inadequate response of the processing industry to the devaluation of the national currency are investigated using the dairy industry as an example.

Keywords: currency risk, exchange rate, dependence on imports, production forces, national currency.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

УДК 330.47:316.42(479.24) doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-98-102

А. К. Гаджибеклинская,
ORCID 0000-0002-3017-0372,
e-mail: aliya_baku@mail.ru,
Азербайджанский Университет Туризма и Менеджмента,
г. Баку, Азербайджанская Республика

РОЛЬ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Постановка проблемы. Широкомасштабные реформы, осуществляемые в нашей стране в первые годы XXI века, создали условия для перехода общества на более высокий социально-экономический уровень развития. В последние годы значительные достижения в области образования непосредственно связаны с направленной на модернизацию социально-экономической политикой страны.

Президент Азербайджанской Республики своим распоряжением дал указание подготовить концепцию развития «Азербайджан 2020: взгляд в будущее». Необходимость такой концепции связана с новым этапом развития нашей страны, а завоеванные достижения позволят поставить перед Азербайджаном более высокие цели и определить задачи для их решения.

На ряду с предъявлением соответствующих требований к формированию экономической модели, предусматривается увеличение роли компьютерно-сетевых знаний для коренных изменений в системе образования, виртуального образования и ИКТ.

Концепция развития «Азербайджан 2020: взгляд в будущее» предусматривает дальнейшее развитие ИКТ и услуг связи, создание надежной системы информационной безопасности и дальнейшего расширения цифровой передачи данных, а также 100%-ое внедрение услуг электронного правительства. К 2020 году развивающийся Азербайджан станет экономически и политически конкурентоспособным.

В Азербайджане за последнее десятилетие сформировались факторы социально-экономического, научно-технического и культурного развития, которые можно рассматривать как важные фазы перехода к информационному обществу.

Информационное общество – это общество, в котором большинство работающих занято производством, хранением, переработкой и реализацией информации, особенно высшей ее формы – знаний. Информационное общество базируется на экономике знаний, то есть на таком типе экономики, в котором значительная часть национального продукта создается в отраслях, непосредственно производящих новые знания, информационные блага и услуги, а также оборудование для передачи и обработки знаний и информации.

Успешное развитие отечественного рынка телекоммуникаций, информационных технологий, продуктов и услуг, постепенное превращение информации в общественный ресурс развития ускоряют этот процесс. Важную роль в этом играет понимание высшим руководством страны необходимости развития ИКТ как прикладного инструмента для развития Азербайджана. В рамках данного направления будут исследованы механизмы влияния ИКТ на макропоказатели экономики и экономический рост.

Внедрение автоматизированных технологий обработки экономической информации позволяют повысить эффективность управления организацией за счет обеспечения руководителей и специалистов максимально полной, оперативной и достоверной информацией на основе единой базы данных.

С полной уверенностью можно утверждать, что в середине XXI в. лидерами мировой экономики и международной торговли станут страны, обладающие высокими технологиями и наукоемкими производствами. В условиях рыночной экономики коренным образом меняется подход к управлению – от функционального к бизнес-ориентированному, кардинально меняется и роль информационных технологий. В условиях острейшей конкуренции ориентация на управление организацией на основе бизнес-процессов обеспечивает конкурентное преимущество, а управление на основе бизнес-процессов не может эффективно реализовываться без использования информационных технологий и систем.

Анализ исследования. Для успешной реализации процесса управлением организацией требуются высокообразованные специалисты – экономисты, умеющие правильно расставить приоритеты и цели для получения максимальной прибыли с наименьшими потерями. Экономист-профессионал XXI в. должен обладать обширными знаниями в области информатики, иметь практические навыки по использованию современной вычислительной техники, систем связи и передачи информации, средств оргтехники, знать основы и перспективы развития новых информационных технологий, уметь оценивать информационные ресурсы для принятия оптимальных управленческих решений.

В соответствии с тенденцией быстрого продвижения общества к широкому и всестороннему использованию достижений научно-технического прогресса в области компьютерной техники и бурно развивающихся процессов информатизации учебными планами всех высших учебных заведений эко-

номического профиля предусмотрено изучение дисциплины «Экономическая информатика», формирующей базовые знания в области информатики и компьютеризации управленческих процессов.

Вместе с тем необходимо учитывать, что неотъемлемой частью профессиональной деятельности современного специалиста управления является его взаимодействие со специалистами в области компьютерных технологий. В этом плане важными факторами эффективности их взаимодействия являются владение специалистами управления основной терминологией компьютерной сферы деятельности, понимание реальных возможностей и особенностей применения компьютерных технологий, знание тенденций их развития и совершенствования, умение четко формулировать свои требования как пользователей к подобным компьютерным системам.

Для профессионала в области финансов и кредита, страхового дела, налогообложения и других сфер деятельности изучение предмета «Экономическая информатика» должно носить прикладной характер: помогать будущему специалисту, опираясь на полученные знания, эффективно решать его основные задачи, активно используя возможности современных компьютерных технологий, а также в случае необходимости принимать обоснованные стратегические и тактические решения по вопросам совершенствования и дальнейшего развития этих технологий. На Западе таких специалистов-управленцев называют CIO (Chief Information Officer), которые, как правило, занимают 2-е место в высшем эшелоне иерархии управления и являются выходцами из финансово-экономических специальностей.

Экономическая информатика – это наука об информационных системах, используемых для подготовки и принятия решений в управлении, экономике и бизнесе. Объектом экономической информатики выступают информационные системы, которые обеспечивают решение предпринимательских и организационных задач, возникающих в экономических системах (экономических объектах). То есть, объектом экономической информатики выступают экономические информационные системы, конечной целью функционирования которых является эффективное управление экономической системой. Информационная система – это совокупность программно-аппаратных средств, способов и людей, которые обеспечивают сбор, хранение, обработку и выдачу информации для обеспечения подготовки и принятия решений. К основным компонентам информационных систем, используемых в экономике, относятся: программно-аппаратные средства, бизнес-приложения и управление информационными системами. Назначение информационных систем – создание современной информационной инфраструктуры для управления компанией.

Экономическая информатика – это технологии и способы автоматизации информационных процессов с применением экономических данных. Экономическая информатика изучает теоретические основы информатики и приобретение навыков использования прикладных систем обработки экономических данных и систем программирования для персональных компьютеров и компьютерных сетей.

К базовым понятиям, которые используются в экономической информатике, относятся: данные, информация и знания. Знания – это интеллектуальный капитал. Формальные знания могут быть в виде документов (стандартов, нормативов), регламентирующих принятие решений, или учебников, инструкций с описанием решения задач. Неформальные знания – это знания и опыт специалистов в определенной предметной области. Принятие решений осуществляются на основе полученной информации и имеющихся знаний. Принятие решений – это выбор наилучшего в некотором смысле варианта решения из множества допустимых на основании имеющейся информации. В зависимости от сферы использования, информация может быть различной: научной, технической, управляющей, экономической и т.д. Для экономической информатики интерес представляет экономическая информация.

Принятие решения в автоматизированной системе организационного управления, как правило, осуществляется специалистом с применением или без применения технических средств, но в последнем случае – на основе тщательного анализа результатной информации, полученной на компьютере. Задача принятия решений осложняется тем, что специалисту приходится выбирать из множества допустимых решений наиболее приемлемое, сводящее к минимуму потери ресурсов (временных, трудовых, материальных и т.д.). Благодаря применению персональных компьютеров и терминальных устройств повышается аналитичность обрабатываемых сведений, а также обеспечивается постепенный переход к автоматизации выработки оптимальных решений в процессе диалога пользователя с вычислительной системой. Этому способствует использование новых технологий экспертных систем поддержки принятия решений.

Экспертные системы – это интенсивно развивающееся направление в области искусственного интеллекта. Такой интерес к себе Экспертные системы вызывают с момента своего появления, что связано с возможностью их применения к решению задач из самых различных областей человеческой деятельности. Попытки создания экспертных систем предпринимались ко многим предметным областям, в которых они эффективно используются.

Экспертные системы – это набор программ или программное обеспечение, которое выполняет функции эксперта при решении какой-либо задачи в области его компетенции. Экспертные системы, как и эксперт-человек, в процессе своей работы оперирует со знаниями. Знания о предметной области, необходимые для работы Экспертных систем, определенным образом формализованы и представлены в памяти компьютера в виде базы знаний, которая может изменяться и дополняться в процессе развития системы.

Главное достоинство Экспертных систем – возможность накапливать знания, сохранять их длительное время, обновлять и тем самым обеспечивать относительную независимость конкретной организации от наличия в ней квалифицированных специалистов. Накопление знаний позволяет повышать квалификацию специалистов, работающих на предприятии, используя наилучшие, проверенные решения.

Практическое применение искусственного интеллекта в экономике основано на Экспертных системах, позволяющих повысить качество и сохранить время принятия решений, а также способствующих росту эффективности работы и повышению квалификации специалистов.

Основными отличиями Экспертных систем от других программных продуктов являются использование не только данных, но и знаний, а также специального механизма решений и новых знаний на основе имеющихся. Знания в Экспертных системах представляются в такой форме, которая может быть легко обработана на компьютере. В Экспертных системах известен алгоритм обработки знаний, а не алгоритм решения задачи. Решение задачи в Экспертных системах сопровождается понятными пользователю объяснениями, качество получаемых решений обычно не хуже, а иногда и лучше, достигаемого специалистами.

В системах, основанных на знаниях, правила (или эвристики), по которым решаются проблемы в конкретной предметной области, хранятся в базе знаний. Такой процесс продолжается до тех пор, пока не поступит информация, достаточная для окончательного заключения.

В последнее десятилетие Экспертные системы возродились в виде систем с базой знаний, которые тесно переплетались с существующими деловыми системами. Их используют в здравоохранении, страховании, банковском деле и других областях, чтобы с помощью правил и объектов накапливать опыт, повышать качество принимаемых решений. Базы знаний встроены сегодня в наиболее современные крупные системы. Они находятся в самой сердцевине программ - агентов, осуществляющих поиск в сети Internet, и помогают коллективам пользователей справиться с потоками информации.

Объединение всех видов программных продуктов и их отдельных компонентов в единую Экспертную систему признано экономически выгодным, так как применение Экспертных систем позволяет существенно сократить расходы на подготовку квалифицированного персонала, дальнейшую проверку работоспособности и надежности разрабатываемых и исследовательских систем, а также уменьшить время проектирования и(или) исследования. Наиболее популярные системы с базами знаний создавались с ориентацией на стандартное оборудование. В этом ключ к пониманию причин успеха современной технологии баз знаний. Опыт показывает, что системы с базами знаний необходимо встраивать в самые важные бизнес-процессы и организовывать работу персонала так, чтобы он мог максимально использовать их преимущества для достижения наилучших результатов.

Экспертные системы с успехом применяются в тех областях, где кроме применения стандартных алгоритмических методов, основанных на точных вычислениях, по существу используют знания и опыт конкретных экспертов-аналитиков, а принятие решений формируется в условиях неполноты данных и зависит скорее от качественных, чем количественных оценок. К таким предметным областям относится прежде всего область анализа финансовой деятельности, где эффективность принимаемых решений зависит от сопоставления множества различных факторов, учета сложных причинно-следственных связей, применения нетривиальных логических рассуждений и т.п.

В рамках реформы, проводимой в Азербайджане, и интенсивного внедрения ИКТ во все сферы государственной деятельности было реализовано несколько проектов. Например:

в Институте Информационных технологий при НАН Азербайджана была проведена экспериментальная реализации морфологического процессора в составе экспертной системы поддержки перевода (ЭСПП), представляющей собой экспериментальную двуязычную систему МП с английского языка на азербайджанский. ЭСПП реализована на базе программы Delphi7, применяемой для создания систем управления базами данных и знаний;

в Министерстве налогов Азербайджана функционирует автоматизированная налоговая информационная система (AVIS). По мнению многих специалистов, она произвела настоящую революцию в сфере налогового контроля и делопроизводства. AVIS была создана в рамках Госпрограммы развития ИКТ на 2005-2008 годы и стала важной частью создаваемого в Азербайджане «электронного правительства».

На фото: робот София в центре ASAN, Баку, 23 окт., 2018

Именно потому, что в Азербайджане уделяется большое значение разработке и внедрению иннова-

ционных проектов, происходит его интенсивное социально-экономическое развитие. Яркий пример этому демонстрация в Госагентстве по оказанию услуг гражданам и социальным инновациям (ASAN xidmət) при Президенте Азербайджана известного человекоподобного робота София, созданного три года назад компанией Hanson Robotics. Робот находился в контакте с гражданами в качестве волонтера и принимал участие в опросах. Отличительной особенностью Софии является то, что она способна вести с собеседником диалог, отвечая на вопросы и высказывая собственные идеи.

Выводы и предложения. Таким образом, используя искусственный интеллект и экспертные системы, можно разумно распределить важные для человечества ресурсы, включая продовольствие, энергию и новые технологии.

Всё вышеизложенное позволяет делать выводы, что Азербайджан успешно претворяет в жизнь реформы, заложенные в концепцию развития «Азербайджан 2020: взгляд в будущее».

Литература

1. **Концепция** развития «Азербайджан 2020: взгляд в будущее». 2. **Ткаченко В.** Экономическая информатика. 3. **Экономическая** информатика: Введение в экономический анализ информационных систем: учебник. Москва: МГУ им. М.В. Ломоносова. 4. **Экономическая** информатика: учебник для вузов / под ред. В.В. Евдокимова. 5. **URL:** https://www.google.az/search. 6. **URL:** http://www.1news.az/mobile/. 7 **Закон** Азербайджанской Республики от 13 января 1995 года №952 "Об инвестиционной деятельности". 8. **Закон** Азербайджанской Республики от 3 октября 1997 года №376-1Г "О рекламе". 9. **Закон** Азербайджанской Республики от 7 декабря 1999 года №769-1Г "О средствах массовой информации". 10. **Закон** Азербайджанской Республики от 16 июня 2000 года №899-1Г "О защите прав инвесторов на рынке ценных бумаг". 11. **Аббасов Ч.М.** Экономика Азербайджана на путях глобализации: предпосылки и последствия. Баку: «Элм», 2007, 384 с. 12. **Джабиев Р.М.** Социально-экономическое развитие Азербайджанской республики за годы независимости. Баку: "Зия+", 2005. 283 с. 13. **Ильхам** Алиев обязал Минналогов ввести принцип «одного окна» для предпринимателей. URL: http://aze.az. 14. **Магеррамов А.М.** Внешнеторговые связи Азербайджана в условиях глобализации, Бакинский государственный университет, 2009. С. 38-45. 15. **Мигалева Т.Е.** Научно-Инновационная деятельность основа формирования конкурентных преимуществ России в условиях мирового кризиса: Междунар. науч.-практ. конф. РЭУ им Г.В. Плеханова. 2009. 16. **Самедзаде З.** Этапы большого пути: экономика Азербайджана за полвека, ее новые реалии и перспективы. Баку: Нурлар, 2004. 936 с. 17. **Doing** Business in Azerbaijan 2012, p. 62. URL: www.doingbusiness.org. 18. **Holley J, Akhundov O, Nolte E.** Health care systems in transition: Azerbaijan. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe on behalf of the European Observatory on Health Systems and Policies, 2004. 19. **IMD** World Competitivness YEARBOOK 2009 // Lausanne , Switzerland, International Trade Statistics WTO, (p.: 209, 223, 225, 227.). 20. **Ludwig** von Mises Institute (экономика, политика) search.mises.org/ search?q=Azerbaij an&site=Literature. 21. **The National** Academies Press search. URL: nap.edu/nap-cgi/de.cgi?term= Azerbaijan &x=0&y:=0. 22. **Travel** and Tourism Competitiveness Report 2011. World Economic Forum. 23. **United** Nations E-Government Development Database http ://unpan3 .un. org/ego vkb/datacenter/Country Vie w.aspx?ddl=0. 24. **Мустафаев Р.Ф.** Основатель Азербайкана: Мы на пути к прославлению нашего мира и нашего мира. *Азербайджанский артистизм*. Baki, 1995. P. 123. 25. **Султанова Р.П.** Экономика в регионах Азербайджана стабильна. Baki, 2009. С. 296. 26. **Гусейнов Т.** Инвестиции в Кыргызстане. В., 2009, S 380. Материальная сеть Интернет. Официальный сайт Азербайджана URL: http://www.azerbaijan.az/141. http: //www.wto. org/. 27**. Официальный** сайт Международного Валютного фонда (МВФ). URL: http: //www.imf.org143. http://worldbank.org/az. 28. Официальный сайт Всемирного банка. URL: www. intracen.org/.

References

1. The concept of development "Azerbaijan 2020: a look into the future".

2. Tkachenko V. "Economic informatics".

3. Economic informatics: Introduction to the economic analysis of information systems: textbook of the Faculty of Economics of Moscow State University named after MV Lomonosov.

4. Economic Informatics: textbook for universities / Ed. V.V. Evdokimova.

5. Retrieved from https://www.google.az/search.

6. Retrieved from http://www.1news.az/mobile/.

7. Law of the Azerbaijan Republic of January 13, 1995 No. 952 "On investment activity".

8. The law of the Azerbaijan Republic of October 3, 1997 No. 376-1G "On Advertising".

9. The law of the Azerbaijan Republic of December 7, 1999 No. 769-1G "On Mass Media".

10. Law of the Azerbaijan Republic of June 16, 2000 No. 899-1G "On the Protection of Investor Rights in the Securities Market".

11. Abbasov Ch.M. (2007). Azerbaijan's economy on the paths of globalization: background and consequences. Baku, Elm. 384 p.

12. Jabiev P.M. (2005). Socio-economic development of the Republic of Azerbaijan over the years of independence. Baku, Zia +. 283 p.

13. Ilham Aliyev ordered the Ministry of Taxes to introduce the principle of “one window” for entrepreneurs. Retrieved from http://aze.az.

14. Magerramov A.M. Foreign trade relations of Azerbaijan in the context of globalization, Baku State University 2009. 38-45 p.

15. Migaleva T.E. Scientific-Innovation activity is the basis for the formation of Russia's competitive advantages in the context of the global crisis. International Scientific and Practical Conference. REU them G.V. Plekhanov. April 2009.

16. Samedzade Z. (2004). Stages of a long way: the economy of Azerbaijan for half a century, its new realities and prospects. Baku, Nurlar, 936 p.

17. Doing Business in Azerbaijan. (2012). P. 62. Retrieved from www.doingbusiness.org.

18. Holley J, Akhundov O, Nolte E. Health care systems in transition: Azerbaijan. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe on behalf of the European Observatory on Health Systems and Policies, 2004.

19. IMD World Competitiveness YEARBOOK 2009 // Lausanne, Switzerland, International Trade Statistics WTO, (p.: 209, 223, 225, 227).

20. Ludwig von Mises Institute (economics, politics). Retrieved from search.mises.org/ search? Q = Azerbaij an & site = Literature.

21. The National Academies Press. Retrieved from search.nap.edu/nap-cgi/de.cgi?term=Azerbaijan&x=0&y: =0.

22. Travel and Tourism Competitiveness Report 2011. World Economic Forum.

23. United Nations E-Government Development Database. Retrieved from http: // unpan3 .un. org / ego vkb / datacenter / Country Vie w.aspx? ddl = 0.

24. Mustafaev R.F. Founder of Azerbaijan: We are on the way to glorify our world and our world. Azerbaijan artistry. Baki 1995 S 123.

25. Sultanova R.P. (2009). The economy in the regions of Azerbaijan is stable. Baki, p. 296.

26. Huseynov T. Investments in Kyrgyzstan. V., 2009, S 380. Material Internet Network The official website of Azerbaijan Retrieved from http://www.azerbaijan.az/141.

27. The official website of the International Monetary Fund (IMF). Retrieved from http: //www.imf.org143.

28. World Bank. Official Website. Retrieved from http://worldbank.org/az.

Гаджибеклінська А. К. Роль економічної інформації в соціально-економічному розвитку Азербайджану

В Азербайджані за останнє десятиліття сформувалися фактори соціально-економічного, науково-технічного і культурного розвитку, які можна розглядати як важливі фази переходу до інформаційного суспільства. Концепція розвитку «Азербайджан 2020: погляд у майбутнє» передбачає подальший розвиток ІКТ та послуг зв'язку, створення надійної системи інформаційної безпеки та подальшого розширення цифрової передачі даних, а також 100%-е впровадження послуг електронного уряду.

З повною упевненістю можна стверджувати, що в середині XXI ст. лідерами світової економіки і міжнародної торгівлі стануть країни, що володіють високими технологіями і наукомісткими виробництвами. Цьому сприяє використання нових технологій Експертних систем підтримки прийняття рішень. Основними відмінностями Експертних систем від інших програмних продуктів є використання не тільки даних, але і знань, а також спеціального механізму рішень і нових знань на основі наявних. У рамках реформи, що проводиться в Азербайджані, й інтенсивного впровадження ІКТ в усі сфери державної діяльності було реалізовано кілька проектів по впровадженню експертних систем та інноваційних проектів.

Ключові слова: концепція розвитку, інформаційне суспільство, економічна інформатика, знання, прийняття рішень, експертні системи.

Гаджибеклинская А. К. Роль экономической информации в социально-экономическом развитии Азербайджана

В Азербайджане за последнее десятилетие сформировались факторы социально-экономического, научно-технического и культурного развития, которые можно рассматривать как важные фазы перехода к информационному обществу. Концепция развития «Азербайджан 2020: взгляд в будущее» предусматривает дальнейшее развитие ИКТ и услуг связи, создание надежной системы информационной безопасности и дальнейшего расширения цифровой передачи данных, а также 100%-ое внедрение услуг электронного правительства.

С полной уверенностью можно утверждать, что в середине XXI в. лидерами мировой экономики и международной торговли станут страны, обладающие высокими технологиями и наукоемкими производствами. Этому способствует использование новых технологий Экспертных систем поддержки принятия решений. Основными отличиями Экспертных систем от других программных продуктов являются использование не только данных, но и знаний, а также специального механизма решений и новых знаний на основе имеющихся. В рамках реформы, проводимой в Азербайджане, и интенсивного внедрения ИКТ во все сферы государственной деятельности было реализовано несколько проектов по внедрению экспертных систем и инновационных проектов.

Ключевые слова: концепция развития, информационное общество, экономическая информатика, знания, принятие решений, экспертные системы.

Hajibeklin A. The role of economic information in the socio-economic development of Azerbaijan

Over the past decade, factors of socio-economic, scientific-technical and cultural development have emerged in Azerbaijan, which can be considered as important phases of the transition to an information society. The development concept “Azerbaijan 2020: A Look into the Future” envisages the further development of ICT and communication services, the creation of a reliable information security system and the further expansion of digital data transmission, as well as 100% implementation of e-government services.

With full confidence it can be argued that in the middle of the XXI century. The leaders of the world economy and international trade will be countries with high technology and knowledge-intensive industries. This is facilitated by the use of new technologies of Expert Decision Support Systems. The main differences of Expert systems from other software products are the use of not only data, but also knowledge, as well as a special mechanism of solutions and new knowledge based on existing ones. As part of the reform being carried out in Azerbaijan and the intensive introduction of ICT in all spheres of state activity, several projects were implemented for the implementation of expert systems and innovation projects.

Keywords: development concept, information society, economic informatics, knowledge, decision-making, expert systems.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

УДК 338.432:330.341.1 doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-103-107

С. А. Баширова,
ORCID 0000-0002-1071-0749,
e-mail: sabinabashirova890@gmail.com,
Академия Государственного Управления при Президенте Азербайджанской Республики, г. Баку

ИНТЕНСИФИКАЦИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА КАК ВАЖНЕЙШЕЕ УСЛОВИЕ НАУЧНО – ТЕХНИЧЕСКОГО ПРОГРЕССА

Постановка проблемы. Экологизация хозяйственной деятельности – узловой вопрос проблемы, так как большая часть сельскохозяйственных угодий в той или иной мере затронута деградационными процессами, что связано как с чрезмерной интенсификацией земледелия, так и с экстенсивным хозяйствованием.

Под интенсификацией сельскохозяйственного производства следует понимать дополнительные вложения материальных ресурсов, иногда и живого труда, на одну и ту же земельную площадь для увеличения выхода продукции, следовательно, и массы чистого дохода. Регулирование доходов товаропроизводителей через различные программы страхования или стабилизации доходов производителей направлено на управление рисками, присущими сельскому хозяйству. В качестве примера можно привести программы такого рода, действующие в Канаде: программу стабилизации чистого дохода (NISA), программу фермерских доходов (CFIP), введенную в действие с 2000 года и рассчитанную на смягчение резких падений доходов в результате обстоятельств, не зависящих от производителя [1].

Надо отметить, что под интенсивной культурой К. Маркс понимал «не что иное как концентрацию капитала на одной и той же земельной площади, вместо распределения его между земельными участками, находящимися один возле другого» [2].

Материальными предпосылками интенсификации являются научно-технический прогресс и развитие производительных сил общества. Последнее немаловажно и на деле служит как освоению новых земель, так и улучшению использования уже освоенных земель. Хотя наступает момент, когда дальнейшее расширение площадей становится не только затруднительным, но и невозможным по причине отсутствия свободных земель или невыгодности их использования в связи с большими капитальными затратами на раскорчевку, осушение болот и обводнение. Для увеличения выхода продукции остается единственный путь – улучшение сельскохозяйственного производства. В данном случае интенсификация приобретает силу объективной необходимости и превращается в закономерность развития сельского хозяйства [1].

Анализ исследований. Важным источником повышения экономического плодородия почвы является само сельскохозяйственное растение. Разные культуры и сорта обладают неодинаковой способностью использовать почвенное плодородие. В силу биологических особенностей, они по-разному реагируют на почвенно-климатические условия, неодинаково отзываются на удобрения и агротехнику, ввозимую в Азербайджанскую Республику (табл. 1).

Таблица 1

Импорт минеральных удобрений по видам, в физическом весе

1000 тонн

Года	Итого минеральных удобрений	В том числе:			
		Азот	Фосфат	Калиум	другие удобрения
2012	99,6	74,6	6,1	2,6	16,3
2013	97,7	68,3	10,0	3,0	16,4
2014	153,6	98,7	17,5	5,7	31,7
2015	152,1	104,2	3,7	2,5	41,7
2016	166,9	96,2	0,1	8,0	62,6

Как показывает табл. 1, импорт в основном составляют азотные удобрения, сравнивая 2016 год с 2012 годом, – увеличение составляет 21 600 тонн.

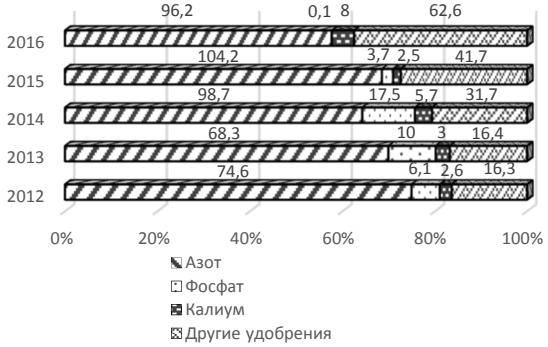

Поэтому, очевидно, необходимо правильно осуществлять подбор и смену возделывания культур и сортов. Повышение интенсификации может наблюдаться в любой отрасли сельского хозяйства, на производстве любой культуры, даже самой интенсивной. В производстве зерна, технических культур, в картофелеводстве и овощеводстве, садоводстве и виноградарстве, в любой отрасли животноводства есть более или менее неиспользованные резервы для увеличения выхода валовой продукции сельского хозяйства с 1 гектара, основных групп животных путем дополнительных затрат материальных средств, а иногда и живого труда (табл. 2).

Таблица 2

Валовая продукция сельского хозяйства, в фактических ценах, млн манат

Года	Итого	В том числе:	
		растениеводство	животноводство
По всем категориям хозяйства			
2012	4844,6	2458,2	2386,4
2013	5244,6	2629,6	2615,0
2014	5225,8	2449,4	2776,4
2015	5635,3	2761,1	2874,2
2016	5632,4	2577,2	3055,2
Сельскохозяйственные предприятия			
2012	319,4	97,3	222,1
2013	363,9	120,5	243,4
2014	404,5	111,8	292,7
2015	410,1	132,5	277,6
2016	449,2	145,8	303,4
Индивидуальные предприниматели, домашнее хозяйство			
2012	4525,2	2360,9	2164,3
2013	4880,7	2509,1	2371,6
2014	4821,3	2337,6	2483,7
2015	5225,2	2628,6	2596,6
2016	5183,2	2431,4	2751,8

Из табл. 2 видно, что за 2012 год в растениеводстве экономические показатели лучше, чем в животноводстве, тогда как в 2016 году тенденция увеличения наблюдается в животноводстве на 668,8 млн манат.

Основными из них являются: специализация и концентрация производства, широкая химизация, развитие мелиорации, внедрение комплексной механизации, применение достижений науки и передового опыта. Каждый из них содержит обширную программу мероприятий, повышающих уровень интенсивности сельского хозяйства, таких как:

– ликвидация или сведение к минимуму потерь химических средств при доставке их в хозяйство, на поля и фермы, а также при хранении;

– установление агротехнически правильных норм применения химических средств, лучшего подбора и смешения их по видам и ассортименту, соблюдения оптимальных сроков и способов внесения удобрений [3].

Важность перечисленных мероприятий обусловливается возможностью экономии средств и повышения продуктивности возделываемых культур. Поэтому, необходимо предусмотреть следующее:

- выбор наиболее экономичных проектов ирригационно-мелиоративного строительства;
- подбор для посева на орошаемых и осушенных землях наиболее ценных и урожайных культур и сортов;
- повышение культуры земледелия за счет внесения полных норм удобрений и применения передовой агротехники;
- систематическое поддержание ирригационно-осушительных систем в рабочем состоянии;
- недопущение заболачивания орошаемых и осушенных земель [3].

Таким образом, последовательная интенсификация предполагает проведение в определенном порядке всех мероприятий, повышающих культуру земледелия и урожайность сельскохозяйственных культур, качество продукции, производительность труда, способствующих снижению себестоимости продукции. Среди мероприятий, повышающих культуру земледелия, немало таких, которых для отдельного хозяйства доступны без дополнительных затрат или требуют столь минимальных затрат, что они с трудом поддаются учету. К ним можно отнести оптимальные сроки проведения работ, зябь в сравнении с весенней вспашкой, севообороты и правильное чередование культур.

Следовательно, интенсификация требует дополнительных вложений средств, а для этого необходимо иметь накопления. В каждом хозяйстве главный путь к накоплению лежит через повышение производительности труда, снижение себестоимости продукции, рост рентабельности производства и получение большей массы прибыли. Нужно, очевидно, установить правильные пропорции между фондами потребления и фондами накопления в хозяйствах различных форм собственности. От общества в целом требуется такое регулирование государственных цен на сельскохозяйственную продукцию, которое создало бы материальную заинтересованность хозяйства и работников в увеличении выхода продукции.

Пропорциональность всех факторов сельскохозяйственного производства, в том числе строгое соблюдение технологически обоснованной пропорциональности и последовательности в осуществлении мероприятий по интенсификации, в объеме и структуре дополнительных затрат – объективный закон любого производства и тем более расширенного.

Надо отметить, что интенсификация сельского хозяйства имеет свой предел и не безгранична. Она является экономически оправданной в том случае, когда окупаемость производственных затрат остается без изменения. В определенных пределах она может быть оправдана даже в том случае, когда увеличение производства продукции за счет дополнительных затрат достигается при снижении норм их производства за счет конкуренции.

В самом широком понимании конкуренция – это форма состязательности, или соперничества, разнообразных биологических субъектов.

В условиях социума конкуренция, по нашему мнению, связана с ограниченностью общественных благ, в связи с чем социально-экономические отношения по поводу удовлетворения каких-либо общественных потребностей или достижения личных интересов членов общества могут приобретать конфликтную форму, затрудняющую или стимулирующую процессы распределения и присвоения условий и результатов производства, процессы потребления, в том числе доступа к любым бесплатным и платным благам (например, образованию и медицинскому обслуживанию, жилищной площади), а также к ресурсам (земле, ее недрам, капиталу); процессы профессионального и должностного роста (конкуренция за степени, звания, руководящие должности); процессы политической борьбы (в частности, за выборные должности) и даже процессы межличностного и семейного общения.

Так, применительно к социальной сфере соревнование можно рассматривать как одну из форм конкуренции, поскольку оно также предполагает наличие хотя бы «зародышей» общественных связей; явную или скрытую борьбу за лидерство и доминирование, за выгодную позицию, за доступ к желаемым объектам.

Если же говорить о поведении человека в процессе труда, то в этой связи уместно вспомнить слова К. Маркса о том, что конкуренция – это соревнование ради прибыли, что это торговое, а не промышленное соревнование. Возможно, последнее следует определять как сотрудничество в конкурентной среде, и тогда его отличительными особенностями будут гласность, конструктивное восприятие чужого мнения, сравнимость результатов, возможность повторения чужого опыта. Личная заинтересованность, демонстрация персональных способностей, приводящие к повышению производственной активности большинства работников, в свою очередь, повышают конкурентоспособность организации в целом. Поэтому соревнование, как форма экономической конкуренции, должна заслуживать пристального внимания и всемерного поощрения.

Успех производственной деятельности во многом зависит от материальной заинтересованности занятых в них людей, от правильной организации труда. Для этого нужно совершенствовать руководство развитием сельского хозяйства с все большим предоставлением инициативы и оперативно-хозяйственной самостоятельности сельскохозяйственным предприятиям [4].

Выводы и предложения. Исходя из вышеизложенного, следует отметить, что в общем понимании государственное регулирование должно предполагать:

– регулирование форм собственности и земельных отношений;

– совершенствование государственного управления;

– проведение налоговой и учетной политики;

– защиту внутреннего рынка и товаропроизводителей от продовольственной интервенции;

– формирование продовольственных фондов;

– проведение инвестиционной политики и охраны окружающей среды;

– развитие науки, инженерных коммуникаций общего назначения;

– решение вопросов социального развития.

При проведении земельной политики в условиях рыночных отношений приоритетными должны быть общественные интересы государства, направленные на сохранение земельных ресурсов и их эффективное использование. Это вытекает из особой социальной значимости земли – как природного ресурса, территории и недвижимости, непрерывно воспроизводящей, материальные блага и выполняющей целый ряд других жизненно важных функций на стыке человек – общество – природа.

Исходя из вышеизложенного, следует отметить, что существует 3 направления интенсификации: региональное, отраслевое и факторное. Но ни одна экономическая система не может существовать вне пространства и времени. Поэтому временное изменение экономических процессов является одной из черт хозяйственной жизни в экономической теории. Сущность его заключается в выделении приоритетных направлений сельскохозяйственного производства на каждом этапе исторического развития. Например, в засушливые годы, когда удобрения не дают никакого эффекта, надо иметь подвижную структуру посевных площадей на базе долгосрочного прогноза. Прогноз в сельском хозяйстве связан не просто с индустриализацией, а с биологизацией, созданием биотехнических комплексов для основных производственных процессов, разумно выбранных в адекватных природно-климатических условиях.

Правильное размещение производства на территории страны с учетом природных и экономических условий позволяет более полно использовать землю, орудия труда и сам труд. Эффективное использование последних также обеспечивает концентрацию производства, которая характеризуется сосредоточением материальных и технических средств на единицу площади, размером подразделений.

Главной целью специализации и концентрации является непрерывный рост производства продукции для более полного удовлетворения растущих потребностей населения в продовольствии, а промышленности – в сельскохозяйственном сырье. Поэтому, при определении специализации хозяйств, районов необходимо в первую очередь исходить из потребностей народного хозяйства, учитывая условия производства, местоположение хозяйств по отношению к пунктам реализации, обеспеченность рабочей силой, техническими средствами труда и другие факторы. Основополагающим фактором специализации являются почвенно-климатические условия.

Опыт развитых стран, где успешно решен продовольственный вопрос, убедительно свидетельствует о том, что одним из главных условий динамичного и эффективного развития агропромышленного комплекса является обеспечение пропорциональности и сбалансированности всех его отраслей [5].

Таким образом, индустриализация сельского хозяйства и развитие стандартизации привели многие страны к вертикальной интеграции в промышленности. В результате – условия диктуются переработчиком. Существуют и другие варианты, когда те же условия диктует рынок, объединяя интересы переработчиков и производителей сельскохозяйственной продукции.

Литература

1. **Интеграция** аграрных рынков: методология, анализ тенденций, перспективы. Москва: «Энциклопедия российских деревень». 2005. 313 с. 2. **Маркс К.** Капитал // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 23. 3. **Милосердов В.В.** Крепкое сельское хозяйство – важное условие преодоления кризиса. *Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий*. 2009. №5. С. 1-5. 4. **Папцов А.Г.** Государственное регулирование экономики за рубежом: аграрный аспект. Москва: МиД. 2006. 349 с. 5. **Перспективы** реформирования аграрной политики России. Москва: ИЭПП. 2004. 113 с. 6. **Барбашин А. И.** Экономика сельского хозяйства : курс лекций. 2-е изд. Курск : Изд-во КГСХА, 2002. 278 с. 7. Иванов В. А. Интенсификация сельскохозяйственного производства: проблемы развития и эффективности / отв. ред. д-р экон. наук И. В. Русинов. Москва : Наука, 1990. 198 с. 8. **Куликов И.** На основе интенсификации. *Экономика сельского хозяйства России*. 2001. № 1. С. 8. 9. Печенкина В. В., Берзин А. М., Калашникова Н. И. Внутрихозяйственные резервы повышения эффективности использования земель. *Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий*. 2001. № 12. 10. **Эпштейн Д. Н.** Влияние численности работников на эффективность производства в крупных сельхозпредприятиях. *Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий*. 2001. № 11. 11. **URL:** https://cyberleninka.ru/article/n/intensifikatsiya-kak-faktor-povysheniya-ekonomicheskoy-effektivnosti-proizvodstva-zerna. 12. **Алтухов А.** Приоритет крупным сельхозпредприятиям всех форм собственности. *АПК*. 2005. №3. С. 24. 13. **Аскаров А.А.** Оценка эффективности использования земли. *Аграрная наука*. 2007. №1. С. 14-16. 14. **Анфиногенова А.**, **Крылатых Э.** Стратегия развития АПК с учетом инновационных факторов. *АПК: экономика, управление*. 2005. №10. С. 4-11. 15. **Багуцкий А.А., Якуба Е.И.** Эффективность использования ресурсов сельскохозяйственного производства. Москва: Колос, 1984. 288 с. 16. **Барбашин А.И.** Экономика сельского хозяйства: курс лекций. Курск: Изд-во КГСХА, 2009. 278 с. 17. **Барбашин Е.А.** Формирование кооперативной системы управления в региональном агропромышленном комплексе. *Современная аграрная экономика: проблемы и решения*: сб. науч. тр. Воронеж: ФГОУ ВПО ВГАУ, 2006. Ч. 1. С. 184-187. 18. **Борисова Л.** Агрохолдинги в Белгородской области. *Экономика сельского хозяйства России*. 2010. №1. С. 54-57. 19. **Бородин Г.К.** Основные тенденции развития и факторы конкурентоспособности сельскохозяйственных организаций. *Экономика сельскохозяйственных и перераб. предприятий*. 2008. №1. С. 40-45. 20. **Буздалов И.Н.** Аграрный протекционизм: принципы, приоритеты и механизмы, осуществления. *Экономика сельскохозяйственных и перераб. предприятий*. 2008. №2. С. 12-14. 21. **Курганов Р. А.** Экономическая концентрация: сущность и особенности проявления в конкурентной среде. Казань.: Изд-во Тан-Заря, 20003. 279 с. 22. **Векленко В.И., Петренко Н.Н.** Оптимизация отраслевой структуры производства в сельскохозяйственных предприятиях. Курск: Изд-во Курск. Гос. с.-х. ак., 2004. 41 с. 23. **Великобекова Л.А.** Специализации и концентрация как фактор повышения эффективности функционирования АПК. *Достижения науки и техники АПК*. 2008. №4. С. 13-15. 24. **Вермель Д.Ф.** Формы сельскохозяйственных предприятий и перспективы их развития. *АПК: экономика, управление*. 2005. №7. С. 45. 25. **Владимирова Л.П.** Экономика труда: учеб. пособие. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Изд. дом «Дашков и Ко», 2002. 300 с.

References

1. Integration of agrarian markets: methodology, analysis of trends, prospects. (2005). Moscow, "Encyclopedia of Russian villages." 313 p.

2. Marx K. Capital // Marx K., Engels F. Op. 2-nd ed. - Vol. 23.

3. Miloserdov V.V. (2009). Strong agriculture is an important condition for overcoming the crisis. *Economics of agricultural and processing enterprises,* 5, pp. 1-5.

4. Paptsov A.G. (2006). State regulation of the economy abroad: the agrarian aspect. Moscow, MID. 349 p.

5. Prospects for reforming the agrarian policy of Russia. (2004). Moscow, IEPP. 113 p.

6. Barbashin A. I. (2002). Agricultural Economics: a course of lectures. 2nd ed. Kursk, Publishing House of the State Agricultural Academy. 278 p.

7. Ivanov V. A. (1990). Intensification of agricultural production: problems of development and efficiency / rep. ed. Dr. Econ. Sciences I.V. Rusinov. Moscow, Science. 198 p.

8. Kulikov I. (2001). On the basis of intensification. *Economics of Agriculture of Russia,* 1, pp. 8.

9. Pechenkina V.V., Berzin A.M., Kalashnikova N.I. (2001). On-farm reserves for improving land use efficiency. *Economics of agricultural and processing enterprises,* 12.

10. Epstein, D. N. Influence of the number of workers on production efficiency in large agricultural enterprises / D. N. Epstein // Economy of agricultural and processing enterprises. 2001. No. 11.

11. Retrieved from https://cyberleninka.ru/article/n/intensifikatsiya-kak-faktor-povysheniya-ekonomicheskoy-effektivnosti-proizvodstva-zerna.

12. Altukhov A. (2005). Priority to large agricultural enterprises of all forms of ownership. *AIC*, 3, pp. 24.

13. Askarov A.A. (2007). Evaluation of land use efficiency. *Agrarian science,* 1, pp. 14-16.

14. Anfinogenova A., Krylatykh E. (2005). Development strategy of the agro-industrial complex, taking into account innovation factors. *AIC: economics, management,* 10, pp. 4-11.

15. Bagutsky A.A. Efficiency of use of resources of agricultural production /

16. Barbashin A.I. (2009). Economics of Agriculture: Course of lectures. Kursk, Publishing House of the State Agricultural Academy. 278 p.

17. Barbashin Ye.A. Formation of a cooperative management system in the regional agro-industrial complex. *Modern Agrarian Economy: Problems and Solutions*. Collection of scientific papers. Voronezh, FGOU VPO VSAU, Part 1, pp. 184-187.

18. Borisova L. (2010). Agricultural holdings in the Belgorod region. *Economics of Agriculture of Russia*, 1, pp. 54-57.

19. Borodin G.K. (2008). The main development trends and factors of competitiveness of agricultural organizations. *Agricultural Economics and Pererab. enterprises*, 1, pp. 40-45.

20. Buzdalov I.N. (2008). Agrarian protectionism: principles, priorities and mechanisms, implementation. *Agricultural Economics and Pererab. enterprises*, 2, pp. 12-14.

21. Kurganov R. A. (2003). Economic concentration: the essence and characteristics of manifestation in a competitive environment. Kazan, Tan-Zarya. 279 p.

22. Veklenko V.I., Petrenko H.H. (2004). Optimization of the sectoral structure of production in agricultural enterprises. Kursk, Publishing House Kursk. State S.-H. Ak. 41 s.

23. Velykobekova L.A. (2008). Specialization and concentration as a factor in improving the efficiency of the functioning of the APC. *Achievements of science and technology of agrarian and industrial complex*, 4, pp. 13-15.

24. Vermel, D.F. (2005). Forms of agricultural enterprises and their development prospects. *AIC: Economics, Management*, 7, pp. 45.

25. Vladimirova L.P. (2002). Labor Economics: Study Guide. 2nd ed., Pererab. and add. Moscow, Publishing house "Dashkov and Co". 300 p.

Баширова С. А. Інтенсифікації сільськогосподарського виробництва як найважливіша умова науково-технічного прогресу

У статті розкриваються спеціалізація і концентрація виробництва, широка хімізація, розвиток меліорації, впровадження комплексної механізації, застосування досягнень науки і передового досвіду. Послідовна інтенсифікація передбачає проведення в певному порядку всіх заходів, що підвищують культуру землеробства і врожайність сільськогосподарських культур, якість продукції, продуктивність праці, що сприяють зниженню собівартості продукції. Серед заходів, що підвищують культуру землеробства, чимало таких, які для окремого господарства доступні без додаткових витрат або вимагають настільки мінімальних витрат, що вони практично не піддаються обліку. До них можна віднести оптимальні терміни проведення робіт, зяб в порівнянні з весняною оранкою, сівозміни і правильне чергування культур.

Таким чином, інтенсифікація вимагає додаткових вкладень коштів, а для цього необхідно мати накопичення. У кожному господарстві головний шлях до накопичення лежить через підвищення продуктивності праці, зниження собівартості продукції, зростання рентабельності виробництва і отримання більшої маси прибутку.

Ключові слова: інтенсифікація, сільське господарство, матеріально-технічне забезпечення, кооперація, конкурентоспроможність.

Баширова С. А. Интенсификация сельскохозяйственного производства как важнейшее условие научно-технического прогресса

В статье раскрываются специализация и концентрация производства, широкая химизация, развитие мелиорации, внедрение комплексной механизации, применение достижений науки и передового опыта. Последовательная интенсификация предполагает проведение в определенном порядке всех мероприятий, повышающих культуру земледелия и урожайность сельскохозяйственных культур, качество продукции, производительность труда, способствующих снижению себестоимости продукции. Среди мероприятий, повышающих культуру земледелия, немало таких, которых для отдельного хозяйства доступны без дополнительных затрат или требуют столь минимальных затрат, что они с трудом поддаются учету. К ним можно отнести оптимальные сроки проведения работ, зябь в сравнении с весенней вспашкой, севообороты и правильное чередование культур.

Таким образом, интенсификация требует дополнительных вложений средств, а для этого необходимо иметь накопления. В каждом хозяйстве главный путь к накоплению лежит через повышение производительности труда, снижение себестоимости продукции, рост рентабельности производства и получение большей массы прибыли.

Ключевые слова: интенсификация, сельское хозяйство, материально – техническое обеспечение, кооперация, конкурентоспособность.

Bashirova S. Intensification of agricultural production as the most important condition for scientific and technical progress

The article reveals the specialization and concentration of production, extensive chemicalization, the development of land reclamation, the introduction of integrated mechanization, the application of scientific achievements and best practices. Consecutive intensification presupposes carrying out, in a definite order, all measures that increase the crop culture and yield of agricultural crops, the quality of products, and labor productivity, which contribute to a reduction in the cost of production. Among the activities that increase the culture of agriculture, many of which are available for an individual farm without additional costs or require so minimal costs that they are difficult to account for. These include the optimal timing of work, plowing in comparison with spring plowing, crop rotation and the correct alternation of crops.

Thus, intensification requires additional investment of funds, and for this it is necessary to have accumulations. In every household, the main way to accumulation is through increasing the productivity of labor, reducing the cost of production, increasing the profitability of production and obtaining a larger mass of profit.

Keywords: intensification, agriculture, logistics, cooperation, competitiveness.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

УДК 330.341.1:339.92(510) doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-108-113

Л. В. Шабалина,
кандидат экономических наук,
ORCID 0000-0002-3621-6466,

А. А. Мухина,
Донецкий национальный технический университет

СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ КИТАЯ

Постановка проблемы. В условиях глобализации одним из факторов развития и формирования экономики страны является инновационное развитие, которое определяет её значимость и конкурентоспособности в мире. Благодаря высокому научному, технологическому и инновационному потенциалу, созданию новых отраслей и технологий Китай привлекает все большее внимание международного сообщества. По мнению экспертов, к 2020 г. научное развитие должно обеспечивать 60% экономического роста страны, а к 2050 г. государство может стать ведущим мировым лидером, что свидетельствует о необходимости анализа и выявления основных тенденций, особенностей инновационного развития Китая.

Степень изученности. Общие аспекты инновационного развития стран раскрыты в работах Я. Бергера, В. Карлусова, Е.Карлинской, Э. Кристофилопулоса. Развитие инновационной деятельности Китая рассмотрено в работах Н. Арзамасцева, Е. Клочихина, Д. Селихова. Исследованием инновационной деятельности стран занимаются Организация экономического сотрудничества и развития, Всемирный банк, Европейский Союз, Всемирная организация интеллектуальной собственности, Национальное бюро статистики Китая, Национальное управление интеллектуальной собственностью Китая.

Целью статьи является выявление особенностей современного инновационного развития Китая.

Изложение основного материала. В 2018 г. Китай расходовал на инновационную деятельность 2,1% ВВП, при этом за последнее десятилетие его расходы на НИОКР выросли в среднем на 20%, о чём свидетельствует Глобальный инновационный индекс (ГИИ). Так в 2008 г. Китай занимал 37 место в данном рейтинге с индексом 3,59, тогда как уже в 2018 г. занял 17 место с индексом 53,06, попав в топ-20 стран по инновационной активности. С 2014 по 2018 г. Швейцария была на первом место в ГИИ, что связано с высоким уровнем образования и подготовкой специалистов, развитой системой патентования, высокотехнологичным производством, а также с инвестированием в исследования и разработки. При этом США в 2018 г. заняли 6 место с индексом 59,81 и 2 место после Китая по количеству исследователей, патентов и научно-технических публикаций (табл. 1).

Таблица 1

Китай в глобальном инновационном индексе, топ-20

Страна	2008 г.		2010 г.		2012 г.		2014 г.		2016 г.		2018 г.	
	баллы	№	баллы	№	баллы	№	баллы	№	баллы	№	баллы	№
США	5,28	1	4,57	11	57,7	10	60,09	6	61,40	4	59,81	6
Германия	4,99	2	4,32	16	56,2	15	56,02	13	57,94	10	58,03	9
Швеция	4,84	3	4,85	2	64,8	2	62,29	3	63,57	2	63,08	3
Великобритания	4,82	4	4,42	14	61,2	5	62,37	2	61,93	3	60,13	4
Сингапур	4,81	5	4,65	7	63,5	3	59,24	7	59,16	6	59,83	5
Республика Корея	4,73	6	4,24	20	53,9	21	55,27	16	57,15	11	56,63	12
Швейцария	4,73	7	4,82	4	68,2	1	64,78	1	66,28	1	68,40	1
Дания	4,69	8	4,72	5	59,9	7	57,52	8	58,45	8	58,39	8
Япония	4,65	9	4,50	13	51,7	25	52,41	21	54,52	16	54,95	13
Нидерланды	4,64	10	4,62	8	60,5	6	60,59	5	58,29	9	63,32	2
Канада	4,63	11	4,55	12	56,9	12	56,13	12	54,71	15	52,98	18
Гонконг, Китай	4,59	12	4,83	3	58,7	8	56,82	10	55,69	14	54,62	14
Финляндия	4,57	13	4,66	6	61,8	4	60,67	4	59,90	5	59,63	7
Норвегия	4,47	14	4,59	10	56,4	14	55,59	14	52,01	22	52,63	19
Люксембург	4,37	17	4,38	15	57,7	11	56,86	9	57,11	12	54,53	15
Франция	4,35	19	4,20	22	51,8	24	52,18	22	54,04	18	54,36	16
Ирландия	4,30	21	4,27	19	58,7	9	56,67	11	59,03	7	57,19	10
Австралия	4,27	22	4,28	18	51,9	23	55,01	17	53,07	19	51,98	20
Израиль	4,17	23	4,11	23	56,0	17	55,46	15	52,28	21	56,79	11
Китай	3,59	37	3,32	43	45,4	34	46,57	29	50,57	25	53,06	17

Составлено авторами по источнику [2].

Быстрый экономический рост Китая связан с тем, что правительство увеличило финансирование на развитие инновационной деятельности в 3,7 раза до 442 тыс. долл. США, что позволило стране занять 2 место после США, расходы которых составили 483 тыс. долл. США (рис. 1).

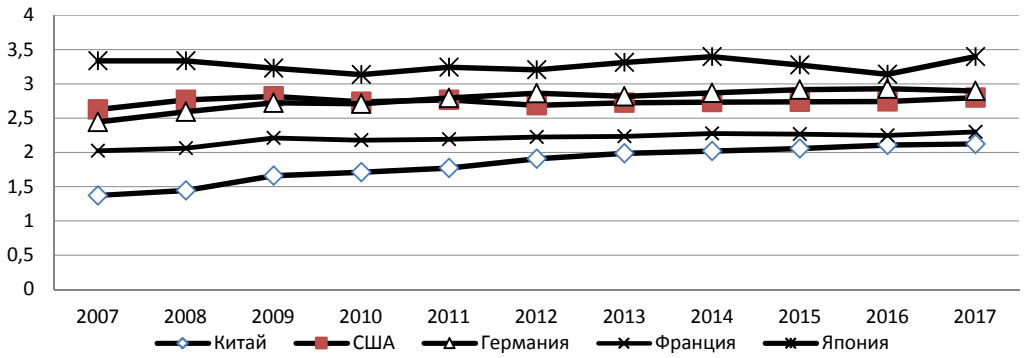

Рис. 1. Доля валовых внутренних расходов на НИОКР в ВВП за 2007-2017 гг., %
Составлено авторами по источнику [3].

За последнее десятилетие, благодаря государственной поддержке, финансированию институтов и исследовательских центров, китайские компании стали заниматься разработками в области телекоммуникаций и электроники. Например, наибольшее количество заявок было подано такими компаниями как «Huawei», «LG», «Samsung» и другими, связанными с производством электроники. При этом наименьшее количество заявок было подано нефтедобывающими, машиностроительными компаниями, такими как «Ericsson», что свидетельствует об увеличении спроса на информационно-коммуникационные услуги (табл. 2).

Таблица 2

Топ-10 стран-заявителей на патенты в 2018 г.

№ п/п	Страна	Компания	Количество поданных заявок
1	Китай	«Huawei» (Электроника, телекоммуникации)	4024
2	Китай	«ZTE Corporation» (Электроника, телекоммуникации)	2965
3	США	«INTEL Corporation» (Полупроводники)	2637
4	Япония	«Mitsubishi Electric» (Электротехническое оборудование)	2521
5	США	«Qualcomm» (разработка беспроводных средств связи)	2163
6	Республика Корея	«LG Electronics» (Электроника, телекоммуникации)	1945
7	Китай	«BOE TechnologyGroup» (Электроника, телекоммуникации)	1818
8	Республика Корея	«Samsung Electronics» (Электроника, телекоммуникации)	1757
9	Япония	«Sony» (Электроника, мультимедиа)	1735
10	Швеция	«Ericsson» (Машиностроение)	1564

Примечание: составлено авторами по [11].

Китай уделяет значительное внимание патентованию инноваций. В 2017 г. наибольшее число патентных заявок получило ведомство интеллектуальной собственности Китая – 1,38 млн заявок, при этом было подано меньше заявок в США на 61%, в Японии – на 66%, во Франции – на 95% (рис. 2).

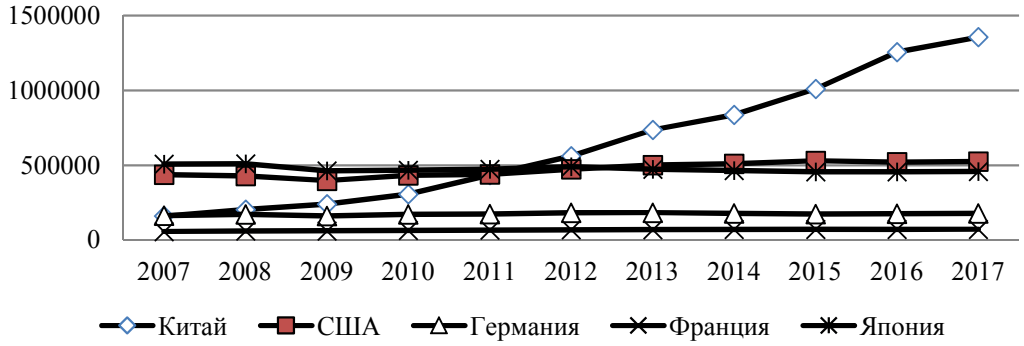

Рис. 2. Количество заявок на патенты мировых лидеров в НИОКР за 2007-2017 гг.
Составлено авторами по источнику [5].

С 2007 по 2017 г. увеличилось количество патентных заявок, поданных по таким отраслям как: электроника в 5 раз, компьютерные технологии в 7 раз химические технологии в 10 раз, металлургия в 6 раз (табл. 3).

Таблица 3

Количество поданных патентных заявок китайскими компаниями по отраслям за 2007-2017 гг.

Отрасль	2007	2009	2011	2013	2015	2017
Электроника	21487	28659	37111	59632	80856	103505
Компьютерные технологии	13523	17222	23481	41543	61293	96357
Химические технологии	4571	6848	9484	17931	28747	46737
Металлургия	6585	10935	14527	24556	35156	41945
Фармацевтика	14138	14499	16127	25597	44425	41367

Составлено авторами по источнику [5].

Китай осваивает новые рынки информационных продуктов и услуг, инвестируя средства в эти отрасли в других странах. Так, Министерство науки и технологий Китая и Департамент науки и технологий Южной Африки профинансировали более 100 совместных исследовательских проектов, что способствовало созданию между научно-исследовательскими институтами стран партнерской сети [8]. Ведущей китайской компанией, занимающейся электроникой и телекоммуникациями является «Huawei», которая в 2017 г. подала 64 тыс. патентных заявок в Китае и 48 тыс. – за рубежом, из которых 90% – это патенты на изобретения (табл. 4). Из 180 тыс. сотрудников компании почти 40% занимаются деятельностью в области исследований и разработок, при этом около 10% годового дохода от продаж инвестируется в НИОКР и развитие ИКТ в других странах. Так, в 2008 г. в ЮАР был создан учебный центр компании, где обучалось около 20 тыс. специалистов в области ИКТ [8].

Таблица 4

Топ-10 компаний Китая по количеству заявок на патенты, 2017 г.

№ п/п	Компания	Количество заявок на патенты	Чем занимается
1	«StateGrid»	3622	Электроэнергетика
2	«Huawei»	3293	Электроника, телекоммуникации
3	«Sinopec»	2567	Нефтедобыча
4	«BOE TechnologyGroup»	1845	Электроника
5	«ZTE Corporation»	1699	Электроника, телекоммуникации
6	«Lenovo»	1454	Электроника, телекоммуникации
7	«GREE»	1273	Электроника
8	«OPPO Electronics»	1222	Электроника
9	«PetroChina»	1008	Нефтедобыча
10	«SMIC»	862	Электроника
	Итого	20690	

Составлено авторами по источнику [6].

Не менее важным показателем инновационного развития является подготовка специалистов для НИОКР, так за 2007-2017 гг. число китайских специалистов, занимающихся инновациями, увеличилось на 75 тыс. человек. За тот же период сопоставимое количество выпускников США увеличилось на 210 тыс. человек. При этом, среди мировых лидеров в сфере НИОКР по количеству выпускников на 10 тыс. жителей, в 2017 г. КНР занимала 5 место с показателем 12 чел., улучшив его на 33,3% по сравнению с 2007 г. (рис. 3), но отставая от США в 3,5 раза.

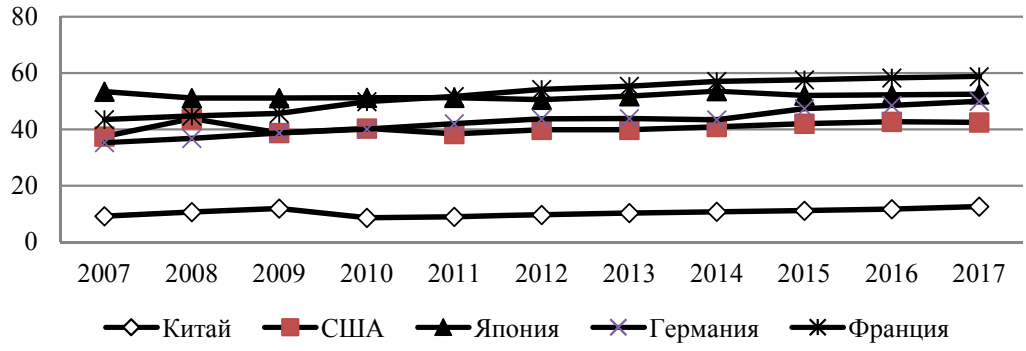

Рис. 3. Количество специалистов на 10 тыс. жителей мировых лидеров НИОКР в 2007-2017 гг.

Составлено авторами по источнику [10].

Одним из движущих факторов в области развития инновационной деятельности Китая является его участие в интеграционной группировке стран БРИКС, где проживает 42% населения с совокупным мировым номинальным ВВП 23% и 16% мировой торговли [9]. Данные страны инвестируют значительные средства в исследования и разработки, при этом ежегодные расходы на НИОКР составляют 17% (6 трлн долл. США) от объема мирового экспорта высокотехнологичных товаров. Так, если в 2007 г. общий объём экспорта высокотехнологичной продукции составлял 323 млн долл., то в 2017 г. – 527 млн. долл (табл. 5).

Таблица 5

Общий объём экспорта высокотехнологичной продукции стран БРИКС в 2007-2017 гг., млн долл. США

Год	Страна				
	Бразилия	Россия	Индия	Китай	ЮАР
2007	8418	3866	4876	273131	1790
2008	9076	4108	5997	302773	1832
2009	10285	5071	7738	340117	1974
2010	7896	4527	10728	309600	1364
2011	8213	5075	10086	406089	1855
2012	8414	5443	12870	457106	2227
2013	8820	7095	12434	505645	2310
2014	8391	8655	16693	560058	2215
2015	8228	9842	17315	558599	2488
2016	8848	9677	13750	549799	1960
2017	9775	6639	13335	496007	1906

Составлено авторами по источнику [11].

Несмотря на стремительное развитие новых технологий, Китай сталкивается с проблемой неравенства в доступе к инновационным ресурсам и необходимостью усиления государственной поддержки малых и средних предприятий. В этой связи, для решения данной проблемы правительству целесообразно создать целевые инновационные фонды для малых и средних предприятий (МСП), а так же систему информационной поддержки для содействия инновационной деятельности МСП. Кроме того следует разработать систему трансфера технологий стран БРИКС, которая будет способствовать развитию международного инновационного сотрудничества, разработке и производству совместных технологий и обмену научно-техническими знаниями.

Выводы. На сегодняшний день благодаря инвестированию в новые технологии Китай является одной из крупнейших экономик мира и входит в первую 20-ку инновационных стран, а также занимает первое место среди стран-заявителей на патенты. Существенное влияние на инновационное развитие Китая оказывает компания «Huawei», являясь лидером среди компаний-заявителей на патенты в области ИКТ. Выявлено, что отсутствие организационного механизма регулирования инновационного развития снижает инвестиционную активность государства и частных инвесторов в НИОКР.

Литература

1. **Кузьминых Н.** Интенсивность и экстенсивность инновационного развития. URL: http://bagsurb.ru/about/journal/scientific_seminars/KUZMINYKH.pdf. 2. **Global** Innovation Index. URL: https://www.globalinnovationindex.org/about-gii#reports. 3. **Gross** domestic spending on R&D. URL: https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm. 4. **China** spent an estimated $279 billion on R&D last year. URL: https://www.cnbc.com/2018/02/26/china-spent-an-estimated-279-billion-on-rd-last-year.html. 5. **Statistics** of Chinese Patents in 2017. URL: http://www.lindapatent.com/en/info_news/708.html. 6. **Top 10** Chinese companies granted most patents in 2017. URL: http://www.chinadaily.com.cn/a/201801/25/WS5a690d66a3106e7dcc136601.html. 7. **Топ-10** крупнейших компаний-заявителей мира в 2017 г. URL: https://www.tupa-germania.ru/news/germania-patenty-174.html. 8. **Science,** technology and innovation cooperation displays the high-quality development of China-SA relations. URL: https://www.businesslive.co.za/bd/world/asia/2018-09-25-science-technology-and-innovation-cooperation-displays-the-high-quality-development-of-china-sa-relations/. 9. **BRICS** Innovative Competitiveness Report 2017. URL: http://www.cstec.org.cn/upload/201708/25/20170825161239873.pdf. 10. **Eurostat.** Total researchers by sectors of performance - full time equivalent. URL: https://ec.europa.eu/eurostat. 11. **World** Intellectual Property Organization. URL: https://www.wipo.int/publications/en/details.jsp?id=4344. 12. **Шабалина Л.В.,** Лавриненко Т.В. Перспективы развития стран БРИКС. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 1(43). С. 56 - 59. 13. **Шабалина Л.В.,** Черноиваненко А.В. Перспективы развития мирового рынка информационно-коммуникационных технологий. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 3(53). С. 60 - 64.

References

1. Kuz'minykh N. Intensivnost' i ekstensivnost' innovatsionnogo razvitiya [Kuzminykh N. Intensity and

Extensiveness of Innovative Development]. (n.d.). *bagsurb.ru*. Retrieved from http://bagsurb.ru/about/journal/scientific_seminars/KUZMINYKH. pdf [in Russian].

2. Global Innovation Index. (n.d.). *globalinnovationindex.org*. Retrieved from https://www.globalinnovationindex.org/about-gii#reports.

3. Gross domestic spending on R&D. (n.d.). *data.oecd.org*. Retrieved from https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm.

4. China spent an estimated $279 billion on R&D last year. (n.d.). *cnbc.com*. Retrieved from https://www.cnbc.com/2018/02/26/china-spent-an-estimated-279-billion-on-rd-last-year.html.

5. Statistics of Chinese Patents in 2017. *lindapatent.com*. Retrieved from http://www.lindapatent.com/en/info_news/708.html.

6. Top 10 Chinese companies granted most patents in 2017. *chinadaily.com.cn*. Retrieved from http://www.chinadaily.com.cn/a/201801/25/WS5a690d66a3106e7dcc136601.html

7. Top-10 krupneyshikh kompaniy-zayaviteley mira v 2017 g. [Top 10 largest companies-applicants of the world in 2017]. *tupa-germania.ru*. Retrieved from https://www.tupa-germania.ru/news/germania-patenty-174.html [in Russian].

8. Science, technology and innovation cooperation displays the high-quality development of China-SA relations. (n.d.). *businesslive.co.za*. Retrieved from https://www.businesslive.co.za/bd/world/asia/2018-09-25-science-technology-and-innovation-cooperation-displays-the-high-quality-development-of-china-sa-relations/.

9. BRICS Innovative Competitiveness Report 2017. *cstec.org.cn*. Retrieved from http://www.cstec.org.cn/upload/201708/25/20170825160 1239873.pdf.

10. Eurostat. Total researchers by sectors of performance - full time equivalent. URL: (n.d.). *ec.europa.eu*. Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat.

11. World Intellectual Property Organization. (n.d.). *wipo.int*. Retrieved from https://www.wipo.int/publications/en/details. jsp?id=4344.

12. Shabalina L.V., Lavrinenko T.V. (2016). Perspektivy razvitiya stran BRIKS [Development prospects of the BRICS]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas,* 1(43), pp. 56 - 59 [in Russian].

13. Shabalina L.V., Chernoivanenko A.V. (2018). Perspektivy razvitiya mirovogo rynka informatsionnokommunikatsionnykh tekhnologiy [Prospects for the development of the world market of information and communication technologies]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas,* 3(53), pp. 60 - 64 [in Russian].

Шабаліна Л. В., Мухіна А.А. Сучасні аспекти інноваційного розвитку Китаю

У глобальному світі одним з основних аспектів, що впливають на економічний розвиток країни, є інновації, які сприяють сталому зростанню, збільшенню зайнятості та підвищенню рівня життя населення. На даному етапі розвитку Китай демонструє значне зростання у сфері науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, яке дозволило йому увійти до першої двадцятки країн з інноваційної активності у 2018 р. згідно даних Глобального інноваційного індексу. За витратами на розвиток інноваційної діяльності країна посіла друге місце після США, збільшивши кількість патентних заявок у сфері телекомунікацій та електроніки, при цьому зменшивши їх у машинобудуванні та нафтовидобутку. Істотний вплив на інноваційний розвиток Китаю надає компанія «Huawei», яка є лідером серед компаній-заявників на патенти в сфері ІКТ.

Китай освоює нові ринки інформаційних продуктів та послуг, інвестуючи кошти в ці галузі в інших країнах, наприклад, у Південну Африку, шляхом створення партнерської мережі між науково-дослідними інститутами. Слабкою стороною Китаю, є найменша кількість випускників у сфері інноваційних технологій в порівнянні з іншими країнами. При цьому сильною стороною є участь в угрупованні країн БРІКС, що дозволяє розширити можливості в сфері ІКТ, збільшити витрати на дослідження та розробки, що сприяє зростанню обсягів експорту високотехнологічної продукції.

Стрімкий розвиток нових технологій в Китаї привів до дисбалансу розподілу фінансових ресурсів в сфері НДДКР та необхідності посилення державної підтримки малих та середніх підприємств. У зв'язку з цим, для вирішення даної проблеми уряду доцільно створити цільові інноваційні фонди для малих та середніх підприємств, а також систему інформаційної підтримки, що буде сприяти їх інноваційній діяльності. Крім того слід розробити систему трансферу технологій країн БРІКС, котра сприятиме розвитку міжнародного інноваційного співробітництва, розробці та виробництву спільних технологій та обміну науково-технічними знаннями.

Ключові слова: інноваційний розвиток, Глобальний інноваційний індекс, патентні заявки, інтелектуальна власність, нові технології, НДДКР, БРІКС.

Шабалина Л. В., Мухина А. А. Современные аспекты инновационного развития Китая

В глобальном мире одним из основных аспектов, влияющих на экономическое развитие страны, являются инновации, которые способствуют устойчивому росту, увеличению занятости и повышению уровня жизни населения. На данном этапе развития Китай демонстрирует значительный рост в области научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ, что позволило ему войти в первую двадцатку стран по инновационной активности в 2018 г. согласно данным Глобального иинновационного ииндекса. По расходам на развитие инновационной деятельности страна заняла второе место после США, увеличив количество патентных заявок в сфере телекоммуникаций и электроники, при этом уменьшив их в машиностроении и нефтедобычи. Существенное влияние на инновационное развитие Китая оказывает компания «Huawei», являясь лидером среди компаний-заявителей на патенты в области ИКТ.

Китай осваивает новые рынки информационных продуктов и услуг, инвестируя средства в эти отрасли в других странах, например, в Южную Африку, путем создания партнерской сети между научно-исследовательскими институтами. Слабой стороной Китая, явля-

ется наименьшее по сравнению с другими странами количество выпускников в области инновационных технологий. При этом сильной стороной является участие в группировке стран БРИКС, позволяющее расширить возможности в области ИКТ, увеличить расходы на исследования и разработки, что способствует росту объемов экспорта высокотехнологичной продукции.

Стремительное развитие новых технологий в Китае привело к дисбалансу распределения финансовых ресурсов в сфере НИОКР и необходимости усиления государственной поддержки малых и средних предприятий. В этой связи, для решения данной проблемы правительству целесообразно создать целевые инновационные фонды для малых и средних предприятий, а также систему информационной поддержки для содействия их инновационной деятельности. Кроме того, следует разработать систему трансфера технологий стран БРИКС, которая будет способствовать развитию международного инновационного сотрудничества, разработке и производству совместных технологий и обмену научно-техническими знаниями.

Ключевые слова: инновационное развитие, Глобальный инновационный индекс, патентные заявки, интеллектуальная собственность, новые технологии, НИОКР, БРИКС.

Shabalina L.V., Muhina A.A. Modern aspects of the innovative development of China.

In the global world, one of the main aspects affecting the economic development of a country is innovation, which contributes to sustainable growth, increase in employment, and improvement in living standards. At this stage of development, China has shown significant growth in research and development, which allowed it to enter the top twenty countries in terms of innovation activity in 2018, according to the Global Innovation Index. In terms of expenditures on the development of innovation, the country ranked second after the United States, having increased the number of patent applications in the field of telecommunications and electronics and reduced them in engineering and oil production at that. Huawei has a significant impact on the innovative development of China, being the leader among ICT patent applicants.

China is developing new markets for information products and services, investing in these industries in other countries, for example, in South Africa, by creating a partnership network between research institutes. The weak side of China is the smallest number of graduates in the field of innovative technologies in comparison with other countries. At the same time, a strong point is participation in the grouping of BRICS countries, which makes it possible to expand ICT opportunities, increase research and development costs, in its turn contributes to the growth in exports of high-tech products.

The rapid development of new technologies in China has led to an imbalance in the distribution of financial resources in the field of R & D and the need to strengthen state support for small and medium-sized enterprises. In this regard, to solve this problem, it is advisable for the government to create targeted innovation funds for small and medium-sized enterprises, as well as a system of information support to promote their innovation activities. In addition, a system of technology transfer of the BRICS countries should be developed, which will contribute to the development of international innovation cooperation, the development and production of joint technologies and the exchange of scientific and technical knowledge.

Keywords: innovation development, Global Innovation Index, patent applications, intellectual property, new technologies, R & D, BRICS.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

Фінанси

УДК 330.322(477) doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-114-125

Н. Ю. Брюховецька,
доктор економічних наук,
ORCID 0000-0002-6652-4523,
e-mail: Bryukhovetskaya@nas.gov.ua,

І. П. Булєєв,
доктор економічних наук,
ORCID 0000-0002-7912-3649,
e-mail: Buleev.I.P@nas.gov.ua,
Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ

НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ В УКРАЇНІ[1]

Постановка проблеми. У системі економічних понять і категорій, що характеризують безперервний виробничий процес як постійне відтворення циклів «виробництво – розподіл – обмін – споживання», інвестиції займають важливе місце, забезпечуючи функціонування та розвиток суб'єктів господарської діяльності (СГД). Інвестиційна політика держави (макрорівень) та інвестиційна активність підприємств (мікрорівень) по суті визначають пропорції накопичення і споживання, тобто потенціал СГД у поточний час та рівень його стійкості у майбутньому. У кожній суспільно-економічній формації (СЕФ) мали місце свої підходи до методів та механізмів забезпечення інвестиційної активності. Вони визначались цінностями суспільства, провідними економічними моделями розвитку, що використовувались на різних рівнях суб'єктів господарювання (макро-, мезо-, мікрорівнях) тієї чи іншої СЕФ.

Стан економіки України кінця XX – початку XXI ст. свідчить про її нестабільність, пов'язану із переходом на ліберальну модель, яка вже була пройдена західними країнами, рекомендована для використання країнам з перехідною економікою. У результаті неспівпадання матеріально-технічної бази економіки України із системою виробничих відносин прийняття цієї моделі викликало стрімке падіння економіки, деградацію виробничих сил, руйнування виробничих зв'язків, цінностей, професіоналізму і т.п. Інвестиційна діяльність промислових підприємств України на сьогодні має суттєві вади, потребує певної перебудови. У цьому сенсі необхідним є обґрунтування і розробка нових підходів формування та реалізації сучасної моделі інвестиційної активності підприємств України.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Діяльність, яка забезпечувала розширене відтворення у капіталістичному суспільстві, носить назву інвестиційної та мала місце у всіх СЕФ. Але якщо у традиційному суспільстві, рабовласницькій і феодальній СЕФ вона мала мету розширення виробництва для більш повного забезпечення виробників та суспільства необхідними їм товарами та послугами, то у капіталістичній СЕФ головна мета інвестиційної діяльності – розширення матеріально-технічної бази і інфраструктури для отримання максимального прибутку власниками засобів виробництва, владних структур, правлячих угрупувань. Тому у капіталістичній СЕФ інвестиції необхідно розділити на інвестиції реального сектору економіки і інвестиції хрематистичного характеру (вкладення у спекулятивний фінансовий сектор, у нарко- та рейдерський бізнес, агресивні військові дії тощо). Але, починаючи із досліджень ґрунтівників політичної економії і до цього часу, інвестиції досліджуються у сукупності, часто не розглядаючи окремо інвестиції реального сектору економіки та інвестиції хрематистичного характеру, не диференціюючи на корисні (природні) для задоволення потреб населення та СГД і на задоволення неприродних бажань соціально низьких груп населення. Крім того, дослідження проблем інвестиційної діяльності проводяться у тісному зв'язку із проблемами створення й використання ВВП, який не має єдиної методології визначення та оцінювання. І це робить ще більш актуальною проблему активізації інвестиційної діяльності СГД. Ґрунтовні положення проблеми інвестиційної діяльності розроблені і продовжують досліджуватись зарубіжними вченими [1-6], вітчизняними науковцями [7-11]. Але у постановці диференціації інвестицій на віртуальні і реальні, економічні і хрематистичні, матеріальні, духовні й інтелектуальні дослідження лише починаються [12-19] і потребують конкретизації, поглиблення, забезпечення відповідними механізмами і моделями.

Метою статті є обґрунтування напрямів формування, інвестування, механізмів їх реалізації та моделей активізації інвестиційної діяльності суб'єк-

[1] Стаття підготовлена за поточними матеріалами науково-дослідницької теми Інституту економіки промисловості НАН України «Стимулювання інтелектуалізації підприємств реального сектора економіки» (2018-2021 рр., номер держреєстрації 0118U004441).

тів господарювання в умовах системної структурної кризи економіки, падіння ринків, переміщення капіталу з реального сектору економіки у сферу фінансової діяльності.

Теоретичні передумови. В економічній теорії сучасний стан розвинених країн, країн, що розвиваються, та країн із перехідною економікою віднесено до «індустріальних суспільств», в якому дослідники виділяють стадії економічного зростання на основі технічного перетворення, інвестиційної діяльності (Дж. К. Гелбрейт, П. Друкер, Д. Белл, У. Ростоу та ін.) [20-26].

У. Ростоу [23-27] у зрілому індустріальному суспільстві виділяє п'ять стадій, у яких стадія 4 – «просування до стиглості» («движение к зрелости»), стадія 5 – «масове споживання» відповідають сучасності. Стадія 3 – «підготовка умов до «здвигу» («зльоту») та стадія «здвиг» («зліт») і перехід до індустріального суспільства» частково знаходяться у традиційному і частково в індустріальному типах суспільства.

По завершенню стадії масового споживання формується новий тип суспільства, який має найменування: неоіндустріальне, постіндустріальне, постекономічне, нове індустріальне, інформаційне і т.ін.

Одним із перших нове суспільство назвав постіндустріальним Д. Белл, виступаючи на конференції у Бостоні (1962 р.), повторив у статті (1971 р.) та у своїй книзі (1973 р.) [26]. За оцінками Д. Белла, розвинуті країни Північної Америки та Європи перейдуть до постіндустріального суспільства вже на початку XXI ст., оновивши виробничі сили.

Згідно із пануючою концепцією індустріальне суспільство характеризується накопиченням техніки і капіталів. Д. Белл відмічав, що «американське суспільство вже у 1976 році стало індустріальним, сутність діяльності якого – координація машин і людей для масового виробництва товарів, у якому «майже всі основні галузі виробництва, які ми (Д. Белл) маємо … були вже у XIX сторіччі» [26], для постіндустріального суспільства потрібні нові виробництва.

Розглядаючи індустріальне суспільство як один із типів розвитку країн, Дж. К. Гелбрейт зберігає відносно нього характерну для кейнсіанства презумпцію про інвестиції у фізичний капітал як про двигун виробничого прогресу.

У 60-ті роки XX ст. У. Ростоу у своїй концепції стадій економічного зростання виділяє окремі стадії – «сталої технологічної зрілості» та «еру високого масового споживання». Пізніше у роботі 1971 р. «Политика и стадии роста» [24, с. 230] він вводить шосту «стадію пошуку якості» (духовність людини). Часом досягнення «технологічної зрілості» У. Ростоу називає для Великобританії 1850 р., США – 1900 р., Німеччини та Франції – 1910 р., Швеції – 1930 р., Японії – 1940 р., Росії (СРСР) та Канади – 1950 р. [23, с. 319]. Часом вступу в еру високого масового споживання У. Ростоу вважає для США 1913-1914 рр., для Західної Європи і Японії – 50-ті роки XX ст. Глобальним фактором, за яким вчений відносить країни до тієї чи іншої стадії розвитку, прийнято частку збережень та інвестицій у національному доході (НД). При 5-10% збережень та інвестицій у ВНД країна та її економіка віднесені до третьої стадії розвитку, при 10-20% – до стадії технологічної зрілості (четвертої стадії). Закріпилось положення, що збільшення частини збережень та інвестицій само по собі (разом із активною роллю держави) пояснює та індукує економічне зростання, «технологічна зрілість» досягається без наукової організації праці і без наукового менеджменту масового поточного конвеєрного виробництва. Тобто має місце перебільшення ролі техніко-технологічних факторів і недооцінка людського фактору, духовності, цінностей.

Для I-II стадій економічного зростання пануючою була виробничо-грошова модель інвестиційної діяльності, джерелами інвестування якої були переважно власні кошти підприємців-капіталістів, у тому числі залучені завдяки війнам, колоніальній системі тощо. Але вже на III стадії зароджується кредитно-емісійна модель інвестування, яка з 60-70 рр. XX ст. стала домінуючою у розвинених країнах. Механізми й моделі, які використовують на IV і частково на V стадії економічного зростання найбільш розвинені країни, не можуть бути механічно перенесені в умови сьогодення країнами із перехідною економікою, у тому числі Україною, хоча тенденція до цього чітко простежується.

На відміну від країн, що розвивалися за законами капіталістичної СЕФ й еволюційним шляхом перейшли до IV стадії розвитку, Україну у складі Російської імперії революційним шляхом було переведено (у складі Союзу РСР) у соціалістичний тип розвитку, де вона за загальними принципами даної СЕФ будувала соціалістичну економіку радянського типу на індустріальній основі, у чомусь аналогічній капіталістичній СЕФ, але у дечому суттєво відрізнялась від останньої. Загальний вектор розвитку був орієнтований фактично на швидке зростання шляхом значно більших темпів росту інвестицій (у 2-3 рази вищі, ніж передові капіталістичні країни на етапі «підйому» або «зльоту»). Це дало можливість швидко перейти на стабільний індустріальний шлях розвитку. Але ери високого масового споживання так і не було досягнуто. У результаті подій, пов'язаних із розпадом Союзу РСР, переходом до ринкових відносин, капіталістичної економіки, Україна знов опинилася на стадії підготовки переходу до економічного розвитку (2-3 стадія) і лише у деяких точках наближається до IV стадії. Але як самостійна держава вона функціонує у значно гірших умовах.

Характеристика стану економіки та інвестиційної діяльності України. Ще у 1990-1991 рр. Україна була однією із промислово розвинутих країн Європи і світу. Її обґрунтовано можна було відносити до індустріального типу суспільства, IV стадії

розвитку «стійкого просування до стабільності». У табл. 1 наведено показники ВВП та ВНД (валовий національний дохід)[1], розраховані за різними методиками у вільній конвертованій валюті (ВКВ – дол. USD) по обмінному курсу дол. США до гривні та по паритету купівельної спроможності (ПКС).

Як видно із табл. 1, визначальний вплив на рівень ВВП та ВНД має курс національної валюти до ВКВ (у даному разі – $ USD) та методи формування споживчого кошика для розрахунку ПКС[2].

Таблиця 1

ВВП та ВНД України (2010-2017 рр.)*

Рік	ВВП за обмінним курсом дол., млрд USD	ВВПдо 2010 р. (рази)	ВНД за ПКС, млрд дол.	ВНД до 2010 р. (рази)	ВНД у % до ВВП (гр.4/гр.2)
1	2	3	4	5	6
2010	136,4	100,0	351,3	100,0	257,6
2013	177,8	130,4	392,8	111,8	220,9
2014	130,9	96,0	373,4	106,3	285,2
2015	90,5	59,0	340,5	97,0	376,2
2016	93,3	68,4	353,0	100,5	378,3
2017	109,3	80,1	366,8	104,4	335,6

* Всемирный банк рассчитывает ежегодно ВНД на душу населения и определяет по нему страны:
с высоким уровнем ВНД на душу населения – свыше 12615 $;
со средним уровнем ВНД на душу населения – от 1036 до 12615 $;
с низким уровнем ВНД на душу населения – до 1036 $. (Цит. за мовою джерела [31]).

Розраховано за даними Світового банку [27]; Державного комітету статистики України [28].

Згідно із оцінками СБ, у 2016 р. Україна за обсягом ВВП займала 65 місце у світовому рейтингу, а за обсягами ВНД (по ПКС у $) – 50-те. Це свідчить про необхідність корегування (суттєвої переробки методик) методів визначення ВВП, ВНП, ВНД. Тренд макроекономічних показників вказує на стагнацію та деградацію економіки України.

У рейтингу самих нещасних економік світу, який складає Bloomblerg (2018), Україна зайняла сьому позицію із 66 країн (у 2017 р. – п'яту). У всесвітньому рейтингу процвітання у 2013 р. Україна займала 64 місце, у 2018 р. – 111 місце. У рейтингу щастя (2015-2017 рр.) займала 118 місце серед 150 країн світу, щодо яких розраховувався відповідний індекс.

Наведені вище дані свідчать як про нестійкість економіки України, так і про ненадійність показників (ВВП, ВНП, ВНД), які з 1991 до 2018 р. знизились майже на третину[3].

З метою вияснення, до якої із стадій розвитку можна віднести Україну, можна скористатись як вище викладеними показниками та їх динамікою, так і безпосередньо порівнявши фактори та показники, що характеризують стадії розвитку (кількісні та якісні) і відповідні фактори економіки України (табл. 2).

Аналіз наведених у табл. 2 матеріалів свідчить, що в Україні на протязі трьох десятиріч згортаються передумови та впливові сили, здатні забезпечити перехід вітчизняної економіки до більш високих стадій індустріального суспільства, не говорячи про постіндустріальне суспільство. Провладні структури, власники фінансів та засобів виробництва не мають вміння та бажання засвоювати та реалізовувати сучасні форми ринкових відносин, маючи низький рівень відповідальності перед суспільством, високий рівень жадоби до незаробленого накопичення, витрат доходів на задоволення надмірних бажань, утому числі неприродних, суспільно небезпечних.

[1] ВНД = ВВП + сальдо первинних доходів. Первинні доходи – це оплата праці, дивіденди і т.п. доходи, отримані із-за кордону або передані за кордон. ВНД практично дорівнює ВНП і незначно відрізняється від ВВП. До їхніх загальних недоліків відноситься те, що вони не враховують збиток, що наноситься природі, не виключають діяльність ВПК і витрати на нього, не виключають виробництво суспільно непотрібних і шкідливих товарів і послуг (алкоголь, наркотики, діяльність спекулятивних фінансових організацій, казино і т.п.), тобто діяльність, яку мислителі давнини виключали з економіки і відносили до хрематистики. Фінансовий капіталізм включив хрематистику, результати її діяльності в грошовій формі у фінанси, в економіку. Ці питання потребують глибоких дослідженнях і прийняття рішень по ним.

[2] Україна знаходиться у середній групі за даною класифікацією СБ (2016 р. – 2220 тис. $ по обмінному курсу, 8400 $ по ПКС).

[3] Перспектива самого нищего государства в Европе. Глядя в будущее из далекого прошлого. URL: http://e-news.su/in-ukraine/256346-perspektiva-samogo-nischego-gosudarstva-v-evrope-glyadya-v-buduschee-iz-dalnego-proshlogo.html.

Таблиця 2

Показники, що визначають стадії розвитку передових країн і порівняння з ними показників України

Стадії зростання	Показники країн, що належать до даної стадії	Показники України	Порівняння й оцінка України (відповідає + не відповідає -)
1	2	3	4
II. Підготовка умов для «здвигу» (стрибка, зльоту), до більш високої стадії	ВВП – зростання на 2–3% за рік – стабільно. Рівень заробітної плати – середній. ВНД на душу населення – середній. Населення і робоча сила стабільна і зростає. Інвестиції на рівні до 5% ВВП. Модель інвестування – виробничо-грошова	Зростання регулярно «зривається» у різкі спади. Рівень заробітної плати – низький. ВНД на душу населення низький. Населення і ринок труда зменшується. ВВП не зростає і інвестиції знижуються. Модель інвестування виробничо-грошова	– – – – – +
III. Просування до «здвигу» (зльоту, стрибка)	ВВП – зростання на рівні середньосвітового, але не менше 5% у рік. Рівень заробітної плати вище середнього. Внутрішній ринок зростає. ВНД на душу населення вище середнього. Інвестиції на рівні 10–20% ВВП. Модель інвестування виробничо – кредитна. Інвестиційний клімат позитивний. Робоча сила із середньою та середньо професійною освітою. III–IV технологічний уклад (ТУ).	Тенденція до зростання, але недостатня. Рівень заробітної плати низький. Внутрішній ринок «зхлопується», падає ВНД низький і практично не зростає. Інвестиції низькі, особливо в сфері реального сектору. Модель інвестування виробничо-грошова. Інвестиційний клімат несприятливий. Середня та середньотехнічна освіта. III–IV ТУ.	– – – – – – – + –
IV. Масове виробництво товарів та послуг і масове їх споживання	ВВП – стабільне зростання на рівні 3,0–3,5%. Високий рівень ВНД на душу населення. Кредитно-емісійна модель інвестування. Збалансовані виробнича і робоча сили, експорт і імпорт, низький рівень інфляції. Високий рівень оплати і доходів. Випереджаюче зростання сфери послуг, інновацій, цифровізації, інтелектуального капіталу. IV–V ТУ	Низький рівень зростання ВВП. Низький душовий ВНД. Виробничо-товарна модель інвестування. Розбалансування ринків товарів, праці і міграції. III–IV ТУ	– –
V. Високе масове споживання товарів та послуг	Зростання ВВП в основному за рахунок сфери послуг (1,0–3,0%). Стабільність сфери реального сектору економіки. Реструктуризація за рахунок інтелектуалізації труда. Стабілізація доходів. Кредитно-емісійна модель інвестування. V–VI ТУ	Відсутні основні ознаки V стадії.	
VI стадія пошуку якісного зростання людей	Зростання ВВП за рахунок освіти, охорони здоров'я, культури. Інвестиції в людей. Кредитно-емісійна модель інвестування. V–VI ТУ	Відсутні ознаки V–VI стадії	

* V - VI стадії не розглядаються детально, оскільки для України це занадто далеке майбутнє.

Нехтуючи об'єктивними економічними та інституційними передумовами переходу до розвинутого індустріального суспільства, правлячі кола пострадянських країн проголошуючи лозунги формування сучасних стадій розвитку, попадають у так звані пастки: «нехватки капіталів» та кола «відсталості» (рис. 1 і 2), які відомі фахівцям [29-31], але не отримують протидії у країнах з низьким рівнем розвитку економіки. Із деякими особливостями ці «пастки» та «кола» мають місце у пострадянських країнах, у тому числі в Україні.

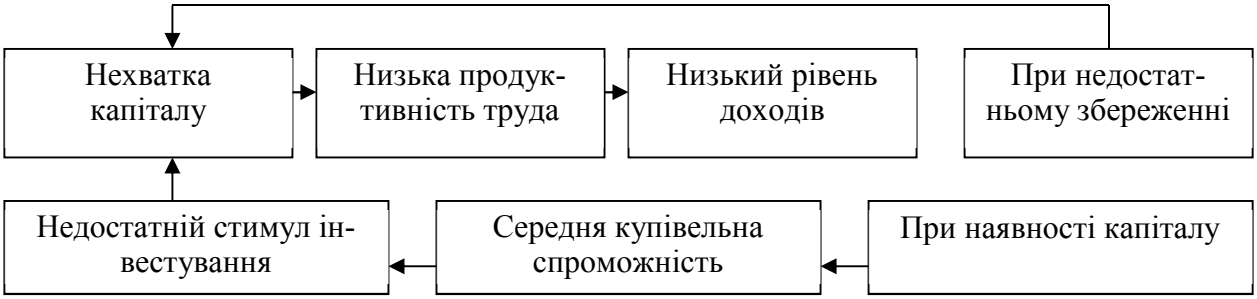

Рис. 1. Коло нехватки капіталу (по Р. Нурксе) [30, с. 5; 32, с. 453]

Наведена схема Р. Нурксе є одним із варіантів «порочных кругов нищеты» та пояснює обмеженість внутрішнього ринку та (або) недостатність ресурсів для інвестування, модернізації.

Коло нехватки капіталу доповнюється «колом відсталості» Б. Кналла [32, с. 454], рис. 2.

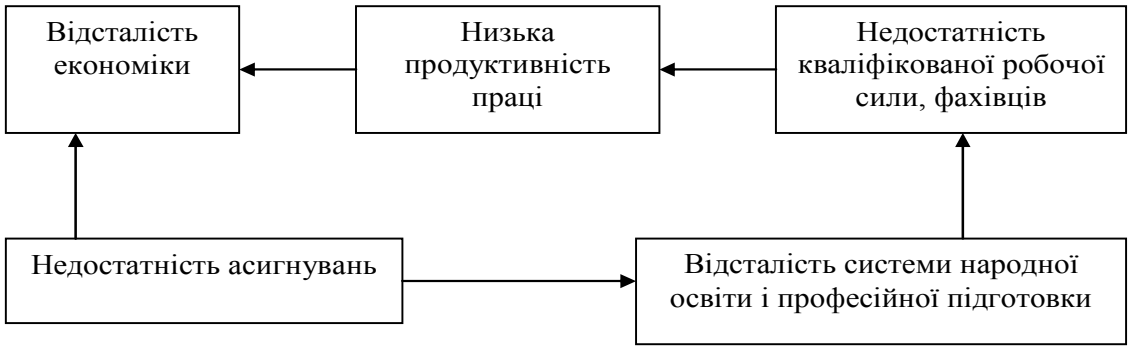

Рис. 2. «Коло відсталості» Б. Кналла

Наведені схеми можуть бути використані для вивчення інвестиційних процесів в Україні, але «середню купівельну спроможність» треба замінити на «низьку купівельну спроможність», а «наявність капіталу» – на «недостатність вітчизняного капіталу» та «низький інвестиційний клімат», що показано на рис. 3.

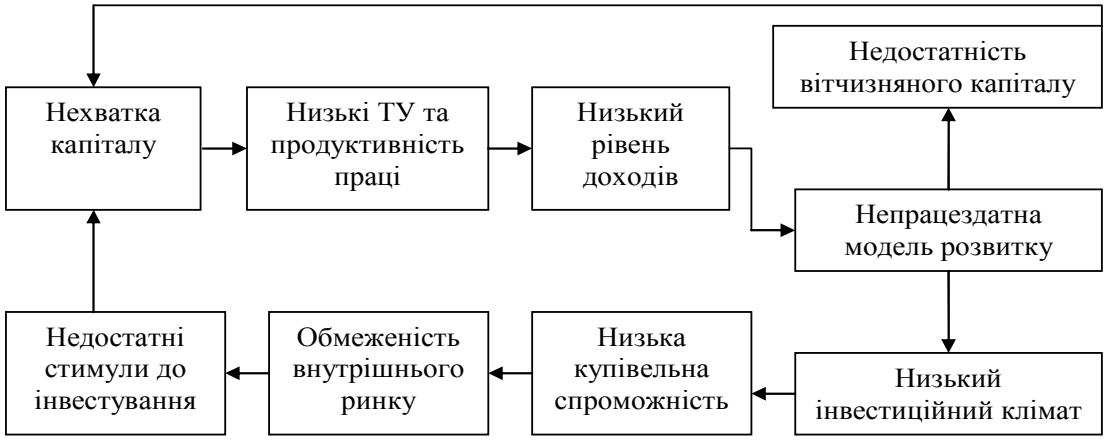

Рис. 3. Взаємозв'язок моделі розвитку та нехватки капіталів (на прикладі України)

Розробка авторів.

На основі використання схем (рис. 1-3) та аналізу відповідних процесів в Україні відображено схему «кола відсталості» на прикладі сучасної вітчизняної економіки (рис. 4).

Дослідження свідчать, що більшість проблем в економіці України пов'язано із використанням в ній неоліберальної моделі розвитку, а в інвестиціях – використанням виробничо-грошової моделі (ВГМ), у той час як країни, що мають високі темпи розвитку, практикують комбіновані моделі, в яких використовуються позитивні сторони усіх економічних шкіл, а провідна модель інвестування – кредитно-емісійна. Це дозволяє розвинутим країнам, закріпившись на V стадії стабільно високого масового виробництва і споживання, переходити до VI стадії «якісного зростання людини». Але економіка переходить у стан «боргової», що потребує нових глибоких досліджень.

Рис. 4. Коло відсталості та нехватки капіталів в Україні

Розробка авторів.

У вітчизняній економіці доцільно просуватись до індустріального суспільства, використовувати концепції Форда – Тейлора – Друкера [22; 32, с. 483], які відкрили шляхи потокам продукції галузей масового виробництва у домашнє господарство і зробили «середні верстви» найманих працівників впливовими власниками матеріального виробництва. В основі концепції лежить презумпція стихійного розвитку масових ринків в економічно-лідируючих країнах за рахунок: 1) розширення зайнятості у трудоємних поточно-конвеєрних процесах галузей масового виробництва з високими заробітками працюючих; 2) поширення споживчих кредитів сім'ям із зростаючими потребами (в автомашинах, котеджах, побутових приладах та інших товарах довгострокового користування). Основний ланцюг цієї концепції – «розвиток технологій і товарного світу – зростання продуктивності праці, заробітків і зайнятості – розвиток працівників та відносин на виробництві – розвиток кредитів і ринків – розвиток суспільства». Визначальними при цьому є інвестиційно-інноваційна діяльність, активність якої відповідає рівням інвестицій у ВНД країни, валовій продукції СГД, використання кредитно-емісійної моделі інвестування.

За розрахунками С. Кузнеця [33], частка внутрішніх накопичень у ВНД при 5%, характерних для стадій розвитку традиційних суспільств, перед стадією злітання (стрибка) була у США у 40-50 роках XIX ст. – 15-20%; у Канаді в 1870 р. – 15,0%, 1890 р. – 15,5%, 1900 р. – 13,5%. СРСР у 30-ті роки XX ст. мав більше 40%, Китай у кінці XX – початку XXI ст. – від 30 до 40%.

Узагальнення досліджень зарубіжних фахівців свідчать, що на стадії зрілості *накопичення на рівні 10-12% ВНД забезпечують стабільне щорічне зростання економіки на 1-3%, а кожен 1% зростання накопичення (при умові структурної перебудови) за-*

безпечує зростання ВВП на 0,1-0,3%. Але, якщо країна значні суми з бюджету витрачає на військово-промисловий комплекс (ВПК), на товари та послуги непершої потреби, економить на науці, освіті, охороні здоров'я, допускає надмірну диференціацію населення за доходами і т. ін., ці концепції не спрацьовують. Такі явища мають місце не лише у транзитивних країнах та у країнах третього світу, але і у розвинутих країнах світу.

У роботі «Теория изобилия» Дж. Гелбрейт [34; 32, с. 486-487] відзначає, що: нав'язування різних малокорисних, а то й шкідливих предметів побуту і престижного відпочинку проходить у США на противагу задоволенню життєво важливих потреб інтелектуального і духовного розвитку людей; роль організатора формування, фінансування (авт.) суспільно важливих потреб повинна взяти на себе держава, оскільки майже усі «інвестиції в людину» проходять повз ринкової системи; ВПК прямо впливає на рівень інфляції (зниження інвестицій у громадянські галузі, зниження доходів населення – авт.); «інвестиції у людину» усупереч «інвестиціям у матеріальний капітал» невидимі і не піддаються оцінці (відсутні методики – авт.); фактичне капіталовкладення у матеріальні цінності або максимізація доходів (прибутку – авт.), а саме «інвестиції» в своїх дітей становиться головною метою і людини, і суспільства, але це ще не усвідомлено економічною наукою і практикою.

Викладені вище положення необхідно враховувати при формуванні концепції активізації інвестиційної діяльності в економіці, у промисловості та на підприємствах України. І виділення хрематистики, «очищення» ВВП, диференціація послуг та удосконалення методів їх оцінювання може дієво цьому сприяти.

Інвестиційна діяльність та механізми її мотивації. В капіталістичній економіці інвестиції визначаються як довгострокове вкладення капіталу у промисловість, сільське господарство, транспорт та інші галузі господарства з метою отримання прибутку. В економічній літературі виділяють інвестиції фінансові (ІФ) – вкладення капіталу в акції, облігації та інші цінні папери, що переміщає титули власності та дає право отримання нетрудового доходу, і реальні – створення нових капітальних благ, нового капіталу або збільшення уже існуючого виробничого капіталу. Використовуються також поняття: валові реальні інвестиції (ВРІ) – вкладання у основний виробничий капітал (будівлі, споруди, обладнання), житлове будівництво, товарно-матеріальні запаси (сировина, матеріали, готова продукція та незавершене виробництво); чисті інвестиції (ЧІ) – ВРІ за виключенням із них суми амортизації основного капіталу [35].

Інвестиції є державні (ДІ) та приватні (ПІ). Державні інвестиції фінансуються за рахунок державного бюджету та використовуються для розвитку інфраструктури, нових виробництв, військово-промислового комплексу, науки, освіти та ін.

Приватні інвестиції направляються у ті галузі, де інвестор чекає отримати бажаний прибуток. Джерелом їх фінансування є прибуток, амортизаційні відрахування, кредити банків та фінансових організацій, кошти працівників підприємства. Починаючи із 60-х років XX ст. головним джерелом фінансування РІ розвинутих країн стали кредити, а модель – авансова, кредитно-емісійна. В Україні у реальному секторі економіки все ще зберігається застаріла модель інвестування, де до 70-80 % РІ фінансується за рахунок власних коштів підприємства (прибуток, амортизація), тобто застосовується виробничо-грошова модель інвестування, де кредити та ПІІ не мають суттєвого значення (табл. 3).

Інвестиції можуть дати імпульс до розвитку, якщо вони забезпечують швидкі нововведення, пов'язані із науково-технічним прогресом, розширенням зовнішніх та внутрішніх ринків, і їх відносять до автономних, інноваційних. Такі інвестиції викликають ефект мультиплікації, котрий необхідно закріпити і таку роль виконують індуковані інвестиції.

Таблиця 3

Капітальні інвестиції за джерелами фінансування, %
(без АР Крим і частини Донецької та Луганської областей)

Джерела	2010	2013	2014	2015	2016	2017
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у тому числі:						
Кошти держбюджету	5,6	2,6	0,7	2,4	2,6	3,4
Кошти місцевого бюджету	2,9	2,8	2,6	4,9	7,1	9,3
Власні кошти суб'єктів господарювання	61,0	66,1	70,5	67,4	69,3	69,2
Кредити банків та інших фін. органів	12,6	13,2	9,8	7,3	7,5	6,7
Кошти закордонних інвесторів (ПІІ)	2,1	1,6	2,7	3,1	2,7	1,2
Кошти населення (будівництво житла)	11,6	10,3	10,5	12,0	8,5	7,3
Інші джерела	4,2	3,4	2,2	2,9	2,3	2,9

Розраховано за даними Державного комітету статистики України [28].

Реальні інвестиції на рівні підприємства деякі автори розглядають як капіталовкладення – сукупність товарів для збільшення нагромадженого капіталу [36, с. 330]. До інвестицій відносять також процеси, пов'язані із приватизацією, зміною титулу діючого СГД, «гру» на біржах і т.ін., що не відповідає сутності інвестиційної діяльності.

Дослідження проблем інвестицій (капіталовкладень) мусить дати відповідь на питання: яким чином результати виробництва певного періоду розпо-

діляються між поточним споживанням і майбутнім (інвестиції для збільшення обсягу в перспективі); яку роль у визначенні рівнів виробництва та безробіття в економіці відіграють коливання інвестиційної активності фірм; який вплив інвестицій на довгострокове економічне зростання [36, с. 58].

Проблеми мотивації інвестиційної роботи на макро- та мікрорівнях знаходяться у полі зору наукової економічної спільноти як заходу, так і пострадянських країн. Але, оскільки рівень розвитку економіки, промисловості, інвестиційної діяльності у країнах суттєво відрізняється, то і методи мотивації, стимулювання інвестицій також різняться, особливо на мікрорівні. На заході підприємства функціонують в умовах розвинутого і ефективно діючого ринку фінансів. Тому наробки західних вчених, у тому числі нобелевських лауреатів, більш стосуються мотивації інвестицій за активною участю фінансового ринку. Суттєвий внесок зроблено в теорію інвестицій і мотивацію їх розвитку нобелевським лауреатом в галузі економіки (1981 р.) Джеймсом Тобіном – автором теорії інвестицій q (к'ю). У роботах «Нова економіка: погляд через десятиріччя» (1972 р.), «Політика процвітання», «Нариси з точки зору кейнсианця» (1987 р.), «Гроші, кредит і капітал» (1997 р.) та ін. [цит. за 36, с. 58-62] Дж. Тобін розвиває теорію інвестицій q – модель динаміки інвестицій, згідно з якою витрати на капітальні товари залежать від співвідношення ринкової ціни функціонуючого капіталу (К) та його відновної вартості (K^x),

$$q = \frac{K^x}{K}. \qquad (1)$$

Якщо $q > 1$, тобто $K < K^x + i$, складаються привабливі умови для збільшення інвестицій, при $q < 1$, тобто $K^x + i < K$, інвестиції знижуються.

Теорія дає можливість оцінювати роль ринку цінних паперів в економіці. Але для економіки України, фондовий ринок якої знаходиться у ембріональному стані, даний метод стане дієвим у майбутньому.

Певний інтерес для вітчизняної інвестиційної науки та практики представляє сучасна теорія портфельних інвестицій. Вона характеризує процеси, що відбуваються в інвестиційній діяльності у зв'язку із виникненням єдиного міжнародного фінансового ринку. Традиційні інструменти інвестиційної діяльності (цінні папери, акції та облігації, боргові зобов'язання, іноземна валюта) доповнюють такі фінансові інструменти, як депозитарні розписки, форвардні контракти, ф'ючерси на товари, опціони, варанти, фондові індекси, свопи на відсоткові ставки тощо, які і стали іменуватись портфельними інвестиціями. Вони обслуговують боргову економіку, систему та механізми кредитного інвестування. Її автор – нобелівський лауреат з економіки (1990 р.) Г.-М. Марковіц. Сутність теорії портфельних інвестицій коротко можна сформулювати як «кількісний аналіз», що застосовується для підбору портфельних інвестицій та управління ризиками. Очікувана дохідність портфеля цінних паперів визначається як середнє значення розподілу ймовірностей, а ризик – як стандартне відхилення можливих значень доходності (r) від очікуваного.

Доходність (r) – це сума двох компонентів: дивідендної дохідності (ДД) та доходності внаслідок зміну курсу акцій (ДА)

$$r = \text{ДД} + \text{ДА}, \% \qquad (2)$$

$$\text{ДД} = \frac{\text{виплачені дивіденди}}{\text{початкова ціна акції}} \text{ x } 100\ \% \qquad (3)$$

$$\text{ДА} = \frac{\text{кінцева ціна акції} - \text{початкова ціна акції}}{\text{початкова ціна акції}} \text{ x } 100\ \% \qquad (4)$$

Приклад: куплено акцію за 100 грн. За рік володіння покупець чекає отримати на неї дивіденд (припустимо ДД = 3% вартості акції) та ціновий дивіденд (ДА) внаслідок зміни курсу акцій (припустимо – 7%). Очікувана доходність (r) складає 10% (3% + 7%).

Якщо у наступному році показники підприємства зростають, то зростає і очікуваний коефіцієнт доходності (r) і (r_1) буде більше (r):

$$r1 > r. \qquad (5)$$

Якщо показники погіршуються, то (r_1) стає меншим ніж (r):

$$r1 < r. \qquad (6)$$

Якщо показники залишаються незмінними, то:

$$r1 = r. \qquad (7)$$

Положення, висловлені Г.-М. Марковіцем у статті «Вибір портфеля» (1952 р.), розвинуті ним разом із його учнем В.-Ф. Шарпом (нобелівський лауреат, 1990 р.) і сформульовані у моделі оцінки капітальних активів CAMP (capital assetpricing model). У цій моделі превалюють підходи [36, с. 199 - 201]:

інвестори віддають перевагу високо очікуваній дохідності інвестицій і низькому стандартному відхиленню. Портфелі звичайних акцій, які забезпечують найвищу очікувану дохідність заданого стандартного відхилення, є ефективними;

щоб визначити граничний вплив акції на ризик портфеля, необхідно враховувати не ризик акції самої по собі, а її внесок у ризик портфеля. Цей внесок залежить від чутливості акції до змін вартості портфеля;

чутливість акції до змін вартості ринкового портфеля позначається показником «бета» (чутливість дохідності цінних паперів до вимірювання дохідності ризиків портфеля);

якщо інвестори можуть брати позики або надавати кредити за безризиковою відсотковою ставкою, то їм слід завжди мати комбінацію безризикових інвестицій і портфель звичайних акцій. Склад такого портфеля акцій залежить лише від того, як інвестор оцінює перспективи кожної акції, а не від його ставлення до ризику. Якщо інвестори не мають додаткової інформації, то їм слід сформувати такий самий

портфель акцій, як і в інших, тобто ринковий портфель цінних паперів.

Модель Г.-М. Марковіца використовується переважно на першому етапі формування портфеля активів при розподілі інвестованого капіталу у різні типи активів: акції, облігації, нерухомість тощо. На другому етапі, коли капітал, інвестований у певний сегмент ринку активів, розподіляється між окремими конкретними активами, що формують обраний сегмент (тобто з конкретних акцій, облігацій тощо), використовують однофакторну модель В.-Ф. Шарпа.

Сучасна теорія портфельних інвестицій ґрунтується на таких постулатах [36, с. 207]:

- ринок складається з кінцевого числа активів, дохідність яких для певного періоду є величиною випадковою;
- інвестор в змозі на основі статистичних даних отримати оцінку очікуваних (середніх) значень дохідностей та ступенів можливості диверсифікації ризиків;
- інвестор може формувати різні допустимі (для певної моделі) портфелі;
- дохідність портфелів – величини випадкові;
- порівняння портфелів ґрунтується лише на двох критеріях – середній дохідності та ризику;
- інвестор не схильний до ризику у тому сенсі, що з двох портфелів з однаковою дохідністю він обов'язково перевагу віддасть портфелю із меншим ризиком.

Наведені теорії та моделі частково (за окремими елементами) можуть бути корисні у вітчизняній практиці. Для їх реалізації розробляються практичні рекомендації, які сприяють активізації інвестиційної діяльності промислових підприємств України.

Основним напрямом активізації інвестиційної діяльності промислових підприємств в умовах падаючих ринків має стати перехід від виробничо-грошової моделі інвестування, де основне джерело фінансування є власні ресурси СГД, до кредитно-емісійної моделі інвестування, в якій основна форма є інвестиційний проект, а головним джерелом фінансування – банківські кредити та кредити інших фінансових інституцій. При цій моделі має місце активна роль і співробітництво держави, банків та СГД (державно-приватне партнерство), цільове довгострокове кредитування конкретних інвестиційних проектів, банківська ставка на рівні інфляції плюс 1-2% банківська маржа, державний та громадський контроль за реалізацією проекту.

Висновок. Дослідження свідчать, що стан інвестиційної діяльності у світі, Україні, суб'єктів господарської діяльності характеризується тим, що у XXI ст. провідні індустріально-розвинуті країни ввійшли на хвилі завершення етапу розвитку, в основі якого знаходиться техніко-технологічний прогрес. І якщо раніше розвиток йшов на базі нарощування капіталу у техніці, то тепер домінантою розвитку становиться розкриття та реалізація творчого потенціалу людини, домогосподарств, інтелектуалізація виробництва та суспільства, куди зростаючими темпами перетікає капітал.

Зростає роль духовності та цінностей людини, колективів, суспільства у розвитку економіки, держави. Стала проблема: чи Україна буде залишатись індустріальною державою і тоді треба відбудовувати промисловість, чи вона і наділі буде руйнувати промисловість і перетворюватись у аграрну державу, чи буде вона формувати самодостатню незалежну економіку, що відповідає вимогам IV технологічної революції та базуватись на V – VI технологічних укладах (ТУ), чи вона буде і надалі прагнути вбудуватись в економіку (економіки) більш розвинених країн (США, Польщі та ін.), союзів чи асоціацій (ЄС, інші союзи, асоціації).

Викладені у статті напрями інвестування орієнтовані на створення дійсно незалежної, самодостатньої постіндустріальної вітчизняної економіки, сучасної ефективної промисловості, інвестиційно-інноваційного розвитку суб'єктів господарської діяльності (СГД). Для цього проводиться об'єктивна оцінка стану економіки, що вирішується шляхом використання діючих та запропонованих методів оцінювання показників макро- та мікрорівня. Нині діючі методи оцінювання показують тренд, а не реальні якісні і кількісні досягнення економіки. Так, дані рівня ВВП за методиками Світового Банку значно відрізняються від даних ООН, МВФ, ЦРУ США, різних національних та міжнародних агенцій та інститутів. Особливо гостро стоїть проблема оцінки результатів діяльності сфери послуг, очищення показників від повторного врахування, виключення із показників товарів та послуг спрямованих на задоволення неприродних бажань споживачів (індивідуальних, групових, колективних і т.п., агресивних намірів держав тощо), які віднесені до сфери хрематистики.

Сутність людини доцільно розглядати як духовно-біо-соціальну, і в дослідженнях використовувати методи тріалектики, концепцію трьох сил розвитку, метафізику. Лише конкретні матеріальні (фізичні) процеси можуть досліджуватись з використанням діалектики. Потрібна загальнодержавна ідеологія, соціально-економічна та науково-соціально-технічна політика, система цінностей, орієнтовані на саморозвиток та самореалізацію людини.

Напрями розвитку мусять враховувати таку особливість падаючих ринків: згортання ринку йде меншими темпами, аніж сходять з нього нерентабельно працюючі підприємства, організації. При цьому суб'єкти господарської діяльності, що успішно адаптовані до нових умов, зростають на падаючих ринках, а їх власники та топ-менеджмент отримують більші доходи. Одним із показників, підтверджуючих ці положення (за думкою деяких вчених – закономірностей) є те, що, наприклад в Україні у 2017 р. мали власність більш ніж 50 млн дол. США 115 осіб, у 2018 р. їх стало 135 [38]. Але при цьому 30,5% населення, за оцінками Всесвітнього банку, мали доход нижче прожиткового мінімуму

(менше ніж 1,9 дол. США в день на одну особу). Така ситуація заводить економіку у пастки хронічної нестачі капіталу, кола бідності, вихід з яких можна досягти через ефективне використання, перш за все, внутрішніх та залучених ресурсів. На вирішення цих питань направлена дана модель та механізми її реалізації, формуються нові підходи до інвестиційної діяльності підприємств, запропоновані у статті.

Напрями подальших досліджень:

дослідження проблеми співвідношення базису та надбудови у сучасному постіндустріальному суспільстві, ролі духовності та економічних відносин у розвитку суспільства і виробництва;

вплив інформаційних та цифрових технологій на духовність і цінності людини як духовно-біо-соціального суб'єкта, на стан трудових колективів (персоналу), суспільства;

зростання ролі інвестицій у людину, в інтелектуалізацію виробництва з метою сталого розвитку суспільства, запобігання негативному впливу на навколишнє середовище.

Література

1. **Шумпетер Й.А.** Теория экономического развития. Москва: Прогресс, 1982. 453 с. 2. **Шумпетер Йозеф**. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. В 2-х томах. Москва: Эксмо, 2007. 864 с. 3. **Гэлбрейт Дж. К.** Экономические теории и цели общества: пер. с англ. / под общ. ред. и предисл. Н.Н. Иноземцева, А.Г. Милейковского. Москва: Прогресс, 1976. 406 с. 4. **Друкер П.** Задачи менеджмента в XXI веке / пер. с англ. Москва: ИД «Вильямс», 2001. 272 с. 5. **Львов Д.С.** Экономика развития. Москва: «Экзамен», 2002. 512 с. 6. **Хазин М.** Черный лебедь мирового кризиса. Москва: РИПОЛ классик; Санкт Петербург: ООО «Издательство «Пальмира», 2017. 415 с. 7. **Соціально-економічний** стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін. Київ: НВЦНБУВ, 2009. 687 с. 8. **Політика** інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі: національна доповідь / [Лібанова Е.М., Горбулін В.П., Пирожков С.І. та ін.]; за ред. Е.М. Лібанової. К.: НАН України, 2015. 363 с. 9. **Промышленная** политика и управление развитием промышленности в условиях системных дисбалансов: концептуальные основы: моногр. / под общ. ред. В.П. Вишневского, Л.А. Збаразской. Донецк: ИЭП НАН Украины, 2013. 180 с. 10. **Хаустова В.Є.** Промислова політика України: формування та прогнозування: моногр. Харків: ІНЖЕК, 2015. 384 с. 11. **Промисловість** України – 2016: стан та перспективи розвитку: науково-аналітична доповідь [Амоша О.І., Булєєв І.П., Землянкін А.І., Брюховецька Н.Ю. та ін.] Київ: ІЕПНАН України, 2017. 120 с. 12. **Катасонов В.Ю.** Капитализм. История и идеология «денежной цивилизации». Москва: Институт русской цивилизации, 2015. 1120 с. 13. **Промисловість** України 2014-2016: невикористані можливості, шляхи відновлення, модернізації та сучасної розбудови: наукова доповідь / ред. кол.: О.І. Амоша, І.П. Булєєв, Ю.С. Залознова; Київ: ІЕПНАН України, 2017. 554 с. 14. **Булеев И.П., Брюховецкая Н.Е.** Социально-экономические проблемы экономики Украины на современном этапе ее развития. *Вісник економічної науки України*, 2018. №1(36). С. 11-24. 15. **Булеев И.П.** Некоторые аспекты выхода из кризиса экономики Украины. *Проблемы экономики*, 2016. №1. С. 75-83. 16. **Брюховецька Н.Ю., Коритько Т.Ю., Бриль І.В.** Оцінювання інвестиційної активності підприємства за критерієм доданої вартості. *Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку: зб. наук. праць*. Київ, 2016. С. 28-40. 17. **Брюховецкая Н.Е., Иваненко Л.В.** Фактори та показники інвестиційної активності підприємств і доданої вартості в Україні. *Бизнес-Информ*. 2018. №2. С. 74-80. 18. **Булеев И.П., Брюховецкая Н.Е.** Корпоративный анализ движущих сил капиталистической и социалистической экономик: возможности применения в Украине. *Проблемы экономики*, 2018. №2. С. 276-288. 19. **Булєєв І.П., Брюховецька Н.Ю.** Економіка і хрематистика в індустріальному та постіндустріальному суспільствах. *Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 15-16 листопада 2018 р. Харків: ФОП Лібуркіна Л.М., 2018. С. 397-400. 20. **Гэлбрейт Дж.К.** Новое индустриальное общество / пер. с англ. Л.Я. Розовского, и др. Общ. ред. Н.Н. Иноземцева, С. М. Меньшикова, А.Г. Милейковского. Москва: Прогресс, 1969. 480 с. 21. **Друкер П.** Посткапиталистическое общество. М.: «Academia», 1999. 288 с. 22. **Druker Peter F.** The New Sosiety. The Anatomy of Industrial Order. NewYork: Harper, 1950. 362 p. 23. **Rostow W.** The Process of Economic Growth. New York: W. W. Norton, 1952. 24. **Rostow W.** Politics and the Stages of Growth. Cambridge: Cambridge University Press, 1976. 25. **Rostow W.** Therists of Economics Growth from David Hume to the Present: With a Perspective on the Next Century. NewYork: Oxford University Press, 1990. 733 p. 26. **Белл Д.** Грядущее постиндустриальное общество / пер. с англ. Москва: Академия, 1999. 788 с. 27. **Показатели** мирового развития. URL: http://datatopics.worldbank.org/ consumption/ country/Ukraine. 28. **Державна** служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua. 29. **Глазьев С.** Экономика будущего. Есть ли у России шанс? Москва: Книжный мир, 2016. 634 с. 30. **Nurkse R.** Problems of Capital Formationin Under development Countries. NewYork: Oxford University Press, 1975. P. 5. 31. **Baran P.A.** The Political Economy of Growth. New Delhi, 1962. 32. **История** экономических учений (современный этап). Учебник / под. общ. ред. А.Г. Худокормова. Москва: ИНФРА-М, 2002. 748 с. 33. **Kuznets S.** Notes on Take-off. *The Economics of Take – off into Sustained Growth. Proceeding of a Conference held by the International Economic Association.* Edited by W.W. Rostow. London: The Macmillan Press Ltd, 1963. Pp. 22-43. 34. **Гэлбрейт Дж. К.** Теория изобилия. Москва: Олимп-Бизнес, 2018. 420 с. 35. **Инвестиция.** Экономическая энциклопедия / гл. ред. А.М. Румянцев. Москва: «Советская энциклопедия», 1972. Т. 1. С. 548. 36. **Довбенко М.В.** Сучасна економічна теорія (Економічна нобелелогія). Київ: Вид-во «Академія», 2005. 336 с. 37. **Модильяни Ф., Миллер М.** Сколько стоит фирма? Теорема ММ. Москва: Дело ЛТД, 1997. 272 с.

38. **Акимова Г.** Страна нищих и миллионеров: Украина в мировых рейтингах. URL: https://nk.org.ua/ekonomika/strana-nischih-i-millionerov-ukraina-v-mirovyih-reytingah-173756 (дата звернення 25.03.2019).

References

1. Schumpeter, Y. (1982). Teorijaj ekonomicheskogo razvitija [Theory of Economic Development]. Moscow, Progress [in Russian].

2. Shumpeter Y.A. (2007). Teoriya ekonomicheskogo razvitiya. Kapitalizm, sotsializm i demokratiya [Theory of Economic Development. Capitalism, socialism and democracy]. Moscow, Eksmo [in Russian].

3. Gelbreyt Dzh. K. (1976). Ekonomicheskiye teorii i tseli obshchestva [Economic Theories and Goals of Society: Trans. from English]. Moscow, Progress [in Russian].

4. Druker P.F. (2001). Zadachi menedzhmenta v XXI veke [Tasks of management in the XXI century]. (Translated from English). Moscow, Williams Publishing House [in Russian].

5. L'vov D.S. (2002). Ekonomika razvitiya [Development economics]. Moscow, «Ekzamen» [in Russian].

6. Khazin M. (2017). Chernyy lebed' mirovogo krizisa [The Black Swan of the World Crisis]. Moscow, RIPOL classic; St. Petersburg, OOO Palmira Publishing House [in Russian].

7. Heiets V.M. et al. (Eds.). (2009). Sotsialno-ekonomichnyi stan Ukrainy: naslidky dlia narodu ta derzhavy: natsionalna dopovid [Socio-economic status of Ukraine: consequences for the people and the state]. Kyiv, NSC of NIBU [in Ukrainian].

8. Libanova E.M., Horbulin V.P., Pyrozhkov S.I. et al. (2015). Polityka intehratsii ukrainskoho suspilstva v konteksti vyklykiv ta zahroz podii na Donbasi [Policy of Integration of Ukrainian Society in the Context of Challenges and Threats of Events in the Donbass]. Kyiv, NAS of Ukraine [in Ukrainian].

9. Vishnevskiy V.P. & Zbarazskaya L.A. (Eds.). (2013). Promyshlennaya politika i upravleniye razvitiyem promyshlennosti v usloviyakh sistemnykh disbalansov: kontseptual'nyye osnovy [Industrial policy and management of industrial development in the context of systemic imbalances: conceptual foundations]. Donetsk, IIE NAS of Ukraine [in Russian].

10. Khaustova V.Ye. (2015). Promyslova polityka Ukrainy: formuvannia ta prohnozuvannia [Industrial Policy of Ukraine: Formation and Forecasting]. Kharkiv, INZhEK [in Ukrainian].

11. Amosha O.I., Bulieiev I.P., Zemliankin A.I., Briukhovetska N.Yu. et al. (2017). Promyslovist Ukrainy – 2016: stan ta perspektyvy rozvytku: naukovo-analitychna dopovid [Industry of Ukraine - 2016: the state and prospects of development]. Kyiv, IIE NAS of Ukraine [in Ukrainian].

12. Katasonov V.YU. (2015). Kapitalizm. Istoriya i ideologiya «denezhnoy tsivilizatsii» [Capitalism. History and ideology of "monetary civilization"]. Moscow, Institute of Russian Civilization [in Russian].

13. Promyslovist Ukrainy 2014-2016: nevykorystani mozhlyvosti, shliakhy vidnovlennia, modernizatsii ta suchasnoi rozbudovy [Industry of Ukraine 2014-2016: unused opportunities, ways of restoration, modernization and modernization]. (2015). Kyiv, IIE of NAS of Ukraine [in Ukrainian].

14. Buleyev I.P., Bryukhovetskaya N.Ye. (2018). Sotsial'no-ekonomicheskiye problemy ekonomiki na sovremennom etape yeye razvitiya [Socio-economic problems of the ukrainian economy at the present stage of its development]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine,* 1(34), pp. 11-24 [in Russian].

15. Buleyev I.P. (2016). Nekotoryye aspekty vykhoda iz krizisa ekonomiki Ukrainy [Some aspects of overcoming the crisis of the Ukrainian economy]. *Problemy ekonomiki – Problems of economics*, 1, pp. 65-83 [in Russian].

16. Briukhovetska N.Yu., Korytko T.Yu., Bryl I.V. (2016). Otsiniuvannia investytsiinoi aktyvnosti pidpryiemstva za kryteriiem dodanoi vartosti [Estimation of investment activity of the enterprise on the criterion of added value]. *Stratehyia y mekhanyzmы rehulyrovanyia promыshlennoho razvytyia – Strategy and mechanisms of regulation of industrial development*. Kyiv: IIE NAS of Ukraine [in Ukrainian].

17. Bryukhovetskaya N.Ye., Ivanenko L.V. (2018). Faktory i pokazateli investitsionnoy aktivnosti predpriyatiy i dobavlennoy stoimosti v Ukraine [Factors and indicators of investment activity of enterprises and value added in Ukraine]. *Biznes Inform – Business Inform*, 4, pp. 74-80 [in Russian].

18. Buleyev I.P., Bryukhovetskaya N.Ye. (2018). Korporativnyy analiz dvizhushchikh sil kapitalisticheskoy i sotsialisticheskoy ekonomik: vozmozhnosti primeneniya v Ukraine [Corporate analysis of the driving forces of the capitalist and socialist economies: possible applications in Ukraine]. *Problemy ekonomiki – Problems of economics*, 2, pp. 276-288 [in Russian].

19. Bulieiev I.P., Briukhovetska N.Yu. (2018). Ekonomika i khrematystyka v industrialnomu ta postindustrialnomu suspilstvakh [Economics and chrematist in industrial and postindustrial societies]. *Konkurentospromozhnist ta innovatsii: problemy nauky ta praktyky – Competitiveness and Innovations: Problems of Science and Practice*. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, (pp. 397-400). Kharkiv, FBI Liborkina L.M. [in Ukrainian].

20. Gelbreyt Dzh.K. (1969). Novoye industrial'noye obshchestvo [New Industrial Society]. Moscow, Progress [in Russian].

21. Drucker P. (1999(. Post-capitalist society. Moscow, "Academia" [in Russian].

22. Druker Peter F. (1950. The New Sosiety. The Anatomy of Industrial Order. NewYork, Harper.

23. Rostow W. (1952). The Process of Economic Growth. New York, W. W. Norton.

24. Rostow W. (1976). Politics and the Stages of Growth. Cambridge, Cambridge University Press.

25. Rostow W. (1990). Therists of Economics Growth from David Hume to the Present: With a Perspective on the Next Century. NewYork, Oxford University Press.

26. Bell D. (1999). The coming post-industrial society: Trans. from English. Moscow, Academy [in Russian].

27. Pokazateli mirovogo razvitiya [World Development Indicators]. (n.d.). *datatopics.worldbank.org*. Retrieved from http://datatopics.worldbank.org/consumption/ country/Ukraine [in Russian].

28. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/ [in Ukrainian].

29. Glaz'yev S. (2016). Ekonomika budushchego. Yest' li u Rossii shans? («Kollektsiya Izborskogokluba») [Economics of the Future. Does Russia have a chance? ("Collection of Izborsk Club")] Moscow, Book World [in Russian].

30. Nurkse R. (1975). Problems of Capital Formationin Under development Countries. NewYork, *Oxford University Press*, p. 5.

31. Baran P.A. (1962). The Political Economy of Growth. New Delhi.

32. Khudokormov A.G. (Ed.). (2002). Istoriya ekonomicheskikh ucheniy (sovremennyy etap) [History of economic studies (modern stage)]. Moscow, INFRA-M [in Russian].

33. Kuznets S. (1963). Notes on Take-off. *The Economics of Take – off into Sustained Growth. Proceeding of a Conference held by the International Economic Association.* Edited by W.W. Rostow. London, The Macmillan Press Ltd.

34. Gelbreyt Dzh. K. (2018). Teoriya izobiliya [Theory of abundance]. Moscow, Olymp-Business [in Russian].

35. Rumyantsev A.M. (Ed). Investitsiya. Ekonomicheskaya entsiklopediya [Investment. Economic Encyclopedia]. Moscow, "Soviet Encyclopedia" [in Russian].

36. Dovbenko M.V. (2005). Suchasna ekonomichna teoriia (Ekonomichna nobelelohiia) [Modern Economic Theory (Economic Nobel's)]. Kyiv, Publishing House "Academy" [in Ukrainian].

37. Modil'yani F., Miller M. (1997). Skol'ko stoit firma? Teorema MM [How much does a firm cost? MM theorem]. Moscow, Delo LTD [in Russian].

38. Akimova G. Strana nishchikh i millionerov: Ukraina v mirovykh reytingakh [Country of Beggars and Millionaires: Ukraine in the world rankings]. (n.d.). *nk.org.ua*. Retrieved from https://nk.org.ua/ekonomika/strana-nischih-i-millionerov-ukraina-v-mirovyih-reytingah-173756 [in Russian].

Брюховецька Н. Ю., Булєєв І. П. Напрями забезпечення інвестиційної активності в Україні

Дослідженнями встановлено недосконаліть методів розрахунку ВВП, ВНД, пов'язані із включенням до них хрематистичних товарів та послуг, використанням оцінок за обмінним курсом валют і за ПКС, відсутністю об'єктивних методів оцінювання послуг. У результаті підґрунтя розрахунків ВВП та інвестицій достатньо умовне. Запропоновано наводити окремо показники реального сектору економіки, СГД, сфери послуг у незмінних цінах національних грошових одиницях та у натуральних показниках, а порівняння – у ВКВ за ПКС. Розглянуто моделі забезпечення ефективності інвестицій СГД на різних стадіях розвитку суспільства. Обґрунтовано наявність падаючих ринків в Україні, доведено доцільність використання проектного методу інвестування, використання поряд з виробничо-грошовою кредитно-емісійною моделі фінансування інвестиційних проектів підприємств реального сектору економіки.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна активність, суб'єкти господарської діяльності, оцінювання результатів діяльності, виробничо-грошова модель інвестування, кредитно-емісійна модель фінансування, проектне інвестування, падаючі ринки.

Брюховецкая Н. Е., Булеев И. П. Направления обеспечения инвестиционной активности в Украине

Исследованиями установлено несовершенство методов расчета ВВП, ВНД в связи с включением в них хрематистичных товаров и услуг, использованием оценок по обменному курсу валют и по ППС, отсутствием объективных методов оценки услуг. В результате основы расчетов ВВП, инвестиций достаточно условные. Предложено приводить отдельно показатели реального сектора экономики, СХД, сферы услуг в постоянных ценах национальных денежных единицах и в натуральных показателях, а сравнения – в СКВ по ППС. Рассмотрено модели обеспечения эффективности инвестиций СХД на различных стадиях развития общества. Обоснованно наличие падающих рынков в Украине, доказана целесообразность использования проектного метода инвестирования, использования наряду с производственно-денежной кредитно-эмиссионной модели финансирования инвестиционных проектов предприятий реального сектора экономики.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная активность, субъекты хозяйственной деятельности, оценка результатов деятельности, производственно-денежная модель инвестирования, кредитно-эмиссионная модель финансирования, проектное инвестирование, падающие рынки.

Bryukhovetskaya N., Buleev I. Directions of providing investment activity in Ukraine

Research has found the imperfection methods of calculating GDP, GNI due to the inclusion of chrematic goods and services, the use of exchange rate estimates and purchasing power parity (PPP), and the lack of objective methods for estimating services. As a result, the basis for calculating GDP and investment is rather conditional. Was invited to give separately indicators of the real economy, business entities, and service-sector in constant prices of national currency and quantity terms, and comparisons in a free currency at PPP. The models to ensure investment performance of business entities at various stages of societal development was considered. The existence of falling markets in Ukraine was substantiated; usefulness of project investment techniques was proved, to use along with the production-money credit-emission financing model for investment projects of enterprises in the real economy.

Keywords: investments, investment activity, business entities, performance evaluation, production-money investment model, credit-emission financing model, project investment, falling markets.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

Маркетинг

УДК 005.932:[339.188:339.14] doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-126-134

І. А. Топалова,
кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0001-7845-6612,
Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, м. Одеса

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЛОГІСТИЧНИХ ЛАНЦЮГІВ РЕГІОНАЛЬНИХ ТОВАРНИХ РИНКІВ

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. З метою підвищення ефективності функціонування регіональних товарних ринків необхідно особливу увагу приділяти питанням формування логістичних ланцюгів між ними. Але це необхідно здійснювати по новому, враховуючи сучасні підходи до управління регіональними економічними системами на засадах логістики.

Отже, з'ясування сучасної природи функціонування регіональних товарних ринків на засадах формування логістичних ланцюгів є вкрай важливим завданням дослідження товарних ринків.

У зв'язку з цим особливо значущим має бути теоретичне обґрунтування основ формування логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків на засадах саморозвитку регіонів і їх міжрегіонального співробітництва.

Аналіз останніх публікацій по проблемі. Дослідженням логістичних ланцюгів та окремих його ланок займались такі вчені, як: В. Алькем, Б. Анікін, Д. Бейд, А. Гаджинський, Л. Гурч, Дж. С. Джонсон, Дж. Есінджер, А. Кальченко, В. Кислий, Є. Крикавський, В. Лисюк, О. Нікішина, М. Тараканов, М. Купер, Дж. Ла-Лонд, Р. Ларіна, В. Сергеєв, В. Стаханов, К. Таньков, О. Тридід, А. Харісон, Р. Хендфілд, Н. Чухрай та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак лише деякі науковці звертають увагу на застосуванні підходів, які пов'язані з логістикою в управлінні всебічним розвитком регіону, такі як: Є. Бєлякова, Р. Ларіна, О. Носов, В. Сергєєв, І. Рабаданова, Т. Прокоф'єва. Тому, саме питанням саморозвитку регіонів на засадах логістики буде присвячено наше дослідження.

Метою статті є визначення теоретичних основ формування логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Як свідчить практика функціонування регіональних товарних ринків України в сучасних умовах, однією з причин недосконалості їх діяльності є недостатньо виважене використання потенціалу регіонального розвитку. Аргументувати вищезазначене можна таким чином:

по-перше, не завжди враховується спеціалізація регіонів;

по-друге, недостатньо вивчені проблеми функціонування регіональних товарних ринків в умовах сучасних реформ;

по-третє, потребує удосконалення механізм управління наявними товарними потоками як в межах певного регіону, так і в міжрегіональному плані.

Особливо гостро дане питання постає з погляду самозабезпечення локальних товарних ринків на засадах саморозвитку регіонів і їх міжрегіонального співробітництва.

Саме ринкова логістика дозволяє вирішити питання, пов'язані з вивченням структури товарних ринків соціо-економічної системи та досягненням синергетичного ефекту при взаємодії усіх її елементів між собою і з зовнішнім оточенням; розробкою нових форм і методів регіонального управління, що потребує комплексного вивчення всієї системи регіональних ринків та ринкової інфраструктури. Слід зазначити, що в дослідженні *регіон як ринок* ми будемо розглядати в якості «нової форми територіальної організації продуктивних сил із характерними для кожного особливостями взаємовідносин між суб'єктами ринку, формуванням інфраструктури та загальних умов економічної діяльності» [1]. При цьому належне місце відводиться створенню вільних економічних зон і територій пріоритетного розвитку, які посилюють інтеграційні взаємозв'язки та процеси міжрегіональної та міжнародної співпраці.

Слід також зазначити, що регіон – це соціо-економічна система, якій притаманні такі ознаки, як: когерентність (для елементів системи характерна спільна дія, у результаті якої вони зміцнюють або послабляють один одного); цілісність (виконує по відношенню до елементів, що не входять в систему, функцію, яка відрізняється від простої суми функцій елементів по відношенню до цих елементів); поліструктурність (взаємопереплетіння різноякісних підсистем, що утворюють декілька взаємозв'язаних між собою ієрархічних структур – виробничо-технологічних, територіальних, інституціональних, соціальних тощо).

Оптимізація товарних потоків у регіональних ринках можлива завдяки формуванню та управлінню логістичних ланцюгів поставок для забезпечення саморозвитку, конкурентоспроможності та подальшого розвитку регіону як ринку. Потрібна більш поглиблена та масштабна інтеграція організаційно-виробничих структур, яка буде орієнтована на

кінцевого споживача, з метою підвищення рівня життя населення.

В умовах динамічного глобального розвитку логістика стає найбільш ефективним механізмом подальших економічних перетворень шляхом закономірного впровадження сучасних технологій логістики в економічні процеси України.

Отже, ринкова логістика регіону – це система побудови логістичних ланцюгів інтегрованих регіональних товарних ринків, яка впливає на усі сфери підприємницької діяльності, а також на цілі регіони та країни. В рамках даного дослідження, на думку автора, логістику слід розглядати як *інтегровану логістичну систему*. Якщо логістика – це система, то заслуговує на увагу класифікація систем, що запропонована Р. Чорлі та В. Кеннеді. Сутність кожного класу за даною класифікацією свідчить про таке [2, 3]:

– *морфологічні системи*: містять інформацію про статистичні відношення між елементами;

– *каскадні системи*: передбачають наявність зв'язків, які передають речовину, енергію та інформацію від одного елемента до іншого;

– *системи типу процес-відповідь*: дозволяють вивчати процеси і причинні взаємозв'язки між елементами;

– *керовані системи*: мають додаткові регулюючі елементи, які тримають функціонування системи під контролем.

У даному випадку під ***логістичною системою регіональних товарних ринків*** розуміється природна реалізація прагнення до систематизації, де відбувається розподіл регіонального товарного ринку як цілого на різні підсистеми. Важливий засіб підтримки контролю за такою системою є системний аналіз і побудова логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків з урахуванням меж її формалізації та неформальних внутрішніх і міжрегіональних відносин.

Отже, важливими економічними завданнями в Україні та її регіонах є забезпечення логістичної підтримки для розвитку регіональних ланцюгів постачань на основі існуючої інфраструктури та побудова розширеної логістичної інфраструктури.

Однак у регіональному аспекті дослідження проблем логістики досі розглядались з позиції створення територіальних (логістичних) розподільчих або консультаційних центрів. В якості прикладу можна назвати оптові ринки сільськогосподарської продукції, нормативно-законодавче супроводження яких прописано в Законі України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» [4].

При регіональному управлінні на логістичних засадах існує необхідність залучення організаційно-виробничих структур усіх видів господарської діяльності, тобто необхідним є поглиблена інтеграція з орієнтацію на кінцевого споживача, що приводить до самозабезпечення, підвищення конкурентоспроможності та загальної ефективності.

Формування регіональних логістичних ланцюгів здійснюється завдяки об'єднанню відокремлених моно(багато) – профільних територіально-виробничих формувань, які мають властиві їм форми, рівні та засоби інтеграції.

Досліджуючи актуальні питання формування логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків, доцільно розглядати їх з позиції системно-комплексного підходу. Даний підхід дозволяє обробляти масив знань, здійснюючи перевірку його фактами та використовувати дані, які отримані у процесі обробки для пояснення та пошуку закономірностей.

Особливістю товарних ринків є те, що вони орієнтовані на сезонність, динамічність, доволі високу конкуренцію і, відповідно, постійну боротьбу за лідерство. Тому, товарним ринкам притаманне використання інтегрованого підходу, в основі якого лежить формування та управління логістичними ланцюгами.

Закони є основою створення та подальшого функціонування будь-якої системи та мають об'єктивний характер. Специфіку логістики у регіональному розрізі слід розглядати як процес, який є багатофакторним (багатоаспектним). Процеси формування логістичних ланцюгів доцільно розглядати з точки зору законів економіки та теорії систем. Отже, слід зазначити, що, закони логістики відображають стійкі зв'язки у структурах (просторова взаємодія елементів) та у часі (участь та взаємодія в управлінських підходах до організації). На рис. 1 наведено вплив на логістичний процес вищезазначених законів та теорій систем.

Кожний з законів впливає по-різному на логістичні процеси. Саме у знаходженні форм і порядку дії законів та у розробленні й використанні механізму їхньої реалізації полягає запорука побудови ефективних логістичних ланцюгів. У даному процесі також важливим є наявність підструктур (управлінської, інформаційної, технологічної, виробничої) і економічні важелі їх функціонування, які виступають об'єктом реалізації законів і закономірностей, які використовуються.

Виходячи з даного дослідження, було висунуто гіпотези до сутності та формування логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків (рис. 2).

На основі висунутих гіпотез та припущень до них щодо формування логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків доцільно використовувати ринкові підходи до дослідження логістичних зв'язків на регіональних товарних ринках.

Передумови формування логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків – це необхідні завершені процеси, які при формуванні зазначених ланцюгів створюють основу для розбудови. Отже, це основа для формування та подальшого ефективного функціонування логістичних ланцюгів з метою саморозвитку регіональних товарних ринків, міжрегіональної інтеграції ринків та ефективного міжрегіонального співробітництва.

Рис. 1. Вплив законів економіки та теорії систем на логістичний процес (розробка автора)

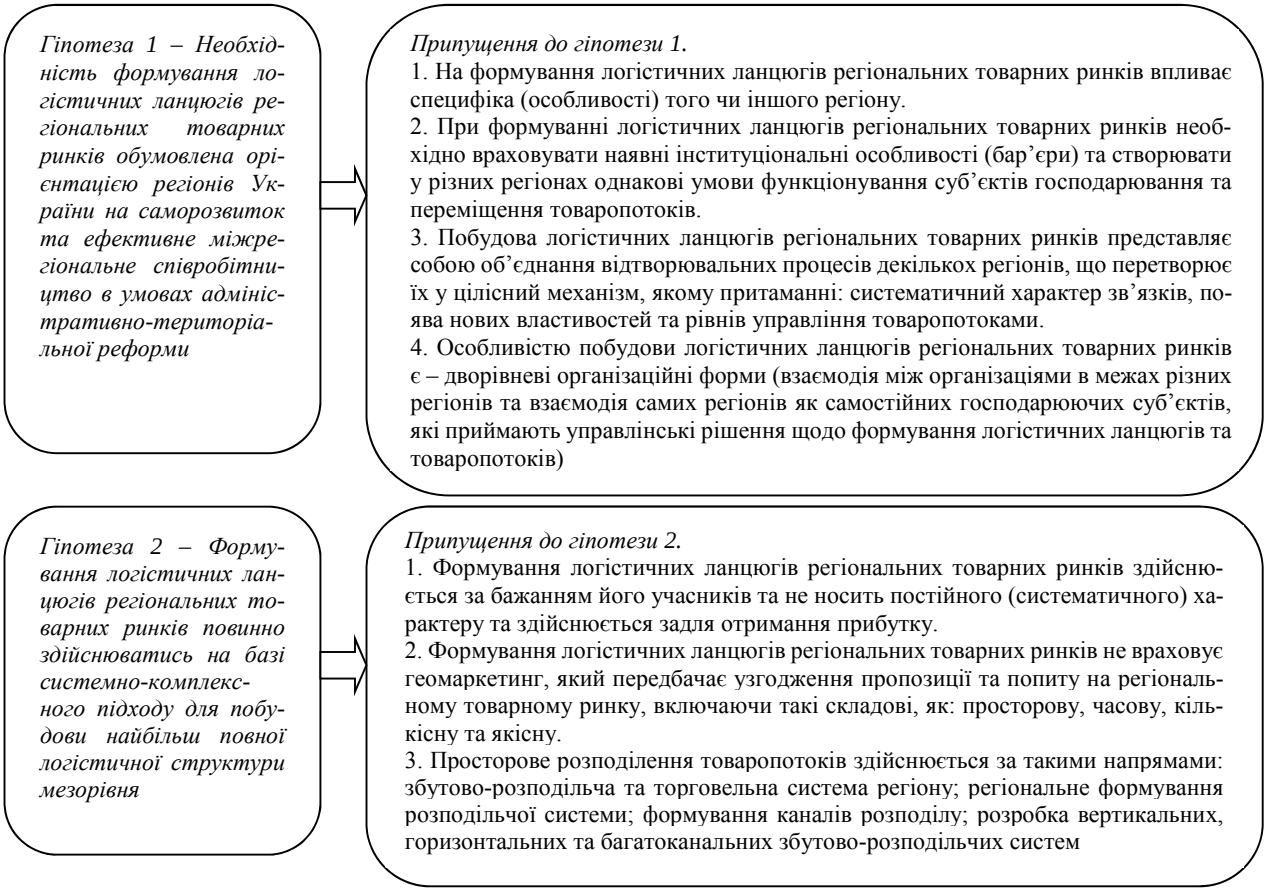

Рис. 2. Гіпотези до сутності та формування логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків та припущення до них (розробка автора)

Прискорений розвиток глобального ринку призводить до геоекономічних та геополітичних зрушень особливо при формуванні логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків.

Отже, ми вважаємо, що при формуванні концепції саморозвитку регіонів та міжрегіонального співробітництва в умовах євроінтеграції більш адаптованим є впровадження концепції геомаркетингу, яка наближує у своїй інтеграційній функції взаємодію між різними сферами бізнесу та ринковими сегментами. Завданнями геомаркетингу є дослідження просторових характеристик товарних ринків, наявність та розташування потенційних споживачів. Саме сегментація ринків дозволяє виділити географічні зони з метою формування регіональної маркетингової стратегії, яка розробляється на основі поведінки споживачів від регіональних факторів.

Геомаркетинг дозволяє дослідити усі існуючі проблеми взаємодії між різними рівнями регіональних товарних ринків та існуючими проблемами економічних відносин між господарюючими суб'єктами на цих ринках.

Особливістю геомаркетингу є те, що регіональні товарні ринки можна розглядати з позиції формування попиту на товари та умов їх реалізації, тобто ринкова орієнтація виробництва дозволяє формувати попит за рахунок появи господарюючих суб'єктів, які здійснюють просування товарів на регіональний ринок.

Однак, на думку автора, формування ефективних логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків слід здійснювати також і на основі принципів геологістики, під якою проф. В. Дергачов розуміє комплексний підхід до руху матеріальних цінностей; сукупність методів та засобів управління товарним потоком [5]. Крім того, учений вводить ще один термін – транспортна геологістика – наука про міжнародні транспортні коридори, «захват» територій за допомогою міжнародних транспортних коридорів.

Регіональна інтеграція не обмежується національним рівнем. Вона розвивається також активно і між територіально-адміністративними одиницями країн, вважає М. Куриляк [6].

При подальшому формуванні логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків у контексті глобалізації та інтеграції економіки необхідним є розвиток конкуренції, ефективності ринків та діяльності суб'єктів господарювання (учасників ринків) на цих ринках.

Отже, основними передумовами посилення ролі ринкової логістики у саморозвитку регіонів, ресурсному та продовольчому регіональному забезпеченні є:

– управління процесами руху поставок (сировини, товарів), яке займає важливе місце у логістичному ланцюгу регіональних товарних ринків;

– забезпечення процесу руху товарно-матеріальних цінностей, яке здійснюється з використанням комплексно-системного підходу;

– формування концепції побудови логістичних ланцюгів, яке здійснюється за умови інтеграції економічних інтересів суб'єктів ринку та держави;

– створення умов для зниження логістичних витрат, що дозволяє оптимізувати (мінімізувати) витрати у процесі розподілення та подальшого товароруху.

Як свідчать обґрунтовані передумови, отримані на основі статистичних даних Державної служби статистики України за останні роки та проблем ефективного функціонування товарних ринків, необхідність формування логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків пов'язана з:

– структурними змінами попиту у населення на деякі групи товарів;

– нарощуванням частки імпортної продукції в обсязі реалізації всієї продукції;

– необхідністю ресурсного та продовольчого забезпечення населення регіону;

– фізичним переміщенням товаропотоків (транспортуванням) з одного регіону до іншого;

– необхідністю отримання економічних вигод від здійснення фізичного переміщення та реалізації товарів;

– необхідністю регіонального об'єднання суб'єктів господарювання з метою формування логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків.

– забезпеченістю населення регіону різними товарами.

Саме з урахуванням вищезазначеного і далі будуть обґрунтовуватись теоретичні засади формування логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків. Досліджуючи особливості формування логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків, вважаємо за необхідне розглянути підходи до дослідження регіональних логістичних зв'язків (табл. 1).

У даному дослідженні автор пропонує використати такі підходи до дослідження регіональних логістичних зв'язків: ринковий, функціональний, інформаційний та кадровий, які найбільш відповідають змісту висунутих гіпотез.

У. Ізард у класичній теорії ринків виділяв три рівня ринків: національний, регіональний та субрегіональний. Але, на думку автора, класифікація товарних ринків за територіальною ознакою повинна доповнитись ще двома рівнями: міжнародний та локальний (табл. 2).

Такої ж думки дотримується і проф. В. Лисюк, який вважає, що до цих рівнів ринків слід додати глобальні ринки, товари яких виходять за рамки державних та континентальних меж, однак, у кінцевому результаті, реалізуються на локальних ринках [10].

Теоретичну основу формування логістичних ланцюгів на різних рівнях ринків становлять ідеї певних теорій світової економічної думки, а саме експлікативних, описових та прескриптивних (див. табл. 3).

Таблиця 1

Контент-аналіз регіональних логістичних зв'язків за різними підходами*

Підхід	Опис
Ринковий	Усунення бар'єрів, які заважають об'єднанню, інтеграції та кооперації регіональних ринків товарів, сировини, послуг, капіталу, робочої сили (мезоекономічна координація)
Інституціональний	Вдосконалення законодавчої бази, адміністративних повноважень регіональних та державних інституцій щодо ринкової логістики і товароруху
Економічний	Зниження витрат виробництва, надання більш широкого спектру послуг кінцевому споживачу
Мережевий	Створення системи міжрегіонального співробітництва, в якій регіони співпрацюють і в той же час конкурують між собою
Корпоративний	Розвиток міжфірмової взаємодії, створення інтегрованих корпоративних структур. Державна та регіональна підтримка процесу міжрегіонального товароруху на стратегічних ринках
Маркетинговий	Створення умов для рівноваги попиту та пропозиції на регіональних товарних ринках
Функціональний	Об'єднання регіональних ринків певних товарів, активізація потоків обміну ресурсами, товарами, послугами
Проектний	Участь суб'єктів товарних ринків у різних проектах, програмах, кластерах, об'єднаннях
Процесний	Впровадження нової техніки та технічна модернізація суб'єктів логістичного ланцюгу регіональних товарних ринків
Управлінський	Формування організаційних структур управління, децентралізація управління, інтеграція, об'єднання та координування регіональних логістичних процесів, взаємодія між усіма учасниками ринку (виробники, посередники, дистриб'ютори, споживачі, склади, тощо)
Інформаційний	Формування інформаційних між ланками логістичного ланцюгу регіональних товарних ринків
Технологічний	Впровадження нової техніки та технічна модернізація суб'єктів в процесі товароруху, використання новітніх технологій при управлінні та просуванні товаропотоків
Територіальний	Міжрегіональне регулювання усіх господарських, торговельних, логістичних процесів, пов'язаних з товарорухом
Кадровий	Наявність людського потенціалу в забезпеченні функціонування логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків

* Складено автором на основі [7]

Таблиця 2

Класифікація товарних ринків за рівнями функціонування*

Рівні ринку	Характеристика товарів на різних типах ринків
Міжнародні (глобальні)	Рівноважний розподіл товарів, виробництва та споживання в усіх країнах світу
Національні (державні)	Наявність товарів, які необхідні для функціонування ринкової системи країни. Ресурсна база, виробництво та основне споживання товарів зосереджено в країні
Регіональні	Рівноважний розподіл товарів, виробництва та споживання у регіонах країнах
Субрегіональні	Рівноважний розподіл товарів, виробництва та споживання у групі регіонів (країн)
Місцеві (локальні)	Рівноважний розподіл товарів, виробництва та споживання всередині кожного мікрорайону міста або районів області

* Складено автором на основі [8-9].

Таблиця 3

Класифікація теорій світової економічної думки, які є теоретичною основою формування логістичних ланцюгів на різних рівнях товарних ринків*

Групи теорій	Назва теорій	Рівні ринків
Теорії, які розкривають причинно-наслідкові залежності об'єднання, кооперації, взаємодії (експлікативні теорії)	- Феодалізм: Анрі де Буленвільє, Шарль Луї де Монтескье; - Неофеодалізм: Джон Кéннет Гэлбрейт; - Ліберальний міжурядовий підхід: Стенлі Гоффман	Побудова логістичних ланцюгів на субрегіональному рівні. Регіональна інтеграція
Теорії, які орієнтовані на розробку та уточнення понятійного апарату та дефініцій (дескриптивні (описові) теорії (можливі результати альтернативних рішень)	- Теорія самоуправління: А. Токвіль; - Мережевий підхід: Дж. Річардсон, Г. Джордан, Р. Родес, Д. Марш; - Новий інституціоналізм: Г. Алмонд, Д. Аптер, С. Хантінгтон, Ю. Хабермас, Ф. Фукуяма; - Регіоналізм: П.-Ж. Прудон, Л. Стурцо, Ш. Морра	Побудова логістичних ланцюгів на регіональному та місцевому рівнях
Теорії, які дотримуються політики та права (прескриптивні теорії – інтеграція)	- Соціальний конструктивізм: Пітер Бергер і Томас Лукман; - Легалістський підхід: Софокл, Аристотель, Цицерон, Святий Августин, Тома Аквінський, Г. Гроц, І. Кант; - Дискурсний підхід: Платон, Аристотель, Фома Аквинський, Декарт, Спиноза, Лейбниц	Побудова логістичних ланцюгів на національному та міжнародному рівнях

* Складено автором на основі [8-9].

Так, під експлікативними теоріями у дослідженні будемо розуміти теорії, які розкривають причинно-наслідкові залежності об'єднання, кооперації, взаємодії між учасниками процесів. Описові теорії орієнтовані на розробку та уточнення понятійного апарату та дефініцій теорії.

Прескриптивні теорії дотримуються умов політики та права.

Формування товарних партій та їх рівноважний розподіл необхідно здійснювати шляхом розбудови логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків.

Для цього вважаємо за необхідне здійснити порівняльну характеристику дефініції «логістичний ланцюг» з різних позицій (табл. 4).

Таблиця 4

Підходи до визначення терміну «Логістичний ланцюг»

Підходи	Трактування
З позиції взаємодії	Потік матеріалів, послуг та інформації від постачальників сировини, вихідних матеріалів через підприємство та склади до кінцевих споживачів, який відображає структуру взаємозв'язків конкретних компаній з різними зовнішніми організаціями [11]
	Взаємодія учасників процесу товароруху, які об'єднані господарськими зв'язками та діловими відносинами, включаючи виробників продуктів, торгових партнерів, транспортні компанії та постачальників логістичних послуг [12]
	В загальному виді уявляє собою процес руху товарів та інформації від постачальників та споживачів, який координується на всьому його протязі та характеризується довгочасними договорами між учасниками ланцюга [13]
	Складна економічна система, яка складається з багатьох підприємств – виробників (продуцентів), дистибуторів, логістичних провайдерів, які наділені визначеними функціональними можливостями та взаємодіють в матеріальних, фінансових та інформаційних потоках, а також потоках послуг від джерел вихідної сировини до кінцевого споживача [14-20]
З позиції появи цінності	Мережа організацій, які приймають участь як у верхніх, так і нижчих ланках у різних процесах, та види діяльності, у ході яких створюється цінність у формі товарів та послуг, які з'являються в рамках кінцевого споживача [21]
З позиції зміни характеру товарного потоку	Чітко визначений маршрут товароруху з логістичними точками (переходами), в яких відбуваються зміни характеру товарного потоку (кількісні і якісні), а також і зміни власника [22, 23]
З позиції доведення товарного потоку до кінцевого споживача	Лінійно впорядкована сукупність фізичних та юридичних осіб (виробників, дистриб'юторів, складів загального користування та ін.), які здійснюють логістичні операції з метою доведення матеріального потоку від однієї логістичної системи до іншої (стосовно продукції виробничо-технічного призначення) або до кінцевого споживача [24]
	Це складна система, що формується впорядкованою і взаємодіючою сукупністю фізичних чи юридичних осіб на ринку виробництва і постачання матеріальних ресурсів, виробництва та розподілу продукції, які виконують логістичні операції, спрямовані на доведення матеріального потоку від однієї логістичної системи до іншої та до кінцевого споживача [25]
З позиції процесного підходу	Поступове просування товарів у межах окремого матеріального потоку від первинного постачальника до кінцевого споживача (наприклад, «постачальник → виробник → посередник → споживач») [26]
	Сукупність взаємопов'язаних послідовних і паралельних операцій (бізнес-процесів) з логістичного забезпечення процесу створення та доведення до споживача готової продукції, роботи або послуги [26]

Як свідчить контент-аналіз категорії «Логістичний ланцюг», єдиної думки щодо її сутності не існує.

На нашу думку, логістичні ланцюги слід розглядати у більш широкому розумінні як формування регіональних економічних взаємозв'язків між суб'єктами господарювання у цих регіонах (рис. 3).

Із рис. 3 бачимо, що у вузькому розумінні ми будемо розглядати взаємозв'язки щодо формування логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків між суб'єктами господарювання (учасниками логістичного ланцюгу), а у широкому розумінні у цих взаємозв'язках повинні приймати участь і регіональні органи влади.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, у ході дослідження автором розвинено понятійно-категоріальний апарат теорії ринкової логістики в частині надання визначення таких понять, як: *логістичний ланцюг регіональних товарних ринків у вузькому та широкому розумінні*» на основі контент-аналізу категорії «Логістичний ланцюг» з позицій: взаємодії, появи цінності, зміни характеру товарного потоку, доведення товарного потоку до кінцевого споживача та процесного підходу.

Розроблено робочі гіпотези до формування логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків і припущень до них.

Визначено передумови формування логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків на базі системно-комплексного підходу, що дозволило виявити передумови в посиленні ролі логістики у саморозвитку регіонів, ресурсному та продовольчому регіональному забезпеченні, вирішенні проблем їх неефективного функціонування.

Обґрунтовано характер логістичних зв'язків за 14-ма підходами (ринковим, інституціональним, економічним, мережевим, корпоративним, маркетинговим, функціональним, проектним, процес ним,

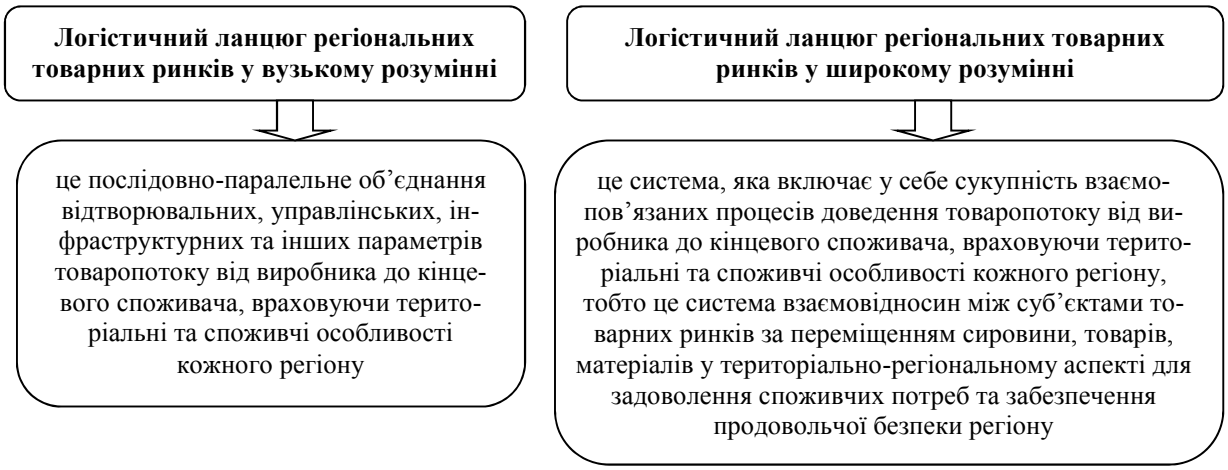

Рис. 3. Визначення категорії «Логістичний ланцюг регіональних товарних ринків» у вузькому та широкому розумінні (розробка автора)

управлінським, інформаційним, технологічним, територіальним та кадровим) та трьома типами («зверху», «знизу», змішаний) відповідно до експлікативних, описових та прескриптивних теорій економічної думки.

Практичне призначення теоретичних засад формування логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків полягає в тому, що вони можуть бути використані для визначення методології формування вищезазначених ланцюгів.

Література

1. **Уманець Т. В., Шаталова Л. С.** Економічна самодостатність регіонів України: теоретичні основи, механізм забезпечення, оцінка. Одеса : Інтерпрінт, 2015. 260 с. 2. **Захарченко В. І., Меркулов М. М.** Сталий розвиток економіки регіону: діагностика, методичне забезпечення, політика: [монографія]. Луганськ: Ноулідж, 2014. 182 с. 3. **Арженовский В. И.** Региональный рынок: воспроизводственный аспект. Нижний Новгород : Б. и. Ко, 1997. 4. **Закон** України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції». URL: https://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF1ND00W.html. 5. **Дергачов В. А.** Геополитический словарь-справочник. Киев: КНТ, 2009. 592 с. 6. **Куриляк М.Ю.** Еволюція концепції «Європи регіонів» у рамках регіональної політики ЄС. *Економічний вісник Донбасу*, 2018. № 2(52). С. 60-67. 7. **Плотников В. А.** Европейская интеграция Украины через интеграцию Украины / *Институт эволюционной экономики.* 2005. URL: htpp://iee.org.ua/ru/pub/p44. 8. **Изард У.** Методы регионального анализа: введение в науку о регионах. Москва : «Мысль», 1966. 205 с. 9. **Isard W., Aris I., Drennan M., Miller R., Saltzman S., Thorbecke E.** Methods of Interregional and Regional Analisis. Ashgate, 2004. 490 p. 10. **Лысюк В. М., Серов О. О.** Локальні ринки в системі національної економіки. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 3(45). С. 19-23. 11. **Терминология** комбинированных перевозок, подготовленная ООН при участии ЕС, ЕКТМ. Нью–Йорк – Женева, 2011. 71 с. 12. **Бауэрсокс Доналд Дж., Клосс Дэйвид Дж.** Логистика : интегрированная цепь поставок. 2-е изд. / пер. с англ. Москва : ЗАО «Олимп – Бизнес», 2006. 640 с. 13. **Джонсон Д., Вуд Д., Ворлоу Д., Мерфи Д**. Современная логистика : пер. с англ. Москва : Вильямс, 2016. 720 с. 14. **Альбеков А. У.** Логистика. Ростов н/д. : Рост. гос. эконом. ун–т «РИНХ», 2009. 338 с. 15. **Гаджинский А. М.** Логистика : учебник. Москва : «Дашков и К0», 2013. 420 с. 16. **Григорьев М. Н., Долгов А. П., Уваров С. А.** Логистика : учебное пособие. М. : Гардарики, 2006. 463 с. 17. **Долгов А. П., Козлов В. К., Уваров С. А.** Логистический менеджмент фирмы : учебное пособие. СПб. : Бизнес – пресса, 2005. 384 с. 18. **Миротин Л. Б., Некрасов А. Г.** Логистика интегрированных цепочек поставок : учебник. Москва: Экамен, 2003. 256 с. 19. **Неруш Ю. М.** Логистика в схемах и таблицах. Москва : Проспект, 2006. 192 с. 20. **Щербаков В. В., Гвилия Н. А., Дмитриев А. В.** Управление цепями поставок: учебник / под ред. В. В. Щербакова. Москва : Юрайт, 2017. 210 с. 21. **Искоков М. О.** Управление рисками на этапах инновационного проекта. Самара : Самарский научный центр РАН, 2013. 92 с. 22. **Лисюк В. М., Топалова І. А.** Відтворювальний принцип формування теорії ринкової логістики / *Економічні інновації*. ІПРЕЕД НАНУ, Вип. №67. С. 120-130. 23. **Логістика** товарного ринку : монографія / за ред. Буркинського Б. В. та Лисюка В. М. НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. – Одеса : ІПРЕЕД НАНУ, 2018. 244 с. 24. **Економічна** енциклопедія: У трьох томах. Т. 2. / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К. : Видавничий центр «Академія», 2000. 864 с. 25. **Смирнова Е. А.** Управление цепями поставок: учеб. пособ. СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2009. 120 с. 26. **Величко О. П.** Сутність логістичного ланцюга та його контроль сучасними агрохолдингами. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2012. Вип. 3(46), ч. 2. С. 27-33.

References

1. Umanets, T. & Shatalova, L. (2015). Ekonomichna samodostatnist rehioniv Ukrayiny: teoretychni osnovy, mekhanizm zabezpechennya, otsinka [Economic self-sufficiency of regions of Ukraine: theoretical bases, mechanism of provision, evaluation]. Odesa, Interprint, 260 [in Ukrainian].

2. Zakharchenko, V. & Merkulov, M. (2014). Stalyy rozvytok ekonomiky rehionu: diahnostyka, metodychne zabezpechennya, polityka. [Sustainable development of the region's economy: diagnostics, methodological studies, politics: [monography]. Lugansk, Novelzh, 182 [in Ukrainian].

3. Arzhenovsky, V. (1997). Regional'nyy rynok: vosproizvodstvennyy aspekt. [Regional Market: Reproductive Aspect]. Nizhny Novgorod, B. and. Co.

4. Law of Ukraine «Pro optovi rynky silskohospodarskoyi produktsiyi». [On Wholesale Markets of Agricultural Products] [in Ukrainian]. Retrieved from https://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF1ND0 0W. html.

5. Dergachev, V. (2009). Geopoliticheskiy slovar'-spravochnik [Geopolitical dictionary-reference book]. Kyiv, CST, 592.

6. Kurylyak, M. (2018). Evolyutsiya kontseptsiyi «Yevropy rehioniv» u ramkakh rehionalnoyi polityky YES [Evolution of the concept of "Europe of the Regions" within the framework of the EU regional policy]. Kyiv, *Ekonomichnyy visnyk Donbasu*, 2(52), 60-67[in Ukrainian].

7. Plotnikov, V. (2005). Yevropeyskaya integratsiya Ukrainy cherez integratsiyu Ukrainy [European Integration of Ukraine through the Integration of Ukraine]. Institute of Evolutionary Economics. Retrieved from htpp://iee.org.ua/ ru/pub/ p44.

8. Izard, U. (1966). Metody regional'nogo analiza: vvedeniye v nauku o regionakh [Methods of regional analysis: Introduction to the science of the regions]. Moscow, "Thought", 205.

9. Isard, W., Aris, I., Drennan, M., Miller, R., Saltzman, S. & Thorbecke, E. (2004). Methods of Interregional and Regional Analisis. Ashgate, 490.

10. Lysyuk, V. & Serov, O. (2016). Lokalni rynky v systemi natsionalnoyi ekonomiky [Local markets in the system of the national economy]. *Economic Bulletin Donbass*, 3(45), 19-23.

11. Terminologiya kombinirovannykh perevozok, podgotovlennaya OON pri uchastii YES, YEKTM [The terminology of combined transport, prepared by the UN with the participation of the EU, ECTM]. New York - Geneva, 2011. 71 p.

12. Bowersox, Donald & Kloss, David (2006). Logistika : integrirovannaya tsep' postavok [Logistics: an integrated supply chain]. 2nd ed. / trans. from English Moscow, ZAO Olimp - Business, 640.

13. Johnson, D., Wood, D., Vorlow, D. & Murphy, D. (2016). Sovremennaya logistika [Modern Logistics]. Trans. from English. Moscow, Williams, 720.

14. Albekov, A. (2009). Logistika [Logistics]. Rostov n / a. : Growth. state economy University “RINH”, 338.

15. Gadzhinsky, A. (2013). Logistika : uchebnik [Logistics: a textbook]. Moscow, “Dashkov and K0”, 420.

16. Grigoriev, M., Dolgov, A. & Uvarov, S. (2006). Logistika : uchebnoye posobiye [Logistics: a textbook]. Moscow, Gardariki, 463.

17. Dolgov, A., Kozlov. V. & Uvarov, S. (2005). Logisticheskiy menedzhment firmy : uchebnoye posobiye [Logistics management of the company: a training manual]. SPb., Business Press, 384.

18. Mirotin, L. & Nekrasov, A. (2003). Logistika integrirovannykh tsepochek postavok : uchebnik [Logistics of Integrated Supply Chains: A Textbook]. M., Ekamen, 256.

19. Nerush, Yu. (2006). Logistika v skhemakh i tablitsakh [Logistics in charts and tables]. M., Prospectus, 192.

20. Shcherbakov, V., Gvilia, N. & Dmitriev, A. (2017). Upravleniye tsepyami postavok: uchebnik [Supply Chain Management: a textbook] / ed. V. Century Shcherbakov. Moscow, Yurait, 210.

21. Iskokov, M. (2013). Upravleniye riskami na etapakh innovatsionnogo proyekta [Risk management at the stages of an innovative project]. Samara: Samara Scientific Center of RAS, 92.

22. Lysyuk, V. & Topalova, I. (2018). Vidtvoryuvalnyy pryntsyp formuvannya teoriyi rynkovoyi lohistyky [Reproductive principle of formation of the theory of market logistics] / Economic innovations: IPREED NANU, 67, 120-130.

23. Lohistyka tovarnoho rynku : monohrafiya [Logistics of the commodity market: monograph] / ed. Burkinsky, B. and Lysyuk, V. Odessa, IREPRED. NASU, 2018. 244.

24. Ekonomichna entsyklopediya [Economic Encyclopedia]: In three volumes. T. 2. / Redcologist: ... S. Moherny (ed.) and others. Kyiv, Publishing Center "Academy", 2000. 864.

25. Smirnova, E. (2009). Upravleniye tsepyami postavok: ucheb. posob. [Supply Chain Management: studies. Benefit] / Smirnova E. St. Petersburg, Publishing house SPSUEF, 120.

26. Velychko, O. (2012). Sutnist lohistychnoho lantsyuha ta yoho kontrol suchasnymy ahrokholdynhamy [The essence of the logistics chain and its control by modern agroholdings]. *Journal of Socio-Economic Research*, 3(46), 2, 27-33.

Топалова І. А. Теоретичні основи формування логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків

Актуальність. З’ясування сучасної природи функціонування регіональних товарних ринків на засадах формування логістичних ланцюгів є вкрай важливим завданням дослідження товарних ринків. У зв’язку з цим особливо значущим має бути теоретичне обґрунтування основ формування логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків на засадах саморозвитку регіонів і їх міжрегіонального співробітництва.

З метою підвищення ефективності функціонування регіональних товарних ринків необхідно особливу увагу приділяти питанням формування логістичних ланцюгів між ними. Але це необхідно здійснювати по новому, враховуючи сучасні підходи до управління регіональними економічними системами на засадах логістики.

Мета та завдання. Метою статті є визначення теоретичних основ формування логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків.

Результати. У статті розвинено понятійно-категоріальний апарат теорії ринкової логістики на основі контент-аналізу категорії «Логістичний ланцюг». Роз-

роблено дві робочі гіпотези до формування логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків і наведено припущення до них. Визначено передумови формування логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків на базі системно-комплексного підходу. Визначено характер логістичних зв'язків за 14-ма підходами та трьома типами взаємовідносин між учасниками відповідно до експлікативних, описових та прескриптивних теорій економічної думки.

Висновки. У статті визначено передумови формування логістичних ланцюгів регіональних товарних ринків на базі системно-комплексного підходу, що дозволило виявити передумови в посиленні ролі логістики у саморозвитку регіонів, ресурсному та продовольчому регіональному забезпеченні, вирішенні проблем їх неефективного функціонування.

Ключові слова: логістичний ланцюг, регіональні товарні ринки, саморозвиток регіонів, міжрегіональне співробітництво, ресурсне та продовольче регіональне забезпечення.

Топалова И. А. Теоретические основы формирования логистических цепей региональных товарных рынков

Актуальность. Определение современной природы функционирования региональных товарных рынков на основе формирования логистических цепей является крайне важной задачей исследования товарных рынков. В связи с этим особенно значимым должно быть теоретическое обоснование основ формирования логистических цепей региональных товарных рынков на основе саморазвития регионов и их межрегионального сотрудничества.

С целью повышения эффективности функционирования региональных товарных рынков необходимо особое внимание уделять вопросам формирования логистических цепей между ними. Но это необходимо осуществлять по новому, учитывая современные подходы к управлению региональными экономическими системами на основе логистики.

Цель и задачи. Целью статьи является определение теоретических основ формирования логистических цепей региональных товарных рынков.

Результаты. В статье расширен понятийно-категориальный аппарат теории рыночной логистики на основе контент-анализа категории «Логистическая цепь». Разработаны две рабочие гипотезы к формированию логистических цепей региональных товарных рынков и приведены предположения к ним. Определены предпосылки формирования логистических цепей региональных товарных рынков на базе системно-комплексного подхода. Определен характер логистических связей по 14-и подходам и трем типам взаимоотношений между участниками в соответствии с экспликативными, описательными и прескриптивными теориями экономической мысли.

Выводы. В статье определены предпосылки формирования логистических цепей региональных товарных рынков на базе системно-комплексного подхода, что позволило выявить предпосылки в усилении роли логистики в саморазвитии регионов, ресурсном и продовольственном региональном обеспечении, решении проблем их неэффективного функционирования.

Ключевые слова: логистическая цепь, региональные товарные рынки, саморазвитие регионов, межрегиональное сотрудничество, ресурсное и продовольственное региональное обеспечение.

Topalova I. Theoretical basis of formation of logistic chains of regional commodity markets

Topicality. Clarification of the modern nature of the functioning of regional commodity markets on the basis of the formation of logistics chains is an extremely important task of research commodity markets. In this connection, the theoretical substantiation of the bases of formation of logistic chains of regional commodity markets on the basis of self-development of regions and their interregional cooperation should be especially significant.

In order to increase the efficiency of the operation of regional commodity markets, special attention must be paid to the formation of logistical chains between them. But this needs to be done in a new way, taking into account modern approaches to the management of regional economic systems on the principles of logistics.

Aim and tasks. The purpose of the article is to determine the theoretical foundations for the formation of logistic chains of regional commodity markets.

Results results. In the article the concept-categorical apparatus of the theory of market logistics is developed on the basis of the content analysis of the category "Logistics chain". Two working hypotheses are developed for the formation of logistic chains of regional commodity markets and the assumptions are given to them. The preconditions of formation of logistic chains of regional commodity markets on the basis of system-complex approach are determined. The character of logistic connections according to 14 approaches and three types of relations between the participants according to explicative, descriptive and prescriptive theories of economic thought are determined.

Conclusions. Thus, the article defines the preconditions for the formation of logistic chains of regional commodity markets on the basis of the system-complex approach, which allowed to identify the preconditions for strengthening the role of logistics in self-development of regions, resource and food regional provision, solving the problems of their ineffective functioning.

Keywords: logistic chain, regional commodity markets, self-development of regions, interregional cooperation, resource and food regional provision.

Стаття надійшла до редакції 06.06.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

УДК 658.512.3:339.13(477) doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-135-144

А. О. Саінчук,
ORCID 0000-0001-7967-1832,
Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, м. Одеса

АНАЛІЗ РИНКУ АУТСОРСИНГОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Найбільший вплив на розвиток аутсорсингу у світовому масштабі виявили такі процеси [1]:

– технологія – комплексність, місце розташування та природа послуг, які можна використовувати на аутсорсингу. Усі ці критерії досягли колосальних масштабів і продовжують свій розвиток, розширюючи можливості їх застосування, для бізнесу;

– інтернаціоналізація – зросла політична та регуляторна стабільність, поліпшення освіти робочої сили, зниження опору (а іноді навіть і прагнення) до мобільності, впровадження хмарних і мобільних рішень;

– економічні та політичні чинники – необхідність дотримуватися встановленого бюджету в державних секторах економіки, посилення вимог для оцінки ризиків фінансових послуг, наприклад, прийняття Директиви 2004/39/ЄС Європейського Парламенту та Ради, що регулює ринки фінансових інструментів, прийняття законодавства про захист інформації, спрямованого на боротьбу з корупцією.

Керуючись одним з важливих аспектів аутсорсингу – побудовою бізнес-відносин на рівні "замовник – виконавець", виділяють такі моделі аутсорсингу: горизонтальну (американську), пірамідальну (японську) та змішану. На відміну від горизонтальної моделі, за якої для вирішення одного поставленого завдання використовується більша кількість виконавців, пірамідальна модель передбачає більш довгострокову співпрацю на перспективу з можливістю розвитку галузевих і міжгалузевих кластерів. При цьому в практиці аутсорсингу європейських країн, включаючи Україну, простежується змішання пірамідальної та горизонтальної моделей.

Лідерами країн-виконавців аутсорсингових послуг є Індія, Китай, яким надходять замовлення з країн Європи, США, Японії. США поступово скорочує частину замовлень до цих країн. У свою чергу Японія навпаки збільшує кількість зовнішніх замовлень на аутсорсинг, які одержує Китай. При цьому в Японії зберігається тенденція розподілу щодо невеликої частки аутсорсинг-замовлень на зовнішній ринок, орієнтуючись у своєму виборі на країни азіатського регіону. Україна орієнтована на експорт своїх послуг, постачає свої послуги переважно до США, країн Євросоюзу та Ізраїлю.

Україна посіла 20 місце у глобальному рейтингу The 2019 Global Services Location Index Top 20 [2]. Однак при цьому за версією Bloomberg Україна посіла шосте місце у ТОП-10 самих нещасних економік у світі.

З розвитком технологій з'являється такий інструмент, як краудсорсинг (англ. crowdsourcing: crowd – юрба і sourcing – використання ресурсів), коли до вирішення поставлених завдань може залучатися широке коло осіб за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій в усьому світі.

Співробітники, що залучаються в межах краудсорсингу, не підкоряються вказівкам і розпорядженням замовника й вільні самостійно обирати місце та час, що виділяються для роботи. Співпраця відбувається в простій і не зобов'язуючій формі. Часто на краудсорсингових платформах прямо вказується, що краудсорсинг не тягне за собою встановлення постійного працевлаштування.

Аналіз останніх публікацій і публікацій. Дослідницькою роботою в сфері аутсорсингу у світі займаються наступні організації: The Outsourcing Institute [3], the National Outsourcing Association [4], The International Association of Outsourcing Professionals (IAOP) [5], The International Institute for Outsource Management (IIOM™) [6], компанія «A.T. Kearney Global Services Location Index™» (Index™) [7], компанія «SourcingLine» [8], компанія «IDC» та ін.

Так наприклад, IAOP щорічно публікує Global Outsourcing 100, який містить найкращих у світі постачальників аутсорсингових послуг. Рейтинг складається на основі заявок, отриманих і оцінених незалежною суддівською колегією від IAOP. Основними критеріями для потрапляння в рейтинг є прибутковість, зростання команди, кращі проекти, рекомендації замовників, рівень корпоративної соціальної відповідальності та інновації в схемі постачання послуг замовнику.

З вітчизняних роботодавців в ТОП-100 потрапили [9]:

– SoftServe (більше 4500 співробітників, головний офіс у Львові);

– Ciklum (більше 2000 співробітників в Україні, головний офіс в Києві);

– Infopulse (більше 1500 співробітників, головний офіс в Києві);

– ELEKS (більше 1000 співробітників, головний офіс у Львові);

– Sigma Software (більше 800 співробітників, головний офіс в Харкові);

– Intellias (більше 800 співробітників, головний офіс у Львові);

– Miratech (більше 700 співробітників, головний офіс в Києві);

– N-iX (більше 700 співробітників, головний офіс у Львові);

– Innovecs (більше 400 співробітників, головний офіс в Києві);

– AMC Bridge (більше 300 співробітників, головний офіс в Дніпрі);

– Softengi (більше 200 співробітників, головний офіс до Києва);

– Program-Ace (більше 100 співробітників, головний офіс в Харкові).

– Серед компаній з українськими представництвами:

– EPAM (більше 5500 співробітників в Україні, головний офіс в США);

– Luxoft (більше 3500 співробітників в Україні, головний офіс в Швейцарії);

– TEAM International Services (більше 300 співробітників в Україні, головний офіс в США);

– Itera (близько 100 співробітників в Україні, головний офіс в Норвегії);

– Softjourn (понад 100 співробітників в Україні, головний офіс в США);

– Artezio (більше 300 співробітників в світі, головний офіс в Росії).

Дослідженням ринку аутсорсингових підприємств в Україні займаються різні науковці та асоціації, громадські організації, підприємства, установи, крім Державної служби статистики України. І.Є. Матвій, Н.П. Мешко, М.О. Єфремова дослідили особливості ринку ІТ-аутсорсингу в Україні [10-11].

А.В. Ковальов розглянув існуючі класифікації видів аутсорсингу. Автор запропонував підхід до аутсорсингу як до економічного феномену та проаналізував механізми взаємодії підприємств при аутсорсингу [12]. В.С. Альошкін зазначив, що ІТ-спеціалісти в Україні пишуть коди по технічним завданням США і ЄС [13]. Таким чином, на умовах аутсорсингу навіть пишуть коди, а від так ІТ-ринок в Україні займає одне з перших місць. С. В. Ізмайлович дослідив виробничі ризики та передачу ризиків, як «аутсорсинг операцій в регіони» [14]. Однак не зрозуміло, як саме можливо передати операції в регіони та які саме операції можуть бути передані, які ризики можуть виникати в процесі передачі. Автор не надав визначення «аутсорсингу операцій в регіони». На наш погляд, регіонам передавати операції неможливо в розумінні діючого законодавства. І.В. Петрик дослідив основні критерії вибору найкращого аутсорсингового партнера та способи уникнення помилок при його виборі [15]. Однак автор наголошує на тому, що необхідно підписувати короткострокові договори при використанні аутсорсингу. Однак ця думка суперечить головному принципу аутсорсингу – довготривалі відносини між замовником та аутсорсером. Всеукраїнська асоціація контактних центрів займалася дослідженнями ринку аутсорсингових контакт-центрів (АКЦ) [16].

У період з 2010 по 2015 р. ринок АКЦ України перебував на досить стабільному рівні – кількість мультисервісних АКЦ щорічно коливалося в проміжку від 110 до 130. В період з 2015 по 2016 р. істотно змінилась загальна ситуація на ринку контактних центрів України, що також зачепило аутсорсинг.

Всеукраїнська асоціація контактних центрів (ВАКЦ) дослідила, що в 2015-2016 рр. на території України працювало не менше 286 АКЦ, з яких 38 використовували тільки віддалених операторів.

Рідко зустрічається дослідження компаній, які спрямовані на покращення внутрішнього клімату в колективі. ВАКЦ дослідив вищезазначені напрями у АКЦ: виїзди на природу, турнір по футболу, проведення флеш-мобів, командних конкурсів, колективні походи в різні театри або кінотеатри, організація корпоративних ігор, організація роздачі страв співробітникам від ТОП-менеджменту компанії, поїздки в будинки для людей похилого віку, здача крові та інше.

ВАКЦ зазначила, що поступово площадки АКЦ переміщаються з міст обласного значення в регіони, або з самого початку створюються АКЦ в областях. Додаткові бонуси з метою утримання персоналу АКЦ: безкоштовні обіди з доставкою в офіс, оплата медичної страховки, різні види преміювань, програми стажувань, школи розвитку.

Також, аналізуючи ринок АКЦ, можливо побачити: збільшення інвестицій у розвиток інфраструктури АКЦ, збільшення вартості послуг аутсорсингу як мінімум в 1,5 раза – зростання вартості почалося, але поки далеко не всі не тільки замовники, але навіть АКЦ прийняли для себе таку необхідність, відкриття майданчиків українських АКЦ за кордоном (Європа, Азія), закриття площадок АКЦ в країнах СНД.

У зв’язку з використанням нових каналів зв’язку, впровадження автоматизації та підвищення інтересу до письмових повідомлень великі внутрішні КЦ отримали можливість обробляти звернення меншою кількістю персоналу. Для того, щоб наявні потужності не простоювали даремно, у багатьох виникає бажання віддавати їх під аутсорсингові проекти. Тому на ринку АКЦ найближчим часом очікується істотне підвищення рівня конкуренції та складності з підвищенням цін, оскільки внутрішні КЦ зможуть виходити на ринок з демпінговими цінами, нічим особливо не ризикуючи – для них це просто додатковий заробіток.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У зв’язку з тим, що Державна служба статистики України не збирає статистичні матеріали щодо аутсорсингових підприємств, таким чином, необхідно розробити власну методику аналізу ринку аутсорсингових підприємств з метою ідентифікації позитивних та негативних рис вищезазначеного ринку.

Формулювання цілей дослідження. Мета проведення аналізу ринку аутсорсингових підприємств – пошук оптимальних рішень для поліпшення роботи аутсорсингових підприємств, показати певні позитивні та негативні риси ринку для новостворених аутсорсингових підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. На ринку послуг в Україні жорстка конкуренція, вимоги до роботи аутсорсингових підприємств постійно зростають. Однією з негативних рис ринку для новостворених підприємств – жорстка конкуренція в підприємницькому середовищі. Боротьба на ринку аутсорсингових послуг триває як за замовників їх послуг, так і за висококваліфікований персонал. Входити на ринок аутсорсингових послуг стає все складніше, ще більш складно утримуватися і показувати стабільне зростання.

Відсутність офіційної статистики, яку, як правило, аналізує та систематизує Державна служба статистики України, – ще одна з негативних рис на ринку аутсорсингових послуг. Головна причина цієї проблеми – відсутність аутсорсингової діяльності як виду економічної діяльності в КВЕД 2010.

Аналіз ринку необхідно проводити за певною методикою, яка зображена на рис. 1.

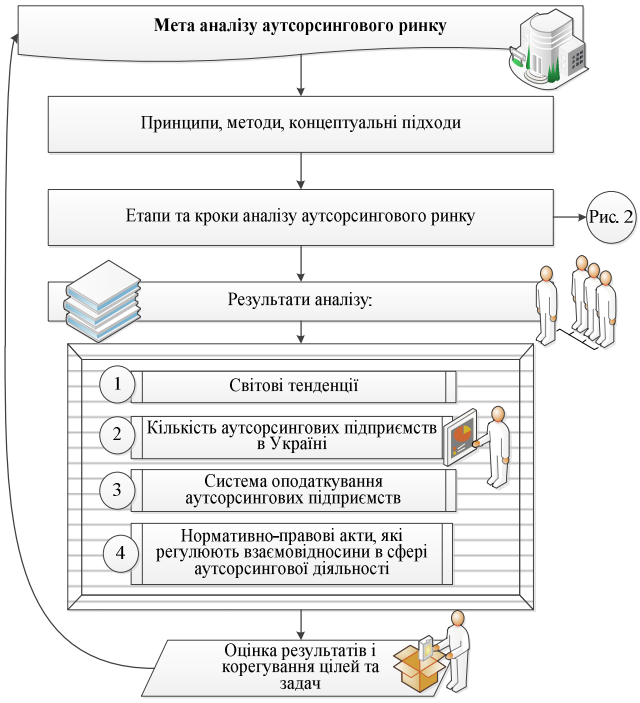

Рис. 1 Методологічні вказівки щодо проведення аналізу аутсорсингового ринку

Необхідно аналізувати ринок аутсорсингової діяльності за двома етапами, кожний з яких розбитий на декілька кроків, що відображено на рис. 2.

Результати цього дослідження ґрунтуються на інформації, яка отримана з наступних реєстрів:

– Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань;

– Реєстр платників ПДВ;

– Реєстр платників єдиного податку.

Також дослідження ґрунтувалися на інформації, яка отримана з різних ЗМІ та керівників певних юридичних осіб.

Вищенаведена інформація консолідувалася в загальний файл з розширенням у вигляді «.xlsx», а потім за допомогою програмних продуктів будувалися графіки, діаграми.

Всього в Україні на підставі відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (ЄДР) виявлено 143 аутсорсингових підприємств в Україні.

Географічне розташування аутсорсингових підприємств переважно знаходяться в містах з мільйонним населенням. Однак поступово тенденції змінюються й аутсорсингові підприємства починають з'являться в областях та районах. Як правило, це стосується аутсорсингових підприємств, які надають послуги тільки на території України та співробітники, які можуть надавати аутсорсингові послуги виключно українською та російською мовами. Найбільша кількість аутсорсингових підприємств зареєстрована в м. Києві та м. Харкові (рис. 3). У м. Києві, як правило, аутсорсингові підприємства прагнуть виходити на міжнародний та європейські ринки. І, як наслідок, головною вимогою до найманих працівників – вільне володіння іноземними мовами, у зв'язку з тим, що аутсорсингові послуги вже надаються виключно іноземними мовами. А відтак, найвища заробітна плата у співробітників, які працюють на аутсорсингових підприємствах, у м. Києві у порівнянні з регіонами.

З рис. 4 можна зробити висновок, що більше половини аутсорсингових підприємств використовують у своїй господарській діяльності скорочене та повне найменування англійською мовою, і як наслідок, інша половина аутсорсингових підприємств навіть не прагне здійснювати зовнішньоекономічну діяльність.

Хочемо звернути увагу фізичних осіб, які тільки прагнуть вийти на ринок аутсорсингових послуг в якості новоствореної юридичної особи. Необхідно чітко визначитися з організаційно-правовою формою товариства. Від неї залежить рівень відповідальності засновників (учасників товариства).

Тим паче, із набранням чинності Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 6 лютого 2018 року № 2275-VIII існує певні обмеження при укладанні договорів. Учасники товариства з обмеженою відповідальністю несуть відповідальність в межах внесеної своєї частки. При цьому товариство несе відповідальність за своїми зобов'язаннями всім належним йому майном.

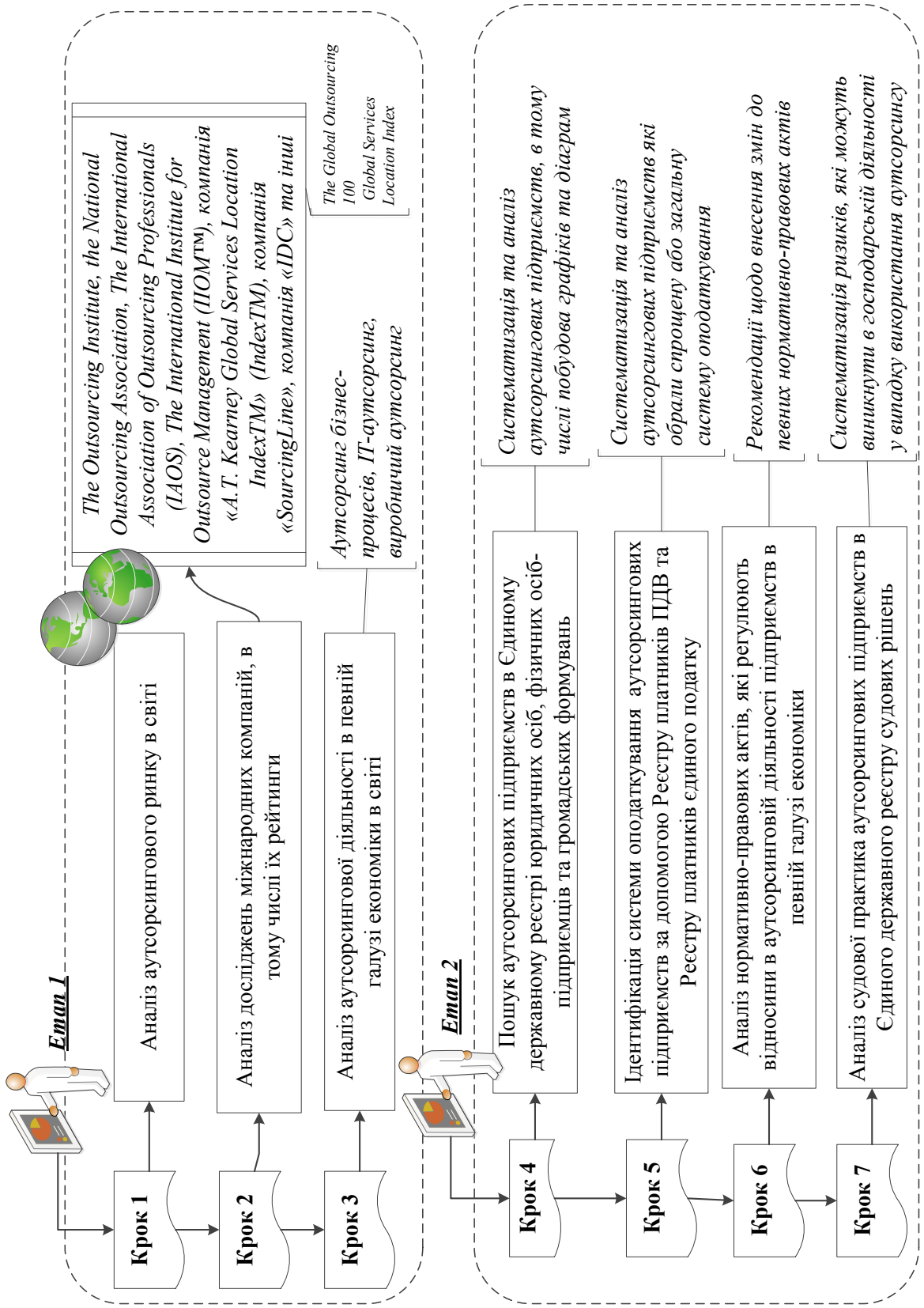

Рис. 2. Етапи проведення аналізу аутсорсингового ринку

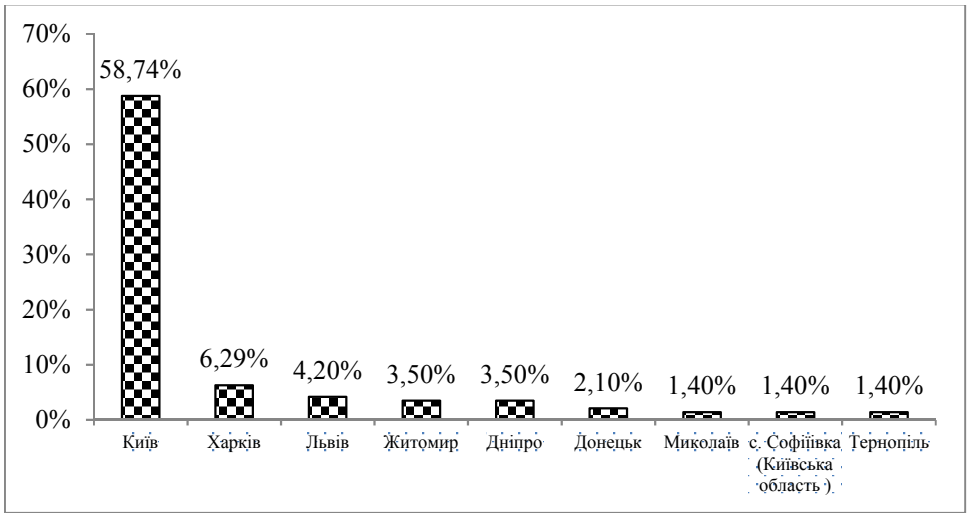

Рис. 3. Місцезнаходження аутсорсингових підприємств в Україні станом на 2019 р., у відсотках

Учасники товариства з додатковою відповідальністю солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями своїм майном у розмірі, який встановлюється статутом товариства з додатковою відповідальністю і є однаково кратним для всіх учасників до вартості внесеного кожним з них вкладу.

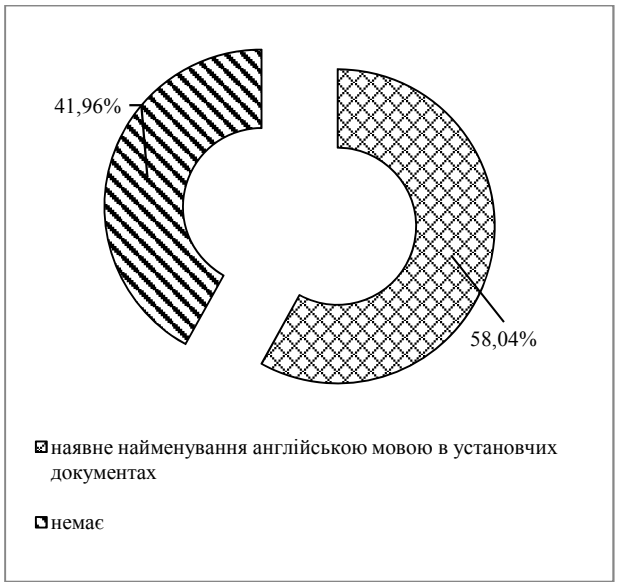

Рис. 4. Кількість аутсорсингових підприємств в Україні, які використовують в своїй діяльності поновне та скорочене найменування англійською мовою

У разі визнання банкрутом одного з учасників товариства з додатковою відповідальністю його відповідальність за зобов'язаннями товариства з додатковою відповідальністю розподіляється між іншими учасниками цього товариства пропорційно до розміру належних їм часток у статутному капіталі [17].

В Україні більшість засновників аутсорсингових підприємств обирають організаційно-правову форму у вигляді товариства з обмеженою відповідальністю, що відображено на рис. 5.

У зв'язку з набранням чинності Закону №2275-VIII рекомендуємо для новостворених аутсорсингових підприємств обирати організаційно-правову форму – приватне підприємство.

Створюються аутсорсингові підприємства як правило фізичними особами. Кількість таких учасників становить один – два. Максимальна кількість засновників – 5. Інколи трапляються випадки, коли юридичні особи засновують аутсорсингові підприємства шляхом внесення власної частки в статутний капітал.

У ТОВ "АЙТІ АУТСОРСИНГ ЮКРЕЙН" – найбільший статутний капітал (15625798,9 грн). Друге місце за розміром статутного капіталу посідає ТОВ "АК "ПІ.ЕС.ПІ.АУТСОРСИНГ", зі статутним капіталом 11728667,60 грн. Третю сходинку посів ТОВ "АЛЬФА АУТСОРСІНГ", у якого розмір статутного капіталу становить 8383000,00 грн. Всі три товариства територіально знаходяться в м. Києві.

У вищезазначених аутсорсингових підприємствах засновники: фізичні та юридичні особи. У ТОВ "АЙТІ АУТСОРСИНГ ЮКРЕЙН" засновник LIGHTFIELD STUDIOS INC. (США), а кінцевий беніфіціар – фізична особа (Республіка Кіпр).

У ТОВ "АК "ПІ.ЕС.ПІ.АУТСОРСИНГ" засновник – ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ "КОНСАЛТИНГОВА КОМПАНІЯ "ПІ.ЕС.ПІ.КОНСАЛТИНГ". Засновник ТОВ "АЛЬФА АУТСОРСІНГ" – ПРИВАТНЕ ПІДПРИЄМСТВО "СТ ТРАСТ".

Напрями аутсорсингової діяльності за існуючими КВЕДами трьох лідерів аутсорсингових підприємств за розміром статутного капіталу наступні:

62.01 – Комп'ютерне програмування;

69.20 – Діяльність у сфері бухгалтерського обліку й аудиту; консультування з питань оподаткування

46.90 – Неспеціалізована оптова торгівля.

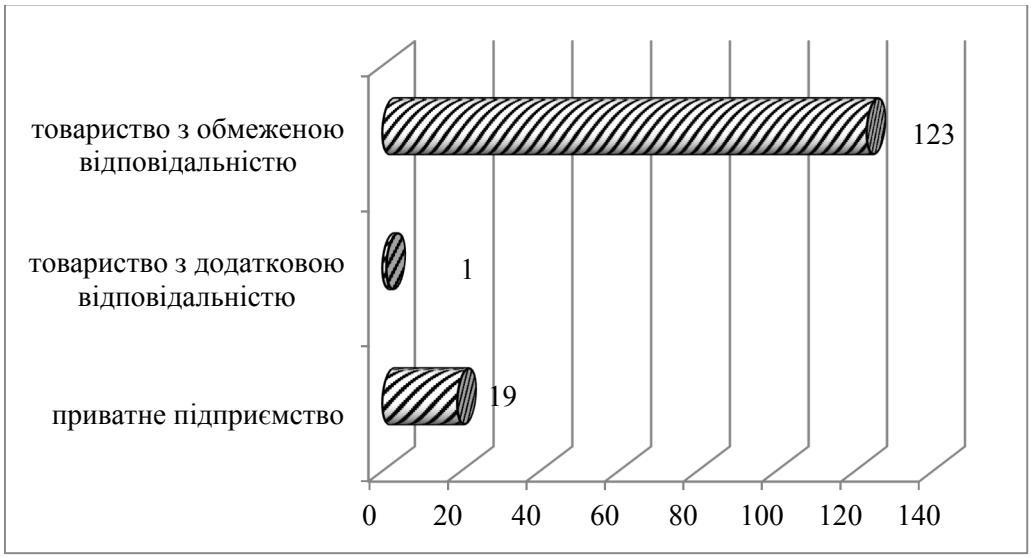

Рис. 5. Організаційно-правові форми аутсорсингових підприємств в Україні станом на 2019 р.

ТОВ "АЙТІ АУТСОРСИНГ ЮКРЕЙН" зареєстрований в 2013 р. у Єдиному державному реєстрі та продовжує аутсорсингову діяльність по теперішній час.

Для будь-якого аутсорсингового підприємства в Україні істотне значення для його стабільного існування має система оподаткування.

Проводячи аналіз аутсорсингових підприємств, користуючись інформацією з офіційного Реєстру платників єдиного податку та Реєстру платників ПДВ можливо підкреслити, що аутсорсингові підприємства використовують в своїй господарській діяльності загальну системи оподаткування (81,82%), що зображено на рис. 6.

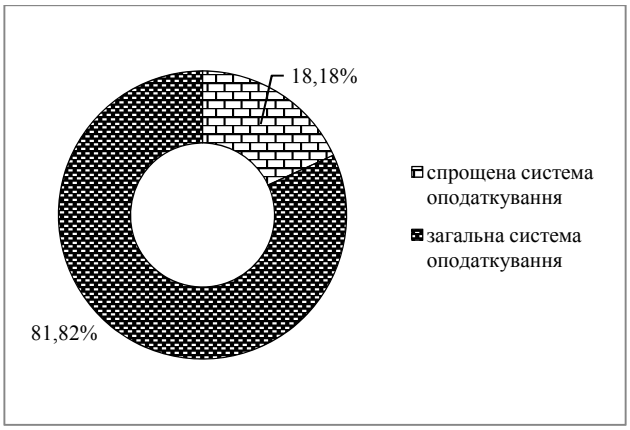

Рис. 6. Система оподаткування, які обирають аутсорсингові підприємства відповідно до вимог Податкового Кодексу України

Аутсорсингові підприємства, які постійно здійснюють господарську діяльність, як правило, є платниками ПДВ, однак на рис. 7 таких підприємств всього 25,17% від загальної кількості. Так, наприклад, з 2016 р. ТОВ "АЙТІ АУТСОРСИНГ ЮКРЕЙН" зареєстрований як платник ПДВ.

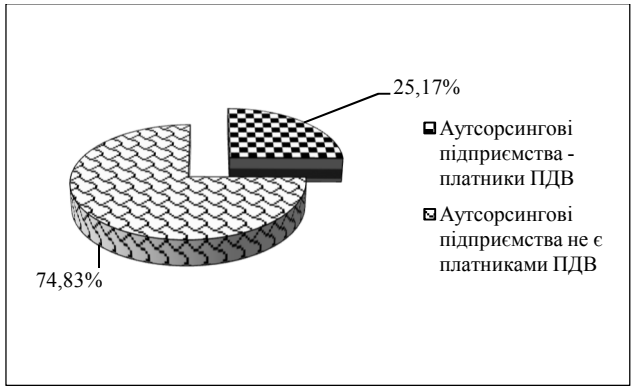

Рис. 7. Аутсорсингові підприємства, які є ПДВ у відсотках станом на 2019 р.

Починаючи з 2004 по 2019 р. кількість аутсорсингових підприємств – платників ПДВ збільшується (рис. 8) У 2019 р. кількість аутсорсингових підприємств – платників ПДВ склало 36.

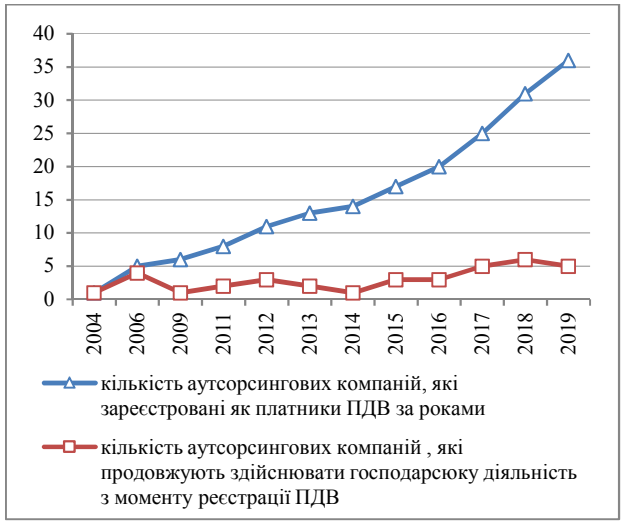

Рис. 8. Динаміка збільшення кількості аутсорсингових підприємств – платників ПДВ

26 аутсорсингових компаній були зареєстровані як платники ПДВ, однак на теперішній час обрали або спрощену систему оподаткування, або залишилися на загальній системі оподаткування, або анулювали реєстрацію платника ПДВ.

Існують наступні підстави анулювання реєстрації ПДВ: анульовано за самостійним рішенням контролюючого органу (6 аутсорсингових компаній), анульовано за ініціативою платника (20 аутсорсингових компаній).

Причини анулювання реєстрації ПДВ аутсорсингових компаній зображені на рис. 9. Однак головними причинами анулювання ПДВ – відсутність поставок та ненадання декларацій.

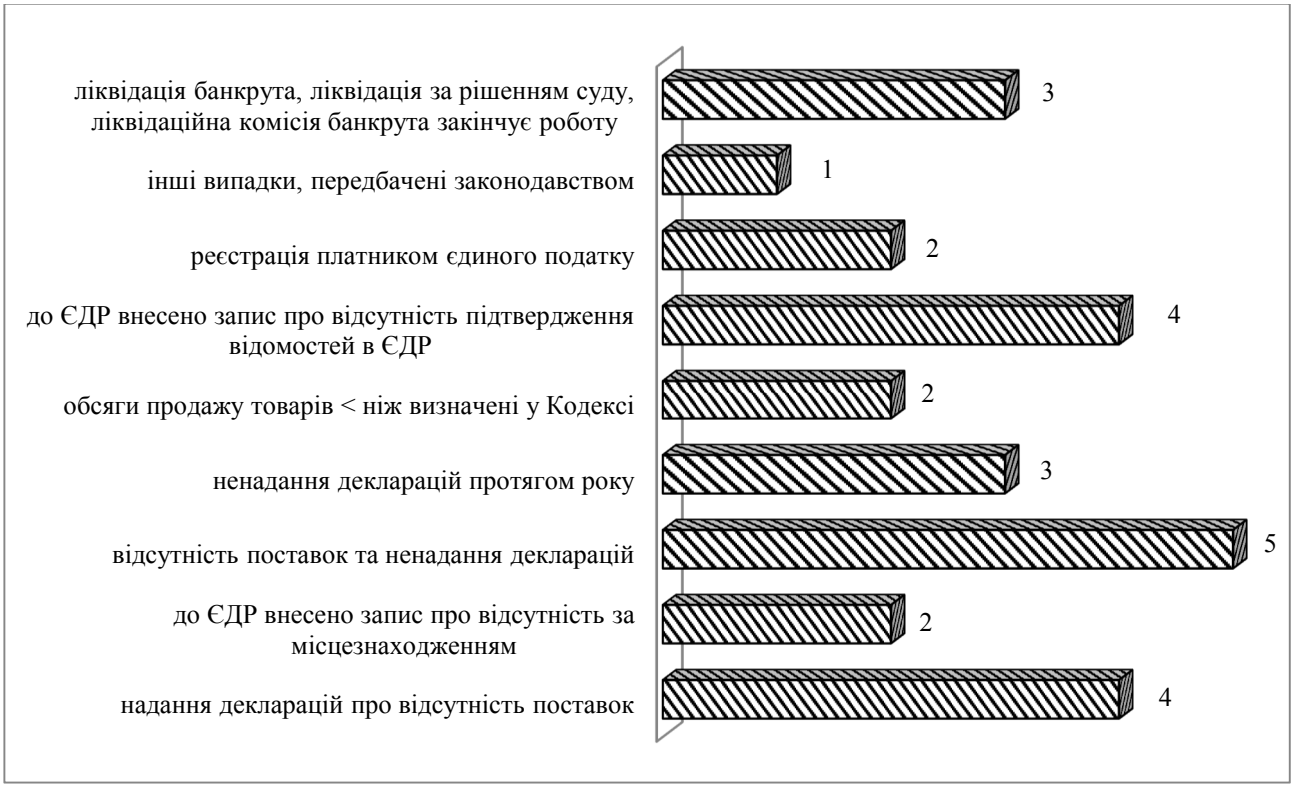

Рис. 9. Основні причини анулювання реєстрації ПДВ у аутсорсингових підприємств в Україні станом на 2019 р.

Середня тривалість існування аутсорсингових підприємств в якості платника податку ПДВ становить більше чотирьох років. Так наприклад, ТОВ "АК'ЮМЕН АУТСОРСІНГ" було зареєстровано, як платник ПДВ більше 14 років.

Тільки чотири аутсорсингові підприємства були платниками ПДВ більше року (ТОВ "АУТСОРСИНГ ЮЕЙ", ПП "ГСІСМ", ТОВ "ЮРИДИЧНА КОМПАНІЯ "ПРЕРОГАТИВА", ТОВ "ДЕНИСОВ АУТСОРСИНГ КАМПАНІ", ТОВ "АУТСОРСІНГ ІНТЕРНЕШНЛ").

Разом з тим, 18,18% аутсорсингових підприємств обирають спрощену систему оподаткування. Динаміка зростання аутсорсингових підприємств відображена на рис. 10. В 2019 р. кількість аутсорсингових підприємств, які обрали спрощену систему оподаткування склала 25. Ці підприємства оплачують єдиний податок за ставкою п’ять відсотків та знаходяться в третій групі відповідно до вимог Податкового Кодексу України.

Період тривалості (рис. 11) знаходження аутсорсингових підприємств на спрощеній системі оподаткуванні становить від одного року до трьох років та декількох місяців. Середня тривалість знаходження на спрощеній системі оподаткування аутсорсингових підприємств становить 2 роки.

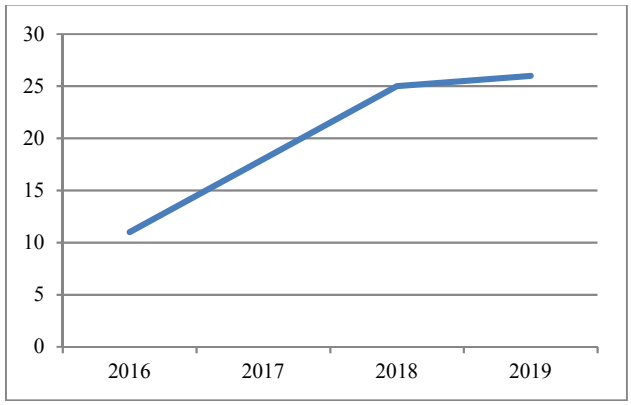

Рис. 10 Динаміка зростання кількості аутсорсингових підприємств, які знаходяться на спрощеній системі оподаткування (платники єдиного податку)

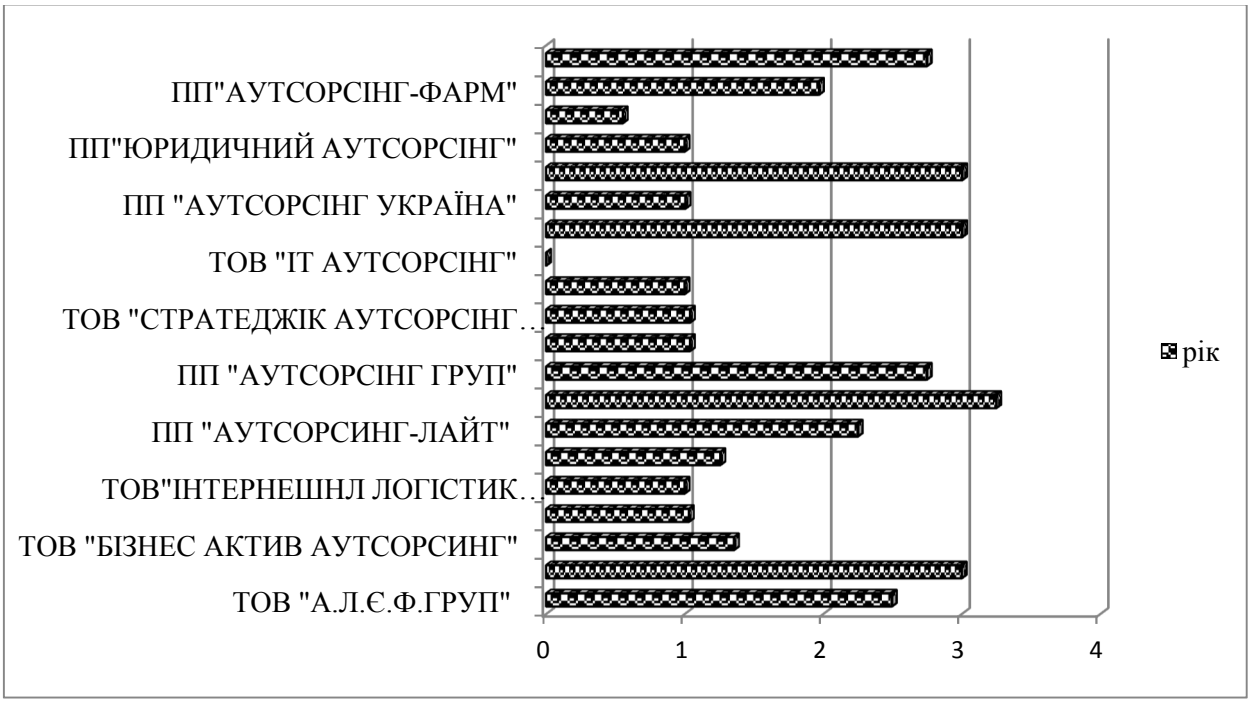

Рис. 11. Тривалість знаходження деяких аутсорсингових підприємств на спрощеній системі оподаткування станом на 2019 р. (результати розрахунків округлені до одинці)

Станом на 2019 р. 3% аутсорсингових підприємств припинило свою аутсорсингову діяльність, ще 6% підприємств знаходяться в стадії припинення своєї діяльності, а 91% аутсорсингових підприємств продовжують свою роботу. Таким чином, ринок аутсорсингових підприємств постійно зростає. Як наслідок, аутсорсинг як інноваційний інструмент за допомогою якого аутсорсер може виконувати процеси, види економічної діяльності, функції замовників власними силами.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвитку. Величезну кількість видів економічної діяльності, функцій, бізнес-процесів замовників може бути передано на виконання аутсорсеру. Однак аутсорсингова діяльність, на відміну від трудових правовідносин, майже не врегульована, а відтак можливі суперечності між аутсорсерами та найманими співробітниками, які працюють на умовах трудового договору.

Світ інформаційних технологій швидкими темпами змінюється, як наслідок вимоги до виконавців послуг теж змінюються, а темпи розвитку ринку аутсорсингу поступово зростають.

Нові форми взаємодії «замовника-аутсорсера» стирають кордони та відкривають нові можливості, як для аутсорсерів, так і для їх працівників. Однією з позитивних рис аутсорсингу є можливість постійно підвищувати кваліфікацію з метою бути конкурентоспроможним на ринку та з'являється перспектива повністю відкрити свій талант, в тому числі за межами країни.

Після проведеного аналізу аутсорсингового ринку в Україні можливо підкреслити, що ринок аутсорсингових послуг постійно розвивається та набирає обертів. Перспектива подальших досліджень – розробити алгоритм створення аутсорсингового підприємства для нових гравців на ринку аутсорсингових послуг.

Література

1. **Стахурська О.** Аутсорсинг в Україні й у світі: особливості, тенденції та перспективи. *Юрист&закон*. 2017. №38. URL: http://uz.ligazakon.ua/ua/ magazine _article/EA010850. 2. **The 2019** Global Services Location Index Top 20. URL: https://www.atkearney.com/digital-transformation/gsli. 3. **The Outsourcing** Institute. URL: http://www.outsourcing.com. 4. **The National** Outsourcing Association. URL: http://www.noa.co.uk/ index. php/site/anniversary/. 5. **The International** Association of Outsourcing Professionals. URL: http://www.iaop.org. 6. **Outsourcing** Management Body of Knowledge (OMBOK)™ [Text] / A Framework for Professional Outsourcing / The International Institute for Outsource Management. – Release 2.3 – June 2011. – URL: http: //www.int-iom.org/documents/OMBOK.pdf. 7. **Offshoring** Opportunities Amid Economic Turbulence / The A.T. Kearney Global Services Location Index™, 2011. URL: http://www.atkearney.com/index.php/Publications/ offshoring-opportunities-amid-economic-turbulence-the-at-kearney-global-services-location-index-gsli-2011.html. 8. **Top Outsourcing** Countries. URL: http://www.sourcingline. com/top-outsourcing-countries?order=field_ cp 20 10_overall_rank_value&sort=desc. 9. **18 украинских** компаний-аутсорсеров попали в мировой ТОП-100. URL: https://dou.ua/lenta/news/outsourcing-top-100-2018/. 10. **Матвій І. Є.** Особливості розвитку ІТ-аутсорсингу в Україні. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2013. № 754: Проблеми

економіки та управління. С. 185–190. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/23516/1/27-185-190.pdf. 11. **Мешко Н. П., Єфремова М. О.** Розвиток IT-аутсорсингу в Україні. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Менеджмент інновацій*. 2015. Вип. 5. С. 79-85. URL: file:///C:/Users/%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B5%D0%B9/Desktop/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96%20%D0%B0%D1%83%D1%82%D1%81%D0%BE%D1%80%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%B3%2013.06.2019/vdumi_2015_23_5_12.pdf. 12. **Kovalyov A. V.** Theoretical Basis of Outsourcing - p. 146-149. *Economic Herald Of The Donbas*. 2013. № 4 (34). С-146-149. URL: http://www.evd-journal.org/download/2013/2013-4/EVD_2013-No4-146-149.pdf. 13. **Альошкін В. С.** Синергетичний підхід до моделювання соціально-економічної політики україни на шляху до євроінтеграції. *Економічний вісник Донбасу*. 2014. № 2 (36). С.74-79 URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/8290/1/O_Kudrina_EVD_2_IS.pdf. 14. **Измайлович С. В.** Управление хозяйственными рисками организаций промышленного сектора экономики Республики Беларусь. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 1(55). С. 176-182. URL: http://www.evd-journal.org/download/2019/1(55)/EVD_ 2019_1.pdf. 15. **Петрик І. В.** Оптимізація продуктивності бізнес-процесів мережі поставок за допомогою доцільно вибраного аутсорсеру. *Вісник економічної науки України*. 2017. №2(33). С. 91-93 URL: http://www.venu-journal.org/download/2017/2(33)/venu_2017_2(33).pdf. 16. **Общий** обзор рынка и работа с персоналом в аутсорсинговых КЦ Украины. URL: http://cca.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Issledovanie-rynka-autsorsingovyh-KTS-Ukrainy-2017.pdf. 17. **Про товариства** з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 6 лютого 2018 року № 2275-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#n14.

References

1. Stakhurska O. Autsorsynh v Ukraini y u sviti: osoblyvosti, tendentsii ta perspektyvy. Yuryst&zakon. - №38. – 2017. [Outsourcing in Ukraine and in the world: features, trends and prospects] Retrieved from http://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA010850.

2. The 2019 Global Services Location Index Top 20. Retrieved from https://www.atkearney.com/digital-transformation/gsli.

4. The National Outsourcing Association. Retrieved from http://www.noa.co.uk/index.php/site/anniversary/.

5. The International Association of Outsourcing Professionals. Retrieved from http://www.iaop.org.

6. Outsourcing Management Body of Knowledge (OMBOK)™ [Text] / A Framework for Professional Outsourcing / The International Institute for Outsource Management. – Release 2.3 – June 2011. Retrieved from: http://www.int-iom.org/documents/OMBOK.pdf.

7. Offshoring Opportunities Amid Economic Turbulence [Text] / The A.T. Kearney Global Services Location Index™, 2011. Retrieved from http://www.atkearney.com/index.php/Publications/offshoring-opportunities-amid-economic-turbulence-the-at-kearney-global-services-location-index-gsli-2011.html.

8. Top Outsourcing Countries. Retrieved from http://www.sourcingline.com/top-outsourcing-countries?order=field_cp2010_overall_rank_value&sort=desc.

9. 18 ukraynskykh kompanyi-autsorserov popaly v myrovoi TOP-100. [18 Ukrainian outsourcing companies have entered in The world TOP-100] Retrieved from https://dou.ua/lenta/news/outsourcing-top-100-2018/.

10. Matvii I. Ye. (2013). Osoblyvosti rozvytku IT-autsorsynhu v Ukraini [Features of the development of IT outsourcing in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika" – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, № 754: Problems of Economics and Management, pp. 185–190. Retrieved from: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/23516/1/27-185-190.pdf.

11. Meshko N. P. Yefremova M. O. (2015). Rozvytok IT-autsorsynhu v Ukraini [Development of IT outsourcing in Ukraine]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriia: Menedzhment innovatsii – Bulletin of the Dnipropetrovsk University. Series: Innovation Management*, Issue 5, pp. 79-85. Retrieved from file:///C:/Users/%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B5%D0%B9/Desktop/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96%20%D0%B0%D1%83%D1%82%D1%81%D0%BE%D1%80%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%B3%2013.06.2019/vdumi_2015_23_5_12.pdf12.

12. Kovalyov A. V. (2013). Theoretical Basis of Outsourcing. *Economic Herald of The Donbas,* 4 (34), pp. 146-149. Retrieved from http://www.evd-journal.org/download/2013/2013-4/EVD_2013-No4-146-149.pdf.

13. Aleshkin V. S. (2014). Synerhetychnyi pidkhid do modeliuvannia sotsialno-ekonomichnoi polityky ukrainy na shliakhu do yevrointehratsii [A Synergistic Approach to Modeling of Socio-economic Policy of Ukraine on the Path to European Integration]. *Economic Herald of The Donbas,* № 2 (36), pp. 74-79. Retrieved from http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/8290/1/O_Kudrina_EVD_2_IS.pdf.

14. Izmaylovich S.V. (2019). Upravlenie hozyajstvennymi riskami organizacij promyshlennogo sektora ekonomiki Respubliki Belarus' [Management of economic risks of organizations of the industrial sector of the economy of the Republic of Belarus]. *Economic Herald of The Donbas,* №1(55), pp. 176-182. Retrieved from http://www.evd-journal.org/download/2019/1(55)/EVD_2019_1.pdf.

15. Petryk I. V. (2017). Optymizatsiia produktyvnosti biznes-protsesiv merezhi postavok za dopomohoiu dotsilno vybranoho autsorseru [Optimize the performance of the business processes of the supply chain with the help of the right choice of an outsourcer]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy,* №2(33), pp. 91-93. Retrieved from http://www.venu-journal.org/download/2017/2(33)/venu_2017_2(33).pdf

16. Obschiy obzor ryinka i rabota s personalom v autsorsingovyih KTs Ukrainyi. [General market overview and work with personnel in outsourcing KC of Ukraine] Retrieved from http://cca.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Issledovanie-rynka-autsorsingovyh-KTS-Ukraiiny-2017.pdf.

17. Pro tovarystva z obmezhenoiu ta dodatkovoiu vidpovidalnistiu: Zakon Ukrainy vid 6 liutoho 2018 roku № 2275-VIII [About limited liability companies: Law of

Ukraine dated February 6, 2018, № 2275-VIII]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#n14.

Саінчук А. О. Аналіз ринку аутсорсингових підприємств в Україні

Підприємства виконують безліч видів економічної діяльності, бізнес-процесів, функції. Деякі види економічної діяльності передаються на аутсорсинг. Відповідно ринок аутсорсингових підприємств постійно розвивається та набирає обертів. Державна служба статистики України не здійснює облік аутсорсингових підприємств, оскільки не існує такого виду економічної діяльності як аутсорсингова діяльність. Розроблена авторська методика збирання статистичних матеріалів, за допомогою якої ідентифіковано 143 аутсорсингових підприємства в Україні. Проведено аналіз аутсорсингових підприємств, які знаходяться на спрощеній або на загальній системі оподаткування.

У статті досліджено причини анулювання реєстрації ПДВ аутсорсингових компаній та тривалість знаходження аутсорсингових підприємств на спрощеній системі оподаткування станом на 2019 р. Також досліджена динаміка зростання кількості аутсорсингових підприємств, які знаходяться на спрощеній системі оподаткування. Автор виявив організаційно-правову форму, яку часто використовують аутсорсингові підприємства.

Ключові слова: аутсорсингові підприємства, аутсорсинговий ринок, аутсорсинг.

Саинчук А. А. Анализ рынка аутсорсинговых предприятий в Украине

Предприятия выполняют множество видов экономической деятельности, бизнес-процессов, функций. Некоторые виды экономической деятельности передаются на аутсорсинг. Соответственно рынок аутсорсинговых предприятий постоянно развивается и набирает обороты. Государственная служба статистики Украины не осуществляет учет аутсорсинговых компаний, так как не существует такого вида экономической деятельности как аутсорсинговая деятельность. Разработана авторская методика сбора статистических материалов с помощью, которой идентифицировано 143 аутсорсинговых компаний в Украине. Проведен анализ аутсорсинговых компаний, которые находятся на упрощенной или на общей системе налогообложения.

В статье исследованы причины аннулирования регистрации НДС аутсорсинговых компаний и продолжительность нахождения аутсорсинговых предприятий на упрощенной системе налогообложения по состоянию на 2019 г. Также исследована динамика роста количества аутсорсинговых компаний, которые находятся на упрощенной системе налогообложения. Автор выявил организационно-правовую форму, часто используемую аутсорсинговыми предприятиями.

Ключевые слова: аутсорсинговые предприятия, аутсорсинговый рынок, аутсорсинг.

Sainchuk A. Analysis of the market of outsourcing enterprises in Ukraine

Enterprises fulfil many types of economic activities, the business processes, the functions. Some types of economic activities are transferred to outsourcing. Accordingly, the market for outsourcing enterprises is constantly evolving and gaining momentum. The State Statistics Service of Ukraine does not account for outsourcing companies, because the outsourcing activity is absent in legal level. Authors' methods of collecting statistical materials have been developed, with the help of which identified 143 outsourcing companies in Ukraine. The outsourcing companies which fulfil activities on a simplified or common taxation system was analysed by the author.

The reasons of the annulment of VAT registration of outsourcing companies are investigated, and the article examines and the duration of finding outsourcing enterprises on the simplified tax system are investigated in 2019. Also, the dynamics of the growth of the number of outsourcing companies which use the simplified tax system. The author has revealed the organizational legal form which it is often used by outsourcing companies.

Keywords: outsourcing enterprises, outsourcing market, outsourcing.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

УДК 339.5(477) doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-145-150

В. В. Ровенська,
кандидат економічних наук,

Ю. Ю. Буркацький,
Донбаська державна машинобудівна академія, м. Краматорськ

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ РОЗВИТКУ ТОРГІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. В економіці України значна роль відведена торгівлі. Одним з пріоритетних напрямів розвитку галузей економіки слід вважати роздрібну торгівлю, яка за останні часи активно нарощує свої позиції у соціально-економічній сфері України. Вхідні бар'єри до багатьох видів економічної діяльності в цьому бізнесі достатньо низькі, що дає змогу організовувати власну справу підприємцям з різним розміром капіталу. Розвиток ринкових відносин приводить до суттєвих змін на всіх етапах функціонування процесу торгівлі, починаючи від закупівлі товарів у виробників та закінчуючи реалізацією кінцевому споживачу. Якщо близько 15 років тому 90% продажів продукції здійснювалося переважно через універмаги та гастрономи, то сьогодні популярними торговими об'єктами стають так звані маркети різних форматів [1]. Досягнутий рівень роздрібної торгівлі не відповідає збільшеним вимогам ринку і не може повною мірою виконувати свої функції, а також не сприяє рішенню ряду завдань. У зв'язку з цим виникає необхідність розгляду питань ефективного управління торговими підприємствами. Проте перш ніж обґрунтувати управлінське рішення, необхідно проаналізувати результати діяльності суб'єкта господарювання і визначити загальну тенденцію його розвитку.

Негативний вплив на здійснення торговельної діяльності підприємств торгівлі здійснила фінансова криза, яка знизила ділову активність даних суб'єктів господарювання та зумовила зміну платоспроможного попиту споживачів. Отже, дослідження сучасного стану і можливих перспектив розвитку цієї галузі набувають важливого значення в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень. Питаннями продуктивності торгівельної діяльності займаються такі вітчизняні науковці, як Л.С. Веретін, І.Г. Брітченко. Вітчизняні науковці Л.О. Омлянович, В.В. Апопій, А.С. Савощенко у своїх працях обґрунтували й узагальнили чинники, що впливають на розвиток торгівельної галузі. Н.І. Верхоглядова розглядає роль і значення торгівлі для розвитку національного господарства. О.Ю. Масленіков, В.В. Радаєва розглядають проблеми і перспективи розвитку роздрібної торгівлі. Однак, незважаючи на велику кількість наукових праць в цьому напрямі, питання ефективного розвитку торгівельної діяльності в глибоких кризових умовах залишається у центрі уваги.

Метою статті є дослідження сучасного стану торгівельної галузі в Україні, визначення основних факторів, що впливають на її функціонування сьогодні та окреслення перспектив подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Роздрібна торгівля відіграє значну роль у розвитку національної економіки України та є важливою складовою її реального сектору. Вона є опосередкованим каналом просування товару до споживача, що забезпечує необхідні темпи і пропорції не лише відтворювального процесу, але й сукупного попиту і пропозиції та міжгалузевого обміну. Сучасний роздрібний ринок в Україні демонструє велику кількість учасників, які перебувають у постійній боротьбі за найвпливовіших суб'єктів зовнішнього середовища – покупців. Жорстка конкуренція серед продавців, можливість захоплення даної сфери з боку іноземних інвесторів, перевагою яких є володіння значними капіталами, вимагає від власників торговельного бізнесу створення переліку додаткових сервісних послуг, програм лояльності до постійних клієнтів, заходів, що сприяють залученню нових покупців. У свою чергу, наявність величезного вибору варіантів торговельних об'єктів робить сучасних українців більш вибагливими до здійснення покупок, підсилює бажання отримати додаткові сервісні послуги при мінімальних витратах часу та грошей.

У науковій літературі А.В. Шимко здійснила узагальнення характеристик сучасного ринку роздрібної торгівлі, виділивши наступні риси і тенденції.

1. *Скорочення рекламних бюджетів на просування підприємств роздрібної торгівлі.* Скоріш за все, це було пов'язано зі зниженням прибутковості підприємств торгівлі.

2. *Підвищення уваги до розвитку бренду*. Бренд є сучасним інструментом конкурентної боротьби, що дозволяє фінансово-економічний потенціал і отримувати додатковий прибуток. Впізнання бренду зумовлює скорочення витрат на рекламу, полегшення умов виходу підприємства на суміжні ринки тощо.

3. *Активне використання гнучких цінових стратегій*. Більшість підприємств торгівлі приваблює покупців більш низькими цінами, порівняно з ринками, а також різноманітними акціями. Так, у торговельних залах магазинів великих торговельних мереж з'явилися «островки», на яких у мішках розміщена нефасована продукція (крупи, макаронні вироби і навіть чай).

4. *Призупинення екстенсивного розвитку торговельних мереж* і зосередження на скороченні операційних витрат.

5. *Оптимізація асортименту, адаптація його до змін попиту*, концентрація на товарах швидкого обігу, зростання якості товарного асортименту на основі вивчення поведінки споживачів.

6. *Інтенсивніше використання мерчандайзингу та удосконалення технології РОБ-реклами*. Як визначають науковці, споживач зробить у магазині при інших рівних умовах тим більше покупок, чим краще розміщені там РОБ-матеріали задовольнять його пізнавальні, естетичні та прагматичні потреби.

7. *Встановлення чітко відособленої і легко ідентифікованої позиції у свідомості споживачів.*

8. *Використання можливостей Інтернету для збільшення прихильності споживачів.* Особливого значення набуває вірусна реклама, при якій основним розповсюджувачем інформації є сам споживач та просування у соціальних мережах. Такі методи просування мають одну істотну відмінність від інших методів – вони ґрунтуються на довірі і не викликають роздратування.

9. *Підвищення уваги до сервісу та диференціації своєї пропозиції підприємствами роздрібної торгівлі*. Споживачі стали більш вимогливіші до якісних параметрів при купівлі товарів, стали вибагливішими щодо оформлення та технічного обладнання магазинів.

10. *Розвиток власного виробництва та виробництва товарів під власною торговельною маркою (private label)* [2].

До основних чинників, що впливають на зміну роздрібного товарообігу належать купівельна спроможність, споживчі можливості та вподобання українського населення; стан та проблеми товарозабезпечення; розвиток матеріально-технічної бази роздрібної торгівлі; інституціональні перетворення в українській торгівлі; зростання концентрації торгівельних підприємств та конкуренції між ними [3].

Навколишнє оточення господарюючих одиниць у роздрібній торгівлі в останні часи суттєво погіршується загостренням економічної кризи. Серед вагомих загроз ззовні можна виділити: по-перше, девальвацію національної валюти, і як наслідок, падіння платоспроможного попиту основної маси населення, а також підвищення цін на імпортну продукцію; по-друге, стрімке зростання тарифів на паливо та енергію, що спричиняє підвищення вартості продукції національних виробників. Останній факт також негативно впливає на бюджет пересічних українців, оскільки збільшення вартості комунальних послуг змушує домогосподарства змінювати структуру споживання у бік скорочення кількості та зниження якості покупок, або взагалі відмови від деяких з них. Перелічені фактори погіршують динаміку роздрібної торгівлі, стримують повернення обігових коштів, сприяють формуванню небажаних запасів продукції тощо.

Зарубіжний досвід показує, що саме торгівля може надати поштовх для виходу країни з кризового стану, створити підґрунтя для ефективного розвитку у майбутньому. Тому сьогодні слід сконцентрувати увагу на одній із головних проблем торговельного бізнесу, а саме створенні умов для досягнення балансу інтересів з боку продавців, покупців та виробників продукції. Значення роздрібної торгівлі для економіки України стає більш вагомим, це підтверджує зростання одного з ключових показників ефективності розвитку торгівлі – роздрібного товарообігу, який у порівнянні зі зростанням ВВП країни демонстрував більш високі темпи зростання у період з 2000 до 2014 р. Посилення кризових явищ послаблює купівельну спроможність споживачів, та негативно впливає на стан роздрібної торгівлі. Так у 2014 р. порівняно з 2013 р. темп зростання обороту роздрібної торгівлі складав 101%, у 2015 р. порівняно з 2014 р. – 114%. ВВП у фактичних цінах в аналогічні періоди показував темп зростання 109 та 125% відповідно. У 2016 р. обсяг роздрібного товарообороту в Україні становив 555,98 млрд грн (або 23,3% від ВВП), що більше у 6,2 раза порівняно з 2005 р. Підприємства торгівлі забезпечують зайнятість близько 3 млн українців. Поліпшилися і фінансові результати діяльності підприємств торгівлі: рівень збитковості операційної діяльності оптової та роздрібної торгівлі. Щоправда, 24,3% підприємств торгівлі завершили 2016 р. зі збитками [4].

Поряд із змінами обороту роздрібної торгівлі, відбувається перебудова структури придбання продовольчих та непродовольчих товарів Тенденції останніх років достатньо стабільні, спостерігається співвідношення продовольчих та непродовольчих товарів у межах 40 та 60% відповідно. Позитивну динаміку демонструє показник роздрібного товарообігу підприємств. Його значення зростає майже у сімнадцять разів у 2015 р. порівняно з 2000 р. Низьким залишається рівень роздрібного товарообігу підприємств у сільській місцевості, у 2015 р. його значення становило 3133 млн грн, що у 4,8 раза менше за аналогічний показник по містах України. До того ж темпи зростання роздрібного товарообігу у містах достатньо високі. Пріоритетність розміщення підприємств роздрібної торгівлі у містах пояснюється цілою низкою факторів:

по-перше, значна концентрація населення;

по-друге, наявність платоспроможних покупців;

по-третє, тенденція нарощування будівництва житлових будинків у містах потребує створення додаткових об’єктів соціальної інфраструктури – магазинів, кіосків, ринків тощо.

Суттєвий внесок у розвиток роздрібної торгівлі по містах створює скорочення кількості вільного часу працюючого населення. Для таких людей актуальними стають різні види магазинів, розташованих переважно біля їх місця проживання, з продовженим

графіком роботи, або взагалі, магазини цілодобової торгівлі.

Роль роздрібної торгівлі у забезпеченні сталого розвитку країни спрямована, перш за все, на життєзабезпечення населення, підвищення якості його життя. Зокрема, такий показник, як обіг роздрібної торгівлі, відображає один із аспектів рівня життя населення – його купівельну спроможність, а водночас і соціальну безпеку [7]. На рис. 1 зображено основні показники роздрібної торгівлі за 2000–2016 рр.

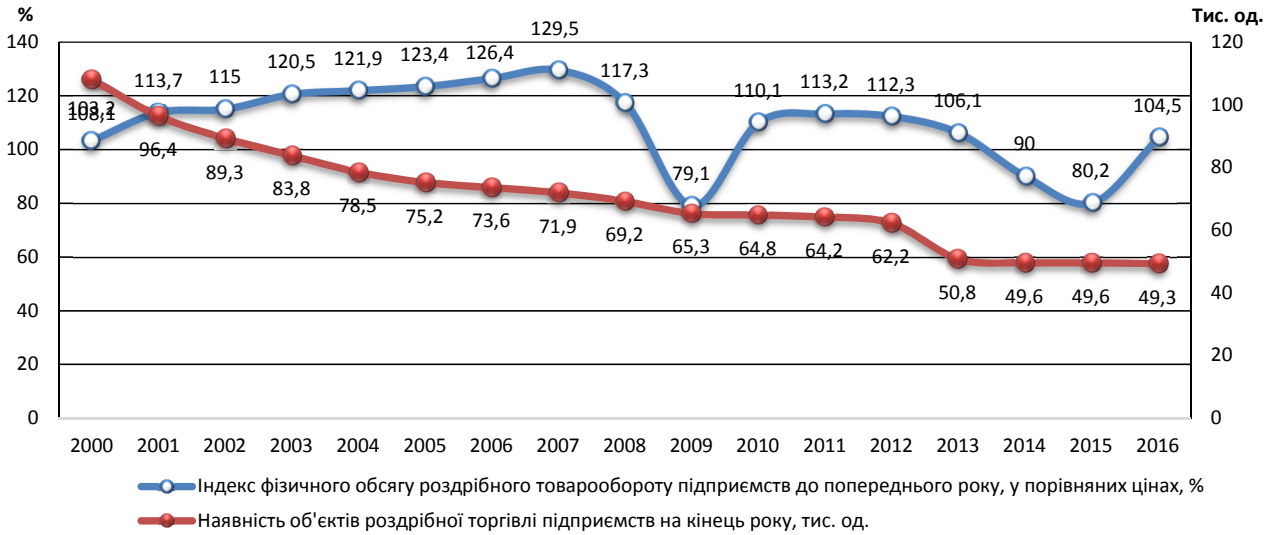

Рис. 1. Основні показники розвитку роздрібної торгівлі за 2000-2016 рр. [8]
(у 2014-2016 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення АТО)

За період 2000–2016 рр. роздрібний товарообіг підприємств (юридичних осіб) збільшився від 28757 до 555975 млн грн. За 2017 р. порівняно з 2016 р. зростання становило 8,8%. Стосовно структури роздрібного товарообороту простежується чітка тенденція до збільшення питомої ваги непродовольчих товарів – майже до 60% (рис. 2).

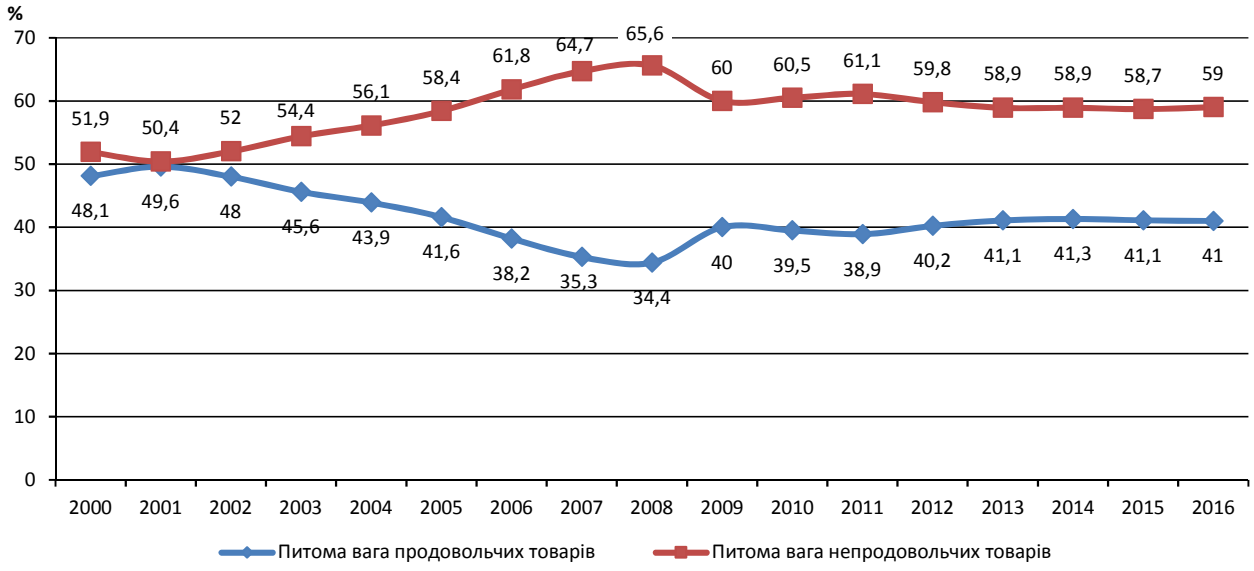

Рис. 2. Питома вага продовольчих та непродовольчих товарів в роздрібному товарообороті підприємств (юридичних осіб), % [8]
(у 2014-2016 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення АТО)

В останні часи даний фактор сприяє також активному розвитку торгівлі через інтернет мережу. Бажання заощадити час на відвідуванні магазинів стає рушійною силою для багатьох українських покупців. Станом на 2015 р. обсяг електронної торгівлі в Україні становив приблизно 25 млрд грн, що скла-

дає 2,5% від загального обсягу роздрібної торгівлі [4]. Це незначний показник порівняно з іншими країнами, наприклад, Великою Британією, де інтернет-торгівля складає понад 12% загального обороту роздрібної торгівлі, Німеччиною (9%), Францією (8,7%) (на ці країни припадає 71% усіх інтернет-продажів у Європі) та США (6,5%). Середньосвітовий показник частки електронної торгівлі у 2015 р. склав 6,5% [5]. У структурі українських продажів через мережу інтернет найбільшу питому вагу займають товари непродовольчої групи. Популярністю користуються побутова техніка, одежа, взуття та ін. В останні часи зростає обсяг покупок продуктів харчування. Користуються попитом інтернет-замовлення з відомих супермаркетів, ресторанів, кафе тощо.

Трансформаційні процеси в роздрібній торгівлі торкаються не тільки змін каналів збуту продукції, а й самих торгових об'єктів. Дані свідчать про скорочення кількості торгових точок при одночасному зростанні їх площі. Це явище засвідчує процес глобалізації у внутрішній торгівлі України. З одного боку зростає кількість торгових об'єктів, що мають значні торгові площі (супермаркети, гіпермаркети тощо), а з іншого – відбувається скорочення кількості дрібних магазинів, які не мають достатньо конкурентних переваг для змагання з крупним бізнесом. Показник середньої площі одного магазина одночасно зростає по містах та селах, однак пріоритетною локацією дрібних торгових об'єктів залишається сільська місцевість. Забезпеченість торговою площею на 10000 осіб у міських поселеннях зросла на 733 м^2 в 2015 р. порівняно з 2005 р., у той час як в сільській місцевості скоротилася на 220 м^2 за аналогічний період. Останнє пояснюється зменшенням чисельності сільського населення; низьким рівнем платоспроможного попиту; відсутністю необхідності придбання певних товарів та інше.

Максимальна збалансованість у задоволенні потреб споживачів та відповідність вимогам продавців – одна з головних задач роздрібної торгівлі. Значний вплив на вирішення цієї проблеми має територіальна організації торгівлі (табл. 1). Географія розташування магазинів по областях України показує, що найбільш привабливим місцем для створення торгівельного бізнесу залишається місто Київ. Сумарні обсяги торгових площ магазинів у столиці станом на 1 січня 2017 р. складали 1 430 116 м^2, у той час, як середня площа магазинів по областях України становила приблизно 260 000 м^2. Однак темпи нарощування площ для торгівлі у Києві в останні роки уповільнилися (табл. 1). Так, станом на 1 січня 2017 р. по відношенню до аналогічного періоду попереднього року відбулося навіть незначне скорочення торговельних площ.

Таблиця 1

Темпи зростання (скорочення) торговельних площ магазинів (у відсотках до попереднього року) та ранжирування областей України за показником торговельної площі магазинів

	Темпи зростання (скорочення) торговельних площ магазинів (у відсотках до попереднього року), %			Ранжування областей України за показником торговельної площі магазинів			
	2015 / 2014	2016 / 2015	2017 / 2016	2014	2015	2016	2017
Вінницька	87	103	100	12	13	13	11
Волинська	99	102	98	22	21	20	20
Дніпропетровська	92	101	97	3	2	2	2
Донецька	50	57	92	2	5	8	9
Житомирська	87	99	102	17	20	21	18
Закарпатська	100	102	101	20	16	14	14
Запорізька	76	108	95	7	8	7	7
Івано-Франківська	94	99	101	19	18	18	16
Київська	103	107	106	8	7	6	5
Кіровоградська	90	99	103	23	22	22	22
Луганська	21	72	100	9	25	25	25
Львівська	101	105	102	6	6	5	6
Миколаївська	89	104	96	11	11	10	13
Одеська	92	107	102	4	3	3	3
Полтавська	91	98	100	10	9	9	8
Рівненська	102	89	100	16	14	15	15
Сумська	99	98	96	21	17	17	19
Тернопільська	93	103	104	24	23	23	24
Харківська	98	101	101	5	4	4	4
Херсонська	99	101	99	14	12	12	12
Хмельницька	94	99	102	13	10	11	10
Черкаська	87	93	96	15	15	19	21
Чернівецька	93	103	107	25	24	24	23
Чернігівська	88	107	96	18	19	16	17
м. Київ	96	104	99	1	1	1	1
Україна	87	100	100	-	-	-	-

Складено автором на основі даних [8, 9].

Слід відмітити, що у 2015 р. порівняно з 2014 р. позитивна динаміка по розширенню площ торгівлі спостерігалася лише в чотирьох областях України (Закарпатська, Київська, Львівська та Рівненська). В 2016 р. порівняно з 2015 р. та в 2017 р. порівняно з 2016 р. таких областей стало вже п'ятнадцять. Позитивну динаміку щодо розширення об'єктів торгівлі за весь аналізований період демонструють Закарпатська, Київська та Львівська області. Ранжування областей України за показником торговельної площі магазинів, показало, що перше місце посідають столичні магазини, друге та третє займають торгові об'єкти Дніпропетровської та Одеської областей відповідно. Серед регіонів з найменшими обсягами торгових площ магазинів можна виділити Луганську, Тернопільську, Чернівецьку та Кіровоградську області.

Підводячи підсумки слід відзначити, що серед основних тенденцій розвитку роздрібної торгівлі в Україні можна виділити: зростання показника роздрібного товарообігу та посилення значущості роздрібної торгівлі для економіки країни; зміни в структурі реалізації продовольчих та непродовольчих товарів у бік нарощування продажів продовольства; підвищення рівня роздрібного товарообігу на одну особу по містах та селах України; розширення різновидів каналів збуту продукції; зростання торгових площ по Україні, укрупнення бізнесу та скорочення кількості малих торгових об'єктів; географічні відмінності у динаміці торговельних площ.

Висновки. Отже, роздрібна торгівля має важливе значення у розвитку національної економіки, оскільки забезпечує раціональну організацію завершального етапу кожного окремого циклу суспільного виробництва, швидке і стабільне доведення товарів до споживачів, мобільний кругообігу грошових коштів. Функціонування підприємств торгівлі на сучасному етапі супроводжується постійними трансформаціями, характеризується наявністю високої нестабільності та значної конкуренції, що актуалізує питання визначення сукупності факторів впливу, які б поліпшили фінансову стійкість суб'єктів ринку роздрібної торгівлі.

Література

1. **Обсяг** роздрібного товарообороту в України у 2016 році // Державний комітет статистики України/ URL: http: // www.ukrstat.gov.ua/. 2. **Шимко А.В.** Управління маркетинговими технологіями в роздрібній торгівлі: дис. на здобуття наукового ступеня к.е.н., спец.: 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Київ: КНТЕУ, 2017. 275 с. 3. **Трансформаційні** процеси в торгівлі України: монографія / [Л.О. Лігоненко, Г.М. Богославець, Г.Л. Піратовський та ін.]; за ред. Л.О. Лігоненко. Київ: Київ. Нац.торг-екон.ун-т, 2009. С. 129-148. 4. **Обсяги** інтернет-торгівлі в Україні виросли на 32%. URL: http://sd.org.ua/news.php?id=20489 – Заголовок з екрану. 5. **Рынок** e-commerce Украины в 2016 году показал положительную тенденцию. URL: https: //blog. ukrnames.com/ internet-biznes/ryinok-e-commerce -ukrain yi-v-2016-godu-pokazal-polozhitel nuyu - tenden tsiyu. – Заголовок з екрану. 6. **Статистичний** збірник «Роздрібна торгівля України у 2000–2010 роках». Державна служба статистики України. Київ, 2011. 191 с. 7. **Статистичний** збірник «Роздрібна торгівля України 2015 році». Державна служба статистики України. Київ, 2016. 135 с. 8. **Статистичний** бюлетень «Мережа роздрібної торгівлі та ресторанного господарства підприємств станом на 1 січня 2014 року». Державна служба статистики України. Київ, 2014. 125 с. 9. **Статистичний** бюлетень «Мережа роздрібної торгівлі та ресторанного господарства підприємств станом на 1січня 2015 року». Державна служба статистики України. Київ, 2015. 91 с. 10. **Статистичний** бюлетень «Мережа роздрібної торгівлі та ресторанного господарства підприємств станом на 1 січня 2016 року». Державна служба статистики України. Київ, 2016. 99 с. 11. **Статистичний** бюлетень «Мережа роздрібної торгівлі та ресторанного господарства підприємств станом на 1 січня 2017 року». Державна служба статистики України. Київ, 2017. 69 с. 12. **Осадча Н. В., Петрова Г.Є.** Роль країн Азії у зовнішній торгівлі України. *Вісник економічної науки України*. 2016. № 2 (31). С. 135-139.

References

1. Obsiah rozdribnoho tovarooborotu v Ukrainy u 2016 rotsi [The volume of retail turnover in Ukraine in 2016]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/ [in Ukrainian].

2. Shymko A.V. (2017). Upravlinnia marketynhovymy tekhnolohiiamy v rozdribnii torhivli [Management of marketing technologies in retail trade]. *Candidate's thesis.* Kyiv, KNTEU [in Ukrainian].

3. Lihonenko L.O., Bohoslavets H.M., Piratovskyi H.L. et al. (2009).Transformatsiini protsesy v torhivli Ukrainy [Transformation Processes in Trade of Ukraine]. Kyiv, KNTEU [in Ukrainian].

4. Obsiahy internet-torhivli v Ukraini vyrosly na 32% [Internet trade volumes in Ukraine increased by 32%]. (n.d.). *sd.org.ua*. Retrieved from http://sd.org.ua/news. php? id= 20489 [in Ukrainian].

5. Rynok e-commerce Ukrainy v 2016 godu pokazal polozhitel'nuyu tendentsiyu [The e-commerce market of Ukraine in 2016 showed a positive trend]. *blog. ukrnames.com*. Retrieved from https://blog. ukrnames. com/ internet-biznes/ryinok-e-commerce-ukrain yi-v-2016-godu-pokazal-polozhitel nuyu - tendentsiyu [in Russian].

6. Statystychnyi zbirnyk «Rozdribna torhivlia Ukrainy u 2000–2010 rokakh» [Statistical collection «Retail trade of Ukraine in 2000-2010»]. (2011). Kyiv, Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].

7. Statystychnyi zbirnyk «Rozdribna torhivlia Ukrainy 2015 rotsi» [Statistical Collection «Retail Trade of Ukraine 2015»]. (2016). Kyiv, Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].

8. Statystychnyi biuleten «Merezha rozdribnoi torhivli ta restorannoho hospodarstva pidpryiemstv stanom na 1 sichnia 2014 roku» [Statistical Bulletin "Retail and Restaurant Business Network as of January 1, 2014"]. (2014). Kyiv, Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].

9. Statystychnyi biuleten «Merezha rozdribnoi torhivli ta restorannoho hospodarstva pidpryiemstv stanom na 1sichnia 2015 roku» [Statistical Bulletin "Retail and Restaurant Business Network as of January 1, 2015"]. (2015). Kyiv, Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].

10. Statystychnyi biuleten «Merezha rozdribnoi torhivli ta restorannoho hospodarstva pidpryiemstv stanom na 1 sichnia 2016 roku» [Statistical Bulletin "Retail and Restaurant Business Network as of January 1, 2016"]. (2016). Kyiv, Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].

11. Statystychnyi biuleten «Merezha rozdribnoi torhivli ta restorannoho hospodarstva pidpryiemstv stanom na 1 sichnia 2017 roku» [Statistical Bulletin "Retail and Restaurant Business Network as of January 1, 2017"]. (2017). Kyiv, Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].

12. Osadcha N. V., Petrova H.Ye. (2016). Rol krain Azii u zovnishnii torhivli Ukrainy [The Role of Asian State in Foreign Ukranian Trade]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine,* 2 (31), pp. 135-139 [in Ukrainian].

Ровенська В. В., Буркацький Ю. Ю. Аналіз сучасного стану розвитку торгівельної галузі України

Досліджено сучасний стан торговельної галузі України. Вивчено основні тенденції її розвитку. Розглянуто соціально-економічне значення роздрібної торгівлі. Проаналізовано динаміку й структуру основних показників діяльності підприємств роздрібної торгівлі в Україні за 2000-2016 рр. Визначено перелік факторів, які впливають на функціонування підприємств роздрібної торгівлі сьогодні. Запропоновано перспективи розвитку роздрібної торгівлі.

Ключові слова: роздрібна торгівля, оборот роздрібної торгівлі, роздрібний товарообіг підприємств, торговельна площа магазинів, територіальна організація торгівлі.

Ровенская В. В., Буркацкий Ю. Ю. Анализ современного состояния развития торговой отрасли Украины

Исследовано современное состояние торговой отрасли Украины. Изучены основные тенденции ее развития. Рассмотрено социально-экономическое значение розничной торговли. Проанализирована динамика и структура основных показателей деятельности предприятий розничной торговли в Украине за 2000-2016 гг. Определен перечень факторов, которые влияют на функционирование предприятий розничной торговли сегодня. Предложены перспективы развития розничной торговли.

Ключевые слова: розничная торговля, оборот розничной торговли, розничный товарооборот предприятий, торговая площадь магазинов, территориальная организация торговли.

Rovenska V. Burkatsky Yu. Analysis of modern development of trade industry of Ukraine status

The modern state of trade industry of Ukraine is investigational. Basic her progress trends are studied. The socio-economic value of retail business is considered. A dynamics and structure of basic performance of enterprises of retail business indicators are analysed in Ukraine for 2000-2016. The list of factors that influence on functioning of enterprises of retail business today is certain. The prospects of development of retail business offer.

Keywords: retail business, turn of retail business, retail commodity turnover of enterprises, trade area of shops, territorial organization of trade.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

Менеджмент

УДК 338:656:502(477) doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-151-161

Н. В. Трушкіна,
кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0002-6741-7738,
e-mail: trushkina@nas.gov.ua,
Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ НА ЗАСАДАХ ЗЕЛЕНОЇ ЛОГІСТИКИ

Постановка проблеми. На даний час у глобальному економічному просторі наголошено про курс на «зелену» економіку як ключового вектору розвитку, який сприяє зниженню екологічних загроз, ризиків і дефіциту природних ресурсів. Основу «зеленої» економіки становлять якісно нові бізнес-моделі, які дозволяють учасникам ринку (виробникам, посередникам і споживачам) одержувати економічні вигоди від підприємницької діяльності одночасно із вирішенням глобальних екологічних проблем.

Це відповідає глобальному Порядку денному у галузі розвитку на період до 2030 року, прийнятому на Саміті зі сталого розвитку у вересні 2015 р. Це зазначено і в розроблених ООН «Цілях сталого розвитку 2016-2030 рр.», реалізація яких вимагає формування інноваційного підходу до зеленої трансформації економіки та здійснення моніторингу [1, с. 7].

Забезпечення сталого розвитку транспортно-логістичної системи потребує впровадження інноваційних моделей, організаційно-управлінських і екологічних технологій, які відповідатимуть сучасним трансформаційним перетворенням національної економіки та сприятимуть скороченню негативного впливу транспорту на довкілля. Це має відбуватися в контексті концепції зеленого зростання, яку запропоновано Організацією Економічного Співробітництва та Розвитку. Крім цього, варто відмітити, що функціонування транспортно-логістичної системи має здійснюватися в рамках європейської транспортної політики TEN-T [2], спрямованої, в першу чергу, на ефективне використання ресурсів і скорочення викидів парникових газів. Для цього доцільно запровадити комплекс стратегічних заходів, які полягають у такому: до 2030 р. зменшити наполовину кількість автомобілів на традиційних видах палива в межах міських територій; до 2050 р. повністю відмовитися від їхнього використання; до 2030 р. забезпечити практично повну декарбонізацію міської логістики в основних міських центрах; частка споживання низьковуглекислого екологічного палива в авіації має до 2050 р. зрости до 40%; до 2050 р. також необхідно забезпечити зниження рівня викидів CO_2 по ЄС, що утворюються внаслідок використання бункерного палива на морських суднах, на 40% (за можливістю на 50%).

Згідно з керівними принципами сталого просторового розвитку Європейського континенту, схвалених на 12-й Сесії Європейської конференції міністрів, відповідальних за регіональне планування (7-8 вересня в Ганновері), необхідно сприяти запровадженню найменш шкідливих для навколишнього середовища екологічно безпечних транспортних систем.

Отже, для комплексного вирішення еколого-економічних проблем розвитку транспортно-логістичної системи в Україні необхідно застосовувати концепцію зеленої логістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зелена логістика є одним з актуальних аспектів функціонування в умовах глобалізації світових суб'єктів господарювання, що впливають на довкілля. Поняття «зелена логістика» виникло на основі нового підходу «екологічно раціональне проектування». Воно, в свою чергу, відноситься до концепту сталого розвитку, яке достатньо широко розповсюджено в світі.

Слід зазначити, що бажання підприємств сформувати у споживачів екологічний імідж сприяло розробці концепції сталої логістики, яка включає «зелені» складові та розглядає економічну, соціальну й екологічну діяльність у контексті логістичного управління. На думку дослідників, найближчим часом більшість споживачів віддаватиме перевагу компаніям, що використовують «зелений» транспорт і логістичні рішення. Значна увага корпорацій до «зеленого» аспекту їх логістичної діяльності обумовлено такими тенденціями, як підвищення рівня інформованості споживачів шляхом екологічного маркування; зростання попиту на фахівців з питань захисту довкілля; важливість економічних чинників підтримки навколишнього середовища; політичний вплив і регулювання в цьому напрямі [3, с. 47]. Застосування «зелених» технологій у логістиці стало такою ж необхідністю, як впровадження системи менеджменту якості. Як наслідок, згідно з опитуванням «Зелені тренди» (The Green Trends Survey) у дослідженні «Towards Sustainable Logistics» [4], 59% бізнес-структур підрахували, що «зелене» перевезення їх продукції визнано вирішальним чинником у залученні споживачів у майбутньому.

На основі обстеження компанії PE International (Великобританія) [5] визначено ключові переваги при впровадженні концепції зеленої логістики, до яких віднесено зниження рівня викидів в атмосферу (33% керівників і топ-менеджерів компаній); залучення нових клієнтів або розробка нових продуктів (26% респондентів).

У наукових публікаціях зарубіжних і українських учених приділено значну увагу:

визначенню змісту поняття «зелена логістика», виявленню її основних напрямів впровадження та розвитку в контексті бізнес-концепції кругової економіки [6-12];

формуванню системи сталого управління логістичними операціями [13-16];

застосуванню логістичного підходу, який полягає в оптимальному управлінні економічними потоками й запасами в складних соціально-економічних системах для досягнення цілей з мінімальними витратами [17];

обґрунтуванню необхідності формування екологічно орієнтованого логістичного управління, метою якого є отримання інтегрального еколого-економічного ефекту як результату оптимізації потокових процесів у виробничій логістичній системі, що забезпечуватиме скорочення тривалості логістичного циклу, підвищення екологічної якості продукції, зменшення втрат ресурсів під час зберігання та транспортування, обсягів утворення відходів [18];

визначенню особливостей формування «зелених» логістичних систем міста, до яких віднесено транспортну систему [19].

Разом з тим, незважаючи на таку пильну увагу до окресленої проблеми з боку вчених, актуальним залишається проведення наукових досліджень у напрямі екологічно орієнтованого розвитку транспортно-логістичної системи в Україні на засадах зеленої логістики. Все це значною мірою обумовило вибір теми даного дослідження та його цільову спрямованість.

Мета статті полягає у подальшому розвитку теоретичних положень й обґрунтуванні доцільності застосування зеленої логістики як сучасної концепції трансформації транспортно-логістичної системи в Україні.

Виклад основного матеріалу. Дослідження показують, що трансформація транспортно-логістичної системи України в контексті концепції «зеленого» зростання відбувається недостатньо ефективно. За даними Міністерства фінансів України, питома вага видатків бюджету на охорону навколишнього природного середовища (ОНПС) незначна і становила в 2017 р. 0,7% загального обсягу видатків державного бюджету, що не відповідає Цілям сталого розвитку 2016-2030 рр. Частка сукупних витрат на ОНПС у загальному обсязі ВВП несуттєва і складала в 2017 р. лише 3,1% (табл. 1).

Таблиця 1

Фінансово-економічні показники розвитку сфери охорони навколишнього природного середовища в Україні

Роки	ВВП у постійних цінах 2010 р., млн грн	Сукупні витрати на ОНПС		Видатки бюджету на ОНПС	
		млн грн	частка в обсязі ВВП, %	млн грн	частка в загальному обсязі видатків бюджету, %
2010	1079346,0	13128,1	1,2	2872,4	0,8
2011	1138338,0	18490,4	1,6	3890,7	0,9
2012	1141055,0	20514,0	1,8	5297,9	1,1
2013	1140750,0	20377,9	1,8	5594,2	1,1
2014	1066001,0	21925,6	2,1	3481,7	0,7
2015	961821,0	24591,1	2,6	5529,7	0,8
2016	985299,0	32488,7	3,3	6255,4	0,7
2017	1010173,0	31492,0	3,1	7349,3	0,7

Складено за даними: [20, с. 221, 225].

Частка сукупних витрат на ОНПС у сфері транспорту й складського господарства знизилася за 2012-2017 рр. на 4,4 відсоткових пункти або з 6,2 до 1,8% загального обсягу сукупних витрат на ОНПС. За цей період спостерігалася тенденція скорочення частки капітальних інвестицій у розвиток сфери транспорту й складського господарства на 47,5 відсоткових пункти або з 58,8 до 11,3% загального обсягу сукупних витрат на ОНПС у цій галузі. Частка поточних витрат на ОНПС у сфері транспорту й складського господарства, відповідно, зросла на 47,5 в.п. або з 41,2 до 88,7% загального обсягу сукупних витрат на ОНПС у даному виді економічної діяльності (табл. 2).

Частка поточних витрат на ОНПС у сфері транспорту й складського господарства скоротилася за 2012-2017 рр. на 1,2 відсоткових пункти або з 3,7 до 2,5% загального обсягу поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища. Питома вага витрат на захист оточуючого повітря та клімату в сфері транспорту й складського господарства зменшилася на 0,9 відсоткових пункти або з 2,4 до 1,5% загального обсягу цих витрат за всіма видами економічної діяльності. При цьому частка витрат на захист оточуючого повітря та клімату в сфері транспорту й складського господарства майже не змінювалася і становила в 2017 р. 6,2% у загальному обсязі поточних витрат на ОНПС у цій галузі (у 2012 р. – 6,1%) (табл. 3).

Таблиця 2

Динаміка сукупних витрат на охорону навколишнього природного середовища в сфері транспорту й складського господарства

Роки	Загальний обсяг, млн грн	*У тому числі* в сфері транспорту й складського господарства		*У тому числі*			
				капітальні інвестиції		поточні витрати	
		млн грн	частка, %	млн грн	частка, %	млн грн	частка, %
2012	20514,0	1262,6	6,2	742,1	58,8	520,5	41,2
2013	20377,9	691,6	3,4	197,6	28,6	494,0	71,4
2014	21925,6	330,0	1,5	78,0	23,6	252,0	76,4
2015	24591,1	303,8	1,2	59,0	19,4	244,8	80,6
2016	32488,7	824,9	2,5	96,7	11,7	728,2	88,3
2017	31492,0	575,4	1,8	65,3	11,3	510,1	88,7

Джерело: [20, с. 209-210, 225; 21, с. 135].

Таблиця 3

Динаміка поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища

Роки	Загальний обсяг, млн грн	*У тому числі* в сфері транспорту й складського господарства		*З них* витрати на захист оточуючого повітря й клімату, млн грн	*У тому числі* в сфері транспорту й складського господарства	
		млн грн	частка, %		млн грн	частка, %
2012	13924,7	520,5	3,7	1330,8	31,9	2,4
2013	14339,1	494,0	3,4	1411,1	29,0	2,1
2014	13965,7	252,0	1,8	1234,6	22,6	1,8
2015	16915,5	244,8	1,4	1512,6	60,3	4,0
2016	19095,2	728,2	3,8	1755,4	32,4	1,8
2017	20466,4	510,1	2,5	2086,9	31,8	1,5

Джерело: [20, с. 225; 21, с. 135].

За 2012-2017 рр. питома вага капітальних інвестицій на ОНПС у сфері транспорту й складського господарства знизилася на 10,7 відсоткових пункти або з 11,3 до 0,6% загального обсягу капітальних інвестицій на ОНПС за всіма видами економічної діяльності (табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища

Роки	Загальний обсяг, млн грн	*У тому числі* у сфері транспорту й складського господарства, млн грн	Частка в загальному обсязі капітальних інвестицій, %
2012	6589,3	742,1	11,3
2013	6038,8	197,6	3,3
2014	7959,9	78,0	1,0
2015	7675,6	59,0	0,8
2016	13390,5	96,7	0,7
2017	11025,6	65,3	0,6

Джерело: [20, с. 209-210, 225; 21, с. 135].

За досліджуваний період частка інвестицій в обладнання й устаткування, що пов'язані з екологічно чистими технологіями, в сфері транспорту й складського господарства зменшилася на 20,6 відсоткових пункти або з 21,7 до 1,1% загального обсягу цих інвестицій. Частка інвестицій у комплексні технології із захисту оточуючого повітря та клімату в сфері транспорту й складського господарства скоротилася на 40,2 відсоткових пункти або з 44,2 до 4,0% загального обсягу відповідних інвестицій. При цьому питома вага інвестицій у комплексні технології із захисту оточуючого повітря та клімату в сфері транспорту й складського господарства знизилася на 35,6 відсоткових пункти або з 60,9 до 25,3% загального обсягу інвестицій в обладнання й устаткування, що пов'язані з екологічно чистими технологіями в даній галузі (табл. 5).

За 2010-2017 рр. обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від пересувних джерел забруднення скоротилися на 43,4%, а їх частка в загальному обсязі викидів забруднюючих речовин – з 38,1 до 36,3% або на 1,8 відсоткових пункти (табл. 6).

Як показує аналіз, обсяги викидів діоксиду вуглецю в атмосферне повітря від пересувних джерел забруднення зменшилися в 2017 р. порівняно

Таблиця 5

Динаміка інвестицій в обладнання й устаткування, що пов'язані з комплексними екологічно чистими технологіями

Роки	Загальний обсяг, млн грн	*У тому числі* в сфері транспорту й складського господарства		*З них* інвестиції на захист оточуючого повітря й клімату, млн грн	*У тому числі* в сфері транспорту й складського господарства	
		млн грн	частка, %		млн грн	частка, %
2012	3714,8	806,6	21,7	1112,2	491,5	44,2
2013	3233,9	191,7	5,9	1094,2	142,7	13,0
2014	4638,2	70,8	1,5	428,5	11,0	2,6
2015	4952,2	49,2	1,0	436,0	10,0	2,3
2016	7783,7	82,0	1,1	528,9	25,4	4,8
2017	4183,4	47,5	1,1	300,1	12,0	4,0

Джерело: [21, с. 133].

Таблиця 6

Обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від пересувних джерел забруднення

Роки	Загальний обсяг, тис. т	*У тому числі* пересувні джерела забруднення, тис. т	Частка в загальному обсязі викидів забруднюючих речовин, %
2010	6678,0	2546,4	38,1
2011	6877,3	2502,7	36,4
2012	6821,1	2485,8	36,4
2013	6719,8	2424,7	36,1
2014	5346,2	1996,2	37,3
2015	4521,3	1663,9	36,8
2016	4236,0	1547,9	36,5
2017	3968,7	1440,0	36,3

Джерело: [20, с. 30].

з 2010 р. на 38,2%. Це відбулося у результаті зниження обсягів викидів діоксиду вуглецю в атмосферне повітря автомобільним транспортом на 42,5% і залізничним, авіаційним і водним транспортом – на 23,3%.

Варто відмітити, що частка обсягів викидів діоксиду вуглецю в атмосферне повітря від пересувних джерел забруднення скоротилася на 3,1 відсоткових пункти або з 16,7 до 13,6% загального обсягу викидів діоксиду вуглецю. Це обумовлено зменшенням частки обсягів викидів діоксиду вуглецю автомобільним транспортом на 3,1 відсоткових пункти або з 12,9 до 9,8% загального обсягу викидів діоксиду вуглецю. Питома вага обсягів викидів діоксиду вуглецю в атмосферне повітря залізничним, авіаційним і водним транспортом майже не змінювалася і становила в 2017 р. 3,8% загального обсягу викидів діоксиду вуглецю (табл. 7).

Таблиця 7

Обсяги викидів діоксиду вуглецю в атмосферне повітря від пересувних джерел забруднення

Роки	Загальний обсяг, тис. т	*У тому числі* пересувні джерела забруднення		*У тому числі* за видами транспорту			
				автомобільний транспорт		залізничний, авіаційний, водний транспорт	
		тис. т	частка, %	тис. т	частка, %	тис. т	частка, %
2010	198230,7	33188,9	16,7	25627,3	12,9	7561,6	3,8
2011	235971,3	33749,3	14,3	25449,5	10,8	8299,8	3,5
2012	231997,3	33822,2	14,6	25846,9	11,1	7975,3	3,4
2013	230706,1	33088,1	14,3	25716,8	11,1	7371,3	3,2
2014	194739,8	27813,1	14,3	21180,4	10,9	6632,7	3,4
2015	162071,9	23139,8	14,3	16911,3	10,4	6228,5	3,8
2016	156383,2	21781,5	13,9	15786,7	10,1	5994,8	3,8
2017	150894,1	20502,9	13,6	14736,9	9,8	5766,0	3,8

Джерело: [20, с. 31].

За аналізований період частка обсягів викидів діоксиду вуглецю автомобільним транспортом знизилася на 5,3 відсоткових пункти або з 77,2 до 71,9% загального обсягу викидів діоксиду вуглецю в атмосферне повітря від пересувних джерел забруднення. І, відповідно, частка обсягів викидів діоксиду вуг-

лецю залізничним, авіаційним і водним транспортом збільшилася на 5,3 в.п. або з 22,8 до 28,1% загального обсягу викидів діоксиду вуглецю в атмосферне повітря від пересувних джерел забруднення.

З огляду на вищевикладене, доведено, що впровадження інноваційних логістичних концепцій для дієвого функціонування транспортно-логістичної системи в Україні стримується недостатнім розвитком логістичної інфраструктури, низькою якістю логістичних послуг та їх високою вартістю, обмеженими інвестиційними ресурсами тощо [22]. Це підтверджується й дослідженнями Всесвітнього банку [23], згідно з яким Україна посіла в 2018 р. 69-е місце серед 167 країн світу в рейтингу Індексу ефективності логістики (LPI). При цьому за критерієм «Якість інфраструктури» Україна посіла 105-е місце, а «Якість і компетентність логістичних послуг» – 70-е місце серед 167 країн світу.

У зв'язку з цим сучасні умови господарювання потребують реалізації зеленої логістики як сучасної парадигми трансформації національної транспортно-логістичної системи в контексті сталого розвитку.

Концепція зеленої логістики почала формуватися у світі з середини 80-х років XX ст. з появою поняття «соціальна відповідальність бізнесу». За останні десятиріччя розвитку даного наукового напряму вчені так і не дійшли до загального й однозначного тлумачення терміна «зелена логістика». У науковій літературі існує безліч підходів до розгляду екологічної складової логістики.

Виявлено, що процес становлення й розвитку концепції зеленої логістики був непростим. Так, зарубіжні вчені J.-P. Rodrigue, B. Slack, C. Comtois окреслюють змістовне наповнення категорії «зелена логістика» достатньо широко, безвідносно до предмета й об'єкта дослідження. У рамках даної концепції логістична діяльність зводиться лише до транспортної системи розподілу, що має здійснюватися на екологічних принципах. Крім цього, вони стверджують, що існують певні невідповідності понять «зелений» і «логістика», оскільки стратегії економії витрат часто суперечать принципам охорони довкілля, які зазвичай не враховують екологічні витрати [10, с. 341].

Дослідники у своїх наукових працях [4, 6, 24] довели, що зародження, формування та подальша структуризація «зеленої логістики» тісно переплітається із логістичними принципами. На їх думку, саме «екологізація» логістичної діяльності в майбутньому стане важливим чинником конкурентоспроможності, оскільки більшість споживачів пріоритетними вважатиме компанії, що здійснюють вантажоперевезення «зеленим» транспортом і використовують технології, які зберігають природні ресурси.

У результаті дослідження [25-26] встановлено, що ряд вчених запропонували екологічний напрям логістики називати «еколого орієнтованою логістикою», «екологістикою» або «екологічною логістикою», що вказує на екологічну орієнтацію логістичної діяльності, а також на таку її мету, як створення інтегрованої екологістичної системи.

На основі аналізу літературних джерел [3-19; 27-44] узагальнено наукові погляди до трактування суті й змісту поняття «зелена логістика». Як правило, зарубіжні й українські вчені під цим терміном розуміють:

науковий напрям і один із чинників збереження довкілля, який засновано на ресурсозберігаючих та екологічно безпечних процесів і технологіях;

новий напрям, що передбачає застосування прогресивних технологій логістики та сучасного обладнання з метою мінімізації забруднень і підвищення ефективності використання логістичних ресурсів;

з теоретичної й науково-методичної точки зору підпорядкований функціонал «зеленої» економіки;

логістику, яку заснована на ресурсозберігаючих та екологічно безпечних технологіях;

вид логістики, у якому науково-практична діяльність враховує екологічні аспекти на всіх стадіях руху матеріального й інших відповідних йому потоків з метою зниження деструктивних впливів на навколишнє середовище та оптимізації ресурсоспоживання;

сукупність логістичних підходів до оптимізації переміщень матеріальних потоків (у тому числі потоки відходів і вторинних ресурсів для переробки), транспортних засобів, природних, фінансових, інформаційних, енергетичних і людських ресурсів із застосуванням прогресивних технологій у процесі прийняття управлінських рішень органами місцевого самоврядування з метою створення такого середовища, в якому забезпечуються потреби населення, підвищується ефективність виробництв міського господарства та досягається умова мінімізації негативних наслідків антропогенного втручання в екосистему міста;

у рамках концепції сталого економічного розвитку ефективний підхід до управління ресурсними й енергетичними потоками задля зниження еколого-економічних збитків, що наносяться довкіллю, і забезпечення ефективного інноваційного розвитку виробництва;

систему заходів, яка передбачає застосування енерго- і ресурсозберігаючих технологій логістики та сучасного обладнання в усіх ланках ланцюга поставок товарів з метою мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище та підвищення сукупної споживчої цінності продукції;

екологічно прийнятну й ефективну транспортну систему розподілу;

науково-практичну діяльність, що спрямована на оптимізацію й ефективне управління прямими та зворотними матеріальними й супутніми потоками (інформаційними, фінансовими, потоками відходів, шкідливих викидів, різних природних ресурсів й енергії) з метою мінімізації негативного впливу на стан навколишнього середовища;

науково-практичну діяльність, яка передбачає формування ефективного механізму інтеграції екологічного і соціально-економічного аспектів на всіх етапах планування, проектування й управління ланцюгом поставок товарів з метою мінімізації еколого-економічного збитку та підвищення споживчої цінності продукції за допомогою використання енерго- і ресурсозберігаючих технологій логістики;

виробництво і розподіл продукції на стійкій основі з урахуванням екологічних і соціальних чинників суспільного розвитку;

види діяльності, що пов'язані з екоефективним управлінням руху логістичних потоків продукції, які переміщуються від підприємства до споживача, а також зворотних потоків товарів у системі «постачальник – споживач»;

сукупність дій, пов'язаних із оцінкою та мінімізацією екологічних наслідків логістичної діяльності;

координацію логістичної діяльності суб'єктів ринку з орієнтацією на досягнення економічного й соціально-екологічного ефекту шляхом застосування енерго- і ресурсозберігаючих технологій.

Отже, на основі проведеного аналізу термінологічного апарату з обраної тематики згідно з різними науковими концепціями надано авторське формулювання терміна «зелена логістика», під яким пропонується розглядати вид господарської діяльності, яка включає процеси матеріально-технічного постачання, складування, екологічно безпечного зберігання, виробництва, обслуговування споживачів, транспортування, збуту готової продукції, рециклінгу (вторинної переробки й утилізації відходів), що дозволяє зменшити негативний вплив на екосистему та довкілля.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Виходячи з вищевикладеного, можна дійти такого висновку. На сучасному етапі необхідним є впровадження і розвиток концепції зеленої логістики, яка дозволяє поєднати в єдину систему екологію й економіку задля збереження довкілля та трансформації транспортно-логістичної системи із використанням екологічно чистих технологій.

Головними принципами даної концепції мають стати застосування комплексного підходу до управління логістичними потоками; раціональне використання ресурсів (виробничі, фінансові, енергетичні, інформаційні); мінімальне використання сировини й упаковки, які не підлягають вторинній переробці; економічно обґрунтоване й екологічно безпечне транспортування та складування матеріальних ресурсів; максимальне використання відходів виробництва, тари й упаковки як вторинної сировини або їх екологічно безпечна утилізація; оптимізація витрат на організацію процесів логістичної діяльності; мінімізація ризиків при функціонуванні транспортно-логістичних систем; підвищення рівня екологічної освіти й відповідальності персоналу; впровадження інноваційних технологій задля зниження екологічного навантаження на довкілля; застосування інформаційних систем і цифрових технологій у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Реалізація концепції зеленої логістики сприятиме сталому розвитку транспортно-логістичної системи в Україні за рахунок узгодженості дій між учасниками логістичного ланцюга; ефективної організації логістичних процесів (складування, транспортування, зберігання тощо); раціонального й оптимального руху матеріальних, транспортних, інформаційних і фінансових потоків; зростання обсягів інвестицій; підвищення якості логістичних послуг і обслуговування споживачів; скорочення витрат на логістичну діяльність і рівня ризиків від її здійснення; формування сучасної логістичної інфраструктури.

У подальшому планується розробити організаційно-економічний механізм реалізації концепції зеленої логістики з метою підвищення ефективності розвитку транспортно-логістичної системи в Україні, що має відповідати сучасним умовах господарювання.

Література

1. **Доповідь** про зелену трансформацію в Україні на основі показників зеленого зростання ОЕСР. Київ: Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2016. 60 с. 2. **Белая** книга – Транспорт. Стратегический план для единой европейской транспортной зоны: в направлении к конкурентоспособной и ресурсоэффективной транспортной системе. Люксембург: Бюро официальных публикаций Европейского Союза, 2011. 28 с. 3. **Кизим А., Кабертай Д.** Современные тренды «зеленой» логистики в условиях глобализации. *Логистика*. 2013. № 1. С. 46-49. 4. **Christof Dr., Ehrhart E.** Delivering Tomorrow: Towards Sustainable Logistics. Bonn, Germany: Deutsche Post AG, 2012. 151 p. 5. **McKinnon A., Browne M., Whiteing A., Piecyk A.** Green Logistics. Improving the Environmental Sustainability of Logistics. 3nd ed. London: Published by Kogan Page, 2010. 72 p. 6. **Baumgarten H.** Supply Chain Steuerung und Services. Logistik Dienstleister managen globale Netzwerke. Best Practices. Berlin: Springer, Auflage, 2004. 292 p. 7. **Dekker R., Bloemhof J., Mallidis I.** Operations Research for Green Logistics – an overview of aspects, issues, contributions and challenges. *European Journal of Operational Research*. 2012. Vol. 219 (3). P. 671-679. 8. **Janbo Li, Songxian Liu.** The Form of Ecological Logistics and Its Relationship Under the Globalization. *Ecological Economy*. 2008. No 4. P. 290-298. 9. **Murphy P.R., Braunschweig R.F., Charles D.** Green Logistics: Comparative views of environmental progressives, moderates and conservatives. *Journal of Business Logistics*. 1996. No 1. P. 87-102. 10. **Rodrigue J.-P., Slack B., Comtois C.** Green Logistics (the Paradoxes of). The Handbook of Logistics and Supply Chain Management. London: Pergamon, 2001. P. 339-350. 11. **Rogers D., Tibben-Lembke R.** An examination of reverse logistics practices. Journal of Business Logistics. 2001. No 22 (2). P. 129-145.

12. **Srivastava S.K.** Green Supply chain management: A state of the art literature review. *International Journal of Management Reviews*. 2007. Vol. 91. P. 53-80. 13. **Dowlatshahis S.** A strategic framework for the design and implementation of remanufacturing operations in reverse logistics. *International Journal of Production Research*. 2005. Vol. 43 (16). P. 3455-3480. 14. **Gunasekaran A., Irani Z.** Sustainable Operations Management: design, modeling and analysis. *Journal of the Operational Research Society*. 2014. Vol. 65. P. 801-805. DOI: 10.1057/jors.2014.26. 15. **McLeod F., Hickford A., Maynard S., Cherrett T., Allen J.** Developing innovative and more sustainable approaches to reverse logistics for the collection, recycling and disposal of waste products from urban centers: Literature review and identification of opportunities. London: University of Southampton, University of Westminster, 2010. 149 p. 16. **Starostka-Patyk M., Grabara J.K.** Reverse logistics processes in industrial waste management as an element of sustainable development. *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*. 2010. Vol. 12 (2). P. 698-707. 17. **Мороз О.Д.** Досвід Німеччини у створенні регіональних логістичних центрів. *Економічні науки: зб. наук. праць. Сер. Регіональна економіка*. Луцьк: ЛНТУ, 2008. Вип. 5 (17). Ч. 4. С. 398-404. 18. **Мішенін Є., Коблянська І.** Логістичне управління промисловим виробництвом у контексті розвитку «зеленої» економіки в Україні. *Економіст*. 2012. № 1. С. 8-12. 19. **Аверкина М.Ф.** Особливості формування «зелених» логістичних систем міст України. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 1 (163). С. 215-219. 20. **Довкілля** України за 2017 рік: стат. зб. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 225 с. 21. **Діяльність** суб'єктів господарювання за 2017 рік: стат. зб. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 139 с. 22. **Трушкіна Н.В.** Формування інтегрованої транспортно-логістичної системи в Україні: фінансово-правовий аспект. *Emergence of public development: financial and legal aspects*: monograph / Yu. Pasichnyk and etc.; Coventry University; The Academy of Economic Science of Ukraine. Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom, 2019. P. 619-629. 23. **Connecting** to Compete 2018. Trade Logistics in the Global Economy. The Logistics Performance Index and Its Indicators / J.-F. Arvis, l. Ojala, C. Wiederer, B. Shepherd, A. Raj, K. Diarabayeva, T. Kliski. Washington, DC, The International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank, 2018. 82 p. 24. **Kümmetsteiner G.** Handbuch «Ökologistik». Hochschule Amberg-Weiden, 2011. 115 p. 25. **Trushkina N.** Green logistics as a tool to improve the quality of life in conditions of globalization. *Contemporary Problems of Improve Living Standards in a Globalized World*: Volume of Scientific Papers / The Academy of Management and Administration in Opole. Opole: Publishing House WSZiA, 2018. P. 147-152. 26. **Zaloznova Yu., Kwilinski A., Trushkina N.** Reverse logistics in a system of the circular economy: theoretical aspect. *Economic Herald of the Donbas*. 2018. No 4 (54). P. 29-37. 27. **Brdulak H., Michniewska K.** Zielona logistyka, ekologistyka, zrownowa zony rozwoj w logistyce. *Koncepcje i strategie logistyczne. Logistyka*. 2009. No 4. P. 8-15. 28. **Sbihi A., Eglese R.W.** Combinatorial optimization and Green Logistics. *Annals of Operations Research*. 2009. Vol. 175(1). P. 159-175. *DOI*: 10.1007/s10479-009-0651-z. 29. **Mesjasz-Lech A.** Efektywnosc okonomiczna i sprawnosc ekologiczna logistyki zwrotnei. Czestochowa: Published by Technical University of Czestochowa, 2011. P. 43-46. 30. **Ubeda S., Arcelus F., Faulin J.** Green logistics at Eroski: A case study. *International Journal of Production Economics*. 2011. Vol. 131(1). P. 44–51. *DOI*: 10.1016/ j.ijpe.2011.04.041. 31. **Lai K., Wong C.W.** Green logistics management and performance: Some empirical evidence from Chinese manufacturing exporters. *Omega*. 2012. Vol. 40(3). P. 267–282. *DOI*: 10.1016/j.omega. 2012.07.002. 32. **Ćirović G., Pamučar D., Božanić D.** Green logistic vehicle routing problem: Routing light delivery vehicles in urban areas using a neuro-fuzzy model. *Expert Systems with Applications*. 2014. Vol. 41(9). P. 4245–4258. *DOI*: 10.1016/ j.eswa.2014.01.005. 33. **Harris I., Mumford C.L., Naim M.M.** A hybrid multi-objective approach to capacitated facility location with flexible store allocation for green logistics modeling. *Transportation Research Part E. Logistics and Transportation Review*. 2014. No 66. P. 1–22. *DOI*: 10.1016/j.tre.2014.01.010. 34. **Jedliński M.** The Position of Green Logistics in Sustainable Development of a Smart Green City. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2014. No 151. P. 102–111. *DOI*: 10.1016/j.sbspro. 2014.10.011. 35. **Seroka-Stolka O.** The Development of Green Logistics for Implementation Sustainable Development Strategy in Companies. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2014. No 151. P. 302–309. DOI: 10.1016/j.sbspro.2014. 10.028. 36. **Zhang S., Lee C., Chan H., et al.** Swarm intelligence applied in green logistics: A literature review. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*. 2015. No 37. P. 154–169. *DOI*: 10.1016/j.engappai.2014.09.007. 37. **Тамбовцев А., Тамбовцева Т.** Зеленая логистика для устойчивого развития. *Управление и устойчивое развитие*. 2011. № 2. С. 197-203. 38. **Герасимчук З.В., Аверкина М.Ф.** Інституційне забезпечення «зеленої логістики» в місті. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 11 (137). С. 161-168. 39. **Чеклов В.Ф., Чеклова В.М.** Передумови розвитку «зеленої» логістики на залізничному транспорті. *Технологический аудит и резервы производства*. 2014. № 1/3 (15). С. 43-45. 40. **Гурч Л.М., Хмара Л.Є.** Розвиток «зеленої логістики» в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. Вип. 811. С. 86-91. 41. **Григорак М.Ю., Варенко Ю.В.** Принципы «зеленой логистики» в деятельности логистических провайдеров. URL: http://www.aticmd.md/wp-content/uploads/2014/04/V_2_ 17_ MMOTI_Grigorac_Varenko.pdf. 42. **Зарецкая Л.М.** Исследование возможностей применения «зеленых» технологий при управлении цепями поставок. *Торгово-экономический журнал*. 2015. № 2(2). С. 91-100. *DOI:* 10.18334/tezh.2.2.570. 43. **Єгоращенко І.В.** Впровадження «зеленої» (екологічної) логістики суб'єктів господарювання. *Економіка. Фінанси. Право*. 2016. № 9. С. 10-14. 44. **Поручинська І.В.** Передумови впровадження «зеленої» логістики на автомобільному та залізничному транспорті Волинської області. *Молодий вчений*. 2017. № 3 (43). С. 53-56.

References

1. *Dopovid' pro zelenu transformatsiiu v Ukraini na osnovi pokaznykiv zelenoho zrostannia OESR* [Report on Green Transformation in Ukraine Based on OECD Green Growth Indicators] (2016). Kyiv, Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine, 60 p. (in Ukrainian).
2. *Belaja kniga – Transport. Strategicheskij plan dlja edinoj evropejskoj transportnoj zony: v napravlenii k konkurentosposobnoj i resursojeffektivnoj transportnoj sisteme* [White Book – Transport. Strategic plan for a single European transport zone: towards a competitive and resource-efficient transport system] (2011). Luxembourg, European Union Official Publications Bureau, 28 p. (in Russian).
3. Kizim, A., Kabertaj, D. (2013). Sovremennye trendy «zelenoj» logistiki v uslovijah globalizacii [Modern trends in green logistics in the context of globalization]. *Logistics*, No 1, pp. 46-49. (in Russian).
4. Christof, Dr. & Ehrhart, E. (2012). *Delivering Tomorrow: Towards Sustainable Logistics*. Bonn, Germany, Deutsche Post AG, 151 p.
5. McKinnon, A., Browne, M., Whiteing, A., Piecyk, A. (2010). Green Logistics. Improving the Environmental Sustainability of Logistics. 3nd ed. London, Published by Kogan Page, 72 p.
6. Baumgarten, H. (2004). *Supply Chain Steuerung und Services. Logistik Dienstleister managen globale Netzwerke*. Best Practices. Berlin, Springer, Auflage, 292 p.
7. Dekker, R., Bloemhof, J. & Mallidis, I. (2012). Operations Research for Green Logistics – an overview of aspects, issues, contributions and challenges. *European Journal of Operational Research*, Vol. 219 (3), pp. 671-679.
8. Janbo, Li, Songxian, Liu. (2008). The Form of Ecological Logistics and Its Relationship Under the Globalization. *Ecological Economy*, No 4, pp. 290-298.
9. Murphy, P.R., Braunschweig, R.F., Charles, D. (1996). Green Logistics: Comparative views of environmental progressives, moderates and conservatives. *Journal of Business Logistics*, No 1, pp. 87-102.
10. Rodrigue, J.-P., Slack, B., Comtois, C. (2001). *Green Logistics (the Paradoxes of). The Handbook of Logistics and Supply Chain Management*. London, Pergamon, pp. 339-350.
11. Rogers, D., Tibben-Lembke, R. (2001). An examination of reverse logistics practices. *Journal of Business Logistics*, No 22 (2), pp. 129-145.
12. Srivastava, S.K. (2007). Green Supply chain management: A state of the art literature review. *International Journal of Management Reviews*, Vol. 91, pp. 53-80.
13. Dowlatshahis, S. (2005). A strategic framework for the design and implementation of remanufacturing operations in reverse logistics. *International Journal of Production Research*, Vol. 43 (16), pp. 3455-3480.
14. Gunasekaran, A. & Irani, Z. (2014). Sustainable Operations Management: design, modeling and analysis. *Journal of the Operational Research Society*, Vol. 65, pp. 801-805. *DOI:* 10.1057/jors.2014.26.
15. McLeod, F., Hickford, A., Maynard, S., Cherrett, T., Allen, J. (2010). *Developing innovative and more sustainable approaches to reverse logistics for the collection, recycling and disposal of waste products from urban centers: Literature review and identification of opportunities*. London, University of Southampton, University of Westminster, 149 p.
16. Starostka-Patyk, M., Grabara, J.K. (2010). Reverse logistics processes in industrial waste management as an element of sustainable development. *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*, Vol. 12 (2), pp. 698-707.
17. Moroz, O.D. (2008). Dosvid Nimechchyny u stvorenni rehional'nykh lohistychnykh tsentriv [Experience of Germany in Creation of Regional Logistics Centers]. *Economic sciences: collection of research papers. Series Regional Economy*, Issues 5 (17), Part 4. Lutsk, Lutsk National Technical University, pp. 398-404. (in Ukrainian).
18. Mishenin, Y., Koblyanska, I. (2012). Lohistychne upravlinnia promyslovym vyrobnytstvom u konteksti rozvytku «zelenoi» ekonomiky v Ukraini [Logistical Management of Industrial Production in the Context of Development of «Green» Economy in Ukraine]. *Economist*, No. 1, pp. 8-12. (in Ukrainian).
19. Averkina, M.F. (2015). Osoblyvosti formuvannia «zelenykh» lohistychnykh system mist Ukrainy [Features of Formation of «Green» Logistics Systems of Cities of Ukraine]. *Current Problems of Economy*, No. 1 (163), pp. 215-219. (in Ukrainian).
20. *Dovkillia Ukrainy za 2017 rik: stat. zb.* [Environment of Ukraine 2017: statistical yearbook] (2018). Kyiv: State Statistics Service of Ukraine, 225 p. (in Ukrainian).
21. *Diial'nist' sub'iektiv hospodariuvannia za 2017 rik: stat. zb.* [Activity of Business Entities 2017: statistical publication] (2018). Kyiv: State Statistics Service of Ukraine, 139 p. (in Ukrainian).
22. Trushkina, N.V. (2019). Formuvannia intehrovanoi transportno-lohistychnoi systemy v Ukraini: finansovo-pravovyj aspect [Formation of an integrated transport and logistics system in Ukraine: financial and legal aspect]. *Emergence of public development: financial and legal aspects*: monograph / Yu. Pasichnyk and etc.; Coventry University; The Academy of Economic Science of Ukraine. Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom, pp. 619-629.
23. Arvis, J.-F., Ojala, l., Wiederer, C., Shepherd, B., Raj, A., Diarabayeva, K., Kliski, T. (2018). *Connecting to Compete 2018. Trade Logistics in the Global Economy. The Logistics Performance Index and Its Indicators*. Washington, DC, The International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank, 82 p.
24. Kümmetsteiner, G. (2011). *Handbuch «Ökologistik»*. Hochschule Amberg-Weiden, 115 p.
25. Trushkina, N. (2018). Green logistics as a tool to improve the quality of life in conditions of globalization. *Contemporary Problems of Improve Living Standards in a Globalized World*: Volume of Scientific Papers / The Academy of Management and Administration in Opole. Opole, Publishing House WSZiA, pp. 147-152.
26. Zaloznova, Yu., Kwilinski, A., Trushkina, N. (2018). Reverse logistics in a system of the circular economy: theoretical aspect. *Economic Herald of the Donbas*, No 4 (54), pp. 29-37.

27. Brdulak, H., Michniewska, K. (2009). Zielona logistyka, ekologistyka, zrownowa zony rozwoj w logistyce. *Koncepcje i strategie logistyczne. Logistyka*, No 4, pp. 8-15.

28. Sbihi, A., Eglese, R.W. (2009). Combinatorial optimization and Green Logistics. *Annals of Operations Research*, Vol. 175(1), pp. 159-175. DOI: 10.1007/ s10479-009-0651-z.

29. Mesjasz-Lech, A. (2011). *Efektywnosc okonomiczna i sprawnosc ekologiczna logistyki zwrotnei*. Czestochowa, Published by Technical University of Czestochowa, pp. 43-46.

30. Ubeda, S., Arcelus, F., Faulin, J. (2011). Green logistics at Eroski: A case study. *International Journal of Production Economics*, Vol. 131(1), pp. 44–51. *DOI*: 10.1016/j.ijpe.2011.04.041.

31. Lai, K., Wong, C.W. (2012) Green logistics management and performance: Some empirical evidence from Chinese manufacturing exporters. *Omega*, Vol. 40(3), pp. 267–282. *DOI*: 10.1016/j.omega.2012.07.002.

32. Ćirović, G., Pamučar, D., Božanić, D. (2014). Green logistic vehicle routing problem: Routing light delivery vehicles in urban areas using a neuro-fuzzy model. *Expert Systems with Applications*, Vol. 41(9), pp. 4245–4258. *DOI*: 10.1016/j.eswa.2014.01.005.

33. Harris, I., Mumford, C.L., Naim, M.M. (2014). A hybrid multi-objective approach to capacitated facility location with flexible store allocation for green logistics modeling. *Transportation Research Part E. Logistics and Transportation Review*, No 66, pp. 1–22. *DOI*: 10.1016/ j.tre.2014.01.010.

34. Jedliński, M. (2014). The Position of Green Logistics in Sustainable Development of a Smart Green City. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, No 151, pp. 102–111. *DOI*: 10.1016/j.sbspro.2014.10.011.

35. Seroka-Stolka, O. (2014). The Development of Green Logistics for Implementation Sustainable Development Strategy in Companies. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, No 151, pp. 302–309. *DOI*: 10.1016/ j.sbspro.2014.10.028.

36. Zhang, S., Lee, C., Chan, H., et al. (2015). Swarm intelligence applied in green logistics: A literature review. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, No 37, pp. 154–169. *DOI*: 10.1016/j.engappai.2014.09.007.

37. Tambovtsev, A., Tambovtseva, T. (2011). Zelenaja logistika dlja ustojchivogo razvitija [Green Logistics for Sustainable Development]. *Governance and Sustainable Development*, No 2, pp. 197-203. (in Russian).

38. Herasymchuk, Z.V., Averkina, M.F. (2012). Instytutsijne zabezpechennia «zelenoi lohistyky» v misti [Institutional Provision of «Green Logistics» in the City]. *Current Problems of Economy*, No. 11 (137), pp. 161-168. (in Ukrainian).

39. Cheklov, V.F., Cheklova, V.M. (2014). Peredumovy rozvytku «zelenoi» lohistyky na zaliznychnomu transporti [Prerequisites of Development of «Green» Logistics in Railway Vehicles]. *Process Audit and Production Reserves*, No. 1/3 (15), pp. 43-45. (in Ukrainian).

40. Hurch, L.M., Khmara, L.Y. (2014). Rozvytok «zelenoi lohistyky» v Ukraini [Development of «Green Logistics» in Ukraine]. *Bulletin of the National University Lviv Polytechnic*, Issues 811, pp. 86-91. (in Ukrainian).

41. Grigorak, M.Yu., Varenko, Yu.V. (2014). Principy «zelenoj logistiki» v dejatel'nosti logisticheskih provajderov [The principles of «green logistics» in the activities of logistics providers]. URL: http://www.aticmd.md/wp-content/uploads/2014/04/V_2_17_MMOTI_ Grigorac_ Varenko.pdf. (in Russian).

42. Zaretskaya, L.M. (2015). Issledovanie vozmozhnostej primenenija «zelenyh» tehnologij pri upravlenii cepjami postavok [Study of the possibilities of applying «green» technologies in supply chain menegement]. Trade and Economic Journal, No 2(2), pp. 91-100. DOI: 10.18334/tezh.2.2.570. (in Russian).

43. Yehorashchenko, I.V. (2016). Vprovadzhennia «zelenoi» (ekolohichnoi) lohistyky sub'iektiv hospodariuvannia [Implementation of «Green» (Environmental) Logistics of Business Entities]. *Economics. Finance. Law*, No. 9, pp. 10-14. (in Ukrainian).

44. Poruchynska, I.V. (2017). Peredumovy vprovadzhennia «zelenoi» lohistyky na avtomobil'nomu ta zaliznychnomu transporti Volyns'koi oblasti [Prerequisites of Implementation of «Green» Logistics in Motor and Railway of Volyn Region]. *Young scientist*, No. 3 (43), pp. 53-56. (in Ukrainian).

Трушкіна Н. В. Трансформація транспортно-логістичної системи в Україні на засадах зеленої логістики

У сучасних умовах інтенсивного розвитку циркулярної економіки актуалізуються питання охорони навколишнього природного середовища у транспортній сфері та при організації логістичної діяльності. Забезпечення сталого розвитку транспортно-логістичної системи потребує впровадження інноваційних моделей, організаційно-управлінських і екологічних технологій, які відповідатимуть сучасним трансформаційним перетворенням національної економіки та сприятимуть скороченню негативного впливу транспорту на довкілля. Це має відбуватися в контексті концепції «зеленого» зростання та відповідати європейській транспортній політиці TEN-T, спрямованої на ефективне використання ресурсів і скорочення викидів парникових газів.

У результаті дослідження виявлено ключові еколого-економічні проблеми розвитку транспортно-логістичної системи в Україні. Доведено, що дієвим інструментом трансформації національної транспортно-логістичної системи є зелена логістика.

На основі аналізу й узагальнення існуючих наукових підходів до визначення терміна «зелена логістика» встановлено, що під ним розглядається науковий напрям; чинник збереження довкілля за допомогою екологічно чистих технологій; складова зеленої економіки; вид логістики, яку засновано на ресурсозберігаючих та екологічно безпечних технологіях; ефективний підхід до управління ресурсними й енергетичними потоками задля зниження еколого-економічних збитків; господарська діяльність; науково-практична діяльність; вид діяльності, яка пов’язана з екоефективним управлінням руху логістичних потоків продукції; інструмент забезпечення екологічної безпеки екосистеми; сукупність логістичних підходів до оптимізації потоків відходів і ресурсів; екологічно прийнятна транспортна

система розподілу; координація логістичної діяльності задля досягнення сталого розвитку.

При цьому більшість науковців ототожнюють поняття «зелена» та «екологічна логістика», під якою розуміється науковий напрям, що передбачає використання сучасних інноваційний логістичних технологій; сукупність дій, спрямованих на мінімізацію екологічних наслідків логістичної діяльності; інтегроване управління логістичними процесами (виробництво, складування, транспортування відходів); підсистема управління потоками продукції від постачальника до споживача з мінімальним впливом на довкілля.

Надано авторське формулювання поняття «зелена логістика» як виду господарської діяльності, яка включає процеси матеріально-технічного постачання, складування, екологічно безпечного зберігання, виробництва, обслуговування споживачів, транспортування, збуту готової продукції, рециклінгу (вторинної переробки й утилізації відходів), що дозволяє зменшити негативний вплив на екосистему та довкілля.

Реалізація принципів й інструментів зеленої логістики сприяє мінімізації витрат на процес проходження логістичних потоків з одночасною підтримкою необхідного рівня екологічної безпеки, що є однією із важливих вимог до впровадження інтегрованих транспортно-логістичних систем у сучасних умовах розвитку циркулярної економіки.

Ключові слова: транспортно-логістична система; трансформація; сталий розвиток; зелена логістика; екологічна логістика; концепція «зеленого» зростання; зелена економіка; циркулярна економіка.

Трушкина Н. В. Трансформация транспортно-логистической системы в Украине на принципах зеленой логистики

В современных условиях интенсивного развития циркулярной экономики актуализируются вопросы охраны окружающей природной среды в транспортной сфере и при организации логистической деятельности. Обеспечение устойчивого развития транспортно-логистической системы требует внедрения инновационных моделей, организационно-управленческих и экологических технологий, отвечающих современным трансформационным преобразованиям национальной экономики и способствовать сокращению негативного воздействия транспорта на окружающую среду. Это должно происходить в контексте концепции «зеленого» роста и соответствовать европейской транспортной политике TEN-T, направленной на эффективное использование ресурсов и уменьшение выбросов парниковых газов.

В результате исследования выявлены ключевые эколого-экономические проблемы развития транспортно-логистической системы в Украине. Доказано, что действенным инструментом трансформации национальной транспортно-логистической системы является зеленая логистика.

На основе анализа и обобщения существующих научных подходов к определению термина «зеленая логистика» установлено, что под ним рассматривается научное направление; фактор сохранения окружающей среды с помощью экологически чистых технологий; составляющая зеленой экономики; вид логистики, основанной на ресурсосберегающих и экологически безопасных технологиях; эффективный подход к управлению ресурсными и энергетическими потоками для снижения эколого-экономического ущерба; хозяйственная деятельность; научно-практическая деятельность; вид деятельности, связанной с экоэффективным управлением движения логистических потоков продукции; инструмент обеспечения экологической безопасности экосистемы; совокупность логистических подходов к оптимизации потоков отходов и ресурсов; экологически приемлемая транспортная система распределения; координация логистической деятельности для достижения устойчивого развития.

При этом большинство ученых отождествляют понятия «зеленая» и «экологическая логистика», под которой понимается научное направление, предусматривающее использование современных инновационный логистических технологий; совокупность действий, направленных на минимизацию экологических последствий логистической деятельности; интегрированное управление логистическими процессами (производство, складирование, транспортировка отходов); подсистема управления потоками продукции от поставщика к потребителю с минимальным влиянием на окружающую среду.

Предложен авторский подход к формулировке понятия «зеленая логистика» как вида хозяйственной деятельности, включающей процессы материально-технического снабжения, складирования, экологически безопасного хранения, производства, обслуживания потребителей, транспортировки, сбыта готовой продукции, рециклинга (вторичной переработки и утилизации отходов), что позволяет уменьшить негативное влияние на экосистему и окружающую среду.

Реализация принципов и инструментов зеленой логистики способствует минимизации затрат на процесс прохождения логистических потоков с одновременным поддержанием необходимого уровня экологической безопасности, что является одной из важных требований к внедрению интегрированных транспортно-логистических систем в современных условиях развития циркулярной экономики.

Ключевые слова: транспортно-логистическая система; трансформация; устойчивое развитие; зеленая логистика; экологическая логистика; концепция «зеленого» роста; зеленая экономика; циркулярная экономика.

Trushkina N. Transformation of the transport and logistics system in Ukraine on green logistics

In today’s conditions of intensive development of the circular economy the issues of environmental protection in the transport sphere and organization of logistics activities are actualized. Ensuring sustainable development of the transport and logistics system requires the introduction of innovative models, organizational and managerial and environmental technologies that will meet the modern transformational transformations of the national economy and contribute to reducing the negative impact of transport on the environment. This should take place in the context of the green growth concept and in line with European

transport policy TEN-T, aimed at efficient use of resources and reduction of greenhouse gas emissions.

As a result of the research, key environmental and economic problems of sustainable development of the transport and logistics system in Ukraine were identified. It is proved that green logistics is an effective tool for transforming the functioning of the national transport and logistics system. The evolutionary development and stages of formation of the concept of «green» logistics have been studies.

On the basis of analysis and generalization of existing scientific approaches to the definition of the term «green logistics» it is established that under it the scientific direction is considered; the factor of environmental protection by using environmentally friendly technologies; a component of the green economy; a kind of logistics based on resource-saving and environmentally sound technologies; an effective approach to managing resource and energy flows in order to reduce environmental and economic losses; economic activity; scientific and practical activity; type of activity related to the efficient management of the flow of logistic flows of products; ecological safety ecosystem security tool; a set of logistic approaches to the optimization of waste streams and resources; ecologically acceptable transport system of distribution; coordination of logistics activities in order to achieve sustainable development.

At the same time, most scientists identify the concept of «green» and «ecological logistics», which refers to the scientific direction, which involves the use of modern innovative logistics technologies; a set of actions aimed at minimizing the environmental consequences of logistics activities; Integrated management of logistics processes (production, warehousing, transportation of waste); a subsystem of product flow management from supplier to customer with minimal impact on the environment.

The author's interpretation of the concept of «green logistics» is formulated as a type of economic activity, which includes the processes of material and technical supply, storage, environmentally safe storage, production, service consumers, transportation, sale of finished products, recycling (recycling and recycling), which reduces negative impact on ecosystem and environment.

Implementation of the principles and tools of green logistics contributes to minimizing the costs of the process of passing logistics flows while maintaining the necessary level of environmental safety, which is one of the important requirements for the introduction of integrated transport and logistics systems in the current conditions of development of the circular economy.

Keywords: transport and logistics system; transformation; sustainable development; green logistics; ecological logistics; concept of «green» growth; green economy; circular economy.

Стаття надійшла до редакції 05.06.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

УДК 338.58:658(477) doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-162-169

С. О. Колесников,
кандидат фізико-математичних наук,
ORCID 0000-0002-9538-8858,
Донбаська державна машинобудівна академія, м. Краматорськ

ОСОБЛИВОСТІ ОПТИМІЗАЦІЇ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Сьогодні Україна характеризується досить складним економічним становищем, яке виявляється у процесах інфляції, збільшенні безробітного населення, диспропорціях міжфінансових та реальних секторів економіки, зростанні зовнішнього боргу та зниженні ВВП. В Україні спостерігається зменшення інвестиційної активності внаслідок недосконалої законодавчої бази та несприятливого інвестиційного клімату. В таких умовах керівництву підприємств необхідно використовувати нові інструменти та методи управління бізнес-процесами, які зумовлені негативними внутрішніми та зовнішніми чинниками в економіці, зростанням конкуренції, постійними змінами в середовищі виробничих відносин. Тобто нині в Україні та світі спостерігається збільшення ролі використання сучасних методів оптимізації бізнес-процесів на підприємствах.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню управління бізнес-процесами присвятили свої праці вітчизняні та зарубіжні вчені: Н. Палмер, Т. Бенедікт, О. Самарін, М. Роуз, А. Белайчук та В. Єліфьоров. Зокрема, автори Ю. Романенков та Т. Зєйнієв розкривають їх важливість в формуванні та реалізації довгострокової стратегії розвитку та управління підприємством [1]. Розгляд стратегічного управління бізнес-процесами віднайшов своє відображення в працях К. Міхєєнко, де обґрунтовується вплив оптимізації їх функціонування на капіталізацію підприємств в довгостроковій перспективі [2].

Наукові дослідження та практичні розробки закордонних та вітчизняних вчених, присвячені проблемам процесного управління, аналізу, оптимізації бізнес-процесів: Дж. Харрінгтона, С. Кук, Б. Андерсена, К. Еселінга, Х. Німвегена, А. Шеєра, В. Єліферова, В. Репіна, В. Єфімова, І. Ткаченко, І. Кізікова. Вагомий внесок у розвиток концепції процесного управління здійснив Дж. Харрінгтон, вперше ввівши поняття «поліпшення бізнес-процесів» та наддавши практичні рекомендації щодо застосування прийомів та методів зміни та перепроектування бізнес-процесів. Незважаючи на велику зацікавленість науковців та дослідників до питання визначення сутності та удосконалення бізнес-процесів, комплексний підхід до зазначених питань у науковій літературі відсутній. Для вирішення поставлених питань потрібно комплексно розглянути методи удосконалення бізнес-процесів, а також зазначити сутність та особливості бізнес-процесів підприємства.

Метою статті є розгляд та обґрунтування особливостей оптимізації бізнес-процесів та реалізації стратегічного управління бізнес-процесами інноваційно-орієнтованого розвитку підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інноваційний розвиток передбачає реалізацію бізнес-процесів, оскільки під час нього здійснюються як стратегічні, так і оперативні заходи. У разі стратегічного управління бізнес-процесами інноваційного розвитку має бути врахований рівень та якість інноваційного потенціалу, достатнього для їх реалізації (рис. 1). Доцільно для оптимізації бізнес-процесів прогнозувати фінансовий результат та витрати пов'язані з заходами інноваційно-орієнтованого розвитку. При цьому, оптимізація має охоплювати не лише процеси, але й міжфункціональні зв'язки між ними. Ризики інноваційного розвитку, зумовлені низькою продуктивністю бізнес-процесів, мають підлягати стратегічному управлінню шляхом забезпечення гнучкості системи функцій та сприйнятливості інноваційних змін їх учасниками [3].

Аналіз розвитку та діяльності вітчизняних підприємств свідчить про необхідність впровадження структурно-якісної оптимізації бізнес-процесів на фоні філософії психологічно-мотиваційного підґрунтя в управлінні підприємством. Ідея полягає у впровадженні інноваційних технологій і досягненні максимальної якості бізнес-процесів з використанням таких методів, які дадуть змогу встановлювати баланс між задоволенням споживачів і конкуруючими силами, з одного боку, та показниками ефективності бізнес-процесів, з іншого боку [6, с. 12]. Досвід провідних корпорацій світу дає змогу дійти висновку, що можна використовувати дієві методи управління підприємством в умовах економічної кризи. Прикладами є такі компанії, як "Adidas", "Pepsi", "Sturbucks", "Federal Express", "Nike".

Перед тим як здійснити оптимізацію бізнес-процесів, необхідно чітко зрозуміти процесний підхід до управління підприємствами. В сучасних умовах процесний підхід є одним зі способів бути конкурентоспроможним. Процесний підхід до управління підприємства полягає у створенні на підприємстві системи процесів, в управлінні цими процесами для отримання найкращих результатів, підвищення ефективності та продуктивності власного

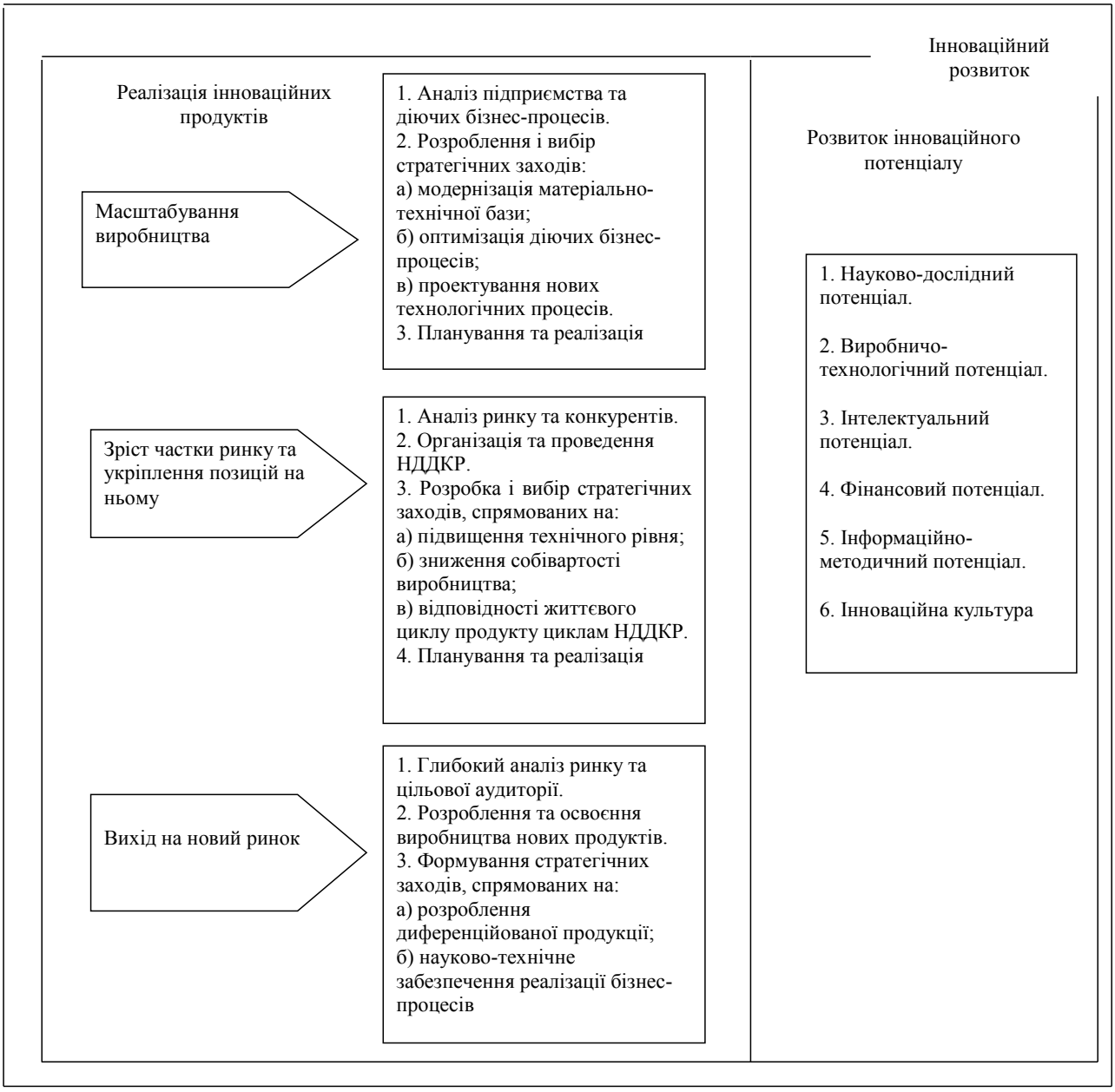

Рис. 1. Структура та основні напрями інноваційного розвитку підприємства

Складено автором на основі джерел [4, 5].

бізнесу. За сучасних умов проблема низької ефективності бізнес-процесів підприємства вирішується шляхом застосування процесного підходу до управління і, відповідно, різних методів вдосконалення бізнес-процесів (реінжинірингу, оптимізації, методів «шість сигм» та ін.). Умови діяльності підприємства, його можливості вимагають застосування інтегрованого підходу, який передбачає відповідне застосування певного методу (або їх переліку) залежно від ситуації, що склалася на підприємстві. Процесно-орієнтованим управлінням підприємством передбачається постійне поліпшення бізнес-процесів, тому вибір підходів та методів удосконалення бізнес-процесів є важливою складовою процесного управління. Науковці виділяють два основних концептуальних підходи до підвищення ефективності організації в рамках процесного управління:

1) поступове вдосконалення бізнес-процесів (оптимізація) – потребує мінімальних затрат на реалізацію цього підходу. Його засновником є У. Демінг;

2) перепроектування й реінжиніринг бізнес-процесів, що веде до суттєвих змін усталених управлінських функцій, комплексного й радикального перетворення всього бізнесу. Засновниками цього підходу є М. Хаммер та Д. Чампі.

Основним об'єктом процесного підходу є бізнес-процес. Бізнес-процес – це стійка послідовність виконання функцій, спрямованих на створення результатів, які мають цінність для споживача [7, с. 15]. Основними характеристиками бізнес-процесу є такі: назва процесу, мета та завдання реалізації процесу, власник процесу (відповідальний виконавець), вхід, вихід, ресурси, необхідні для виконання процесу (рис. 2). Як додаткові характеристики можна навести такі:

– постачальник вхідних інформаційних та матеріальних потоків;

– користувач вихідних інформаційних та матеріальних потоків;

– показники ефективності виконання процесу;

– ризики, виникнення яких можливе під час реалізації процесу.

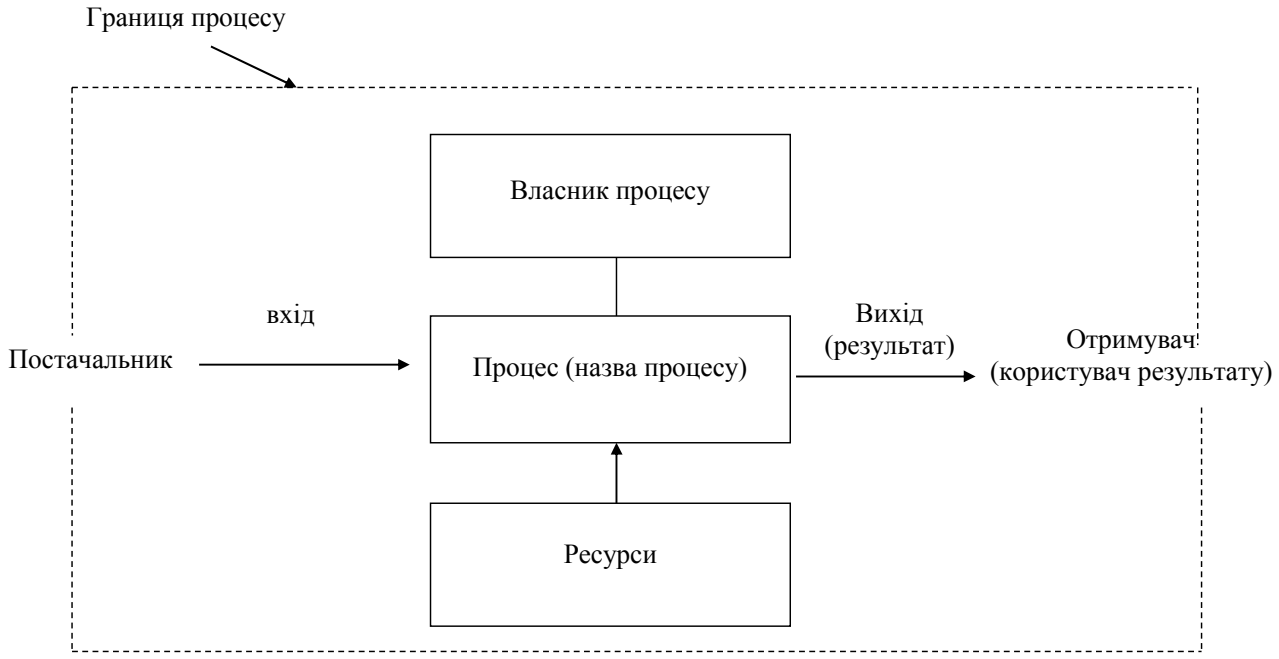

Рис. 2. Схема бізнес-процесу промислового підприємства

Входом є ресурси (інформаційні, матеріальні, людські), які надходять з навколишнього середовища в процес і перетворюються в рамках його реалізації на вихід. Інакше вхід ще називають вхідним потоком. Наприклад, у процесі «Підписання наказу» на вході буде «проект наказу», який у ході виконання процесу перетвориться на «підписаний наказ».

Виходом є результат виконання бізнес-процесів (продукція, послуга, документ, внесена інформація в базу даних).

Характерними ознаками бізнес-процесів та їх структури є:

– процес орієнтування на конкретного споживача, який є отримувачем продукції (послуги) – основного виходу продукції;

– вимоги споживача, які представлені у вигляді окремого набору характеристик, що створюють початок процесу «вхід в процес»;

– замовлення споживача запускає процес, а отримання послуги (продукції) закінчує його;

– процес створюється сукупністю взаємопов'язаних та завершальних робіт (результати однієї роботи є початком другої, створюючи ланцюг внутрішніх постачальників і споживачів);

– кожна з робіт зазвичай виконується окремими людьми або підрозділами; підрозділ може брати участь в декількох процесах;

– процеси повторюються у часі.

Оптимально функціонуючий бізнес-процес – це процес, реалізація якого забезпечує досягнення поставлених цілей за мінімальних затрат. На першому етапі робіт необхідно знайти можливі варіанти оптимізації, які формулюються з огляду на результати аналізу бізнес-процесів і цілей оптимізації. Розробка механізму оптимізації бізнес-процесів промислових підприємств, який повинен включати такі етапи:

– підвищення прозорості, керованості й контрольованості діяльності підприємства на всіх рівнях;

– зниження витрат і часу, підвищення якості й ефективності функціонування бізнес-процесів;

– зниження собівартості робіт у рамках бізнес-процесу;

– удосконалення системи фінансового управління структурними підрозділами підприємства на основі автоматизації бізнес-процесів;

– виявлення, ідентифікація, аналіз і регламентація ключових бізнес-процесів та їхніх взаємо зв'язків, що дає змогу сформувати процесно орієнтовану

модель діяльності підприємства з чіткими завданнями кожного конкретного бізнес-процесу і найголовніше – кількісними та якісними характеристиками. Це дає змогу оцінити їхню ефективність і на цій основі приймати якісні рішення про їхню оптимізацію;

– виявлення і нейтралізація значущих чинників, які призводять до втрати ефективності бізнес-процесів, тощо.

Одним із вагомих чинників, який призводить до втрати ефективності, є висока собівартість робіт у рамках бізнес-процесу. Визначальними складовими собівартості є час та обсяг ресурсів, витрачених на виконання робіт (неповне використання потенціалу співробітників, нераціональне використання приміщень, техніки тощо). Скорочення часу та ресурсів на здійснення операцій шляхом оптимізації бізнес-процесу істотно знижує собівартість продукції підприємства, що підвищує конкурентоспроможність і прибутковість підприємства. На рис. 3 представлена схема функціонування процесно орієнтованої моделі.

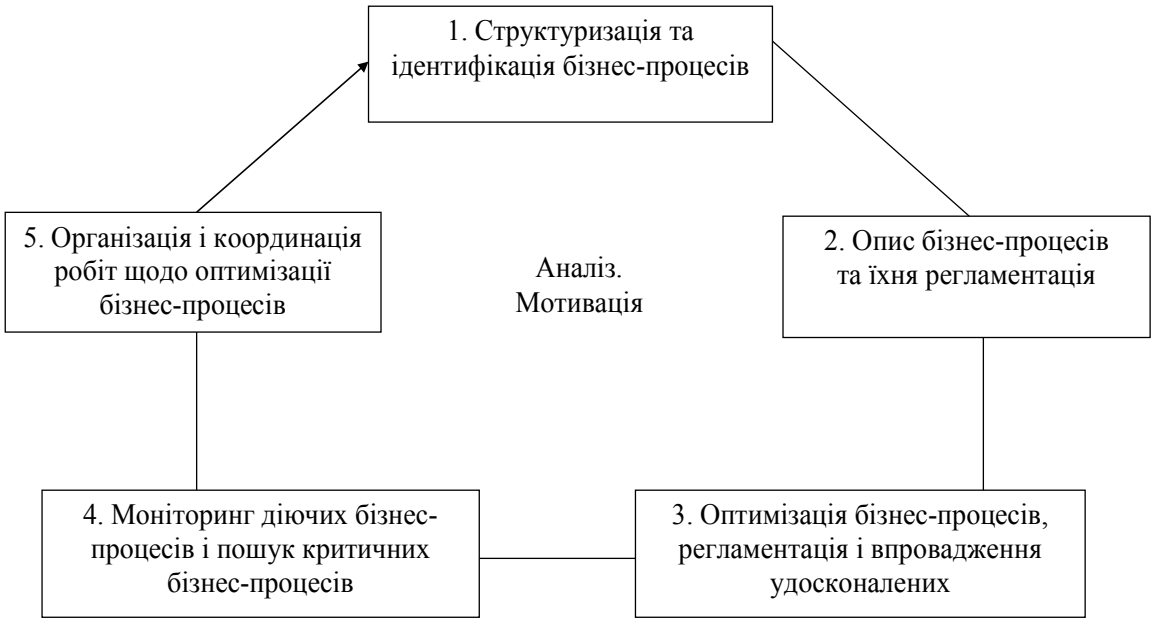

Рис. 3. Схема функціонування процесно-орієнтованої моделі промислового підприємства

Сформовано автором на основі джерела [8].

Слід зазначити, що в умовах кризи вітчизняні менеджери, окрім випадків, наведених вище, допускають фатальні помилки в оптимізації бізнес-процесів. Серед них слід назвати такі: «заморожування» проектів, спрямованих на розвиток (інвестиційних проектів); закриття збиткових напрямів без очікування окупності; продаж непрофільних, неефективних або допоміжних активів; зменшення премій і зарплат співробітникам; звільнення, скорочення співробітників; «заморожування» внутрішніх проектів розвитку [9, с. 11].

Існують певні методи оптимізації бізнес-процесів. Ці методи можна поділити на три групи. Перша група методів базується на досвіді. Вони є універсальними та підходять будь-якому підприємству. Друга група методів характеризується методами бенчмаркінгу. Підприємства здійснюють аналіз і копіювання діяльності успішних компаній-конкурентів. Третя група методів характеризується технологіями командної роботи.

На основі процесного підходу до опису бізнес-процесів створено метод Workflow. Сутність цього методу полягає в тому, що він пропонує підходи до прискорення пристосування та зменшення часу реакції підприємства на швидкі зміни бізнес-середовища. Тобто – це впорядкована в часі система, яка має безліч робочих завдань, одержуваних і виконуваних співробітниками за допомогою засобів автоматизації та механізації. Одне із головних завдань Workflow полягає в наборі інструментів для аналізу та автоматизації функцій бізнес-процесів. За цієї технології застосовуються такі методики:

– аналіз часових витрат;
– управління якістю;
– поставка в строк;
– електронний обмін даними.

Впровадження технології Workflow підвищує ефективну діяльність підприємства. Для побудови дієвої системи управління необхідно:

1. Переглянути внутрішні резерви підприємства.

2. Розглянути питання оптимізації існуючої структури та всіх бізнес-процесів.

3. З'ясувати, які з бізнес-процесів «працюють» на прибуток.

4. З'ясувати, які процеси є другорядними та ступінь їх перспективності й участі в загальному прибутку.

5. Знайти процеси, які відволікають капітал підприємства. Тобто, необхідно проведення поглибленого аудиту всіх бізнес-процесів підприємства, проведення їх ранжування за впливом на діяльність підприємства. Методики вдосконалення бізнес-процесів можуть бути розділені на два класи по тривалості виконання і ступеня змін, що вносяться в бізнес-процес. В зв'язку з цим можуть бути виділені короткострокові і довгострокові методики.

1. Короткострокові: метод швидкого аналізу; ідеалізація; статистичне управління процесами; аналіз робочих осередків; метод структуризації функцій якості.

2. Довгострокові: перепроектування бізнес-процесів; спрощення; бенчмаркінг; реінжиніринг.

Використання цих методів на підприємствах залежить від певних факторів, таких як рівень та частота змін, характер організації, специфіка діяльності. Проаналізовані методи можуть застосовуватися і комплексно залежно від розв'язуваної задачі, наприклад, бенчмаркінг на стадії ідентифікації бізнес-процесів з подальшим вдосконаленням за допомогою методу Six Sigma. Six Sigma – це забезпечення вдосконалення бізнесу, в межах якого проводяться заходи по знаходженню і виключенню причин помилок або дефектів у бізнес-процесах, шляхом зосередження на тих вихідних параметрах, які є критично важливими для споживача [10, с. 64].

Стратегічне управління бізнес-процесами промислового підприємства пропонується здійснювати на основі використання збалансованої системи показників, оскільки така система дозволяє підвищити ступінь адекватності прийнятих управлінських рішень та ефективності діяльності в цілому завдяки координації стратегічних та оперативних цілей, а також узгодженості результатів бізнес-процесів в межах підрозділів та підприємства [11]. Крім зазначеного для ефективної реалізації стратегічного управління бізнес-процесами застосовуються інструменти їх стратегічного аналізу. Зокрема, до таких інструментів належить матриця оцінки ефективності бізнес-процесів, що полягає в порівнянні фактичних результатів із відповідними показниками економічно ефективнішого підприємства-конкурента [12]. Цей інструмент є сукупністю проекцій, тобто окремих блоків бізнес-процесів, в межах яких виконується їх аналіз [12]. Кожна з таких проекцій окреслюється відповідною матрицею, серед яких виділяють якість роботи з клієнтами (якість продукту в широкому сенсі), маркетинг (дистрибуція), продуктовий портфель, виробництво та супроводжуючі процеси, ефективність управління (персонал) [12]. При цьому оцінювання виконується окремо для досліджуваного підприємства та для кожного конкурента, близького чи кращого за позицією на ринку [12]. Аналіз також передбачає побудову матриці прийняття рішень (Decision Making Matrix), згідно з якою визначаються ключові критерії ситуації і надається кожному з них рівень значущості [12].

Стратегічне управління бізнес-процесами підприємства має реалізовуватись комплексно з відповідною послідовністю заходів. У разі його реалізації на інноваційно-орієнтованих підприємствах, включати стратегічні цілі інноваційного розвитку. Насамперед, для узгодження бізнес-процесів зі стратегічною метою підприємства слід визначитись з напрямами, завданнями та етапами реалізації інноваційного розвитку підприємства. Для цього можна скористатись методом побудови дерева цілей. Як правило, цілі інноваційно-орієнтованого підприємства спрямовані на підвищення рівня конкурентоспроможності завдяки впровадженню інновацій та укріплення його позицій на ринку. При цьому, бізнес-процеси також повинні мати інноваційний характер та підґрунтя, що може бути досягнуто завдяки використанню інноваційних інструментів та нових методів управління ними. На рис. 4 представлено модель оптимізації стратегічного управління бізнес-процесами інноваційного розвитку промислового підприємства.

Другим етапом у послідовності стратегічного управління є розроблення узгодженої з цілями програми менеджменту бізнес-процесів. Для повного та детального аналізу бізнес-процес поділяють на складові частини. Серед інструментарію, що може бути використаний під час проектування робочих процесів є діаграма Ганта. Маючи показники оцінки ефективності бізнес-процесу подальший аналіз може виконуватись за допомогою інструменту матриці оцінки ефективності проекцій, в основі якого лежить метод бенчмаркінгу та Decision Making Matrix [12]. DMM аналіз відомий своєю простотою застосування, що можна описати наступними діями: визначення головних критеріїв вибору оптимальної моделі, присвоєння кожному з критеріїв балу виходячи з його значущості в загальній системі показників, розробка діапазону оцінки критерію на предмет характеру його впливу на об'єкт управління, розрахунок інтегрального показника та вибір моделі за найкращим значенням показника [13].

Для вибору оптимального шляху перепроектування бізнес-процесів варто звернутись до методу "дерева рішень" [15, с. 5]. У результаті вибору стратегії управління бізнес-процесами інноваційного розвитку підприємства, в рамках проекту перепроектування назначається відповідальна за результат особа, що формує календарний план робіт та розподіляє обов'язки серед учасників проекту. При цьому, виконуючи безперервний контроль за виконанням поставлених задач та моніторинг можливих відхилень показників від запланованих значень. Таким чином, піддаючи бізнес-процеси інноваційного розвитку регулярному аналізу, з метою їх удоскона-

лення та оптимізації, підприємство прискорює поліпшення інноваційної складової виробничої діяльності. Крім скорочення витрат на інноваційну діяльність, організація також переосмислює стратегічні цілі та напрями свого розвитку, тим самим забезпечуючи собі високий рівень конкурентоспроможності, адаптивності до зовнішніх змін, та довгострокову перевагу в реалізації заходів з інноваційного розвитку.

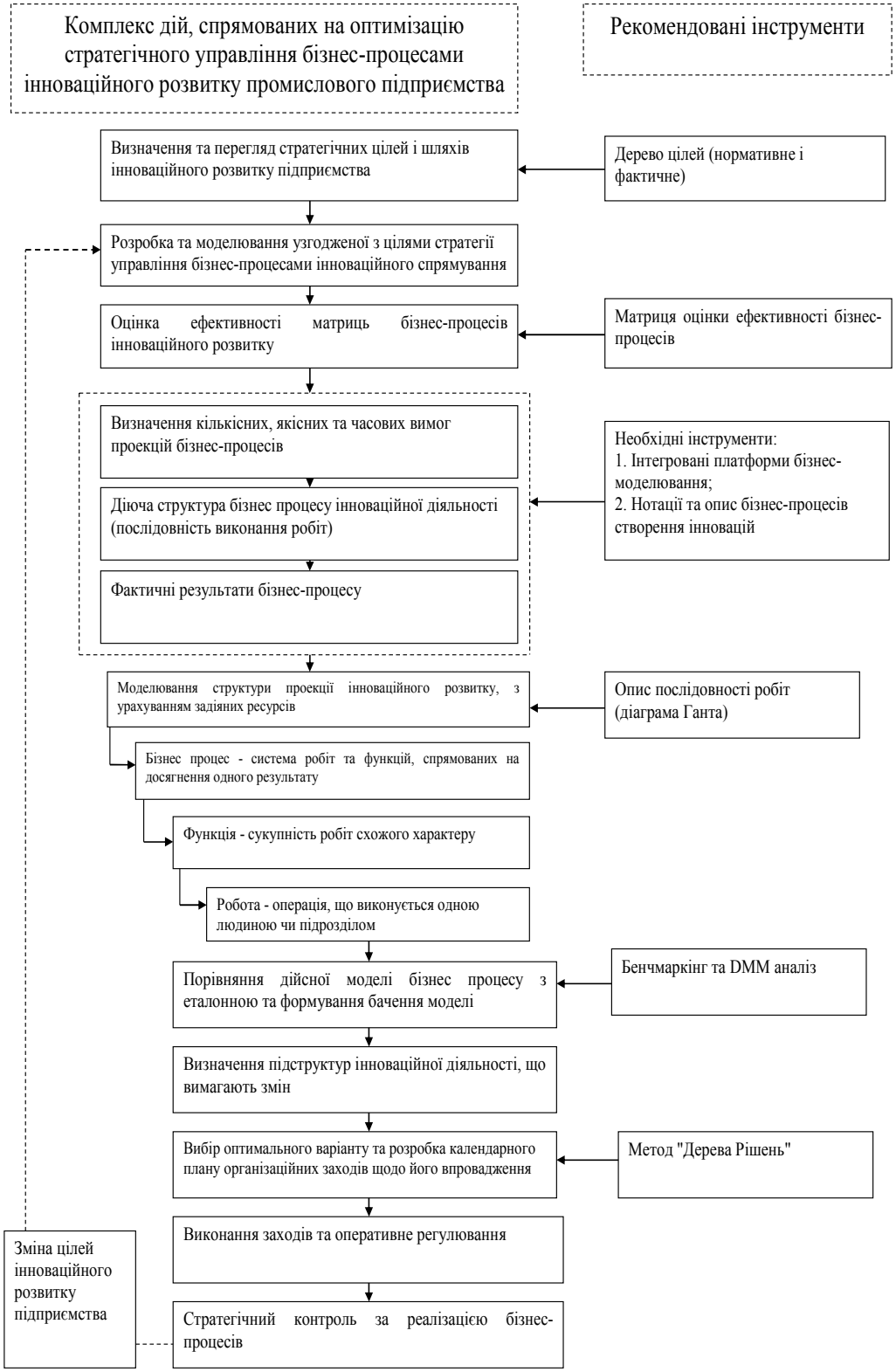

Рис. 4. Модель оптимізації стратегічного управління бізнес-процесами інноваційного розвитку промислового підприємства [авторська розробка]

Висновки. Оптимізація бізнес-процесів підприємств є дієвим інструментом забезпечення ефективності діяльності підприємств у сучасних умовах, сприяє збільшенню прибутку і зростанню продуктивності, зниженню витрат, поліпшенню якості продуктів або послуги, з метою їх відповідності потребам клієнтів і споживачів. Одним із сучасних методів опису бізнес-процесів та технології організації бізнесу і корпоративних інформаційних систем є Workflow, запровадження якого на вітчизняних підприємствах у сучасних умовах дозволить упорядкувати діяльність підприємств, підвищити ефективність їх господарської діяльності та конкурентоспроможність. Якісно розроблена стратегія дозволить підприємству досягнути запланованих результатів інноваційної діяльності в довгостроковій перспективі. Для максимізації якості бізнес-процесів на підприємствах України необхідно використовувати такі методи оптимізації, які дозволять встановити баланс між задоволенням споживачів і конкуруючими силами ринку з одного боку та показниками ефективності бізнес-процесів з іншого.

Література

1. **Романенков Ю., Зєйнієв Т.** Завдання контуру стратегічного управління ефективністю бізнес-процесів в організації. *Системні дослідження та інформаційні технології*. 2015. №3. С. 43-47. 2. **Міхєєнко К.** Вплив оптимізації бізнес процесів на капіталізацію підприємств. URL: http: //www.confcontact.com/ 2012_ 09_21/4_miheenko.htm. 3. **The website** of Rise Manager articles. (2018). “Composition and features of development and commercialization business processes of innovations”. URL: http://www.risemanager.ru/rims-676-1.html (Accessed 16 February 2018). 4. **Nikolayev A.** (2001). Innovation development and innovative culture. *Problems of Theory and Practice of Theory and Practice Management*. URL: http://vasilievaa.narod.ru/9_5_01.htm (Accessed 16 February 2018). 5. **Shvaldara, V. and Gorfinkel, V.** (2004). Innovation management”. URL: http: // www. grandars. ru/student/ menedzhment/ innovacionnoe-razvitie-p.html (Accessed 16 February 2018). 6. **Управління** якістю бізнес-процесів на підприємстві : [монографія] / [Л.Г. Шемаєва, К.С. Безгін та ін.]. Харків : Вид-во ХНЕУ, 2011. 240 с. 7. **Аналіз** та управління бізнес процесами : [підручник] / [А.В. Варзунов, Е.К. Торосян, Л.П. Сажнева]. СПб. : Університет ІТМО, 2016. 112 с. 8. **Демиденко В.В.** Управління бізнес-процесами як складова процесного підходу до управління підприємством. *Ефективна економіка*. 2015. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua. 9. **Попова М.В.** Как вывести предприятие из кризиса? *Финансовый директор*. URL: http://iteam.ru/ publications/finances/section_ 43/article_2468. 10. **Корзаченко О.В.** Оптимізація бізнес-процесів українських підприємств: проблеми та перспективи. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Вип. 3. С. 64-69. 11. **Левикін В., Хворостініна О.** Стратегічне управління бізнес-процесами підприємства. Всеукраїнська науково-практична конференція молодих учених і студентів «Молодь у світі сучасних технологій». С. 53-60. 12. **Коляда А.** Ефективні інструменти стратегічного аналізу. Як прийняти правильне рішення. 2014. URL: https: //goo.gl/J4AiwE. 13. **Збірка** статей про тайм менеджемент. Матриця прийняття рішень. 2010. URL: http: //timestep.ru/2010/ 12/23/ matrica-prinyatiya-reshenijj. 14. **Ольховская О. Л., Заика А.А.** Оценка системы управления качеством организации производственного процесса. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 3. С. 154 – 157. 15. **Конспект** лекцій з дисципліни «Управління економічним ризиком». Лекція 6. Прийняття оптимальних рішень в умовах невизначеності та ризику. URL: http://dl.khadi.kharkov.ua/.

References

1. Romanenkov Yu., Zieiniiev T. (2015). Zavdannia konturu stratehichnoho upravlinnia efektyvnistiu biznes-protsesiv v orhanizatsii [Tasks of the contour of strategic management of business processes efficiency in the organization]. *Systemni doslidzhennia ta informatsiini tekhnolohii – Systems research and information technology*, 3, pp. 43-47 [in Ukrainian].

2. Mikhieienko K. Vplyv optymizatsii biznes protsesiv na kapitalizatsiiu pidpryiemstv [The influence of business process optimization on enterprise capitalization]. (n.d.). *confcontact.com*. Retrieved from http: //www. confcontact.com/ 2012_09_21/4_miheenko.htm [in Ukrainian].

3. The website of Rise Manager articles. (2018). Composition and features of development and commercialization business processes of innovations. *risema nager.ru.* Retrieved from http://www.risemanager.ru/rims-676-1.html (Accessed 16 February 2018).

4. Nikolayev A. (2001). Innovation development and innovative culture. *Problems of Theory and Practice of Theory and Practice Management*. Retrieved from http://vasilievaa.narod.ru/9_5_01.htm (Accessed 16 February 2018).

5. Shvaldara, V. and Gorfinkel, V. (2004). Innovation management. *grandars.ru*. Retrieved from http: //www. grandars.ru/student/ menedzhment/ innovacionnoe-razvitie-p.html.

6. Shemaieva L.H., Bezghin K.S. et al. (2011). Upravlinnia yakistiu biznes-protsesiv na pidpry¬yemstvi [Business process quality management at the enterprise]. Kharkiv, KhNEU Publishing House [in Ukrainian].

7. Varzunov A.V., Torosyan Ye.K., Sazhneva L.P. (2016). Analiz i upravleniye biznes protsessami [Analysis and management of business processes]. SPb., Saint Petersburg State University of Information Technologies, Mechanics and Optics [in Russian].

8. Demydenko V.V. (2015). Upravlinnia biznes-protse¬samy yak skladova protsesnoho pidkhodu do upravlinnia pidpryiemstvom [Managing business processes as part of a process approach to enterprise management]. *Efektyvna ekonomika – Efficient economy*, 11. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua [in Ukrainian].

9. Popova M.V. Kak vyvesti predpriyatiye iz krizisa? [How to bring the company out of crisis?]. *Finansovyy direktor – Financial director*. Retrieved from http: //iteam.ru/ publications/finances/section_43/article_2468 [in Russian].

10. Korzachenko O.V. (2013). Optymizatsiia biznes-protsesiv ukrainskykh pidpryiemstv: problemy ta perspektyvy [Optimization of business processes of Ukrainian enterprises: problems and prospects]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University, Issue 3, pp. 64-69 [in Ukrainian].

11. Levykin V., Khvorostinina O. Stratehichne upravlinnia biznes-protsesamy pidpryiemstva [Strategic management of business processes of the enterprise]. *Molod u sviti suchasnykh tekhnolohii – Youth in the World of Modern Technologies*: Proceedings of the 5th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference of Young Scientists and Students , pp. 53-60 [in Ukrainian].

12. Koliada A. (2014). Efektyvni instrumenty stratehichnoho analizu. Yak pryiniaty pravylne rishennia [Effective Strategic Analysis Tools. How to make the right decision]. Retrieved from https://goo.gl/J4AiwE [in Ukrainian].

13. Zbirka statei pro taim menedzhement. Matrytsia pryiniattia rishen [Collection of articles about time management. Decision-making matrix]. (2010). Retrieved from http://timestep.ru/2010/ 12/23/ matrica-prinyatiya-reshenijj [in Ukrainian].

14. Ol'khovskaya O. L., Zaika A.A. (2016). Otsenka sistemy upravleniya kachestvom organizatsii proizvodstvennogo protsessa [Evaluation of the quality management system of production process]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas,* 3, pp. 154 – 157 [in Russian].

15. Konspekt lektsii z dystsypliny «Upravlinnia ekonomichnym ryzykom». Lektsiia 6. Pryiniattia optymalnykh rishen v umovakh nevyznachenosti ta ryzyku [Synopsis of lectures on the discipline "Management of economic risk". Lecture 6. Making optimal decisions in conditions of uncertainty and risk]. Retrieved from http://dl.khadi.kharkov.ua/ [in Ukrainian].

Колесников С. О. Особливості оптимізації бізнес-процесів на підприємствах України

У статті розглянуто теоретичні засади та особливості оптимізації бізнес-процесів, наведена характеристика методів удосконалення бізнес-процесів. Визначено сутність та виокремлено переваги Workflow як методу опису бізнес-процесів і технології організації бізнесу та корпоративних інформаційних систем. Доведено необхідність запровадження методу Workflow на вітчизняних підприємствах у сучасних умовах, що приводить до упорядкування діяльності підприємства, зведення її до чітких процедур, підвищення ефективності господарської діяльності та конкурентоспроможності. Представлено модель оптимізації стратегічного управління бізнес-процесами інноваційного розвитку промислового підприємства, яка дозволить підприємству досягнути запланованих результатів інноваційної діяльності в довгостроковій перспективі.

Ключові слова: процесний підхід, бізнес-процес, оптимізація, інноваційний розвиток, методи удосконалення бізнес-процесів, стратегічне управління підприємством, Workflow.

Колесников С. А. Особенности оптимизации бизнес-процессов на предприятиях Украины

В статье рассмотрены теоретические основы и особенности оптимизации бизнес-процессов, приведена характеристика методов усовершенствования бизнес-процессов. Определена сущность и выделены преимущества Workflow как метода описания бизнес-процессов, технологии организации бизнеса и корпоративных информационных систем. Доказана необходимость внедрения метода Workflow на отечественных предприятиях в современных условиях, который приводит к упорядочению деятельности предприятия, сведению ее к четким процедурам, повышению эффективности хозяйственной деятельности и конкурентоспособности. Представлена модель оптимизации стратегического управления бизнес-процессами инновационного развития промышленного предприятия, которая позволит предприятию достичь запланированных результатов инновационной деятельности в долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: процессный подход, бизнес-процесс, оптимизация, инновационное развитие, методы усовершенствования бизнес-процессов, стратегическое управление предприятием, Workflow.

Kolesnikov S. Features of optimization of business processes in enterprises of Ukraine

The article discusses the theoretical foundations and features of business process optimization, describes the characteristics of business process improvement methods. It defines the essence and highlights the advantages of Workflow as a method for describing business processes, technology of business organization and corporate information systems. Proved the need to implement the Workflow method in domestic enterprises in modern conditions, which leads to streamlining the activities of the enterprise, reducing it to clear procedures, improving business efficiency and competitiveness. The model of optimization of the strategic management of business processes of innovative development of an industrial enterprise is presented, which will allow the enterprise to achieve the planned results of innovation in the long term.

Keywords: process approach, business process, optimization, innovative development, methods for improving business processes, strategic enterprise management, Workflow.

Стаття надійшла до редакції 03.05.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

Менеджмент інновацій

УДК 330.342.23:792.06 doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-170-178

А. В. Сєріков,
кандидат фізико-математичних наук,
ORCID: 0000-0002-0629-2716

І. М. Коваль,
здобувач,
Харківський національний університет будівництва та архітектури

МІСЦЕ СУЧАСНОГО РЕПЕРТУАРНОГО ТЕАТРУ В КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРІЯХ

Постановка проблеми. На протязі останнього року відповідним законом [1] і розпорядженням Кабміну [2] визнано та визначено місце так званих «креативних індустрій» в національній економіці України. До креативних індустрій віднесено види економічної діяльності, метою яких є створення доданої вартості і робочих місць через культурне (мистецьке) та/або креативне вираження, а їх продукти і послуги є результатом індивідуальної творчості. У наданому переліку видів економічної діяльності, які належать до креативних індустрій, міститься зокрема театральна та концертна діяльність (згідно з Національним класифікатором України ДК 009:2010 присвоєно код 90.01). За таких умов доцільно актуалізувати питання про місце сучасного українського репертуарного театру, який за законом [3] віднесено до неприбуткових організацій, в креативних індустріях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публікації, що присвячені саме цьому питанню, авторам невідомі. Але заслуговує на увагу стаття [4], в якій визначається місце культурних індустрій у системі національного господарства України. Зазначається, що креативні (культурні) індустрії доцільно розглядати в якості альтернативного ресурсу розвитку соціально-економічного потенціалу країни та регіонів, чинник підвищення їхньої конкурентоспроможності і модернізацій національного господарства України. Культура є важливим та вирішальним фактором підвищення місцевої та регіональної привабливості. Рушійною силою економічного розвитку будь-якої національної господарської системи є приватне підприємництво. Так, у 2014 році кількість приватних підприємств, що вели свою економічну діяльність у царині культурних та креативних індустрій, коливалась в межах 7% від загальної кількості приватних підприємств. Культурні індустрії створюють суспільні цінності, сприяють соціальній інтеграції, консолідації населення, підвищенню рівня освіти тощо. Вони перетворюються у важливий стратегічний інструмент ревіталізації та трансформації регіонів. Але культурні індустрії продовжують розглядатися виключно як дотаційні і залишаються неадаптованими до ринкових умов. Більш того, деякі – наприклад, телебачення та музична індустрія, – складають достатню частку тіньового ринку країни.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. З огляду на доступну інформацію можна стверджувати, що місце і роль саме сучасних українських репертуарних театрів в наголошених (але не створених) креативних індустріях поки не визначено.

Метою даної статті є попередній пошук шляхів для виявлення місця та ролі сучасного репертуарного театру в створюваних креативних індустріях.

Виклад основного матеріалу дослідження. В тлумачних словниках (див., наприклад, [5, с. 505]) стверджується, що в якості індустрії доцільно розглядати таку галузь народного господарства, яка має вирішальний вплив на рівень економічного розвитку суспільства. В економіці галузь розуміється як сукупність підприємств і організацій, що характеризуються спільністю ознак виробничо-господарської діяльності. Зрозуміло, що появі індустрій передує процес із назвою «індустріалізація», який означає поширення в національних економіках стандартизованого виробництва матеріальних благ і послуг, заснованого на використанні систем робочих машин і механізмів [6, с.468]. Суспільство, життєдіяльність якого йде за означених умов, здобуло назву індустріального [6, с. 475]. Для нього властиві розвинута та складна система розподілу праці за умов його спеціалізації, масове виробництво товарів для широкого вжитку, машинізація й автоматизація виробництва і управління, науково-технічна революція. Моделі індустріалізації економіки в розвинених країнах аналізувалися в роботі [7], але всі вони мають на меті промислове (матеріальне) виробництво.

Поняття «креативні індустрії» пов’язане із поняттям «культурні індустрії», тому що будь-який розгляд відносин між економікою і культурою був би неповним, якби ігнорувалися витоки культурного виробництва, тобто сам творчий (читай, креативний) процес. Його модель застосовна як для окремого митця, так і для театрального колективу [8, с. 134]. Але творчість (або креативність) не має чіткості, необхідної для формулювання прикладного поняття (дефініції). Тому серед фахівців йдуть дискусії про відмінності культурних індустрій від креативних [9, с. 174].

Уявляючи культуру як систему переконань, цінностей, звичаїв тощо, розповсюдження яких генетично не обумовлено, але поділяється певною групою людей за рахунок взаємодій між собою, можна погодитися, що такі взаємодії можуть моделюватися як трансакції з обміну символічними і матеріальними благами в рамках існуючої економіки. Доцільно зауважити, що й ідеї ринку, мінової вартості, валюти, ціни та таке інше теж стало у всіх суспільствах часткою їхньої культури. Тут природним є припущення відносно того, що всі культури пристосовані до свого матеріального оточення (бо буття визначає свідомість) і можуть бути пояснені через нього. Еволюція різних культур обумовлена, скоріш за все, не цінностями, які ці культури втілюють, а їх успіхом у взаємодії з навколишнім матеріальним світом. Це народило термін «культурний матеріалізм». Йому в економіці чітко відповідає напрям, який називають «інституційною економікою» і де культура лежить в основі всієї економічної діяльності. Тому деякі представники інституційної економіки розглядають культурний матеріалізм як засіб реінтеграції культури в той же самий матеріал, природний світ, частиною якого є економіка [8, с. 136].

Для визначення сутності культурної індустрії необхідно виокремити поняття про культурний товар, способи вимірів обсягів і цінності його виробництва та таке інше. Для репертуарних театрів мова повинна йти про кількість спектаклів, створених театральною трупою за певний проміжок часу, кількість показів кожного з них, кількість проданих місць у глядацьких залах та виручку від продажів. Для культурної індустрії, до якої необхідно долучити театри, перелічені показники мають буди достатньо великими. Безумовно, що необхідно рахувати і витрати [9, с. 39]. Як правило, у більшості випадків умовно-постійні витрати, що пов'язані зі створення спектаклів, – великі, а умовно-змінні витрати, які йдуть на покази спектаклів, – суттєво нижче.

З урахуванням озвученого виникає потреба в уточненні ознак креативної індустрії, до якої розпорядженням Кабміну [2] віднесено театральну діяльність (код 90.01).

Креативні індустрії привертають увагу сьогодні тому, що креативна праця трансформувалася у найважливіший виробничий фактор [10, с. 183]. Основою такої праці є креативне або творче мислення зайнятих нею особистостей. Ознаки такого мислення наведено на рис. 1.

Аналіз ознак творчого мислення підказує, що креативну працю, на відміну від фізичної, неможливо замістити машинною або комп'ютерною. В результаті креативної праці з'являється унікальний продукт, цінність або вартість якого встановити вкрай важко. Але товарний обмін ніхто не скасував, митці теж хочуть достойно жити, тому мимоволі повинні з'явитися такі «супутники» індустріалізації, як спеціалізація, раціоналізація та стандартизація, що «працюватимуть» на ціноутворення для креативноміських товарів та послуг.

Рис. 1. Основні ознаки творчого мислення [11, с. 126]

Уявляється, що напрацювання стандартів, як високоякісних зразків для наслідування, у театральній справі повинно стати обов'язком репертуарних театрів. Бо саме вони, як відомо [12, с. 24], творчо і на постійній основі виконують соціально важливі функції: (1) розваги; (2) гносеологічну або пізнавальну; (3) регулятивну (відносно поведінки людей); (4) формування суспільної свідомості; (5) формування естетичного смаку; (6) ігрову; (7) компенсаторну, що дозволяє людині знайти душевну рівновагу в собі; (8) знакову або семіотичну, яка дозволяє навчитися зрозуміти усі тонкощі сценічної мови; (9) комунікативну,; (10) стратифікації; (11) соціалізації; (12) аксіологічну або оцінну (надає відповідь, наприклад, на сократовське запитання: «Що є благо?»); (13) створення робочих місць; (14) сплачення податків; (15) підтримки ресторанно-готельно-туристичного і інших видів бізнесу, що надають різноманітні попутні послуги; (16) рекреації людського капіталу (або потенціалу); (17) бути центром інфраструктурної кластеризації, та таке інше.

Креативна (або культурна) індустрія може виникнути та існувати лише за наявності певної галузевої бази. Згідно статистичних даних, в Україні сьогодні діють 113 театрів державної та муніципальної форми власності; окрім того в країні функціонують ще близько 300 (за оцінками експертів) приватних театрів, понад 100 з них розташовано в Києві [13, с. 124]. Історія виникнення репертуарних театрів, наприклад, у США [14, с. 10] свідчить, що більшість з них зароджувалась як самодіяльні, де всьому персоналу не виплачувалися будь-які кошти. Результати розвитку аматорських театрів ставали своєрідним трампліном для потрапляння на професійну сцену. Аматорські або приватні театри можуть бути певною нивою, яка «підживлює» репертуарні театральні колективи. Наприклад, в деякі постанови Харківського академічного театру музичної комедії (а це – репертуарний театр) запрошуються актори, що працюють на приватних сценах. Ефект збагачення у професійному плані взаємний. Зміцнюється при цьому і креативна індустрія, що формується, до

якої віднесені всі театри і яку можна розглядати в якості єдиного творчо-виробничого співтовариства, що входить у соціально-економічну систему із назвою «національна економіка».

Ураховуючи те, що креативна індустрія в галузі театральної діяльності скоріш наголошена ніж сформована, доцільно розглянути питання про її створення, тобто про «індустріалізацію».

Модель індустріалізації ліпше за все будувати, спираючись на системні уявлення. Наявність ознак життєдіяльності (активність та інформативність) дозволяє будувати модель театральної індустрії у вигляді динамічної, функціональної системи. Поділяючи погляди П.К. Анохіна – одного з авторів загальної теорії функціональних систем, – під системою будемо розуміти тільки такий комплекс вибірково залучених компонентів, у яких взаємодія і взаємини приймають характер взаємоСОдії компонентів на отримання сфокусованого корисного результату [15, с. 35], в якості якого може бути певна дія або функція. Конкретною ознакою (та механізмом) взаємосодії компонентів є звільнення їх від надмірних ступенів свободи, не потрібних для отримання даного конкретного результату, і, навпаки, збереження всіх тих ступенів свободи, які сприяють отриманню результату. Системоутворюючим чинником, що упорядковує множину компонентів (або елементів) системи та зв’язки між ними, є результат (ціль або властивість), який система повинна забезпечити. Таке визначення системи віддзеркалює погляд спостерігача, розташованого на межі «система/оточуюче середовище».

Креативна індустріалізація театральної галузі є результатом певних цілеспрямованих дій одних індивідів по відношенню до інших. Такі дії М. Вебер назвав «соціальними». Він стверджував [16, с. 602]: «…«Дією» ми називаємо дію людини (незалежно від того, чи носить вона зовнішній чи внутрішній характер, зводиться до невтручання або терплячого прийняття), якщо і оскільки діючий індивід чи індивіди пов'язують з ним суб'єктивний сенс. «Соціальною» ми називаємо таку дію, яка по передбачуваному дійовою особою або дійовими особами змісту співвідноситься з дією інших людей і орієнтується на неї». Це поняття було покладено в теорію систем соціальної дії, великий внесок у яку належить Толкотту Парсонсу – американському соціологу-теоретику, одному з найяскравіших представників структурно-функціонального напрямку у соціології. На основі запропонованої ним чотирьох-функціональної схеми взаємообміну (див. таблицю) – універсального методологічного інструменту, призначеного для аналізу будь-яких конкретних товариств і будь-яких живих систем дії взагалі, – було розроблено концепцію становлення систем суспільств сучасного типу [17, с.16 - 43].

Таблиця

Структура суспільства як соціальної системи

Підсистеми	Структурні компоненти	Аспекти процесу розвитку	Основна функція
Соцієтальне співтовариство	Норми	Включення	Інтеграція
Відтворення зразка або фідуціарна підсистема	Цінності	Генералізація цінностей	Відтворення зразка
Політика	Колективи	Диференціація	Ціледосягнення
Економіка	Ролі	Підвищення адаптивного потенціалу	Адаптація

Джерело: [17, с. 24].

Суспільство може сприйматися в якості соцієтальної системи [18, с. 115], якщо має властивість самовідтворення, яке здійснюється за допомогою ряду необхідних диференційованих функцій (див. таблицю). Ці функції, з одного боку, є наслідком механічного поділу суспільної праці, а з іншого боку, доповнюючи один одного, взаємодіючи один з одним, надають функціонуванню та розвитку суспільства характер особливого соціального організму.

Диференціація суспільних функцій супроводжується створенням різних безособових структур або підсистем (економічних, соціальних, політичних та інших інститутів, організацій), які виступають в якості «речових» носіїв цих функцій. Ці структури заповнюються людьми, які володіють певними якостями (психологічними, професійними та ін.), необхідними для виконання тих чи інших функцій (економічних, політичних та ін.). Люди, які включені у функціонування тих чи інших структур, здійснюють свої функції не ізольовано, а взаємодіючи один з одним. Внаслідок цього в межах тих чи інших безособових структур складається певна структура міжособистісних відносин. Саме за допомогою цих міжособистісних відносин, суб'єктами яких є реальні індивіди, приводяться в рух або, вірніше, виконують ті чи інші функції, безособові структури (підсистеми).

Враховуючи вище викладене, можна дійти до моделі театральної галузі, що дана на рис. 2.

Вказані підсистеми галузі забезпечують такі функції:

1) економічну – формування ресурсно-технологічних можливостей галузі, без чого неможлива адаптація до середовища життєдіяльності; сюди, безперечно, необхідно віднести безпосередньо виробництво, маркетинг, постачально-збутову та фінансову діяльність і таке інше;

2) організаційну – розподіляє різні види діяльності між підсистемами галузі та координує цю діяльність, тобто створює організаційну структуру галузі з додержанням всіх існуючих норм законодавства, що регламентують і структуру, і внутрішні та зовнішні стосунки (які є невід'ємною складової галузевої культури) у театральній індустрії, задля досягнення її цілей; формує трудовий менталітет, мотивуючи до креативної праці в театральній сфері постійно діючі репертуарні театри;

3) «соцієтальну» – у вигляді єдиного колективу («ядра») для підпорядкування прийнятому у креативній індустрії нормативному порядку та забезпечення внутрішньої єдності;

4) підтримки зразків творчого, інноваторського (підприємницького) та етичного поводження керівництва – для збереження та збагачення системи ціннісних уявлень про необхідні характеристики творчої діяльності та особові характеристики керівництва, для активізації трудової поведінки підлеглих; відповідає за легітимізацію нормативного порядку та збереження стану галузевої єдності (запобігти «війну всіх проти всіх»); тут теж повинні «працювати» репертуарні театри.

Рис. 2. Модель галузі, як системи соціальної дії за Т. Парсонсом (авторська розробка)

Всі ці підсистеми взаємодіють з відповідними інститутами, що зосереджені у зовнішньому (оточуючому) середовищі галузі, яку необхідно розглядати як відкриту систему [19, с. 167].

Дослідити вплив усіх складових внутрішнього середовища галузі на результати її життєдіяльності доцільно шляхом математичного моделювання змін у перерахованих підсистем, що можуть бути описані наступною системою диференційних рівнянь (аналогічною із роботою [12, с.104–108]):

$$\frac{dE}{dt} = k_{EE}(e^{\rho\delta-\delta_1}-1)E-(l_E-k_{EG}G)G-(k_{EK}K+k_{ED}D+k_{ES}S_E)E\,, \quad (1)$$

$$\frac{dG}{dt} = k_{GG}(e^{\rho\delta-\delta_1}-1)G+(l_G-k_{GE}E)E-(k_{GK}K+k_{GD}D-k_{GS}S_G)G\,, \quad (2)$$

$$\frac{dK}{dt} = (k_{KG}G^2 + k_{KE}E^2)K - (l_K - k_{KK}K)\rho K - k_{KD}D^2 + k_{KS}S_K K, \quad (3)$$

$$\frac{dD}{dt} = (k_{DG}G^2 + k_{DE}E^2)D - (l_D - k_{DD}D)\rho D - k_{DK}K^2 + k_{DS}S_D D, \quad (4)$$

де *E(t), G*(*t*), *K(t), D(t)* – функції, що описують поведінку «економічної», «організаційної», «соціетальної» та «підтримки зразків» підсистем відповідно; $S_X(t)$ – функція, що характеризує стан відповідного інституту із зовнішнього середовища; складові типу $(l_X - k_{XX}X)\rho X$ описують втрати, що пов'язані з легітимізацією нових нормативних порядків, а $k_{XY}Y^2$ – описують втрати, що виникають внаслідок опору традиційних норм новим (прояв фундаменталізму); k_{XX} – середній у галузі множник капіталізації інвестованого у підсистему капіталу; $(e^{\delta\rho-\delta_1}-1)$ – показник, що залежить від рівня інноваторства (підприємливості) ρ; ρ – щільність підприємливості, інакше, відносна кількість актів прояву підприємливості одним співробітником галузі в одиницю часу (відзначимо, що практично завжди $\rho > 0$); δ – відносна частка співробітників-носіїв «підприємливості» (її можна розраховувати шляхом визначення кількості робітників, які проявляють інноваторський (нестандартний) підхід до вирішення різних питань і проблем, та відношення її до загальної кількості працівників), δ_1 – відносна частка співробітників галузі, які не мають підприємницьких рис (здібностей).

Квадратичні залежності швидкостей змін соціетальної підсистеми та підсистеми підтримки зразків від організаційної та економічної підсистем (що містяться в перших дужках у правих частинах виразів (3) і (4)) породжуються тим, що взаємодії між підсистемами визначаються колективним станом галузі та виражаються кількістю парних зв'язків між елементами підсистем.

Система нелінійних диференційних рівнянь (1) – (4) може використовуватися для аналізу як кількісного зростання перелічених підсистем, так і якісного розвитку галузі в цілому, тобто індустріалізації. Ознакою останнього є стрибкоподібний характер у змінах його основних показників [20]. Як відзначається у роботі [21, с.105], «... під розвитком доцільно розуміти процес формування нової дисипативної структури, виражений у якісній зміні складу, структури і способу (моделі) функціонування системи, який виявляється в лізисній чи кризовій формі і спрямований на досягнення змінюваних глобальних цілей підприємства».

Для наочності подальшого аналізу припустимо, що на аналізованому інтервалі часу соціетальна підсистема та підсистема підтримки креативності є незмінними і зміни відбуваються лише в економічній та організаційній підсистемах, в яких наголос робиться творчих підходах працівників до розв'язання будь-яких проблем. За таких умов можна дійти до наступної системи нелінійних диференційних рівнянь:

$$\begin{cases} \dfrac{dx}{dt} = A_1 x + l_1 y - k_1 y^2 \equiv P(x,y) \\ \dfrac{dy}{dt} = A_2 y - l_2 x + k_2 x^2 \equiv Q(x,y) \end{cases}, \quad (5)$$

де $x = G$, $y = E$, $l_1 = l_G$, $l_2 = l_E$,

$$k_1 = k_{GE}, \; k_2 = k_{EG}, \quad (6)$$

$$A_1 = \left[(k_{GG}\left(e^{\rho\delta-\delta_1}-1\right) + k_{GS}S_G) - (k_{GK}K + k_{GD}D) \right], \quad (7)$$

$$A_2 = \left[k_{EE}\left(e^{\rho\delta-\delta_1}-1\right) - (k_{EK}K + k_{ED}D + k_{ES}S_E) \right]. \quad (8)$$

Аналог системи (5) було здобуто в роботі [22]. Оскільки знайти точне рішення системи (5) принципово неможливо, продуктивним є лише якісне дослідження динамічної системи на площині x0y [23], яке дозволяє вивчити можливі стани рівноваги і напрямки руху системи до них. Стани рівноваги знаходяться серед особливих точок, в яких одночасно перші похідні дорівнюють нулю, тобто $dx/dt = 0$ і $dy/dt = 0$. Координати цих точок одночасно задовольняють системі рівнянь

$$\begin{cases} A_1 x + l_1 y - k_1 y^2 = 0 \\ A_2 y - l_2 x + k_2 x^2 = 0 \end{cases}, \quad (9)$$

кожне з яких описує відповідну параболу, можливі варіанти перетину яких наведено на рис. 3.

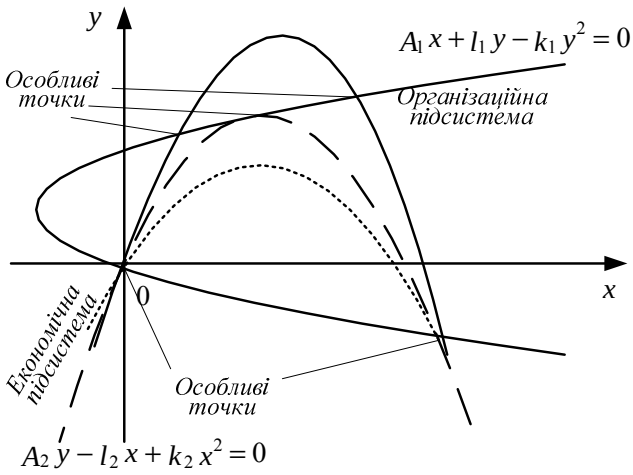

Рис. 3. Приклад визначення особливих точок в динаміці взаємодії організаційної та економічної підсистем галузі (авторська розробка)

Характер поведінки системи в околі особливої точки (x_0, y_0) визначається знаками величин Δ, σ і $(\sigma^2 - 4\Delta)$, дві перші з яких розраховуються за формулами [23, с.65]:

$$\sigma = P'_x(x_0, y_0) + Q'_y(x_0, y_0), \qquad (10)$$

$$\Delta = \begin{vmatrix} P'_x(x_0, y_0) & P'_y(x_0, y_0) \\ Q'_x(x_0, y_0) & Q'_y(x_0, y_0) \end{vmatrix}. \qquad (11)$$

Розрахунки дають:

$$\begin{cases} \sigma = A_1(\rho) + A_2(\rho), \\ \Delta = A_1(\rho)A_2(\rho) + (2k_1y_0 - l_1)(2k_2x_0 - l_2), \\ (\sigma^2 - 4\Delta) = \left(A_1(\rho) - A_2(\rho)\right)^2 + 4(2k_1y_0 - l_1)(2k_2x_0 - l_2). \end{cases} \qquad (12)$$

В виразах (12) зазначено, що реально змінюваними величинами можуть бути функції $A_1(\rho)$ і $A_2(\rho)$, аргумент ρ в яких безпосередньо залежить від рівня трудового менталітету як окремої особистості, так і працівників галузі в цілому, тобто від рівня організаційної культури в ній, яку можна сприймати як «глобальний» (або домінуючий) фактор в життєдіяльності всієї системи. Можливі стани цієї системи, що описується математичною моделлю (9) і проаналізована за допомогою програмного пакету «*Matematica*», наведено на рис. 4 в так званій біфуркаційній діаграмі [12, с.304].

Найбільш сприятливими є стійкий вузол та стійкий фокус, бо саме в цих випадках повинні спостерігатися самоорганізаційні процеси у театральній діяльності, які не передбачають застосування силового сценарію змін в ній. При цьому поліпшення показників господарської діяльності в околі однієї з точок стійкого існування системи свідчить про процеси зростання системи, а перехід системи з околу однієї точки стійкої поведінки (стійкий фокус) в окіл іншої, більш впорядкованої (стійкий вузол) – про розвиток системи, тобто індустріалізацію. Формуючи відповідні зразки в галузевій організаційній культурі, репертуарні театри, таким чином, роблять свій вагомий внесок у створення власної креативної індустрії.

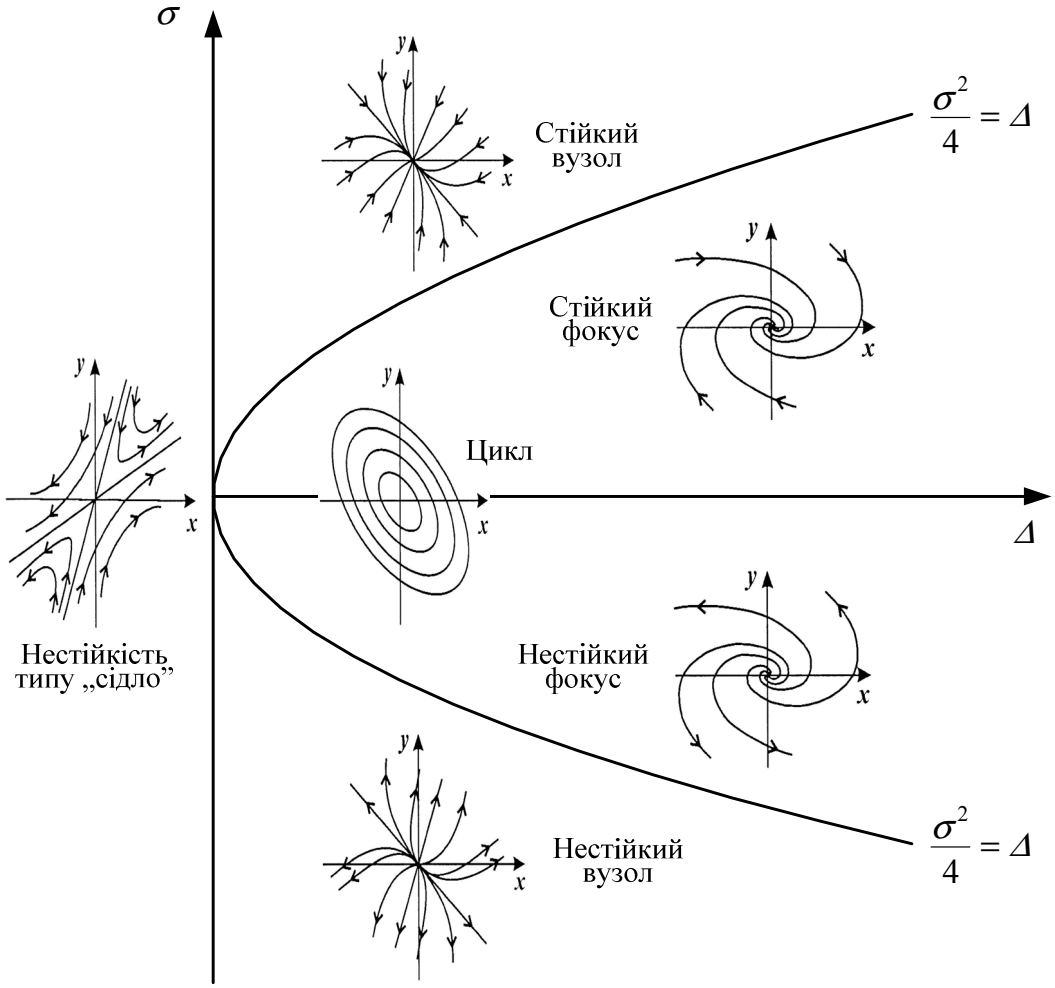

Рис. 4. Біфуркаційна діаграма [12, с.304]

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, поставлену у роботі мету досягнуто, а саме: репертуарні театри можуть і повинні виступати в складі організаційних підсистем театральної галузі, завдяки чому можлива її індустріалізація. Такий результат досягнуто внаслідок ідентифікації галузі як динамічної, функціональної системи соціальної дії, поведінка якої може мати математичний опис у вигляді системи нелінійних диференційних рівнянь першого порядку. Все це доцільно сприймати в якості подальшого розвитку сфери практичного застосування розробленої Т. Парсонсом теорії систем соціальної дії. Достатньо строгий аналіз побудованої моделі доводить, що в реальних умовах саме організаційна підсистема, «законодавцем мод» в якій повинні бути репертуарні театри, може бути домінуючим фактором росту економіки та розвитку театральної галузі, тобто її індустріалізації,. Підґрунтям для такого розвитку подій виступає така людська якість як інноваторство (підприємливість) персоналу сучасного репертуарного театру, що постійно працює із глядачем. Надалі доцільно охопити аналізом всі підсистеми запропонованої моделі театру.

Література

1. **Закон** України «Про внесення змін до Закону України «Про культуру» щодо визначення поняття «креативні індустрії»». *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 34. Ст. 257. 2. **Про затвердження** видів економічної діяльності, які належать до креативних індустрій: Розпорядження Кабінету міністрів України від 24 квітня 2019 р. № 265-р . *Урядовий кур'єр*. 2019. 16 травня (№ 90). 3. **Закон України** «Про театри і театральну справу». *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 26. Ст. 350 (Із змінами). 4. **Проскуріна М.О.** Місце культурних індустрій у системі національного господарства України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2016. Вип. 16. Ч. 3. С. 29 – 32. 5. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / укладач і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с. 6. **Енциклопедія** історії України. Том 3 / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2005. 672 с. 7. **Сухарев О.С.** Экономическая теория индустриализации. *Вестник Пермского ун-та. Серия: «Экономика»*. 2015. Вып. 2(25). С. 6–14. 8. **Тросби Д.** Экономика и культура / пер. с англ. Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2013. 256 с. 9. **Хезмондалш Д.** Культурные индустрии / пер. с англ. Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. 456 с. 10. **Хестанов Р.** Креативные индустрии – модели развития. *Социологическое обозрение*. 2018. Т. 17. № 3. С. 173 – 196. 11. **Алдер Г.** CQ, или Мускулы творческого интеллекта / пер. с англ. Москва: ФАИР-ПРЕСС, 2004. 496 с. 12. **Сєріков А.В., Коваль І.М.** Економіка та управління у сучасному українському репертуарному театрі: монографія. Харків: ФОП Панов А.М., 2018. 314 с. 13. **Український** театр: шлях до себе. Здобутки. Виклики. Проблеми / С. Васильєв, І. Чужинова, Н. Соколенко, О. Салата, О. Тукалевська, В. Жила. Київ: КЖД «Софія», 2018. 145 с. 14. **Самитов Д.Г.** Продюсирование некоммерческого театра: История, социология, менеджмент, маркетинг, правовые аспекты региональных театров США. Москва: Российский институт театрального искусства – ГИТИС, 2016. 559 с. 15. **Анохин П.К.** Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем. *Принципы системной организации функций*. Москва: "Наука". 1973. С.5-61. 16. **Вебер М.** Избранные произведения / пер. с нем. М.: Прогресс, 1990. 808 с. 17. **Парсонс Т.** Система современных обществ / пер. с англ. Москва: Аспект Пресс, 1998. 270 с. 18. **Социология.** Основы общей теории: учебник для вузов / отв. ред. Г.В. Осипов, Л.Н. Москвичев. Москва: Норма, 2003. 912 с. 19. **Уемов А.И.** Системный подход и общая теория систем. Москва: Мысль, 1978. 272 с. 20. **Евин И.А., Яблонский А.И.** Модели развития и теория катастроф. *Системные исследования. Методологические проблемы. Ежегодник*. 1982. Москва: Наука, 1982. 400 с. 21. **Раєвнєва О.В.** Управління розвитком підприємства: методологія, меха-нізми, моделі: Монографія. Харків: ВД «ІНЖЕК», 2006. 496 с. 22. **Сериков А.В., Белоцерковский А.В.** Природа фирмы: экономико-математическая модель онтогенеза. *Наукові праці Донецького нац. техніч. ун-ту. Серія: економічна*. 2004. Вип. 75. С.246-252. 23. **Баутин Н.Н., Леонтович Е.А.** Методы и приемы качественного исследования динамических систем на плоскости. Москва: Наука, 1990. 448 с.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro kulturu» shchodo vyznachennia poniattia «kreatyvni industrii»» [The Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine" On Culture "on the Definition of the Creative Industries]. (2018). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 34, Art. 257 [in Ukrainian].

2. Pro zatverdzhennia vydiv ekonomichnoi diialnosti, yaki nalezhat do kreatyvnykh industrii: Rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy vid 24 kvitnia 2019 r. № 265-r [On approval of economic activities related to the creative industries: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 24, 2019 No. 265-p]. (2019). *Uriadovyi kurier – Government courier*, May 16 (№90) [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy «Pro teatry i teatralnu spravu». Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2005. № 26. St. 350 (Iz zminamy) [Law of Ukraine "On theaters and theater business". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2005. № 26. Art. 350 (Changing)] [in Ukrainian].

4. Proskurina M.O. (2016). Mistse kulturnykh industrii u systemi natsionalnoho hospodarstva Ukrainy [The place of cultural industries in the national economy of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economic Sciences*, Issue 16, part 3, pp. 29 – 32 [in Ukrainian].

5. Busel V.T. (Eds.). (2005). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) [A great explanatory dictionary of modern Ukrainian (with

additions and supplements)]. Kyiv; Irpin, VTF «Perun» [in Ukrainian].

6. Entsyklopediia istorii Ukrainy. Tom 3 [Encyclopedia of Ukrainian history. Volume 3]. (2005). Kyiv, Naukova dumka [in Ukrainian].

7. Sukharev O.S. (2015). Ekonomicheskaya teoriya industrializatsii [The economic theory of industrialization]. *Vestnik Permskogo un-ta. Seriya: «Ekonomika» – Bulletin of Perm University. Series: "Economics"*, Issue 2(25), pp. 6–14 [in Russian].

8. Trosbi D. (2013). Ekonomika i kul'tura [Economics and culture]. Trans. from English. Moscow, Publishing House House of the Higher School of Economics [in Russian].

9. Khezmondalsh D. (2014). Kul'turnyye industrii [Cultural Industries]. Trans. from English. Moscow, Publishing House House of the Higher School of Economics [in Russian].

10. Khestanov R. (2018). Kreativnyye industrii – modeli razvitiya [Creative industries - development models]. *Sotsiologicheskoye obozreniye – Sociological Review*, Vol. 17, № 3, pp. 173 – 196 [in Russian].

11. Alder G. (2004). CQ, ili Muskuly tvorcheskogo intellekta [CQ, or Muscles of Creative Intelligence]. Trans. from English. Moscow, FAIR-PRESS [in Russian].

12. Sierikov A.V., Koval I.M. (2018). Ekonomika ta upravlinnia u suchasnomu ukrainskomu repertuarnomu teatri [Economics and Management in Contemporary Ukrainian Repertory Theater]. Kharkiv, FOP Panov A.M. [in Ukrainian].

13. Vasyliev S., Chuzhynova I., Sokolenko N., Salata O., Tukalevska O., Zhyla V. (2018). Ukrainskyi teatr: shliakh do sebe. Zdobutky. Vyklyky. Problemy [Ukrainian Theater: The Way to Yourself. Achievements. Challenges. Problems]. Kyiv, KZhD «Sofiia» [in Ukrainian].

14. Samitov D.G. (2016). Prodyusirovaniye nekommercheskogo teatra: Istoriya, sotsiologiya, menedzhment, marketing, pravovyye aspekty regional'nykh teatrov SSHA [Nonprofit Theater Production: History, Sociology, Management, Marketing, Legal Aspects of US Regional Theaters]. Moscow, Russian Institute of Theater Arts - GITIS [in Russian].

15. Anokhin P.K. (1973). Printsipial'nyye voprosy obshchey teorii funktsional'nykh sistem [Fundamental questions of the general theory of functional systems]. Printsipy sistemnoy organizatsii funktsiy – The principles of the system organization of functions, (pp. 5-61). Moscow, "Nauka" [in Russian].

16. Veber M. (1990). Izbrannyye proizvedeniya [Selected Works]. Perevod s nemetskogo. Moscow, Progress [in Russian].

17. Parsons T. (1998). Sistema sovremennykh obshchestv [System of modern societies].Trans. from English. Moscow, Aspekt Press [in Russian].

18. Osipov G.V., Moskvichev L.N. (Eds.). (2003). Sotsiologiya. Osnovy obshchey teorii [Sociology. Fundamentals of the general theory]. Moscow, Norma [in Russian].

19. Uyemov A.I. (1978). Sistemnyy podkhod i obshchaya teoriya sistem [Systems approach and general theory of systems]. Moscow, Mysl' [in Russian].

20. Yevin I.A., Yablonskiy A.I. (1982). Modeli razvitiya i teoriya katastrof [Development models and catastrophe theory]. *Sistemnyye issledovaniya. Metodologicheskiye problemy. Yezhegodnik – Systemic research. Methodological problems. Yearbook*. Moscow, Nauka [in Russian].

21. Raievnieva O.V. (2006). Upravlinnia rozvytkom pidpryiemstva: metodolohiia, mekhanizmy, modeli [Enterprise development management: methodology, mechanisms, models]. Kharkiv, VD «INZhEK» [in Ukrainian].

22. Serikov A.V., Belotserkovskiy A.V. (2004). Priroda firmy: ekonomiko-matematicheskaya model' ontogeneza [The nature of the company: economic and mathematical model of ontogenesis]. Naukovi pratsi Donetskoho nats. tekhnich. un-tu. Seriia: ekonomichna – Scientific works of Donetsk Nat. technical. un-tu. Series: economic, Issue 75, pp. 246-252 [in Russian].

23. Bautin N.N., Leontovich Ye.A. (1990). Metody i priyemy kachestvennogo issledovaniya dinamicheskikh sistem na ploskosti [Methods and techniques for the qualitative study of dynamical systems on the plane]. Moscow, Nauka [in Russian].

Сєріков А. В., Коваль І. М. Місце сучасного репертуарного театру в креативних індустріях

Статтю присвячено пошуку рольового місця сучасного українського репертуарного театру у закріплених нормативними актами креативних індустріях, які мають стати рушійною силою у національній економіці.

Щоб така сила «запрацювала» повинен відбутися процес індустріалізації, супутниками якого стають спеціалізація, раціоналізація та стандартизація. Представляється, що напрацювання стандартів, як високоякісних зразків для наслідування, у театральній справі повинно стати прерогативою репертуарних театрів.

З метою аналізу процесу індустріалізації театральної справи в статті запропоновано математичну модель галузі, що спирається на теорію систем соціальної дії Толкотта Парсонса. Математичний опис галузі дано у вигляді системи нелінійних диференційних рівнянь першого порядку. В якості домінуючих факторів-невідомих в цих рівняннях містяться економічна, організаційна, ментальна та соцієтальна складова внутрішнього середовища галузі. Всі перелічені складові взаємодіють із відповідними інституціями у зовнішньому середовищі галузі і вони всі притаманні саме репертуарним театрам, які працюють із глядачем на постійній основі. Формалізований опис містить у собі параметр управління під назвою креативність або інноваторство, який відображає комплекс особових характеристик керівництва галузі та його оточення. Аналіз поведінки моделі суттєво спрощується при припущенні, що серед факторів-невідомих найбільш впливовими на інтегральні результати діяльності галузі є економічна та організаційна складові. За таких умов достатньо залишити лише два відповідні диференційні рівняння. Це дозволяє достатньо строго довести, що саме організаційна культура, трудовий менталітет, в якому повинне бути місце такій людській якості як креативність, або інноваційність, або підприємливість є всеохоплюючим,

домінуючим фактором індустріалізації театральної справи.

Ключові слова: креативні індустрії, сучасний український репертуарний театр, математична модель, організаційна культура, інноваційність, підприємливість, нелінійні диференційні рівняння, біфуркаційна діаграма.

Сериков А. В., Коваль И. Н. Место современного репертуарного театра в креативных индустриях

Статья посвящена поиску ролевого места современного украинского репертуарного театра в закрепленных нормативными актами креативных индустриях, которые должны стать движущей силой в национальной экономике.

Чтобы такая сила «заработала», должен состояться процесс индустриализации, спутниками которого становятся специализация, рационализация и стандартизация. Представляется, что наработки стандартов, как высококачественных образцов для подражания, в театральном деле должно стать прерогативой репертуарных театров.

С целью анализа процесса индустриализации театрального дела в статье предложена математическая модель отрасли, которая опирается на теорию систем социального действия Толкотта Парсонса. Математическое описание отрасли дано в виде системы нелинейных дифференциальных уравнений первого порядка. В качестве доминирующих факторов-неизвестных в этих уравнениях содержатся экономическая, организационная, ментальная и социетальная составляющая внутренней среды отрасли. Все перечисленные составляющие взаимодействуют с соответствующими институтами во внешней среде отрасли и они все присущи именно репертуарным театрам, которые работают со зрителем на постоянной основе. Формализованное описание включает в себя параметр управления под названием креативность или инноваторство, который отражает комплекс личностных характеристик руководства отрасли и его окружения. Анализ поведения модели существенно упрощается при предположении, что среди факторов-неизвестных наиболее чувствительными в интегральных результатах деятельности отрасли является экономическая и организационная составляющие. При таких условиях достаточно оставить только два соответствующих дифференциальные уравнения. Это позволяет достаточно строго доказать, что именно организационная культура, трудовой менталитет, в котором должно быть место такого человеческого качества как креативность, или инновационность, или предприимчивость является всеобъемлющим, доминирующим фактором индустриализации театрального дела.

Ключевые слова: креативная экономика, современный украинский репертуарный театр, математическая модель, организационная культура, инновационность, предприимчивость, нелинейные дифференциальные уравнения, бифуркационная диаграмма

Sierikov A., Koval I. The Place of Modern Repertory Theater in creative Industries

The paper is devoted to defining the role of the contemporary Ukrainian repertory theater in the enshrined legislatively creative industries which should become the driving force in the national economy.

For this force to “kick into high gear”, the process of industrialization should be activated, accompanied by specialization, rationalization and standardization. It is assumed that the development of standards, as high-quality models to emulate, in the theatrical business should become the prerogative of repertory theaters.

In order to analyze the process of theatrical business industrialization, the paper proposes a mathematical model of the industry, based on the Tolkott Parsons theory of social action systems. The mathematical description of the industry is given in the form of a system of nonlinear differential equations of the first order. In these equations, the dominant unknown factors are economic, organizational, mental, and societal components of the industry’s internal environment. All of these components interact with the relevant institutions in the external environment of the industry, all of them being inherent in the repertory theaters that deal with the spectators on an ongoing basis. The formalized description includes a management parameter called ‘creativity’ or ‘innovation’, which reflects the complex of personal characteristics of the management of the industry and their environment. The analysis of the behavior of the model is significantly simplified under the assumption that among the unknown factors the most influential for the integral results of the industry are the economic and organizational components. Under these conditions, it is sufficient to leave only two corresponding differential equations. This allows us to prove quite rigorously that it is the organizational culture, the labor mentality that should provide such a human quality as creativity, or innovation, or entrepreneurship, being a comprehensive, dominant factor in the industrialization of theatrical business.

Keywords: creative industries, modern Ukrainian repertory theater, mathematical model, organizational culture, innovation, entrepreneurship, nonlinear differential equations, bifurcation diagram.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

УДК 004.89:658 doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-179-186

Д. А. Самодурова,
аспірант,
Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ АГЕНТИ ТА МУЛЬТИАГЕНТНІ СИСТЕМИ У ВИРОБНИЦТВІ

Постановка проблеми. Сьогодні споживачі все частіше приймають учать у виробничих процесах підприємств шляхом висування вимог до більш якісних продуктів з особистими специфікаціями та меншим терміном доставки. Класичні виробничі системи стають все менш актуальними, через те, що характеризуються високим об`ємом та низьким різноманіттям продукції, майже відсутністю гнучкості та високими витратами на заміну. Всі ці умови призводять до зниження ефективності класичної системи виробництва. Для того щоб відповідати вимогам споживачів та підвищити конкурентоспроможність свого товару, підприємства мають бути готові до таких змін, як скорочення партій, термінів поставки та життєвого циклу продуктів, збільшення асортименту продукції. Це безпосередньо стосується і українських підприємств. Для повного використання виробничих ресурсів та оперативного реагування на зміни продукції важливо змінити фактичні виробничі системи на більш гнучкі – інтелектуальні. За результатами досліджень іноземних науковців, інтелектуальна виробнича система, що будується на технології інтелектуальних Агентів – є найбільш потенційним напрямом розвитку. Виробнича система, заснована на інтелектуальному Агенті, являє собою специфічне застосування теорії і методу Мультиагентної системи у виробничій сфері.

Аналіз досліджень і публікацій. Співробітники Інституту економіки промисловості НАН України приділяють багато уваги питанням пов’язаним з інтелектуальною складовою виробничих систем. Такі вчені, як: Н.Ю. Брюховецька, І.П. Булєєв, І.В. Бриль, Я.С. Брюховецький, Є.І. Булєєв, Л.В. Іваненко, у своїх наукових працях активно досліджують проблеми інтелектуалізації промислових підприємств [1-4].

Визначенню поняття «інтелектуальний Агент» в системах штучного розподіленого інтелекту приділено багато уваги зі сторони вітчизняних та закордонних вчених, таких як: В.Д. Боєв [5], Ю.Р. Валькман [6], І.В. Варшавський [7], В.Л. Макаров [8], В.Б. Тарасов [9], М.Р. Фаттахов [10], Б. Хейєс-Рот [11], І. Шоем [12], К. Сікара [13], С. Рассел [14], П. Маєс [15], Дж. Ржевський [20] та ін. (табл. 1).

Таблиця 1

Трактування сутності поняття «інтелектуальний Агент»

№ з/п	Автор	Сутність поняття
1	2	3
1	С. Рассел [14]	Будь-яка сутність, яка знаходиться в деякому середовищі, сприймає його за допомогою сенсорів, отримуючи дані, які відображають події, що відбуваються в середовищі, інтерпретує ці дані і діє на середовище за допомогою ефекторів
2	Б. Хейєс-Рот [11]	Автор підкреслює, що інтелектуальні Агенти виконують три функції: 1) сприйняття динаміки середовища; 2) дії, що змінюють середовище; 3)міркування з метою інтерпретації спостережуваних явищ, вирішення завдань, виведення висновків і визначення дій
3	П. Маєс [15]	Автономні агенти – це комп'ютерні системи, що функціонують в складному, динамічному середовищі, здатні відчувати і автономно впливати на це середовище і, таким чином, виконувати безліч завдань, для яких вони призначені
4	І. Шоем [12]	Агент – цілісна одиниця, опис стану якої включає такі психічні компоненти як переконання, здібності, зобов'язання і рішення
5	К. Сікара [13]	Автор виділяє наступні характеристики інтелектуальних агентів: здатність до вирішення задач; активність; напівавтономність; надійність; здатність до співробітництва з людьми або іншими комп’ютерними агентами; гнучкість; адаптивність; наполегливість у вирішенні задач
6	В. Д.Боєв [5]	Агент – це активний об'єкт, який володіє поведінкою і має можливість взаємодії з іншими агентами і середовищем
7	В.Л. Макаров [8]	Кожен з Агентів володіє заданим набором характеристик і цільової функцією. На цій основі відбувається імітація реакції Агента на зміни зовнішнього середовища, які зачіпають його інтереси

Закінчення табл. 1

1	2	3
8	М.Р. Фаттахов [10]	Основними властивостями і атрибутами Агентів називає: «автономність, інтелектуальність, репрезентативність, наявність життєвого циклу, самостійність від розробника моделі або зовнішнього оператора, взаємодія, цілеспрямованість, сприйняття світу, здатність навчатися і адаптуватися, наявність у Агента ресурсу»
9	Дж.Ржевський [20]	Інтелектуальні Агенти – програмні об'єкти (особливий рід комп'ютерних програм), здатні до взаємодії один з одним і аналізу інформації, отриманої через їх повідомлення один одному. У виправдання визначення "інтелектуальні", Агенти повинні бути здатні до прийняття рішень в умовах невизначеності ситуації, діяти при відсутності повної інформації, хоча б і в якій-небудь вузькій сфері

Таким чином, інтелектуальний Агент – це об’єкт який здатен виконувати завдання самостійно, без людського втручання. Він має володіти трьома важливими функціями: автономністю, адаптованістю і координацією. Автономія означає, що інтелектуальний Агент повинен виконувати пов'язані завдання активно без зовнішнього втручання (людського або іншого програмного забезпечення); адаптованість означає, що інтелектуальний Агент має здібності сприймати і адаптуватися до зовнішнього середовища і самонавчання. Координація є важливою особливістю Мультиагентної системи, в якій інтелектуальні Агенти координують і виконують завдання разом. Таким чином, здатність Мультиагентної системи не визначається здатністю одного інтелектуального Агента, а інтелектом, що проявляється взаємною координацією між ними.

Метою статі є дослідження інтелектуальних виробничих систем на основі інтелектуальних Агентів та визначення відмінних характеристик та переваг Мультиагентної системи виробництва від класичної для виявлення нових можливостей підприємств.

Виклад основного матеріалу. Комп`ютерно-інтегроване виробництво (КІВ) – це концепція, що була створена для вирішення саме цих задач, яка включає не тільки виробничі системи, але й реалізацію, запаси та адміністрування [16]. КІВ – це повна автоматизація підприємств шляхом інтеграції бізнес-функцій та виробничих функцій за допомогою застосування технологій. Всі процеси та дії контролюються в ієрархії комп’ютерних систем, а інформація, що розповсюджується, виняткова у цифровій формі. Планування задач централізоване, а виробництво – практично послідовне. Але реалізація концепції потребує великих інвестицій, тривалих термінів виконання та складних структур. Все це гальмує розвиток підприємств та не дає змоги швидкій переконфігурації у динамічних умовах.

Щоб досягнути успіху в конкурентній боротьбі, підприємствам необхідна гнучка виробнича система, що зможе виконувати певні завдання: швидку адаптацію до ринкових умов, у яких організація матиме економічну вигоду; спроможність економічно будувати виробничий процес на основі різноманітних вимог до продуктів; здатність проводити адаптивні самоорганізації, а також самонавчання та самообслуговування для всього динамічного процесу виробництва. Така виробнича система розкривається в повному обсязі у технологіях та системах штучного інтелекту, що стають базовими інструментами підвищення конкурентоспроможності та ефективності промислових підприємств.

Штучний інтелект є одним з технологічних проривів Революції 4.0. Технологічні досягнення виникають швидко і паралельно в різних (не суміжних один з одним) сферах, наприклад, в промисловому виробництві і охороні здоров'я. Системи і технології штучного інтелекту в зарубіжних країнах широко застосовуються як споживачами, так і виробниками. Португальський вчений Паоло Летальо у своїх роботах зазначає, що штучний інтелект надає рішення для кількох складних проблем в області машинобудування і інформатики, а саме [17]:

1. Оптимізація логістики та виробничих процесів.

2. Розпізнавання образів, наприклад виявлення тенденцій і закономірностей в медичній або виробничій діагностиках.

3. Комп'ютерний зір, наприклад навігація автономних мобільних роботів і аналіз медичних зображень.

4. Розпізнавання мови, наприклад, підтримка людино-машинних інтерфейсів.

5. Інтелектуальне управління, наприклад забезпечення адаптивної та інтелектуальної поведінки для управління процесами.

За оцінкою американської аналітичної компанії Tractica, світовий ринок штучного інтелекту в промисловості швидко зростає: до 2021 року середньорічний темп приросту складатиме 53% (рис. 1).

Інтелектуальний Агент та Мультиагентна система є одним із основних напрямків дослідження у розподіленому штучному інтелекті. Технологія інтелектуального Агента є важливим методом побудови моделі розподіленої промислової системи, найбільш природним способом проектування та впровадження розподіленого інтелектуального виробничого середовища, а також однією із важливих технологій для побудови виробничої системи наступного

покоління. Автор К. Крісто у своїй роботі приводить визначення виробничої системи та виробничого процесу, заснованих на інтелектуальному Агенті. Де, виробнича система – це специфічне застосування теорії та метода Мультиагентної системи у виробничій сфері. Виробничий процес – це типовий процес вирішення Мультиагентних задач, де кожен відділ (або сегмент) у виробничий системі дорівнює інтелектуальному Агенту у процесі [19].

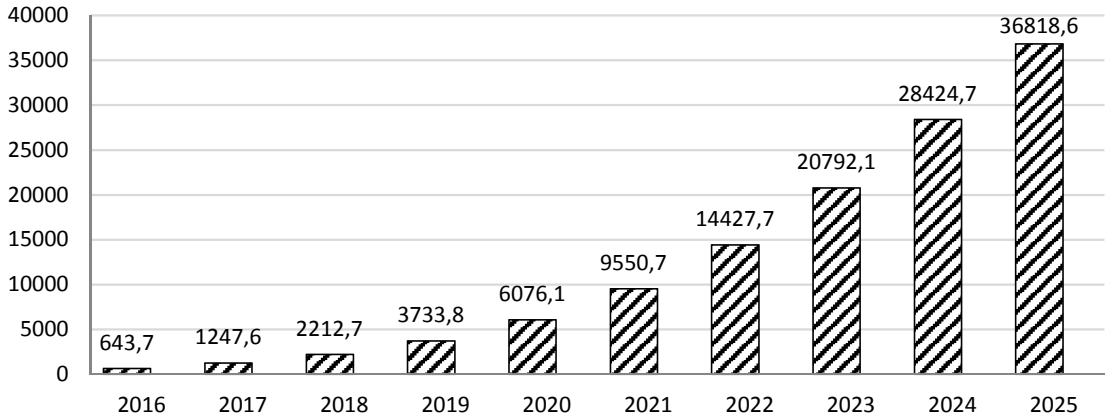

Рис. 1. Прогноз обсягів світового ринку штучного інтелекту ($ млрд) [18]

Англійський науковець Ржевський Дж. описує загальноприйняті характеристики інтелектуальних Агентів, а саме [20]:

– автономність – здатність діяти без зовнішнього керування, контролювати свої дії;

– інтелектуальність – здатність приймати самостійні рішення та діяти для досягнення своїх цілей;

– комунікативність – здатність взаємодії з іншими інтелектуальними Агентами;

– активність – здатність до самостійного планування, постановки цілей;

– реактивність – адекватне сприйняття стану середовища та реакція на його зміни;

– відкритість – інтелектуальний Агент являє собою відкриту систему;

– базові знання – знання інтелектуального Агента про себе, інших інтелектуальних Агентів та навколишнє середовище.

Наразі використовують декілька вимірів для класифікації існуючих інтелектуальних Агентів. Наведемо один з них (рис. 2).

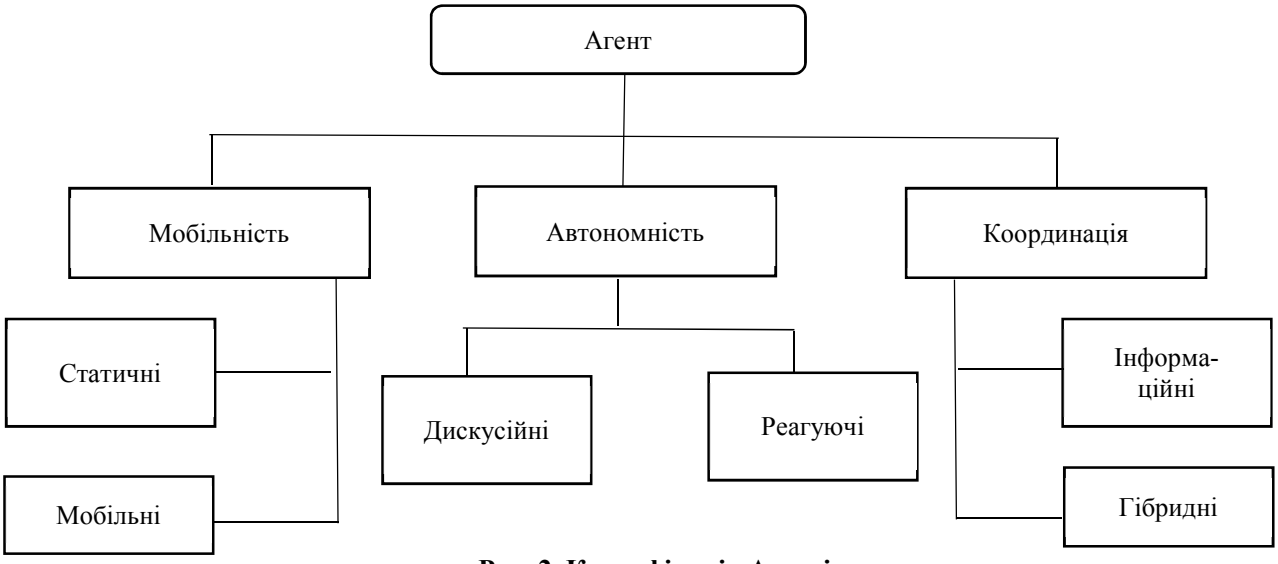

Рис. 2. Класифікація Агентів

Інтелектуальний Агент може пересуватися лише у середовищі, де виконує певну дію (наприклад, мережа), або переходити на будь-який інший ресурс (наприклад, машину). Тобто класифікується за своєю мобільністю: статичні та мобільні інтелектуальні Агенти. Інтелектуальний Агент може мати внутрішню модель суджень і самостійно приймати свої рішення (або вести переговори з іншими агентами для досягнення цілей), або не може мати таку модель і може реагувати тільки на зовнішні стимули

від інших агентів або від навколишнього середовища. Відповідно класифікується за автономністю: дискусійні та реагуючі.

Китайські вченні Цінлінь Го та Мін Чжан розглядають інтелектуального Агента, як інструмент для покращення інтелектуального виробництва. Пояснюють, що в переробній промисловості були здійснені зміни по таких напрямках, як ручна праця, механізація, автоматизація, інформатизація, інтеграція та розвідка. Індустріалізація замінює людську ручну працю, інформатизація допомагає у розвитку інтелектуальної людської роботи. Інтелектуальне виробництво – це інтегрована інтелектуальна система «людина-машина», яка складається із інтелектуальних машин та людей експертів та може виконувати інтелектуальні дії, такі як аналіз, висновки, судження та прийняття рішень у виробничому процесі [21]. Співробітництво між робітниками та інтелектуальними машинами розширятиме, продовжуватиме та частково заміщатиме розумову працю спеціалістів в процесі виробництва, та в той же час збиратиме, зберігатиме, удосконалюватиме, успадковуватиме та розвиватиме виробничий інтелект експертів.

На практиці утворилися такі основні типи інтелектуальної системи виробництва, як:

– інтелектуальна виробнича система, яка покращує інтелектуальну систему виробництва як об'єкт та інтелектуальний робот і інтелектуальний Агент як інструмент;

– інтелектуальна виробнича система, яка об'єднує моделювання, обробку, вимірювання та експлуатацію корпорацій через Інтернет;

– біологічна інтелектуальна система, що приймає процедуру вирішення біологічних проблем.

За результатами досліджень Цінлінь Го та Мін Чжан, зробили висновки, що для того, щоб покращити адаптованість системи виробництва до змін з середини на зовні, загальний вид структури інтелектуальної виробничої системи має відповідати таким принципам, як:

1) відкритість задачі: задача може бути введена та оброблена у будь-який час;

2) відкритість системи: система має утримувати внутрішні зміни (наприклад, несправність) та приймати зміни ззовні (наприклад, конфігурацію, що змінює обладнання);

3) відкритість процедури рішення: процедура рішення має приймати зміни інформації та знань.

Склалася загальноприйнятна модель розподіленої мережі інтелектуальної виробничої системи, що використовується у провідних світових компаніях та в економічних дослідженнях науковців, та базується на інтелектуальному Агенті (рис. 3) [21].

З одного боку, кожна виробнича одиниця наділена автономією інтелектуального Агента, щоб стати об'єктом з ідеальними функціями та незалежністю; з іншого боку, система наділена можливостями самоорганізації, координації та співпраці між інтелектуальним Агентами.

Коли інтелектуальна виробнича система інтегрує інтелектуальну машину та людину на виробничу ділянку, вона має використовувати всі знання та гнучко централізувати всі види діяльності, такі як замовлення, проектування, виробництво та продаж через базу знань, базу даних, комп'ютери та мережу зв'язку, для підвищення загальної ефективності. Функціональні підсистеми кожного сегменту незалежно виконують задачі, а також координують один з одним. Тому в середині виробничої компанії увесь виробничий процес від проектування до продажу є типовою процедурою вирішення питань Мультиагентної системи.

Такі вчені, як П. Тихий, Р. Старон, Ф. Матюрана, С. Буссманн, Н. Дженнингс одностайні в своїх працях, до того, що Мультиагентна система підходить для підтримки поточних вимог до сучасних систем управління в промислових сферах, забезпечуючи гнучкість, надійність, адаптивність і продуктивність [22, 23]. Вона успішно застосовується в широкому спектрі галузей, таких як електронна торгівля, графіка (наприклад, комп'ютерні ігри та фільми), транспорт, логістика, робототехніка, виробництво, телекомунікації та енергетика [22].

Аналіз досліджень промислового впровадження Мультиагентної системи у виробництво, показав, що є певні ризики та незручності, які пов'язані з такими факторами:

– ризикованими і дорогими зусиллями для розробки програмного забезпечення;

– ймовірність непередбачуваної поведінки і необхідність гарантії надійності;

– впровадження програм обмежених в функціональності.

С. Буссманн стверджує, що незважаючи на всі перераховані вище труднощі, існує консенсус щодо деяких галузей застосування, в яких очікується промислове впровадження Мультиагентних систем:

- Там, де ні доступ до інформації, ні права на прийняття рішень не можуть бути централізовані. Це стосується управління мережами постачання, включно з транспортуванням і обробку матеріалів.
- В управлінні складними операціями (такими як розподіл ресурсів і планування), де проблеми суперечать цілям і задачам продуктивності.
- У промисловому моніторингу і контролю, де надійність і швидка реконфігурація є важливими вимогами в розподіленому середовищі [23].

Основним завданням по впровадженню промислового застосування Мультиагентних систем є переконання представників промисловості в перевагах використання інтелектуальних Агентів, наприклад, демонструючи зрілість, гнучкість і надійність рішень на основі інтелектуальних Агентів. Це дозволить промисловим компаніям «вірити» в Мультиагентну систему та її принципи.

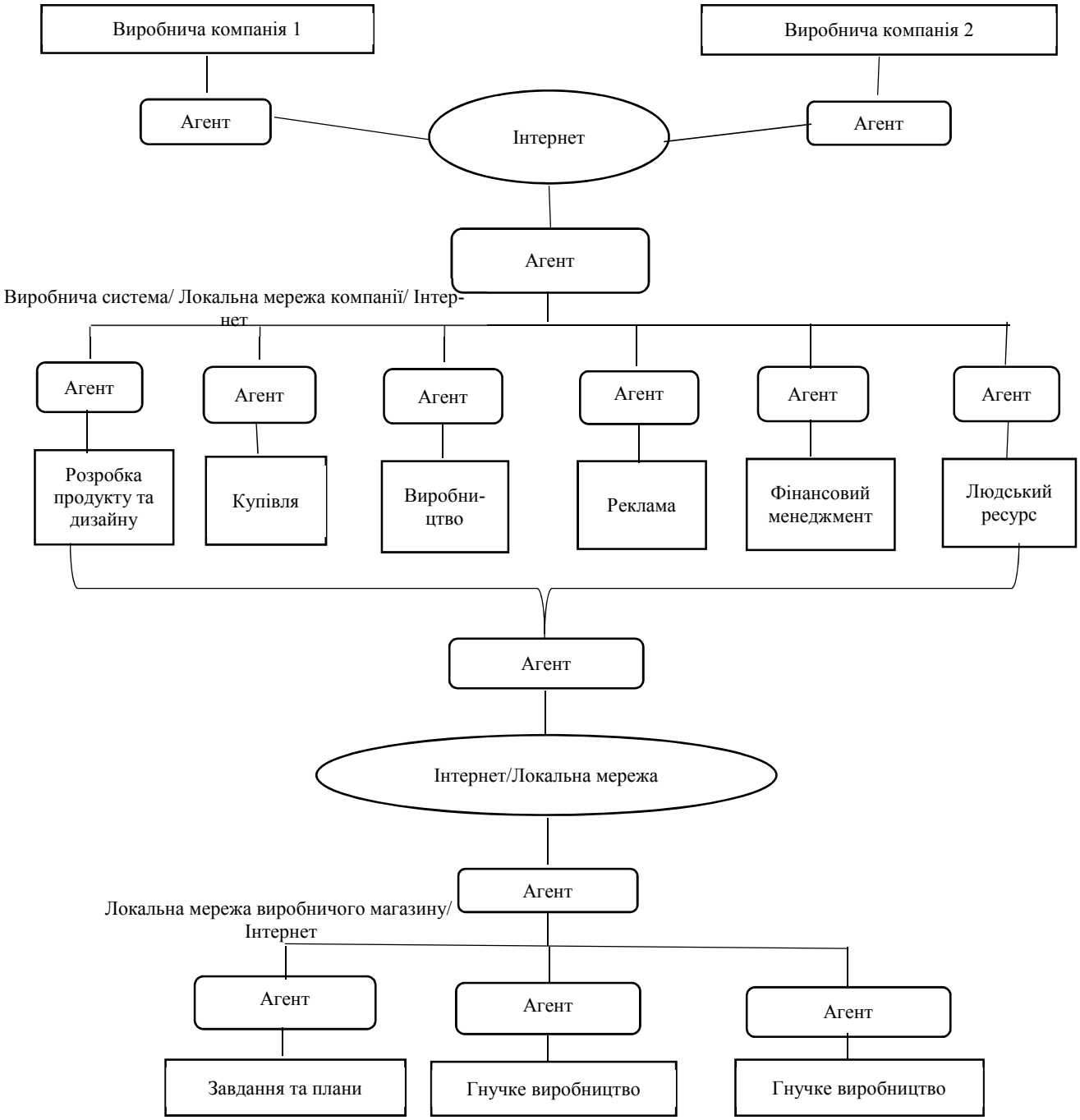

Рис. 3. Графічна модель розподіленої мережі інтелектуальної виробничої системи

Дж. Ржевський пропонує порівняльний аналіз Мультиагентної та класичної виробничих систем. На відміну від класичної системи виробництва, де все вирішується через послідовні та певні алгоритми, Мультиагентна система шукає оптимальні рішення через перерозподіл між безліччю інтелектуальних Агентів, для отримання найкращого результату у певний проміжок часу (табл. 2) [20].

Мультиагентні системи знаходять все більше поширення у розподіленому виробництві, там де класичні виробничі системи впораються лише з великими труднощами. Наприклад, серійне виробництво автомобільних двигунів, де планування виробництва – складний та заплутаний процес. Для того, щоб усе працювало ефективно, треба забезпечити необхідною кількістю деталей усі ланки виробництва (людей та станки). Результат роботи виконавців має як прямий вплив один на одного (необхідність у деталях, що зроблені раніше), так і опосередкований (якщо для збірки потрібно кілька деталей, то неможливо без упину випускати одні, якщо немає інших). Використання Мультиагентних систем значно спрощує увесь цей процес. Формуються агенти-виконавці, агенти-кур'єри (які доставляють

продукцію від одного станка до іншого), задаються об'єми та графіки випуску двигунів. Далі інтелектуальні Агенти створюють ланки запитів, забезпечуючи кожного виконавця об'ємами та строками роботи, навзаєм очікуючи від них виконання своїх заказів за ланцюгом [24].

Таблиця 2

Порівняння Мультиагентної та класичної систем виробництва

	Мултиагентна система виробництва	Класична система виробництва
Основні характеристики	Гнучкість, чуйність, самоорганізація	Передбачуваність, повторюваність, ієрархічне структура
Механізми досягнення основних цілей	Здатність будувати припущення; знання; навчання; робота у мережі	Задані алгоритми, пам'ять; інтеграція
Основні недоліки	Ризик здійснення помилок	Негнучкість
Механізми здолання недоліків	Розподілення інтелекту, повноцінне використання знань, вміння вчитися на своєму досвіді	Модуляції
Галузь впровадження	Непередбачуване середовище; виробництво, яке часто змінюється; індивідуальне виробництво; короткочасні періоди освоєння нової продукції	Стабільне середовище; довготривале виробництво; масове виробництво

Незважаючи на те, що Мультиагентна технологія вже прийнята в декількох промислових галузях, вона ще має пройти довгий і важкий шлях для більш широкого прийняття цих концепцій штучного інтелекту в промисловості.

Висновки. Штучний інтелект надає ряд переваг для підвищення продуктивності автоматичних складних систем, а Мультиагентні системи як парадигма, засновані на штучному інтелекті, підходять для задоволення поточних вимог, що пред'являються до промислових підприємств.

Різноманітність трактування поняття «інтелектуальний Агент» в системах штучного розподіленого інтелекту дозволяє виділити основні властивості, такі як: автономність, комунікативність та динамічність у середовище перебування, що сприяє розподіленому вирішенню задач. Співпраця завершується завдяки взаємодії і переговорів між агентами, тому можна гарантувати узгодженість функцій.

Еволюція Мультиагентних систем і виробництва, ймовірно, буде йти рука об руку. Мультиагентні системи можуть зіткнутися з реальними проблемами з боку виробництва, але, в свою чергу, матимуть все більше переваг в застосуванні агентських технологій.

Порівняно з класичною системою Мультиагентній притаманні функції автономії, здатність реагування та активність, що надає певні переваги у виробничому процесі, такі як:

а) швидкість праці буде збільшено, через перерозподіл обробки;

б) помилка одного інтелектуального Агента не вплине на роботу всієї системи, тому ця система вважається більш надійною;

в) система має більшу швидкість відгуку, через базові знання та тісний взаємозв'язок між інтелектуальними Агентами.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на виявлення розумного використання Мультиагентної системи виробництва на підприємствах України. Це необхідно для адаптації виробничих систем до умов високої динамічності та мінливості зовнішнього середовища.

Література

1. **Брюховецька Н.Ю., Булеев И.П.** Конкуренция и соревнование в условиях инновационного развития предприятий. *Вісник економічної науки України*. 2017. № 1(32). С. 7-15. 2. **Булеев И.П., Брюховецкий Я.С., Иваненко Л.В.** Моделирование повышения уровня интеллектуализации труда работников предприятий. *Економіка промисловості*. 2017. № 2 (78). С. 80-96. 3. **Булеев И.П., Булеев Е.И., Брюховецкий Я.С.** Интеллектуализация труда – основа развития современной экономики. *Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку*: зб. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки пром-сті; редкол.: О.І. Амоша (голов. ред.), І.П. Булєєв (відп. ред.) та ін. Київ, 2016. 204 с. С. 3 - 18. 4. **Бриль І.В., Брюховецкий Я.С.** Визначення інтелектуальної складової в управлінні та капіталізації підприємства. *European integration of economics, education and law*: Proceedings of the International Scientific Conference (Warsaw, Poland, March 22-23, 2018). Warsaw, 2018. P.74-77. 5. **Боев В.Д., Кирик Д.И., Сыпченко Р.П.** Компьютерное моделирование: пособие для курсового и дипломного проектирования. СПб.: ВАС, 2011. 348 с. 6. **Валькман Ю.Р.** Распределенный искусственный интеллект и многоагентные системы в исследовательском проектировании сложных объекто. Труды Международного семинара «Распределенный искусственный интеллект и многоагентные системы». Санкт-Петербург, 1997. С.269-279. 7. **Варшавский В.А., Поспелов Д.А.** Оркестр играет без дирижера. Размышления об эволюции некоторых технических

систем и управлении ими. Москва: Наука, 1984. 224 с. 8. **Макаров В.Л., Бахтизин А.Р.** Современные методы прогнозирования последствий управленческих решений. *Управленческое консультирование*. Санкт-Петербург, 2015. № 7. С. 12-24. 9. **Тарасов В.Б.** Агенты, многоагентные системы, виртуальные сообщества: стратегическое направление в информатике и искусственном интеллекте. *Новости искусственного интеллекта*. 1998. № 2. С. 15 - 16. 10. **Фаттахов М.Р., Фаттахов Р.В.** Агентно-ориентированный подход: новое средство получения знания. *Региональная экономика: теория и практика*. 2015. № 10. 11. **Hayes-Roth B.** An Architecture for Adaptive Intelligent Systems. *Artificial Intelligence*. 1995. Vol.72. P.329-365. 12. **Shoham Y.** Agent Oriented Programming // *Artificial Intelligence*. 1993. Vol. 60, №1. P. 51-92. 13. **Sycara K., Pannu A., Williamson M., Zeng D., Decker K.** Distributed Intelligent Agents. *IEEE Expert: Intelligent Systems and Their Applications*. 1996. Vol.11, №6. P. 36-46. 14. **Russell S.J., Norvig P.** Artificial Intelligence: a Modern Approach. Englewood Cliffs NJ: Prentice Hall, 1995. 15. **Maes P.** Artificial Life Meets Entertainment: Life Like Autonomous Agents. *Communication of the ACM*. 1995. Vol. 38, №11. P.108-114. 16. **Colombo A. Schoop R. and Neubert R.** An AgentBased Intelligent Control Platform for Industrial Holonic Manufacturing Systems. *IEEE Trans. Ind. Elect*. 2006. Vol. 53, No. 1. Pp. 322-337. 17. **Leitao P.** Multi-agent systems in industry: Current trends & future challenges. *Topics in Intelligent Engineering and Informatics, Springer Berlin Heidelberg*, 4. 2013. pp.197–201. 18. **What** is AI? / A theme report based on the 1st meeting of the All-Party. – UK : House of Commons, Committee Room 15, Parliamentary Group on Artificial Intelligence [APPG AI], 20 March 2017. 34 p. 19. **Christo C., Cardeira C.** Trends in Intelligent Manufacturing Systems. IDMEC/IST, Technical University of Lisbon, Av. Rovisco Pais, 1049-001 Lisboa, Portugal. 2007. Pp. 3209 – 3214. 20. **Ржевский Дж.** Мультиагентные системы в логистике и е-коммерции. 2015. URL: https://blog.iteam.ru/multiagentnye-sistemy-v-logistike-i-e-kommertsii/. 21. **Qinglin Guo, Ming Zhang.** Research on Intelligent Manufacturing System Based on Multi-Agent. *ICIRA*. 2008. Pp. 829–838. 22. **Tichý P., Šlechta, P., Staron, R.J., Maturana F.P., Hall K.H.** Multiagent Technology for Fault Tolerance and Flexible Control. IEEE Trans. System, Man, and Cybernetics - Part C: Applications and Reviews 36(5). 2006. Pp.700–705. 23. **Bussmann S., Jennings N.R., Wooldridge M.** Multiagent Systems for Manufacturing Control: A Design Methodology. *Springer*. 2004. 300 p. 24. **Люгер Дж. Ф.** Искусственный интеллект. *Стратегии и методы решения сложных проблем*. 4-е изд.: пер. с англ. Москва: Издательский дом «Вильямс», 2003. 846 с.

References

1. Bryukhovetskaya N.YU. Buleyev Í.P. (2017). Konkurentsiya i sorevnovaniye v usloviyakh innovatsionnogo razvitiya predpriyatiy [Competition and rivalry in the conditions of the innovative development of companies]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine,* 1(32), pp. 7-15 [in Russian].

2. Buleyev I.P., Bryukhovetskiy YA.S., Ivanenko L.V. (2017). Modelirovaniye povysheniya urovnya intellektualizatsii truda rabotnikov predpriyatiy [Modeling of increasing the level of intellectualization of labor of enterprise workers]. *Ekonomika promyslovosti – Economy of industry,* 2 (78), pp. 80-96 [in Russian].

3. Buleyev I.P., Buleyev Ye.I., Bryukhovetskiy Ya.S. (2016). Intellektualizatsiya truda – osnova razvitiya sovremennoy ekonomiki [Intellectualization of labor - the basis for the development of the modern economy]. *Stratehiia i mekhanizmy rehuliuvannia promyslovoho rozvytku – Strategy and mechanisms of regulation of industrial development*. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine [in Russian].

4. Bryl I.V., Briukhovetskyi Ya.S. (2018). Vyznachennia intelektualnoi skladovoi v upravlinni ta kapitalizatsii pidpryiemstva [Determination of the intellectual component in the management and capitalization of the enterprise]. *European integration of economics, education and law*: Proceedings of the International Scientific Conference (Warsaw, Poland, March 22-23, 2018). Warsaw. (pp.74-77).

5. Boyev V.D., Kirik D.I., Sypchenko R.P. (2011). Komp'yuternoye modelirovaniye: posobiye dlya kursovogo i diplomnogo proyektirovaniya [Computer modeling: a manual for term and diploma design]. SPb., VAS [in Russian].

6. Val'kman Yu.R. (1997). Raspredelennyy iskusstvennyy intellekt i mnogoagentnyye sistemy v issledovatel'skom proyektirovanii slozhnykh ob"yekto [Distributed artificial intelligence and multi-agent systems in the research design of complex objects.]. Trudy Mezhdunarodnogo seminara «Raspredelennyy iskusstvennyy intellekt i mnogoagentnyye sistemy» – Proceedings of the International Seminar "Distributed Artificial Intelligence and Multi-Agent Systems". St. Petersburg, (pp. 269-279) [in Russian].

7. Varshavskiy V.A., Pospelov D.A. (1984). Orkestr igrayet bez dirizhera. Razmyshleniya ob evolyutsii nekotorykh tekhnicheskikh sistem i upravlenii imi [he orchestra plays without a conductor. Reflections on the evolution of some technical systems and their management]. Moscow, Nauka [in Russian].

8. Makarov V.L., Bakhtizin A.R. (2015). Sovremennyye metody prognozirovaniya posledstviy upravlencheskikh resheniy [Modern methods for forecasting the consequences of managerial decisions]. *Upravlencheskoye konsul'tirovaniye – Management Consulting*, 7, pp. 12-24 [in Russian].

9. Tarasov V.B. (1998). Agenty, mnogoagentnyye sistemy, virtual'nyye soobshchestva: strategicheskoye napravleniye v informatike i iskusstvennom intellekte [Agents, multi-agent systems, virtual communities: a strategic direction in computer science and artificial intelligence]. *Novosti iskusstvennogo intellekta – Artificial Intelligence News,* 2, pp. 15 - 16 [in Russian].

10. Fattakhov M.R., Fattakhov R.V. (2015). Agentno-oriyentirovannyy podkhod: novoye sredstvo polucheniya znaniya [Fattakhov Agent-based approach: new a means of obtaining knowledge]. *Regional'naya ekonomika: teoriya i praktika – Regional Economics:Theory and Practice*, 10 [in Russian].

11. Hayes-Roth B. (1995). An Architecture for Adaptive Intelligent Systems. *Artificial Intelligence*, Vol.72, pp. 329-365.

12. Shoham Y. (1993). Agent Oriented Programming // *Artificial Intelligence,* Vol. 60, №1, pp. 51-92.

13. Sycara K., Pannu A., Williamson M., Zeng D., Decker K. (1996). Distributed Intelligent Agents. *IEEE Expert: Intelligent Systems and Their Applications*, Vol. 11, №6, pp. 36-46.

14. Russell S.J., Norvig P. (1995). Artificial Intelligence: a Modern Approach. Englewood Cliffs NJ: Prentice Hall.

15. Maes P. (1995). Artificial Life Meets Entertainment: Life Like Autonomous Agents. *Communication of the ACM*, Vol. 38, №11, pp. 108-114.

16. Colombo A. Schoop R. and Neubert R. (2006). An AgentBased Intelligent Control Platform for Industrial Holonic Manufacturing Systems. *IEEE Trans. Ind. Elect,* Vol. 53, No. 1, pp. 322-337.

17. Leitao P. (2013). Multi-agent systems in industry: Current trends & future challenges. *Topics in Intelligent Engineering and Informatics, Springer Berlin Heidelberg*, 4, pp. 197–201.

18. What is AI? / A theme report based on the 1st meeting of the All-Party. – UK : House of Commons, Committee Room 15, Parliamentary Group on Artificial Intelligence [APPG AI], 20 March 2017. 34 p.

19. Christo C., Cardeira C. (2007). Trends in Intelligent Manufacturing Systems. IDMEC/IST, Technical University of Lisbon, Av. Rovisco Pais, 1049-001 Lisboa, Portugal, pp. 3209 – 3214.

20. Rzhevskiy Dzh. (2015). Mul'tiagentnyye sistemy v logistike i ye-kommertsii [Multi-agent systems in logistics and e-commerce]. Retrieved from https://blog.iteam.ru/ multiagentnye-sistemy-v-logistike-i-e-kommertsii/ [in Russian].

21. Qinglin Guo, Ming Zhang. (2008). Research on Intelligent Manufacturing System Based on Multi-Agent. *ICIRA, pp*. 829–838.

22. Tichý P., Šlechta, P., Staron, R.J., Maturana F.P., Hall K.H. (2006). Multiagent Technology for Fault Tolerance and Flexible Control. IEEE Trans. System, Man, and Cybernetics - Part C: *Applications and Reviews*, 36(5), pp. 700–705.

23. Bussmann S., Jennings N.R., Wooldridge M. (2004). Multiagent Systems for Manufacturing Control: A Design Methodology. *Springer*.

24. Lyuger Dzh. F. (2003). Iskusstvennyy intellekt. Strategii i metody resheniya slozhnykh problem [Artificial Intelligence. Strategies and methods for solving complex problems]. 4th ed.: transl. from English, Moscow, Williams Publishing House [in Russian].

Самодурова Д. А. Інтелектуальні Агенти та Мультиагентні системи у виробництві

У статі досліджено інтелектуальні виробничі системи на основі інтелектуальних Агентів. Визначено відмінні характеристики та переваги Мультиагентної системи виробництва від класичної для виявлення нових можливостей підприємств. Штучний інтелект надає ряд переваг для підвищення продуктивності автоматичних складних систем, а Мультиагентні системи як парадигма, заснована на штучному інтелекті, підходить для задоволення поточних вимог, що пред'являються до промислових підприємств.

Наведена класифікація існуючих інтелектуальних Агентів. Проаналізована модель розподіленої мережі інтелектуальної виробничої системи, що використовується у провідних світових компаніях та в економічних дослідженнях науковців, та базується на інтелектуальному Агенті.

Ключові слова: інтелектуальний Агент, Мультиагентна система виробництва, класична система виробництва, інтелектуальне виробництво, комп'ютерно-інтегроване виробництво.

Самодурова Д. А. Интеллектуальные Агенты и Мультиагентные системы в производстве

В статье исследованы интеллектуальные производственные системы на основе интеллектуальных Агентов. Определены отличительные характеристики и преимущества Мультиагентной системы производства от классической для выявления новых возможностей предприятий. Искусственный интеллект предоставляет ряд преимуществ для повышения производительности автоматических сложных систем, а Мультиагентные системы как парадигма, основанная на искусственном интеллекте, подходит для удовлетворения текущих требований, предъявляемых к промышленным предприятиям.

Приведена классификация существующих интеллектуальных Агентов. Проанализирована модель распределенной сети интеллектуальной производственной системы, используемой в ведущих мировых компаниях и в экономических исследованиях ученых, и основана на интеллектуальном Агенте.

Ключевые слова: интеллектуальный Агент, Мультиагентные система производства, классическая система производства, интеллектуальное производство, компьютерно-интегрированное производство.

Samodurova D. Intelligent Agent and Multi-Agent systems in manufacturing

The article investigates intelligent manufacturing systems based on intelligent Agents. The distinctive characteristics and advantages of the Multi-Agent manufacturing system from the classical to identify new opportunities for enterprises were determined. Artificial intelligence provides a number of advantages to increase productivity of complex automatic systems, and Multi-agent systems, as a paradigm based on artificial intelligence, are suitable for meeting current requirements for industrial enterprises.

The classification of existing intelligent Agents is given. The model of distributed network of intelligent manufacturing system used in leading world companies and in scientist's economic research analyzed, which based on an intelligent Agent.

Keywords: intelligent Agent, Multi-agent manufacturing system, classical production system, intelligent manufacturing, computer-integrated production.

Стаття надійшла до редакції 05.04.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

Менеджмент персоналу

УДК 331.1:658 doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-187-197

Л. І. Телишевська,
кандидат економічних наук,
ORCID 0002-7661-9198,
e-mail: telishevskayalidiya@gmail.com,

В. І. Успаленко,
кандидат технічних наук,
Харківський національний університет будівництва та архітектури

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Вступ. Персонал є значним джерелом розвитку підприємства, дієвим важелем, потенціалом, який впливає на його прибутковість, особливо його інтелектуальний капітал. Тому управління персоналом визнається однією із найбільш важливих сфер діяльності, спроможною кількаразово підвищити ефективність функціонування підприємства або довести його до збитковості. З метою попередження такої ситуації система управління персоналом повинна відповідати сучасним вимогам, застосовувати інновації, у тому числі інноваційні методи мотивації працівників, передбачати розвиток інтелектуального капіталу і підвищення ефективності його використання, а також розвиток всіх своїх складових і в першу чергу персоналу.

Відповідно до окреслених у [31] проблем, в цій статті досліджено найбільш примітні тенденції розвитку системи управління персоналом на вітчизняних підприємствах та її функціональних підсистем для вирішення виявлених проблем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Потребам формування розвитку і удосконалення системи управління персоналом на підприємстві присвячено значну кількість наукових праць провідними вітчизняними й зарубіжними вченими такими, як: Е. Придатько [1], Ю. Залознова [2], О. Амоша, О. Новікова, В. Антонюк, Л. Шамілева [3; 4], І. Бутенко [5], А. Гривнак, О. Бала [6], В. Шевченко [7], О. Грішнова, Т. Костенко [10], В. Ровенська [11], М. Шкурат [12], В. Зайцев [13], С. Кравченко, О. Корнєва [14], К. Кязимов [15], В. Ландсман [16], Н. Іваровська [17], К. Любимова [18], М. Глазов, І. Фирова, О. Істомина [19], А. Лобза, І. Гузь [21], В. Петюх, Л. Щетинина, О. Зінченко [22], С. Кулакова, В. Копейкина, О. Зотова [23], Е. Лібанова [24], Ю. Комар [25].

Е. Придатько зосередив свою увагу на моделюванні впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на ефективність процесу формування персоналу на промисловому підприємстві з визначенням встановленими математичними залежностями наявності загального вектору та сили впливу кожного з чинників [1].

Ю. Залозновою в своїй монографії розглянуто засади формування і тенденцій розвитку системи управління персоналу на вугільних шахтах та надано рекомендації щодо подальшого удосконалення цієї системи, особливо в напрямі впровадження корпоративної культури [2].

О. Амоша, О. Новікова і В. Антонюк присвятили свою монографію визначенню якості трудового потенціалу та управлінню трудовою сферою [3].

У науковій праці О. Амоши і Л. Шамілевої [4] досліджується концептуальне та науково-методичне забезпечення розвитку трудового потенціалу промисловості на засадах соціальної відповідальності.

І. Бутенко наголошує на еволюційному розвитку системи управління персоналом підприємства і на необхідності врахування вітчизняними підприємствами об'єктивно існуючих соціально-економічних умов функціонування своїх поточних і стратегічних проблем і галузевої специфіки з метою вибору прийнятних методів управління і мотивації персоналу у процесі розробки ефективної кадрової політики [5]. Проведені автором [5] дослідження свідчать, що еволюція систем управління персоналом супроводжується широким спектром підходів, пов'язаних з реалізацією управлінських впливів на персонал, що затрудняє адаптацію вітчизняними підприємствами закордонного досвіду. Для розробки ефективної кадрової політики вітчизняним підприємствам необхідно враховувати об'єктивно існуючі соціально-економічні умови функціювання, свої поточні і стратегічні проблеми й галузеву специфіку для вибору прийнятних методів управління і мотивації персоналу.

У той же час А. Гривнак обґрунтовує наявність значної кількості проблем управління персоналом в Україні на сучасних підприємствах [6].

О. Грішнова і Т. Костенко стверджують, що суспільний прогрес і майбутнє держави залежить, в основному, від молоді, яка активна, має інтелектуальний потенціал, гнучка та мобільна, якщо вона використає свої переваги і, головне, – інтелектуальний потенціал [10].

М. Шкурат в результаті проведеного в роботі [12] аналізу теоретичних і практичних аспектів японської системи управління персоналом засвідчує її високу ефективність, незважаючи на певні труднощі застосування в умовах вітчизняних підприємств.

К. Любимовою [18] відповідно до атрибутивної структури запропоновано концептуальну модель управління розвитком персоналу підприємства, реалізація якої, на наш погляд, на підприємстві може привести вітчизняну діючу систему у відповідність із закордонними прогресивними системами управління.

Творче починання щодо оцінювання ефективності управління персоналу сучасного підприємства зробили А. Лобза і І. Гузь [21], визначивши напрями виконання цієї оцінки. В продовження цих пропозицій, очевидно, потрібно розробити системи показників ефективності щодо запропонованих напрямів оцінювання, а не обмежуватись тільки напрямами.

Як зауважує Е. Придатько [1, с. 126], сучасна українська наукова школа досліджень у сфері управління персоналом і формування на цій основі трудового потенціалу промислового сектору економіки країни є досить потужною. Однак, через складність і багатоаспектність цієї проблематики в сучасних мінливих умовах, з наявністю тенденцій інноваційного розвитку економіки існують питання, зокрема, питання вибору розвитку персоналу, ефективності формування і використання інтелектуального капіталу та інші, які все більше актуалізуються і потребують подальшого вивчення.

Мета статті – дослідження тенденцій і певних проблем розвитку системи управління персоналом на сучасному підприємстві.

Постановка проблеми. Високопрофесійний персонал підприємства у достатній кількості для виробничого процесу виступає його головною рушійною силою, будучи об'єднуючою ланкою між технічними і економічними факторами виробництва. При цьому, управління персоналом, являючись сукупністю всіх управлінських рішень та видів діяльності на підприємстві, пов'язаних з плануванням та організацією впливу працівників, повинно мати досконалу систему з функціональними сучасними підсистемами. Тому в нинішніх умовах глобалізації система управління персоналом підприємства для забезпечення прибутковості повинна бути в стані постійного розвитку, особливо це торкається безпосередньо персоналу та його людського капіталу як складової інтелектуального капіталу через такі ознаки якості, як: знання, навички, досвід, ноу-хау, творчі здібності, креативний спосіб мислення, моральні цінності, культура праці та ін. Дійсно, існує багато наукових праць з проблематики щодо ролі управління персоналом у забезпеченні прибуткової діяльності підприємства і його економічної безпеки, а також передумов удосконалення цієї системи з метою подальшого розвитку.

Теорією і практикою доведено, що основним фактором конкурентоздатності підприємницької структури, її життєздатності й процвітання є якість персоналу та його ставлення до праці, тобто рівень професіоналізму і творчості працівників. Саме персонал відіграє вирішальну роль у процвітанні, коли матеріальні ресурси достатні і загальнодоступні, а технологія і методи управління ними не становлять особливо складної системи. Велике значення персонал має і в ситуації нестабільності, кризових явищ. Професіоналізм, прогностичні якості, інтуїція працівника в умовах хиткого зовнішнього середовища визначають цінність і результативність прийнятих рішень. У той же час освічений персонал, творча особистість володіє, як правило, високим рівнем самооцінки, вимагає від керівників шанобливого ставлення до себе, не допускає дискримінації, почуває себе з керівництвом відносно «на рівних». Керувати такими працівниками старими методами, вбачаючи в людях тільки виконавців керівної волі, а не з огляду на їх унікальність, вже неможливо [16, с.10] і проблематично за таких умов досягти високої ефективності їх праці й кінцевих результатів діяльності підприємства. Це свідчить про нагальну потребу в подальшому розвитку системи управління і безпосередньо персоналу. Наразі, в наукових статях з'являється все більше свідчень популяризації думки щодо пріоритетності людського фактору у сталому розвитку економіки. Це свідчить про необхідність якомога швидше звернути увагу на особливості удосконалення системи управління персоналом підприємства в залежності від актуальних економічних умов діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу. Персонал відіграє важливу роль у діяльності підприємства, являючись одним із найважливіших виробничих ресурсів. Від досконалості управління ним залежить ефективність використання всіх ресурсів та прибутковість підприємства.

Але невисокий рівень підготовки персоналу, неготовність персоналу та керівництва до змін заважають удосконаленню управлінської системи на українських підприємствах. Як підкреслюють І. Ладунка та Т. Рибалка, серед напрямів удосконалення системи економічного управління підприємства має стати використання системного підходу до управління персоналом [28, с. 563].

В ринковій економіці все більшого значення набувають саме якісні характеристики трудового потенціалу: кваліфікація, професіоналізм, здатність отримання знань упродовж життя, рівень культури тощо. Як вважають О. Дайнека, Ю. Григорьєва, О. Синікова, враховуючи ситуацію в Україні, можна дійти висновків, що в країні найближчим часом неможна вирішувати економічні проблеми за рахунок простого нарощування чисельності зайнятого населення [30 с.127]. Це і зрозуміло, тому що просте нарощування чисельності працівників означає збереження існуючої продуктивності праці і ефективно-

сті виробництва, що неприйнятно в сучасних умовах.

За авторською трактовкою Ю. Залознової [2, с.26], управління персоналом підприємства – це управлінський вплив підприємства на персонал через сукупність форм, методів, принципів і напрямів та заходів з метою забезпечення його належного формування і ефективного використання, відповідно до цілей підприємства.

Як згадано в статті [31], для ефективного використання людського потенціалу і забезпечення високої прибутковості діяльності сучасного підприємства його система управління персоналом повинна бути спрямована на задоволення нагальної потреби в безперервному навчанні персоналу, підвищенні його освітнього та культурного рівня, кваліфікації та підсиленні мотивації шляхом впровадження її інноваційних методів. Для цього корисна, розроблена В. Шевченко концептуальна модель управління мотивацією персоналу в умовах інноваційної діяльності будівельного підприємства, яку можна використовувати з певною адаптацією для підприємств інших галузей промисловості. В основі цієї моделі лежать інноваційні методи мотивації, що спрямовані на забезпечення як інтересів підприємства (розвиток інноваційної діяльності) так й інтересів працівників [7, с. 166]. За підсумком, буде здійснюватись принцип «вища зарплата – вища якість продукції і активізація праці», який протилежний існуючому. Застосування цього принципу надає впевненості в тому, що можна сподіватись про можливість підвищення ефективності мотивації та сприяння подальшому інноваційному розвитку підприємства й максимальному задоволенню потреб його працівників завдяки користуванню в своїй діяльності аналогічно згаданій вище концептуальній моделі управління мотивацією персоналу в умовах інноваційно-активного промислового підприємства. Це можливо за умов адаптації моделі підприємствами.

Людський фактор є головною продуктивною силою суспільства і основою концепції менеджменту. Поряд із фінансовим і виробничим капіталом людський капітал і, зокрема, знання, уміння, трудові навички, досвід роботи, ініціатива персоналу набувають особливої вагомості. Він відіграє ключову роль у всіх аспектах діяльності підприємства, тому що від компетентності й навичок працівників залежить реалізація інших складових у системі сталого розвитку підприємства. Він відіграє ключову роль у всіх аспектах діяльності підприємства, тому що від компетентності й навичок працівників залежить реалізація інших складових у системі сталого розвитку підприємства [11, с. 143].

Особливо шкідливою проблемою і такою, що потребує невідкладного вирішення, є відмова роботодавців від молодих фахівців із-за відсутності або недостатності у них практичного досвіду, зокрема, стажу роботи за фахом після завершення навчання у вищих закладах. На жаль, на українських підприємствах відсутня специфічна система освіти і професійного навчання прийнятих ними на роботу працівників. Це обумовлено тим, що з часів радянського союзу втратився зв'язок підприємств як бази практики студентів з їх навчальними закладами. Виробнича практика, насправді, стала лише формальністю. Це унеможливлює придбання практичних навичок і більш-менш якогось досвіду щодо майбутнього фаху. Надолужити цю втрату в змозі саме підприємство, яке може приймати молодого фахівця на роботу, якщо б воно мало специфічну для його виробничих процесів освіту.

Серед прогресивних світових систем управління персоналом і мотивацією, а саме: японської, американської, шведської, німецької і французької, загально відома висока ефективність японської системи. Особливої уваги заслуговує система освіти, підготовки. Там існує ефективна модель навчання і підготовки персоналу в робочих умовах. Так, основною рисою і основоположною особливістю японського менеджменту персоналу є те, що управління фірмами будується в залежності від можливостей людини, а не машини або виробничих функцій, тому в Японії склалася розвинена концептуальна схема управління людськими ресурсами за стратегією, переважно орієнтованою на ефективне використання «людського фактору», з концептуальними установками на систему довічного найму, розвинену систему морально-психологічного стимулювання, за методами повільного просування по сходах, комплексної системи оцінювання ефективності, горизонтальної ротації персоналу, орієнтації на створення груп працівників, взаємозамінності кадрів, універсалізму в професійній підготовці, групового характеру прийняття рішень, підвищеної уваги до працівника постійної перепідготовки кадрів «зверху вниз» тощо [12, с.285]. Для наших умов це дуже цінний досвід. Його використання за умов адаптації, особливо у сфері навчання в робочих умовах, сприяло б в нашій країні працевлаштуванню за фахом молодих спеціалістів (магістрів). Тим більше, як вказано раніше, що «суспільний прогрес і майбутнє держави» головним чином залежать від молоді, яка володіє «інтелектуальним потенціалом, активністю, мобільністю та гнучкістю» [10, с.3].

В нинішніх умовах, також постало питання, відновлювати функціонування закладів професійно-технічної освіти, як основи для зайнятості молоді на вітчизняних підприємствах щодо потреб в робочих кадрах. Інакше відсутність державного фінансування цих закладів у близькій перспективі може обернутись для промислових підприємств великою проблемою комплектування робочих місць працівниками з відповідною технічною освітою [13, с. 32].

Насправді, як відмічають О. Амоша і Л. Шамілева [4, с. 4], основою концепції розвитку трудового потенціалу промисловості (окремого підприємства) є соціальна відповідальність роботодавця як базова умова відновлення «робочої сили» Це стосується

і окремого підприємства й забезпечення повної та раціональної зайнятості. Особливу увагу при цьому приділяють мотивації, яка «визначає можливості розвитку схильності працівника до нестандартних ідей, сприяє формуванню корпоративної культури та корпоративних цінностей, посилює цінність праці, відданість і приналежність до трудового колективу. Умови для цього створюються та реалізуються одночасно як на рівні працівників, так і на рівні роботодавців та підприємців». Люди в цій концепції розглядаються як найбільш цінний ресурс підприємства.

З одного боку, роль «колективного мозку» відіграють інформація й знання, які є змістом інтелектуального капіталу, що акумулює наукові й повсякденні знання працівників, інтелектуальну власність і накопичений досвід, спілкування й організаційну структуру, інформаційні мережі та імідж підприємства. З іншого боку, інтелектуальний капітал – це вартість сукупності наявних у нього інтелектуальних активів, зокрема інтелектуальної власності, його природних і придбаних інтелектуальних здатностей й навичок, а також накопиченої ним бази знань і корисних відносин з іншими суб'єктами. Загальновідомо, що до чинників які впливають на рівень інтелектуального капіталу відноситься якість робочої сили та нематеріальних активів, наявність і обсяг фінансово-інноваційного капіталу, застосування високих та новітніх технологій, рівень розвитку інформаційного середовища, наявність сучасної ринкової інфраструктури, стан інноваційного середовища та інші.

Людський, організаційний та споживчий капітал як складові інтелектуального капіталу взаємопов'язані і обумовлюють розвиток один одного.

Ю. Залознова наголошує, що відсутність цільових розробок передумов і реалізації принципів корпоративної культури в управлінні персоналом приводять до того, що окремі ініціативи з вирішення проблем організаційного капіталу, зокрема корпоративної культури, не дають очікуваного результату.

Автор [2, с. 187] приєднується до думки переважної більшості дослідників, які констатують, що на підприємствах, де сформовано розвинену корпоративну (організаційну) культуру, панують спільні ціле- та ціннісно-орієнтовані позитивні корпоративні цінності. Значно легше розв'язуються проблеми і виживання, і розвитку як підприємства, так і його персоналу. Для цього підприємствам певних галузей необхідно розробляти Типове Положення про корпоративну культуру, яке визначає корпоративну філософію та має наступні головні складові: місія, бачення майбутнього, принципи діяльності, норми та цінності працівників підприємства і його керівництва та інше. Вони встановлюють основні засади корпоративної культури та корпоративні стандарти ділової поведінки [2 с. 206].

Завдяки перетворенню в постіндустріальну епоху інтелектуального капіталу на самостійний фактор виробництва [14, с.276] занадто важливо нарощувати інтелектуальний капітал та максимально ефективно його використовувати. Еволюцію інтелектуального капіталу по суспільних інформаціях наведено нижче (рис. 1-3).

За дослідженнями С. Кравченка і О. Корнєвої [14, с.286-292], важливим аспектом формування ефективності інтелектуального капіталу є його взаємозв’язок з іншими формами капіталу і факторами виробництва, що проявляється у господарчих процесах. Причому, роль інтелектуального капіталу у різні епохи неоднакова і поступово збільшується. Так у доіндостріальну епоху «він виступав як частина людського капіталу (рис. 1), належав робітникові, використовувався ним і без суттєвої втрати корисності переносив свою вартість на продукцію, виступав частиною такого фактору виробництва, як труд».

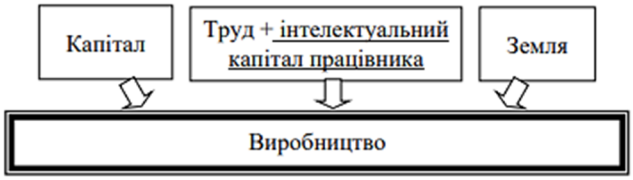

Рис. 1. Інтелектуальний капітал у доіндустріальну епоху як частина фактору виробництва (труд)

В індустріальну епоху, «в процесі створення і виробництва продукції техніка та інші фізіологічні активи відокремлені від працівника і не є його власністю, тобто інтелектуальний капітал набуває нової форми – матеріалізованого у засобах праці і впливає на продукцію з боку двох факторів виробництва, а також на процеси виробництва та реалізації продукції, формує вимоги, що висуваються підприємством до матеріальних ресурсів, персоналу, технологій», [14, с. 287-288].

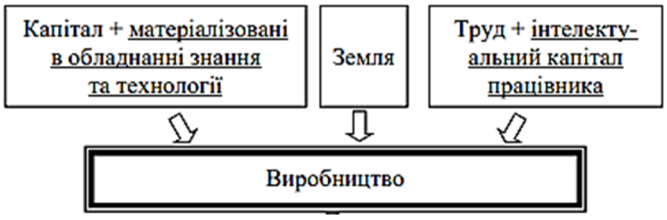

Рис. 2. Інтелектуальний капітал в індустріальну епоху, матеріалізований у засобах праці (труд і капітал)

У постіндустріальну епоху ускладнився характер участі інтелектуального капіталу в виробничих процесах завдяки новим інформаційним технологіям і перетворенню науки у важливий виробничий ресурс. У цей час інтелектуальна праця становиться не тільки частиною труда та капіталу як факторів виробництва, а й інтелектуальний капітал розширює ресурсну базу сучасного підприємства, тому додатково впливає на фактор виробництва «земля». Крім того, через інтелектуальні цінності, відокремлені від працівників, а також через засоби і предмети праці забезпечує значну частину корисності продукції і значною мірою впливає на її вартість. З огляду на вказане, у виробника значно збільшується прибуток. За підсумком інтелектуальний капітал в постіндустріальну епоху перетворюється на самостійний фактор виробництва (рис. 3).

Рис. 3. Інтелектуальний капітал в постіндустріальну епоху, в комплексі з усіма факторами виробництва та відокремлений від них

Отже, як видно з рис. 3, в нинішніх умовах процес використання інтелектуального капіталу має принципово інший характер, ніж в більш ранній суспільній формації. У цих умовах він стає «самостійним чинником виробництва, являючи собою перший в історичному аспекті ресурс, якому не властива вичерпність в традиційному розумінні (оскільки інформація може копіюватися та багаторазово використовуватися, не втрачаючи своїх корисних властивостей)» [14, с.290]. З цих пір інтелектуальний капітал, включаючи різноманітні елементи, в змозі впливати не тільки на якість вироблюваної продукції, а й на її собівартість, ціну, конкурентоспроможність, а також – на готовність споживачів купувати дорогу якісну продукцію. У зв'язку з цим інтелектуальний капітал, як специфічне майно, треба розглядати разом з традиційними факторами виробництва. При цьому підприємство зацікавлено в досягненні максимально високого рівня його ефективності й тому повинно докладати якомога більших зусиль, щоб бути інноваційно активним у всіх сферах своєї діяльності, по всіх факторах виробництва, включаючи персонал, і тим самим поліпшувати формування ефективності інтелектуального капіталу.

За встановленими, зокрема, в роботі [14] закономірностями формування ефективності інтелектуального капіталу відбувається за знаннєвою природою інтелектуальних активів та через взаємодію інтелектуального капіталу і традиційних факторів виробництва, що важливо використовувати в повсякденній діяльності підприємства з метою підвищення її результативності. Отже, з цього випливає, що підприємству потрібно досягати максимального високого рівня інтелектуального капіталу та ефективності його використання. Це буде забезпечувати спочатку виробництво, а потім – реалізацію конкурентоспроможної продукції.

У зв'язку зі зростанням ролі та підвищенням ефективності інтелектуального капіталу на сучасному підприємстві посилюється погляд на персонал як на один із його ключових ресурсів. Це також відображає реальне підвищення ролі людського фактору в діяльності підприємства, посилення залежності діяльності підприємства від якості, мотивації та характеру використання персоналу в цілому і кожного працівника окремо. Вкладення у людські ресурси та кадрову роботу нині розглядається як довгостроковий фактор конкурентоздатності та успішного функціонування сучасного підприємства. Цією обставиною пояснюється особлива увага до розробки напрямів вирішення проблем управління персоналом та практичного втілення його сучасних форм. Основу концепції управління персоналом підприємства в сучасних умовах становить зростаюча роль особистості працівника, знання його мотиваційних настанов, уміння їх формувати і направляти у відповідність до завдань, які вирішує підприємство [16, с.10]. В цих умовах необхідно вдосконалювати систему управління персоналом, в якій повинні бути посилені функції пошуку, підбору і відбору висококваліфікованих кадрів і забезпечено управління подальшим розвитком персоналу. Щоб мати якісний і в достатній кількості інтелектуальний капітал, підприємство в першу чергу повинно бути інноваційно активним.

Основним напрямам персонал-менеджменту відповідає послідовно складена система управління людськими ресурсами К. Любимовою на базі досліджень та розробок, проведених такими спеціалістами, як О. Крушельницька, Д. Мельничук та Г. Слізингер [19, 20]. В ній виділено функціональні підсистеми [18, с.4], у тому числі підсистема розвитку персоналу, а також в склад однієї із підсистем (кадрового діловодства та управління обліком персоналом) введено організацію рекрутингової діяльності, надважливої для пошуку і підбору висококваліфікованих кадрів [23, с. 4] (на ринку праці або в межах самого підприємства) (рис. 4).

Рис. 4. Функціональні підсистеми сучасної системи управління персоналом

Проте, в Україні залишається незадовільним стан розвитку персоналу, з низькими витратами на професійне навчання, а значить, за відсутності інноваційних технологій. Лише в 2012 р. прийнято Закон України «Про професійний розвиток працівників». У нинішній час актуальним є дослідження аспектів щодо підвищення кваліфікаційного рівня персоналу [22, с.98] та необхідність удосконалення системи розвитку персоналу через навчання в робочих умовах, тому що складовими підсистемами розвитку персоналу в Україні до цих пір залишаються підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації працівників. А за кордоном за основні елементи розвитку персоналу вважають людський, професійний та сталий розвиток. Останній, тобто сталість людського розвитку має стати, за думкою Е. Лібанової, одним «із головних індикаторів прогресу» суспільства [24, с. 5].

Під розвитком персоналу розуміється процес, що передбачає неповоротну, направлену закономірну зміну, яка відбувається в результаті формального і неформального навчання, спілкування та доповнення суб'єктивного досвіду працівників засвоєними знаннями і досвідом інших людей, де парадигми навчання або роблять упор на розвиток потенціалу, або на зміну позиції суб'єктів учіння в реальному світі. Відповідно, управління розвитком персоналу зосереджуватиметься на сукупності комплексних управлінських заходів з досягнення цілеспрямованої гармонійної зміни працівників, що забезпечить вирішення стратегічних цілей підприємства з більшою ефективністю [18, с. 2].

На базі системного і комплексного та запропонованого Ю. Комаром у [25] атрибутивного підходу К. Любимовою створено атрибутивну структуру управління розвитком персоналу (рис. 5), що проявлятиме триєдність, поєднуючи навчання персоналу в рамках трьох підсистем: людського, професійного, сталого (та соціального) розвитку, відповідно, на базовому, вищому та найвищому рівнях управління [18, с. 3]. Слід вважати, що практична реалізація цієї теоретичної розробки, може привести діючу вітчизняну систему розвитку персоналу у відповідність з світовою розвинутою системою.

Як видно з рис. 5, високу якість атрибутивності управління розвитком персоналу обумовлено тим, що:

по-перше, базовий рівень управління, в основі якого лежить комплексний підхід, створює підсистему людського розвитку, в результаті функціонування якої відбувається професійне становлення працівників підприємства;

по-друге, вищий рівень управління завдяки системному підходу через підсистему професійного розвитку сприяє розвитку професіоналів;

по-третє, найвищий рівень управління, використовуючи атрибутивний підхід, характеризує підсистему сталого (та соціального розвитку), тим самим забезпечує розвиток соціальної відповідальності.

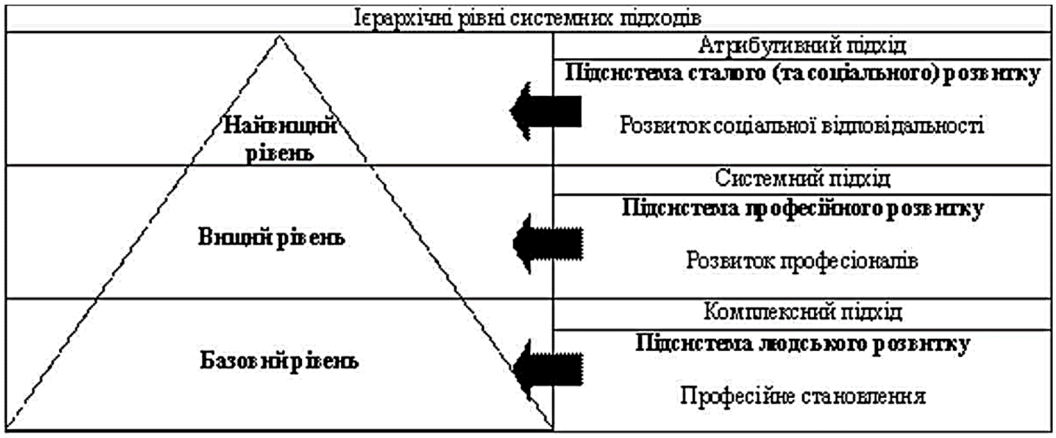

Рис. 5. Атрибутивна структура системи управління розвитком персоналу підприємств [18]

Як результат, у порівнянні з традиційною підсистемою управління розвитком персоналу в Україні переваги запропонованої атрибутивності управління розвитком персоналу:

на базовому рівні атрибутивної структури досягатиметься підвищений індекс людського розвитку завдяки додатково до вищої освіти напрацюванню вмінь швидко адаптуватися до змін в технології, апаратурному оснащенні, у виробництві та реалізації самої продукції тощо;

на вищому рівні також матиме місце зростання загального індексу глобальної конкурентоспроможності (завдяки розвитку працівників як професіоналів на стадіях професійної адаптації первинної і вторинної професіоналізації та професійної майстерності);

на найвищому рівні забезпечуватиметься індекс сталого розвитку, «під яким світова спільнота розуміє шлях розвитку, відповідно до якого максимізація людського добробуту для сучасних поколінь не призводить до погіршень і спадів у майбутньому» [18, с. 4-5].

Будь-який інноваційно-інвестиційний проект удосконалення системи управління персоналом або її функціональної підсистеми потребує техніко-економічного обґрунтування доцільності його реалізації. Можна подискутувати з авторами роботи [21] з приводу того, що ними запропоновано інтегральну систему показників оцінки ефективності управління персоналом. Насправді замість цього ними, очевидно, на рис. 2 [21] представлено можливі напрями оцінювання ефективності управління персоналом. Про цьому для практичної реалізації повинна бути встановлена певна послідовність врахування конкретних напрямів та їх складових, одних у витратах (чи впливу на них), інших – у результатах. Наприклад, потрібно врахувати, яким чином плинність кадрів відіб'ється на погіршенні результатів діяльності підприємства, а якість персоналу, навпаки на максимізації результатів. І потрібно ще розібратись, наскільки перелічені напрями органічно вписуються в цю оцінку. Це означає, що для практичного використання вказаної схеми необхідна розробка спеціального алгоритму, встановлення взаємозв'язку і взаємовпливу складових цієї схеми, формалізація, прийняття традиційних показників ефективності чи розрахунок (підбірка) індикаторів як еталонів з визначення, якщо це можливо, інтегрального показника. Скоріше за все, за допомогою останнього можна визначити лише рівень ефективності для порівняння з іншими суб'єктами, а не саму ефективність. А. Лобза, І Гузь в статті [21, с. 512–513] запропонували напрями механізму оцінювання ефективності управління персоналом із принципів критеріїв і показників, назвавши їх як «пропонована система показників оцінки ефективності системи управління персоналом». Насправді, для використання вказаних напрямів щодо оцінювання ефективності, а скоріше рівня ефективності, якщо в основі будуть індикатори як еталони, потрібно розробити інтегральну систему показників, або систематизувати певні групи із існуючих трудових показників підприємства. Це є, очевидно, кропітким процесом у зв'язку з багатоаспектністю цих напрямів.

Тим більше, відомо, що оцінювання ефективності взагалі і управління персоналом зокрема – це системний, формалізований процес спрямований на вимір та співставлення вигід і витрат, пов'язаних з об'єктом оцінювання, наразі з управлінням персоналом або окремими його інноваційно-інвестиційними проектами.

Висновки. Отже, ефективність загального менеджменту і всієї діяльності підприємства напряму залежить від якості управління персоналом і рівня розвитку персоналу. Він, маючі відповідні професійні знання і кваліфікацію, є найважливішим економічним ресурсом і потенціалом підприємства.

Управління персоналом, як найціннішим ресурсом на підприємстві, здійснюється за адміністративними, економічними і соціально-психологічними методами та пройшло значний шлях розвитку з послідовним поглибленням концепцій, від відділів кадрів до сучасної системи. В той же час ускладнення системи управління потребує все більшого

удосконалення структури і розвитку безпосередньо персоналу.

Сучасним вимогам відповідає система управління персоналом, що має атрибутивну структуру управління розвитком персоналу, яка включає підсистеми людського і професійного розвитку, сталого (та соціального) розвитку. Практична реалізація атрибутивності управління розвитком персоналу підприємства сприятиме підвищенню в Україні індексу людського розвитку, загальному індексу глобальної конкурентоспроможності та забезпеченню сталого (та соціального) розвитку. І взагалі, використання в управлінні персоналом атрибутивного і системного підходів має стати одним серед напрямків удосконалення системи економічного управління підприємства.

Вивчення та адаптація світового та передового досвіду в управлінні персоналом, зокрема, японського, особливо в частині професійного навчання сприятиме ефективному розвитку вітчизняного менеджменту персоналу.

Дуже важливо підприємствам нарощувати свій інтелектуальний капітал і підвищувати ефективність його використання, відповідно до пропозицій науковців, щодо виявлених закономірностей формування ефективності.

Подальшому розвитку системи управління персоналом також сприятиме практичне застосування підприємствами теоретичних розробок запропонованих ученими концептуальних моделей, зокрема, управління розвитком персоналу та його мотивації.

З огляду на те, що управління персоналом є головним фактором ефективного менеджменту в цілому на підприємстві, в процесі використання світового досвіду потрібно виходити із особливостей діяльності кожного із вітчизняних підприємств.

Слід погодитись з важливістю і практичною значимістю пропозицій дослідників щодо тенденцій і проблем розвитку системи управління персоналом.

Література

1. **Придатько Е.М.** Моделювання впливу внутрішніх і зовнішніх чинників на ефективність процесу формування персоналу промислового підприємства. *Вісник економічної науки України*. 2018. №1(34). С.125-133. 2. **Залознова Ю. С.** Формування та розвиток системи управління персоналом вугільних шахт: монографія / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2010. 441 с. 3. **Амоша О. І., Новікова О.Ф., Антонюк В.П.** Якість трудового потенціалу та управління трудовою сферою в Україні: соціальна експертиза: монографія. Донецьк: ІЕП НАН України, 2006. 208 с. 4. **Амоша О.І., Шамілева Л.Л.** Розвиток трудового потенціалу промисловості на засадах соціальної відповідальності: концептуальне та науково-методичне забезпечення. *Вісник економічної науки України*. 2016. №2. С. 3-8. 5. **Бутенко І.** Еволюція й генезис основних концепцій управління персоналом. *Вісник економічної науки України*. 2013. №2. С. 20-24. URL: decpace.nbw.gov.ua>handle>Butenk. 6. **Гривнак А. В., Бала О. І.** Проблеми управління персоналом на сучасних підприємствах // *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*. 2013. С. 10-17. URL: http//can.lip.edu.ua. 7. **Шевченко В. С.** Концептуальна модель управління мотивацією персоналом будівельних підприємств. *Вісник ХНУМГ ім. О. М. Бекетова*. 2014. С. 164 - 167. 8. **Ситник Н.І.** Управління персоналом [навчальний посібник для ВНЗ]. Київ : Інкос, 2009. 472 с. 9. **Тренинговый** центр "Фактор Роста". URL: http://piter-trening.ru. 10. **Грішнова О., Костенко Т.** Нові підходи до мотивації праці з урахуванням системи життєвих цінностей молоді. *Україна: Аспекти праці*. 2011. №7. С. 3-8. 11. **Ровенская В.В.** Человеческий капитал как ключевой элемент стратегии устойчивого развития промышленного предприятия. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 4(54). С. 142-147. 12. **Шкурат М. Є.** Використання японської моделі управління персоналом в ТНК. *Економіка і організація управління*. 2016. №2 (22). С. 282-290. 13. **Зайцев В.С.** Основні напрями удосконалення мотивації праці робітників промислових підприємств. *Вісник економічної науки України*. 2018. №1(34). С. 29-35. 14. **Кравченко С., Корнєва О.** Формування ефективності інтелектуального капіталу підприємства / ред. кол. Амоша О. І. Джвігол Х. Мішкєвіч Р. Інноваційне промислове підприємство у формуванні сталого розвитку: монографія // НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. С. 276-296. 15. **Кязимов К.Г.** На смену концепции управления человеческими ресурсами концепция управления человеческим потенциалом // *Профессиональное образование в современном мире*. 2017. Т. 7. №4. С. 1348-1356. 16. **Ландсман В. А.** Теоретичні аспекти розвитку системи управління персоналом сучасного підприємства. С. 1-11. URL: www.kbuapa.kharkov.ua. 17. **Іваровська Н. В.** Особливості сучасного управління персоналом на підприємстві. URL: ir.bvu.org.ua>bitstrlam>handle. 18. **Любимова К. О.** Атрибутивність управління розвитком персоналу підприємств. *Ефективна економіка*. Дніпровський державний аграрно-економічний ун-т. 20.07.2015 р. 7с. URL://www.economy.nayka.com.ua/. 19**. Глазов М. М., Фирова И. П. Истомина О. Н.** Управление персоналом: анализ и диагностика персонал-менеджмента. СПб.: Андреевский издательский дом, 2007. 251 с. 20. **Слезингер Г. Е.** Труд в условиях рыночной экономики. Москва: ИНФРА-М, 1996. 336 с. 21. **Лобза А. В., Гузь І. С.** Підходи до розробки системи оцінки ефективності діяльності персоналу сучасного підприємства. *Молодий вчений*. 2018 №1 (53). С. 510-513. 22. **Петюх В.Н., Щетинина Л.В., Зинченко О.Н.** Обеспечение профессионального развития персонала как компонента концепта достойного труда. Економіка промисловості. 2017. №4 (80). С. 97-108. 23. **Кулакова С.Ю., Копейкина В.В. Зотова О.М.** Управління процесом рекрутингу на підприємствах в сучасних умовах. *Ефективна економіка*. 2018. №1. 7 с. 24. **Лібанова Е.** Соціальна орієнтація ринкової економіки як передумова консолідації суспільства. *Вісник національної академії наук України.* 2010. №8. С.3-14. 25. **Комар Ю. М.** Наукові засади інноваційних механізмів державного управління підготовкою студентів управлінських спеціальностей: моногр. До-

нецьк: СПД Куприянов, 2008. 358 с. 26. **Економіка** праці і соціально-трудові відносини: навч. посіб. / [В. М. Ковальов, В. С. Рижков, О. Л. Єськов та ін.]. 2006. С. 256. 27. **Саакян А. К. Зайцев Г. Г. Лашманова Н. В.** Управление персоналом в организации. СПб. : Питер, 2001. 176 с. 28. **Ладунка І.С., Рибалка Т.М.** Особливості економічного управління підприємством. *Економіка і суспільство*. Мукачівський держ. Ун-т. 2017. Вип. 13. С. 562-565. 29. **Чикуркова А.Д.** Система стратегічного управління персоналом суб'єктів господарювання в аграрному секторі: монографія. Кам'янець-Подільський : ПП Зволейко Д.Г. 2012. 456 с. 30. **Дейнека О.Г., Григор'єва ЮВ., Синікова О.М.** Дослідження та удосконалення управління персоналом на підприємстві залізничного транспорту. *Збірник наукових праць Укр ДАЗТ*. 2011. Вип. 120. С.126-129. 31. **Телишевська Л.І., Ільченко Д.В.** Особливості управління персоналом на підприємстві// *Управління економікою: теорія та практика. Сьомі Чумаченківські читання*: зб. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки пром-сті; редкол.: О.І. Амоша (голов. ред.), В.І. Ляшенко (відп. ред.), Ю.С. Залознова та ін. Київ, 2018. 166 с.

References

1. Prydatko E.M. (2018). Modeliuvannia vplyvu vnutrishnikh i zovnishnikh chynnykiv na efektyvnist protsesu formuvannia personalu promyslovoho pidpryiemstva [Modeling the Influence of Internal and External Factors on the Effectiveness of the Process of Forming the Personnel of an Industrial Enterprise]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine,* 1(34), pp. 125-133 [in Ukrainian].

2. Zaloznova Yu. S. (2010). Formuvannia ta rozvytok systemy upravlinnia personalom vuhilnykh shakht [Formation and development of personnel management system of coal mines]. Donetsk, IIE of NAS of Ukraine [in Ukrainian].

3. Amosha O. I., Novikova O.F., Antoniuk V.P. (2006). Yakist trudovoho potentsialu ta upravlinnia trudovoiu sferoiu v Ukraini: sotsialna ekspertyza [Quality of Labor Potential and Management of the Labor Sphere in Ukraine: Social Expertise]. Donetsk, IIE of NAS of Ukraine [in Ukrainian].

4. Amosha O.I., Shamileva L.L. (2016). Rozvytok trudovoho potentsialu promyslovosti na zasadakh sotsialnoi vidpovidalnosti: kontseptualne ta naukovo-metodychne zabezpechennia [Development of labour potential of industry on principles of social responsibility: conceptual and scientifically-methodical providing]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine,* 2, pp. 3-8 [in Ukrainian].

5. Butenko I. (2013). Evoliutsiia y henezys osnovnykh kontseptsii upravlinnia personalom [Evolution and genesis of basic concepts of personnel management]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine,* 2, pp. 20-24. Retrieved from decpace.nbw.gov.ua>handle>Butenk [in Ukrainian].

6. Hryvnak A. V., Bala O. I. (2013). Problemy upravlinnia personalom na suchasnykh pidpryiemstvakh [Problems of personnel management at modern enterprises]. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*, pp. 10-17. Retrieved from http//can.lip.edu.ua [in Ukrainian].

7. Shevchenko V. S. (2014). Kontseptualna model upravlinnia motyvatsiieiu personalom budivelnykh pidpryiemstv [Conceptual model of motivation management by personnel of construction enterprises]. *Visnyk KhNUMH im. O. M. Beketova – Bulletin of KhNUMG them. O.M. Beketova,* pp. 164 - 167 [in Ukrainian].

8. Sytnyk N.I. (2009). Upravlinnia personalom [Personnel management]. Kyiv, Inkos [in Ukrainian].

9. Treningovyy tsentr "Faktor Rosta" [Training Center "Growth Factor"]. Retrieved from http://piter-trening.ru [in Russian].

10. Hrishnova O., Kostenko T. (2011). Novi pidkhody do motyvatsii pratsi z urakhuvanniam systemy zhyttievykh tsinnostei molodi [New approaches to work motivation taking into account the system of life values of young people]. *Ukraina: Aspekty pratsi – Ukraine: Aspects of Labor*, 7, pp. 3-8 [in Ukrainian].

11. Rovenska V. (2018). Human capital as a key element of strategy for sustainable development of industrial enterprise. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas,* 4(54), pp. 142-147.

12. Shkurat M. Ye. (2016). Vykorystannia yaponskoi modeli upravlinnia personalom v TNK [The use of the Japanese model of personnel management in TNCs]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia – Economics and management organization*, 2 (22), pp. 282-290 [in Ukrainian].

13. Zaitsev V.S. (2018). Osnovni napriamy udoskonalennia motyvatsii pratsi robitnykiv promyslovykh pidpryiemstv. Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy [The Main Directions of Improvement of the Motivation of Workers are Industrial Enterprises]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine,* 1(34), pp. 29-35 [in Ukrainian].

14. Kravchenko S., Kornieva O. (2018). Formuvannia efektyvnosti intelektualnoho kapitalu pidpryiemstva [Formation of efficiency of enterprise intellectual capital]. *Innovatsiine promyslove pidpryiemstvo u formuvanni staloho rozvytku* [*Innovative industrial enterprise in the formation of sustainable development*]. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine [in Ukrainian].

15. Kyazimov K.G. (2017). Na smenu kontseptsii upravleniya chelovecheskimi resursami kontseptsiya upravleniya chelovecheskim potentsialom [To replace the concept of human resource management, the concept of human potential management]. *Professional'noye obrazovaniye v sovremennom mire – Professional education in the modern world*, Vol. 7, №4, pp. 1348-1356 [in Russian].

16. Landsman V. A. *Teoretychni aspekty rozvytku systemy upravlinnia personalom suchasnoho pidpryiemstva* [*Theoretical aspects of development of personnel management system of modern enterprise*]. Retrieved from www.kbuapa.kharkov.ua [in Ukrainian].

17. Ivarovska N. V. Osoblyvosti suchasnoho upravlinnia personalom na pidpryiemstvi [Features of modern personnel management at the enterprise]. Retrieved from www.kbuapa.kharkov.ua [in Ukrainian].

18. Liubymova K. O. (2015). Atrybutyvnist upravlinnia rozvytkom personalu pidpryiemstv [Attributes of enterprise staff management development]. *Efektyvna ekono-*

mika – Efficient economy. Retrieved from //www. economy. nayka.com.ua/ [in Ukrainian].

19. Glazov M. M., Firova I. P. Istomina O. N. (2007). Upravleniye personalom: analiz i diagnostika personal-menedzhmenta [Personnel management: analysis and diagnostics of personnel management]. St. Petersburg, Andreevsky Publishing House [in Russian].

20. Slezinger G. Ye. (1996). Trud v usloviyakh rynochnoy yekonomiki [Labor in a market economy]. Moscow, INFRA-M [in Russian].

21. Lobza A. V., Huz I. S. (2018). Pidkhody do rozrobky systemy otsinky efektyvnosti diialnosti personalu suchasnoho pidpryiemstva [Approaches to development of system of estimation of efficiency of activity of personnel of the modern enterprise]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 1 (53), pp. 510-513 [in Ukrainian].

22. Petyukh V.N., Shchetinina L.V., Zinchenko O.N. (2017). Obespecheniye professional'nogo razvitiya personala kak komponenta kontsepta dostoynogo truda [Ensuring the professional development of staff as a component of the decent work concept]. *Ekonomika promyslovosti – Economy of industry,* 4 (80), pp. 97-108.

23. Kulakova S.Yu., Kopeikyna V.V. Zotova O.M. (2018). Upravlinnia protsesom rekrutynhu na pidpryiemstvakh v suchasnykh umovakh [Management of the recruiting process at enterprises in modern conditions]. *Efektyvna ekonomika – Efficient economy*, 1, 7 p. [in Ukrainian].

24. Libanova E. (2010). Sotsialna oriientatsiia rynkovoi ekonomiky yak peredumova konsolidatsii suspilstva [Social orientation of market economy as a prerequisite for consolidation of society.]. *Visnyk natsionalnoi akademii nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 8, pp. 3-14 [in Ukrainian].

25. Komar Yu. M. (2008). Naukovi zasady innovatsiinykh mekhanizmiv derzhavnoho upravlinnia pidhotovkoiu studentiv upravlinskykh spetsialnostei [Scientific bases of innovative mechanisms of state administration of preparation of students of administrative specialties]. Donetsk, SP Kupriyanov [in Ukrainian].

26. Kovalov V. M., Ryzhkov V. S., Yeskov O. L. et al. (2006). Ekonomika pratsi i sotsialno-trudovi vidnosyny [Labor economics and social-labor relations] [in Ukrainian].

27. Saakyan A. K. Zaytsev G. G. Lashmanova N. V. (2001). Upravleniye personalom v organizatsii [Personnel management in the organization]. SPb., Piter [in Russian].

28. Ladunka I.S., Rybalka T.M. (2017). Osoblyvosti ekonomichnoho upravlinnia pidpryiemstvom [Features of economic management of the enterprise]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and society*, Issue 13, pp. 562-565 [in Ukrainian].

29. Chykurkova A.D. (2012). Systema stratehichnoho upravlinnia personalom subiektiv hospodariuvannia v ahrarnomu sektori [The system of strategic management of personnel of economic entities in the agricultural sector]. Kamianets-Podilskyi, PE Zvoleiko DG [in Ukrainian].

30. Deineka O.H., Hryhorieva YuV., Synikova O.M. (2011). Doslidzhennia ta udoskonalennia upravlinnia personalom na pidpryiemstvi zaliznychnoho transportu [Research and improvement of personnel management at the railway transport enterprise]. *Zbirnyk naukovykh prats Ukr DAZT – Collection of scientific works of Ukr DAZT*, Issue 120, pp.126-129 [in Ukrainian].

31. Telyshevska L.I., Ilchenko D.V. (2018). Osoblyvosti upravlinnia personalom na pidpryiemstvi [Features of personnel management at the enterprise]. Upravlinnia ekonomikoiu: teoriia ta praktyka. Somi Chumachenkivski chytannia – Economy management: theory and practice. Seventh Chumachenko Readings. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine [in Ukrainian].

Телишевська Л. І., Успаленко В. І. Тенденції розвитку системи управління персоналом на підприємстві

У статті розглянуто окремі тенденції розвитку системи управління персоналом на підприємствах України за умов реалізації наукових розробок. Так, слід підкреслити, що використання запропонованої дослідниками концептуальної моделі управління мотивацією персоналу в умовах інноваційної діяльності, дійсно сприятиме більш ефективному використанню професіоналізму і творчості персоналу, та ще й спонукатиме до зростання інноваційної активності самих підприємств з подальшим підвищенням ефективності їх виробництва.

Наголошено, що на підприємствах певних галузей має місце гостра необхідність у розробці Типових Положень про корпоративну культуру. В умовах застосування, коли сформована розвинена корпоративна (організаційна) культура, на підприємстві дотримуються спільних ціле-орієнтованих корпоративних цінностей, що допомагає вирішенню проблем і розвитку.

Виявлено, що труднощів пов'язаних з працевлаштуванням майбутніх працівників без практичного досвіду, особливо, молодих фахівців можна уникнути, якщо організувати спеціальну освіту на підприємстві, для чого корисно застосувати, зокрема, японський досвід з адаптацією.

Проаналізовано еволюцію інтелектуального капіталу в суспільних формаціях. Встановлено, що завдяки його перетворенню на самостійний фактор виробництва, важливо підприємствам нарощувати інтелектуальний капітал, а потім обов'язково забезпечувати його високу ефективність, відповідно до встановлених науковцями закономірностей.

Виявлено, що доведенню вітчизняної системи розвитку персоналу до світового рівня сприятиме реалізація в промисловій практиці запропонованої атрибутивної структури управління, яка проявлятиме триєдність, поєднуючи навчання персоналу в рамках трьох підсистем: людського, професійного, сталого (та соціального) розвитку, відповідно, на базовому, вищому та найвищому рівнях управління.

Ключові слова: система управління персоналом, функціональні системи, концептуальна модель, підприємство, розвиток персоналу, інтелектуальний капітал, атрибутивна система, рекрутингова діяльність.

Телишевская Л. И., Успаленко В. И. Тенденции развития системы управление персоналом на предприятии

В статье рассмотрены отдельные тенденции развития системы управления персоналом на предприятиях Украины при условиях реализации научных разработок. Так, следует подчеркнуть, что использование предложенной исследователями концептуальной модели управления мотивацией персонала в условиях инновационной деятельности, действительно будет способствовать более эффективному использованию профессионализма и творчества персонала, да еще и будет побуждать к росту инновационной активности самих предприятий с дальнейшим повышением эффективности их производства.

Установлено, что на предприятиях определенных отраслей имеет место острая необходимость в разработке Типовых Положений о корпоративной культуре. В условиях применения, когда сформирована развитая корпоративная (организационная) культура, на предприятии придерживаются общих целе-ориентированных корпоративных ценностей, что способствует решению проблем и развитию.

Выявлено, что трудностей, связанных с трудоустройством будущих работников без практического опыта, особенно молодых специалистов, можно избежать, если организовать специальное образование на предприятии, для чего полезно применить, в частности, японский опыт с его адаптацией.

Проанализирована эволюция интеллектуального капитала в общественных формациях. Установлено, что благодаря его превращению на самостоятельный фактор производства, предприятиям важно наращивать интеллектуальный капитал, а потом обязательно обеспечивать его высокую эффективность, в соответствии с закономерностями, установленными учеными.

Выявлено, что доведению отечественной системы развития персонала до мирового уровня будет способствовать реализация в промышленной практике предложенной атрибутивной структуры управления, которая будет проявлять триединство, сочетая учебу персонала в рамках трех подсистем: человеческого, профессионального, устойчивого (и социального) развития, соответственно, на базовом, высшем и наивысшем уровнях управления.

Ключевые слова: система управления персоналом, функциональные системы, концептуальная модель, предприятие, развитие персонала, интеллектуальный капитал, атрибутивная система, рекрутинговая деятельность.

Telyshevska L., Uspalenko V. The trends in the development of the hr management system at the enterprise

The article deals with the individual tendencies of the development of the HR management system at the enterprises of Ukraine in the conditions of realization of the scientific developments. Thus, it should be emphasized that the use of the conceptual model of HR motivation management in conditions of innovation activity proposed by the researchers will promote more effective use of the professionalism and creativity of the staff and will also stimulate the growth of the innovation activity of the enterprises with the further increase of the efficiency of their manufacturing.

It is emphasized that there is the urgent necessity of the development of the Model Regulations about corporate culture at the enterprises of the certain branches. At the conditions of applications when the advanced corporation (organizational) culture is formed, the common goal-oriented corporate values are kept at the enterprise, that helps to the solving of the problems and progress.

It has been found that the difficulties connected with the employment of future employee without practical experience, particularly young specialists, can be avoided if it will be organized special education at the enterprise, for what it is useful to apply, in particular, Japanese experience with adaptation.

The evolution of intellectual capital in the social formations was analyzed. It is established that due to the transformation to the independent factor of production, it is important to increase intellectual capital, and then it is necessary to ensure its high efficiency according to the established by the scientists regularities.

It is found that the realization at the industrial practice of the proposed attributive management structure, that will demonstrate trinity combining training the staff within the three subsystems: human, professional, constant (and social) progress, respectively, at the basic, high and the highest levels of HR management.

Keywords: system of HR management, functional systems, conceptual model, enterprise, progress of the staff, intellectual staff, attributive system, recruiting activities.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

УДК 331.101:330.341.1 doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-198-205

І. І. Смирнова,
кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0002-6941-1276,
Донбаська державна машинобудівна академія, м. Краматорськ

ЦІЛЬОВІ ОРІЄНТИРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ ПОБУДОВИ ІННОВАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації економіки одним з найважливіших соціально-економічних детермінантів активізації сталого розвитку будь-якої країни, ключовим чинником її успіху є якість людських ресурсів: освіта, інтелект, професійний досвід, соціальна мобільність та здатність до інновацій у професійній діяльності і соціальному житті. Саме від розвитку людського капіталу залежить економічний та інноваційний розвиток як регіону, так і держави загалом. Рівень сталого розвитку людського капіталу визначається рівнем знань, кваліфікації, досвідом роботи, вмінням приймати рішення в складних нестандартних ситуаціях, креативністю, віковими особливостями носіїв людського капіталу, рівнем здоров'я, здатністю генерувати нові ідеї, які сприятимуть інноваційному розвитку економіки держави в цілому. Для України, яка обрала шлях вступу до Євросоюзу, проблема підвищення конкурентоспроможності людського капіталу набуває особливої актуальності з огляду на високі вимоги європейського ринку праці до рівня освітньо-професійної підготовки, мобільності, трудової та інноваційної активності працівників.

Аналіз останніх досліджень. Проблемні питання розвитку і використання людського капіталу сьогодні є предметом дослідження багатьох учених-економістів. Висвітленню даної теми присвячено праці зарубіжних дослідників: Г. Бекера, Е. Денісона, П. Друкера, Р. Капелюшнікова, Ю. Корчагина, Р. Мінцера, Т. Шульца та ін. В Україні цю проблематику різноаспектно вивчають В. Антонюк, М. Ведерніков, І. Гнибіденко, О. Грішнова, Ю. Зайцев, Л. Ємельяненко, А. Колот, І. Кравченко та ін. Аспекти застосування соціальних інновацій у розвитку людського капіталу перебувають у полі уваги В. Близнюк, Е. Лібанової, Г. Малгана, Г. Міщук, С. Мюлер, О. Новікової, П. Руссо, Л. Федулової та ін. Однак, незважаючи на плідні напрацювання дослідників, ще не знайдено єдиного підходу щодо визначення сутності конкурентоспроможності людського капіталу та методів її оцінювання, недостатньо наукової інформації стосовно ролі соціальних інновацій у її підвищенні.

Метою статті є обґрунтування змін у державній стратегії розвитку країни, зокрема з метою збільшення інвестування людського капіталу, що забезпечить Україні сталий розвиток та зміцнення конкурентних позицій в умовах переходу вітчизняної економіки до інноваційного соціально-орієнтованого типу розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність переходу України на модель сталого розвитку зумовлена трансформаційними змінами, що відбулися у вітчизняній економіці за роки незалежності. Сталий розвиток – це процес розбудови держави на основі узгодження і гармонізації соціальної, економічної та екологічної складових з метою задоволення потреб сучасних і майбутніх поколінь [1]. Людський капітал посідає центральне місце в системі сталого розвитку. Традиційно людські ресурси в Україні відзначалися досить високим освітньо-кваліфікаційним рівнем, так, частка фахівців з вищою та середньою спеціальною освітою становила 29%. За даними Bolognua Process Implementation 2015, Україна у 2013 році була лідером за часткою осіб з вищою освітою у віковій групі 25–34 роки (середнє значення 37,3%), у віковій групі 45–64 роки (44,1% за середнього значення 22,9%) [2]. Цілі сталого розвитку ООН визначають, у якому напрямі суспільству слід рухатися й чого слід досягати, а принципи ООН у частині соціальної відповідальності – якими мають бути організації та як вони повинні діяти у відносинах із зацікавленими сторонами, щоб забезпечувати сталий розвиток. При цьому кожна людина повинна бути в центрі уваги як на національному, так і на міжнародному рівні. Кінцевою метою має бути розвиток людини, а економічне зростання розглядається лише в якості засобу для досягнення мети. При цьому, мірою розвитку людини пропонується вважати не кількість отриманих благ, а ступінь збагачення матеріального та духовного життя людини, підвищення її якості. Ці положення наразі покладено в основу «нових теорій зростання» (ендогенного зростання) і моделей, за допомогою яких визначається вплив величини людського капіталу на темпи зростання ВВП. Розглядаючи людський капітал як фактор сталого розвитку, його накопичення визначається як:

– головна умова продовження технічного прогресу;

– засіб зниження економічного дефіциту;

– передумова більш оптимального перетворення природничих запасів у виробничий капітал.

Таким чином, накопичення та ефективне використання людського капіталу виступає в якості стратегічного ресурсу сталого розвитку економіки та суспільства в цілому. Концепцію сталого розвитку по-

кладено в основу моделі розвитку ЄС, спрямовану на те, щоб відповідати викликам сучасності, не загрожуючи можливостям майбутніх поколінь стосовно задоволення їх потреб. Сучасним базовим документом, який визначає політику України в галузі сталого розвитку, є «Стратегія сталого розвитку «Україна - 2020», схвалена Указом Президента України у 2015 році. Вона покликана визначити мету, вектори руху, дорожню карту, першочергові пріоритети та індикатори належних оборонних, соціально-економічних, організаційних, політико-правових умов. У перспективному розвитку країни визначено чотири основні вектори [15]:

– вектор розвитку – забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ і, як наслідок, підвищення стандартів життя. Україна має стати державою із сильною економікою та з передовими інноваціями;

– вектор безпеки – забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності;

– вектор відповідальності – це забезпечення гарантій, що кожен громадянин, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного і соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак, матиме доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг у державному та приватному секторах;

– вектор гордості – забезпечення взаємної поваги та толерантності в суспільстві, гордості за власну державу, її історію, культуру, науку, спорт.

У рамках названих чотирьох векторів руху «Стратегія Україна - 2020» включає 62 реформи. З них пріоритетним визначено вісім реформ і дві програми. Головною метою реформ задекларовано досягнення європейських стандартів життя та гідного місця України у світі. Стратегія визначає цілі, напрями, пріоритети розвитку країни, а також містить 25 ключових показників, за якими можна буде оцінити перебіг виконання реформ і програм. Ядром системи сталого розвитку виступає система відтворення якісних ресурсів – головним серед яких є людський капітал. При цьому соціально економічна основа сталого розвитку передбачає реалізацію комплексу заходів, спрямованих на: боротьбу зі злиденністю та бідністю; зміни структури споживання; збереження здоров'я людини; сприяння сталому розвитку регіонів. Розвиток людського капіталу розглядається в якості основного результату ефективної роботи Уряду в середньостроковому плані пріоритетних дій Уряду до 2020 року, який визначає головні цілі та напрями діяльності Уряду протягом 2017-2020 років, що є основою бюджетного планування, щорічних операційних планів дій Уряду, стратегічних планів міністерств та інших документів, фокусування донорської допомоги. Ключові пріоритети, пов'язані з розвитком людського капіталу до 2020 року [15]:

1. Створення нової системи охорони здоров'я на засадах медичного страхування, реформування екстреної медичної допомоги та медицини катастроф, удосконалення надання високоспеціалізованої медичної допомоги.

2. У сфері освіти в середньостроковій перспективі покращення якості середньої освіти, подолання територіальних відмінностей у якості освіти та трансформація змісту освіти на основі компетентнісного підходу; модернізація професійно-технічної освіти, що сприятиме підготовці на високому рівні конкурентоспроможних робочих кадрів, здатних задовольнити вимоги сучасного ринку праці, забезпечення повного доступу до професійно-технічної освіти; підвищення рівня та оптимізація результатів наукової та академічної діяльності, підтримка процесу ствердження академічної доброчесності у вищих навчальних закладах і наукової установах.

3. Головною метою проведення чергового етапу пенсійної реформи є створення умов для підвищення пенсій, забезпечення дотримання принципу соціальної справедливості, усунення великих розривів між спеціальними та звичайним пенсіями, забезпечення належного рівня життя громадян, які протягом свого трудового життя сплачували пенсійні внески, не приховуючи трудових доходів.

4. Створення ефективної системи надання соціальної підтримки населенню та можливість забезпечення адресного підходу до надання соціальної допомоги малозабезпеченим громадянам, запровадження комплексного підходу до розв'язання проблем найбільш уразливих верств населення, сприяння їх соціальній інтеграції та подоланню бідності, формування на рівні територіальної громади системи надання соціальних послуг та забезпечення захисту прав дітей, зокрема права на виховання у сім'ї або в умовах, що максимально наближені до сімейних, у своїй територіальній громаді. Запровадження надання пільг у грошовій формі, перехід до надання соціальної підтримки окремих категорій громадян за принципом «гроші ходять за людиною», запровадження стимулів до працевлаштування отримувачів соціальної допомоги.

Ключовими показниками ефективності досягнення цілі до 2020 року визначено: індекс люд_ ського розвитку – входження до 50 кращих країн; рівень смертності – зменшення на 10%; рівень бідності (за методологією ОЕСР) – 15%. Вибір людського капіталу в якості головного фактору розвитку країни обумовлює застосування системного та комплексного підходу під час розробки концепції або стратегії розвитку як самого людського капіталу, так і загальної стратегії розвитку країни. Такий підхід потребує взаємокоординації усіх документів стратегічного планування. Такий підхід особливо наголошує на високій якості та продуктивності праці і високому рівні якості життя, що зумовлює креативність і творчу енергію людського капіталу. В табл. 1

Таблиця 1

Динаміка темпів зростання/ зниження середньомісячної номінальної та реальної заробітної плати в Україні за 2010-2018 роки [2]

Роки	Грн	% до відповідного періоду попереднього року		Індекс споживчих цін (інфляції)				
		номінальна	реальна	загальний	продукти харчування	одяг	житло, вода, електроенергія	транспорт
2010	2250	117,6	110,2	109,1	110,9	103,9	109,4	109,6
2011	2648	117,7	108,7	104,6	104,4	101,6	117,1	117,6
2012	3041	114,8	114,4	90,8	97,9	98,9	102,6	108,2
2013	3282	107,9	108,2	100,5	97,8	97,0	100,3	102,0
2014	3480	106,0	93,5	124,9	112,2	102,0	116,2	124,5
2015	4195	120,5	79,8	143,3	145,9	133,1	215,8	136,8
2016	5183	123,5	109,0	112,4	109,0	116,1	135,1	106,5
2017	7104	137,1	119,0	113,7	112,9	102,4	126,7	114,2
2018	8101	126,4	111,2	113,6	115,4	101,6	107,1	115,0

представлена динаміка темпів зростання/ зниження середньомісячної номінальної та реальної заробітної плати в Україні за 2010-2018 роки.

Офіційна статистика свідчить про те, що темпи зростання номінальної заробітної плати випереджають темпи приросту реальної заробітної плати. Останніми роками реальна заробітна плата демонструє повільне зростання, проте більш повільне зростання реальної зарплати, порівняно з номінальною, означає зниження її купівельної «цінності». Головними проблемами у розвитку людського капіталу в Україні є рівень зайнятості у високотехнологічних виробництвах, число людей, які здобувають професійно-технічну освіту, і високий рівень безробіття. Сьогодні Україна залишається серед країн з високим рівнем людського розвитку і покращила деякі показники, наприклад, тривалість часу навчання, а також Україна покращила свою позицію у рейтингу 2017 року порівняно з 2016 роком, проте і тепер її місце – одне з найнижчих серед країн регіону та Європи. Так, за 2017 рік Індекс людського розвитку (ІЛР) в Україні становить 0,751. Україна посідає 88 місце серед 189 країн і територій. І, порівняно з 2012 роком, знизила свій рейтинг на 8 позицій, хоча, порівняно з 1990 роком, покращила показники індексу лише на 0,23 бала. В табл. 2 представлено ІЛР в Україні та його компоненти за 2017 рік.

Зміни показника ІЛР в Україні за 1990-2017 роки ілюструє рис. 1.

Таблиця 2

ІЛР в Україні та його компоненти за 2017 рік [2]

Місце	ІЛР	Очікувана тривалість життя при народженні	Очікувані роки навчання	Середні роки навчання	ВВП на душу населення	ВВП на душу населення	ІЛР, 2016
88	0,751	72,1	15,0	11,3	8,130	24	90

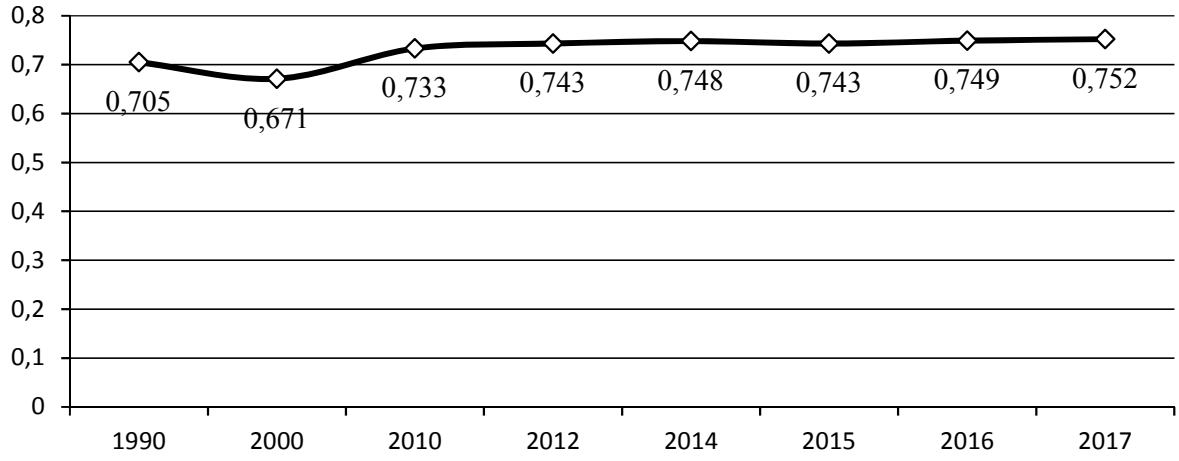

Рис. 1. Динаміка показника ІЛР в Україні за 1990-2017 роки [2]

В табл. 3 представлено якість людського розвитку в умовах інноваційної економіки України.

Висока позиція людського розвитку України в підсумковому рейтингу 2017 року (24 місце) склалася перш за все, завдяки високому рівню грамотності та освіченості населення (за підіндексом «освітній потенціал» Україна посідає 5 позицію, перше місце по цьому параметру посів Киргизстан), а також мінімальні гендерні розриви та показники неповної зайнятості. Україна випередила Литву (25), Латвію (28), Францію (26), Польщу (31), Італію (36) та інші країни ЄС. Лідерами світового рейтингу стали Норвегія (1), Фінляндія (2), Швейцарія (3).

Таблиця 3

Якість людського розвитку в умовах інноваційної економіки України

Охорона здоров'я			Освіта		Рівень життя			
Низька тривалість життя	Лікарів на 10 тис. осіб	Ліжок на 10 тис. осіб	Число учнів на вчителя	Вчителів початкових класів	Вразлива зайнятість	Сільське населення з доступом до електрики	Доступ населення до якісних джерел питної води	Доступ населена до якісних санітар. санзасобів
2016	2007-2017	2007-2014	2012-2017	2009-2017	2017	2016	2015	2015
11,7	30,0	90	13	86	15,6	100,0	97,7	95,9

Сформовано автором на основі джерела [15].

У сучасному розумінні інноваційна система повинна включати в себе елементи, які здійснюють і підтримують інновації та інноваційну діяльність на всіх рівнях [6]. Національна інноваційна система (НІС) – це сукупність національних державних, приватних та громадських організацій і механізмів їх взаємодії, в рамках яких здійснюється діяльність з створення, зберігання та розповсюдження нових знань і технологій. В основі концепції НІС, таким чином, лежить визнання нових знань як ключового фактору економічного розвитку. Особлива увага приділяється інфраструктурній складовій, що забезпечує взаємозв'язок між державними, приватними і громадськими механізмами, а також обмін знаннями всередині НІС. Ці зв'язки створюються і функціонують завдяки відповідній інституційній структурі, що формується в НІС і впливає на неї. Концепція національної інноваційної системи передбачає дослідження факторів, що впливають на економічне зростання. Загальна структура підсистем НІС включає всі етапи життєвого циклу інновацій у будь-якій сфері. Концепція національної інноваційної системи розділяє процеси підтримки технологічних інновацій і побудови соціально орієнтованої системи на два напрямки, де результат роботи одного впливає на ефективність іншого, і навпаки. У той же час сучасні дослідники у сфері інноваційного розвитку розглядають фактори більш широко, включаючи неявні, на перший погляд, але значущі галузі культури, мистецтва та інші, звані креативними індустріями. У широкому сенсі інноваційною системою можна назвати систему інститутів, яка виробляє інновації. З цієї точки зору ключовим фактором формування інституційної основи інноваційної системи стає середовище. Такий підхід має на увазі, що характер і умови зростання знань не є просто функцією від обсягу вкладених в них інвестицій. Відповідно до положень чинної Концепції розвитку національної інноваційної системи основною метою сучасного етапу інноваційного розвитку економіки України є «створення умов для підвищення продуктивності праці та конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників» [12]. Одним із найбільш очікуваних результатів реалізації цієї Концепції є перспективне збільшення до 2025 року частки інноваційної продукції у прирості ВВП до 30% та до 50% – її частки в обсязі виробництва промислової продукції. Однак для досягнення поставлених цілей необхідно більше, ніж у сім разів порівняно із сучасним рівнем збільшити виробництво продукції інноваційного типу та більш, ніж у п'ять разів, кількості підприємств, що впроваджують та на інноваційній основі виробляють високотехнологічну та наукомістку продукцію. Формування національної системи збалансованого інноваційного розвитку охоплює таку її важливу складову як формування інноваційної культури та поширення знань, підготовку кадрів високої кваліфікації, вдосконалення системи, форм, методів освіти, професійної підготовки і перепідготовки кадрів. Це особливо важливо у зв'язку з тим, що розвиток та використання високих технологій потребує високої якості людського капіталу і особливої державної підтримки [12]. За ознакою рівня і форм підтримки інноваційної діяльності у світовій практиці виділяють: по-перше, стратегію активного втручання держави, в якій держава ставиться до інноваційної діяльності як до головної складової економічного зростання, визначає пріоритети та здійснює фінансування важливих програм і проектів, така стратегія реалізується у Нідерландах, Франції, Японії; по-друге, стратегію децентралізованого регулювання інноваційної діяльності, що зводиться до управління ініціативою у стимулюванні господарської діяльно-

сті, здійснення регламентації інноваційної діяльності, ця стратегія має місце в США, Великобританії та в інших країнах; по-третє, змішану стратегію, в якій фактично поєднуються попередні дві стратегії. Вона використовується в економіці країн з великим державним сектором, наприклад, у Швеції. На нашу думку, інноваційна політика в Україні може бути ефективною за умов здійснення стратегії активного втручання держави до інноваційної діяльності, в тому числі до розвитку інноваційного людського капіталу. Під інноваційним людським капіталом розуміють формування працівника, здатного здійснювати постійний пошук та реалізацію інновацій, що забезпечуватимуть розвиток і підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Пріоритетним завданням освітньої системи в цих умовах є забезпечення інноваційного типу розвитку і саморозвитку людського капіталу, підготовка та формування активних працівників – інноваторів. Особливого значення для формування умов переходу на інноваційний тип розвитку набуває кадрове забезпечення економіки фахівцями – практиками і науковцями – генераторами теоретичних ідей. На рис. 2 представлено роль соціальних інновацій використання людського капіталу та підвищення його конкурентоспроможності в умовах сталого розвитку.

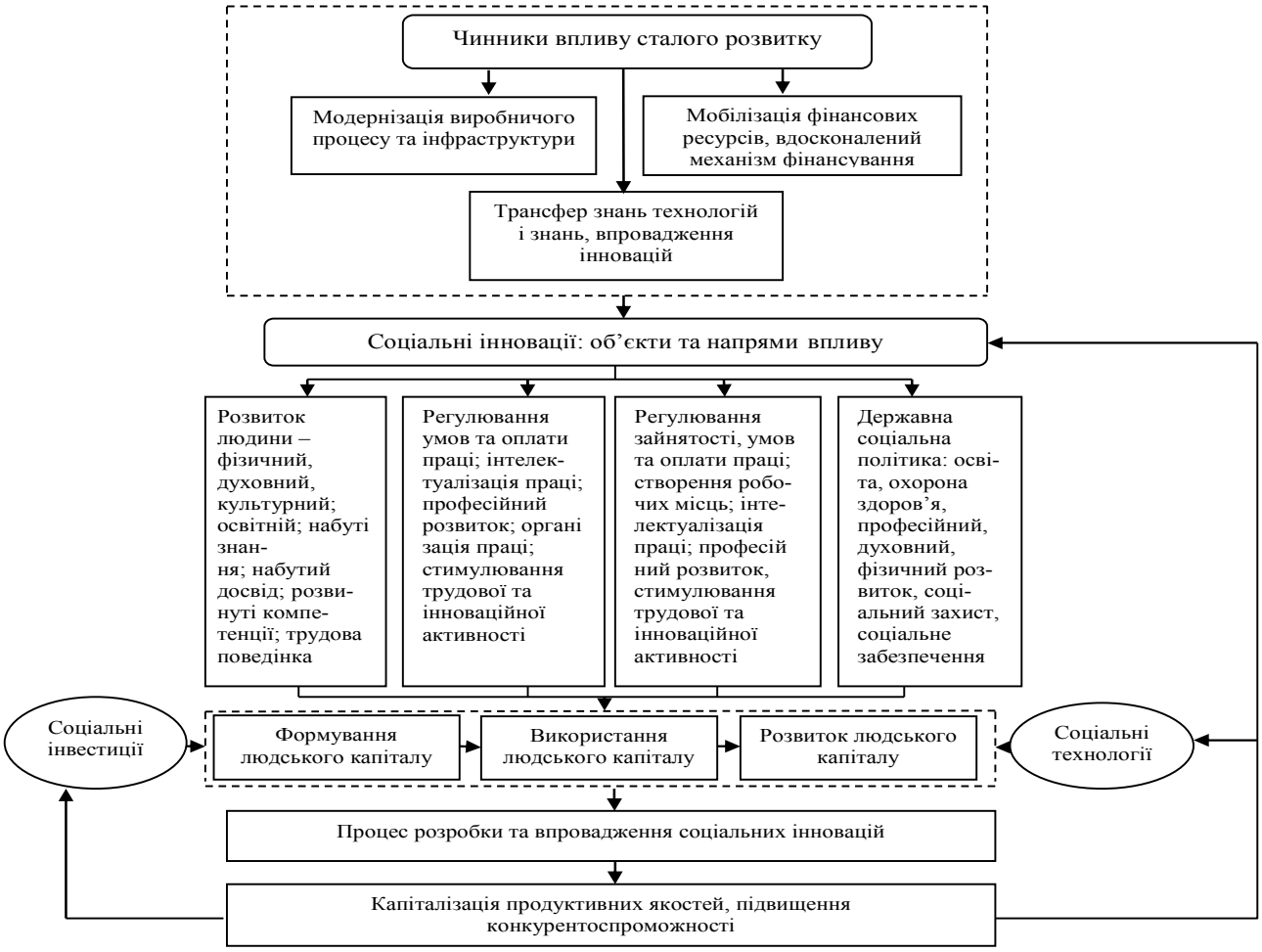

Рис. 2. Роль соціальних інновацій використання людського капіталу та підвищення його конкурентоспроможності в умовах сталого розвитку [авторська розробка]

Результатом процесу розробки та впровадження соціальних інновацій стає розвиток та збагачення якісних характеристик людського капіталу, можливостей його реалізації нарощування конкурентних переваг. Впровадження соціальних інновацій безпосередньо впливає на зростання кількості носіїв конкурентоспроможності людського капіталу, продуктивності праці. В результаті впровадження дієвих соціальних інновацій більш інтенсивно відбувається капіталізація людського капіталу, тобто процес нагромадження продуктивних якостей працівників, використання яких дає змогу отримати більший дохід. У разі продуманої державної соціальної політики це сприятиме підвищенню соціальних стандартів життя населення [11]. У сучасній Україні людський капітал, як цінніший ресурс, несе особливу значимість для сталого розвитку країни. Від ефективності розвитку елементів структури людського капіталу, його потенціалу залежить динаміка економіки і її перспективи. Креативність як основ-

ний когнітивний метод інтелектуальної праці, націлений на виконання цінної, оригінальної роботи і той, що передбачає розвиток у індивіда таких когнітивний здібностей, як метафоричне мислення, синтез, творчий підхід до вирішення задач і дивергентне мислення. Креативна природа людського капіталу знайшла своє відображення в онтологічній концептуалізації, що специфікує людський капітал в найбільш загальних поняттях «свідомість – інтелект – знання». Розглядаючи когнітивний процес творчості та інновацій, можна відзначити, що основна функція інтелекту полягає в стимулюванні свого натхнення до творчої продуктивності. Звідси випливає, що монофункціонального працівника підприємства, який виконує прописаний у трудовому договорі механізм дій, не можна назвати креативним людським капіталом, а значить і двигуном економіки. Креативність – це особлива риса людського свідомого мислення та розвиненого інтелекту, а також крайнє розвинене уявлення. Креативність вимагає від людини не реінжирингу, а конкретних інновацій. Від творчого людського ресурсу вимагається перезавантажити економіку України та виробничі потужності, оптимізувати виробничий процес, знизити витрати та негативні економічні ефекти. До найбільш відомих форм прояву креативності відносяться: інновації – висунення принципово нових ідей, нововведень; винаходи – створення чогось нового, невідомого раніше; відкриття – щось знову встановлене, знайдене. На нашу думку, в 2020-2030 роках істотна частина доданої вартості буде створюватися в основному за рахунок креативних факторів виробництва. Саме творчий підхід і креативність стануть провідним визначальним і вирішальним фактором економічного розвитку в XXI столітті. Головним фактором економічного розвитку в XXI столітті повинні стати креативні людські ресурси, що володіють усе більшою мірою здатністю креативного мислення в прийнятті та реалізації економічних рішень у всіх видах економічної діяльності. Креативність, в кінцевому підсумку, буде головним потенціалом сталого розвитку держави й інструментом поряд з традиційними способами мислення і управління в економіці [15].

У даний час багато підприємств, організацій та установ приділяють дедалі більшу увагу підготовці і підвищенню кваліфікації креативно-інтелектуальних працівників з питань управління людськими ресурсами, здатних ефективно вирішувати проблеми кадрового менеджменту в умовах побудови інноваційної економіки. Такі кадри управлінців, як правило, володіють вміннями виявляти креативність, гнучкість, толерантність, шукати нестандартні управлінські рішення в сфері управління персоналом. У результаті змін у вимогах до сучасних кадрів менеджменту в умовах побудови інноваційної економіки повинна значно змінитися структура матеріальних і нематеріальних активів організацій, що успішно діють і займають провідні позиції на вітчизняному і зарубіжному ринках. У перспективі в умовах побудови інноваційної економіки значно зростає частка креативно-інтелектуальних витрат. На нашу думку, професійний портрет менеджера в умовах інноваційної економіки повинен характеризуватися такими параметрами: високий рівень креативно-інтелектуальної підготовки; володіння аналітичним і прогностичним нестандартним мисленням; вміння виявляти суть проблем, які не лежать на поверхні, і адекватно оцінювати можливості їх вирішення; мати високий рівень професійної підготовки і якісну вищу освіту; володіти сучасними інструментами та методами (включаючи інформаційно-комунікаційні) управління; мати високий рівень комунікабельності; успішно володіти інструментарієм соціально-психологічного управління людьми в умовах креативної економіки і т.д. Стартапи, креативні хаби і культурні індустрії – ці слова тільки входять в словник українців. У багатьох же країнах з більш високим рівнем життя, ніж у нас, це стандартний набір з лексикону економістів і менеджерів. Таким чином, креатив в економіці не тільки посилить Україну економічно і збільшить кількість цікавих робочих місць, а й допоможе сформувати самостійних і відповідальних громадян. Самоосвіта і вже високий середній IQ українських студентів переважать старомодні методики вітчизняної освіти. Україна заробляє близько мільярда дол США в рік завдяки інноваційним галузям. У інноваційних галузях української економіки зайнято до 1 млн осіб. Вони створюють приблизно 3,4% валового внутрішнього продукту. Україна завдяки введенню в експлуатацію значних потужностей для виробництва тепла з газу, термомодернізації будинків і зменшення норм споживання газу заощадила 7,2 млрд м^3 газу [15].

Висновки. Отже, людський капітал як стратегічний ресурс сталого розвитку інноваційної економіки – це інтенсивний продуктивний фактор розвитку економіки та суспільства, що включає освічену частину трудових ресурсів, знання, інструментарій інтелектуальної й управлінської праці, середовище проживання і трудової діяльності. Він є необхідною умовою для підтримки конкурентоспроможності економіки держави на світових ринках в умовах глобалізації, а також найважливішою характеристикою діяльності органів законодавчої та виконавчої влади в країні. Креативність є важливим чинником економічної стабільності та сталого розвитку України. Креативні індустрії дозволяють: генерувати прибуток; створювати нові робочі місця, нові індустрії; істотно збільшувати випуск традиційних видів продукції; модернізувати промислові процеси; прискорено реструктурувати виробництво; освоювати нові ринки і створювати «м'які» інфраструктури для культурного туризму; поліпшувати промислову інфраструктуру та інвестиційне оточення; відроджувати міські райони, що прийшли в занепад; посилювати конкуренцію і дати поштовх інновацій-

ному розвитку; забезпечувати зростання торгівлі; збільшувати продуктивність праці і кількість висококваліфікованих людських ресурсів. Креативний людський капітал є рушійною силою сучасної інноваційної економіки України. На етапі становлення інноваційної економіки України все більшою мірою зростає потреба в розробці нових теоретичних, методологічних, методичних і практичних методів і підходів активізації, раціонального і ефективного використання креативно-інтелектуального людського потенціалу як головного джерела, стратегічного інструменту ефективного використання головної продуктивної сили в постіндустріальному суспільстві, – людини. Все це, безумовно, вимагає істотної трансформації всієї системи підготовки, професійної перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів, адекватних особливостям інноваційної економіки.

Література

1. **Другов О.О.** Інвестиційне забезпечення інтелектуалізації економіки України : монографія. Київ: УБС НБУ, 2010. 284 с. 2. **Державна** служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/. 3. **Ілляшенко С.М.** Управління інноваційним розвитком: проблеми, концепції, методи. Суми : ВТД «Українська книга», 2003. 278 с. 4. **Краснокутська Н.В.** Інноваційний менеджмент: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2003. 504 с. 5. **Кузнєцова А.Я.** Інвестиційно-інноваційна діяльність та система її фінансового забезпечення : автореф. дис. ... д.е.н.: за спец. 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит. Київ: Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2005. 37 с. 6. **Пакуліна Г. С., Пакуліна А.А., Рубан Л.Р.** Побудова інноваційної системи оплати праці в умовах трансформації економіки України. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2016. Вип. 53. С. 146–150. 7. **Пакулін С. Л., Жердєв М.Д., Бондаренко Є.В.** Розвиток інтелектуальних ресурсів і підвищення конкурентного статусу підприємства. *Економіка: проблеми теорії та практики*: Збірник наукових праць. Вип. 223. Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. Т. І. С. 276-281. 8. **Самаева Ю.** Девальвация человеческого капитала: диагнозы и рецепты. *Зеркало недели*. № 43-44. URL: http:www.zn.ua. 9. **Антонюк В. П., Шамілева Л.Л.** Оцінка ефективності використання трудового потенціалу промисловості з урахуванням рівня наукоємності її галузей. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. № 2 (48). С. 196-206. 10. **Ковальчук В.А., Шахно А.Ю.** Інвестування в людський капітал як фактор інноваційного розвитку економіки України. *Соціально-економічні проблеми і держава*. Тернопіль: ТНТУ ім. Івана Пулюя, 2016. Випуск 2(15). С. 33-40. URL: http://sepd.tntu.edu.ua/ index.php/en/last volume/495. 11. **Кравченко Н.В., Ковальчук Т.М.** Соціальні інвестиції: сутність і роль у формуванні ресурсно-компетенційної бази підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. №15. URL: http:// global national.in.ua/issue 15 2017. 12. **Програма** розвитку ООН: Доповідь про людський розвиток 2016. URL: http://hdr.undp.org/en/2016 report. 13. **Валовий** внутрішній продукт: Фінансовий портал Мінфін. URL: http:/ /index.minfin.com.ua/index/gdp/. 14. **Рейтинг** країн світу по рівню тривалості життя: Аналітичний портал "Гуманітарні технології". URL: http://gtmarket.ru/ ratings/life expectancy index/life expectancy index info. 15. **Рейтингові** оцінки розвитку людського капіталу 2016: Економічний дискусійний клуб. URL: http://edclub.com.ua/ analityka/ reytyngovi ocinky rozvytku lyudskogo kapitalu 2016. 16. **Позиція** України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2016-2017: Економічний дискусійний клуб. URL: http: //edclub.com.ua/analityka/ pozyciya ukrayiny v reytyngu krayin svitu za indeksom globalnoyi konkurentospromozhnosti.

References

1. Druhov O.O. (2010). Investytsiine zabezpechennia intelektualizatsii ekonomiky Ukrainy [Investment support for intellectualization of Ukrainian economy]. Kyiv, NBU [in Ukrainian].

2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/ [in Ukrainian].

3. Illiashenko S.M. (2003). Upravlinnia innovatsiinym rozvytkom: problemy, kontseptsii, metody [Management of innovative development: problems, concepts, methods]. Sumy, Ukrainian Book VTD [in Ukrainian].

4. Krasnokutska N.V. (2003). Innovatsiinyi menedzhment [Innovation management]. Kyiv, KNEU [in Ukrainian].

5. Kuznietsova A.Ya. (2005). Investytsiino-innovatsiina diialnist ta systema yii finansovoho zabezpechennia [Investment-innovative activity and system of its financial support]. *Extended abstract of Doctor's thesis.* Kyiv, State Institution «Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine» [in Ukrainian].

6. Pakulina H. S., Pakulina A.A., Ruban L.R. (2016). Pobudova innovatsiinoi systemy oplaty pratsi v umovakh transformatsii ekonomiky Ukrainy [Building an innovative system of remuneration in the conditions of transformation of the Ukrainian economy]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – Bulletin of Economics of Transport and Industry*, Issue 53, pp. 146–150 [in Ukrainian].

7. Pakulin S. L., Zherdiev M.D., Bondarenko Ye.V. (2007). Rozvytok intelektualnykh resursiv i pidvyshchennia konkurentnoho statusu pidpryiemstva [Development of intellectual resources and improvement of competitive status of the enterprise]. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky – Economics: Problems of Theory and Practice: Zbirnyk naukovykh prats*, Issue 223, Vol. 1, pp. 276-281. Dnipropetrovsk, DNU [in Ukrainian].

8. Samayeva YU. Deval'vatsiya chelovecheskogo kapitala: diagnozy i retsepty [Devaluation of human capital: diagnoses and recipes]. *Zerkalo nedeli – Mirror of the week*, 43-44. Retrieved from http:www.zn.ua [in Russian].

9. Antoniuk V. P., Shamileva L.L. (2017). Otsinka efektyvnosti vykorystannia trudovoho potentsialu promyslovosti z urakhuvanniam rivnia naukoiemnosti yii haluzei [Estimation of the efficiency of use of labour potential of industry taking into account the level of knowledge-intensive of its industries]. *Ekonomichnyi*

visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas, 2 (48), pp. 196-206 [in Ukrainian].

10. Kovalchuk V.A., Shakhno A.Yu. (2016). Investuvannia v liudskyi kapital yak faktor innovatsiinoho rozvytku ekonomiky Ukrainy [Investing in human capital as a factor of innovative development of the Ukrainian economy]. *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava – Socio-economic problems and the state,* Issue 2 (15), pp. 33-40. Ternopil: TNTU them. Ivan Pulia [in Ukrainian].

11. Kravchenko N.V., Kovalchuk T.M. (2017). Sotsialni investytsii: sutnist i rol u formuvanni resursno-kompetentsiinoi bazy pidpryiemstva [Social investments: the essence and role in forming the resource-competence base of the enterprise]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and national problems of economy*, 15. Retrieved from http:// global national.in.ua/issue 15 2017 [in Ukrainian].

12. Prohrama rozvytku OON: Dopovid pro liudskyi rozvytok 2016 [United Nations Development Program: Human Development Report 2016]. Retrieved from http://hdr.undp.org/en/2016 report [in Ukrainian].

13. Valovyi vnutrishnii produkt [Gross Domestic Product]. *Financial Portal of the Ministry of Finance.* Retrieved from http:/ /index.minfin.com.ua/index/gdp/ [in Ukrainian].

14. Reitynh krain svitu po rivniu tryvalosti zhyttia [World Lifespan Rating]. *Humanitarian Technology Analytical Portal.* Retrieved from http://gtmarket.ru/ ratings/life expectancy index/life expectancy index info [in Ukrainian].

15. Reitynhovi otsinky rozvytku liudskoho kapitalu 2016 [Human Capital Development Ratings 2016]. *Economic Debating Club*. Retrieved from http: //edclub.com.ua/analityka/ reytyngovi ocinky rozvytku lyudskogo kapitalu 2016 [in Ukrainian].

16. Pozytsiia Ukrainy v reitynhu krain svitu za indeksom hlobalnoi konkurentospromozhnosti 2016-2017 [Ukraine's position in the Global Competitiveness Index 2016-2017]. *Economic Debating Club*. Retrieved from http://edclub.com.ua/analityka/ pozyciya ukrayiny v reytyngu krayin svitu za indeksom globalnoyi konkurentospromozhnosti [in Ukrainian].

Смирнова І. І. Цільові орієнтири сталого розвитку людського капіталу в умовах побудови інноваційної економіки

У статті визначено необхідність переходу України на модель сталого розвитку, що зумовлено трансформаційними змінами, які відбулися у вітчизняній економіці за роки незалежності. Визначено роль соціальних інновацій використання людського капіталу та підвищення його конкурентоспроможності в умовах сталого розвитку. Доведено, що інноваційна економіка грає важливу роль в модернізації національного господарства України та протистоянні глобальній кризі. Творчі індустрії виробляють товари і послуги, включаючи й ідеї, які потім стають ресурсами для інноваційного процесу та інших видів економічної діяльності економіки України як в науковому, так і в технологічному сенсі. Обґрунтовано, що креативний людський капітал є рушійною силою сучасної інноваційної економіки України.

Ключові слова: людський капітал, сталий розвиток, інноваційна економіка, соціальні інновації, конкурентоспроможність, національна інноваційна система, глобалізація, стратегія сталого розвитку.

Смирнова И. И. Целевые ориентиры устойчивого развития человеческого капитала в условиях построения инновационной экономики

В статье определена необходимость перехода Украины на модель устойчивого развития, которая обусловлена трансформационными изменениями, что состоялись в отечественной экономике за годы независимости. Определена роль социальных инноваций использования человеческого капитала и повышение его конкурентоспособности в условиях устойчивого развития. Доказано, что инновационная экономика играет важную роль в модернизации национального хозяйства Украины и противостоянии глобальному кризису. Творческие индустрии вырабатывают товары и услуги, включая и идеи, которые потом становятся ресурсами для инновационного процесса и других видов экономической деятельности экономики Украины как в научном, так и в технологическом смысле. Обосновано, что креативный человеческий капитал является движущей силой современной инновационной экономики Украины.

Ключевые слова: человеческий капитал, устойчивое развитие, инновационная экономика, социальные инновации, конкурентоспособность, национальная инновационная система, глобализация, стратегия устойчивого развития.

Smirnova I. Targets of sustainable development of human capital in the conditions of building an innovative economy

The article identifies the need for Ukraine's transition to a model of sustainable development, which is caused by the transformational changes that took place in the domestic economy during the years of independence. The role of social innovations in using human capital and increasing its competitiveness in the context of sustainable development has been determined. It is proved that the innovation economy plays an important role in the modernization of the national economy of Ukraine and confronting the global crisis. Creative industries produce goods and services, including ideas, which then become resources for the innovation process and other economic activities of the Ukrainian economy, both in a scientific and technological sense. It is proved that creative human capital is the driving force of modern innovative economy of Ukraine.

Keywords: human capital, sustainable development, innovative economy, social innovation, competitiveness, national innovation system, globalization, sustainable development strategy.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

УДК 331:338.45 doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-206-214

В. С. Зайцев,
кандидат економічних наук,
ORCID 0000-0002-1989-7685,
ПрАТ «КЗВВ», м. Краматорськ

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ПЕРСОНАЛУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ: ПРОБЛЕМИ ТА РІШЕННЯ

Постановка проблеми. У сучасних умовах сталий розвиток персоналу вітчизняних промислових підприємств, який враховує специфіку їх діяльності та поточну соціально-економічну ситуацію, вважається одним з ключових факторів, що сприяє досягненню стратегічних цілей. Підприємці пред'являють все більш значні вимоги до якості професійних навичок і рівня кваліфікації працівників для ефективного функціонування в жорстокій конкурентній боротьбі за ринки товарів і послуг, а потенційні носії трудового потенціалу – до оплати, яка спроможна забезпечити якісне життя працівникам та їхнім родинам. Вважаючи проблему сталого розвитку персоналу фірм і компаній України в умовах структурних зрушень професійно-кваліфікаційного складу працівників, поширення міграції трудових ресурсів за кордон, старіння робочої сили, зниження частини кваліфікованих кадрів, особливо на промислових підприємствах, які є основою економіки держави, значну увагу слід приділяти використанню новітніх технологій в системі розвитку персоналу. Розробка стратегії інновацій щодо сталого розвитку в сучасних умовах є актуальним завданням для вітчизняних промислових підприємств, які бажають стати успішними і конкурентоспроможними на світовому й вітчизняному ринку. Особливу значущість має ця проблема для промислових підприємств, де виготовляється продукція з використанням нових досягнень науки і техніки зі значною доданою вартістю, і будь-які неефективні дії в управлінні персоналом призводять до значних економічних втрат. Крім того, євроінтеграційні виклики потребують розробки стратегії подолання проблем, пов'язаних з виникненням конкуренції за трудові ресурси та їх міграцією за кордон. Тому вкрай необхідні заходи зі сталого розвитку персоналу як на державному рівні, так і на мікрорівні з визначенням пріоритетів в напрямах професіональної підготовки кадрів в закладах освіти і на підприємствах по затребуваним ринком провідним професіям. Це обумовлює актуальність даної статті, яка полягає в дослідження проблем і тенденцій використання персоналу на основі його сталого розвитку, а також у визначенні технологій роботи та організації процесу на вітчизняних промислових підприємствах.

Аналіз останніх досліджень. Теоретико-методологічні аспекти управління і розвитку персоналу підприємств та механізми його реалізації ґрунтовно досліджено у наукових працях таких закордонних і вітчизняних учених, як В. Антонюк [14], О. Амоша, М. Армстронг [4], О. Грішнова [20], О. Гавриш [9], П. Друкер [3], А. Колот [5], Е. Лібанова [18], Г. Суков [11], А. Ткаченко [15], І. Філіпішин [7], Г. Хамел і К. Прохалад та багато інших. Слід відмітити, що закордонні наукові теоретичні розробки не в повній мірі враховують реалії України, стан економіки, менталітет населення та його цінності. Вони виходять з процесів, які пройшли західні країни, керуючись ліберальною економічною теорією, пропонують можливі варіанти управління персоналом компаній та фірм. Ці роботи достатньо детально проаналізовані українськими фахівцями, які відмічають як позитивні сторони робіт авторів, так і їх недоліки. Вітчизняні науковці представляють системи управління персоналом промислових підприємств, його сталий розвиток розглядається за окремими функціональними сферами діяльності щодо вирішення проблем підвищення ефективності, вдосконалення використання трудових ресурсів. Проте наукові дослідження і практичне впровадження сталого розвитку персоналу українських промислових підприємств для досягнення стратегічних цілей з урахуванням специфічних особливостей їх функціонування в сучасних складних соціально-економічних умовах визначені недостатньо. Оскільки науково-практична значущість питань, пов'язаних з формуванням методології та інструментарію діяльності підприємств щодо сталого розвитку персоналу очевидна, то вона потребує наукових досліджень та вивчення досвіду з впровадження інновацій передовими підприємствами.

Мета дослідження полягає в дослідженні проблем і розробці пропозицій щодо їх подолання з впровадженням інноваційного механізму сталого розвитку персоналу на вітчизняних підприємствах промислового комплексу, що буде сприяти їх своєчасному реагуванню на зміни зовнішнього і внутрішнього середовища та підвищенню конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу. Розвинутий індустріальний комплекс в Україні був створений протягом XX століття, що нині становить майже 10% у структурі економіки [1], охоплюючи всі види виробництва промислової продукції, який необхідно не тільки зберігати, а й розвивати, ефективно використовуючи усі види ресурсів, особливо трудові, основною складовою яких є персонал, тобто формувати контингент конкурентоспроможних працівників, їхній сталий розвиток задля забезпечення високопродуктивної праці як чинника досягнення цілей

підприємства. В національній доповіді Міністерства економічного розвитку і торгівлі «Цілі Сталого Розвитку: Україна» надається бачення орієнтирів їх досягнення з визначенням цілей, які були затверджені на Саміті ООН зі сталого розвитку у 2015 році, де наголошується, що стале економічне зростання неможливе без забезпечення повної і продуктивної зайнятості та гідної праці, а також захисту трудових прав та надійних і безпечних умов праці для всіх трудящих. У доповіді для досягнення цілі «Гідна праця та економічне зростання» встановлено основним завданням забезпечення стійкого зростання ВВП на основі модернізації виробництва, розвитку інновацій, підвищення експортного потенціалу, виводу на зовнішні ринки продукції з високою часткою доданої вартості, а завданням для реалізації цілі «Якісна освіта» – збільшення поширеності серед населення знань і навичок, необхідних для отримання гідної роботи та підприємницької діяльності, тобто на державному рівні визначається необхідність сталого розвитку як вітчизняних підприємств, так і працівників [2, с. 34, 156].

Сталий розвиток персоналу (СРП) – це дуже складний і багатогранний процес, у якому задіяні різноманітні ресурси, (людські, фінансові, матеріальні), тому заслуговують уваги теоретичні визначення вченими сталого розвитку персоналу та практичний досвід передових вітчизняних підприємств. Відомий теоретик сучасного менеджменту Пітер Друкер зазначає, що у фірми є всього два види основних ресурсів: ресурси знань, тобто навчені працівники, і гроші. Ці ресурси мають або повинні мати величезний вплив, що насправді відрізняє сильну фірму від слабкої, так це перш за все кваліфікація її персоналу, його знання, мотивація і спрямованість [3, с. 56]. Сталий розвиток людських ресурсів М. Армстронг розглядає як «систематичний розвиток процесів індивідуального і організаційного навчання; надання співробітникам можливості навчатися й розвивати свої здібності; реалізації потенціалу співробітників і збільшення можливості їх використання у досягненні цілей організації» [4, с. 38].

Українські вчені в своїй монографії «Ресурси та моделі глобального економічного розвитку» визначають три головні складники формування імперативів соціальної глобальної економіки: професійний розвиток працівників, умови та мотивацію трудової діяльності, відтворення робочої сили. Вони пишуть: «Конкурентоспроможність та інноваційний потенціал країни значною мірою залежить від професійної кваліфікації працівників; саме професійна освіта є чинником, що здатний створювати стабільний запас кваліфікації працівника, надає змогу оперативно реагувати на швидкоплинні зміни технологій виробництва» [5, с. 559]. Від професійного розвитку працівників та їх кваліфікації значною мірою залежить підвищення продуктивності праці, впровадження нової техніки, новітніх та ресурсозаощадливих, інформаційних технологій у виробництві продукції. Слід погодитись з тим, що СРП «включає два взаємопов'язані поняття: поняття потреб колективу підприємства, у тому числі пріоритетних (мінімальна заробітна плата, дотримання законодавчо встановлених гарантій для зайнятого населення, що регулюється низкою нормативно-правових актів України); поняття обмежень, обумовлених технікотехнологічним рівнем виробництва й організацією праці, що накладаються на здатність навколишнього середовища задовольняти нинішні й майбутні потреби працівників та контрагентів підприємства» [6, с. 91]. У сучасному визначені сталий розвиток персоналу промислового підприємства, з позиції автора, слід розглядати як цілісну та комплексну систему взаємопов'язаних економічних, організаційних і соціально-психологічних заходів з профорієнтації, адаптації, рекрутингу, системного навчання, організаційного розвитку і саморозвитку, професійного зростання, набуття сукупності передових технічних і загальних знань, унікальних вмінь і навичок, оцінювання персоналу, мотивації продуктивної праці. Функціонування СРП спрямоване на вирішення стратегічних і поточних завдань підприємства задля забезпечення ефективної трудової діяльності та підвищення конкурентоспроможності товарів і послуг на вітчизняному і світовому ринках.

Основною метою СРП промислового підприємства є формування високого професіоналізму і максимальне використання трудового потенціалу працівників для забезпечення прибуткової роботи підприємства, функціонування та розв'язування складних завдань, які виникають у зв’язку з швидкою зміною зовнішнього та внутрішнього середовища. Досягнення зазначеної мети вимагає забезпечення відповідності структури і якості кадрів, що займаються розвитком і мотивацією персоналу, які в змозі забезпечувати потреби підприємства кваліфікованим персоналом в умовах диверсифікації виробництва, впровадження нової техніки і технологій, ефективної взаємодії з іншими об'єктами ринкових відносин, тому на підприємствах посилюється значення служб управління персоналом, а в штатному розкладі з’являється посада заступника директора з персоналу, як, наприклад, на ПрАТ «Новокраматорський машинобудівний завод», ПрАТ «Краматорський завод важкого верстатобудування».

Власник, керівник підприємства, наймаючи персонал на роботу, прагне дістати певний результат у формі прибутку, працівник – у формі достойної оплати та гідних умов праці. Ці прагнення можливо поєднати на основі створення умов для СРП, який включає наступні основні завдання: систему моніторингу ринку праці, найму і рекрутингу персоналу; професійного навчання, розвитку і оцінки персоналу на основі розробки моделей корпоративних вимог до компетенцій працівників, кваліфікаційного і кар'єрного зростання; оплату праці та мотивацію, надання соціальних та правових гарантій, що є необхідним для досягнення цілей підприємства з урахуванням соціальної відповідальності бізнесу (рис. 1).

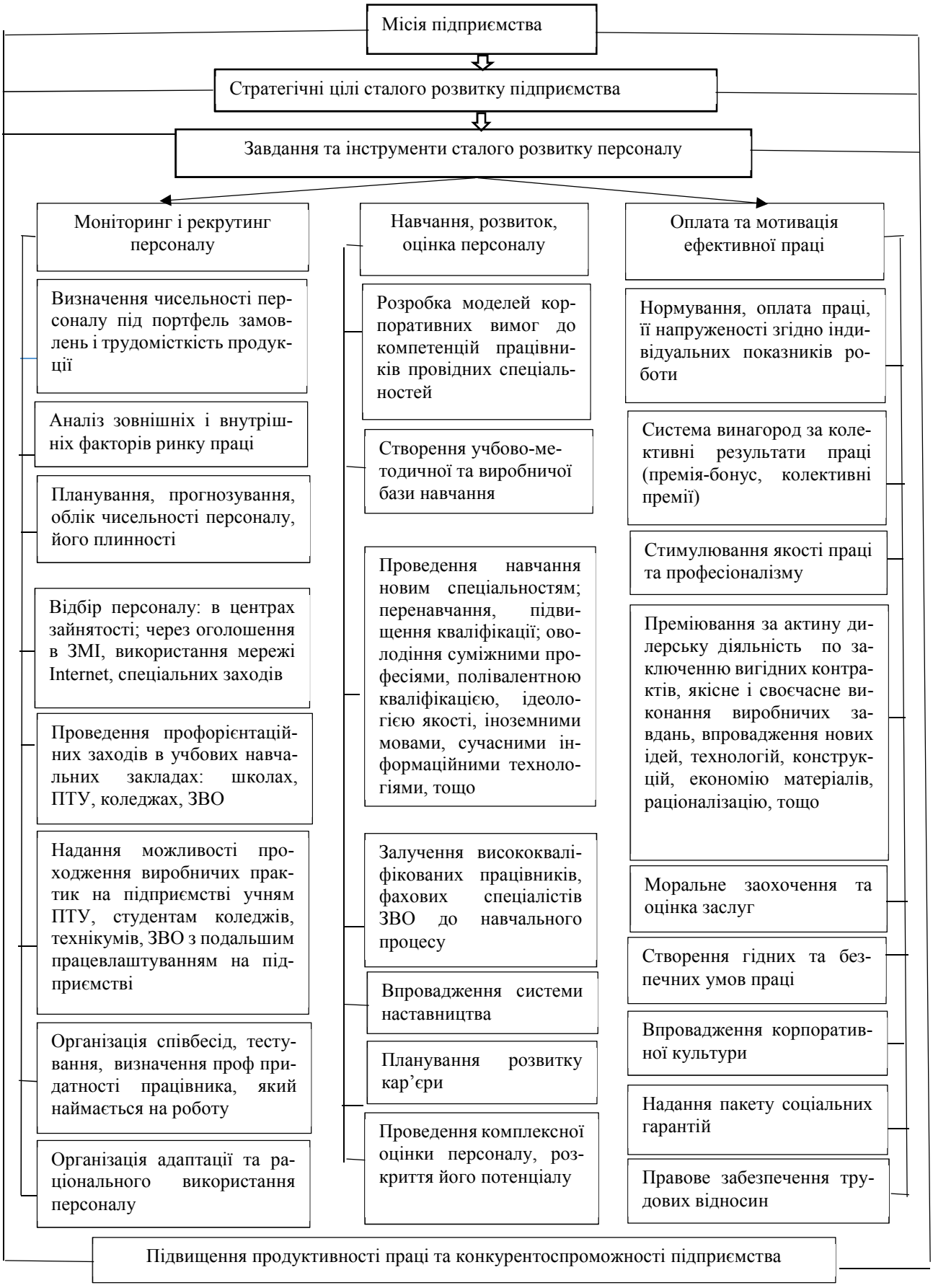

Рис. 1. Завдання сталого розвитку персоналу промислового підприємства

Цілі сталого розвитку персоналу промислового підприємства широко сформульовані, і кожна з них конкретизована у великому переліку показників, за допомогою яких може бути надана оцінка успіху в їх досягненні. Слід підкреслити, що деякі активи людського капіталу не піддаються прямій вартісній оцінці і окремі ефекти від сталого розвитку персоналу не можливо оцінити за допомогою тільки показників, що характеризують персонал, тому можна стверджувати, що для оцінки ефективності діяльності персоналу доцільно використовувати натуральні та відносні показники, що характеризують економічну складову підприємства. На необхідність приділяти увагу аналізу індексу співвідношення темпів зростання продуктивності праці і заробітної плати вказує професор І. Філіпішин: «дотримання такого співвідношення дозволяє раціонально й обґрунтовано підвищувати заробітну плату працівникам, при цьому не порушуючи інших економічних пропорцій, закономірностей та законів» [7, с. 45]. Також необхідно взяти до уваги думку професора В. Колосок, що «для корпоративних підприємств важливими є ті компоненти інтегрованих показників, які за експертною оцінкою соціальної ситуації дозволяють розробити моделі «якості життя» («якості трудового життя» – ЯТЖ) та «збагачення праці», при цьому свої сили менеджери спрямовують на підвищення ЯТЖ, акцентують увагу на покращенні робочої сили, підвищенні рівня кваліфікації співробітників, зменшенні професійних стресів і розвитку відносин між працівниками і менеджерами» [8, с. 251]. На основі проведеного дослідження узагальнено показники комплексної оцінки СРП промислового підприємства, які представлені на рис. 2.

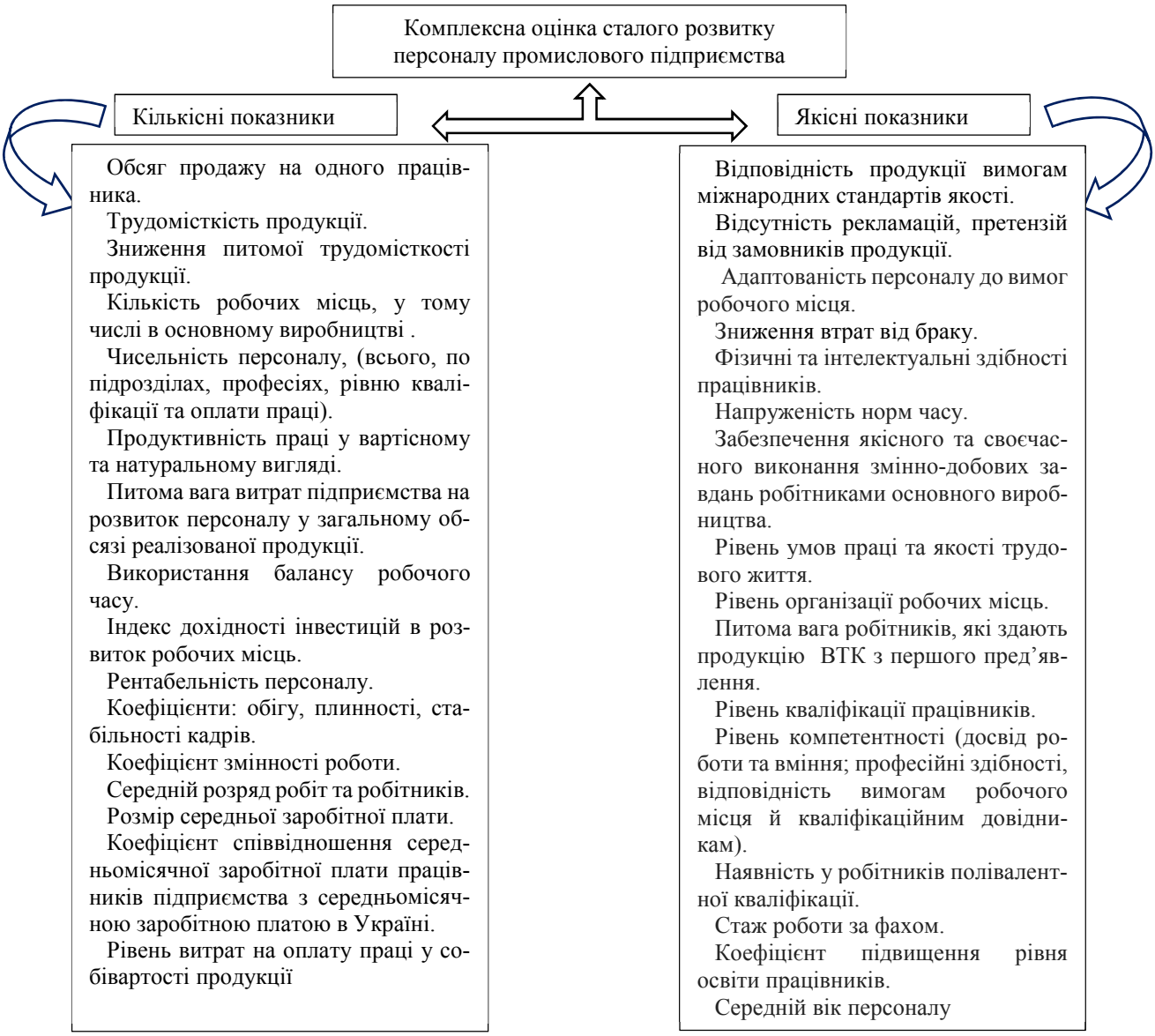

Рис. 2. Комплексна оцінка сталого розвитку персоналу промислового підприємства

Таким чином, кількісні та якісні показники сталого розвитку персоналу промислового підприємства визначають ефективність фінансових витрат на персонал, що проявляється у підвищенні продуктивності праці, чистого прибутку, конкурентоспроможності продукції і зростанні доходів і якості трудового життя працівників.

Із вищенаведених специфічних завдань і показників, які ставляться перед сталим розвитком персоналу, можна зробити висновок, що СРП є динамічною системою, що постійно розвивається залежно від умов функціонування підприємств.

Проведений аналіз наукових робіт і практичного досвіду з даної тематики дозволив визначити існуючи проблеми СРП з урахуванням нових глобальних викликів на ринку праці та їх наслідки, серед яких слід виділити [9-12; 20]:

відсутність державної підтримки на законодавчому рівні промислових підприємств і умовах жорстокої конкуренції за постачання індустріальної техніки на ринках ЄС та світу, неможливість отримувати кредити з низькими відсотками та відстрочкою термінів платежів (на декілька років) для інвестування в оновлення обладнання і впровадження новітніх технологій у виробництво продукції, що виникає у зв'язку з фінансовими, організаційно-економічними, техніко-технологічними обмеженнями підприємства для виконання не тільки складних замовлень клієнтів, а і поточного та перспективного планів щодо СРП;

втрата трудових навичок кваліфікованих кадрів внаслідок закриття, реструктуризації промислових підприємств, їх збитковості, старіння і вихід на пенсію висококваліфікованих працівників та перехід фахівців і спеціалістів у сферу нерегламентованої зайнятості, тіньової економіки, міграції за кордон; ці фактори створили дефіцит не тільки робочих кадрів, але й спеціалістів (інженерів-конструкторів, інженерів-технологів, майстрів дільниць та ін.), що знижує продуктивність праці і конкурентоспроможність вітчизняного виробництва;

зниження ролі та значущості роботи працівників служб управління персоналом, скорочення їх чисельності, що негативно вплинуло на реалізацію комплексу методів менеджменту з системного і комплексного підходу до СРП, розробки і впровадження нових мотиваційних механізмів, навчальних програм, адаптації щодо різних категорій персоналу, заходів з нововведень у розвиток та управління персоналом;

недотримання норм трудового законодавства, низький рівень організації та безпеки праці, наявність неякісних характеристик робочих місць і недостатньо комфортних умов праці, що підвищує рівень плинності персоналу;

зниження ролі профспілкових організацій, формальне заключення колективного договору на підприємствах, який є основою діалогу на рівні підприємства з регулювання соціально-трудових відносин, що значно знижує захищеність працівників, соціальні гарантії, якість трудового життя;

низький рівень оплати праці одночасно з високими темпами інфляції та значним зростанням тарифів на комунальні послуги; висока диференціація в оплаті праці робітників і менеджерів управлінської ланки, видача зарплат у «конвертах», що знижує зацікавленість у результатах праці та її продуктивності, погіршує соціально-психологічний клімат, моральний дух персоналу;

неочікувані темпи трудової міграції за кордон, що призвело до дефіциту кадрів робітників і фахівців на підприємствах України, утруднення пошуку відповідних працівників, особливо кваліфікованих робітників основних спеціальностей та інше.

Наріжні проблеми та шляхи їх подолання висвітлимо окремо.

По перше, на державному рівні необхідно визнати стратегічним пріоритетом економічного розвитку України ефективне функціонування промислових підприємств і законодавчо врегулювати можливість їх фінансової підтримки на основі залучення інвестицій та застосування відомих у світі інструментів інноваційного розвитку економіки: кластерів, технологічних платформ, технопарків та інше. Професор І. Артьомов підкреслює, що «сучасна стратегія державної промислової політики повинна бути спрямована на зростання темпів випуску наукоємної і високотехнологічної продукції, освоєння нових конкурентоспроможних зразків техніки, підвищення якості та ефективності виробництва з орієнтацією на потреби внутрішнього ринку і збільшення експортного потенціалу» [13, с. 86]. Це вимагає створення відповідного трудового потенціалу і головна увага має бути приділена забезпеченню відповідності професійно-кваліфікаційного рівня підготовки кадрів потребам оновленої промисловості, формуванню сучасних компетенцій та підтримки їх в актуальному стані, забезпеченню ефективної системи мотивації праці у промисловому виробництві шляхом суттєвого підвищення заробітної плати, формуванню сприятливих умов трудової діяльності [14, с. 206].

По-друге, за сучасних умов інтенсивний розвиток науково-технічного прогресу, призводить до суттєвих змін техніко-технологічних параметрів виробництва, оновлення технологій і технологічного обладнання, його автоматизації, комп'ютеризації, інформатизації, організації робочих місць, що потребує суттєвих змін в структурі кадрів, тому роботодавці пред'являють високі вимоги до ділових і особистих якостей, рівню компетентності працівників, яких вони наймають. На жаль, учбові заклади, як вищої, так і професіонально-технічної освіти повною мірою не забезпечують молодь необхідними знаннями та практичним досвідом, що пов'язано з недоліками процесів реформування системи державного професійного навчання і освіти, неадекватністю масштабів, структури і форм професійної

підготовки і перепідготовки кадрів вимогам сучасного ринку праці в аспектах попиту на певні професії. Тому промислові підприємства активно впроваджують нові методи, створюючи свої системи безперервного професійного розвитку персоналу на виробництві, приділяючи особливу увагу робітникам дефіцитних професій основного виробництва. Так, на промислових підприємствах м. Краматорська (НКМЗ, СКМЗ, КЗВВ, ЕМСС), які виготовляють промислову продукції з новими технічними характеристиками, програмним управлінням, високими показниками продуктивності та якості, в системі підготовки і професіонального розвитку персоналу впроваджується упереджувальна підготовка і перепідготовка кадрів для роботи на новому унікальному обладнанні на основі розроблених спеціальних навчальних програм, що дозволяє знизити втрати від браку, скоротити час на виготовлення окремих деталей, монтаж обладнання й відвантаження замовнику. Програми навчання персоналу містять такі основні напрями: надання основних теоретичних знань і практичних навичок робітникам для якісного та своєчасного виконання виробничих завдань на своєму робочому місці; сфокусоване навчання, шо спрямоване на розвиток творчих здібностей фахівців, тобто вивчення світових тенденцій ув технічному розвитку, науково-технічних досягнень, нових інформаційних технологій, іноземних мов і таке інше; навчання згідно програм розвитку здібностей працівників, які бажають підвищити свій кваліфікаційний і професіональний рівень згідно потреб підприємства при виробництва продукції.

На вищевказаних підприємствах, де умовами виробництва запрограмована варіативність завантаження обладнання (особливо верстатного), приділяють значну увагу специфічним завданням СРП по максимальному забезпеченню взаємозамінності працівників підприємства з оволодінням суміжними спеціальностями та полівалентною кваліфікацією для того, щоб мати можливість використовувати працівників на іншій роботі під час її відсутності на основному обладнанні, або дільниці, що підвищує мобільність персоналу, його зайнятість і рівень оплати праці. З метою скорішої адаптації молодих працівників активно впроваджується система наставництва, як одна з найбільш ефективних форм навчання молодих фахівців і робітників на конкретному робочому місці, що встановлює зворотній зв'язок між молоддю та досвідченими і висококваліфікованими спеціалістами підприємства з відповідним матеріальним стимулюванням: молоді – за освоєння теоретичних знань, практичних навичок і вмінь, наставникам – за якісне навчання. Специфіка навчання на робочому місці заснована на тому, що воно побудоване і проводиться для кожного працівника з урахуванням особливостей виконання практичних завдань і містить можливості для засвоєння теоретичних знань і закріплення навичок, що позитивно впливає на адаптацію, продуктивність праці, якість продукції; відбувається поступовий вплив на психіку людей, що знижує опір змінам, зміни від навчання накопичуються постійно і закріплюються надовго. В цьому плані доцільним є висловлення, що «професійне зростання сприяє загальному і інтелектуальному розвитку працівника, поглиблює його ерудицію та підвищує впевненість у власних можливостях. Визначальним процесом управління професійним розвитком можна назвати організацію взаємопов'язаних механізмів формування особистих якостей працівника з унікальними конкурентоспроможними здібностями» [15, с. 70]. З метою закріплення кваліфікованих кадрів на підприємстві вводяться додаткові системи стимулювання: премія-бонус за колективні досягнення в залежності від стажу роботи і рівня кваліфікації, щомісячні або щоквартальні винагороди за своєчасне та якісне виконання виробничих завдань й ефективне використання робочого часу, наявність сертифікату компетентності, свідоцтва про класність, особистого клейма, талону якості, за економію ресурсів та інше. Такий досвід необхідно вивчати та рекомендувати для впровадження на вітчизняних промислових підприємствах.

По-третє, аналіз ключового показника працюючого населення – заробітної плати за останні п'ять років свідчить, що рівень мінімальної та середньої заробітної плати в Україні, як в національній валюті, так і в доларовому еквіваленті поступово підвищується, а співвідношення середньої зарплати до мінімальної зменшується, що є позитивною тенденцією (див. таблицю).

Таблиця

Заробітна плата в Україні за 2014-2018 роки

Показники	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р,	2018 р.	2018 р. до 2014 р., %
Середня заробітна плата:						
грн	3470	4207	5002	7104	7770	223,9
$ США	290	200	192	268	286	98,6
Мінімальна заробітна плата:						
грн	1218	1378	1600	3200	3723	305,7
$ США	80,9	57,5	68,6	117,8	131,1	162,1
Співвідношення середньої зарплати до мінімальної:						
% (в грн)	284,9	305,3	312,6	222.0	208,7	х
% (в $ США)	358,5	347,8	279,9	227,5	218,2	х

* Побудовано за даними джерела [1].

Так, за останні п'ять років середня заробітна плата в гривнях зросла в 2,2 раза, але в доларовому еквіваленті не досягла розміру 2014 року і є дуже низькою: вона в 2,6 раза менша, ніж у самій бідній країни ЄС – Болгарії, в чотири рази – ніж у Польщі та 9,5 раза – ніж у Німеччині [16]. Підвищення мінімальної заробітної плати (МЗП) за ці роки більш, ніж в три рази – необхідний захід уряду, оскільки збільшуються трудові доходи працівників і фонди оплати праці підприємств, що сприяє зростанню ВВП України, зменшенню тінізації зарплат і дефіциту Пенсійного фонду, але низька вартість робочої сили призводить до зниження зацікавленості в результатах праці, зубожіння населення, трудової міграції в країни ЄС та інші країни світу, тому уряду України потрібно й надалі проводити політику укріплення механізму зростання мінімальної та середньої заробітних плат, підвищення ролі трудових доходів працюючого населення.

По-четверте, До значних темпів трудової міграції українців за кордон в останні роки були не готові власники і керівники підприємств, яких влаштовувала дешева робоча сила. За даними Міністерства соціальної політики, на постійній основі за межами України в 2019 році працює 3,2 мільйона громадян, а на тимчасовій – від 7 до 9 млн осіб [17], що має як негативні, так і позитивні соціально-економічні наслідки. Дефіцит робочої сили на вітчизняних підприємствах, як кваліфікованої, так і без досвіду роботи, стає все більшим, виникають проблеми з пошуком необхідних кадрів висококваліфікованих робітників, інженерів, управлінців, що пов'язано з відтоком за кордон фізично здорової робочої сили, яка має необхідну освіту, знання та навички. Такий стан на ринку праці виник не тільки у зв'язку з наданням українцям безвізового режиму з ЄС, але й низьким рівнем оплати праці, недооцінюванням кваліфікованої праці, відсутністю розвинутої системи підготовки кадрів на самих підприємствах, недостатнім фінансуванням підвищення професійного рівня і компетентності персоналу як на державному рівні, так і на підприємствах. Згідно застереження щодо міграційних процесів в Україні академіком НАНУ Е. Лібанової, «неминучими наслідками масштабного відпливу економічно активного населення стануть: брак робочої сили на місцевих ринках праці, спочатку за окремими професіями, а потім тотальний; прискорення демографічного старіння, а отже, і збільшення навантаження на працююче населення; посилення депопуляції, темпи якої вже впродовж 25 років є найвищими в Європі» [18, с. 18]. Проте трудові мігранти у 2018 році переказали в Україну грошові кошти у розмірі 11,6 млрд $ [19], що є вагомим джерелом валютних надходжень і складає більш 10% бюджету країни, а також забезпечило безбідне існування їх сімей, збільшило купівельну спроможність населення, зменшило чисельність безробітних, отримувачів пільг і допомог. Міграція трудового населення за кордон змушує українських підприємців збільшувати рівень оплати праці, відходити від тіньових виплат працівникам, покращувати умови праці. На погляд українських вчених, «саме відкриті ринкові відносини і конкуренція на ринку праці значно більше впливають на зростання рівня заробітної плати, ніж державні методи обмеження та контролю» [20, с. 171].

Власникам і керівникам промислових підприємств слід усвідомити, що трудова міграція стане невід'ємною складовою сучасного й майбутнього стану економіки нашої країни, а для того, щоб подолати дефіцит кадрів необхідно підвищувати своїм працівникам рівень заробітної плати, організації праці, розробляти й впроваджувати заходи зі сталого розвитку персоналу, його мотивації та підвищення ефективності використання трудових ресурсів.

Висновки. Ефективна робота підприємства потребує розробки стратегії сталого розвитку персоналу, готовності до сучасних викликів, пошуку засобів подолання пов'язаних із ними очікуваних проблем, форм та методів використання трудового потенціалу. Ця стратегія повинна включати організацію ефективної профорієнтації, набір і формування необхідних категорій персоналу; їх навчання і підготовку до відповідної професійної діяльності не тільки в учбових закладах, але безпосередньо на підприємствах, поступове і суттєве зростання заробітної плати, особливо кваліфікованих працівників, впровадження дієвих мотиваційних механізмів. Окрім того, процес розробки стратегії СРП слід проводити з урахуванням змін факторів внутрішнього середовища, а також результатів аналізу сильних і слабких сторін трудового потенціалу підприємства. Своєчасно спроектована і впроваджена відповідно до потреб промислових підприємств стратегія сталого розвитку персоналу на інноваційній основі, що враховує конкретні умови функціонування, стає одним з тих важелів, що впливає безпосередньо на підвищення продуктивності праці, конкурентоспроможності підприємства та збільшення прибутку. Застосування нових методів та інструментів СРП позитивно вплине на загальні показники діяльності підприємств: підвищення продуктивності праці, якість продукції, збільшення доходів, прибутковості, ефективне використання не тільки трудових, але й фінансових, матеріальних, інформаційних ресурсів, забезпечення синергічного ефекту від застосування у виробництві нововведень на основі системного навчання персоналу, підвищення рівня його компетентності, надання гідних умов праці на робочих місцях, достойної оплати праці та забезпечення соціально-правових гарантій. Отже, запорукою успішного зростання показників економіки України має стати ефективне функціонування промислових підприємств на засадах сталого розвитку персоналу, яке потребує подальшого дослідження.

Література

1. **Статистична** інформація. Державна служба статистики України. URL: http://ukrstat. gov.ua. 2. **Цілі** сталого розвитку: Україна. Національна доповідь. Міністерство економічного розвитку і торгівлі. Sustainable development GOALS. 2017. 176 с. 3. **Друкер П.** Энциклопедия менеджмента. Москва: «Эксмо», 2012. 432 с. 4. **Армстронг М.** Практика управления человеческими ресурсами / пер. с англ. СПб.: Питер, 2009. 838 с. 5. **Ресурси** та моделі глобального економічного розвитку: монографія / [Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, А.М. Колот, Я.М. Столярчук та ін.]; за заг. ред. Д.Г. Лук'яненка, А.М. Поручника. Київ: КНЕУ. 2011. 703 с. 6. **Маркова Н.С.** Складові сталого розвитку персоналу в контексті його капіталізації. *Економіка розвитку*. 2015. № 1(75). С. 87-92. 7. **Філіпішин І.В.** Управління персоналом промислових підприємств і комплексна оцінка його трудової діяльності. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва.* 2013. № 2. С. 41-47. 8. **Колосок В.М., Цуркан М.Л.** Концепція управління промисловим персоналом інтегрованого корпоративного підприємства в кризових умовах. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності.* 2016. Вип.14. С. 249-255. 9. **Технології** управління персоналом: монографія / О.А. Гавриш, Л.С. Довгань, І.М. Крейдич, Н.В. Семенченко. Київ: НТУУ «КПІ ім. Ігоря Сікорського». 2017. 528 с. 10. **Кір'ян Т.М., Шаповал М.С.** Теоретико-методологічні положення щодо соціальної організації праці. *Вісник економічної науки України.* 2011. № 1. С. 50-61. 11. **Суков Г.С., Тупік І.Я.** Управление розвитием персонала на машиностроительном заводе. *Теория и практика*: монография, науч. ред. В.М. Данюк. Киев: КНЭУ. 2008. 232 с. 12. **Придатько Е. М.** Внутрішні умови забезпечення ефективності процесу формування персоналу промислового підприємства. *Економічний вісник Донбасу.* 2018. № 2. С. 183-190. 13. **Артьомов І.В.** Проблеми і перспективи входження України в Європейський Союз. Ужгород: Ліра. 2007. 384 с. 14. **Антонюк В. П., Шамілева Л. Л.** Оцінка ефективності використання трудового потенціалу промисловості з урахуванням рівня наукоємності її галузей. *Економічний вісник Донбасу.* 2017. № 2. С. 196-206. 15. **Ткаченко А.М., Сепета В.В.** Формування механізму управління персоналом промислових підприємств. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2017. № 4-5. С. 68-72. 16. **Середня** заробітна плата країн світу URL: istory kz/srednyaya-zarplata-po-stranam-mira – 2018. 17. **Мінсоцполітики** назвало точну кількість українських трудових мігрантів. URL: https://ua. interfax.com.ua/news/ economic / 556332.htm. 18. **Лібанова Е.М.** Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка.* 2018. № 2. С. 11-26. 19. **Перекази** заробітчан. Повідомлення Нацбанку України. URL: https://pmg.ua/ economy /77356. 20. **Грішнова О.А., Рясний О.П.** Інтеграція українського ринку праці з європейським: загрози та перспективи (оцінка на прикладі країн Східної Європи). *Демографія та соціальна економіка.* 2017. № 3. С. 162-173.

References

1. Statystychna informatsiia [Statistical information]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/ [in Ukrainian].

2. Tsili staloho rozvytku: Ukraina [Sustainable Development Goals: Ukraine]. (2017). Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli [Ministry of Economic Development and Trade]. *Sustainable development GOALS* [in Ukrainian].

3. Drucker P. (2012). Encyclopedia of Management. Moscow, Eksmo [in Russian].

4. Armstrong M. (2009). Human Resource Management Practice. Trans. from English. SPb., Piter [in Russian].

5. Lukianenko D.H., Poruchnyk A.M., Kolot A.M., Stoliarchuk Ya.M. et al. (2011). Resursy ta modeli hlobalnoho ekonomichnoho rozvytku [Resources and Models of Global Economic Development]. Kyiv, KNEU [in Ukrainian].

6. Markova N.S. (2015). Skladovi staloho rozvytku personalu v konteksti yoho kapitalizatsii [Components of sustainable staff development in the context of its capitalization]. *Ekonomika rozvytku – Economics of development*, 1(75), pp. 87-92 [in Ukrainian].

7. Filipishyn I.V. (2013). Upravlinnia personalom promyslovykh pidpryiemstv i kompleksna otsinka yoho trudovoi diialnosti [Management of personnel of industrial enterprises and complex evaluation of his work activity]. *Problemy i perspektyvy rozvytku pidpryiemnytstva – Problems and prospects of entrepreneurship development*, 2, pp. 41-47 [in Ukrainian].

8. Kolosok V.M., Tsurkan M.L. (2016). Kontseptsiia upravlinnia promyslovym personalom intehrovanoho korporatyvnoho pidpryiemstva v kryzovykh umovakh [Concept of management of industrial personnel of integrated corporate enterprise in crisis conditions]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti – Theoretical and practical aspects of economics and intellectual property*, Issue 14, pp. 249-255 [in Ukrainian].

9. Havrysh O.A., Dovhan L.S., Kreidych I.M., Semenchenko N.V. (2017). Tekhnolohii upravlinnia personalom [Personnel management technologies]. Kyiv, NTUU «KPI them. Igor Sikorsky» [in Ukrainian].

10. Kirian T.M., Shapoval M.S. (2011). Teoretyko-metodolohichni polozhennia shchodo sotsialnoi orhanizatsii pratsi [Theoretical and methodological provisions on social organization of labor]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine,* 1, pp. 50-61 [in Ukrainian].

11. Sukov G.S., Tupík Í.Ya. (2008). Upravleniye rozvitiyem personala na mashinostroitel'nom zavode. Teoriya i praktika [Managing staff development at an engineering plant. Theory and practice]. Kiev, KNEU [in Russian].

12. Prydatko E. M. (2018). Vnutrishni umovy zabezpechennia efektyvnosti protsesu formuvannia personalu promyslovoho pidpryiemstva [Internal conditions of maintenance of efficiency of process of formation of the personnel of the industrial enterprise]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 2. С. 183-190 [in Ukrainian].

13. Artomov I.V. (2007). Problemy i perspektyvy vkhodzhennia Ukrainy v Yevropeiskyi Soiuz [Problems and prospects of Ukraine's accession to the European Union]. Uzhgorod, Lyra [in Ukrainian].

14. Antoniuk V. P., Shamileva L.L. (2017). Otsinka efektyvnosti vykorystannia trudovoho potentsialu promyslovosti z urakhuvanniam rivnia naukoiemnosti yii haluzei [Estimation of the efficiency of use of labour potential of industry taking into account the level of knowledge-intensive of its industries]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas,* 2 (48), pp. 196-206 [in Ukrainian].

15. Tkachenko A.M., Sepeta V.V. (2017). Formuvannia mekhanizmu upravlinnia personalom promyslovykh pidpryiemstv [Formation of the mechanism of personnel management of industrial enterprises.]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Ekonomika ta pidpryiemnytstvo – State and regions. Series: Economics and Entrepreneurship*, 4-5, pp. 68-72 [in Ukrainian].

16. Serednia zarobitna plata krain svitu [The average wage of the countries of the world]. Retrieved from istory kz/srednyaya-zarplata-po-stranam-mira – 2018 [in Ukrainian].

17. Minsotspolityky nazvalo tochnu kilkist ukrainskykh trudovykh mihrantiv [The Ministry of Social Policy has named the exact number of Ukrainian labor migrants]. Retrieved from https://ua. interfax.com.ua/news/ economic / 556332.htm [in Ukrainian].

18. Libanova E.M. (2018). Zovnishni trudovi mihratsii ukraintsiv: masshtaby, prychyny, naslidky [External labor migration of Ukrainians: scale, causes, consequences]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and the social economy*, 2, pp. 11-26 [in Ukrainian].

19. Perekazy zarobitchan. Povidomlennia Natsbanku Ukrainy [Transfers of employees. Message from the National Bank of Ukraine]. Retrieved from https://pmg.ua/ economy /77356 [in Ukrainian].

20. Hrishnova O.A., Riasnyi O.P. (2017). Intehratsiia ukrainskoho rynku pratsi z yevropeiskym: zahrozy ta perspektyvy (otsinka na prykladi krain Skhidnoi Yevropy) [Integration of the Ukrainian labor market with the European one: threats and prospects (evaluation on the example of Eastern European countries)]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and the social economy*, 3, pp. 162-173 [in Ukrainian].

Зайцев В. С. Сталий розвиток персоналу промислових підприємств: проблеми та рішення

Визначено актуальність дослідження й сутність поняття «сталий розвиток персоналу», представлено нове його бачення. Виділено цілі сталого розвитку персоналу, які конкретизовані в основних завданнях та напрямках, що в сучасних умовах орієнтує підприємства на моніторинг ринку праці, застосування нових підходів до найму працівників та їх адаптації, методів навчання і професійного розвитку, оцінки компетентності, трудової мотивації. Узагальнено показники оцінки сталого розвитку персоналу, що дозволяють комплексно визначити його вплив на ефективність виробничої діяльності та підвищення конкурентоспроможності підприємства. Проведено аналіз наукових робіт і практичних напрацювань вітчизняних промислових підприємств з даної тематики, що дозволило виявити ряд проблем щодо сталого розвитку персоналу та обґрунтувати шляхи їх вирішення з урахуванням глобальних викликів на ринку праці. Зроблено відповідні висновки щодо перспектив сталого розвитку персоналу підприємств.

Ключові слова: персонал, сталий розвиток, навчання, інновації, ринок праці, продуктивність, компетентність, мотивація.

Зайцев В. С. Устойчивое развитие персонала промышленных предприятий: проблемы и решения

Определена актуальность исследования и сущность понятия «устойчивое развитие персонала», представлено новое его видение. Выделены цели устойчивого развития персонала, которые конкретизированы в основных задачах и направлениях, что в современных условиях ориентирует предприятие на мониторинг рынка труда, применение новых подходов к найму работников и их адаптации, методам обучения и профессионального развития, к оценке компетентности, трудовой мотивации. Обобщены показатели оценки устойчивого развития персонала, позволяющие комплексно определить его влияние на эффективность производственной деятельности и повышение конкурентоспособности предприятия. Проведен анализ научных работ и практических разработок отечественных промышленных предприятий по данной тематике, что позволило выявить ряд проблем по устойчивому развитию персонала и обосновать пути их решения с учетом глобальных вызовов на рынке труда. Сделаны соответствующие выводы о перспективе устойчивого развития персонала предприятий.

Ключевые слова: персонал, устойчивое развитие, обучение, инновации, рынок труда, производительность, компетентность, мотивация.

Zaytsev V. Steady development of personnel of industrial enterprises: problems and decisions

Research actuality and essence of concept "steady development of personnel" are certain, his new vision is presented. The aims of steady development of personnel are distinguished, what are specified in basic tasks and directions, that in modern terms orients enterprises on monitoring of labour-market, application of the new going near hiring of workers and their adaptation, to the methods of studies and professional development, estimation of competence, labour motivation The indexes of estimation of steady development of personnel are generalized, that allow complex to define his influence on efficiency of productive activity and increase of competitiveness of enterprise. The analysis of the advanced studies and practical works of domestic industrial enterprises is conducted on this subjects, that allowed to educe the row of problems in relation to steady development of personnel and ground the ways of their decision taking into account global calls at the market of labour. Corresponding conclusions are done in relation to the prospects of steady development of personnel of enterprises.

Keywords: personnel, steady development, studies, innovations, labour-market, productivity, competence, motivation.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

УДК 338.24:338.45 doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-215-223

Є. О. Підгора,
кандидат технічних наук,
ORCID 0000-0002-9380-204X,

Ю. А. Приймакова,
ORCID 0000-0002-9510-3226,

С. Д. Мельничук,
Донбаська державна машинобудівна академія, м. Краматорськ

ОБҐРУНТУВАННЯ КІЛЬКІСНОГО СКЛАДУ СПІВРОБІТНИКІВ СЛУЖБИ ПІДТРИМКИ КАДРОВОЇ БЕЗПЕКИ ВЕЛИКОГО ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Постановка проблеми. В процесі свого функціонування підприємства стикаються з безліччю ризиків. Це політичні, суто економічні, технічні, юридичні, природно-екологічні й кадрові ризики. Кадрові ризики розглядаються як суб'єктивні ризики, з одного боку, пов'язані з особистістю підприємця – власника бізнесу, кола найближчих його партнерів і топ-менеджерів, з іншого боку, – персоналу підприємства, що реалізує місію і цілі діяльності підприємства. Центральною складовою економічної безпеки обраного напряму бізнес-діяльності, що гарантує тривалий життєвий час існування підприємства на ринку, є персонал. Причому персонал лояльний до підприємства, гнучкий до змін зовнішнього середовища, постійно прагнучий до професійного зростання, підтримуючий ділову етику і трудову дисципліну.

Запобіганню кадрових ризиків підприємству дозволяє забезпечити спеціальний підрозділ, який займається питаннями кадрової безпеки, що входить до складу департаменту по роботі з персоналом і служби безпеки підприємства (HR – департаменту). Необхідність виконання функцій кадрової безпеки в межах великого промислового підприємства не викликає сумніву. Проте треба поставити питання про кількісний склад персоналу, що займається суто проблемами кадрової безпеки у складі HR – департаменту. Якщо цими питаннями буде займатися невелика група спеціалістів, то вони поверхнево охоплять тільки стандартні аспекти, притаманні поняттю кадрової безпеки. Занадто «роздутий штат» призведе до дублювання дій й викликає неефективну роботу. Тому треба знайти механізм обґрунтування кількісного складу спеціалістів, що будуть займатися питаннями кадрової безпеки в рамках великого промислового підприємства.

Метою дослідження є пропозиція підходу до обґрунтування кількісного складу співробітників служби підтримки кадрової безпеки великого промислового підприємства на основі моделей і методів прийняття оптимальних рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні й методологічні підходи щодо вирішення проблеми формування та забезпечення кадрової безпеки підприємств розглядались у роботах багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких Д. Баглей, С. Бортнік, В. Геєць, О. Грунів, А. Єременко, А. Кібанов, А. Кірієнко, О. Кириченко, М. Книтіков, В. Ковальов, Г. Козаченко, А. Колот, Ж. Костюк, В. Кравченко, В. Красномовець, Н. Кузнєцова, О. Литовченко, Ш. Лопнова, О. Мітрофанова, Г. Назарова, М. Петров, Н. Подлужна, В. Пономарьов, Ю. Поскрипко, Т. Соломанідіна, Г. Ткачук, Ю. Чаплигіна, І. Чумарін, Н. Швець, І. Швець та ін. Огляд наукових праць дозволяє констатувати, що поняттю «кадрова безпека» надано багатогранне висвітлення, обговорюються питання організаційного плану щодо формування служби кадрової безпеки, розглядаються посадові обов'язки співробітників цієї служби, зроблені спроби моделювання бізнес–процесів управління персоналом для забезпечення кадрової безпеки підприємства, зокрема в роботі [1]. Проте питання щодо обґрунтування кількісного складу служби забезпечення кадрової безпеки підприємства не знайшло належного відображення в наукових працях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Персонал підприємства – це не тільки його стратегічний ресурс, рушійна сила його функціонування, а й суб'єкт можливих загроз успішної діяльності, виконання підприємством своєї місії й цілей, загроза промислового шпигунства, втрати частини прибутків у зв'язку з недоброчинністю окремих співробітників. Саме з ціллю запобігання кадровій безпеці суб'єкти господарювання створюють відповідні служби підтримки кадрової безпеки, як правило у складі HR – департаменту. На етапі створення й початкового функціонування такої служби виникає питання обґрунтування кількісного складу цього підрозділу. В цій роботі особі, що приймає рішення (керівництву підприємства), треба по-перше, визначитись з можливими варіантами (стратегічними шляхами) розв'язання проблеми забезпечення кадрової безпеки, і, по-друге, знайти шляхи кількісного обґрунтування управлінських рішень.

Пропонується розглядати концепцію забезпечення кадрової безпеки підприємства спираючись на можливі стратегії погляду на цю проблему. Такі

стратегії залежать, перш за все, від можливого бюджету, який пропонується виділити на забезпечення кадрової безпеки, та від цінності, яку має це поняття для конкретного бізнесу.

Для забезпечення кадрової безпеки підприємства можна запропонувати декілька стратегій (S).

Стратегія S_1. Забезпечення умов, за яких загрози майже не зможуть виникнути зовсім.

Стратегія S_2. Попередження потенційних і мінімізація реальних загроз.

Стратегія S_3. Мінімізація витрат на забезпечення кадрової безпеки.

Стратегія S_4. Стратегія, за якою чітко виражених пріоритетів немає.

У роботі пропонується в якості апарату кількісного обґрунтування управлінських рішень використовувати аналітичні підходи теорії ігор [2-4].

У відповідності з теорією прийняття рішень [5-9] для обґрунтування вибору стратегії забезпечення кадрової безпеки підприємства необхідно побудувати матрицю, на основі якої й буде здійснено вибір приємного варіанту стратегії для великого промислового підприємства.

Для її побудови потрібно розглянути складові цієї матриці.

I. Стратегії. Запропоновані стратегії передбачають наявність в структурі департаменту по роботі з персоналом й службі безпеки підприємства окремих фахівців, що займаються безпосередньо питаннями кадрової безпеки без урахування фізичної безпеки.

Наприклад, розглянемо велике промислове підприємство, яке у своїй діяльності дотримується другої стратегії щодо кадрової безпеки – стратегія попередження потенційних і мінімізація реальних загроз.

В базовому варіанті підприємство, що розглядається, має департамент по роботі з персоналом й службу безпеки, які займаються окрім традиційних функцій прийому й роботи з персоналом (департамент по роботі з персоналом) і забезпеченням фізичної безпеки (служба безпеки), ще й інформаційною безпекою, фахівці якої виконують аналітичні функції попередження загроз з боку персоналу.

II. Чисельність осіб, що виконують функції кадрової безпеки.

Чисельність співробітників, які виконують функції кадрової безпеки підприємства в базовому варіанті, Ч = 7 осіб.

Наведемо залежність чисельності співробітників, які виконують функції кадрової безпеки, від обраного підприємством типу стратегії забезпечення кадрової безпеки (табл. 1).

Таблиця 1

Залежність чисельності співробітників, які виконують функції кадрової безпеки, від обраного підприємством типу стратегії забезпечення кадрової безпеки

Стратегії (S)	Чисельність співробітників, які виконують функції кадрової безпеки (Ч)
Забезпечення умов, при яких загрози майже не зможуть виникнути зовсім (S_1)	Ч=10 осіб
Попередження потенційних і мінімізація реальних загроз (S_2)	Ч=7 осіб
Мінімізація витрат на забезпечення кадрової безпеки (S_3)	Ч=5 осіб
Стратегія, за якою чітко виражених пріоритетів немає (S_4)	Ч=3 особи

III. Рівень кадрового ризику.

Підприємство в процесі своєї діяльності може зіткнутися з різним рівнем кадрового ризику.

Рівень 1. Мінімальний рівень кадрового ризику.

Рівень 2. Низький рівень кадрового ризику.

Рівень 3. Середній рівень кадрового ризику.

Рівень 4. Високий рівень кадрового ризику.

При зростанні рівня кадрового ризику зростає вірогідність втратити підприємством частки прибутку. Приймемо наступні коефіцієнти зниження чистого прибутку підприємства у зв'язку зі зростанням рівня кадрового ризику (табл. 2).

Таблиця 2

Коефіцієнти зниження чистого прибутку підприємства в залежності від рівня кадрового ризику

Показник	Рівень кадрового ризику			
	Мінімальний	Низький	Середній	Високий
Коефіцієнт зниження чистого прибутку в залежності від рівня кадрового ризику	1,0	0,9	0,8	0,7

IV. Рівень втрат підприємства у зв'язку з недостатньою організацією кадрової безпеки.

В залежності від обраної підприємством стратегії, що забезпечує кадрову безпеку, можна прослідити рівень втрат підприємства (табл. 3).

Як зазначалося раніше, в базовому варіанті підприємство використовує стратегію S_2 – стратегія попередження потенційних і мінімізація реальних загроз, величина чистого прибутку підприємства П=395 446 т. грн (за даними Звіту про фінансові результати). В ідеальному випадку (за умов відсутності втрат) чистий прибуток підприємства дорівнював би П=407 676 т. грн.

Таблиця 3

Залежність рівня загрози втратити частину прибутку від обраного підприємством типу стратегії забезпечення кадрової безпеки

Стратегії (S)	Частина прибутку, що втрачає підприємство, %
Забезпечення умов, при яких загрози майже не зможуть виникнути зовсім (S_1)	ΔП=1%
Попередження потенційних і мінімізація реальних загроз (S_2)	ΔП=3%
Мінімізація витрат на забезпечення кадрової безпеки (S_3)	ΔП=5%
Стратегія, за якою чітко виражених пріоритетів немає (S_4)	ΔП=7%

V. Величина чистого прибутку в залежності від обраної стратегії забезпечення кадрової безпеки й рівня кадрового ризику.

Враховуючи коефіцієнти зниження чистого прибутку підприємства в залежності від рівня кадрового ризику (табл. 2) й обраного підприємством типу стратегії забезпечення кадрової безпеки, можна розрахувати величини можливого чистого прибутку підприємства за умов реалізації різних типів стратегій з урахуванням рівня кадрового ризику(табл. 4).

Таблиця 4

Залежність рівня чистого прибутку від обраного підприємством типу стратегії забезпечення кадрової безпеки й рівня кадрового ризику, т. грн

Стратегії (S)	Рівень кадрового ризику			
	Мінімальний	Низький	Середній	Високий
Забезпечення умов, при яких загрози майже не зможуть виникнути зовсім (S_1)	П=403 600 (при втраті 1% чистого прибутку П=407 676·0,99)	П=363 240 (П=403 600·0,9)	П=322 880 (П=403 600·0,8)	П=282 520 (П=403 600·0,7)
Попередження потенційних і мінімізація реальних загроз (S_2)	П=395 446 (при втраті 3% чистого прибутку П=407 676·0,97)	П=355 901 (П=395 446·0,9)	П=316 357 (П=395 446·0,8)	П=276 812 (П=395 446·0,7)
Мінімізація витрат на забезпечення кадрової безпеки (S_3)	П=387 292 (при втраті 5% чистого прибутку П=407 676·0,95)	П=348 563 (П=387 292·0,9)	П=309 834 (П=387 292·0,8)	П=271 104 (П=387 292·0,7)
Стратегія, за якою чітко виражених пріоритетів немає (S_4)	П=379 138 (при втраті 7% чистого прибутку П=407 676·0,93)	П=341 224 (П=379 138·0,9)	П=303 310 (П=379 138·0,8)	П=265 397 (П=379 138·0,7)

VI. Величина втрат підприємством чистого прибутку у зв'язку з недосконалістю роботи з забезпечення кадрової безпеки.

Для проведення подальших розрахунків необхідно розрахувати можливі втрати підприємством чистого прибутку в залежності від обраного підприємством типу стратегії забезпечення кадрової безпеки й рівня кадрового ризику.

Втрати чистого прибутку розраховуються як різниця між отриманим прибутком в залежності від обраної стратегії забезпечення кадрової безпеки і рівня кадрового ризику і величиною чистого прибутку в так званому «ідеальному випадку» за умов відсутності втрат (П=407 676 т. грн).

Розрахунок величина втрат підприємством чистого прибутку у зв'язку з недосконалістю роботи з забезпечення кадрової безпеки і остаточні величини втрат чистого прибутку наведені в табл. 5.

VI. Витрати підприємства на забезпечення кадрової безпеки.

Витрати підприємства на забезпечення кадрової безпеки включають витрати на заробітну плату персоналу, що займається питаннями кадрової безпеки (без урахування фізичної безпеки), й довгострокові витрати на оснащення працівників необхідними технічними й інформаційними засобами.

Величину середньорічної заробітної плати фахівців, що займаються питаннями кадрової безпеки, можна розрахувати за формулою:

$$ЗП = Ч \cdot ЗП_м \cdot N_н \cdot 12, \quad (1)$$

де Ч – чисельність персоналу, що займається питаннями кадрової безпеки, ос.;

$ЗП_м$ – середньомісячна заробітна плата працівника, грн. (Середня заробітна плата персоналу, що займається питаннями кадрової безпеки, може бути встановлена на рівні $ЗП_м$ =7 000 грн);

$N_н$ – нормативні відрахування від заробітної плати в єдиний соціальний внесок ($N_н$ =22%);

12 – число місяців у році.

Таблиця 5

Рівень втрат чистого прибутку в залежності від обраного підприємством типу стратегії забезпечення кадрової безпеки й рівня кадрового ризику, т. грн

Стратегії (S)	Рівень кадрового ризику			
	Мінімальний	Низький	Середній	Високий
Забезпечення умов, при яких загрози майже не зможуть виникнути зовсім (S_1)	4 076 (В=407 676–403 600)	44 436 (В=407 676–363 240)	84 796 (В=407 676–322 880)	125 156 (В=407 676–282 520)
Попередження потенційних і мінімізація реальних загроз (S_2)	12 230 (В=407 676–395 446)	51 775 (В=407 676–355 901)	91 319 (В=407 676–316 357)	130 864 (В=407 676–276 812)
Мінімізація витрат на забезпечення кадрової безпеки (S_3)	20 384 (В=407 676–387 292)	59 113 (В=407 676–348 563)	97 842 (В=407 676–309 834)	136 572 (В=407 676–271 104)
Стратегія, за якою чітко виражених пріоритетів немає (S_4)	28 538 (В=407 676–379 138)	66 452 (В=407 676–341 224)	104 366 (В=407 676–303 310)	142 279 (В=407 676–265 397)

Величина довгострокових витрат на оснащення персоналу, що займається питаннями кадрової безпеки, необхідними технічними й інформаційними засобами (за даними бюджету підприємства) може дорівнювати 600 000 грн. Підприємство знижує бюджет цих витрат відповідно до зниження числа працівників, що займається питаннями кадрової безпеки. Коефіцієнти зниження довгострокових витрат на утримання та оснащення персоналу, що займається питаннями кадрової безпеки, наведені в табл. 6.

Таблиця 6

Коефіцієнти зниження довгострокових витрат на утримання та оснащення персоналу, що займається питаннями кадрової безпеки

Стратегії (S)	Коефіцієнт зниження довгострокових витрат
Забезпечення умов, при яких загрози майже не зможуть виникнути зовсім (S_1) (Ч=10 осіб)	1,0
Попередження потенційних і мінімізація реальних загроз (S_2) (Ч=7 осіб)	0,7
Мінімізація витрат на забезпечення кадрової безпеки (S_3) (Ч=5 осіб)	0,5
Стратегія, за якою чітко виражених пріоритетів немає (S_4) (Ч=3 особи)	0,3

Сформовані витрати підприємства на утримання та оснащення персоналу, що займається питаннями кадрової безпеки, наведені в табл. 7.

VII. Показник втрат чистого прибутку на 1 грн витрат підприємства на забезпечення кадрової безпеки

Оцінити варіанти стратегій забезпечення кадрової безпеки з урахуванням рівня кадрового ризику можна за показником втрат підприємством чистого прибутку, що припадає на 1 грн. витрат підприємства на забезпечення кадрової безпеки (КБ), який розраховується за формулою

$$\text{Втрати ЧП на 1 грн витрат на КБ} = \text{Втрати чистого прибутку / Витрати.} \quad (2)$$

Таблиця 7

Витрати підприємства на утримання та оснащення персоналу, що займається питаннями кадрової безпеки

Стратегії (S)	Витрати на забезпечення кадрової безпеки, т. грн
Забезпечення умов, при яких загрози майже не зможуть виникнути зовсім (S_1) (Ч=10 осіб)	К=(10·7 000·1,22 12)+600 000=1 625
Попередження потенційних і мінімізація реальних загроз (S_2) (Ч=7 осіб)	К=(7·7 000·1,22 12)+600 000 0,7=1 137
Мінімізація витрат на забезпечення кадрової безпеки (S_3) (Ч=5 осіб)	К=(5·7 000·1,22 12)+600 000 0,5=812
Стратегія, за якою чітко виражених пріоритетів немає (S_4) (Ч=3 особи)	К=(3·7 000·1,22 12)+600 000 0,3=487

Економічний зміст цього показника полягає у тому, що чим більше витрачає підприємство на забезпечення кадрової безпеки, тим менші втрати чистого прибутку на 1 грн витрат підприємства на ці цілі.

Поєднавши дані табл. 5 і 7, побудуємо матрицю залежності втрат чистого прибутку на 1 грн витрат на кадрову безпеку в залежності від обраного підприємством типу стратегії забезпечення кадрової безпеки й рівня кадрового ризику в умовах підприємства, що розглядається як приклад (табл. 8).

Таблиця 8

Матриця залежності втрат чистого прибутку на 1 грн витрат на кадрову безпеку в залежності від обраного підприємством типу стратегії забезпечення кадрової безпеки й рівня кадрового ризику, т. грн

Стратегії (S)	Рівень кадрового ризику			
	Мінімальний	Низький	Середній	Високий
Забезпечення умов, при яких загрози майже не зможуть виникнути зовсім (S_1) (Ч=10 осіб)	2,51 (Втрати ЧП на 1 грн витрат= 4 076/1 625)	27,34 (Втрати ЧП на 1 грн витрат= 44 436/1 625)	52,18 (Втрати ЧП на 1 грн витрат= 84 796/1 625)	77,02 (Втрати ЧП на 1 грн витрат= 125 156/1 625)
Попередження потенційних і мінімізація реальних загроз (S_2) (Ч=7 осіб)	10,75 (Втрати ЧП на 1 грн витрат= 12 230/1 137)	45,54 (Втрати ЧП на 1 грн витрат= 51 775/1 137)	80,32 (Втрати ЧП на 1 грн витрат= 91 319/1 137)	115,09 (Втрати ЧП на 1 грн витрат= 130 864/1 137)
Мінімізація витрат на забезпечення кадрової безпеки (S_3) (Ч=5 осіб)	25,1 (Втрати ЧП на 1 грн витрат= 20 384/812)	72,8 (Втрати ЧП на 1 грн витрат= 59 113/812)	120,49 (Втрати ЧП на 1 грн витрат= 97 842/812)	168,19 (Втрати ЧП на 1 грн витрат= 136 572/812)
Стратегія, за якою чітко виражених пріоритетів немає (S_4) (Ч=3 особи)	58,6 (Втрати ЧП на 1 грн витрат= 28 538/487)	136,45 (Втрати ЧП на 1 грн витрат= 66 452/487)	214,03 (Втрати ЧП на 1 грн витрат= 104 366/ 487)	292,15 (Втрати ЧП на 1 грн витрат= 142 279/487)

Подальший вибір підприємством стратегії забезпечення кадрової безпеки проводиться за допомогою критеріїв оптимальності, які використовуються в умовах невизначеності [3, 4].

1. Критерій вибору найкращого з найгірших варіантів (аналог критерія Вальда, але для умов втрат) призначений для вибору з розглянутих варіантів стратегій варіанту з найбільшим показником ефективності з мінімально можливих показників для кожного з цих варіантів. Критерій орієнтує особу, яка приймає рішення, на обережну лінію поведінки, спрямовану на мінімізації можливих ризиків одночасно. Вибір підприємством стратегії з забезпечення кадрової безпеки за критерієм найкращого з найгірших варіантів наведено в табл. 9.

Таблиця 9

Застосування критерію найкращого з найгірших варіантів для обрання підприємством стратегії з забезпечення кадрової безпеки, т. грн

Стратегія	Рівень кадрового ризику				max	min
	Мінімальний	Низький	Середній	Високий		
S_1	2,51	27,34	52,18	77,02	77,02	77,02
S_2	10,75	45,54	80,32	115,09	115,09	
S_3	25,1	72,8	120,49	168,19	168,19	
S_4	58,6	136,45	214,03	292,15	292,15	

За даними табл. 9 підприємству потрібно обрати стратегію S_1 – забезпечення умов, при яких загрози не зможуть виникнути зовсім, чисельність фахівців, що будуть займатися питаннями кадрової безпеки, за цією стратегією 10 осіб (без урахування питань фізичної безпеки), величина втрат підприємством чистого прибутку, що припадає на 1 грн витрат підприємства на забезпечення кадрової безпеки, становить – 77,02 т. грн (найкращий з найгірших варіантів втрат чистого прибутку на 1 грн витрат підприємства на забезпечення кадрової безпеки). Навіть за умов мінімального рівня кадрового

ризику підприємству надійніше утримувати підрозділ з кадрової безпеки чисельністю 10 співробітників з максимальними довгостроковими витратами на оснащення праці цих співробітників. Це дозволить підприємству втрачати незначну суму прибутку у зв'язку з можливими загрозами з боку персоналу.

2. Критерій оптимізму використовується, коли гравець (термін з «теорії ігор») виявляється в безвихідному становищі, коли будь-який його крок рівновірогідно може виявитися як абсолютним виграшем, так і повним провалом. Цей критерій передбачає, що розвиток ситуації буде сприятливим для особи, яка приймає рішення. Внаслідок цього, оптимальним вибором буде варіант з найменшим значенням показника втрат в матриці втрат. Вибір стратегії з забезпечення кадрової безпеки за критерієм оптимізму наведено в табл. 10.

Таблиця 10

Застосування критерію оптимізму для обрання підприємством стратегії з забезпечення кадрової безпеки, т. грн

Стратегія	Рівень кадрового ризику				min	min
	Мінімальний	Низький	Середній	Високий		
S_1	2,51	27,34	52,18	77,02	2,51	2,51
S_2	10,75	45,54	80,32	115,09	10,75	
S_3	25,1	72,8	120,49	168,19	25,1	
S_4	58,6	136,45	214,03	292,15	58,6	

За даними табл. 10 підприємству потрібно обрати стратегію S_1 – забезпечення умов, при яких загрози не зможуть виникнути зовсім, чисельність фахівців, що будуть займатися питаннями кадрової безпеки, 10 осіб (без урахування питань фізичної безпеки) й рівень кадрового ризику мінімальний. У цьому випадку для обрання стратегії забезпечення кадрової безпеки оберемо найоптимістичніший сценарій втрат підприємством чистого прибутку, що припадає на 1 грн витрат підприємства на забезпечення кадрової безпеки – 2,51 т. грн.

3. Критерій песимізму призначений для вибору найменшого елемента матриці втрат з її максимально можливих елементів.

Критерій песимізму передбачає, що розвиток ситуації буде несприятливим для суб'єкту, що приймає рішення. При використанні цього критерію особа, що приймає рішення орієнтується на можливу втрату контролю над ситуацією і, тому, намагається виключити всі потенційні ризики і вибрати варіант з мінімальними втратами. Застосування критерію песимізму для обрання стратегії з забезпечення кадрової безпеки наведено в табл. 11.

Таблиця 11

Застосування критерію песимізму для обрання підприємством стратегії з забезпечення кадрової безпеки, т. грн

Стратегія	Рівень кадрового ризику				max	max
	Мінімальний	Низький	Середній	Високий		
S_1	2,51	27,34	52,18	77,02	77,02	292,15
S_2	10,75	45,54	80,32	115,09	115,09	
S_3	25,1	72,8	120,49	168,19	168,19	
S_4	58,6	136,45	214,03	292,15	292,15	

Згідно з розрахунками в табл. 11, для обрання стратегії з забезпечення кадрової безпеки оберемо найпесимістичніший сценарій втрат підприємством чистого прибутку, що припадає на 1 грн витрат підприємства на забезпечення кадрової безпеки – 292,15 т. грн.

Отже згідно з результатами застосування критеріїв оптимальності можна запропонувати для обрання стратегії з забезпечення кадрової безпеки великого промислового підприємства стратегію першого типу – забезпечення умов, при яких загрози майже не зможуть виникнути. У цьому випадку персонал, що займається питаннями кадрової безпеки, збільшиться на трьох співробітників: окремо, наприклад, буде представлений спеціаліст з комп'ютерної безпеки, спеціаліст з управління ризиками, спеціаліст зі зберігання комерційної таємниці.

Таким чином, чисельність фахівців, що займаються кадровою безпекою, буде дорівнювати 10 особам, додаткові витрати від розширення чисельності персоналу, що займається кадровою безпекою, досягнуть 487 т. грн, приріст прибутку у зв'язку з покращенням кадрової безпеки підприємства буде становить 8 154 т. грн. Співвідношення приросту чистого прибутку до приросту додаткових витрат – 16,7 грн (табл. 12).

Висновки. Науковою новизною проведеного дослідження є пропозиція обґрунтування кількісного складу співробітників служби підтримки кадрової безпеки великого промислового підприємства

на основі теорії прийняття рішень. Крім того, пропонується стратегічний підхід до системи кадрової безпеки, в рамках якого запропоновано розглядати чотири стратегії забезпечення кадрової безпеки: жорстку стратегію з максимальною чисельністю персоналу, що забезпечує кадрову безпеку, з максимальним бюджетом на утримання персоналу; стратегію попередження загроз; стратегію мінімізації витрат на заходи з кадрової безпеки і стратегію без виражених пріоритетів.

Таблиця 12

Рекомендації підприємству з питання посилення кадрової безпеки

Напрямки, що пропонуються підприємству з питання посилення кадрової безпеки	Величина
1. Обрати як стратегію кадрової безпеки підприємства «Стратегію забезпечення умов, при яких загрози майже не зможуть виникнути»	
2. Збільшити чисельність персоналу, що займається питаннями кадрової безпеки	
3. Чисельність фахівців, що займаються питаннями кадрової безпеки (без урахування підрозділу фізичної безпеки)	Ч=10 ос.
У тому числу Керівник підрозділу кадрової безпеки	 1
Спеціалісти з інформаційної безпеки (завдання: захист інформації; обробка інформаційних масивів для передачі аналітикам; співпраця з колективом підприємства з ціллю своєчасного виявлення можливих правопорушень; оцінка настроїв трудового колективу)	2
Спеціалісти з аналітичної роботи (завдання: висвітлення стану правопорядку й трудової моралі серед трудового колективу підприємства; аналіз умов, що сприяють вчиненню правопорушень, й розробка мір з їх попередження; організація дезінформаційних мір, які вводять в оману конкурентів і злочинців)	3
Спеціалісти з комп'ютерної безпеки (завдання: захист комп'ютерних мереж від несанкціонованого доступу до них; встановлення й експлуатація технічних засобів, їх надання співробітникам інших груп)	2
Спеціаліст з управління ризиками (завдання: всебічний аналіз ризиків і загроз підприємству з боку персоналу, так і безпосередньо персоналу підприємства)	1
Спеціаліст зі збереження комерційної таємниці (завдання: створення технічних умов, які виключають можливість витіку інформації)	1
4. Додаткові витрати на збільшення чисельності персоналу, що займається питаннями кадрової безпеки: Приріст чисельності персоналу ΔЧ=3 ос. Додаткові витрати ΔК=(3·7 000·1,22 12)+600 000 0,3	 487 т. грн
5. Приріст прибутку у зв'язку з покращенням кадрової безпеки підприємства ΔП=403 600–395 446	 8 154 т. грн
6. Співвідношення приросту чистого прибутку підприємства до додаткових витрат: Е=ΔП/ΔК (Е=8154/487=16,7)	16,7 грн

Вибір стратегії підприємство може зробити на основі критеріїв оптимальності, для розрахунку яких потрібно побудувати матрицю залежності показника від типу обраної стратегії і рівня кадрового ризику, який очікує підприємство. Таким показником в запропонованій методиці розрахунків прийнято рівень втрат чистого прибутку на 1 гривню витрат підприємства на забезпечення кадрової безпеки. Чим нижче значення цього показника, тим краще для підприємства.

Провівши аналіз на основі показників оптимальності, отримано висновок, що підприємство – приклад в питанні забезпечення кадрової безпеки повинно перейти від стратегії 2 (базовий варіант, за яким працює підприємство на сьогодні) до стратегії 1 – забезпечення умов, при яких загрози не зможуть виникнути зовсім. І хоча у цьому випадку підприємство витратить максимальні кошти на утримання персоналу, що забезпечує кадрову безпеку, воно виграє у мінімальних втратах чистого прибутку, які виникають у зв'язку з недосконалістю кадрової безпеки. Запропонована стратегія передбачає, що персонал, який займається питаннями кадрової безпеки, зросте на трьох співробітників: окремо буде представлений спеціаліст з комп'ютерної безпеки, спеціаліст з управління ризиками, спеціаліст зі зберігання комерційної таємниці. Чисельність фахівців, що будуть займатися кадровою безпекою, стане дорівнювати – 10 осіб. Додаткові витрати від розширення чисельності персоналу, що займається кадровою безпекою, досягнуть 487 т. грн, приріст прибутку у зв'язку з покращенням кадрової безпеки підприємства буде становить 8 154 т. грн. Співвідношення приросту чистого прибутку до приросту додаткових витрат – 16,7 грн.

Наприкінці слід зазначити, що в подальших дослідженнях необхідно розпочати роботу з більш детального вивчення функціональних обов'язків й повноважень співробітників служби кадрової безпеки з метою більш детального уявлення щодо змісту роботи фахівців служби забезпечення кадрової безпеки великого промислового підприємства.

Література

1. **Латишева** О.В., Підгора Є.О., Бохонок Л.М. Сутність та процедура планування та моделювання бізнес-процесів системи кадрової безпеки в умовах вітчизняних підприємств. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 1 (36), С.60–67. 2. **Шегда** А.В., Голованенко М.В. Ризики в підприємництві: оцінювання та управління: навч. посіб. К.: Знання, 2008. 271 с. 3. **Грибкова** С.М., Підгора Є.О., Кузьменко К.І. Використання теорії гри в процесі створення гнучких планів у діяльності сільськогосподарського підприємства. *Інформаційно–аналітичний наукометричний журнал «Економіка. Фінанси. Право»*. 2018. № 7/1. С. 14–19. 4. **Подгора** Е. А., Шимко Е.В., Решетняк О.А. Применение теории игр в оптимизации хозяйственных решений. *Научный вестник Донбасской государственной машиностроительной академии*. 2015. № 2 (17Е). С. 316–323. URL: http://www.dgma.donetsk.ua/science_public/science_vesnik/%E2%84%962(17%D0%95)_2015/article/49. pdf. 5. **Вітлінський** В. В., Наконечний С. І., Шарапов О. Д. Економічний ризик та методи його вимірювання: підручник. К.: КНЕУ, 2000. 354 с. 6. **Івченко** І.Ю. Моделювання економічних ризиків і ризикових ситуацій: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2007. 344 с. 7. **Клименко** С.М., Дуброва О.С. Обґрунтування господарських рішень та оцінка ризиків: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2005. 252 с. 8. **Машина** Н.І. Економічний ризик і методи його вимірювання: навч. посібник. К.: Центр навч.літ., 2003. 188 с. 9. **Обґрунтування** господарських рішень та оцінювання ризиків: навч. посіб. за заг. ред. Л. І. Донець. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 472 с. 10. **Коритько Т. Ю.** Мотиви та методи мотивації інвестиційної активності підприємств. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 2 (52). С. 201-205. 11. **Головач О.А.** Формування стратегії розвитку машинобудівних підприємств в умовах євроінтеграції. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 2 (44). С. 149-152.

References

1. Latysheva O.V., Pidhora Ye.O., Bokhonok L.M. (2019). Sutnist ta protsedura planuvannia ta modeliuvannia biznes-protsesiv systemy kadrovoi bezpeky v umovakh vitchyznianykh pidpryiemstv [Essence and Procedure of Planning and Modeling Business Processes of Personnel Security System in the Conditions of Domestic Enterprises]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine,* 1 (36), pp. 60–67 [in Ukrainian].

2. Shehda A.V., Holovanenko M.V. (2008). Ryzyky v pidpryiemnytstvi: otsiniuvannia ta upravlinnia [Risks in Entrepreneurship: Assessment and Management]. Kyiv, Znannia [in Ukrainian].

3. Hrybkova S.M., Pidhora Ye.O., Kuzmenko K.I. (2018). Vykorystannia teorii hry v protsesi stvorennia hnuchkykh planiv u diialnosti silskohospodarskoho pidpryiemstva [The use of game theory in the process of creating flexible agendas in the activities of an agricultural enterprise]. *Ekonomika. Finansy. Pravo – Economy. Finances. Right*, 7/1, pp. 14–19 [in Ukrainian].

4. Podgora Ye. A., Shimko Ye.V., Reshetnyak O.A. (2015). Primeneniye teorii igr v optimizatsii khozyaystvennykh resheniy [Application of game theory in the optimization of business decisions. Scientific]. *Nauchnyy vestnik Donbasskoy gosudarstvennoy mashinostroitel'noy akademii – Bulletin of the Donbass State Engineering Academy*, 2 (17E), pp. 316–323. Retrieved from http://www.dgma.donetsk.ua/science_public/science_vesnik/%E2%84%962(17%D0%95)_2015/article/49. pdf [in Russian].

5. Vitlinskyi V. V., Nakonechnyi S. I., Sharapov O. D. (2000). Ekonomichnyi ryzyk ta metody yoho vymiriuvannia [Economic risk and methods of its measurement]. Kyiv, KNEU [in Ukrainian].

6. Ivchenko I.Yu. (2007). Modeliuvannia ekonomichnykh ryzykiv i ryzykovykh sytuatsii [Modeling of economic risks and risk situations]. Kyiv, Center for Educational Literature [in Ukrainian].

7. Klymenko S.M., Dubrova O.S. (2005). Obgruntuvannia hospodarskykh rishen ta otsinka ryzykiv [Rationale for economic decisions and risk assessment]. Kyiv, KNEU [in Ukrainian].

8. Mashyna N.I. Ekonomichnyi ryzyk i metody yoho vymiriuvannia [Economic risk and methods of its measurement]. Kyiv, Center for Educational Literature [in Ukrainian].

9. Donets L. I. (Eds.). (2012). Obgruntuvannia hospodarskykh rishen ta otsiniuvannia ryzykiv [Rationale for business decisions and risk assessment]. Kyiv, Center for Educational Literature [in Ukrainian].

10. Korytko T. Yu. (2018). Motyvy ta metody motyvatsii investytsiinoi aktyvnosti pidpryiemstv [Motives and methods of motivating investment activity of enterprises]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas,* 2 (52), pp. 201-205 [in Ukrainian].

11. Golovach O.A. (2016). Formuvannia stratehii rozvytku mashynobudivnykh pidpryiemstv v umovakh yevrointehratsii [Forming of strategy of upgrading to ukrainian machine-building enterprises under the conditions of european integration]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas,* 2(44), pp. 149-152 [in Ukrainian].

Підгора Є. О., Приймакова Ю. А., Мельничук С. Д. Обґрунтування кількісного складу співробітників служби підтримки кадрової безпеки великого промислового підприємства

У статті досліджується актуальність створення великим промисловим підприємством підрозділу, що займається питаннями кадрової безпеки, й представлена методика обґрунтування кількісного складу співробітників такої служби на основі теорії прийняття рішень. Крім того, пропонується стратегічний підхід до системи кадрової безпеки, в рамках якого запропоновано розглянути чотири стратегії забезпечення кадрової безпеки: жорстку стратегію з максимальною чисельністю персоналу, що забезпечує кадрову безпеку, з максимальним бюджетом на утримання персоналу; стратегію попередження загроз, яка існує на цей час в умовах підприємства–прикладу; стратегію мінімізації витрат на заходи з кадрової безпеки і стратегію без виражених пріоритетів.

У статті доводиться, що вибір стратегії підприємство може зробити на основі критеріїв оптимальності, для розрахунку яких потрібно побудувати матрицю залежності показника від типу обраної стратегії і рівня кадрового ризику, який очікує підприємство. Таким показником в запропонованій методиці розрахунків

прийнято рівень втрат чистого прибутку на 1 гривню витрат підприємства на забезпечення кадрової безпеки. Чим нижче значення цього показника, тим краще для підприємства. Крім того, в статті представляє інтерес сама методика побудови матриці прийняття рішень, що включає наступні етапи: формування стратегій організації служби кадрової безпеки; обговорення чисельного складу підрозділу, що виконує функції кадрової безпеки; оцінка рівня загроз з боку персоналу підприємства; оцінювання рівня втрат підприємством чистого прибутку у зв'язку з недосконалістю роботи з забезпечення кадрової безпеки; розрахунок витрат на забезпечення кадрової безпеки.

Представлений підхід дозволить підприємству зорієнтуватися з обранням стратегії щодо кількісного складу співробітників служби підтримки кадрової безпеки, виконати розрахунки економічного обґрунтування обраної стратегії.

Ключові слова: кадрова безпека, стратегії забезпечення кадрової безпеки, матриця прийняття рішень; рівень втрат чистого прибутку на 1 гривню витрат підприємства на забезпечення кадрової безпеки

Подгора Е. А., Приймакова Ю. А., Мельничук С. Д. Обоснование количественного состава сотрудников службы поддержки кадровой безопасности крупного промышленного предприятия

В статье исследуется актуальность создания крупным промышленным предприятием подразделения, занимающегося вопросами кадровой безопасности, и представлена методика обоснования количественного состава сотрудников такой службы на основе теории принятия решений. Кроме того, предлагается стратегический подход к системе кадровой безопасности, в рамках которого предложено рассмотреть четыре стратегии обеспечения кадровой безопасности: жесткую стратегию с максимальной численностью персонала, обеспечивающего кадровую безопасность, с максимальным бюджетом на содержание персонала; стратегию предотвращения угроз, которая существует в настоящее время в условиях предприятия-примера; стратегию минимизации затрат на мероприятия по кадровой безопасности и стратегию без выраженных приоритетов.

В статье обосновывается, что выбор стратегии предприятие может сделать на основе критериев оптимальности, для расчета которых необходимо построить матрицу зависимости показателя от типа выбранной стратегии и уровня кадрового риска, величину которого ожидает предприятие. Таким показателем в предложенной методике расчетов принят уровень потерь чистой прибыли на 1 гривну затрат предприятия по обеспечению кадровой безопасности. Чем ниже значение этого показателя, тем лучше для предприятия. Кроме того, в статье представляет интерес сама методика построения матрицы принятия решений, включающая следующие этапы: формирование стратегий организации службы кадровой безопасности; обсуждение численного состава подразделения, выполняющего функции кадровой безопасности; оценка уровня угроз со стороны персонала предприятия; оценивание уровня потерь предприятием чистой прибыли в связи с несовершенством работы по обеспечению кадровой безопасности; расчет затрат на обеспечение кадровой безопасности.

Представленный подход позволит предприятию сориентироваться с выбором стратегии относительно количественного состава сотрудников службы поддержки кадровой безопасности**,** выполнить расчеты экономического обоснования выбранной стратегии.

Ключевые слова: кадровая безопасность, стратегии обеспечения кадровой безопасности, матрица принятия решений; уровень потерь чистой прибыли на 1 гривну затрат предприятия на обеспечение кадровой безопасности.

Pidhora Y., Pryimakova Y., Melnychuk S. Justification the quantitative composition of the staff of the personnel support service of a large industrial enterprise

The article investigates the relevance of creating a large industrial enterprise that deals with personnel security issues and presents a methodology for substantiating the quantitative composition of employees with such service which are based on the decision making theory. In addition, a strategic approach to the personnel security system is proposed to consider four strategies for ensuring staff security: a rigorous strategy with the maximum number of staff providing human security with a maximum staff retention budget; a threat prevention strategy that exists at this time in the enterprise case; a strategy to minimize the cost of personnel security measures and a strategy with no pronounced priorities.

The article states that the choice of strategy can be made by the enterprise on the basis of optimality criteria, for calculating which one is required to construct a matrix depending on the type of chosen strategy and the level of personnel risk that the enterprise expects. Thus, in the proposed method of calculation, the level of net profit loss per 1 hryvnia cost of the enterprise to ensure personnel security is taken. The lower the value of this indicator, the type is better for the enterprise. In addition, the method of constructing a decision matrix, which includes the following stages: the formation of strategies for the organization of the personnel security service, is of interest in the article. discussion of the numerical strength of the subdivision performing the functions of personnel security; assessment of the level of threats from the personnel of the enterprise; estimation the net profit losses of the enterprise due to imperfect work on providing personnel security; calculation of costs for personnel security.

The presented approach will allow the company to orientate with the selection of a strategy for the quantitative composition of personnel support personnel security, to perform calculations of the economic justification of the chosen strategy.

Keywords: personnel security, strategies for providing personnel security, matrix of decision-making; the level of losses of net profit of 1 hryvnia cost of the enterprise to provide personnel security.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

УДК 331.101:330.341.1 doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-224-228

Н. Р. Асадуллина,
кандидат экономических наук,
e-mail: rasadullina@mail.ru,
Ташкентский Филиал «Российского экономического университета им. Г.В. Плеханова», Республика Узбекистан

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ РАБОТНИКА В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ

Фундаментальные изменения экономики развивающейся по инновационному пути, где превалируют, сферы науки, инновационного предпринимательства и образовательных услуг, приводят к смене парадигм управления, экономическая эффективность которых будет определяться, в первую очередь, использованием высококвалифицированных кадров, новых знаний и навыков, технологий и методов управления.

На основании Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах четвертым приоритетным направлением является развитие социальной сферы, в том числе сферы образования и науки [1].

В Послании Президента Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёева Олий Мажлису сказано, что «..последовательная работа направлена на достижение одной цели – Узбекистан должен стать конкурентоспособным на мировой арене в области науки, интеллектуального потенциала, современных кадров, высоких технологий» [2].

Государственная политика Узбекистана в области образования направлена на создание инновационно-образовательной системы, которая должна достичь должного уровня для обеспечения новой формации граждан страны в подготовке конкурентоспособных специалистов.

Сегодня на мировой образовательной арене есть консенсус в том, что экономика страны должна развиваться в первую очередь за счет инновационных, высокотехнологических, наукоёмких отраслей. Ключевое значение для этого пути развития имеют квалифицированные специалисты в области науки и высокотехнологических отраслей [4].

Образование в Узбекистане стоит перед необходимостью создания новой модели соответствующей запросам современного гражданского общества. Человек ценится и получает уважение в обществе благодаря знаниям, умениям, навыкам своей профессии. С этой точки зрения необходимо отметить, что в нашей стране развитие образования, поддержка граждан в становлении востребованными специалистами, создание условий для реализации их потенциала являются приоритетными направлениями государственной политики.

Основной целью государственной образовательной политики является обеспечение готовности к саморазвитию и непрерывному образованию, отвечающим требованиям информационного общества и инновационной экономики [5].

На сегодняшний день необходимы изменения принципов и подходов для отдельных работников в социально-трудовых отношениях, необходимо разработать механизм, для вовлечения к участию в инновационных процессах. Тем более, что происходящие трансформационные процессы выявили несоответствие специализации и профессионального уровня работников требованиям технологических процессов, так как в инновационной экономике необходимы профессиональные навыки и компетенции работников, которые являются ценностным ресурсом для повышения эффективности производства.

Система профессионального образования не успевает за изменениями инновационных процессов, и реагировать на запросы рынка труда. Однако, с одной стороны, это связано с трудностями изменения траектории для формирования профессиональных компетенций работника в кратчайшие сроки в соответствии с требованиями инновационного производства, с другой –с отсутствием механизма взаимосвязи и согласовании интересов инновационной и образовательных систем. Исследование образовательных проблем, как правило ограничивается уровнями предприятия и организации персонала, а отдельный работник не рассматривается как элемент управления, хотя в основе формирования инновационного процесса находится конкретный работник, его способности, знания, умения и инновационная активность.

Сложившиеся противоречия между необходимостью повышения эффективности деятельности инновационной системы, идут замедленными темпами, а также реструктуризация образовательной системы не соответствуют уровню профессиональных компетенций работников и это обосновывает актуализацию разработки научно-методического инструментария по управлению и формированию профессиональных компетенций работника с учетом согласования интересов образовательных си-

стем. Важным звеном в системе формирования профессиональных компетенций являются средние специальные, профессиональные и высшие образовательные учреждения (табл. 1).

Как видно из табл. 1 в республике на начало 2016/2017 учебного года действовало 70 учебных заведений в том числе, 7 филиалов зарубежных высших образовательных учреждений в них обучалось 268 тыс. студентов, кроме того высшими образовательными учреждениями было выпущено 64 тыс. специалистов.

Таблица 1

Статистика по средним специальным, профессиональным и высшим образовательным учреждениям (на начало учебного года) [7]

	2011 / 2012	2014 / 2015	2015 / 2016	2016 / 2017
Число средних специальных, профессиональных образовательных учреждений	**1540**	**1557**	**1567**	**1566**
в них учащихся, тыс. человек	1711,9	1559,3	1498,6	1459,4
в том числе обучаются на дневных отделениях	1699,2	1559,3	1498,6	1459,4
Численность принятых в средние специальные, профессиональные образовательные учреждения, тыс. человек	573,9	505,3	485,9	481,5
Выпущено специалистов средними специальными, профессиональными образовательными учреждениями, тыс. человек	518,8	534,5	518,2	513,4
Число высших образовательных учреждений – всего	**65**	**68**	**69**	**70**
в том числе филиалы зарубежных высших образовательных учреждений	6	7	7	7
в них студентов, тыс. человек	253,0	261,3	264,3	268,3
Принято студентов в высшие образовательные учреждения, тыс. человек	63,9	64,1	63,0	61,2
Выпущено специалистов высшими образовательными учреждениями, тыс. человек	86,3	67,6	66,3	64,1

Осуществляется также значительная работа по дальнейшему совершенствованию системы высшего образования. В частности, принята Программа комплексного развития системы высшего образования в 2017-2021 годах. За счет вновь организованных институтов и филиалов вузов количество высших образовательных учреждений достигло 81, филиалов в регионах – 15, филиалов зарубежных университетов – 7 [2].

Кроме того, следует отметить договоренности о создании в городе Алмалыке филиала Московского института стали и сплавов, а в Ташкенте – филиала Вебстерского университета США. Исходя из потребностей реального сектора экономики, в некоторых высших учебных заведениях открыты заочные и вечерние отделения. Были приняты меры по совершенствованию системы и укреплению материально-технической базы. В системе Академии наук Узбекистана восстановлена деятельность ряда научно-исследовательских институтов и центров. После многолетнего перерыва проведены выборы в Академию наук. В настоящее время большое число талантливых ученых, имеющих научные школы, авторитет в стране и за рубежом удостоены высокого звания академика.

Под принципами формирования профессиональные компетенций работника следует понимать фундаментальные правила, соответствующие критерии, устанавливающие соотношений явлений и лежащие в основе процесса создание компетенций работника. Конечным результатом процесса использования профессиональных компетенций является особый инновационный продукт, создающийся при наличии особых ресурсов организации в процессе инновационной деятельности предприятий и организаций (табл. 2)

Таблица 2

Инновационная деятельность предприятий и организаций [8]

	2012 г.	2015 г.	2016 г.
Число предприятий и организаций внедрявших инновации:			
технологические	164	894	893
маркетинговые	9	14	20
организационные	14	27	20
Количество внедрённых инноваций:			
технологические	624	1737	1816
маркетинговые	17	36	51
организационные	58	46	39
Объем произведенной инновационной продукции (товаров, работ и услуг), млрд сум	3635,9	8023,6	10688,2
Затраты на инновации, млрд сум	311,9	5528,3	2571,4

Из табл. 2 виден значительный рост числа предприятий в 2015-2016 годах, внедрявших инновации, особенно технологические. В процессе инновационной деятельности предприятия могут привлекать ресурсы из образовательной системы, а также эффективно использовать компетенции работника и их инновационный потенциал.

Однако необходимо отметить, что в системе профессиональной подготовки действует ряд законов, связанных с потребностями общества в квалифицированных кадрах. Согласно этим законам в условиях инновационной экономики требуется обеспечение равного для всех его членов доступа к профессиональному образованию.

Современные тенденции систем управления персоналом и экономических отношений в целом регулируются основным экономическим законом, закономерностями пропорционального развития и законами воспроизводства рабочей силы [5]. Комплекс принципов управления инвестициями в человеческий капитал предприятия направлен на повышение эффективности инвестиций в человеческий капитал.

Отличительные особенности образовательного и инновационного потенциала в выполнении работником профессиональных компетенций представлены в табл. 3.

Таблица 3

Характеристика образовательного и инновационного потенциала работников [9]

Основная	Образовательный потенциал	Инновационный потенциал
Характеристика цели развития потенциала	Традиционный рост занятости	Развитие уникальных способностей применительно к инновационной работе
Вид профессиональных компетенций	Даются базовые профессиональные компетенции	Специфические профессиональные компетенции, зависящие от вида профессиональной инновационной деятельности. Так же может быть сформирован, как некоторый стартовый базовый и по заказу в сфере образования
Степень изменения	Консервативный	Мобильный
Информационная база	Госстандарт, предыдущий опыт, текущая экономическая ситуация. Дается как обобщенный универсальный по группам специальностей	Новые технологии, новые идеи и потребности, опыт инновационных организаций. Связи с выполнением функциональных обязанностей и с инновационной деятельностью
Вектор развития	Однонаправленный жесткий	Многовариантный, экспериментальный. Гибкий
Среда формирования	Стабильная среда, простая система профессионального образования	Нестабильная среда, сложная система инновационного производственного процесса
Тип развития	Традиционный. Зависимый от внешних влияний. Растущий	Самообучающийся. Саморазвивающийся

Таким образом, формирование профессиональных компетенций работников происходит в инновационно-образовательной системе, состоящей из образовательных и инновационных подсистем, то его уровень может быть определен через «инновационно-образовательный потенциал» и соответственно, подходы можно условно разделить на две части: относящиеся непосредственно к системе профессиональной подготовки и отражающие тенденции развития систем управления персоналом организации.

Особенностью формирования профессиональных компетенций работников для инновационной экономики является необходимость достижения высоких темпов накопления инновационного потенциала по причине высоких темпов инновационного и технического обновления.

Базовыми принципами формирования профессиональных компетенций является, несомненно, непрерывность и системность, поскольку инновационные характеристики нельзя поддерживать разовыми мерами мероприятиями. Актуален принцип цикличности, сущность которого является в том, что процесс формирования имеет круговой характер (начинается оценкой стартового уровня и возвращается к оценке на уровне, достигнутом в результате подготовки). Принципами формирования профессиональных компетенций работника в единой инновационно-образовательной системе является баланс интересов работника и организации, наличие возможностей и желания работника, адресность и индивидуальность наряду с многовариантностью подготовки [10]. Таким образом предложенные принципы позволят своевременно и целенаправленно проводить инновационные преобразования в рамках создания современной системы профессиональных

компетенций работников для инновационной экономики.

Президентом Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёевым 29 ноября 2017 года подписан Указ «Об образовании Министерства инновационного развития Республики Узбекистан» [3]. В соответствии с этим документом в Узбекистане образованы Министерство инновационного развития Республики Узбекистан и Фонд поддержки инновационного развития и новаторских идей, определены основные направления инновационного развития страны. Узбекистан должен создать систему стратегического планирования, позволяющую формировать будущие модели инновационного развития приоритетных сфер и отраслей на основе долгосрочных сценариев повышения интеллектуального и технологического потенциала страны. Также необходимо внедрять инновационные формы государственного управления, которые обеспечат оптимизацию и упрощение процедур оказания государственных услуг, повышение эффективности деятельности органов государственного управления.

Основной стратегической целью государственной политики в области профессионального образования является повышения доступности качественного образования соответствующего требованиям инновационного развития экономики, связи с этим необходимо:

– создавать современную инфраструктуру развития науки и инновационной деятельности, способную обеспечить необходимые условия для устойчивого роста социально-экономического потенциала территорий, а также повышения уровня жизни и благосостояния населения;

– привлекать инвестиции в сферу разработки и внедрения инновационных идей и технологий;

– совершенствование нормативно-правовой базы, обеспечивающей современные системы профессиональных компетенций работников для инновационной экономики и их развитие;

– создавать эффективные механизмы продвижения и внедрения перспективных отечественных достижений научно-исследовательской и инновационной деятельности, включая организацию научно-экспериментальных специализированных лабораторий, центров высоких технологий, технопарков и других структур;

– разработать проекты законов «Об инновационной деятельности» и «О науке», определяющих, в том числе, принципы государственного регулирования и формы поддержки научной и инновационной деятельности, а также расширение возможностей использования инновационных идей, разработок и технологий.

В условиях нынешней острой конкуренции важное значение имеют дальнейшее развитие инновационных технологий и науки, широкое привлечение к научной деятельности одаренной молодежи, создание для них необходимых условий для реализации их творческого и интеллектуального потенциала. Инновационная модель развития Узбекистана должна стать локомотивом экономического роста, фактором обеспечения стабильности и благосостояния населения страны.

В современных условиях формируется принципиально новый тип работника. Для него характерны следующие качества: высокий образовательный уровень, гибкость, широта профессиональной эрудиции, готовность к восприятию новых технологий, идей. Помимо названных качеств, сегодня важное значение приобретают личные качества, инновационный потенциал. Инновационный потенциал работника – это способность воспринимать, использовать и порождать новые идеи, подходы и решения, практики в процессе трудовой деятельности в ситуации неопределенности, приводящие к получению экономического и социального эффекта.

Таким образом развитие профессиональных компетенций работника в условиях инновационной экономики является особый инновационный продукт, создающийся при наличии особых ресурсов организации в процессе инновационной деятельности.

Литература

1. **Стратегия** действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах. Приложение 1 к Указу Президента Республики Узбекистан №УП-4947 "О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан" от 7 февраля 2017 года. URL: http: //lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=3107042. 2. **Послание** Президент Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева Олий Мажлису. URL: https://www.uzdaily.uz/articles-id-35503.htm. 3. **Указ** Президента Узбекистана от 29 ноября 2017г. «Об образовании Министерства инновационного развития Республики Узбекистан». URL: https://www.uzdaily.uz/articles-id-35172.htm. 4. **Гришин В.И.** Тендем науки о образования – источник экономического роста. XXX Международные Плехановские чтения: Материалы Междунар. науч.-практ. конф. Москва: ФГБОУ ВО им. Г.В. Плеханова, 2017. С.3. 5. **Абдурахманов К.Х.** Модернизация образовательной политики-основное звено в подготовке профессиональных кадров // XXX Международные Плехановские чтения: Материалы Междунар. науч.-практ. конф. Моска: ФГБОУ ВО им. Г.В. Плеханова, 2017. С.6. 6. **Абдурахманов К.Х., Зокирова Н.К.** Человеческое развитие: учебник. Ташкент: ФГБОУ ВО «РЭУ им. Г.В.Плеханова», 2014. 7. **Образование.** Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике. URL: https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/sotsialnaya-sfera/obrazovanie. 8. **Инновации.** Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике. URL: https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/sotsialnaya-sfera/innovatsii. 9. **Беспалько В.П.** Педагогика и прогрессивные технологии обучения. Москва, 2015.

References

1. Strategiya deystviy po pyati prioritetnym napravleniyam razvitiya Respubliki Uzbekistan v 2017-2021 godakh. Prilozheniye 1 k Ukazu Prezidenta Respubliki Uzbekistan №UP-4947 "O Strategii deystviy po dal'neyshemu razvitiyu Respubliki Uzbekistan" ot 7 fevralya 2017 goda [Strategy of action in five priority areas of the development of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021. Appendix 1 to the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. UP-4947 "On the Strategy for the Further Development of the Republic of Uzbekistan" dated February 7, 2017]. Retrieved from http://lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=3107042 [in Russian].
2. Poslanye Prezydent Respublyky Uzbekystan Sh.M. Myrzyёeva Olyi Mazhlysu [Message President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoyev Oliy Majlis]. Retrieved from https://www.uzdaily.uz/articles-id-35503.htm [in Russian].
3. Ukaz Prezidenta Uzbekistana ot 29 noyabrya 2017g. «Ob obrazovanii Ministerstva innovatsionnogo razvitiya Respubliki Uzbekistan» [Decree of the President of Uzbekistan of November 29, 2017. "On the formation of the Ministry of innovative development of the Republic of Uzbekistan"]. Retrieved from https://www.uzdaily.uz/articles-id-35172.htm [in Russian].
4. Grishin V.I. (2017). Tendem nauki o obrazovaniya – istochnik ekonomicheskogo rosta [The tendency of education science is a source of economic growth.]. *XXX Mezhdunarodnyye Plekhanovskiye chteniya – XXX International Plekhanov Readings*: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. Moscow, FSBEI HE named. G.V. Plekhanova [in Russian].
5. Abdurakhmanov K.Kh. (2017). Modernizatsiya obrazovatel'noy politiki-osnovnoye zveno v podgotovke professional'nykh kadrov [The modernization of educational policy is the main link in the training of professional personnel]. *XXX Mezhdunarodnyye Plekhanovskiye chteniya – XXX International Plekhanov Readings*: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. Moscow, FSBEI HE named. G.V. Plekhanova [in Russian].
6. Abdurakhmanov K.Kh., Zokirova N.K. (2014). Chelovecheskoye razvitiye [Human Development]. Tashkent, FSBEI HE "REU named after G.V. Plekhanova" [in Russian].
7. Obrazovaniye. Gosudarstvennyy komitet Respubliki Uzbekistan po statistike [Education. State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics]. (n.d.). *stat.uz*. Retrieved from https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/sotsialnaya-sfera/obrazovanie [in Russian].
8. Innovatsii. Gosudarstvennyy komitet Respubliki Uzbekistan po statistike [Innovation. State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics]. (n.d.). *stat.uz*. Retrieved from https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/sotsialnaya-sfera/innovatsii [in Russian].
9. Bespal'ko V.P. (2015). Pedagogika i progressivnyye tekhnologii obucheniya [Pedagogy and advanced learning technologies] Moscow [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 21.01.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

ДИСКУСІЙНИЙ КЛУБ

doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-229-256

В. Ф. Столяров,
доктор економічних наук, професор,
ORCID 0000-0002-4399-7117,
e-mail: stolyarovvf@ukr.net;

О. В. Шинкарюк,
кандидат економічних наук, докторант,
ORCID 0000-0002-3004-0404,
Інститут фізичної економіки ім. С.А. Подолинського, м. Київ

"Периоды повышательных волн больших циклов, как правило, значительно богаче крупными социальными потрясениями и переворотами в жизни общества, чем периоды понижательных волн" [с. 42]. *К крупным социальным потрясениям и переворотам Кондратьев относил революции и войны. Войны (в том числе и мировые) он считал скорее следствием длинных волн, чем их причиной. При этом он не отрицал обратного влияния войн на конкретные проявления соответствующей длинной волны.*

Кондратьев Н.Д., Опарин Д. и. Большие циклы конъюнктуры. М.,1928. 265 с.

«Ми не хотіли змінюватися і тому війна прийшла в наш дім».
Андрій Цаплієнко (Книга змін)

«Учиться – это духовно, потому что знание разрушает невежество, предрассудки и алчность».
Сильвия Браун, Общество «Novus Spiritus»[1],
г. Кэмпбелл, штат Калифорния, США

СОЦІАЛЬНО АДЕКВАТНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ РЕГІОНАЛЬНОГО ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНСЬКОМУ ДОНБАСІ ТА НА ПОДІЛЛІ

(виклики, наміри та реалії виміру: 2003–2013; 2017–2027)

Частина 1

Метрологія людського розвитку та проблеми менеджменту в регіоні

1. Актуальність теми дослідження та стан її розв'язання.

Відновлення миру на Донбасі та збереження територіальної єдності України стало першочерговим напрямом подальшого державотворення – впровадження принципово нового механізму соціально-економічної взаємодії держави і регіону. Доцільним стає соціологічний аналіз тенденцій і закономірностей регіонального людського розвитку в Українському Донбасі, включаючи визначення неврахованих викликів та нездійснених намірів свого часу, починаючи з 2003 року, коли Україна приєдналася до виконання Цілей Розвитку Тисячоліття на період до 2015 року та з 2017 року після прийняття постанови Кабінетом Міністрів України від 13.12.2017 року № 1071 «Про затвердження Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України».

Гасло «Життя по-новому» з 2014 року вимагало й реалізації девізу «Управління по-новому» з проведенням оцінок реальних подій з використанням методів соціально адекватного менеджменту як «високоефективної моделі управління, що зорієнтована у майбутнє та слугує інструментом узгодження управлінських зусиль загальнонаціональної і регіональної влади. Така модель спрямовує управлінські впливи переважно в площину самоорганізаційних процесів, на всіх рівнях управління співвідноситься з найважливішими ментальними характеристиками соціуму та його регіональними складовими» [1, с. 354].

В той час (у 2014 році) автори за результатами багаторічних науково-пошукових досліджень запропонували суспільству та центральній і регіональним органам влади рекомендації щодо здійснення державного управління «Життям по-новому» на основі Концепції людського розвитку [2, 3].

[1] Нова духовність.

Насамперед, щодо виміру життя в Україні на глобальному, національному і регіональних рівнях; переходу до розробки й реалізації Національної і Регіональних програм людського розвитку; впровадження бюджетного федералізму в Україні як унітарній державі на основі використання гармонійної пропорції «Золотого перетину»; впровадження Індексу регіонального людського розвитку (ІРЛР) в якості критерію ефективності державної регіональної політики в соціально-економічному розвитку територій.

Вони залишились злободенними і на сьогодні, тому що «Управління по-новому» необхідно було здійснювати за власним розумом з врахуванням кращого світового досвіду, а не за зовнішніми порадами та вказівками, які супроводжувались «грошовими грантами» допомоги та поїздками за кордон на стажування або відпочинок, які були спрямовані на використання іноземними ляльководами «халявного менталітету» чиновництва українського соціуму.

Переосмислюючи прийдешні роки, змушені констатувати, що державотворення в Україні відбувалось, на жаль, під зовнішнім впливом гасел «демократії і свободи» за логістикою Міжнародного геополітичного бізнесу, а не на засадах впровадження обґрунтованих рекомендацій вчених та фахівців вітчизняної екологічної, соціальної і економічної науки.

Відсутність розвинутої громадської відповідальності і відсутність бажання вчитись не сприяло генерації та освоєнню нових знань в системі державного управління. Навпаки, використовуючи зовнішньо нав'язаний провокаційний популізм щодо необхідності якнайшвидшого завершення лібералізації української економіки, сформувався ієрархічний стрижень невігластва (невежества), упередження (предрассудков) та зажерливості (алчности) окремих керівників загальнонаціональної та регіональної влади. Вони виступали, як правило, грантовими агентами – провідниками та учасниками тіньових схем особистого та корпоративного збагачення.

В 2000 році світова спільнота прийняла 8 Цілей Розвитку Тисячоліття на період до 2015 року, 7 з яких (без восьмої) Україна адаптувала в 2003 році на загальнонаціональному рівні та у 2005-2006 роках – на рівні пілотних проектів «Луганщина-ЦРТ», «Донеччина-ЦРТ», «Львівщина-ЦРТ», а в 2010 році також «АР Крим-ЦРТ». Але ці наміри не були реалізовані саме по Українському Донбасу та АР Крим, де в майбутньому (2013-2014 рр.) проявились так звані сепаратистські настрої населення.

Впевнено припускаємо, що адаптація 8-ї ЦРТ в Українському Донбасі – «Сформувати всесвітнє партнерство з метою розвитку» – також попередила б виникнення сепаратизму на територіях Луганської та Донецької областей. Тим більше, що Порядок розроблення, проведення моніторингу та оцінки реалізації регіональних стратегій розвитку, затверджений постановою Уряду від 16 листопаду 2011 року № 1186 (за підписом М.Я. Азарова), передбачав оцінювати вплив (реальний та прогнозований) зовнішньоекономічної та зовнішньополітичної ситуації на основі здійснення якісної і кількісної характеристики зовнішніх відносин, міжрегіональних та зовнішньоекономічних зв'язків (включаючи участь у транскордонному і міжрегіональному співробітництві), а також оцінки кон'юнктури світового ринку, зовнішньополітичної ситуації в країнах – основних ділових партнерах [16].

В 2012 році адаптацію 7 ЦРТ здійснила ОДА Чернівецької області (М.М. Папієв, Е.М. Лібанова), а у 2016 році авторами статті була виконана порівняльна оцінка їх виконання з Хмельницькою та Львівською областями [4-5].

Починаючи з 2013 року Чернівецька область за щорічними рейтинговими оцінками ІРЛР стабільно займала друге місце, а у 2017 році – перше місце. Львівська область в ці роки за ІРЛР займала відповідно у 2013 та 2015 роках –третє місце, а у 2014 та 2016 роках – четверте місце, а у 2017 році – друге місце (табл. 1). Це демонструє високий рівень планово-аналітичної роботи в обласних радах та в обласних державних адміністраціях Буковини та Львівщини.

Тобто, якби не тільки в Чернівецькій і Львівській областях, а й в Луганській і Донецькій областях та в усіх інших адміністративних областях України була здійсненна адаптація всіх 8 ЦРТ в Регіональних стратегіях, в Програмах соціально-економічного розвитку та Зведених місцевих бюджетах, то відбувся би запуск соціально адекватного менеджменту регіонального людського розвитку в Українському Донбасі на засадах узгодженості соціально-економічної взаємодії загальнонаціональної та регіональних гілок влади.

Об'єктивно виникли б наміри освоєння та впровадження і бюджетного федералізму в унітарній державі.

Необхідно було б керівництву на різних рівнях державного управління своєчасно, випереджаючи зовнішній вплив на ці процеси, проходити перепідготовку та підвищення кваліфікації у відповідних Державних навчально-наукових установах «Академія фінансового управління» Мінфіну України та «Інститут економіки і прогнозування» НАНУ, в Академії державного управління при Президенті України, а також в Інституті вищої кваліфікації Київського національного торговельно-економічного університету МОН України, ініціатором створення і першим директором якого був професор В.Ф. Столяров. Але головне – це відсутність власного досвіду та нових знань управлінців не компенсувалось технологією обов'язкового прийняття й виконання рішень органами загальнонаціональної і регіональної влади на науковій основі.

Таблиця 1

Динаміка перших 10-ти місць рейтингової оцінки 1РЛР адміністративних областей України у 2004-2017 роках (в т.ч. згідно Методики 2012 року – чисельник та згідно методики 2001 року – знаменник)*

Області	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Закарпатська	1	1	1	1	1	2	3	3	2	5	3	4	3	4
	4	6	7	8	9	12	8	9	–	–	–	–	–	–
АР Крим	2	5	2	2	3	3	5	9	6	4	–	–	–	–
	7	9	9	16	8	5	7	8	–	–	–	–	–	–
Львівська	3	4	3	8	6	5	7	4	4	3	4	3	4	2
	6	8	5	10	10	16	12	18	–	–	–	–	–	–
Полтавська	4	2	5	7	12	9	9	5	9	8	9	9	9	6
	5	5	4	4	6	6	6	5	–	–	–	–	–	–
Чернівецька	5	6	9	5	5	1	2	2	3	2	2	2	2	1
	11	24	12	17	14	18	14	12	–	–	–	–	–	–
Київська	6	10	16	11	4	6	4	7	7	7	6	8	13	8
	12	12	13	7	4	4	4	4	–	–	–	–	–	–
Харківська	7	3	4	3	2	4	1	1	1	1	1	1	5	3
	3	3	3	2	3	3	3	3	–	–	–	–	–	–
Дніпропетровська	8	8	8	12	9	11	13	15	14	15	12	13	11	7
	20	11	15	12	17	14	13	16	–	–	–	–	–	–
Тернопільська	9	9	18	17	14	10	11	12	17	10	8	7	6	5
	16	15	19	15	11	11	10	11	–	–	–	–	–	–
Черкаська	10	13	10	4	8	7	6	8	16	11	14	14	16	9
	8	10	10	9	12	15	11	12	–	–	–	–	–	–

* Складено за матеріалами [6, с. 37;23, с. 8].

Результативність та ефективність державотворення в Україні суттєво підвищилась би також на засадах узгодження завдань та індикаторів Цілей Розвитку Тисячоліття (ЦРТ) на період 2000-2015 роки з індикаторами оцінки складових та в цілому Індексу Регіонального Людського Розвитку (ІРЛР) [5].

Тобто в минулому діюча система державного управління не була налаштована як на генерацію та запозичення нових оригінальних ідей, так й на реалізацію прикладних рекомендацій вітчизняної гуманітарної науки.

Ідеї та рекомендації щодо розробки і затвердження Національної і Регіональної програм людського розвитку, як провідних ланок Державних програм і Регіональних планів соціально-економічного розвитку, державного та місцевих бюджетів, якими передбачалось не тільки лікування соціальних хвороб Донбасу, а й заходи з їх профілактики, були оприлюднені у 2006 році в передвиборчій програмі Блоком безпартійних «Сонце» (рух «Єдина родина», О.М. Ржавський, м.Красний луч, Луганська область), а також в газеті «Зоря Донбаса» (В.Ф. Столяров, м. Свердловськ, Луганська область). Ці ж пропозиції містились і в 2014 році в передвиборчій програмі Руху «Україна – Єдина країна».

Десять років тому (у 2008 році) в Києві товариством «Знання» за рекомендаціями МОН України були видані дві книги з фінансів, в яких були викладені два однакових розділи «Місцеві фінанси. Бюджетний федералізм і фінансове вирівнювання».

Перша книга – навчальний посібник «Фінанси. Курс для фінансистів» – була підготовлена фахівцями Харківського державного університету харчування і торгівлі МОН України за редакцією к.е.н., професора В.І. Осіпова.

Друга книга – підручник, присвячений 40-річчю Тернопільського національного економічного університету МОН України за редакцією д.е.н., професора С.І. Юрія, д.е.н., професора В.М. Федосова.

Протягом десяти років розвитку положень бюджетного федералізму сприяли монографічні дослідження, які передбачались паспортами магістерської освітянської програми 8.03050801 «Фінанси і кредит» та наукової спеціальності для кандидатських і докторських дисертацій за спеціальністю 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит».

Не розкриваючи зміст однакових розділів вказаних книг, констатуємо, що вони за сутністю співпадають з наступним авторським стислим визначенням бюджетного федералізму в унітарній державі, який полягає в регламентації таких масштабів фінансової самодостатності органів регіональної влади та місцевого самоврядування щодо оцінки та прогнозних розрахунків джерел і обсягів місцевих фінансів на основі бюджетно-фіскальної децентралізації за доходами, які визначені, виходячи з видаткових повноважень в соціально-економічному розвитку. Видаткові повноваження мають відповідати обсягу надходжень.

Регіональні органи влади та органи місцевого самоврядування, не очікуючи вказівок і контрольних цифр від органів загальнонаціональної влади, самостійно аналізують варіанти власних фінансових можливостей в базовому, звітному та плановому пе-

ріодах (як мінімум у трирічному вимірюванні) й на підставі соціальних нормативів (не нижче рівня мінімальних соціальних потреб і галузевих стандартів надання послуг населенню – освітня та медична субвенція, кошти на соціальний захист і соціальне забезпечення) самостійно приймають рішення щодо реалізації Місцевих цільових програм і Планів заході з реалізації Регіональних стратегій.

Впровадження бюджетного федералізму націлено, з одного боку, на забезпечення фінансових потреб кожної територіальної громади відповідно до її економічної спроможності з мобілізацією внутрішньо-регіональних резервів, а, з іншого боку, – на забезпечення соціальної рівності в отриманні населенням конституційно гарантованих державою публічних послуг в кожному районі.

Але, нажаль, положення бюджетного федералізму не були усвідомлені помічниками народних депутатів та керівників Верховної Ради й Уряду, фахівцями Мінфіну, Мінекономрозвитку та Міністерства освіти і науки України для їх практичного використання.

Вісім років тому (у 2011 році) Державна навчально-наукова установа «Академія фінансового управління» і Український університет фінансів та міжнародної торгівлі Мінфіну України надрукували наукове видання колективу авторів «Науково-практичний коментар до Бюджетного кодексу України» (за заг. ред. Ф.О. Ярошенко, наук. ред. – від. вик. проекту В.Ф. Столяров) [7].

В Передмові коментаря «Наукові основи подальшого розвитку та вдосконалення концептуальних положень оновленого Бюджетного Кодексу України» були розкриті провідні елементи методичного забезпечення соціально-адекватного менеджменту: система національних цінностей; складові девізу ЕКСПО-2005 «Мудрість природи» (Матриця природи, Мистецтво життя, Розвиток екоспільнот); сутність та зміст категорій «Рівень життя», «Стандарт життя», «Якість життя» та структурно-відтворювального підходу до розмежування видаткових повноважень центральних та місцевих органів влади в соціально-економічних процесах адміністративно-територіальних утворень держави; визначення категорій «регіональні фінанси» та «збалансоване управління сталим розвитком держави», а також індикаторів регіонального людського розвитку.

Передмова до «Науково-практичного коментаря до Бюджетного кодексу України», науковими рецензентами якого виступили д.е.н., професор А.Т. Ковальчук, чл.-кор. НАНУ Е.М. Лібанова, д.е.н. К.В. Павлюк, д.е.н., професор І.Г. Манцуров, д.е.н., пофесор В.С. Найдьонов, була надіслана керівництву Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Мінекономрозвитку України, Міністерству фінансів України, Міністерству освіти і науки України.

Реакції – ніякої, крім зацікавленості у травні 2013 року Міністра МОН України Дмитра Табачника, який виявив бажання, щоб обґрунтування стратегічних індикаторів підвищення освіченості населення України на основі прогнозних розрахунків Індексу людського розвитку (ІЛР) здійснював державний ВНЗ, а не приватний Інститут.

В Передмові було запропоновано включити до складу фінансових нормативів бюджетної забезпеченості при планування видатків місцевих бюджетів (державне управління; освіта; охорона здоров'я; соціальний захист і соціальне забезпечення; культура і мистецтво; фізична культура і спорт) додатково фінансові нормативи бюджетного забезпечення гарантованих послуг житлово-комунального господарства та засобів масової інформації (до глави 13 «Загальні положення», у статті «Фінансові нормативи бюджетної забезпеченості»).

Крім того в Передмові було рекомендовано розробити «Основні положення щодо впровадження відповідальності вищих органів державної і місцевої влади та органів місцевого самоврядування за недофінансування за нормативами бюджетної забезпеченості Національних та Регіональних програм людського розвитку» (до Розділу V «Контроль за дотриманням бюджетного законодавства та відповідальність за порушення бюджетного законодавства») [7, с. 26-27].

Наведені пропозиції і рекомендації націлені на встановлення фінансових нормативів бюджетування соціальних послуг від визначеної законодавством потреби, а не від обсягу фінансових ресурсів, які Мінфін України разом з Головними розпорядниками бюджетних коштів на освітню та медичну субвенцію та соціальний захист і соціальне забезпечення вважають за можливе виділення на забезпечення цих потреб.

Передмова включає рекомендації до відповідних розділів і глав Бюджетного кодексу України (2010 р.), достатніх для розробки Національної і Регіональних програм людського розвитку, які після доопрацювання в Інституті фізичної економіки ім. С.А. Подолинського були направлені електронною поштою народним депутатам бюджетного комітету та керівникам відповідних фракцій Верховної Ради України 7-го скликання.

Таким чином не тільки фундаментальні, а й прикладні ініціативні методичні положення та практичні пропозиції на основі науково-аналітичних напрацювань українських вчених економістів не тільки не враховувались різними гілками влади, а навіть ігнорувались, бо не співпадали з порадами із зовні.

В Україні продовжувала формуватись така система державного управління, яка не була зорієнтована на впровадження нових вітчизняних ідей, кращих за нав'язуваний зарубіжний досвід й яка не враховувала історичну практику власного минулого. Навпаки мали місце принизливо імперські нахили впливу загальнонаціональної влади на регіональну, що продемонструвало введення економічної бло-

кади (включаючи водно-енергетичні складові) спочатку по відношенню до АР Крим, а потім й до Українського Донбасу.

Крім того, замість законодавчо визначеної управлінської категорії «Голова обласної державної адміністрації» вживається термін «Губернатор», наче це є колишній монархічний розподіл території нашої держави російським царським урядом. Або в умовах децентралізації нав'язується термін «Префект» для цієї ж посади, на французький манер, тому що агент впливу стажувався у Франції.

«Сила правительства держится на невежестве народа, и оно знает это и потому всегда будет бороться против просвещения» – подчёркивал более 200 лет тому назад Лев Николаевич Толстой. – **«Пора нам понять это».**

Але склалося враження, що в усі роки незалежності нашої держави, як і в царській Росії, наведене визначення «Сили Уряду» усвідомлено використовувалося. Окремі керівники загальнонаціональної влади після Революції гідності 2013-2014 років, не розуміючи своєї провини щодо відсутності власної духовності, висловлювали стосовно населення Українського Донбасу, який визнали раковою пухлиною, такі словосполучення, що принижували людську гідність: «ватники», «бандити», «совки», «неповноцінні», «без генетики», «мразі».

Тобто начебто це населення приречене лише до того способу і укладу життя, яке їм визначено усіма більш свідомими вищими гілками влади, заснованої на невігластві (невежестве), на упередженні (предрассудках), на зажерливості (алчности), а також на неусвідомлені, але активно освоєні в останнє п'ятиріччя нав'язані пропагандою ознаки і характеристики русофобії.

Окремі народні депутати й керівники вищих органів законодавчої, виконавчої та представницької загальнонаціональної влади на додаток до перелічених надуманих хворобливих пороків населення Українського Донбасу у своїй публічній діяльності або у прийнятих рішеннях постійно використовували начебто у гуманітарних намірах як до українського народу, що є україномовним та русскоязычным, так само і до його взаємовідносин з російським народом:

– провокаційний популізм, який ґрунтується на протиставлені інтересів широких верств населення інтересам еліти (тобто риторику, що апелює до простих людей, їхніх надій, страхів, незадоволення життям);

– неприкритий цинізм як нігілістичне ставлення до людської культури (тобто відверто зневажливе відношення до загальноприйнятих норм моралі, етики, стосовно того, що має загальне визнання і повагу);

– тотальне ханжество як показної форми благочестя та набожності (тобто явної або тайної невірності ідеям, що сповідуються);

– відверту брехню як умисного або неумисного введення в оману (тобто твердження того, що не є істинним).

Замість популістсько-емоційних гасел «Якщо куля в лоб, то куля в лоб», «Я з ганьбою жити не буду», «Хто не скаче, той москаль», «Прощай, немытая Россия, страна рабов, страна господ…», «…а дети Донбасса будут сидеть в подвалах», «Ми підемо іншим шляхом», «Стадіон, так стадіон», доцільним було б брати на озброєння девізи «Покаяння та людяність», «Повага та історична справедливість», «Мир та дружба» або «Гармонія та порядок» за прикладом нового імператора Японії Нарухіто (початок правління з 1 травня 2019 року).

Необхідно визнати, що кінцевим результатом ринкових перетворень в Українському Донбасі без проведення конструктивного економічного та культурного всеобучу широких верств населення стала його соціальна стратифікація як результат поділу населення на вищі й нижчі класи, що привело до громадсько-військового конфлікту з органами загальнонаціональної влади, керівники якої постійно змінювались під виглядом розвитку демократії та свободи на підставі довготривалих зовнішніх впливів в логістиці Міжнародного геополітичного бізнесу.

При радянській владі, в системі соціалістичного господарювання, яка використовувала адміністративно-командну планову економіку, шахтарі отримували гаряче харчування безпосередньо на робочих місцях під землею; а тепер вони під землею тижнями страйкують з вимогами виплати боргів по заробітній платі навіть на підконтрольній Україні території Західного Донбасу. Це стало наслідком того, що перехід від планової до ринкової, тобто до невідомої для населення, економіки відбувався за порадами та рекомендаціями зарубіжних експертів та консультантів за участю вітчизняних агентів впливу як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівні.

В плановій економіці узгодженість взаємодії підрозділів системи вуглезбуту з банківськими установами забезпечувалась надходженням грошових коштів з 10 до 12 годин наступного ранку за відвантажене шахтами вугілля до 18-ої години попереднього дня.

Тобто в сучасних умовах визріла необхідність принципового перегляду української моделі олігархічно-партійного й кланово-кумівського капіталізму з його рейдерським механізмом перерозподілу власності та результатів праці трудових колективів. Стала наявною потреба використання на практиці положень соціально адекватного менеджменту для налагодження узгодженої взаємодії загальнонаціональної і регіональної гілок влади. Це – гнучкий інструмент досягнення синхронізації за ієрархією та у часі автономних і спільних зусиль різних гілок влади в управлінні соціально-економічним розвитком регіонів.

Треба постійно, безперервно навчатись, вчитись і ще раз вчитись, тому що пізнання істини відбувається тільки через переосмислення реальної практики життя. Історичний досвід використання планової системи управління народним господарством узагальнений на Всесвітній конференції, яка була присвячена 50-річчю першого п'ятирічного плану, буз запозичений провідними країнами світу. Доцільно й Україні переосмислити власний досвід державного планування та програмно-цільового прогнозування, запозичивши його здобутки.

Необхідно кожному управлінцю взяти за девіз настанову, яка викладена в якості епіграфа статті: «Навчатися – це духовно, тому що знання руйнують невігластво (невежество), упередження (предрассудки), зажерливість (алчность)».

2. Стислий аналіз викликів та намірів їх подолання.

Український Донбас включає Луганську і Донецьку області, які межують з Донбасом Російської Федерації на державному кордоні з Ростовською областю Південного федерального округу Росії. В умовах планової, адміністративно-командної системи управління народним господарством статистичні спостереження та науково-аналітичні дослідження проводились, як правило, саме за таким розподілом території Донбасу колишнього СРСР.

Закриття в середині та у другій половині 90-х років минулого століття шахт Українського Донбасу та передача об'єктів їх соціальної сфери на баланс місцевих органів влади (за наполегливими порадами закордонних радників та консультантів, хоча витрати на їх утримання складали 5-6% від собівартості вугілля) призвів до виникнення вахтової трудової міграції українських шахтарів до російських шахт Ростовської області. Крім того, на Луганщині та Донеччині почали відкриватись, так звані «копанки» для нелегального вуглевидобутку без державного технічного нагляду за безпекою праці шахтарів та без державного фінансового контролю за реалізацією вугілля.

Впровадження методом «шокової терапії», без поетапного експериментальної апробації з врахуванням регіональних складових ментальних характеристик українського соціуму, англо-саксонської моделі ринкової економіки на Українському Донбасі з наступним її викривленим поглибленням за усі роки незалежності нашої держави призвело до негативної динаміки соціальної структури суспільства, до його соціальної стратифікації – диференціації населення на вищі і нижчі класи [1, с. 346].

В Луганській і Донецькій областях почали гостро проявлятися ознаки тяжких соціальних хвороб: соціальної ексклюзії (розмежування груп населення з нерівними можливостями): соціальної мімікрії (приховування з метою виживання істинної системи ціннісних орієнтацій та справжніх намірів); соціальної поляризації (високий рівень економічної і соціальної нерівності) [1, с. 340,341, 343].

В соціальній структурі населення Українського Донбасу з'явилися невігласні й упереджені генетичні ополченці-козачки як патріоти свого краю, неосвічені безробітні активісти як блудні ініціатори безладу й бандитизму, деморалізовані віджимом бізнесу підприємці, ідейно модна молодь, україномовні та рускоязычные пенсіонери. Доречно нагадати, що до 19-20 років минулого століття частина території Луганської і Донецької області були землями Війська Донського, в столиці якого – м. Новочеркаську – в 1962 році відбувся виступ трудящих і населення проти свавілля радянської влади, пов'язаного з різким і значним підвищенням цін на продукти харчування. Виступ був придушений силами військових. Цей випадок свідчить про вільнолюбний характер місцевого населення, наявність загостреного почуття соціальної справедливості.

Тобто на теренах Українського Донбасу реально виникли передумови для сепаратизму, які загальнонаціональна влада не визнала і почала розглядати як терористичні сепаратистські утворення, а не як ностальгічно омріяні форми виживання й відновлення соціальної справедливості їхніми мешканцями, що вже під впливом нової загальнонаціональної влади 2014 року почали на фоні матеріального зубожіння втрачати морально-історичні цінності свого минулого, поточного та майбутнього буття.

Саме ця частина населення Українського Донбасу у 2014 році стала активним ополченням, зорієнтованим на російські зарплати і російські пенсії як у анексованому півострові Крим.

Якщо сепаративні настрої населення в АР Крим вже були реалізовані шляхом проведення місцевого референдуму щодо виходу півострова зі складу України, то сепаративний заколот Українського Донбасу можливо було об'єктивно очолити шляхом проведення термінових перемовин щодо встановлення в межах бюджетного федералізму гарантій фінансових нормативів бюджетної забезпеченості соціально-економічного розвитку Луганської і Донецької областей з їх збереженням в територіальній єдності з усіма областями нашої держави. Органам загальнонаціональної влади необхідно було спрацювати на випередження активістів створення народних республік в Українському Донбасі.

Протягом одного покоління відбувся перехід від усталеного способу й укладу життя в адміністративно-командній системі управління народним господарством з плановою дисципліною в отриманні соціальних гарантій та послуг до ринкової економічної розрухи з вказаними негативними соціальними наслідками. Стала наявною девіантна поведінка окремих громадян та їх груп, яка не відповідала загальноприйнятим нормам, внаслідок чого відбувалось порушення цих норм та виникнення нових соціальних хвороб – бомжування, безробіття, пияцтво, наркоманія, проституція та інші.

Можливо, що для таких базових галузей промисловості Українського Донбасу як вугільна, гірничорудна, металургійна, хімічна, а також для металообробки та машинобудування впровадження умов вільного ринку повинно було на деякий час передбачати планову, адміністративно-договірну (а не адміністративно-командну) систему господарювання як проміжний еволюційний етап до вільної ліберальної економіки.

Замість прискорення економічної лібералізації національного господарства доцільним було б поширення та поглиблення його «соціально-економічної лібермanізації» за ідеями відомого харківського професора Овсія Лібермана. Він був «головним конструктором» господарської реформи в 1966-1970 роках минулого століття, яка мала успіх, завдячуючи усвідомленню трудящими та всім населенням її положень. Господарсько-економічні експерименти та реформи в плановій економіці не повинні були погіршувати рівень та якість життя радянських людей [8, с. 73-88].

В умовах переходу до ринкової економіки державний фінансовий контроль за формуванням і використанням прибутку приватними підприємствами, організаціями і фірмами повинен бути більш жорстким, ніж за планової економіки з елементами аудиту ефективності.

Впевнені, що досягненню конституційної справедливості в Українському Донбасі буде сприяти з'ясування, усвідомлення та усунення соціальних розбіжностей в житті різних верств населення та їх девіантної поведінки щодо вказівок і рішень загальнонаціональної влади, які не завжди ґрунтувались на духовно-моральних засадах православних християнських цінностей, насамперед «не вбий», та на врахуванні регіональних складових найважливіших ментальних характеристик українського соціуму.

На наше переконання досягти цього можливо завдячуючи використанню результатів ретроспективного соціального аналізу динаміки Індексу регіонального людського розвитку Луганської і Донецької областей, яка передувала 2013-2014 рокам, а також стратегічному виміру та проектуванню ІРЛР, що надасть можливості оволодіння методами соціально адекватного менеджменту для обґрунтовування його бажаного рівня та оптимальної структури обумовлюючих складових.

В Загальній частині Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, яка була затверджена рішенням Уряду від 6 серпня 2014 року № 385 (**за підписом А.П. Яценюка**) констатується про те, що події які відбулися з початку 2014 року на території півострова Крим та південно-східних регіонах України, є наслідком прорахунків та недоліків державної внутрішньої та зовнішньої політики, в тому числі, і політики регіонального розвитку [9].

Відстала технологічна база та багатофункціональність промисловості Донецької і Луганської областей, сировинний характер експорту продукції та орієнтація його переважно на російський ринок консервувала недосконалу структуру економіки, залежність від зовнішнього ринку, зокрема енергетичних ресурсів.

Державна промислова політика, що базувалась на наданні преференцій окремим територіям та підприємствам вугільної та металургійної промисловості, не сприяла підвищенню конкурентоспроможності зазначених регіонів. Політика місцевих органів влади призвела до закритості регіональних ринків та фактичної їх інтегрованості до російського ринку.

В результаті, крім економічних проблем зазначених регіонів, на фоні відносно високого рівня середньої заробітної плати порівняно з іншими областями, зросли внутрішньо-регіональні диспропорції щодо розвитку інфраструктури, надання послуг населенню у сфері освіти, культури, охорони здоров'я та навколишнього природного середовища та інші.

Розвивались в основному обласні центри, а шахтарські та сільські території занепадали. Наслідком зазначених тенденцій стало значне розшарування населення за рівнем доходів, безробіття, соціальне незадоволення мешканців регіону, створення підґрунтя для проявів сепаратизму.

Наведені констатації необ'єктивні: невміння органів загальнонаціональної влади забезпечити ефективний стратегічний виробничий і соціальний розвиток регіону перекладено на провину органів регіональної влади щодо їх орієнтації на російський ринок.

Крім того, не наведені факти того, що Луганська і Донецька області в рейтинговій оцінці ІРЛР протягом 2003-2013 років займали останні місця серед 24 областей, АР Крим та м. Київ й м. Севастополь. Приріст числового значення ІРЛР Луганської області за період з 2004 по 2013 рік склав 16,8% проти 6,0% по Донецькій області і 11,0% по Україні в цілому.

Якщо співвідношення значення ІРЛР Луганської області з значенням ІРЛР України у 2013 році склало 0,98 проти 0,93 у 2004 році, то аналогічне співвідношення значень ІРЛР Донецької області й України зменшилось з 1,01 до 0,96.

На наше переконання це стало наслідком передачі об'єктів соціальної інфраструктури та соціальної сфери з балансу промислових підприємств регіону на баланс місцевих органів влади для формування комунальної власності.

Саме ці обставини взимку 2008 року призвели до техногенної катастрофи в м. Алчевськ Луганської області з тяжкими наслідками для екології та людськими втратами.

Специфіка діяльності підприємств вугільної та металургійної промисловості передбачає обов'язкову державну фінансову підтримку, як правило дотацію, для підтримки середньорічної виробничої потужності.

Середня заробітна плата робітників цих галузей визначається часткою регіону у ВВП держави (18-20%).

Необхідно наголосити на невиконанні розпорядження Уряду від 13 березня 2013 року № 208-р «Про затвердження плану заходів на 2013-2016 роки щодо реалізації Стратегії реформування системи надання соціальних послуг» (**за підписом М.Я. Азарова**). Насамперед мова йде про необхідність своєчасного затвердження 15 державних стандартів соціальних послуг, якими визначено зміст, обсяг, норми, нормативи, умови та порядок надання соціальних послуг, показники якості їх надання [10].

Впевнені, що своєчасне, починаючи з 2006 року розроблення Національної і Регіональних програм людського розвитку та використання інтегрального Індексу регіонального людського розвитку в якості критерію ефективності регіональної політики з врахуванням положень бюджетного федералізму не призвело б до такої негативної констатації динаміки соціальної структури населення Українського Донбасу у 2014 році як її стратифікації.

Затверджуючи Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2020 року, Кабінет Міністрів України постановою від 06.08.2014 року №385 зобов'язав Мінрегіон України разом з іншими центральними та місцевими органами влади забезпечити у шестимісячний строк розроблення Плану заходів з реалізації Стратегії ***(тобто до 06.02.2015 року)*** [9].

Планом заходів на 2015-2017 рр. з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, який був затверджений постановою Кабінету Міністрів України 07 жовтня 2015 року № 821 ***(за підписом А.П. Яценюка; але на сім місяців пізніше встановленого строку)***, передбачалося розроблення та подання на розгляд Уряду проекту акту Кабінету Міністрів України щодо порядку та методики обрахування Індексу конкурентоспроможності регіонів (ІКР) та Індексу регіонального людського розвитку (ІРЛР) та розрахунку їх прогнозних значень на період до 2020 року ***(в строк до 01 жовтня 2016 року)*** [11, п.13].

Але цей захід не був виконаний ні за змістом ні за строками. Натомість, **через рік після встановленого терміну його виконання**, 20 грудня 2017 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову №1029 "Деякі питання удосконалення системи моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики" (***за підписом В.Б. Гройсмана***), якою затвердив спрощені Порядок та Методики проведення розрахунку ІКР і ІРЛР [12].

При цьому, наприклад, якщо Планом заходів на 2015-2017 рр. передбачувалось розробити Порядок і Методику для здійснення прогнозних розрахунків ІРЛР, то постановою Уряду від 20 грудня 2017 року – тільки для узагальнених аналітичних розрахунків фактичних значень ІРЛР по адміністративним областям (за спрощеною схемою оцінки з розміщенням, як інформаційної довідки, на сайті Мінрегіону України без використання в коротко-, середньо- та довгостроковому стратегічному плануванні чи в оперативному управлінні).

Узгодження положень проекту Постанови Уряду з цих питань відбулось 13 квітня 2017 року в Мінрегіоні України. Авторами статті була презентована методика прогнозування ІРЛР за 6-ю блоками з 33-ма показниками, яка пройшла апробацію в Хмельницькій ОДА при розробці «Регіональної програми людського розвитку Хмельниччини у 2016-2020 роках» [13-14]. Але вона не була прийнята до уваги Мінрегіоном України, тому що була підготовлена без грантового фінансування іноземними фондами та вітчизняними кураторами.

Тобто, на виклик часу щодо розробки методичного забезпечення статистичного виміру та прогнозу ІРЛР для проектного регулювання його складових Мінрегіоном України був передбачений але не здійснений відповідний намір.

Крім того, постановою Уряду від 07 жовтня 2015 року № 821 за підписом А.П. Яценюка при затвердженні Плану заходів на 2015-2017 рр. з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року стратегічні індикатори оцінки результативності їх виконання були наведені з урахуванням прогнозних значень тільки на 01 січня 2017 року, *тобто фактично на один 2016 рік* [11].

Нажаль, індикатори оцінки результативності виконання завдань у 2015-2017рр. не були визначені по таких заходах як: відновлення безпеки життєдіяльності та економічна реабілітація Донецької та Луганської областей; захист національних інтересів та недопущення порушень конституційних прав громадян України на тимчасово окупованих частинах цих областей; створення умов для розв'язання нагальних проблем переселенців; створення умов для зміцнення зв'язків між регіонами та громадами, а також розвиток прикордонних територій.

Натомість, стратегічні індикатори розвитку адміністративних областей були доведені Урядом для ОДА **на три місяці пізніше** (07 жовтня 2015 року) і, як ми вже відмітили, з прогнозними розрахунками – тільки на 2016 рік. Тобто, виконуючи попередні постанови Уряду, ОДА та Облради не мали реального часу й не спромоглися врахувати ці індикатори при приведенні Регіональних стратегій розвитку у відповідність як з Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 року, так і при розробці Планів заходів з їх реалізації на 2015-2017 роки.

Головними причинами відсутності узгодженості управлінських рішень і стратегічних вказівок Уряду у 2014 році у просторі та часі можна вважати наступне.

По-перше, відсутність власного досвіду державотворення Мінрегіоном України, якому були передані повноваження від Мінекономрозвитку України щодо методичного керівництва розробленням Ре-

гіональних стратегій розвитку і Планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки їх кінцевої результативності (в тому числі з використанням відповідного держзамовлення на його своєчасне виконання).

По-друге, відсутність підпорядкованого відомчо-галузевого (по регіональному сектору національної економіки) наукового закладу або агенцій та їх філій, які б упереджено розробляли б відповідне інформаційно-методичне забезпечення та здійснювали прогнозні розрахунки. Центральний апарат міністерства з цим не впорався.

Постановою Уряду від 21 липня 2006 року № 1001 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» на Мінекономрозвитку і торгівлі були покладені завдання з координації в межах його повноважень діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади з розроблення та виконання планів заходів щодо реалізації Стратегії (**за підписом Ю.І. Єхануров**а, який в свій час був аспірантом і захистив кандидатську дисертацію в ЕНДІ Держплану України) [15].

Постановою Уряду від 16 листопаду 2011 року № 1186 (**за підписом М.Я. Азарова**) Міністерству регіонального розвитку, будівництва і житлово-комунального господарства було доручено забезпечити методичне супроводження підготовки регіональних стратегій розвитку [16].

Тобто наявна відсутність усвідомлення Урядами України потенційних можливостей вітчизняної економічної науки, структури якої безпосередньо підпорядковувались відповідним міністерствам. Не кажучи вже про постановку відповідним замовлень на наукові дослідження та обов'язкового впровадження їх результатів.

Слід особливо відмітити той факт, що постанова Уряду від 21 липня 2006 року №1001 [15], схваливши стратегічне завдання «Створення інституційних умов для регіонального розвитку», визначила систему показників узгодження діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо розвитку регіонів (табл. 2).

Таблиця 2

Система показників узгодження діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо розвитку регіонів

№ з/п	Показники	№ з/п	Показники
1	Загальний індекс діяльності депресивності центральних і регіонів місцевих органів	13	Загальний рівень захворюваності населення (туберкульоз, ВІЛ/СНІД, розлади психіки та поведінки, злоякісні новоутворення)
2	Обсяг доходів виконавчої влади та місцевих бюджетів у органів місцевого розрахунку на одну самоврядування щодо особу розвитку регіонів	14	Кількість інвалідів у розрахунку на 1 тис. осіб
3	Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників	15	Забезпеченість громадян житлом
4	Рівень бідності	16	Рівень забезпечення житлового фонду водовідведенням, каналізацією, центральним опаленням, газом, гарячим водопостачанням
5	Кількість дітей, які отримують державну допомогу, її середній розмір	17	Розподіл населення за освітою (за даними перепису населення 2001 року)
6	Кількість малозабезпечених громадян, які отримують державну допомогу, її середній розмір	18	Частка населення віком 19 років і старше, що не має вищої освіти
7	Кількість непрацездатних громадян з мінімальними доходами, яким призначена цільова грошова допомога, її середній розмір	19	Кількість малих підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб
8	Кількість сімей, яким призначені субсидії для відшкодування оплати житлово-комунальних послуг, їх питома вага у загальній кількості сімей	20	Кількість фізичних осіб, зайнятих підприємницькою діяльністю, у розрахунку на 10 тис. осіб
9	Рівень зайнятості та безробіття серед осіб віком 15-70 років, визначений за методологією МОП	21	Обсяг роздрібного товарообороту на одну особу
10	Чисельність економічно неактивного населення у працездатному віці, у тому числі осіб віком до 35 років	22	Державні капітальні інвестиції у розвиток депресивних територій
11	Кількість зареєстрованих безробітних, які отримують допомогу з безробіття	23	Обсяг державної фінансової підтримки для розвитку підприємництва на депресивних територіях
12	Коефіцієнт смертності дітей віком до 1 року	24	Обсяг міжнародної технічної допомоги, що спрямовується на подолання депресивності територій

Наведені показники в більшості своїй співпадають з показниками оцінки ІРЛР (див. табл. 3), тому вони відображають інформаційне забезпечення соціально-адекватного менеджменту при взаємодії органів загальнонаціональної і регіональної влади.

Крім того, доцільно визнати, що планово-аналітичний рівень Порядку розроблення, проведення моніторингу та оцінки реалізації регіональних стратегій розвитку, затверджений Постановою Уряду 16 листопаду 2011 року №1186 (**за підписом М.Я. Азарова**) [16] в науково-методичному вимірі вище Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів, що був затверджений постановою Уряду 11 листопаду 2015 року № 932 (**за підписом А.П. Яценюка**) [17].

На відміну від Порядку 2015 року Порядок 2011 року включав 6 додатків:

1. Характеристика сильних та слабких сторін регіонів.

2. Перелік та характеристика внутрішніх (ендогенних) факторів розвитку регіонів.

3. Характеристика можливостей і загроз зовнішніх (екзогенних) факторів розвитку регіонів.

4. Перелік та характеристика проектів та завдань.

5. План реалізації проектів та виконання завдань.

6. Показники реалізації Стратегії.

Саме в додатку 6 за кожною стратегічною ціллю визначались заходи зі строками виконання та відповідальним виконавцем з визначенням обсягів і джерел фінансування та очікуваними результатами.

В свій час в системі Мінекономрозвитку України біля 70 років діяв Економічний науково-дослідний інститут (ЕНДІ), 50-річчя якого відзначалось за участі Петра Порошенка як міністра Мінекономрозвитку України, а в Національній академії наук України (НАН України) – 100-річна Рада з вивчення продуктивних сил України (РВПС, що була створена ще всесвітньовідомим українським вченим Володимиром Івановичем Вернадським), які були головними науковими закладами в державі з питань розробки регіональної політики та методичного забезпечення її реалізації на базі генеральних схем і комплексних планів економічного і соціального розвитку регіонів (адміністративних районів і адміністративних областей).

В плановій адміністративно-командній системі управління народним господарством середньо- та довгострокові загальнодержавні рішення приймались на основі наукових доробок та рекомендацій цих установ, які на теперішній час знищені. Ліквідовані також Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України (академік Ю.М. Пахомов) та Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі (спочатку Мінфіну, а згодом Міносвіти України; доктори наук, професори О.О. Покрищук та В.Д. Гвоздецький).

На кафедрі фінансів, грошового обігу і кредиту цього ВНЗ (д.е.н., професор В.Ф. Столяров) було підготовлено Передмову «Наукові основи подальшого розвитку та вдосконалення концептуальних положень оновленого Бюджетного кодексу України» та другу редакцію узагальнених науково-практичних коментарів (2010-2011 роки).

Але нові органи загальнонаціональної влади у 2014 році передали Академію фінансового управління, у складі якої діє Науково-дослідний фінансовий інститут, з підпорядкування Мінфіну України до Міністерства освіти і науки України. І це в умовах фіскально-бюджетної децентралізації і необхідності своєчасної розробки фінансових нормативів забезпечення соціальних нормативів і норм та галузевих стандартів складових людського розвитку.

Тобто якби потенціал та підпорядкування перелічених Інститутів та ВНЗ був збережений, то можливо була б завершена своєчасна доробка інформаційно-методичного забезпечення соціально-адекватного менеджменту в узгодженій взаємодії органів загальнонаціональної та регіональної влади.

Саме тому, в сучасних умовах менеджмент стратегічного виміру та проектування ІРЛР потребує подальшого удосконалення і розвитку за своєю суттю та змістом, та ще й обов'язкового методичного впровадження в систему державного стратегічного планування для здійснення відповідних прогнозних розрахунків. Отримані результати доцільно буде використовувати для визначення пріоритетів подальшого соціально-економічного розвитку (в тому числі і людського розвитку) в усіх регіонах України.

У Глобальному Звіті з людського розвитку 1993 року Україна входила до складу країн з високим рівнем людського розвитку (таких країн було 55) і посідала 45 місце зі 174 країн і територій.

У 2013 році до групи країн з високим рівнем людського розвитку входило 54 країни (поряд із 47 країнами з надзвичайно високим рівнем людського розвитку). Україна займала 83 місце зі 187 країн і територій (значення ІЛР склало 0,734). У цьому році за ІЛР Білорусь займала 53 місце (0,786), а Російська Федерація – 57 місце (значення ІЛР – 0,778).

Україна за даними Державної служби статистики у 2014 році (з початку бойових дій на Українському Донбасі) погіршила свій результат на п’ять позицій порівняно з 2013 роком але поліпшила його на дві позиції у 2015 році зайнявши 81 місце серед 188 країн і територій світу.

Індекс людського розвитку України за 2013 рік склав 0,734 і був нижче середнього значення для країн із високим рівнем людського розвитку (0,735) і середнього для країн Європи та Центральної Азії (0,738).

У 2016 році за Індексом людського розвитку Україна посіла 84 місце, а у 2017 році – 88 місце серед 188 країн і територій світу.

Актуалізації дослідження сприяло також прийняття Середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України 03 квітня 2017 року № 275-р (**за підписом В.Б. Гройсмана**) і яким передбачено наступне досягнення такого ключового показника ефективності розвитку людського капіталу як Індекс людського розвитку – входження України в 2020 році до 50-ти кращих країн при одночасному зменшенню рівня смертності на 10 відсотків та рівня бідності (ОЕСР) – на 15 відсотків [18].

Крім того, «Стратегією сталого розвитку «Україна-2020» визначено, що за глобальним індексом конкурентоспроможності, який розраховує Всесвітній економічний форум (WEF), Україна ввійде до 40 кращих держав світу [19].

У 2019 році напередодні чергових виборів Президента України один з претендентів на цей пост – ***лідер партії "Основа" Сергій Олексійович Тарута – наголошував наступне: "Протягом останніх трьох років ООН констатує відсутність прогресу в Україні щодо розвитку людського капіталу. Наша країна зараз опинилась на 88-й позиції зі 189 країн світу, на одному рівні з Еквадором, Перу та Колумбією. Всі європейські держави – набагато вище.***

Моя висока мета – підняти Україну в топ-25 країн світу за Індексом людського розвитку. Прийшов час в центр державної політики поставити загальнолюдські цінності" [20, с. 3].

Стратегічна ціль С.О. Тарути та його команди – топ-30; входження України до складу провідних економічних держав передбачено стратегією економічного зростання нашої держави – Доктриною збалансованого розвитку "Україна – 2030", яка створена вченими економістами і бізнес спільнотою.

Підсумовуючи викладене, необхідно констатувати наступні сутність та зміст подальшого цілеспрямованого дослідження.

На виконання постанови Уряду від 11 листопада 2015 року № 932 «Про затвердження Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів» має місце наявна потреба в стратегічному прогнозуванні ІРЛР та соціально-економічному проектуванні його складових для використання [17]:

– по-перше, при уточненні Планів заходів на 2018-2020 рр. з реалізації Регіональних стратегій на період до 2020 року;

– по-друге, при розробці нових Регіональних стратегій розвитку адміністративних областей на періоди до 2027 та 2030-го років;

– по-третє, при розробці Планів заходів з їх реалізації на період до 2027 року – на три роки (перший етап: 2021-2023 рр.) та на чотири роки (другий етап: 2024-2027 рр.);

– по-четверте, для досягнення адаптованих для України 7 Цілей Розвитку Тисячоліття на період до 2015 року (для тих регіонів, де вони не досягнуті) та декілька з 17-ти Цілей Сталого Розвитку людства на період до 2030 року [21].

3. Оцінка методів виміру та тенденцій регіонального людського розвитку.

Україна першою з держав Центральної та Східної Європи, а також серед країн-членів СНД прийняла Концепцію людського розвитку як органічну складову Концепції сталого розвитку в глобальному та національному вимірі та як основу цивілізаційного прогресу.

Програми розвитку ООН (ПРООН) з 1990 року щорічно публікують свої Глобальні Звіти про людський розвиток, а розрахунки Індексу людського розвитку (ІРЛР) для України були вперше включені у Глобальний Звіт з людського розвитку 1993 року. На тому етапі Україна посідала 45 місце і була віднесена ПРООН до країн з високим рівнем людського розвитку.

Національний звіт про людський розвиток в Україні, підготовлений під егідою ПРООН, вперше було підготовлено у 1995 році з наступною публікацією один раз на два роки.

На національному рівні Індекси людського розвитку (ІЛР) обчислювались згідно з методикою ПРООН за даними про стан здоров'я, рівень освіти і добробут населення. Характеристику здоров'я надавав показник середньої очікуваної тривалості життя при народженні, освіти – показники писемності дорослого населення і охоплення навчанням (шкільним і післяшкільним) відповідних його вікових груп, добробуту – обсяг ВВП за паритетом купівельної спроможності в розрахунку на душу населення.

$$ІЛР = \sqrt[3]{(I_{СЗ} * I_{ОН} * I_{РЖ})} \quad , \qquad (1)$$

де $I_{СЗ}$ – індекс стану здоров'я населення;

$I_{ОН}$ – індекс освіченості населення;

$I_{РЖ}$ – індекс рівня життя.

Але аналіз концепції та методів обчислення ІРЛР та накопичення досвіду їх практичного використання у 1995-1998 роках привели фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України до висновку про їх неповноту в контексті досягнення обґрунтованості в прийнятті коректних рішень щодо вдосконалення державної регіональної політики. Крім того, як підкреслювали фахівці Державної служби статистики України, вимірювання регіональних відмінностей рівня людського розвитку в межах окремої країни за методикою ПРООН викликало низку методологічних та організаційно-інформаційних проблем, пов'язаних з особливостями національної статистики.

В зв'язку з цими обставинами виникла необхідність у розробці національної методики виміру Індексу людського розвитку на регіональному рівні, яка б забезпечувала об'єктивність порівнянь соціально-економічного розвитку регіонів України.

Цей виклик часу був подоланий завдяки розробці Національної методики розрахунку ІРЛР, яка була затверджена Спільною Постановою Колегії Держкомстату України та Президії НАН України в 2001 році (№182/76 від 05.04.2001 р. та 14.03.2001 р.) [22]. Національна методика передбачала визначення узагальнюючих індикаторів дев'яти основних аспектів регіонального людського розвитку (табл. 3):

Таблиця 3

Система показників оцінки Індексу регіонального людського розвитку з адміністративно-територіальному поділу України в 1999-2011 роках

№ з/п за наскрізною нумерацією	№ з/п в групах за аспектами	Показники за складовими частинами людського розвитку
1	2	3
	1.	**Демографічний розвиток регіонів України**
1.	1.1.	коефіцієнт смертності немовлят, ‰
2.	1.2.	коефіцієнт перинатальної смертності, ‰
3.	1.3.	середня очікувана тривалість життя населення при народженні (без диференціації за статтю), років
4.	1.4.	середня очікувана тривалість життя населення при досягненні 15 років (без диференціації за статтю), років
5.	1.5.	середня очікувана тривалість життя населення при досягненні 45 років (без диференціації за статтю), років
6.	1.6.	середня очікувана тривалість життя населення при досягненні 65 років (без диференціації за статтю), років
7.	1.7.	сальдо міграції, тис. осіб
8.	1.8.	коефіцієнт інтенсивності міграції, ‰
	2.	**Розвиток регіональних ринків праці регіонів України**
9.	2.1.	рівень економічної активності (міське населення), %
10.	2.2.	рівень безробіття за методологією Міжнародної організації праці (міське населення), %
11.	2.3.	рівень зайнятості (міське населення), %
12.	2.4.	середня тривалість пошуку роботи (міське населення), місяців
13.	2.5.	питома вага працюючих в умовах неповного робочого дня (тижня) у загальній чисельності зайнятих, %
14.	2.6.	питома вага працівників, які перебували в адміністративних відпустках, в загальній чисельності зайнятих, %
15.	2.7.	частка працюючих в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, в загальній чисельності зайнятих, %
16.	2.8.	співвідношення рівнів зареєстрованого безробіття та визначеного за методологією МОП, коефіцієнт
17.	2.9	плинність робочої сили, %
	3.	**Матеріальний добробут населення регіонів України**
18.	3.1.	середня заробітна плата, грн.
19.	3.2.	середня пенсія, грн.
20.	3.3.	середні сукупні витрати в розрахунку на умовно дорослого, грн.
21.	3.4.	співвідношення сукупних витрат та доходів, %
22.	3.5.	різниця між грошовими витратами та доходами, грн.
23.	3.6.	середній доход від особистого підсобного господарства, грн.
24.	3.7.	частка грошових доходів у сукупних, %
25.	3.8.	рівень бідності, %
26.	3.9.	глибина бідності, %
27.	3.10.	коефіцієнт Джині
28.	3.11.	купівельна спроможність середньодушового доходу, кількість мінімальних споживчих кошиків, які можна придбати на цю суму за регіональними цінами
29.	3.12.	забезпеченість приватними автомобілями, кількість автомобілів у розрахунку на 100 сімей

Продовження табл. 3

1	2	3
	4.	**Умови проживання населення регіонів України**
30.	4.1.	щільність населення, осіб на 1 км^2
31.	4.2.	рівень урбанізації, %
32.	4.3.	забезпеченість житлом, м^2
33.	4.4.	частка населення, що проживає у містах з чисельністю понад 100 тис., %
34.	4.5.	питома вага житла з водогоном у містах, %
35.	4.6.	питома вага житла з каналізацією у містах, %
36.	4.7.	питома вага житла з центральним опаленням у містах, %
37.	4.8.	питома вага житла з газом у містах, %
38.	4.9.	питома вага житла з водогоном у сільській місцевості, %
39.	4.10.	питома вага житла з каналізацією у сільській місцевості, %
40.	4.11.	питома вага житла з центральним опаленням у сільській місцевості, %
41.	4.12.	питома вага житла з газом у сільській місцевості, %
42.	4.13.	щільність автомобільних доріг
43.	4.14.	кількість місць у санаторіях, в розрахунку на 10 тис. осіб
44.	4.15.	кількість лікарняних ліжок, в розрахунку на 10 тис. осіб
45.	4.16.	планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів, кількість відвідувань на 10 тис. осіб
46.	4.17.	кількість телефонів, в розрахунку на 100 сімей
47.	4.18.	кількість таксофонів, в розрахунку на 10 тис. осіб (міські поселення)
48.	4.19.	кількість таксофонів, в розрахунку на 10 тис. осіб (сільська місцевість)
49.	4.20.	обсяг місцевого телемовлення, годин на добу
	5.	**Освіта населення регіонів України**
50.	5.1.	охоплення дітей дошкільними закладами, %
51.	5.2.	охоплення дітей початковою освітою, %
52.	5.3.	охоплення дітей та підлітків базовою середньою освітою, %
53.	5.4.	охоплення дітей та підлітків повною середньою освітою, %
54.	5.5.	чисельність студентів ВНЗів I-II рівня акредитації, на тис. осіб віком 15-23 роки
55.	5.6.	чисельність студентів ВНЗів III-IV рівня акредитації, на тис. осіб віком 17-23 роки
56.	5.7.	середня тривалість навчання, років
57.	5.8.	частка осіб із вищою освітою в населенні старше 25 років, %
	6.	**Стан та охорона здоров'я населення регіонів України**
58.	6.1.	рівень травматизму, пов'язаного з виробництвом (осіб на 1000 працюючих), %
59.	6.2.	середня тривалість перебування хворого у стаціонарі, днів
60.	6.3.	питома вага дітей до 2 років, охоплених щепленням проти дифтериту, %
61.	6.4.	питома вага дітей до 2 років, охоплених щепленням проти коклюшу, %
62.	6.5.	питома вага дітей до 2 років, охоплених щепленням проти поліомієліту, %
63.	6.6.	питома вага дітей до 2 років, охоплених щепленням проти кору, %
64.	6.7.	питома вага новонароджених, охоплених щепленням проти туберкульозу, %
65.	6.8.	індекс умовного здоров'я населення регіону
66.	6.9.	забезпеченість населення лікарями, чисельність лікарів усіх спеціальностей у розрахунку на 10 тис. осіб
67.	6.10	забезпеченість населення послугами швидкої медичної допомоги, кількість станцій швидкої медичної допомоги в розрахунку на 100 тис. осіб.
	7.	**Соціальне середовище регіонів України**
68.	7.1.	коефіцієнт злочинності
69.	7.2.	питома вага тяжких злочинів у загальній кількості, %
70.	7.3.	кількість померлих від навмисного самоушкодження, у розрахунку на 100 тис. населення
71.	7.4.	кількість хворих з вперше встановленим діагнозом активного туберкульозу, у розрахунку на 100 тис. населення
72.	7.5.	кількість хворих на розлади психіки та поведінки внаслідок уживання алкоголю (алкоголізм і алкогольні психози), що взяті на облік з метою лікування і реабілітації, у розрахунку на 100 тис. населення

Закінчення табл. 3

1	2	3
73.	7.6.	кількість хворих на розлади психіки та поведінки внаслідок уживання наркотичних та інших (крім алкоголю) психоактивних речовин (наркоманії і токсикоманії), що взяті на облік з метою лікування і реабілітації, у розрахунку на 100 тис. населення
74.	7.7.	питома вага безробітних у міській місцевості, які не мають роботи більше 1 року, %
75.	7.8.	співвідношення розлучень та шлюбів, разів
76.	7.9.	питома вага народжених поза шлюбом, %
77.	7.10.	кількість ДТП, у розрахунку на 100 км доріг
78.	7.11.	заборгованість по виплаті заробітної плати, грн. у розрахунку на 1 працівника
	8.	**Екологічна ситуація регіонів України**
79.	8.1.	кількість промислових токсичних відходів у сховищах, тонн в розрахунку на 1 км^2
80.	8.2.	викиди сірки, кг сірчаного ангідриду в розрахунку на 1 км^2
81.	8.3.	викиди азоту, кг окислів азоту в перерахунку на NO2 на 1 км^2
82.	8.4.	викиди шкідливих речовин від пересувних джерел забруднення, кг на 1 км^2
83.	8.5.	кількість важких металів у стічних водах, кг на 1 км^2
84.	8.6.	питома вага скинутої неочищеної води в загальному її обсязі, %
	9.	**Фінансування людського розвитку у регіонах України**
85.	9.1.	видатки місцевих бюджетів на освіту, грн. на 1 особу
86.	9.2.	видатки місцевих бюджетів на охорону здоров'я, грн. на 1 особу
87.	9.3.	видатки місцевих бюджетів на соціальний захист, грн. на 1 особу
88.	9.4.	трансферти Державного бюджету, грн. на 1 особу
89.	9.5.	питома вага видатків на освіту в сукупних соціальних видатках місцевого бюджету, %
90.	9.6.	питома вага видатків на охорону здоров'я в сукупних соціальних видатках місцевого бюджету, %
91.	9.7.	питома вага видатків на соціальний захист у сукупних соціальних видатках місцевого бюджету, %
92.	9.8.	співвідношення трансфертів Державного бюджету з соціальними витратами місцевих бюджетів

Складено за матеріалами [22, с. 9-19, 28,30].

1) демографічний розвиток (8 показників);

2) розвиток ринку праці (9 показників);

3) матеріальний добробут населення (12 показників);

4) умови проживання населення (20 показників);

5) рівень освіти населення (8 показників);

6) стан та охорона здоров'я (10 показників);

7) соціальне середовище (11 показників);

8) екологічна ситуація (8 показників);

9) фінансування людського розвитку (8 показників).

На субнаціональному (регіональному) рівні в Україні з 1999 року почали розраховувати ІРЛР за адміністративно-територіальним устроєм держави: по 24 адміністративним областям, АР Крим, м. Києву і м. Севастополю.

Методологія розрахунків ІРЛР також ґрунтувалась на мінімальному наборі показників, які відображали ключові можливості у забезпеченні всього процесу людського розвитку на даній території: прожити довге й здорове життя (вимір – довголіття); набути, розширювати й оновлювати знання (вимір освіченість); мати доступ до засобів існування, що забезпечують гідний рівень життя (вимір – матеріальний рівень життя).

Національна методика розрахунку ІРЛР забезпечила виконання методологічно коректних співставлень як за інтегральними значеннями ІРЛР, так і за кожним з дев'яти індексів окремих аспектів людського розвитку, індикаторами яких була відповідна система показників. При цьому комплексний підхід до характеристики регіональних особливостей людського розвитку забезпечувався побудовою інтегрального індексу людського розвитку за схемою, яка передбачала процес в три етапи відповідно до 3-х рівневої ієрархічної системи показників: вихідні, проміжні та узагальнюючі.

Розрахунки ІРЛР за цим алгоритмом дозволили побудувати єдину шкалу, на якій у ранговому порядку розміщуються всі регіони України. Конкретне значення інтегрального індексу (або індексів, що характеризують окремі аспекти людського розвитку) не мали економічної інтерпретації. Важливим стало

лише місце, яке належало кожному конкретному регіону на єдиній для всієї України шкалі.

Це стало найбільш важливим для формування державної регіональної політики та визначення пріоритетів соціально-економічного розвитку кожного регіону та держави в цілому.

Державна служба статистики України, починаючи з 1999 року стала видавати щорічний статистичний бюлетень «Регіональний людський розвиток» з розрахунками ІРЛР за всіма 9-ю аспектами людського розвитку в розрізі адміністративно-територіального устрою України.

За результатами рейтингової оцінки ІРЛР в 2011 році (яка в останнє мала місце за 9 основними аспектами регіонального людського розвитку) Державною службою статистики України було виділено 3 групи регіонів [23, с. 5]:

– **регіони-лідери**, які за результатами розрахунку Індексу людського розвитку посідали перших 5 місць;

– **регіони основної групи** (18 регіонів), які за результатами розрахунку Індексу людського розвитку займали з 6 по 23 місце;

– **регіони-аутсайдери**, які за інтегральними розрахунками займали 4 останніх місця – з 23 по 27.

Перше місце з великим відривом – за даними 1999-2011 років – упевнено займав м. Київ, якому належали перші позиції за інтегральними індексами демографічного розвитку, матеріального добробуту, умов проживання населення, рівня освіти та фінансування людського розвитку.

Наступне – друге місце – належало м. Севастополю (перше місце за розвитком ринку праці та охороною здоров'я, друга позиція – за демографічним розвитком, рівнем освіти та умовами проживання населення, високі місця за фінансуванням людського розвитку та матеріальним добробутом).

Третє місце посідала Харківська область: друга позиція у рейтингу за розвитком ринку праці, третя – за рівнем освіти; досить високі місця за рівнем матеріального добробуту, умовами проживання та охороною здоров'я. Але за абсолютними показниками індексу їх домінування було не таким виразним, як позиція м. Києва (0,674).

Полтавська область займала 4 місце за індексом фінансування людського розвитку та мала відносно великі значення за оцінкою інших блоків. Слід зазначити, що область практично не мала складових, які суттєво негативно впливали на її розвиток.

Київська область входила до п'ятірки лідерів за індексами демографічного розвитку, матеріального добробуту, умов проживання, освіти та фінансування людського розвитку. Негативними сторонами у загальному індексі регіону було соціальне середовище та розвиток ринку праці.

На протилежному фланзі рейтингової шкали розмістились Донецька (27 місце), Луганська (26 місце) та Житомирська (25 місце) області, які помітно відставали за Індексами людського розвитку від більшості регіонів України.

Слід також зазначити, що за ті останні роки спостережень значно погіршились позиції Вінницької (з 2005 року 21-26 місце) та Житомирської (25 місце у 2010 році – найнижча позиція за всі роки розрахунків) областей, які на єдиній шкалі інтегрального індексу регіонального людського розвитку в 2011 році не набагато випереджали аутсайдерів – Донецьку та Луганську області Українського Донбасу.

Незважаючи на досить високий рівень матеріального добробуту (2 місце серед усіх регіонів) та високі показники на ринку праці (5 місце), у 2011 році Донецька область продовжувала займати останнє місце в Україні у рейтингу за ІРЛР. Найбільш болючими для Донецької області залишалися проблеми поліпшення демографічної ситуації (26 і 23 місця), умов проживання населення (26 і 24 місця) та стан навколишнього природного середовища (27 місця) – табл. 4.

У 2010-2011 роках Луганська область входила до трійки аутсайдерів за аспектами демографічного розвитку (22 і 25 місця), умов проживання населення (24 і 26 місця), рівня освіти (26 і 25 місця). Незадовільними для області були індекси природного середовища (22 і 21 місця) та соціальної сфери (21 і 20 місця) – табл. 4.

Логічно стверджувати, що динаміка показників-дестимуляторів регіонального людського розвитку в Донецькій та Луганській областях

обумовлювало та формувала виникнення і розповсюдження основних видів девіантної поведінки індивідів і соціальних груп, у першу чергу, економічної злочинності, моніторинг якої здійснюють органи правоохоронної системи (Міністерство внутрішніх справ України, прокуратура, судові органи), а також алкоголізму і наркоманії, самогубств і проституції та інших деструктивних соціальних явищ.

Необхідно наголосити, що гострі проблеми соціально-економічного розвитку Донецької області визначались насамперед несприятливою екологічною ситуацією. Стан навколишнього середовища регіону став одним з головних чинників, який характеризував проблеми демографічного розвитку – низьку тривалість життя і високі показники смертності немовлят і перинатальної смертності.

В області мав місце високий рівень професійних захворювань шахтарів, металургів, працівників хімічної галузі. На незадовільну оцінку також впливав низький рівень умов проживання: висока щільність населення накладалась на низьку забезпеченість житлом і його комфортність, недостатність лікарняних ліжок і станцій швидкої допомоги.

У Луганській області ситуація також характеризувалась незадовільними показниками умов проживання населення – облаштованістю житла, щіль-

Таблиця 4

Індекси та рейтинги індексів аспектів людського розвитку в регіонах та Індекс регіонального людського розвитку у 1999-2011 рр. по Луганській і Донецькій областях Українського Донбасу

Регіони	Роки	Демографічний Розвиток		Розвиток ринку праці		Матеріальний добробут		Умови проживання населення		Рівень освіти		Стан та охорона здоров'я		Соціальне середовище		Екологічна ситуація		Фінансування людського розвитку		Індекс регіонального людського розвитку	
		індекс	Рейтинг	індекс	рейтинг	індекс	рейтинг	індекс	рейтинг	індекс	рейтинг	індекс	рейтинг	індекс	рейтинг	індекс	рейтинг	індекс	рейтинг	індекс	рейтинг
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
	ОБЛАСТІ СХІДНОЇ УКРАЇНИ																				
Луганська область	1999	0,303	23	0,463	25	0,354	23	0,233	23	0,251	27	0,626	15	0,418	27	0,826	23	0,353	21	0,422	27
	2000	0,156	26	0,413	24	0,413	22	0,231	23	0,286	27	0,643	14	0,426	27	0,807	24	0,331	14	0,412	27
	2001	0,177	25	0,383	25	0,430	14	0,247	21	0,263	27	0,645	15	0,392	27	0,820	22	0,367	12	0,413	27
	2002	0,123	27	0,415	24	0,525	6	0,239	23	0,227	27	0,402	26	0,392	27	0,805	23	0,403	9	0,390	27
	2003	0,163	27	0,472	17	0,514	6	0,223	22	0,261	27	0,513	20	0,395	27	0,812	23	0,398	13	0,414	26
	2004	0,121	27	0,466	22	0,569	3	0,231	22	0,234	27	0,576	17	0,382	27	0,690	24	0,340	24	0,400	27
	2005	0,160	25	0,530	24	0,508	4	0,240	21	0,229	27	0,615	5	0,461	23	0,640	23	0,353	16	0,412	26
	2006	0,142	26	0,533	18	0,534	5	0,227	24	0,216	27	0,609	21	0,492	20	0,671	21	0,297	24	0,412	26
	2007	0,139	26	0,551	16	0,541	4	0,222	24	0,235	27	0,637	18	0,486	20	0,616	21	0,380	16	0,420	25
	2008	0,163	25	0,517	20	0,526	6	0,216	23	0,238	27	0,658	15	0,442	21	0,615	23	0,455	19	0,421	26
	2009	0,148	24	0,668	18	0,527	6	0,217	24	0,280	26	0,640	16	0,416	25	0,651	22	0,398	20	0,433	26
	2010	0,202	22	0,620	16	0,464	8	0,210	24	0,313	26	0,633	8	0,426	21	0,624	22	0,398	18	0,428	25
	2011	0,22	25	0,615	17	0,533	6	0,194	26	0,306	25	0,593	7	0,447	20	0,628	21	0,411	18	0,434	26
Донецька область	1999	0,297	25	0,610	*8*	0,484	8	0,261	17	0,347	25	0,53)	23	0,566	14	0,465	26	0,453	7	0,440	26
	2000	0,176	25	0,655	4	0,519	6	0,249	21	0,401	25	0,548	25	0,541	18	0,511	26	0,504	5	0,450	26
	2001	0,131	27	0,558	9	0,517	4	0,264	18	0,374	25	0,546	25	0,462	25	0,497	26	0,516	5	0,425	26
	2002	0,135	26	0,566	7	0,560	2	0,255	20	0,280	26	0,525	18	0,481	21	0,543	26	0,496	5	0,421	26
	2003	0,177	25	0,605	8	0,585	2	0,249	20	0,268	26	0,374	26	0,496	20	0,532	26	0,486	6	0,413	27
	2004	0,128	26	0,589	10	0,665	2	0,237	21	0,268	26	0,506	23	0,500	17	0,474	26	0,436	7	0,418	26
	2005	0,192	23	0,670	3	0,500	5	0,238	22	0,272	26	0,490	20	0,488	18	0,337	26	0,451	6	0,397	27
	2006	0,217	23	0,659	4	0,545	4	0,238	22	0,285	26	0,556	23	0,489	21	0,274	27	0,349	15	0,397	27
	2007	0,160	25	0,656	5	0,574	3	0,227	22	0,319	21	0,579	21	0,483	21	0,143	27	0,437	7	0,392	27
	2008	0,183	24	0,618	9	0,580	2	0,213	25	0,317	21	0,574	24	0,460	20	0,213	27	0,507	11	0,401	27
	2009	0,090	26	0,686	15	0,540	4	0,208	26	0,372	17	0,550	24	0,470	20	0,345	27	0,463	12	0,408	27
	2010	0,134	26	0,723	5	0,558	2	0,206	26	0,394	18	0,464	24	0,468	19	0,269	27	0,445	14	0,401	27
	2011	0,238	23	0,673	10	0,583	3	0,202	24	0,432	12	0,535	12	0,484	18	0,275	27	0,451	15	0,426	27

Складено за матеріалами [23, с. 26-28].

ністю доріг і телефонізації. На низький рівень освіти впливав низький рівень охоплення дітей початковою і базовою середньою освітою. У регіоні спостерігалась незадовільна демографічна ситуація: негативний показник міграції і низька середня очікувана тривалість життя, високий рівень професійних захворювань і захворювань на туберкульоз.

Тобто, визначальними факторами показників-дестимуляторів регіонального людського розвитку в Донецькій і Луганській областях слід вважати стан навколишнього природного середовища, правоохоронної системи та системи охорони здоров'я, нерозвиненість регіональних ринків праці.

Саме ці фактори ґрунтувались на деструктивній культурі окремих верств місцевого населення і суперечили морально-етичним і духовно-гуманітарним нормам національної системи цінностей.

На наше переконання саме національна система цінностей України призвана була забезпечити збереження та розвиток різноманіття індивідуальних особливостей населення кожного регіону та його моральних засад: духовності і освіченості, історичної спадщини і територіальної цілісності, звичаїв і традицій, культури і світогляду, мирного менталітету та етнічних цінностей.

Саме тому, національна система цінностей у країні повинна бути спрямована на досягнення взаємообумовленого діалектично спорідненого та емерджентного розвитку регіонів держави як єдиного органічного цілого – «Наша країна – єдина родина!»

Слід наголосити про наявну відсутність прямої залежності рейтингу регіонів України за ІРЛР від його місця за аспектом "Фінансування людського розвитку". Так, Донецька область за цим аспектом протягом 1999-2010 років з 27-ми місць п'яте місце займала 3 рази, шосте місце – 2 рази, сьоме – 3 рази, а рейтинг області за ІРЛР залишався практично незмінним: 26-27 місце.

Львівська область навпаки, займаючи за аспектом фінансування людського розвитку практично останні місця у другій десятці регіонів, за ІРЛР у 1999-2010 роках займала п'яте місце – 2 рази, сьоме восьме і дев'яте місце – по 1 разу, десяте місце – 3 рази.

Економічна злочинність в регіонах України характеризувалась наявністю осередків їх виникнення та розповсюдження. За даними Міністерства внутрішніх справ України в 2010-2011 роках такими осередками логічно було вважати Луганську, Донецьку, Одеську та Дніпропетровську області.

Загалом, для територіальної диференціації економічної злочинності в розрізі регіонів України характерна ідентична тенденція, як і у випадку загальної злочинності: кількість злочинів у розрахунку на 10 тис. населення зростало в напрямку з Північного заходу на Південний схід. Причому більш високим рівнем економічної злочинності порівняно з сусідніми регіонами характеризувалися Львівська, Житомирська та Вінницька області (у 2011 році), Львівська, Одеська області, АР Крим (у 2012 році) [24].

У 2012 році рішенням Президії НАН України та колегії Державної служби статистики України №123 від 13 червня було затверджено нову Методику вимірювання регіонального людського розвитку в Україні [25, табл. 5].

Таблиця 5

Система показників оцінки Індексу регіонального людського розвитку в Україні з 2012 року*

№ з/п за наскрізною нумерацією	№ з/п в блоках за показниками	**Блоки та показники**	Характер впливу на людський розвиток	Стандартне значення	Вага
1	2	3	4	5	6
		1. Відтворення населення			
1	1.1	Сумарний коефіцієнт народжуваності	Стимулятор	2,1	0,1426
2	1.2	Дитяча смертність (смертність дітей у віці до 5 років), %	Дестимулятор	1,6	0,1956
3	1.3	Середня очікувана тривалість життя при народженні, років	Стимулятор	82,0	0,2834
4	1.4	Ймовірність чоловіків дожити від 20 до 65 років	Стимулятор	0,7500	0,2160
5	1.5	Ймовірність жінок дожити від 20 до 65 років	Стимулятор	0,9500	0,1624
		2. Соціальне становище			
6	2.1	Коефіцієнт злочинності (кількість зареєстрованих злочинів на 100 тис. населення)	Дестимулятор	400	0,2186
7	2.2	Кількість хворих із вперше встановленим діагнозом активного туберкульозу (на 100 тис. населення)	Дестимулятор	40,0	0,2210

Продовження табл. 5

1	2	3	4	5	6
8	2.3	Кількість хворих із вперше встановленим діагнозом алкоголізму і алкогольних психозів, розладу психіки та поведінки внаслідок вживання наркотиків та інших психоактивних речовин (на 100 тис. населення)	Дестимулятор	50,0	0,1778
9	2.4	Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (на 100 тис. дітей у віці 0-17 років)	Дестимулятор	400	0,1708
10	2.5	Коефіцієнт підліткової народжуваності (кількість дітей, народжених дівчатами у віці 15-17 років, на 10 тис. дівчат відповідного віку)	Дестимулятор	6,0	0,0728
11	2.6	Кількість померлих від навмисного самоушкодження (на 100 тис. населення)	Дестимулятор	7,0	0,1390
		3. Комфортне життя			
12	3.1	Забезпеченість житлом у міських поселеннях (загальна площа на 1 особу), кв. м	Стимулятор	25,0	0,2455
13	3.2	Питома вага квартир (одноквартирних будинків), обладнаних централізованою каналізацією та водовідведенням у сільській місцевості, %	Стимулятор	55,0	0,1804
14	3.3	Питома вага квартир (одноквартирних будинків), обладнаних централізованим газопостачанням або підлоговою електроплитою у сільській місцевості, %	Стимулятор	100,0	0,1534
15	3.4	Інтегральній показник стану навколишнього середовища	Стимулятор	1,000	0,2239
16	3.5	Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів (на 10 тис. населення)	Стимулятор	300,0	0,1176
17	3.6	Обсяг реалізованих населенню послуг (на 1 особу)	Стимулятор	3,0	0,0792
		4. Добробут			
18	4.1	Рівень бідності за відносним критерієм (питома вага населення, еквівалентні сукупні витрати якого не перевищують 75 % медіанного рівня), %	Дестимулятор	11,0	0,2842
19	4.2	Питома вага домогосподарств які робили заощадження, або купували нерухомість, %	Стимулятор	55,0	0,1298
20	4.3	Кількість мінімальних продуктових кошиків, які можна придбати за середньодушовий дохід	Стимулятор	3,75	0,2747
21	4.4	Валовий регіональний продукт (на 1 особу)	Стимулятор	2,00	0,1658
22	4.5	Питома вага домогосподарств, які мають всі товари тривалого користування базового набору (телевізор, холодильник, пральна машина), %	Стимулятор	100,0	0,1454
		5. Гідна праця			
23	5.1	Рівень зайнятості населення (частка зайнятих серед населення 18-65 років), %	Стимулятор	85,0	0,1596
24	5.2	Рівень безробіття (частка безробітних серед населення 18-65 років), **%**	Дестимулятор	4,0	0,1926
25	5.3	Частка працівників, які отримують зарплату менше 1,5 прожиткових мінімумів, %	Дестимулятор	15,0	0,2127

Закінчення табл. 5

1	2	3	4	5	6
26	5.4	Частка працівників, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, %	Дестимулятор	10,0	0,1489
27	5.5	Співвідношення середньої заробітної плати до мінімальної, одиниць	Стимулятор	4,0	0,1560
28	5.6	Рівень охоплення соціальним страхуванням (частка застрахованих осіб у зайнятому населенні), %	Стимулятор	90,0	0,1303
		6. Освіта			
29	6.1	Чистий показник охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 3-5 років, %	Стимулятор	99,9	0,1057
30	6.2	Охоплення загальною середньою освітою дітей шкільного віку (6-18 років), %	Стимулятор	99,9	0,2733
31	6.3	Частка осіб із освітою не нижче рівня «базова вища» серед населення 25 років і старше, %	Стимулятор	65,0	0,2094
32	6.4	Середня тривалість навчання осіб віком 25 років і старше, років	Стимулятор	15,0	0,2445
33	6.5	Середній бал за результатами зовнішнього незалежного оцінювання (по всіх предметах)	Стимулятор	180	0,1671

* Методика вимірювання регіонального людського розвитку / НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи; Мінекономрозвитку і торгівлі України; Державна служба статистики України. Київ, 2012.

Можливо це було здійснено для зміни поглядів світової спільноти на жалюгідний стан промислово-розвинутого Українського Донбасу в контексті людського розвитку або для його поглинання як потенційного конкурента за логістикою Міжнародного геополітичного бізнесу.

В усякому разі органи загальнонаціональної влади не прийняли жодного рішення щодо покращення рейтингової оцінки людського розвитку в Луганській і Донецькій областях.

До алгоритму розрахунку регіонального індексу людського розвитку було включено 33 показники, які були об'єднані у 6 блоків відповідно до основних аспектів людського розвитку (табл. 5):

1) відтворення населення (п'ять показників);
2) соціальне становище (шість показників);
3) комфортне життя (шість показників);
4) добробут (п'ять показників);
5) гідна праця (шість показників);
6) освіта (п'ять показників).

Вибір показників для нової Методики вимірювання регіонального людського розвитку було здійснено з використанням наступних 7 принципів [25, с. 16].

1. Придатність для щорічних розрахунків.
2. Забезпеченість наявною інформацією Державної служби статистики України.
3. Забезпечення надійності оцінок на регіональному рівні.
4. Відповідність специфіці проблем людського розвитку в Україні (диференціація окремих показників за віком, статтю та типом місцевості).
5. Однозначність трактування щодо впливу на людський розвиток.
6. Відсутність високої кореляції між окремими показниками.
7. Достатність статичної та динамічної варіації.

Згідно нової Методики виміру регіонального людського розвитку процедури розрахунків ІРЛР складаються з п'яти етапів [25, с. 21]:

1) нормування показників;
2) калібрація показників;
3) визначення ваг показників у блоках;
4) розрахунок індексу по кожному блоку показників;
5) розрахунок інтегрального індексу регіонального людського розвитку.

Нормування здійснюється за формулою (1) для показників-стимуляторів та за формулою (2) для показників-дестимуляторів:

$$z_{ijr} = \frac{x_{sjr}}{x_{st\,ij}}, \quad (2)$$

$$z_{ijr} = \frac{x_{st\,ij}}{x_{ijr}}, \quad (3)$$

де z_{ijr} – нормоване значення j–го показника у і–му блоці показників по r–му регіону;

x_{ijr} – фактичне значення j–го показника у і–му блоці показників по r–му регіону;

$x_{st\,ij}$ – стандартне значення j–го показника у і–му блоці показників;

і – номер блоку показників (і = 1, 2, …, 6);

j – номер показника у і–му блоці показників (j = 1, …, ik);

ik – кількість показників у і–му блоці показників;
r – регіон (r = 1, …, 25).

Згідно Методики, стандартні значення показників визначаються експертним шляхом з урахуванням таких чинників:

– розмах варіації та середнє значення показника по регіонах;

– тенденції зміни показника за 2004-2010 роки;

– необхідність зменшення впливу процедури стандартизації на подальші розрахунки в середині блоку.

Стандартне значення є постійним протягом дії цієї методики.

Експериментальні перерахунки регіонального людського розвитку за новою методикою були здійснені починаючи з 2004 року. За результатами рейтингової оцінки ІРЛР Державною службою статистики України в 2012 році за шістьма основними аспектами регіонального людського розвитку були отримані такі результати по Українському Донбасу у складі Луганської і Донецької областей (табл. 6).

Таблиця 6

Співставлення рейтингових оцінок ІРЛР Луганської і Донецької областей за Методиками виміру регіонального людського розвитку 2001 та 2012 років

Регіон	Роки	Ранг на єдиній для всієї України шкалі	
		Методика 2001 року	Методика 2012 року
Луганська область	2004	27	24
	2005	26	22
	2006	26	23
	2007	25	23
	2008	26	20
	2009	26	20
	2010	25	18
	2011	26	20
	2012	26	11
	2013	26	16
Донецька область	2004	26	11
	2005	27	14
	2006	27	12
	2007	27	13
	2008	27	16
	2009	27	19
	2010	27	21
	2011	27	18
	2012	27	12
	2013	27	20

Рівень та динаміка показників ІРЛР Луганської області за новою Методикою виміру регіонального людського розвитку не суттєво покращило її розташування на шкалі єдиній для всієї України у порівнянні з розташуванням Донецької області (табл. 7).

Відповідно до нової Методики виміру ІРЛР перше місце у продовж 2004-2008 років займала Закарпатська область, яка посідала перші позиції за інтегральним індексом комфортного проживання, до складу якого входив Інтегральний показник стану навколишнього середовища.

Доцільно відмітити, що господарська діяльність Закарпатській області здійснювалась в умовах положень Вільної економічної зони (див. табл. 1).

У 2010-2015 роках перше місце в рейтинговій оцінці ІРЛР адміністративних областей України займала Харківська область, а друге – Чернівецька. Найбільш стабільною виглядали Львівська область, яка з року в рік чередувала третє та четверте місце, Київська – 7 місце та Полтавська – 9 місце (див. табл. 1).

Натомість зменшення переліку аспектів регіонального людського розвитку, які вимірювались у попередній Методиці для аналізу і прогнозування з дев'яти до шести, а переліку показників з 92 до 33 не тільки знизили, на наше переконання, об'єктивність його вимірювання, та ще й зменшили рівень державного контролю та регулювання насамперед екологічної ситуації в Українському Донбасі.

Саме екологічний стан навколишнього природнього середовища Українського Донбасу продовжував бути джерелом професійних та соціальних хвороб населення в Луганській і Донецькій областях.

Механізм штрафів за забруднення землі, води і повітря практично не діяв в повному обсязі, а перехід до комплексного природокористування здійснювався надто повільно.

Незважаючи на зменшення кількості і робочого часу діяльності підприємств вугільної, металургійної та хімічної промисловості в умовах переважання процесів сільгоспєвроінтеграції та зменшення традиційних зв'язків їх кооперації, шкідливі викиди в навколишнє природнє середовище продовжують мати місце поза визначених екологічних норм і нормативів. Зміна методів вимірювання регіонального людського розвитку, на наш погляд, не повинна

Таблиця 7

Динаміка складових Індексу регіонального людського розвитку Українського Донбасу у 2004-2013 рр.*

Роки	Блок 1 «Відтворення населення»		Блок 2 «Соціальне середовище»		Блок 3 «Комфортне життя»		Блок 4 «Добробут»		Блок 5 «Гідна праця»		Блок 6 «Освіта»		ІРЛР	
	Стандартизовані калібровані значення	Ранг	Стандартизовані калібровані значення	Ранг	Стандартизовані калібровані значення	Ранг	Стандартизовані калібровані значення	Ранг	Стандартизовані калібровані значення	Ранг	Стандартизовані калібровані значення	Ранг	Сума	Ранг
Луганська область														
2004 р.	0,5768	23	0,3055	24	0,4940	20	0,4417	12	0,5824	12	0,7705	9	3,1709	24
2005 р.	0,5626	23	0,3625	23	0,4977	18	0,5189	9	0,6045	12	0,7894	9	3,3356	22
2006 р.	0,5725	25	0,3361	25	0,5107	15	0,4806	15	0,6183	12	0,7982	6	3,3164	23
2007 р.	0,5777	24	0,3274	24	0,5082	18	0,4998	16	0,6439	11	0,7771	14	3,3342	23
2008 р.	0,5855	24	0,3238	25	0,5230	18	0,6170	9	0,6383	12	0,8004	8	3,4880	20
2009 р.	0,6201	24	0,3230	25	0,5209	18	0,6032	9	0,5887	10	0,7976	13	3,4536	20
2010 р.	0,6394	24	0,3425	24	0,5244	18	0,6392	6	0,5778	10	0,8112	9	3,5344	18
2011 р.	0,6490	23	0,3569	23	0,5276	18	0,5903	9	0,6036	8	0,8408	2	3,5682	20
2012 р.	0,6616	21	0,3681	21	0,5669	18	0,7387	4	0,5971	9	0,8341	7	3,7665	11
2013 р.	0,6700	20	0,3520	23	0,5496	18	0,7056	4	0,5973	9	0,8301	11	3,7046	16
Донецька область														
2004 р.	0,5573	25	0,3324	21	0,4405	24	0,6210	1	0,6744	2	0,8118	1	3,4375	11
2005 р.	0,5606	24	0,3661	22	0,4520	23	0,6061	2	0,6978	2	0,8330	1	3,5157	14
2006 р.	0,5787	23	0,3612	22	0,4695	23	0,5917	4	0,7156	2	0,8383	1	3,5550	12
2007 р.	0,5640	25	0,3509	20	0,4576	24	0,6182	4	0,7483	1	0,8551	1	3,5940	13
2008 р.	0,5812	25	0,3512	21	0,4654	23	0,6279	8	0,7067	5	0,8678	1	3,6001	16
2009 р.	0,6029	25	0,3576	20	0,4597	25	0,6130	8	0,6204	8	0,8333	1	3,4870	19
2010 р.	0,6096	25	0,3772	20	0,4398	25	0,6602	4	0,6036	3	0,8342	2	3,5247	21
2011 р.	0,6228	24	0,3938	17	0,4495	25	0,6426	5	0,6335	3	0,8337	6	3,5759	18
2012 р.	0,6213	25	0,4090	16	0,4851	25	0,7306	5	0,6257	3	0,8826	1	3,7543	12
2013 р.	0,6253	25	0,4065	18	0,4633	25	0,6688	9	0,6225	4	0,8559	1	3,6422	20

*Складено за матеріалами [26, с. 40-48, 55].

була дезорієнтувати та зменшувати роль державного втручання органів загальнонаціональної влади в контроль та упорядкування екологічної ситуації в Українському Донбасі.

Згідно розрахунків Державної служби статистики України за новою Методикою вимірювання ІРЛР на останні місця єдиної для всієї України шкали замість Луганської і Донецької областей перемістились Житомирська область (найгірші показники добробуту, освіти, ринку праці та відтворення населення), Кіровоградська область (низькі показники відтворення населення та соціального середовища) та Херсонська область (низькі показники соціального середовища, добробуту та відтворення населення) [23, с. 7].

Доречно відмітити, що якщо у попередній Методиці вимірювання ІРЛР екологічна ситуація регіонів України оцінювалась з використанням шести показників (див. табл. 1), то при підготовці впровадження нової Методики виміру ІРЛР одночасно була розроблена фахівцями Інституту природокористування і сталого розвитку НАН України окрема Методика розрахунку Інтегрального показника стану навколишнього природнього середовища при розрахунках якого використовуються вже 29 показників [25, с. 25].

Метою розрахунку інтегрального показника стану навколишнього середовища ($I_{інт}$) стало визначення середньо-геометричного показників: земельних, водних ресурсів та атмосферного повітря [25, с. 22]:

$$I_{інт} = \sqrt[3]{I_{зр} * I_{вр} * I_{атм}}, \qquad (3)$$

де $I_{зр}$ – зведений індекс екологічного стану земельних ресурсів (розраховується з використанням чотирнадцяти показників);

$I_{вр}$ – зведений індекс екологічного стану водних ресурсів (розраховується з використанням одинадцяти показників);

$I_{атм}$ – зведений індекс екологічного стану атмосферного повітря (розраховується з використанням чотирьох показників).

Згідно Методики Інтегральний показник є абсолютним і визначається об'єктивними результатами моніторингу стану довкілля в певному регіоні України та не залежить від його місця відносно інших регіонів. Інформаційною базою розрахунку є щорічна державна статистична звітність.

Інтегральний показник коливається в діапазоні від 0 до 1: вище значення свідчить про більш сприятливий екологічний стан. При цьому використовується така шкала оцінки стану навколишнього природного середовища залежно від значення інтегрального показника (табл. 8).

Інтегральний показник стану навколишнього середовища відносно до показника – стимулятора людського розвитку, стандартне значення якого дорівнює 1000 з вагою 0,2239. При цьому стан середовища вважається сприятливим за характером впливу на людський розвиток.

Таблиця 8

Ознаки стану навколишнього середовища

Значення інтегрального показника	Стан середовища
0,000 – 0,200	Кризовий
0,201 – 0,400	Критичний
0,401 – 0,600	Напружений
0,601 – 0,800	Задовільний
0,801 – 1,000	Сприятливий

Згідно Методики, стандартні значення показників визначаються експертним шляхом з урахуванням таких чинників: розмах варіації та середнє значення показника по регіонах, тенденції зміни показника за 2004-2010 роки, необхідність зменшення впливу процедури стандартизації на подальші розрахунки в середині блоку. Стандартне значення є постійним протягом усіх років дії Методики.

Необхідність переходу до нової Методики оцінки ІРЛР обґрунтовувалась в основному завданнями усунення недоліків національної системи статистики та потребами здійснення додаткових опитувань.

Але в умовах переходу в Україні до Концепції сталого збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів має місце наявна потреба досягнення гармонізації його екологічного, соціального та економічного аспектів.

При цьому, на перше місце виходе екологічна складова, дотримання норми якої повинно не тільки сприяти здоровому дітонародженню і зменшення смертності немовлят, матерів та дорослих, а й ліквідації шкідливих викидів в атмосферу, воду і землю.

Переходу на комплексне природокористування (без відходів) буде сприяти впровадження соціо-еколого-економічного розвитку території нашої держави, складові індикатори та інтегровані показники якого розроблені фахівцями Інституту економіки промисловості НАН України [27].

Висновки і рекомендації. Соціологічна енциклопедія визначає мораль як форму суспільної свідомості, сукупність принципів, правил і норм, якими керуються люди у своїй поведінці. Ці норми є виявленням ставлення людей як один до одного, так і до різних форм людських спільнот: до сім'ї, трудового колективу, класу, нації, суспільства загалом [1, с. 242].

Специфічною складовою моралі є усталені в суспільстві уявлення про добро й зло, про обов'язок, справедливість і честь, які втілюються в суспільних нормах, традиціях та звичаях. Стійкі норми моральної поведінки, які переходять від покоління до покоління, формують моральну традицію [1, с. 243].

В сучасних умовах поглиблення органами загальнонаціональної влади лібералізації ринкової економіки України виникла потреба усвідомлення та укріплення власної національної ідеї українців як громадян нашої держави – бути хазяїном на рідній землі. Наявним стало уточнення, збереження та роз-

виток системи національних цінностей, яка призвана забезпечити різноманіття індивідуальних особливостей населення кожного регіону держави: духовності й освіченості, звичаїв і традицій, культури й світогляду, мирного менталітету й територіальної єдності, історичної спадщини та етнічних цінностей.

Наявність стійких моральних традицій взаємодії центру і територій призвано сприяти виникненню взаємообумовленого емерджентного розвитку всіх регіонів держави як єдиного органічного й динамічного цілого.

Розвиток державності в Україні повинен відповідати сучасним уявленням про напрями розвитку людства, що були визначені ще в девізі ЕКСПО-2005: «Мудрість природи», який розкривають три органічні складові – «Матриця природи», «Мистецтво життя», «Розвиток екоспільнот».

«Матриця природи» – це розуміння механізмів природи як складного взаємовідношення між життям, інформацією та всесвітом.

«Мистецтво життя» – це розуміння механізмів природи, яке знайдено в світових культурах, мистецтві, соціальних нормах і технологічній етиці у минулому й сьогоденні, що відкриває можливості для майбутнього.

«Розвиток екоспільнот» – це створення нового способу життя, в якому суспільство й Уряд планують й розвивають національне виробництво, споживання, розвиток й охорону природи для підтримки саме такого способу життя, яке забезпечує гармонію людини з природою.

Конституція України визначає нашу країну суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою (ст. 1). Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3).

Українськими вченими доведено, що цільовими показниками соціально-економічного розвитку регіонів, як і національного господарства в цілому, є показники рівня, стандарту і якості життя населення. Саме вони з найбільшою змістовною адекватністю відображають соціальну спрямованість всіх змін що проводяться в регіонах.

Рівень життя – це комплексний показник, що характеризує досягнуте задоволення матеріальних і духовних потреб людини і суспільства в цілому, відображаючи в кінцевому результаті добробут населення. При чому структура матеріальних і духовних потреб людини адекватна структурі людської діяльності початковим моментом і метою якої є їх задоволення.

Стандарт життя – це соціально прийнятий норматив рівня життя. У ряді держав існують офіційні певні стандарти життя і, крім того, кожна соціальна група і спільність та навіть кожна людина має свій власний суб'єктивний стандарт. Стандарт життя також змінюється із часом, але ця зміна відбувається дискретно у міру якісної зміни соціально-економічної системи.

Якість життя – це співвідношення рівня життя та прийнятого стандарту. Цей критерій показує ступень задоволення потреб, а оскільки потреби виникають тільки за наявності потенційних можливостей (не можна бажати того, чого не знаєш), то якість життя фактично відображає рівновагу соціально-економічної системи і характеризує рівень соціальної напруги.

В ідеальному варіанті бюджетного механізму збалансованого управління сталим розвитком держави на основі національної системи цінностей управління соціально-економічним (в т.ч. людським) розвитком регіонів повинне здійснюватись на основі цільової функції, яка є індикатором якості життя.

Тобто, реально досяжна на певному тимчасовому інтервалі зміна значень показників якості життя, виходячи з соціально-економічного стану регіону та держави в цілому, їх позицій в зовнішньому середовищі і прийнятій стратегії розвитку в умовах глобалізації.

В 2005-2006 роках Урядом України було прийнято рішення щодо локалізації Цілей Розвитку Тисячоліття (ЦРТ) на період до 2015 року в якості пілотних проектів для Українського Донбасу у складі Луганської і Донецької областей, а також для Львівської області.

Пілотні проекти були призвані адаптувати 15 завдань і 33 стратегічних індикатора 7 національних цілей ЦРТ: 1) Подолання бідності (3 завдання та 5 індикаторів); 2) Забезпечення якісної освіти впродовж життя (2 завдання та 6 індикаторів); 3) Забезпечення гендерної рівності (2 завдання та 4 індикатора); 4) Зменшення дитячої смертності (1 завдання та 2 індикатора); 5) Поліпшення здоров'я матерів (1 завдання та 2 індикатора); 6) Обмеження поширення ВІЛ-інфекції/СНІДУ та туберкульозу і започаткування тенденцій до скорочення їх масштабів (2 завдання та 6 індикаторів); 7) Сталий розвиток довкілля (4 завдання та 8 індикаторів).

Досягнення ЦРТ до 2015 року як за пілотними проектами, так і по Україні в цілому було визнано за найважливіше для консолідації зусиль трьох складових суспільства: влади, бізнесу та громадськості. Але цього не відбулося.

Слід також підкреслити, що невипадковим було визначення на першому місті серед 7 національних ЦРТ цілі «Подолання бідності». Якби органи загальнонаціональної і регіональної влади на засадах соціально адекватного менеджменту забезпечили її поетапне досягнення з 2003 року, то припускаємо, що ніякого сепаратистського заколоту у 2014 році в Українському Донбасі не відбулося.

Академік-секретар Відділення економіки НАН України Елла Марленівна Лібанова вже при прийнятті Україною 17 Цілей Сталого Розвитку на період до 2030 року наголошувала наступне: «Бідність ви-

значається як неможливість через брак коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу. До бідних верств суспільства належать ті, хто не з власної волі позбавлені необхідного: нормального житла, їжі, одягу, можливості здобувати освіту та лікуватися. Крім того, бідність – це ще страх перед майбутнім, обумовлений непевністю людини у своїх можливостях. Подолання бідності є ключовим завданням суспільного розвитку» [21, с. 12].

І знову серед вже 17 національних ЦСР, як і серед 7 національних ЦРТ на першому місті в Україні визначена ціль «Подолання бідності» (3 завдання і 5 індикаторів). Тобто ситуація в Україні вимагає збереження цільової орієнтації людського розвитку при переході від реалізації ЦРТ на період до 2015 року до досягнення ЦСР на період до 2030 року.

Саме завдячуючи реалізації пілотного проекту «Львівщина-ЦРТ», в уточненій у 2014-2015 роках Регіональній стратегії розвитку області на період 2020 року та у Плані заходів з її реалізації на 2016-2018 роки з'явилась Програма 2 «Якість життя», яка включала 18 стратегічних індикаторів стійкого людського розвитку. Крім того, на виконання Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8 вересня 2005 року (набрав чинності з 1 січня 2006 року) Львівська ОДА і Облрада уклали Угоду з Кабінетом міністрів України щодо виконання Плану заходів відповідно до державних пріоритетів розвитку області.

Чернівецька ОДА та Облрада, адаптувавши 7 національних ЦРТ у 2009-2010 роках до рівня області, забезпечили стабільність 2-го місця в рейтинговій оцінці ІРЛР за Методикою 2012 року адміністративних областей України у 2010-2011, 2013-2016 роках та 1-ше місце у 2009 та у 2017 роках.

Нажаль, в Українському Донбасі такого не відбулося. Завдання пілотних проектів «Луганщина-ЦРТ» та «Донеччина-ЦРТ» не були передбачені ні в Програмах і Бюджетах соціально-економічного розвитку Луганської й Донецької областей, ні в загальнонаціональному плані та державному бюджеті на 2006-2010 роки.

Державною службою статистики України у 2010-2011 роках за результатами рейтингової оцінки за статистичними даними з 1999 року 9-ти складових ІРЛР за 27 адміністративно-територіальними утвореннями України (24 області, АР Крим, м. Севастополь та м. Київ) Луганська та Донецька області були визнані регіонами-аутсайдерами на протязі усіх 13 років спостережень.

Визначальні фактори показників-дестимуляторів регіонального людського розвитку в Донецькій і Луганській областях у 1999-2011 роках ґрунтувались, як правило, на деструктивній культурі окремих верств місцевого населення і суперечили морально-етичним і гуманітарним нормам національної системи цінностей, становлення якої відбувалось стихійно за усі роки незалежності нашої держави.

Необхідно об'єктивно і чесно констатувати, що серед першочергових актуалітетів політики людського розвитку заради порятунку нації в умовах її депопуляції якраз і посідають екологічні проблеми Українського Донбасу [31].

Керівниками Урядів віддавалась перевага зарубіжним консультантам і експертам щодо цілеспрямованого поглиблення лібералізації ринкової економіки, а не впровадженню рекомендацій вітчизняних вчених-економістів на підвищення ефективності державного регулювання соціально-економічного розвитку Українського Донбасу з використанням Концепції людського розвитку, Цілей Розвитку Тисячоліття на період до 2015 року та Цілей Сталого Розвитку на період до 2030 року.

У 2011-2012 роках вітчизняною економічною наукою були обґрунтовані рекомендації щодо використання рейтингових оцінок складових та інтегрального значення ІРЛР як критерію ефективності державної регіональної політики для визначення пріоритетів розвитку регіонів на базі впровадження бюджетного федералізму в Україні як унітарній державі.

Бюджетний федералізм ґрунтується на складових «Матриці природи» і передбачає досягнення структурної гармонії субнаціональних (регіональних) і загальнонаціональних (суспільних) відтворювальних процесів в соціально-економічному розвитку регіонів і держави.

В 2019 році напередодні чергових виборів Президента України один з претендентів на цей пост **народний депутат України Юлія Володимирівна Тимошенко, лідер фракції «Батьківщина» в Верховній Раді України разом з соратниками наголосила, що національна ідея, яка вважається своєчасною для української нації – це створення таких порядків та правил спільного життя, щоб кожен зміг, не порушуючи законів всесвіту, повністю та безперешкодно реалізувати свій потенціал у гармонії з Творцем і Природою, Людством і Суспільством. Українському народу випала планетарна місія це зробити для себе, для світу та відкрити шлях для інших** [28].

За задумом Творця з благословення старців в чотирьох сторонах України споруджені поклоні християнські хрести, які утворили на карті України правильний православний хрест на центральну частину території нашої держави: у Чорнобилі (вершина хреста), у Старому Почаєві Тернопільської області (права сторона хреста, храм Іова Почаївського), у Спасовому Скиті біля Харкова (ліва сторона хреста, храм Хреста Спасителя Преславного Преображення і часовня Нерукотворного Спаса), в Кулевчі Одеської області (підніжжя загального хреста).

Православний хрест на теренах України начебто фізично визначає морально-енергетичний

каркас для донорського поширення християнських цінностей людяності і гармонії православного обряду на всю територію нашої держави для покаяння між українцями за загибель Небесної сотні та правоохоронців, між українцями та росіянами за громадсько-збройний конфлікт на Донбасі, для спільного відновлення його матеріальної бази, гуманітарних та соціально-економічних наслідків, а також для духовного спілкування з Творцем і Природою, Людством і Суспільством.

Покаяння має бути не тільки молитовним, а й самостійним залишенням чиновництвом керівник посад в усіх гілках загальнонаціональної і регіональної влади та шляхом складання повноважень народними депутатами за конституційні зрушення у соціально-побутовій сфері з негативними наслідками для народу.

Досягти гармонії з Творцем і Природою, Людством і Суспільством український народ спроможний шляхом цілеспрямованого впровадження ідей бюджетного федералізму в унітарній державі, використовуючи гармонійні пропорції «Золотого перетину» у фіскально-бюджетних та фінансових взаємовідносинах центру і регіонів.

Відношення більшої частини коштів Зведеного бюджету України на соціально-економічний розвиток до його меншої частини повинен дорівнювати відношенню загального обсягу коштів Зведеного бюджету України на соціально-економічний розвиток до його більшої частини і складати 1,618 (62% / 38% – гармонійна пропорція «Золотого перетину»).

Числове значення 1,618 – це число Творця, згідно якого вочевидь визначені православні хрести на теренах України та структура ДНК генетичного коду українців. Це число Краси, яка править в Природі, Людстві та Суспільстві.

Якщо пропорції між державним і місцевими бюджетами Луганської та Донецької областей будуть побудовані за пропорціями «Золотого перетину», то буде досягнута структурна гармонія фінансово-бюджетної системи нашої держави, тому що вони, як й складові ДНК, генетично об'єднані у єдине ціле – Зведений бюджет України.

Не тільки адміністративним областям Українського Донбасу, а й усім областям України слід встановити фінансову автономію в межах місцевих бюджетів, які знаходяться в гармонійних пропорціях «Золотого перетину» з державним бюджетом. Це божественна основа територіальної єдності України.

Першим етапом впровадження бюджетного федералізму може стати визначення співвідношення коштів державного і місцевого бюджетів на розвиток людського капіталу в регіонах, а на наступному етапі – співвідношення коштів на соціально-економічний розвиток регіонів та держави в цілому.

Тобто якщо для кожної адміністративної області України 62% коштів на розвиток людського капіталу передбачити з державного бюджету, а 38% – з місцевого бюджету, то таким чином буде визначена нижня межа бюджетного централізму.

Напроти, якщо 62% коштів на розвиток людського капіталу передбачити з місцевого бюджету, а 38% – з державного бюджету, то таким чином буде визначена верхня межа бюджетного федералізму.

Застосування розглянутої логічної схеми реформування бюджетного унітаризму доцільно розпочати з визначення обсягів бюджетних коштів для простого відтворення наявного людського капіталу кожного регіону, які повинні складати не менше 38% з місцевого бюджету. Розширене відтворення людського капіталу території необхідно передбачати шляхом збільшення обсягів коштів місцевих бюджетів на розвиток людського капіталу до 62%.

При формуванні Національної та Регіональних програм людського розвитку граничні пропорції «Золотого перетину» утворюють межі бюджетного централізму й бюджетного федералізму в Україні як в унітарній державі: 62% –38% = 24% коштів зведеного бюджету держави, які можуть бути використані для фінансування завдань і заходів Програм людського розвитку на загальнонаціональному й регіональному рівнях. Спільні межі бюджетного централізму й бюджетного федералізму утворюють зону вибору узгоджених рішень при соціальному діалозі органів загальнонаціональної і регіональної влади.

Межі бюджетного федералізму та бюджетного централізму для кожної адміністративної області будуть визначатись, виходячи з їх числового значення ІРЛР, його співвідношення з числовими значеннями ІРЛР областей, які входять у відповідний Край (пропонується 8 Країв з 24 областей) або в систему 10 територіальних природно-господарських округів при формуванні нової регіональної карти нашої держави згідно вимог ЄС, а також з числовим середнім значенням ІРЛР по Україні в цілому [29-30]. Мінімальні масштаби фінансової автономії областей в межах бюджетного федералізму будуть визначати фінансову автономію Регіональних програм людського розвитку та Планів заходів з їх реалізації.

Таким чином, масштаби фінансової автономізації Програм людського розвитку обумовлюються повноваженнями (правами і відповідальністю), з одного боку, центральних органів законодавчої і виконавчої влади щодо організації та управління соціально-економічним розвитком держави в цілому та кожного регіону окремо. З іншого боку, – повноваженнями обласних державних адміністрацій та обласних рад у впровадженні державної соціально-економічної політики щодо досягнення єдиних для країни стандартів життя на відповідних територіях шляхом розробки власних Регіональних стратегій розвитку та Планів заходів з їх реалізації.

Якщо співвідношення коштів з державного та місцевих бюджетів на розвиток людського капіталу буде встановлене згідно пропорцій «Золотого пере-

тину», то буде досягнута структурна гармонія фінансової системи держави, яка, з одного боку, забезпечить узгодженість соціально-економічних інтересів органів загальнонаціональної і регіональної влади, а, з іншого боку, стане Генератором покращення рівня і якості життя українського народу в унітарній державі, виконуючи тим самим його планетарну місію.

Тобто має місце наявність формування передумов встановлення гармонійних пропорцій «Золотого перетину» в реальну практику формування співвідношень місцевих бюджетів регіонів з державним бюджетом.

Соціально адекватний менеджмент регіонального людського розвитку, заснований на парадигмі «Людяності та гармонії», буде діяти реально, а не тільки в намірах при приборканні чергових викликів приватного і суспільного життя українців як громадян нашої незалежної держави України.

Література

1. **Соціологічна** енциклопедія / укладач В.Г. Городяненко. Київ: Академвидав, 2008. 456 с. (Серія «Енциклопедія ерудита»). 2. **Столяров В.Ф., Шинкарюк О.В.** Провідні складові механізму державного управління «життям по-новому» (в умовах децентралізації влади). *Вісник економічної науки України.* 2014. № 2 (26). С. 131-140. 3. **Столяров В.Ф., Шинкарюк О.В.** Науково-освітянську забезпечення механізму державного управління «життям по-новому» (в умовах децентралізації влади). *Вісник економічної науки України.* 2014. № 3 (27). С. 113-126. 4. **Локалізація** цілей розвитку тисячоліття у Чернівецькій області. Аналітична доповідь. Чернівці, 2012. URL: http://www.undp.org. ua/files/ua_66898Localizing_MDGs_Chernivtsy_ukr.pdf.
5. **Шинкарюк О.В.** Становлення та розвиток інформаційно-методичного забезпечення моніторингу регіонального людського розвитку (в контексті реалізації національних завдань ЦРТ). *Моделювання та інформатизація соціально-економічного розвитку України* / голов. ред. Л.Б. Шостак. Київ, 2016. №1. С. 40-59. 6. **Регіональний** людський розвиток. Статистичний бюлетень. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 73 с. 7. **Науково**-практичний коментар до Бюджетного Кодексу України / кол. авторів.; за заг. ред. Ф.О. Ярошенко; наук. ред. В.Ф. Столярова. − 2-е вид., доп. та перероб. – Київ: Державна навчально–наукова установа «Академія фінансового управління», Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі, 2011. 560 с. 8. **Столяров В.Ф.** Интенсификация и система управления промышленным производством (организационно-экономический аспект) / НИЭИ Госплана Украины; отв. ред. В.А Поповкин. Киев: Наукова думка, 1988. 263 с. 9. **Про затвердження** Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 року № 385. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF/.
10. **Про затвердження** плану заходів на 2013-2016 роки щодо реалізації Стратегії реформування системи надання соціальних послуг: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 березня 2013 року № 208-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208-2013-%D1%80. 11. **Деякі** питання реалізації у 2015-2017 роках Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 жовтня 2015 року № 821. URL: https: // zakon.rada.gov.ua/laws/show/821-2015-%D0%BF.
12. **Деякі** питання удосконалення системи моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 року № 1029. URL: https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/1029-2017-%D0%BF.
13. **Корнійчук О.О., Столяров В.Ф., Шинкарюк О.В.** Формування механізму державного регулювання стійкого людського розвитку Хмельницької області (від ідеї до експерименту: Ч. 1 – стан і проблеми державного регулювання). *Економіка та держава*. 2017. № 3 (березень). С. 4-15. 14. **Корнійчук О.О., Столяров В.Ф., Шинкарюк О.В.** Формування механізму державного регулювання стійкого людського розвитку Хмельницької області (від ідеї до експерименту: Ч. 2 – перспективи державного регулювання по-новому). *Економіка та держава*. 2017. № 4 (квітень). С. 4-15. 15. **Про затвердження** Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня2006 року № 1001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-%D0%BF. 16. **Про затвердження** Порядку розроблення, проведення моніторингу та оцінки реалізації регіональних стратегій розвитку: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 року № 1186. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1186-2011-%D0%BF. 17. **Про затвердження** Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2015 року № 932. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2015-% D 0%BF. 18. **Про затвердження** середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 квітня 2017 року № 275-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/275-2017-%D1%80. 19. **Про Стратегію** сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL: https://zakon5. rada.gov.ua/laws/show/5/2015. 20. **Мирна** стратегія Тарути. План «Три основи» щодо досягнення миру та відновлення територіальної цінності України. 2019. С. 4. 21. **Цілі** Сталого Розвитку: Україна. Національна доповідь 2017 / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2017. 176 с. 22. **Методика** вимірювання людського розвитку регіонів України. Додаток до Постанови «Про методологічні засади вимірювання людського розвитку для регіонів України» Колегії Держкомстату України №182/76 від 05.04.2001 р. та Президії НАН України 14.03.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v_182202-01. 23. **Регіональний** людський розвиток. Статистичний бюлетень. Київ: Державна служба статистики України, 2012. 73 с. 24. **Зыбарева О.В., Шинкарюк О.В.** Тенденции экономической преступности в регионах Украины как формы проявления девиантной социализации. *Вопросы современной экономики*. Выпуск №3. Москва: Издательский дом «Научное обозрение»,

2013. URL: http://economic-journal.net/2013/10/056/. 25. **Методика** вимірювання регіонального людського розвитку: Рішення Президії НАН України та колегії Державної служби статистики України від 13.06.2012 № 123-м. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/ publicat/ kat_u/2018/zb/09/zb_rlr2017_pdf.pdf. 26. **Регіональний** людський розвиток. Статистичний бюлетень. Київ: Державна служба статистики України, 2015. 51 с. 27. **Модернізація** економіки Донецької області: стратегічні сценарії реалізації з позиції сталого розвитку до 2020 року: наук. доп. / Ю.М. Харазішвілі, В.І. Ляшенко, Л.Л. Шамілева, Ю.І. Жихарева; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2016. 116 с. 28. **Новий** курс України. Програма дій кандидата в Президенти Юлії Тимошенко. 2019. С. 3. 29. **Актуалітети** політики розвитку / Т.Т. Ковальчук, В.К. Черняк, В.Я. Шевчук. Київ: Знання, 2009. 326 с. 30. **Микитенко В.В., Микитенко Д.О.** Формування територіальних природногосподарських округів та переформатування соціально-економічного простору України. *Економічний вісник Донбасу.* 2018. № 1 (51). С. 31-39. 31. **Розвиток** заради порятунку / В.Я. Шевчук, В.К. Черняк, Т.Т. Ковальчук, М.П. Педан, О.І. Панков та ін. Київ: Геопринт, 2016. 227 с.

References

1. Sotsiolohichna entsyklopediia [Sociological Encyclopedia]. (2008). (Compiled by V.G. Gorodyanenko). Kyiv,Akademvydav [in Ukrainian].

2. Stoliarov V.F., Shynkariuk O.V. (2014). Providni skladovi mekhanizmu derzhavnoho upravlinnia «zhyttiam po-novomu» (v umovakh detsentralizatsii vlady) [Main constituents of state administration mechanism of «new life» (in the conditions of decentralization of the power)]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine,* 2 (26), pp. 131-140 [in Ukrainian].

3. Stoliarov V.F., Shynkariuk O.V. (2014). Naukovo-osvitiansku zabezpechennia mekhanizmu derzhavnoho upravlinnia «zhyttiam po-novomu» (v umovakh detsentralizatsii vlady) [Scientific and educational maintenance of the mechanism of public administration «new life» (in the conditions of decentralization)]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of Economic Science of Ukraine,* 3 (27), pp. 113-126 [in Ukrainian].

4. Lokalizatsiia tsilei rozvytku tysiacholittia u Chernivetskii oblasti [Localization of the Millennium Development Goals in Chernivtsi Oblast]. (2012). Chernivtsi. Retrieved from http://www.undp.org.ua/files/ua_66898 Localizing_MDGs_Chernivtsy_ukr.pdf [in Ukrainian].

5. Shynkariuk O.V. (2016). Stanovlennia ta rozvytok informatsiino-metodychnoho zabezpechennia monitorynhu rehionalnoho liudskoho rozvytku (v konteksti realizatsii natsionalnykh zavdan TsRT) [Establishment and development of information and methodological support for regional human development monitoring (in the context of the MDGs' national tasks)]. *Modeliuvannia ta informatyzatsiia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy – Modeling and informatization of socio-economic development of Ukraine*, 1, pp. 40-59 [in Ukrainian].

6. Rehionalnyi liudskyi rozvytok. Statystychnyi biuleten [Regional human development. Statistical bulletin]. (2018). Kyiv, Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].

7. Naukovo-praktychnyi komentar do Biudzhetnoho Kodeksu Ukrainy [Scientific and Practical Commentary to the Budget Code of Ukraine]. (2011). (2nd ed., rev.). Kyiv, State Educational and Scientific Institution "Academy of Financial Management", Ukrainian State University of Finance and International Trade [in Ukrainian].

8. Stolyarov V.F. (1988). Intensifikatsiya i sistema upravleniya promyshlennym proizvodstvom (organizatsionno-ekonomicheskiy aspekt) [Intensification and industrial production management system (organizational and economic aspect)]. Kyiv, Naukova dumka [in Russian].

9. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na period do 2020 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 6 serpnia 2014 roku № 385 [On Approving the State Regional Development Strategy for the Period to 2020: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 6, 2014 No. 385]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF/ [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv na 2013-2016 roky shchodo realizatsii Stratehii reformuvannia systemy nadannia sotsialnykh posluh: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 bereznia 2013 roku № 208-r [On Approval of the Action Plan for 2013-2016 for the Implementation of the Strategy for Reforming the System of Social Services: Order No. 208-r of the Cabinet of Ministers of March 13, 2013]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208-2013-%D1%80 / [in Ukrainian].

11. Deiaki pytannia realizatsii u 2015-2017 rokakh Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na period do 2020 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 zhovtnia 2015 roku № 821 [Some Issues of Implementation of the 2015-2017 State Strategy for Regional Development for the Period up to 2020: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 7, 2015 No. 821]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/821-2015-%D0%BF [in Ukrainian].

12. Deiaki pytannia udoskonalennia systemy monitorynhu ta otsinky rezultatyvnosti realizatsii derzhavnoi rehionalnoi polityky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 hrudnia 2017 roku № 1029 [Some Issues of Improving the System of Monitoring and Evaluation of the Effectiveness of the Implementation of the State Regional Policy: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 10, 2017 No. 1029]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1029-2017-%D0%BF [in Ukrainian].

13. Korniichuk O.O., Stoliarov V.F., Shynkariuk O.V. (2017). Formuvannia mekhanizmu derzhavnoho rehuliuvannia stiikoho liudskoho rozvytku Khmelnytskoi oblasti (vid idei do eksperymentu: Ch. 1 – stan i problemy derzhavnoho rehuliuvannia) [Formation of the mechanism of state regulation of sustainable human development of Khmelnitsky region (from idea to experiment: Part 1 - state and problems of state regulation)]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state*, 3, pp. 4-15 [in Ukrainian].

14. Korniichuk O.O., Stoliarov V.F., Shynkariuk O.V. (2017). Formuvannia mekhanizmu derzhavnoho rehuliuvannia stiikoho liudskoho rozvytku Khmelnytskoi oblasti (vid idei do eksperymentu: Ch. 2 – perspektyvy derzhavnoho rehuliuvannia po-novomu) [Formation of the mechanism of state regulation of sustainable human deve-

lopment of Khmelnitsky region (from idea to experiment: Part 2 - prospects of state regulation in a new way)]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state*, 4, pp. 4-15 [in Ukrainian].

15. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na period do 2015 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 lypnia 2006 roku № 1001 [On approval of the State strategy for regional development for the period up to 2015: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of July 21, 2006 No. 1001]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-%D0%BF [in Ukrainian].

16. Pro zatverdzhennia Poriadku rozroblennia, provedennia monitorynhu ta otsinky realizatsii rehionalnykh stratehii rozvytku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 lystopada 2011 roku № 1186 [On Approval of the Procedure for Development, Monitoring and Evaluation of the Implementation of Regional Development Strategies: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 16, 2011 No. 1186]. Retrieved from https: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/1186-2011-%D0%BF [in Ukrainian].

17. Pro zatverdzhennia Poriadku rozroblennia rehionalnykh stratehii rozvytku i planiv zakhodiv z yikh realizatsii, a takozh provedennia monitorynhu ta otsinky rezultatyvnosti realizatsii zaznachenykh rehionalnykh stratehii i planiv zakhodiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 lystopada 2015 roku № 932 [On approving the Procedure for development of regional development strategies and action plans for their implementation, as well as monitoring and evaluation of the effectiveness of the implementation of the mentioned regional strategies and action plans: Cabinet of Ministers of Ukraine of November 11, 2015 № 932]. Retrieved from https: //zakon. rada. gov.ua/laws/show/932-2015-%D0%BF [in Ukrainian].

18. Pro zatverdzhennia serednostrokovoho planu priorytetnykh dii Uriadu do 2020 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 kvitnia 2017 roku № 275-r [On approval of the medium-term plan of priority actions of the Government until 2020: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of April 3, 2017 No. 275-p]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D1%80 [in Ukrainian].

19. Pro Stratehiiu staloho rozvytku «Ukraina – 2020»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12 sichnia 2015 roku № 5/2015 [On the Sustainable Development Strategy "Ukraine 2020": Presidential Decree No. 5/2015 of 12 January 2015]. Retrieved from https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015 [in Ukrainian].

20. Myrna stratehiia Taruty. Plan «Try osnovy» shchodo dosiahnennia myru ta vidnovlennia terytorialnoi tsinnosti Ukrainy [Taruta's peace strategy. The Three Fundamentals plan for peace and restoration of Ukraine's territorial value]. (2019). [in Ukrainian].

21. Tsili Staloho Rozvytku: Ukraina [Sustainable Development Goals: Ukraine]. (2017). *Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy – Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine* [in Ukrainian].

22. Metodyka vymiriuvannia liudskoho rozvytku rehioniv Ukrainy. Dodatok do Postanovy «Pro metodolohichni zasady vymiriuvannia liudskoho rozvytku dlia rehioniv Ukrainy» Kolehii Derzhkomstatu Ukrainy №182/76 vid 05.04.2001 r. ta Prezydii NAN Ukrainy 14.03.2001 r. [Methods of measuring human development in the regions of Ukraine. Supplement to the Resolution "On Methodological Basis for Measuring Human Development for the Regions of Ukraine" of the State Statistics Committee of Ukraine No. 182/76 of 05.04.2001 and the Presidium of the NAS of Ukraine 14.03.2001]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v_182202-01 [in Ukrainian].

23. Rehionalnyi liudskyi rozvytok. Statystychnyi biuleten [Regional human development. Statistical bulletin]. (2012). Kyiv, Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].

24. Zybareva O.V., Shinkaryuk O.V. (2013). Tendentsii ekonomicheskoy prestupnosti v regionakh Ukrainy kak formy proyavleniya deviantnoy sotsializatsii [Economic crime trends in the regions of Ukraine as a form of manifestation of deviant socialization]. *Voprosy sovremennoy ekonomiki – Questions of the modern economy*, Issue 3. Moscow, Scientific Review Publishing House. Retrieved from http://economic-journal.net/ 2013/ 10/056/ [in Russian].

25. Metodyka vymiriuvannia rehionalnoho liudskoho rozvytku: Rishennia Prezydii NAN Ukrainy ta kolehii Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy vid 13.06.2012 № 123-m [Methods of measuring regional human development: Decision of the Presidium of the NAS of Ukraine and the collegium of the State Statistics Service of Ukraine dated 13.06.2012 No. 123-m]. Retrieved from http: //www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_rlr2017 pdf.pdf [in Ukrainian].

26. Rehionalnyi liudskyi rozvytok. Statystychnyi biuleten [Regional human development. Statistical bulletin]. (2015). Kyiv, Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].

27. Kharazishvili Yu.M., Liashenko V.I., Shamileva L.L., Zhykhareva Yu.I. Modernizatsiia ekonomiky Donetskoi oblasti: stratehichni stsenarii realizatsii z pozytsii staloho rozvytku do 2020 roku [Modernization of Donetsk Oblast Economy: Strategic Implementation Scenarios for Sustainable Development by 2020]. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine [in Ukrainian].

28. Novyi kurs Ukrainy. Prohrama dii kandydata v Prezydenty Yulii Tymoshenko [New course of Ukraine. Program of actions of the presidential candidate Yulia Tymoshenko]. (2019). [in Ukrainian].

29. Kovalchuk T.T., Cherniak V.K., Shevchuk V.Ya. (2009). Aktualitety polityky rozvytku [Actualities of development policy]. Kyiv, Znannia [in Ukrainian].

30. Mykytenko V.V., Mykytenko D.O. (2018). Formuvannia terytorialnykh pryrodno-hospodarskykh okruhiv ta pereformatuvannia sotsialno-ekonomichnoho prostoru Ukrainy [Formation of territorial natural-economic countries and re-formation of social and economic space of Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas,* 1 (51), pp. 31-39 [in Ukrainian].

31. Shevchuk V.Ya., Cherniak V.K., Kovalchuk T.T., Pedan M.P., Pankov O.I. et al. (2016). Rozvytok zarady poriatunku [Development for the sake of salvation]. Kyiv, Geoprint [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 07.06.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

doi: 10.12958/1817-3772-2019-2(56)-257-271

В. І. Ляшенко,
доктор економічних наук,
ORCID 0000-0001-6302-0605,
e-mail: slaval.aenu@gmail.com,

Н. В. Осадча,
доктор економічних наук,
ORCID 0000-0001-5066-2174,
e-mail: nosadcha86@gmail.com,
Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ

ДЕЯКІ РОЗДУМИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ДО АНАЛІТИЧНОГО ДОКУМЕНТУ «SPACE VISION FOR UKRAINE 2020-2029»

Україна відноситься до розвинених космічних держав світу і входить в першу п'ятірку таких, що володіють повним технологічним циклом створення ракетно-космічних комплексів: наукові дослідження, дослідно-конструкторські роботи, організація виробництва, експлуатація й утилізація. Водночас в умовах ліберальної глобалізації, побудованої під інтереси транснаціональних, в основному англо-американських корпорацій, ці виклики існуванню людства поки що залишаються без належної відповіді.

1. До п.1.1 «Структура сучасної світогосподарської системи». Сучасний стан розвитку людства вимагає нових форм організації глобальної економіки, які дозволили б забезпечити стійкий економічний та соціальний розвиток і віддзеркалення планетарних погроз, включно екологічні і космічні (табл. 1). Космічна діяльність трансформувала зміст геополітики, змінивши пріоритетність чинників, що визначають безпеку і впливовість держави. Використання космічних систем привело до того, що географічне розташування країни перестало бути домінантою міжнародних відносин, а власне геополітика охоплює й політику в космосі. Остання істотно визначається космічною потужністю — здатністю використання цивільних, розвідувальних, комерційних космічних систем і інфраструктури для підтримки стратегії національної безпеки, досягнення національних цілей.

Таблиця 1

Багаторівнева сучасна світогосподарська система [1, с. 28-29]

Рівні господарства	Структура	Режими регулювання розвитку	Інститути
1	2	3	4
L10 – Універсальний, вселенський	Колонізація космічного простору	1) Режим сили (можливих військових дій); 2) режим міжнародних договорів	База напрацьовується ООН та іншими глобальними міжнародними установами
L9 – Мегарівень	Світове господарство як сукупність всіх взаємодіючих рівнів	1) Режим сили (військових дій); 2) режим міжнародних договорів	ООН, МВФ, МАГАТЕ, СОТ, Всесвітні конвенції
L 8 – Мезорівень 4	Світове господарство / національне господарство – мезогосподарство І рівня: Інтеграційні спеціалізовані та регіональні союзи та об'єднання	1) режим міжнародних договорів; 2) режим взаємних пільг і тарифів	ТНК, НАТО, СЕНТО, СЕАТО, ОБСЄ, ЄС, ЄврАЗЕС, ШОС, ініціативи «Один пояс – один шлях» (Китай), «Вільне та відкрите бачення Індо-Тихоокеанського регіону» (Японія) та ін.
L 7 – Макрорівень	Національне господарство окремої країни	1) режим міжнародних договорів; 2) національне законодавство – загальний режим; 3) режими форм власності та їх трансформацій; 4) режим валютного курса; 5) митні режими	Президент, парламент, Кабмін та ін.
L 6 – Мезорівень3	Національне господарство / Підприємство = мезогосподарство ІІ рівня	1) загальний національний режим; 2) спеціальні режими регулювання (пільгові та дискримінаційні)	Регіональні, територіально-галузеві, галузеві та міжгалузеві комплекси та об’єднання, ФПГ

Закінчення табл. 1

1	2	3	4
L5 – Мікрорівень	Підприємства та їх об'єднання, що виробляють загальний кінцевий продукт	1) загальнонаціональний загальний режим; 2) режими спеціальних адресних пільг або дискримінаційні	Корпоративні структури
L4 – Мезорівень 2	Спільні проекти	Загальний і спеціальні режими	СЕЗ, ТПР, технопарки, групи підрозділів підприємства, які випускають відокремлені види його кінцевого продукту
L3 – Мінірівень	Суб'єкти підприємницької діяльності, спеціалізовані функціональні підрозділи з їх частковим продуктом і інфраструктурними послугами	Спеціальні режими бізнес-інкубаторів, наукових та індустріальних парків, спрощеного режиму для мікро- і малих підприємств	Інкубатори, наукові та індустріальні парки
L 2 – Мезорівень 1	Професійні групи працівників однієї спеціальності; Трудові колективи-бригади	11) режими ведення колективних переговорів; 2) режими створення підприємницьких мереж (интрапренерства);3) режими «корпоративних соціальних пакетів	Структурні підрозділи підприємства
L1 – Нанорівень	Робоче місце, домогосподарство	1) загальний і спеціальні спрощені режими оподаткування фізичних осіб з метою стимулювання самозайнятості; 2) режими особистої мотивації працівників	Фізичні особи-підприємці; Самозайнята особа, працівник, який здійснює конкретну активну, доцільну, універсальну, творчу, опосередковану діяльність

Наприклад, стосовно мезорівня 4, останнім часом можна відзначити наступне. Японське «Бачення Індо-Тихоокеанського регіону» – це ініціатива, альтернативна китайському «Одному Поясу – Одному Шляху» [25]. Але це ще не означає, що вона – прихована спроба створити в Азії військовий блок під керівництвом США. Швидше головна мета «Бачення» для Японії - зміцнити міжнародний порядок, заснований на правилах, які б поширювалися на всі країни регіону і обмежували односторонні дії і Китаю, і США. Про китайську ініціативу «Один Пояс – Один Шлях» вже кілька років говорить весь світ. Хтось хвалить Пекін за готовність об'єднати Євразію за допомогою інвестицій в інфраструктуру. Хтось критикує, вважаючи китайські проекти боргової пасткою для інших країн і способом розширити сферу геополітичного впливу Китаю.

Куди менше уваги дістається схожою ініціативою Японії – «Вільне та відкрите бачення Індо-Тихоокеанського регіону», – за допомогою якої Токіо намагається запропонувати власну альтернативу китайському «Поясу і Шляхи». За масштабами вона сильно поступається китайцям, але все одно японцям є що запропонувати не тільки іншим країнам Азії, але й усьому світові.

2. До 1.2 «Загальна характеристика стану космічної діяльності в Україні». В світі склалась уніфікована система керування національною космічною діяльністю космічними агентствами. Тому, виходячи із необхідності збереження і подальшого розвитку в інтересах незалежної України науково-технічного й виробничого потенціалу ракетно-космічної галузі колишнього СРСР, його використання для вирішення соціально-економічних проблем країни, Указом Президента України 29 лютого 1992 року № 117 створено Національне космічне агентство України (НКАУ) в якості центрального органу виконавчої влади. Діяльність в космічній галузі регулюється нормами міжнародного та національного космічного права.

Слід зазначити, що державні проекти України не можуть бути порівняні з тими, що дають приватні інженери у розвинутих країнах.

Українську космонавтику традиційно розглядають під кутом зору перспектив успадкованої ракетно-космічної галузі та збереження стратегічного потенціалу. Тому доля 30-тисячної армії фахівців найвищої кваліфікації, які одержують (у середньому) 4700 гривень на місяць і достойно впорюються (поки що) з найскладнішими міжнародними проектами, – питання першорядної важливості.

В Україні зайнято в цій галузі приблизно 20 тис. чол., при чому кількість зайнятих фахівців зменшується (приблизно на 10% щорічно). Але в інших країнах кількість спеціалістів збільшується (ті країни, які розпочинають космічну гонку) або не зменшується. В деяких українських інститутах закриваються спеціальності космічного напряму, тобто не має попиту у бізнеса у розвитку космічної галузі.

Головною проблемою розвитку космічної галузі в Україні є той факт, що при плануванні витрат на космічну програму уряд України не врахував факт недопоповнення держбюджету, а такоє інституційну основу приєднання до зони вільної торгівлі із ЄС.

Одним з основних завдань НКАУ є розвиток співробітництва України з іншими державами та міжнародними організаціями у космічній галузі. НКАУ виступає Стороною міжнародних договорів у сфері дослідження та використання космічного простору в мирних цілях і забезпечує їх практичну реалізацію.

З часу незалежної України НКАУ укладено 18 міжнародних договорів в сфері дослідження та використання космічного простору. Указом Президента України від 15.07.2003 №700/2003 «Про заходи щодо забезпечення реалізації українсько-бразильського проекту створення космічного ракетного комплексу "Циклон-4"» встановлено, що НКАУ є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом. Це пов'язано, перш за все з тим, що НКАУ та підприємства і установи галузі виконують специфічні завдання, які мають суттєвий вплив на соціально-економічний розвиток держави та забезпечення надійного функціонування космічних інформаційних та комунікаційних систем для потреб національної безпеки та оборони, у тому числі управління космічними апаратами, прийом та обробку інформації від супутників різноманітного призначення, контроль цілісності навігаційного поля, контроль та аналіз космічної обстановки.

3. До п.1.3 «Чинне космічне законодавство та програмні документи». При аналізі становлення внутрішньодержавних правових регуляторів космічної діяльності на теренах України треба неодмінно згадати, що першими законодавчими актами у цій галузі фактично були чотири Постанови Президії Верховної Ради УРСР 1967-1979 рр. Як член ООН Українська РСР свого часу приєдналась до чотирьох з п'яти договорів з космосу, прийнятих під егідою ООН: 1) Договір про космос 1967 року Україна ратифікувала 31 жовтня 1976 року [18]; 2) Угоду про рятування – 16 січня 1969 року [18]; 3) Конвенцію про[відповідальність – 16 жовтня 1973 року[18]; 4) Конвенцію про реєстрацію – 14 вересня 1977 року [18].

Однак системного характеру розвиток космічного права в Україні дійсно набув реальних обрисів тільки після проголошення незалежності та заснування Національного космічного агентства України на початку 90-х років минулого століття. Виконання першої Державної космічної програми 1994–1997 років забезпечило вирішення комплексу організаційних, науково-технічних і правових питань становлення вітчизняної космічної галузі, серед яких найголовнішими були: реорганізація вітчизняної кооперації підприємств і організацій галузі, що максимально забезпечило замкнений цикл виготовлення ракетно-космічних виробів в Україні; структуризація та концентрація ресурсів, замовлень і засобів на обмеженій чисельності підприємств і організацій галузі; формування національного інституту головних підприємств розробників ракетно-космічної техніки; закладення підвалин національного космічного законодавства, започаткування його гармонізації з міжнародним космічним правом. За роки Першої програми було прийнято Закон України «Про космічну діяльність» (15.11.1996 р.), а також множину нормативно-правових актів, що стосувались державного регулювання космічної діяльності в Україні: Укази Президента України: «Про заходи щодо вдосконалення державного регулювання космічної діяльності в Україні» (07.10.1995 р.), «Про Національний центр управління і випробування космічних засобів» (12.08.1996 р.), «Про заходи щодо дальшого розвитку космічних технологій» (04.03.1997 р.), «Про Положення про Національне космічне агентство України» (22.07.1997 р.), Постанови Кабінету Міністрів України: «Про додаткові заходи щодо державного регулювання космічної діяльності» (01.04.1996 р.), «Про створення Єдиної супутникової системи передачі даних» (02.12.1996 р.), «Про заходи щодо підвищення ефективності космічної діяльності» (23.12.1996 р). та низку інших.

Космічне законодавство України наразі знаходиться на стадії активного розвитку. Його складовими частинами є: **Конституція України, Закони України та Постанови Верховної Ради**, зокрема: «Про космічну діяльність», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань діяльності галузі зв'язку», «Про внесення змін до статті 4 Закону України «Про підприємництво», «Про Загальнодержавну Національну) космічну програму України», «Про внесення доповнень до Закону України «Про страхування», «Про порядок введення в дію Закону України «Про космічну діяльність» та понад два десятка Законів і Постанов про ратифікацію міжнародних договорів України [18, с. 15-81].

Укази Президента України, основні з яких: «Про створення Національного космічного агентства України», «Про заходи щодо вдосконалення державного регулювання космічної діяльності в Україні», «Про Національний центр управління та випробувань космічних засобів», «Про заходи щодо дальшого розвитку космічних технологій», «Про заходи щодо підвищення ефективності космічної діяльності, «Про державну підтримку космічної діяльності» та низка інших [18, с. 82-104].

Постанови Кабінету Міністрів України з врегулювання різноманітних питань космічної діяльності в Україні [18, с. 105-194]. Крім того, відносини суб'єктів космічної діяльності значною мірою регулюються міжнародними комерційними контрактами, деякі законодавчі акти побічно торкаються правового регулювання питань космічної діяльності.

Крім цього, на підставі положень Закону України «Про міжнародні договори України» до національного космічного законодавства треба віднести 4 з 5 багатосторонніх міжнародних договорів з питань космічної діяльності, розроблених під егідою ООН і ратифікованих Україною, понад 30 інших договорів України, у тому числі з міжнародними організаціями..

Національна космічна програма України (З(Н)КПУ) на 1998-2002 роки, ухвалена 23 грудня 1997 року Верховною Радою України, законодавчо встановила основні цілі, завдання, пріоритети та шляхи реалізації національної космічної діяльності на період, який відповідає перехідному стану економіки, і передбачала формування внутрішнього ринку космічних послуг, вихід на міжнародний космічний ринок із власною продукцією та послугами (у тому числі космічними ракетними комплексами та апаратами, інформацією з орбіти, елементами космічних систем тощо), інтеграцію України у міжнародне космічне співтовариство, створення наземної космічної інфраструктури, розгортання багатофункціонального національного орбітального угруповання космічних засобів.

Конституція України в статті 92 зазначає, що освоєння космічного простору визначається виключно законами України. Космічна діяльність України на сьогодні регулюється 15 законами України. Відповідно до Закону України "Про космічну діяльність" однією з основних засад космічної діяльності в Україні є державне регулювання. В Україні державне регулювання в будь-якій галузі здійснюється органами виконавчої влади.(Закон України Про космічну діяльність N 503/96-ВР від 15.11.96 р.).

Також, відповідно до міжнародних договорів ООН з космосу, які встановлюють основні принципи діяльності держав в космосі, та сталої світової практики, зокрема країн ЄС, СНД, США тощо, в державах, які здійснюють космічну діяльність, створюються державні органи, що регулюють та контролюють національну космічну діяльність.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2004 року №1734 «Про затвердження переліку підприємств, які мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави» 22 підприємства космічної галузі, які належать до сфери управління НКАУ, включено в зазначений перелік, що потребує від НКАУ забезпечити реалізацію єдиної науково-технічної політики в галузі створення космічних та ракетних комплексів в інтересах Міноборони України та іноземних замовників.

Реалізація космічної діяльності в інтересах Держави здійснюється на основі Загальнодержавної (Національної) космічної програми України. В розробці цієї програми приймають участь представники Академії Наук, міністерств та відомств, які зацікавлені в результатах космічної діяльності і приймають участь у створенні космічної техніки.

Таким чином, **в Україні створено систему державного управління космічною діяльністю за функціональним принципом**, яка ґрунтується на Конституції України, Законі України «Про космічну діяльність» та інших Законах України, організація і реалізація якої покладена на Національне космічне агентство України. Створена система, існуючий статус і роль НКАУ **відповідає** національним потребам України в сфері космічної діяльності та вимогам міжнародного та європейського законодавства щодо використання космічного простору.

Сучасний стан нормативно-правового забезпечення космічної діяльності в Україні, співставлення його рівня з рівнем національного космічного права провідних держав світу дозволяє констатувати, що в Україні в результаті виконання трьох перших національних космічних програм утворено в загальних рисах основу національного космічного законодавства. Це дозволяє, з однієї сторони, планувати вже протягом четвертої національної космічної програми [9] завершення побудови національного космічного законодавства, а, з другої, накреслити та реалізовувати його системну гармонізацію з міжнародним космічним правом. Ст. 92 Конституції України проголошує, що «виключно законами України визначаються: ... 5) засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору (виділено нами – О.В., З.І., Є.К.), організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку...» [5, с. 15]. Таким чином, законодавство через положення Основного Закону затвердило надзвичайну державну вагу цієї діяльності, запровадило у внутрішньодержавну, зовнішньополітичну та зовнішньоекономічну практику пильну увагу і прискіпливе відношення до цього сектора економіки, науки і техніки з боку центральних органів влади та державного нагляду. Однак, на практиці більшість напрямів космічної діяльності в Україні регулюється наразі підзаконними актами з притаманними їм недоліками. Так, питання повноважень спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади (НКАУ), сертифікації космічної техніки, порядок розслідування надзвичайних подій та низка інших видів космічної діяльності в Україні регулюються Указами Президента України, постановами Уряду, іншими підзаконними актами. Закон України «Про космічну діяльність» [18, с. 15-28] став першим національним законодавчим актом, що комплексно увібрав в себе більшість міжнародно-правових норм і принципів космічної діяльності. Розроблюючи Закон, автори виходили з положень сучасного МКП, в першу чергу, Договору про космос 1967 року, який встановив міжнародно-правові засади космічної діяльності, правовий режим космічного простору, а також основи правового статусу об'єктів і суб'єктів космічної діяльності. Преамбула Договору про космос зазначає, що, визнаючи про-

грес людства в освоєнні космічного простору та беручи до уваг зацікавленість усіх держав у подальшому прогресі в цій сфері людської діяльності, космічна діяльність повинна спрямовуватись «...на благо народів усіх країн, незалежно від ступеня їх економічного та наукового розвитку, ...сприяти розвитку міжнародного співробітництва як в наукових, так і юридичних аспектах дослідження та використання космічного простору в мирних цілях, ...розвитку взаєморозуміння та зміцнення дружніх відносин між державами та народами...» [18, с. 195]. Вже ці загальні положення Преамбули Договору про космос набули свого відображення в ст. 4 та 18 Закону України «Про космічну діяльність»: серед основних засад цієї діяльності в Україні зазначені, відповідно, «...сприяння міжнародному співробітництву» і «...збереження та подальший розвиток існуючих міжнародних зв'язків...» [18, с. 17, 18, 25]. Правові підвалини, на яких ґрунтуються положення Договору про космос також набули свого віддзеркалення у Законі України «Про космічну діяльність»:

– основні принципи міжнародного права, у тому числі положення Статуту ООН (ст. 17, 18 Закону України підтверджують забезпечення дотримання загально-визначених принципів і норм міжнародного права в ході космічної діяльності);

– резолюція ГА ООН 1884 (XVIII) щодо заклику до усіх держав щодо утримання від виводу в космічний простір будь-яких об'єктів із ядерною зброєю або будь-якими іншими видами зброї масового знищення (ст. 9 Закону України: «При здійсненні космічної діяльності в Україні забороняється: виведення на орбіту чи розміщення в космосі будь-яким чином ядерної зброї та всіх інших видів зброї масового знищення чи випробування такої зброї»);

– резолюція ГА ООН 1962 (XVIII) «Декларація правових принципів діяльності держав з дослідження та використання космічного простору» і Договір про космос 1967 року передбачається також, що: дослідження космічного простору провадиться в інтересах усього людства, на благо усіх країн, незалежно від їх економічного або наукового розвитку (ст. 3 Закону України «Про космічну діяльність»: «Космічна діяльність має на меті ...участь у розв'язанні загальних проблем людства»);

– космічний простір є надбанням усього людства і не підлягає національному присвоєнню;

– космічний простір, включаючи Місяць та інші небесні тіла, використовується виключно у мирних цілях, і що ніякі види зброї масового знищення, включаючи ядерну зброю, не повинні виводитися на навколоземну орбіту або розміщуватися будь-яким іншим способом у космосі (див. ст. 9 Закону України);

– держави несуть міжнародно-правову відповідальність за національну діяльність у космічному просторі та за шкоду, заподіяну об'єктами, які запускаються цими державами у космос або з їх територій чи устаткування (відповідно ст. 17 Закону: «Україна... ...несе відповідальність згідно з загальновизнаними нормами міжнародного права...»);

– держави повинні публікувати інформацію про свою діяльність у космічному просторі (ст. 23 Закону);

– держава, у реєстр якої занесено об'єкт, запущений у космічний простір, зберігає контроль над цим об'єктом і над будь-яким екіпажем цього об'єкту під час їх знаходження у космічному просторі або на небесному тілі (ст. 13, 14 Закону встановлюють порядок обов'язкової реєстрації об'єктів космічної діяльності в Україні);

– держави на рівних підставах розглядають будь-які прохання інших держав-учасниць Договору про космос про надання їм можливостей для спостереження за польотами космічних об'єктів;

– космічні станції, устаткування, обладнання та космічні кораблі на Місяці та інших небесних тілах відкриті для відвідування представників держав-членів Договору на засадах взаємності;

– держави-члени Договору повинні за необхідністю надавати усю можливу допомогу космонавтам – «посланцям людства»;

– держави-члени Договору зобов'язуються уникати шкідливого забруднення космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, в процесі їх дослідження та уникати несприятливих змін земного середовища (довкілля) внаслідок доставки позаземної речовини (ст. 9 Закону: «При здійсненні космічної діяльності в Україні забороняється: ...порушення міжнародних норм та стандартів щодо забруднення космічного простору»).

Треба зазначити, що вперше в національній законотворчій практиці в Законі України «Про космічну діяльність» наведено системне визначення специфічних термінів у сфері космічної діяльності (ст. 1 Закону), максимально наближених до своїх міжнародно-правових аналогів, або таких, які взагалі не мають аналогів (космічна діяльність, інциденти та надзвичайні події, космічні послуги і технології, унікальні об'єкти космічної діяльності та ін.). Другий розділ Закону висвітлює концепцію та норми державного регулювання в сфері космічної діяльності, що, з однієї сторони, здається важливим з точки зору дотримання принципу міжнародної відповідальності держави за національну діяльність в космічному просторі за шкоду, заподіяну об'єктами, які запускаються цими державами в космос або з їх територій чи устаткування (тобто, положень «Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, спричинену космічними об'єктами»), а з іншої, є в умовах перехідної економіки України надзвичайно важливим для забезпечення національних інтересів та безпеки держави. Закон України серед інших механізмів цього регулювання передбачає ліцензування космічної діяльності (ст. 10 Закону), сертифікацію, реєстрацію та нормування умов експлуатації об'єктів космічної діяльності (ст. 12-16 Закону),

обов'язкове страхування в цій сфері (ст. 24 Закону). Ці механізми державного регулювання вводяться з метою убезпечити космічну діяльність, оптимізувати економічні, нормативно-правові, екологічні та інші умови створення та експлуатації об'єктів цієї діяльності, забезпечити високу якість їх виготовлення (тобто, конкурентоспроможність на зовнішньому ринку) та запобігти некваліфікованим діям у космічній галузі. У третьому розділі наведено положення правового режиму об'єктів космічної діяльності в Україні, що повністю відповідають нормам міжнародного права. Четвертий розділ висвітлює участь України в міжнародній співпраці у космосі. У ст. 17-19 цього розділу Закону викладено основні принципи міжнародного співробітництва, найважливіші положення, якими потрібно керуватися суб'єктам космічної діяльності при цьому, відстоюючи інтереси України. Таким чином, роблячи висновок щодо умов інтеграції України до світового ринку космічних послуг і технологій, треба підкреслити, що, в першу чергу, ці умови залежать від ефективності трансформації положень міжнародного космічного права в національне законодавство. Із прийняттям 15 листопада 1996 року Верховною Радою України у другому читанні Закону України «Про космічну діяльність», який акумулює на національному рівні основні міжнародно-правові принципи та норми космічної діяльності, зроблено перший і дуже важливий крок у цьому напрямку.

4. Пропозиції до п.1.5 «Міжнародне співробітництво». Головний пріоритет міжнародного співробітництва в космосі – реалізація нової Глобальної стратегії досліджень, перші кроки до якої вже зроблено. Зовнішній бік дискусій не повинен заступати магістральної теми: дослідження космосу є абсолютним пріоритетом сучасної космічної діяльності. При цьому кожна країна обирає свій шлях, масштаб участі. Неприйнятна тільки позиція неучасті, відкладення космічних досліджень до кращих часів. З огляду на наші реалії, ключовим моментом космічної стратегії має бути ефективне міжнародне співробітництво[13]. При цьому слід зазначити, що у сучасному світі космонавтика набула нової якості, а космічна політика стала пріоритетом державної політики розвинених держав (підкреслимо – не тільки космічних гігантів). Понад 250 млрд. доларів у рік на космічну діяльність – це, можливо, відносно небагато (приблизно ВВП України). Проте щорічне зростання – понад 10% протягом останніх чотирьох років (включно з кризовим часом) примушує експертів визнати, що через 10-15 років цей сектор буде одним із визначальних у світовій економіці.

Слід зазначити, що космонавтика перестала бути монополією космічних країн-гігантів. Відомо, що на сьогодні США вклали в космос учетверо більше коштів, ніж решта країн, разом узяті. У наші дні швидко розширяється коло країн, котрі мають космічні програми (тепер їх понад 40) і відповідні технології. Найбільше вражає космічний ривок Китаю та Індії, що стрімко наближаються до космічних держав-гігантів, а з низки показників (наприклад, підготовки фахівців) випереджають лідерів.

Центральне місце серед міжнародних організацій, що займаються міжнародним космічним правом, належить ООН. Вона сприяє тому, щоб космічний простір використовувався в мирних цілях, а блага від цієї космічної діяльності поділяли б усі країни. Такий інтерес до мирного освоєння космічного простору з'явився незабаром після запуску в 1957 р Радянським Союзом першого штучного супутника Землі і зростав у міру нових досягнень у розвитку космічної техніки (табл. 2).

Таблиця 2

Міжнародні організації в сфері мирного освоєння космосу

№ з/п	Організація	Мета діяльності	Напрями реалізації
1	2	3	4
1	**ООН**	Сприяє тому, щоб космічний простір використовувався в мирних цілях, а блага від цієї космічної діяльності поділяли б усі країни. Такий інтерес до мирного освоєння космічного простору з'явився незабаром після запуску в 1957 р Радянським Союзом першого штучного супутника Землі і зростав у міру нових досягнень у розвитку космічної техніки	*П'ять міжнародних договорів в області космічного права* були прийняті резолюціями ГА ООН: - Договір про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць і інші небесні тіла, 1967 р .; - Угода про рятування космонавтів, повернення космонавтів і повернення об'єктів, запущених в космічний простір 1968 р .; - Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами, 1972 р .; - Конвенція про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір, 1975 р .; - Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах 1979 р. Крім зазначених міжнародних договорів ГА ООН в різний час були прийняті: Декларація правових принципів діяльності держав з дослідження і використання космічного простору 1963 р.; Принципи безпосереднього телевізійного мовлення 1982 р.; Принципи дистанційного зондування Землі 1986 р.

Продовження табл. 2

1	2	3	4
2	**Управління ООН з питань космічного простору**	Відіграє роль Секретаріату Комітету з питань використання космічного простору, надає допомогу країнам, що розвиваються щодо використання космічних технологій для їх стійкого розвитку	За допомогою програм ООН щодо використання космічної техніки та займається здійсненням політики в галузі космосу. Дане Управління реалізує Програму щодо застосування космічної техніки і веде реєстр об'єктів, що запускаються в космічний простір. Воно також надає підтримку країнам, що розвиваються у використанні космічних технологій в інтересах економічного розвитку. Крім цього, даний орган відповідальний за виконання рішень ГА ООН і Комітету з космосу. Управління також надає технічну інформацію і надає підтримку державам-членам, міжнародним організаціям та іншим установам ООН. Управління надає технічні консультації члена ООН щодо існування дослідних проектів та в організації програм стажування та навчання персоналу
3	**Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ)**	МСУ є провідною міжнародною організацією в області електрозв'язку зі штаб-квартирою в Женеві (Швейцарія). З 1947 р МСЕ - спеціалізована установа ООІІ. У МСЕ входить 193 держави і понад 700 членів по секторам і асоціаціям (науково-промислові підприємства, державні і приватні оператори зв'язку, радіомовні компанії, регіональні та міжнародні організації). МСЕ сприяє співробітництву держав в області поліпшення і раціонального використання всіх видів зв'язку	Сприяє співробітництву держав в області поліпшення і раціонального використання всіх видів зв'язку. З цією метою МСЕ розробляє і приймає регламенти та інші документи, що регулюють, зокрема, розподіл радіочастот для космічного зв'язку, реєструє радіочастоти, координує діяльність держав в цій галузі. Згідно з документами МСЕ геостаціонарна орбіта є обмеженим природним ресурсом, який слід використовувати ефективно і раціонально. Основні цілі МСЕ полягають в забезпеченні і розширенні міжнародного співробітництва між усіма членами Союзу для удосконалення та раціонального використання електрозв'язку, а також надання технічної допомоги країнам, що розвиваються в області електрозв'язку
4	**Продовольча і сільськогосподарська організація Об'єднаних Націй (ФАО)**	Докладає зусиль для поліпшення використання даних дистанційного зондування Землі з космосу в інтересах сільського господарства, використання природних ресурсів, боротьби з наслідками стихійних лих	З 1980 р в рамках ФАО функціонує Центр дистанційного зондування Землі з космосу, головним завданням якого є сприяння фінансуванню дистанційного зондування в області поновлюваних природних ресурсів. У 2012 р ФАО оголосила про запуск нового регіонального проекту, який допоможе десяти країнам Центральної Африки встановити сучасні національні системи контролю за лісами в басейні річки Конго. Керувати проектом будуть спільно **Комісія з лісового господарства для країн Центральної Африки** (**COMIFAC)** і ФАО в тісній співпраці з **Національним інститутом космічних досліджень Бразилії** (**INPE**). ФАО надасть технічну підтримку країнам у регіоні з використанням супутникових технологій для оцінки площі лісів і динаміки змін лісових площ, а також запасів вугілля, що містяться в лісах
5.	**Міжнародна організація цивільної авіації ІМО**	З ініціативи **Міжнародної морської організації (ІМО)** була створена Міжнародна організація морського супутникового зв'язку (ІНМАРСАТ).	Життєво важливі супутникові компоненти містяться в таких системах ІМО, як: Глобальна система оповіщення про бідування і забезпечення безпеки на морі (ГМДСС). Система дальньої ідентифікації та спостереження (СДІС) за судами і суднова система охоронного оповіщення (ССОО). До супутникових систем, визнаних ІМО, також відносяться: Міжнародна супутникова система пошуку і рятування (КОСПАС-САРСАТ); глобальна система позиціонування **(GPS)**
6.	**Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)**	Сприяє використанню засобів космічного зв'язку в цілях освіти, підвищення культурного рівня, поширення різної інформації. Вона застосовує дані дистанційного зондування Землі з космосу, в проектах з охорони важливих історичних і культурних пам'яток.	ЮНЕСКО здійснює діяльність в області космічного співробітництва в рамках Глобальної системи спостережень за океаном (ГСНО), що реалізується Міжнародною океанографічною комісією (МОК ЮНЕСКО) та Глобальної системи спостереження за Землею **(GEO** і **GEOOS).** Підтримка заходів в рамках реалізації Конвенції про всесвітньою спадщину відбувається за допомогою широкої мережі партнерів ЮНЕСКО по космічній діяльності. За допомогою реалізації космічних технологій ЮНЕСКО допомагає країнам, що розвиваються, через свою унікальну мережу космічних агентств, дослідницьких інститутів і приватного сектора

Закінчення табл. 2

1	2	3	4
7	**Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ)**	Сприяє співробітництву держав в області космічної медицини і застосування результатів медико-біологічних проектів на борту космічних апаратів в земній медицині	Існують три великих галузі космічної техніки, які знаходять безпосереднє практичне застосування і можуть принести значну користь в охороні здоров'я: супутниковий зв'язок, глобальні системи позиціонування і космічні технології дистанційного зондування. ВООЗ використовує дані дистанційного зондування Землі з космосу для дослідження проблем забруднення навколишнього середовища, боротьби з епідеміями деяких захворювань. Програма по застосуванню супутникової інформації в оперативних цілях (ЮНОСАТ)
8	**Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ)**	Правове регулювання прав інтелектуальної власності	Розроблена **Конвенція про поширення несучих програм сигналів, що передаються через супутники,** 1974 р.. У 1997 р ВОІВ провела дослідження про доцільність розробки і прийняття спеціальних правил або принципів для захисту авторських винаходів, зроблених або застосованих в космосі, проте прийшла до висновку, що в цьому немає необхідності
9	**Всесвітня метеорологічна організація (ВМО)**	Сприяє співробітництву держав у використанні космічної технології для передбачення погоди, вивчення клімату планети, боротьби зі стихійними лихами	Сприяє міжнародному співробітництву при створенні мереж станцій для метеорологічних, гідрологічних та інших спостережень; Сприяє швидкому обміну метеорологічною інформацією, стандартизації метеорологічних спостережень і одноманітності публікацій результатів спостережень і статистичних даних; Поширює застосування метеорології в області авіації, судноплавства, управління водними ресурсами, сільськогосподарської та іншої діяльності; Сприяє операційної гідрології та заохочує наукові дослідження і навчання
10	**Асоціація міжнародного права (АМП)**	Згідно з її Статутом в завдання АМП входять дослідження, роз'яснення та розвиток міжнародного публічного і приватного права і сприяння зміцненню розуміння і дотримання міжнародного права. Координуючу роль в роботі Асоціації відіграють міжнародні комітети, що працюють безперервно в період між проведеними раз в два роки конференціями	Комітет АМП з космічного права веде постійний огляд проекту конвенції АМП про врегулювання суперечок, пов'язаних з космічною діяльністю, деякі з його членів, включаючи голову і доповідача, взяли на себе нові функції в Постійної палаті третейського суду і входять до складу Міжнародної консультативної групи по розробці диспозитивних норм третейського розгляду у спорах у зв'язку з космічною діяльністю. В результаті цієї плідної діяльності Адміністративна рада Постійної палати третейського суду 6 грудня 2011 року прийняла факультативні правила арбітражного врегулювання спорів, пов'язаних з космічною діяльністю
11	**НААСА**	(Національне управління ауронавтики та дослідження космічного простору **англ.** *National Aeronautics and Space Administration*) – відомство, яке відноситься до федерального уряду США та підпорядковується віце-президенту США. НАССА було створено 29 липня 1958 року. Штаб-квартира *NASA* розташована у Вашингтоні; основний майданчик – на мисі Канаверал у Космічному центрі Кеннеді у Флориді. Перша космічна програма *NASA* почалася з запуску космічного апарата «Піонер» у 1958-му, який збирав інформацію для подальших пілотованих польотів, найвідомішим з яких став політ на Місяць «Аполлона-11» 16-24 липня 1969 р.	Проекти Меркурій (англ. *Mercury*) – перша пілотована космічна програма США. Через малу вантажопідйомність, ракет-носіїв «Редстоун» та «Атлас» змоги пілотованої капсули «Меркурій» були вкрай обмежені й поступались за технічними параметрами космічним кораблям «Восток». **Джеміні** (англ. *Gemini*) – космічна програма США. Космічні кораблі серії «Джеміні» продовжили серію кораблів «Меркурій», але значно переважали їх за змогами (2 людини в екіпажі, більший час автономного польоту, можливість зміни параметрів орбіти та ін.). Програма Аполлон – програма пілотованих космічних польотів НАСА, прийнята в 1961 з метою здійснення першої пілотованої висадки на Місяць і завершена в 1975. Президент Джон Ф. Кеннеді сформулював це завдання в своїй промові 12 вересня 1961 , і вона була вирішена 20 липня 1969 в ході місії Скайлеб (англ. *Skylab*, від англ. *sky laboratory* – небесна лабораторія) – американська орбітальна станція, призначена для технологічних, астрофізичних, біолого-медичних досліджень, а також для спостереження Землі. Запущена 14 травня 1973, прийняла три експедиції з травня 1973 по лютий 1974, зійшла з орбіти і зруйнувалася 11 липня 1979 р.

Резолюцією тисячі чотириста сімдесят два (XIV) ГА ООН в 1959 р. заснувала основний орган ООН, що займається координацією і здійсненням міжнародного співробітництва в галузі космічної діяльності, – Комітет ООН з використання космічного простору в мирних цілях (далі – Комітет з космосу).

Зазначений Комітет займається розробкою здійснюваних в рамках ООН програм, сприяє поширенню інформації щодо космічної діяльності та проведення досліджень в цій сфері, а також вивчення правових проблем, пов'язаних з дослідженням космічного простору.

До складу даного органу входить 74 держави. Комітет з космосу має **два підкомітети:** 1) науково-технічний. Цей підкомітет є координатором міжнародного співробітництва в галузі космічних досліджень і технологій; 2) юридичний. Він працює над розвитком правових інструментів, супутніх швидкого технологічного розвитку в галузі освоєння космічного простору.

Комітет з космосу і обидва підкомітети, розташовані у Відні, проводять щорічні зустрічі для обговорення питань, поставлених перед ними ГА ООН, доповідей, переданих на їх розгляд, і проблем, піднятих державами-членами. Серед найважливіших тем, що обговорювались і розроблялись Юридичним підкомітетом в 2013 р, слід виділити такі питання, як: 1) статус та застосування п'яти вищезгаданих міжнародних договорів ООН по космосу; 2) питання, що стосуються визначення та делімітації космічного простору; 3) питання, що стосуються характеру і використання геостаціонарної орбіти, включаючи розгляд шляхів і засобів забезпечення раціонального і справедливого використання геостаціонарної орбіти без шкоди для ролі Міжнародного союзу електрозв'язку (МСЕ); 4) національне законодавство, що має відношення до дослідження і використання космічного простору в мирних цілях; 5) огляд і можливий перегляд Принципів, що стосуються використання ядерних джерел енергії в космічному просторі; 6) розгляд і огляд подій, що стосуються Протоколу по космічним засобам 2012 р до Конвенції про міжнародні майнові права на рухоме обладнання 2001 р. – підвищення компетентності в області космічного права.

Одним з головних глобальних інститутів регулювання питань дослідження та використання космічних ресурсів є Світове управління з питань космосу, яке знаходиться у Відні та має назву Управління ООН з питань космічного простору, воно відіграє роль Секретаріату Комітету з питань використання космічного простору, надає допомогу країнам, що розвиваються щодо використання космічних технологій для їх стійкого розвитку. Управління надає та розповсюджує інформацію для держав-членів за допомогою Міжнародної системи космічної інформації. За допомогою програм ООН щодо використання космічної техніки та займається здійсненням політики в галузі космосу. Дане Управління реалізує Програму щодо застосування космічної техніки і веде реєстр об'єктів, що запускаються в космічний простір. Воно також надає підтримку країнам, що розвиваються у використанні космічних технологій в інтересах економічного розвитку. Крім цього, даний орган відповідальний за виконання рішень ГА ООН і Комітету з космосу. Управління також надає технічну інформацію і надає підтримку державам-членам, міжнародним організаціям та іншим установам ООП [13].

5. До п.1.5.1. «Міждержавні угоди» п.1.5 «Міжнародне співробітництво». Перше визнання того, що в процесі космічної діяльності можуть виникати міжнародні правовідносини, містилося в резолюції ГА ООН тисяча триста сорок вісім (XIII) від 13 грудня 1958 р, в якій відзначалися "загальна зацікавленість людства в космічному просторі" і необхідність обговорення в рамках ООН характеру «правових проблем, які можуть виникнути при проведенні програм дослідження космічного простору». Починаючи з цього моменту ГА ООН незмінно приділяє увагу питанням, пов'язаним з космічною діяльністю. Так, вже ***п'ять міжнародних договорів в області космічного права*** були прийняті резолюціями ГА ООН: 1) Договір про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць і інші небесні тіла, 1967 р.; 2) Угода про рятування космонавтів, повернення космонавтів і повернення об'єктів, запущених в космічний простір 1968 р.; 3) Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами, 1972 р.; 4) Конвенція про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір, 1975 р.; 5) Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах 1979 р.

Крім зазначених міжнародних договорів ГА ООН в різний час були прийняті: 1) Декларація правових принципів діяльності держав з дослідження і використання космічного простору 1963 р.; 2) Принципи безпосереднього телевізійного мовлення 1982 р .; 3) Принципи дистанційного зондування Землі 1986 р.; 4) Принципи використання ядерних джерел енергії в космічному просторі 1992 року і інші документи.

Необхідно відзначити, що ГА ООН приділяє особливу увагу питанням забезпечення безпеки в космічному просторі: вона щорічно приймає резолюції, що стосуються запобігання гонки озброєнь в космічному просторі, а також заходи щодо забезпечення транспарентності та зміцнення довіри в космічній діяльності. Наприклад, резолюції ГА ООН 66/27 від 2 грудня 2011 року "Запобігання гонки озброєнь в космічному просторі" і 65/68 від 8 грудня 2010 року «Заходи щодо забезпечення транспарентності та зміцнення довіри в космічній діяльності».

Європейські партнери хотіли б зрозуміти, а що, власне, робить Україна в довгостроковій перспективі, оскільки у принципі хотіли б працювати із українською стороною.

Довгострокова програма дій у космічній сфері – свідчення зрілості та компетентності. Вироблення такої програми (точніше – стратегії) виходить далеко за межі підготовки якогось формального документа. Насамперед ідеться про роль космічної стратегії в системі концептуальних документів, які

визначають політичні рішення. Тому й технологія створення космічної стратегії потребує апробованих в інших країнах підходів до такої роботи.

По-перше, принципово важливим є вироблення кількох варіантів стратегії, які базувалися б на різних пріоритетах. Варіативність підходів не тільки потрібна для визначення оптимальних рішень, а й обумовлена можливістю «зміни віх» під час практичної роботи.

По-друге, стратегія має базуватися на аналітичних документах, розроблених різними групами фахівців – учених, економістів, представників промисловості.

По-третє, космічна стратегія життєздатна, коли її співавторами є представники користувачів (аграрії, метеорологи, військові).

По-четверте, положення національної космічної політики мають бути зрозумілі закордонним партнерам, цей пункт виконує навіть НАСА.

Обговорення стратегії в різноманітних аудиторіях (фахівців і просто зацікавлених) основних напрямів космічної політики необхідне.

Отже, розвиток космічного простору в Україні потребує приватних інвестицій. Але при раціональному капіталовкладенні з держбюджету можуть бути досягнуті значні результати за короткий проміжок часу. Україні, як Китаю та Японії, доцільно збільшувати витрати на розвиток космічної галузі. Основні пріоритети- це супутники, та геологічні розробки Луни, добуток Гелія-3. Можливо це буде здійснюватися в локальному масштабі для обслуговування супутників.

6. До п. 2.4. «Перспективні технології космічного машинобудування, матеріалознавства, приладобудування, двигунобудування». Перспективним напрямом в Україні є концепція потенційного об'єднання аероповітряного та ракетного двигунів. Такий двигун може використовувати повітря на початку, а потім – власне пальне (кисень). Це мінімізує розмір баків паливного модуля, робить можливими горизонтальний зліт та посадку, безпечне повернення на землю. Є також клас двигунів, які здатні до ефективних міжпланетних перельотів – наприклад, іонні двигуни. Проте внаслідок малої тяги політ триватиме роками. Можливо, вдасться розробити великі іонні двигуни. Найбільш перспективні двигуни використовують термоядерний синтез, проте з точки зору екологічної безпеки їхнє випробування є проблематичним. Федір Палямар розповів про майбутнє космічної техніки та можливості України. Сучасний ракетно-космічний комплекс включає, крім самої ракети, досить дороге наземне обладнання, а також значні зони відчуження для падіння відпрацьованих частин ракет. Знайти ділянки для зони відчуження в Україні важко – вільних територій для цього немає. Це є проблемою при створенні нових космодромів.

Партнери України використовують найкраще з наших напрацювань в інтересах своїх користувачів. Тому що українські підприємства внаслідок бідності продають технології. Достойна кількість пусків ракет-носіїв українського виробництва сприяє переважно розвитку телекомунікацій на Американському континенті. І, нарешті, третє.

Розвиток космічних технологій може відбуватися виключно за рахунок власних зусиль, тому що не існує таких партнерів, які зацікавлені допомагати Україні у створенні ракетно-космічної техніки. Проблема ця міжгалузева і потребує не тільки ресурсів, системного підходу, а й безпосередньої координації з боку вищого керівництва країни.

Практично в кожному документі декларується інноваційна природа космонавтики як стимулююча роль для інших галузей і економіки в цілому. Водночас, зрозуміло, що фізичне існування космічного потенціалу не означає автоматично наявності інноваційної інфраструктури. Причому річ не тільки й не стільки в малій кількості нових розробок і практично відсутній системі трансферу космічних технологій (немає просунутих користувачів). Ідеться про зміст процесу оновлення.

Спроби, які були досі («програми впровадження технологій»), базувалися на стратегії впровадження, тобто на уявленні про відому з радянських часів тріаду: наука – техніка – виробництво. Тим часом за словами про впровадження й інновації стоять дві принципово різні моделі оновлення. У центрі стратегії впровадження саме нововведення – відкриття, технологія: якщо воно є, то питання тільки в організації процесу. На відміну від цього, інноваційна діяльність передбачає створення «зразків сучасності» й, відповідно, передбачає не ідеологію вдосконалення, а ідеологію розвитку. Створення цих зразків – суб'єктів інноваційного розвитку – проблема дуже складна: якщо щось нове привноситься у сформовану систему, остання або відкидає новацію, або перебудовується. Такий суб'єкт не формується сам собою, а вироблення механізмів його створення і є центральним завданням державної політики. Нагромаджено чималий закордонний досвід з організації «центрів складання» (США) чи «полюсів конкурентоспроможності» (Франція). В Україні, зазначена проблема не тільки не вирішується, а й не усвідомлена. Тому важливо, щоб даний напрям космічної стратегії не залишився в тіні декларацій про інноваційний потенціал космічної галузі.

На початку 21 століття стався якісний перелом у фінансуванні космонавтики – інвестиції приватного капіталу перевищили всі держбюджетні вкладення (включно з військовим космосом!), а цілі галузі (насамперед телекомунікаційна) взагалі не споживають бюджетних грошей. Нині у згаданих 250 мільярдах частка урядів – не більше третини[14]. Істотне зростання космічних програм пов'язується з потужним припливом приватних інвестицій, розвитком космічного туризму, перші зразки приват-

них ракет-носіїв – провісники буму комерціалізації в космосі.

Україну не повинні залишати байдужими космічні успіхи країн-сусідів, які раніше не входили до космічного клубу: Туреччини, Казахстану, Ірану, а також колишніх соцкраїн – Болгарії, Румунії, Польщі, Чехії. Останні, не маючи космічної промисловості, стали активними учасниками європейських проектів. Три європейські країни – Великобританія, Польща та Білорусь – перебувають у стадії формування національних космічних агентств. Відзначимо важливу закономірність: країни, що демонструють найкращу динаміку економічного розвитку, мають, звичайно, й найвищі темпи зростання космічного сектор [2].

Ключова роль сучасних космічних систем визначається їхніми унікальними можливостями: високою інформативністю, розрізнювальною здатністю, всепогодністю, а також можливістю доведення команд до кожного учасника подій. Абсолютно недостатнє фінансування космічної програми України, зношеність основних фондів підприємств, неможливість впровадження нових технологій, критичне старіння кадрів призводить до занепаду космічної індустрії. Слід додати ще слабке міжнародне співробітництво, відсутність недержавних замовників, неосвіченість потенційних користувачів космічної інформації. Отже, виникає нагальна необхідність збільшити бюджетне фінансування програм, закріпитися на міжнародних ринках запусків, залучити позабюджетні ресурси, здешевити проекти, залучаючи закордонних партнерів, модернізувати структуру галузі.

Слід зазначити, що в сучасних умовах не може бути власне космічних пріоритетів, обумовлених внутрішніми закономірностями розвитку космонавтики. «Вбудованість» космічних проектів у загальнодержавні програми розвитку – наслідок зміни у XXI столітті парадигми космічної діяльності, а саме: переходу від стратегічної гонки до пріоритету стійкого розвитку та орієнтації на споживача.

Ефективність космічних програм оцінюється не кількістю пусків чи параметрами космічної техніки. Суспільна і державна підтримка конкретної програми залежить від відповідей на запитання: наскільки зросте безпека країни і регіону, який виграш від прогнозу катастроф чи оцінки лиха, як поліпшилися конкретні управлінські рішення? Навіть коли йдеться про фундаментальні наукові завдання, необхідна оцінка безпосереднього впливу проекту на науково-технічний потенціал країни та вирішення глобальних проблем.

У чинній Загальнодержавній космічній програмі сформульовано низку багатообіцяючих проектів наукових досліджень, яка, фактично, є нашим внеском у міжнародні зусилля. Дослідження близького космосу (космічна погода), програма експериментів на МКС, участь у міжнародних місіях із використанням унікальних антенних засобів у Євпаторії.… Один із центральних проектів цієї програми – ІОНОСАТ – викликав зацікавлення закордонних колег, наміри брати участь у ньому.

Цей перелік можна вважати мінімальним набором проектів, який робить космічну діяльність осмисленою і забезпечує майбутнє українській науці та високим технологіям. Підкреслимо, що практичне співробітництво з міжнародною космічною спільнотою, плани вступу в ЄКА та інші поступальні кроки можливі тільки в контексті виконання наукових проектів.

7. До п. 2.5. «Наукові космічні дослідження». Scientific-driven approach – ключова позиція практично всіх національних космічних стратегій. Чи не суперечить це вищевказане комерціалізації та спрямованості на споживача? Відзначимо принаймні три моменти, які пояснюють взаємодію цих тенденцій. Перший – суто прагматичний, точно сформульований одним із керівників аерокосмічної корпорації «Боїнг»: відсутність наукових проектів із їх максимально високими вимогами до космічної техніки веде до стагнації виробництва. Другий – соціальний: немає більш надихаючої сфери долучення творчих сил науково-технічної інтелігенції, особливо молоді, ніж космос. Тому кожен космічний проект Європейського космічного агентства передбачає в ролі складової частини освітній аспект. А кожен американський школяр знає, що космічний телескоп Хаббла і Міжнародна космічна станція – це національне надбання.

Третій, на якому слід зупинитися трохи докладніше, – світоглядний. Практична космонавтика останніх років вражає землян своїми досягненнями.

Шість років марсохід СПІРИТ безперервно працював на поверхні «червоної планети», а тепер перетворюється на стаціонарну обсерваторію. Створено сузір'я космічних телескопів, які безперервно досліджують далекий космос у всіх діапазонах електромагнітного випромінювання; останній із запущених – гама-телескоп ФЕРМІ – тільки за кілька місяців роботи виявив 16 нових пульсарів. Планетологія стала й експериментальною наукою: космічні апарати безпосередньо вивчають планети і малі тіла Сонячної системи (японський зонд Хабаясі наразі на шляху до Землі зі зразками речовини комети). Люди, далекі від космології, стежать за пошуками темної матерії та темної енергії: з'ясувалося, що світ навколо нас на 98% складається з невідомих раніше об'єктів. Найближчі космічні місії дадуть відповідь на питання про існування різних всесвітів.

8. До п.2.5.1 «Космічні ресурси» п. 2.5. «Наукові космічні дослідження». Проблема виснаження земних надр посилюється крайньою нерівномірністю розподілу родовищ, що не сприяє стабільності світогосподарських зв'язків. Фактично жодна країна на планеті не має запасів всіх потрібних видів мінеральної сировини і не може обійтися без його імпорту. Так, США повністю забезпечують свої потреби лише по 22 видах мінеральної сировини (не

рахуючи будівельнокам'яних матеріалів), у той час як по багатьох видах стратегічної сировини (уран, кобальт, стронцій, тантал, кадмій, вольфрам, хром, марганець і т. ін.) хронічно залежать від імпорту. В цілому США імпортують 15−20% (у вартісному відношенні) потрібної їм мінеральної сировини, Західна Європа − 70−80%, Японія − 90−95%. Навіть Китай, який мало кому поступається за асортиментом своїх мінеральних ресурсів, у великих обсягах імпортує хроміти [2].

Мінеральні ресурси − першоджерело, вихідна основа людської цивілізації практично на всіх фазах її розвитку. Однак лише сьогодні людство позбавляється нарешті від ідеалістичних уявлень про те, що вони практично вічні. Ресурси мінеральної сировини обмежені, більшість з них фактично невідновлювані і при збереженні експоненціально зростаючого їх споживання в доступному для огляду майбутньому будуть вичерпані. При цьому важливо враховувати таку обставину: людству за суттю не загрожує близьке вичерпування мінеральних ресурсів, що фізично є в земних надрах − вельми обмеженою є технічно доступна і економічно ефективна (за умовами залягання та якістю) частина багатьох важливих видів корисних копалин. Швидке її виснаження і спрямування до менш ефективних покладів означатиме серйозне випробування для економік багатьох держав. Ось чому питання про те великі чи малі запаси мінеральних ресурсів і яка забезпеченість ними людства в цілому, цілковито коректні. Дійсний інтерес представляє лише та частка природної речовини, яка може технічно і економічно ефективно використовуватися. Незважаючи на те, що в центрі Землі знаходиться металеве земне ядро, яке складається переважно з заліза та нікелю і безлічі інших цінних елементів, є вагомі підстави стверджувати, що земне ядро ніколи не стане джерелом поповнення балансових запасів цих елементів для світової економіки.

Таким чином проблема ресурсного забезпечення на Землі включає в себе три основних аспекти: 1) виснаження внаслідок тривалої розробки у великих обсягах невідновлюваних ресурсів; 2) дефіцит окремих видів ресурсів завдяки їх рідкісності та незначним концентраціям; 3) висока дорожнеча вилучення і збагачення за низкою чинників, у тому числі умов залягання та недосконалості технологій. Говорячи про ресурси в цілому, маються на увазі усі види ресурсів − енергетичні, мінеральні, водні та окремо кисень.

Як відомо, корисні копалини це природні мінеральні утворення, які можуть бути використані у сфері матеріального виробництва в природному вигляді або після попередньої обробки. Родовище корисних копалин (РКК) скупчення мінеральної речовини на поверхні або в надрах земної кори, за кількістю, якістю та умовами залягання придатне для промислового використання. Придатне для промислового використання − означає, що вилучення корисних копалин технологічно можливе та рентабельно, тобто економічно ефективне. Таким чином, РКК за своєю сутністю є поняття суто економічне.

Згодом виснаження ресурсів Землі зможе виправдати вартість видобутку їх в безповітряному просторі, а створення переробних фабрик безпосередньо на космічних тілах та їх орбітах суттєво здешевить процес. В епоху глобалізації освоєння космічного простору стає важливою складовою загальної стратегії розвитку людства. Науково-технічний прогрес XXI століття, який має потужний вплив на людину, суспільство та природу, немислимий без активного використання космічних технологій і матеріалів [6, 7].

Таким чином, одним з можливих напрямків пошуків альтернативних нетрадиційних джерел енергії та мінеральної сировини є космічні об'єкти. Освоєння космосу допоможе вирішити цілий ряд глобальних проблем людства, в числі яких: демографічна, продовольча, енергетична, сировинна й екологічна.

Зростання чисельності населення Землі, а також виснаження природних ресурсів змушує людство шукати альтернативні джерела, які дозволили продовжити життєдіяльність і розвиток людства. Незважаючи на здійснення багатьма країнами політики ресурсозбереження, попит на мінеральну сировину в світі швидко зростає як в кількісному плані (приблизно на 5 % на рік), так і в «асортиментному» відношенні. В епоху грецької елліністичної культури і розквіту римського принципату людина використовувала 19 хімічних елементів, в кінці XVIII ст. − 28, на початку XX ст. − 59. На межі другого і третього тисячоліть людство використовує вже понад 100 елементів і їх численних поєднань, включаючи штучно створені з природного матеріалу літосфери [5].

9. Загальні висновки та рекомендації. Scientific-driven approach – ключова позиція практично всіх національних космічних стратегій. Головний пріоритет міжнародного співробітництва в космосі – реалізація нової Глобальної стратегії досліджень, перші кроки до якої вже зроблено. Зовнішній бік дискусій (коли припинять польоти Шаттли, які наслідки перегляду програми НАСА CONSTELLATION) не повинен заступати магістральної теми: дослідження космосу є абсолютним пріоритетом сучасної космічної діяльності. При цьому кожна країна обирає свій шлях, масштаб участі. Неприйнятна тільки позиція неучасті, відкладення космічних досліджень до кращих часів. З огляду на наші реалії, ключовим моментом космічної стратегії має бути ефективне міжнародне співробітництво. На розвиток мирного освоєння космосу впливає: ООН, Асоціація міжнародного права, НАССА, Всесвітня мете реологічна організація, Всесвітня організація охорони здоров'я, Всесвітня організація інтелектуальної власності, Міжнародна

організація цивільної авіації, ЮНЕСКО, Міжнародний союз електрозв'язку, ФАО.

Доцільно створювати сприятливі податкові та митні режими розвитку космічної галузі з метою мирного освоєння космосу. Тому що космічний простір містить ряд цінних ресурсів. Таких як Геллій-3, золото, платину тощо.

Європейські партнери хотіли б зрозуміти, а що, власне, робить Україна в довгостроковій перспективі, оскільки у принципі хотіли б працювати із українською стороною. Довгострокова програма дій у космічній сфері – свідчення зрілості та компетентності. Вироблення такої програми (точніше – стратегії) виходить далеко за межі підготовки якогось формального документа. Насамперед ідеться про роль космічної стратегії в системі концептуальних документів, які визначають політичні рішення. Тому й технологія створення космічної стратегії потребує апробованих в інших країнах підходів до такої роботи.

По-перше, принципово важливим є вироблення кількох варіантів стратегії, які базувалися б на різних пріоритетах. Варіативність підходів не тільки потрібна для визначення оптимальних рішень, а й обумовлена можливістю «зміни віх» під час практичної роботи.

По-друге, стратегія має базуватися на аналітичних документах, розроблених різними групами фахівців – учених, економістів, представників промисловості.

По-третє, космічна стратегія життєздатна, коли її співавторами є представники користувачів (аграрії, метеорологи, військові).

По-четверте, положення національної космічної політики мають бути зрозумілі закордонним партнерам, цей пункт виконує навіть НАСА.

Обговорення стратегії в різноманітних аудиторіях (фахівців і просто зацікавлених) основних напрямів космічної політики необхідне.

Розвиток космічного простору в Україні потребує приватних інвестицій. Але при раціональному капіталовкладенні з держбюджету можуть бути досягнуті значні результати за короткий проміжок часу. Україні, як Китаю та Японії, доцільно збільшувати витрати на розвиток космічної галузі. Основні пріоритети- це супутники, та геологічні розробки Луни, добуток Гелія-3. Можливо це буде здійснюватися в локальному масштабі для обслуговування супутників.

Література

1. **Ляшенко В.І., Котов Є.В.** Україна XXI: неоіндустріальна держава або «крах проекту»? : монографія / НАН України, Ін-т економіки пром-сті; Полтавський ун-т економіки і торгівлі. Київ, 2015. 196 с. 2. **Методичні** рекомендації з геологічного вивчення газоносності вугільних пластів уміщуючих порід для підрахунку запасів і оцінки ресурсів газу (метану) вугільних родовищ у надрах / Г.І. Рудько, А.Ф. Булат, Л.Д. Кузнецова. Київ: ДКЗ, 2015. 175 с. 3. **Безручко К. А., Бурчак О. В., Балалаєв О. К.** Визначення сорбційної здатності та метаногенераційного потенціалу порід для пошуків нетрадиційних джерел вуглеводнів // Матеріали міжнародного геологічного форуму «Актуальні проблеми та перспективи розвитку геології: наука і виробництво (ГЕОФОРУМ)»: в 2-х томах. (07-13.09.2014 р.). Одесса: Т. К.; УкрДГРІ, 2014. С. 123–129. 4. **Безручко К. А., Пимоненко Л. И., Бурчак О. В.** Неотектоніка як фактор сучасної генерації вугільного метану // Матеріали Міжнародного геологічного форуму «Актуальні проблеми та перспективи розвитку геології: наука і виробництво (ГЕОФОРУМ-2015)»: в 2-х томах (07-12.09.2015 р.). Одеса – Київ: УкрДГРІ, 2015. Т. 2. С. 24–30. 5. **Глобальные** проблемы человечества. Сырьевая проблема. URL: http://www.global trouble.ru / syr_evaya_problema.html. – Загл. с экрана. 6. **Научная** библиотека диссертаций и авторефератов disserCat. URL: http://www.dissercat.com/content/ miropoliticheskie-aspekty-osvoeniya-kosmicheskogo-pro stranstva#ixzz5QslYQSEL. – Загл. с экрана. 7. **Павловский А. И.** Мирополитические аспекты освоения космического пространства: дис…. канд. полит. наук: 23.00.04: защищена 12.04.2011: утв. 06.09.2011. Санкт-Петербург, 2011. 179 с. 8. **Договор** о космосе. URL: https: //ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BE% D0% B3% D0% BE% D0% B2% D0% BE% D1% 80_% D0% BE_% D0% BA% D0% BE% D1% 81% D0% BC% D0% BE% D1% 81% D0% B5. – Загл. с экрана. 9. **Договор** о принципах деятельности государств по исследованию и использованию космического пространства, включая Луну и другие небесные тела. URL: http: //www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/outer _space_governing.shtml. – Загл. с экрана. 10. **Договор** о космосе был хорош, но подходит ли он нашему времени? URL: https://hi-news.ru/space/dogovor-o-kosmose-byl-xorosh-no-podxodit-li- on-nashemu-vremeni.html. – Загл. с экрана. 11. **Попова, С. М.** Закон США о коммерческом космосе 2015 г. и вопросы модернизации международного космического права. *Исследования космоса*. 2016. № 1. С. 51-65. 12. **US** Congress passes bill on space mining. URL: http://www.mining.com/us-congress-passes-bill-on-space-mining/. – Загл. с экрана. 13. **Звіт** про науково-дослідну роботу «Дослідження особливостей геомеханіки газонасиченого вуглепородного масиву при веденні гірничих робіт в небезпечних умовах на великих глибинах». ІГТИ, 2018. 300 с. 14. **Куцик П.О., Ковтун О. В.** Нлобальна економіка:принципи становлення, функціонування, регулювання та розвитку: монографія. Львів: Видавництво ЛКА, 2015. 594 с. 15. **Указ** Президії Верховної Ради УРСР «Про ратифікацію Договору про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла». Відомості Верховної Ради УРСР. 1967. № 11. Ст. 3. 16. **Указ** Президії Верховної Ради УРСР «Про ратифікацію Угоди про рятування космонавтів, повернення космонавтів і повернення об'єктів, запущених у космічний простір». Відомості Верховної Ради УРСР. 1970. № 19. Ст. 32. 17. **Указ** Президії Верховної Ради УРСР «Про ратифікацію Конвенції про міжнародну відповідаль-

ність за шкоду, завдану космічними об'єктами». Відомості Верховної Ради УРСР. 1973. № 21. Ст. 37; Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про ратифікацію Конвенції про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір». Відомості Верховної Ради УРСР. 1979. № 10.Ст. 53. 18. **Космічне** право України: Збірник національних і міжнародних правових актів. Вид. 5-те, перероб. та доп. / відпов. ред.: Е. І. Кузнєцов, Н.Р. Малишева. Київ: Атіка, 2007. 464 с. 19. **Європейська** конвенція про транскордонне телебачення. // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http: // www.un.org/russian/conferen/wsis. 20. **Угода** між Урядом України та Європейським космічним агентством щодо співробітництва у використанні космічного простору в мирних цілях від 25.01.2008 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon1. rada.gov.ua/laws/show/982_001 /ed20081030. 21. **Рамкова** угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Індонезія про співробітництво у сфері дослідження та використання космічного простору в мирних цілях від 06.11.2008 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/ show/360_005/ed20 091217. 22. **Про затвердження** Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України на 2008-2012 роки: Закон України від 30.09.2008 р. № 608-VI // Офіційний сайт Верховної Ради України. 23. **Закон** України «Про затвердження Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України на 2013-2017 роки», URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/439-18/paran12#n 12. 24. **Global** Space Industry Dynamics, Research Paper for Australian Government, Department of Industry, Innovation and Science by Bryce Space and Technology, LLC. URL: https://www.industry.gov.au/industry/IndustrySectors/space/Documents/BRYCE-Australia-Global-Space -Industry-Dynamics-Paper.pdf. 25. **Браун Дж.** «Пояс и Путь» по-японски. Что дает России конкуренция проектов Японии и Китая в Азии. URL: https: //carnegie.ru/commentary/79481?utm_source=rssemail&utm_medium=email&mkt_tok=eyJpIjoiWW1Fd1lUQXdNemd5WkRRNSIsInQiOiJKUUYxTDllQ0JoNVZ1YXE3T0JZaSs0bGhJNmFTVTZqTDFkcjNGeXFBUkNFTlBwU25WdE5INXdcL21hZ2FJaTJFRDFrXC90NGRyS2ZuYVNVWVVBdERuVm45Znlnbmx1cVllVnl6ZmNSZk1SRkVrblVJZDdiWEVXM3ZQVjVHTCs0RGU4In0%3D.

References

1. Liashenko V.I., Kotov Ye.V. (2015). Ukraina XXI: neoindustrialna derzhava abo «krakh proektu»? [Ukraine XXI: a non-industrial state or a "project collapse"?]. Kyiv, IIE of NAS of Ukraine; Poltava University of Economics and Trade [in Ukrainian].

2. Rudko H. I., Bulat A. F., Kuznetsova L. D. (2015). Metodychni rekomendatsii z heolohichnoho vyvchennia hazonosnosti vuhilnykh plastiv umishchuiuchykh porid dlia pidrakhunku zapasiv i otsinky resursiv hazu (metanu) vuhilnykh rodovyshch u nadrakh [Methodical recommendations for geological study of gas-bearing capacity of coal seams of host rocks for the calculation of reserves and estimation of gas (methane) resources of coal deposits in subsoil]. Kyiv, SCC [in Ukrainian].

3. Bezruchko K. A., Burchak O. V., Balalaiev O. K. (2014). Vyznachennia sorbtsiinoi zdatnosti ta metanoheneratsiinoho potentsialu porid dlia poshukiv netradytsiinykh dzherel vuhlevodniv [Determination of sorption capacity and methanogeneration potential of rocks for the search for unconventional hydrocarbon sources]. Proceedings of the International Geological Forum "*Actual Problems and Prospects for Geology: Science and Production*" (GEOFORUM) : in 2 volumes. Odessa, T.K.; UkrDGRI [in Ukrainian].

4. Bezruchko K. A., Pymonenko L. Y., Burchak O. V. (2015). Neotektonika yak faktor suchasnoi heneratsii vuhilnoho metanu [Neotectonics as a factor of modern generation of coal methane]. Proceedings of the International Geological Forum "*Actual problems and prospects of development of geology: science and production*" (GEOFORUM-2015), Vol. 2, pp. 24–30. Odessa – Kiev, UkrDGRI [in Ukrainian].

5. Global'nyye problemy chelovechestva. Syr'yevaya problema [Global problems of mankind. Commodity problem]. (n.d.). *globaltrouble.ru*. Retrieved from http: //www.globaltrouble.ru/ syr_evaya_problema.html [in Russian].

6. Scientific library of dissertations and abstracts disserCat. (n.d.). *dissercat.com*. Retrieved from http: //www.dissercat.com/content/ miropoliticheskie-aspekty-osvoeniya-kosmicheskogo-prostranstva#ixzz5QslYQSEL [in Russian].

7. Pavlovskiy A. I. (2011). Miropoliticheskiye aspekty osvoyeniya kosmicheskogo prostranstva [Miropolitical aspects of space exploration]. *Candidate's thesis.* St. Petersburg [in Russian].

8. Dogovor o kosmose [Space treaty]. Retrieved from https: //ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BE%D0%B3% D0% BE% D0% B2% D0% BE% D1% 80_% D0% BE_% D0% BA% D0% BE% D1% 81% D0% BC% D0% BE% D1% 81% D0% B5 [in Russian].

9. Dogovor o printsipakh deyatel'nosti gosudarstv po issledovaniyu i ispol'zovaniyu kosmicheskogo prostranstva, vklyuchaya Lunu i drugiye nebesnyye tela [Treaty on the Principles of the Activities of States for the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies]. Retrieved from http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/outer_space_governing.shtml [in Russian].

10. Dogovor o kosmose byl khorosh, no podkhodit li on nashemu vremeni? [The space treaty was good, but is it suitable for our time?]. Retrieved from https://hi-news.ru/space/dogovor-o-kosmose-byl-xorosh-no-podxodit-li- on-nashemu-vremeni.html [in Russian].

11. Popova, S. M. (2016). Zakon SSHA o kommercheskom kosmose 2015 g. i voprosy modernizatsii mezhdunarodnogo kosmicheskogo prava. [2015 U.S. Commercial Space Law and Modernization of International Space Law]. *Issledovaniya kosmosa – Space exploration*, 1, pp. 51-65 [in Russian].

12 US Congress passes bill on space mining. Retrieved from http://www.mining.com/us-congress-passes-bill-on-space-mining/.

13. Zvit pro naukovo-doslidnu robotu «Doslidzhennia osoblyvostei heomekhaniky hazonasychenoho vuhleporodnoho masyvu pry vedenni hirnychykh robit v

nebezpechnykh umovakh na velykykh hlybynakh» [Report on research work "Investigation of geomechanics features of gas-saturated coal-rock massif when conducting mining operations in dangerous conditions at great depths"]. (2018). IGT [in Ukrainian].

14. Kutsyk P.O., Kovtun O. V. (2015). Nlobalna ekonomika:pryntsypy stanovlennia, funktsionuvannia, rehuliuvannia ta rozvytku [Global economy: principles of formation, functioning, regulation and development]. Lviv, LKA Publishing House [in Ukrainian].

15. Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady URSR «Pro ratyfikatsiiu Dohovoru pro pryntsypy diialnosti derzhav z doslidzhennia i vykorystannia kosmichnoho prostoru, vkliuchaiuchy Misiats ta inshi nebesni tila» [Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the USSR "On Ratification of the Treaty on the Principles of Activities of States for the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies"]. (1967). Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR – Information of the Supreme Soviet of the USSR, 11, Art. 3 [in Ukrainian].

16. Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady URSR «Pro ratyfikatsiiu Uhody pro riatuvannia kosmonavtiv, povernennia kosmonavtiv i povernennia obiektiv, zapushchenykh u kosmichnyi prostir» [Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the USSR "On Ratification of the Agreement on the Rescue of Astronauts, Return of Astronauts and Return of Objects Launched into Outer Space"]. (1970). *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR – Information of the Supreme Soviet of the USSR*, 19, Art. 32 [in Ukrainian].

17. Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady URSR «Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro mizhnarodnu vidpovidalnist za shkodu, zavdanu kosmichnymy obiektamy» [Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the USSR "On Ratification of the Convention on International Liability for Damage to Space Objects".]. (1973). *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR – Information of the Supreme Soviet of the USSR*, 21. Art. 37;

Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady URSR «Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro reiestratsiiu obiektiv, shcho zapuskaiutsia v kosmichnyi prostir» [Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the USSR "On Ratification of the Convention on the Registration of Objects Launched into Outer Space"]. (1979). *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR – Information of the Supreme Soviet of the USSR*, 10, Art. 53 [in Ukrainian].

18. Kuznietsov E. I., Malysheva N. R. (Eds.). (2007). Kosmichne pravo Ukrainy: Zbirnyk natsionalnykh i mizhnarodnykh pravovykh aktiv [Space Law of Ukraine: Collection of national and international legal acts]. 5th, rework. and extra. Kyiv, Atika [in Ukrainian].

19. Yevropeiska konventsiia pro transkordonne telebachennia [European Convention on Transfrontier Television]. Retrieved from http: // www.un.org/russian/conferen/wsis [in Ukrainian].

20. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Yevropeiskym kosmichnym ahentstvom shchodo spivrobitnytstva u vykorystanni kosmichnoho prostoru v myrnykh tsiliakh vid 25.01.2008 r. [Agreement between the Government of Ukraine and the European Space Agency for cooperation in the peaceful uses of outer space, dated 25.01.2008]. Retrieved from http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/982_001 /ed20081030 [in Ukrainian].

21. Ramkova uhoda mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy i Uriadom Respubliky Indoneziia pro spivrobitnytstvo u sferi doslidzhennia ta vykorystannia kosmichnoho prostoru v myrnykh tsiliakh vid 06.11.2008 r. [Framework Agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Government of the Republic of Indonesia on cooperation in the field of peaceful exploration and use of outer space from 06.11.2008]. Retrieved from http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/360_005/ed20091217 [in Ukrainian].

22. Pro zatverdzhennia Zahalnoderzhavnoi tsilovoi naukovo-tekhnichnoi kosmichnoi prohramy Ukrainy na 2008-2012 roky: Zakon Ukrainy vid 30.09.2008 r. № 608-VI [On approval of the National Target Scientific and Technical Space Program of Ukraine for 2008-2012: Law of Ukraine of September 30, 2008 № 608-VI] [in Ukrainian].

23. Zakon Ukrainy «Pro zatverdzhennia Zahalnoderzhavnoi tsilovoi naukovo-tekhnichnoi kosmichnoi prohramy Ukrainy na 2013-2017 roky» [Law of Ukraine "On Approval of the National Target Scientific and Technical Space Program of Ukraine for 2013-2017"]. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/439-18/paran12#n12 [in Ukrainian].

24. Global Space Industry Dynamics, Research Paper for Australian Government, Department of Industry, Innovation and Science by Bryce Space and Technology, LLC. Retrieved from https://www.industry.gov.au/ industry/IndustrySectors/space/Documents/BRYCE-Australia-Global-Space-Industry-Dynamics-Paper.pdf.

25. Braun Dzh. «Poyas i Put'» po-yaponski. Chto dayet Rossii konkurentsiya proyektov Yaponii i Kitaya v Azii ["Belt and Path" in Japanese. What gives Russia competition between Japan and China projects in Asia]. Retrieved from https://carnegie.ru/commentary/79481?utm_source=rssemail&utm_medium=email&mkt_tok =eyJpIjoiWW1Fd1lUQXdNemd5WkRRNSIsInQiOiJKUUYxTDllQ0JoNVZ1YXE3T0JZaSs0bGhJNmFTVTZqTDFkcjNGeXFBUkNFTlBwU25WdE5INXdcL21hZ2FJaTJFRDFrXC90NGRyS2ZuYVNVWVVBdERuVm45Znlnbmx1cVllVnl6ZmNSZk1SRkVrblVJZDdiWEVXM3ZQVjVHTCs0RGU4In0%3D [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 12.06.2019
Прийнято до друку 19.06.2019

Інститут економіки промисловості
Національної академії наук України

Державний заклад
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Економічний вісник Донбасу

№ 2 (56) 2019

Здано до склад. 24.06.2019 р.
Підп. до друку 19.06.2019 р.
Формат 60х84 1/8. Папір офсет.
Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 27,3.
Наклад 350 прим. Зам. № 1448.
Ціна вільна.

Виготовлювач
Відділ інформатизації наукової діяльності
Інституту економіки промисловості НАН України
вул. Марії Капніст, 2, м. Київ, 03057
Тел.: (050) 476 55 63
E-mail: slaval.aenu@gmail.com

Надруковано
Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»
к. 115, вул. Коваля, 3, м. Полтава, 36014; тел.: (0532) 50-24-81
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3827 від 08.07.2010 р.